SCRIITORII CLASICI ROMÂNI · CUGETAREA
CU COMENTARII

M. EMINESCU

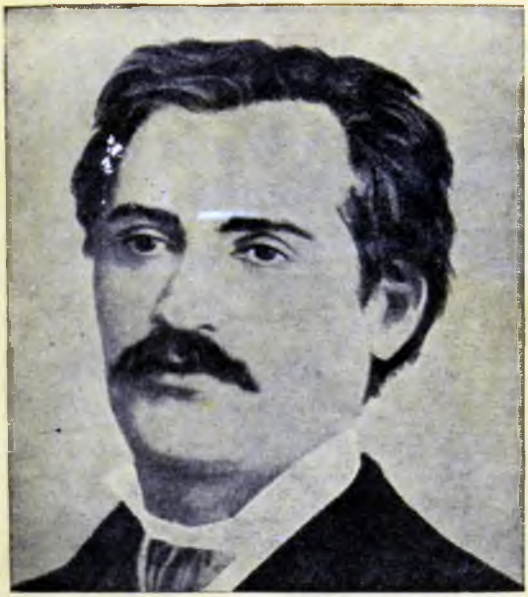

PROZA LITERARĂ

PUBLICATĂ — POSTUMĂ — INEDITĂ

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE

ALEXANDRU COLORIAN

CUGETAREA · GEORGESCU DELAFRAS

354

1382

LIBRĂRIA ȘI TIPOGRAFIA
„ROMÂNEASCĂ"
VASILE M. IONESCU
PIATRA-NEAMȚ

MIHAIL EMINESCU

PROZA LITERARĂ

8R-3

Nu se împrumută acasă.

SCRIITORII CLASICI ROMÂNI * CUGETAREA
CU COMENTARII

M. EMINESCU

PROZA LITERARĂ

PUBLICATĂ. — POSTUMĂ. — INEDITĂ

CU INTRODUCERE, NOTE,
INDICE DE NUME ŞI GLOSAR

EDIŢIE INGRIJITĂ DE

ALEXANDRU COLORIAN

354
1822

BIBLIOTECA
DOCUMENTARĂ
ORAŞ PIATRA NEAMŢ

CUGETAREA — GEORGESCU DELAFRAS
BUCUREŞTI IV — STRADA POPA NAN Nr. 21
1502 - 943

K. II. 348

PREFAȚĂ *)

Ediția de față publică scrierile literare ce se rânduesc în trei grupe : cele pe care le-a publicat Mihail Eminescu în timpul vieții ; postumele date în lumina tiparului de Ilarie Chendi și Ion Scurtu, iar în vremea mai apropiată de d. D. Murăraşu ; inedite, unele cunoscute unui public restrâns din rezumate, extrase sau mențiunările ce s'au făcut în puținele studii asupra prozei eminesciene.

Intrucât chiar ediția critică a Operelor complete va avea o circulație oricum redusă, din cauza condițiilor deosebite tehnice în care va fi silită să apară, mai cu seamă în vremea actuală, am socotit că multe din inedite pot figura într'o ediție populară a Scrierilor literare, pentru cauze îndeajuns de întemeiate :

1. Parte din proza literară este direct legată de ideologia poeziei eminesciene.

2. Tehnica prozei oglindește, în fragmentele caracteristice, tot pe poetul fanteziei fără limite și pe căutătorul de inedit, cu tematică încă necunoscută în literatura noastră.

3. Fragmentele, unele legate prin rezumate, apărute până acum, nu au putut închega imagina unitară a creației în proză a lui Eminescu.

4. Unele din scrierile inedite completează sau aduc noi sensuri celor cunoscute, ajutând totodată descifrarea portretului psihologic al scriitorului, alături de valoarea lor documentară.

5. O nouă ediție, față de fondul atât de bogat al manuscriselor dela Academia Română, trebue să aducă și material inedit.

Discuția dacă ineditele trebue sau nu să figureze într'o

---

*) In volumul M. EMINESCU : *Poezii* („Scriitori clasici români comentați „Cugetarea") am publicat biografia lui Eminescu. Ea și-ar fi avut locul mai ales în această carte a *Prozei literare*.

ediție curentă (veche discuție) nu o considerăm utilă, de vreme ce publicarea, în fragmente fărâmițate, a acestui material literar a fost începută de mult, iar cuprinsul manuscriselor tot va ajunge la cunoștința cititorilor, integral, prin ediția completă a operelor lui Eminescu. Forma neterminată a unor scrieri nu poate fi o stavilă, atunci când se urmărește scopul de a înfățișa o cât mai întregitoare imagine a preocupărilor literare vaste ale celui mai mare scriitor al nostru.

De altfel, faptul că unele inedite sunt trecute în delimitarea Adaoselor *succesive, prin înrudirea tematică sau sensul documentar, aceasta le clasifică totodată lămuritor.*

Iar gruparea scrierilor, în cele cinci secțiuni ale ediției, se va vedea că nu este întâmplătoare.

Ediția de față cuprinde astfel atât proza pur literară, cât și scrierea „Făt-Frumos din lacrimă", în care materialul poporan e prelucrat artistic, sau culegerile direct poporane. Ultimele vădesc nu numai interesul pasionat al lui Eminescu pentru marea creație anonimă, dar indică și orientarea lui viitoare, ce putem bănui că ar fi fost din ce în ce mai împletită pe filonul poporan, în a cărui taină el vedea înseși orientarea literaturii de expresie artistică românească.

Se știe că pentru proza literară, tipărită în timpul vieții lui Eminescu, nu există manuscrisele.

„Sărmanul Dionis" și „Făt-Frumos" le-am transcris confruntându-le cu textul revistei „Convorbiri literare", unde au apărut întâia dată.

„La aniversare" și „Cezara" au apărut în „Curierul de Iași", care, negăsindu-se în bibliotecile din București (colecția o posedă numai biblioteca Universității din Iași), am folosit ca text de bază ediția I. Scurtu (Proza literară; 1908), paralel cu ediția d. C. Gerota (Nuvele; 1933). Ambele au verificat textul, celor două scrieri, cu întâiul tipar din „Curierul de Iași". (Există însă unele deosebiri și între aceste ediții, poate și din cauza unui tipar defectuos).

Pentru scrierile postume am folosit edițiile I. Scurtu și ale d-lui D. Murărașu.

Ineditele, transcrise din manuscrisele dela Academie, prezintă dificultăți de descifrare pe care le-am semnalat.

Totodată, amintim că atât în texte, cât și în manuscrise,

există câteva forme și lecturi ce ni se par nesigure, în tipar, grafie sau în sens logic. Unele par a fi cauzate de cuvinte al căror înțeles este azi alterat de cel curent în vremea când au fost scrise. Le vom arăta și pe acestea. Discuția lexicului și a ortografiei am trecut-o în secțiunea respectivă a introducerii.

In introducere m'am ferit de citatele din text (critică-rezumat), preferind citate de comentarii generale. Astfel că acestea din urmă, cât și insistența asupra unor amănunte mai cunoscute sunt explicabile, mai cu seamă când urmărești ca cititorul să găsească, în notele ce însoțesc ediția, cât mai puține nedumeriri. O eventuală nouă ediție, va aduce o concentrare și o sistematizare mai severe în acest material, dupăcum unele enunțări vor impune desvoltări. Timpul, destinat mai ales obligațiilor situației actuale, departe de echilibrul senin al studiului, nu ne-a fost un ajutor prielnic.

Iar această încercare imperfectă de prezentare completă a Prozei literare a marelui nostru scriitor, bazată desigur, și pe documentarea din trecut, dar și pe ample referințe explicative, nu credem că va părea cu totul zadarnică. Ea este, în orice caz. un început, ce va stimula poate metoda rutinară și simplificatoare de prezentarea prozei literare eminesciene, a edițiilor vechi.

Ținta ediției de față fiind un text literar, alături de un cuprins cât mai complet, ferit de greșeli de tipar sau de lectură, sperăm că am reușit totuși să realizăm ceeace ne-am propus — o ediție de folosință generală, într'un singur volum, a „Prozei literare". Ea trebue cunoscută în cercuri cât mai largi, mărturie strălucită a unei activități vaste și complexe — realizată într'un timp atât de avar îngăduitor, — prin care marele nostru Mihail Eminescu a însemnat, și în evoluția prozei românești, tipare înnoite.

1943.

ALEXANDRU COLORIAN

PRESCURTĂRI ŞI SEMNE GRAFICE

A. R. = Academia Română.

C. L. = Convorbiri literare.

V. R. = Revista „Viaţa Românească".

R. F. R. = Revista Fundaţiilor Regale.

Ed. = ediţie ; ediţii.

Ms. = manuscris ; manuscrise.

f. a. = fără anul apariţiei.

[ ] = adaos al comentatorului ediţiei.

( ) = în text.

* = descifrare nesigură. (Asteriscul a fost întrebuinţat şi în tabela Cuprinsului, pentru scrierile *inedite*).

[s. n.] = sublinierea editorului.

NOTE INTRODUCTIVE

S'a constatat în mod curent că scrierile literare ale lui Mihail Eminescu au fost lăsate în umbră de creaţia poetică. Aceasta a stăpânit generaţii dearândul, cu o crescândă obsesie, atenţia publicului, iar în ultimele două decenii, tot mai stăruitoare, studiile criticilor şi investigaţiile istoriografiei literare.

S'ar putea însă adăoga : în sbuciumul dureros al ultimilor ani, chiar opera poetică a rămas oarecum în zona specialiştilor, impunându-se ca îndreptar al epocei cugetarea politică a celui mai mare gazetar, cu acea judicioasă delimitare a unui emerit exeget eminescian : „Eminescu e deci pe primul plan, fiindcă viziunea desvoltării noastre istorice, vrem ori nu, ni-l impune pe el ca punct de plecare ori ca punct de ajungere, oricare ar fi problemele naţionale pe care le discutăm" (D. Murăraşu).

De altfel, studiile asupra prozei lui Eminescu sunt rare ; istoriile literare şi manualele didactice o menţionează în treacăt. Ideile cercetătorilor iniţiali (I. Scurtu, Bogdan-Duică, Sanielevici, Ibrăileanu) au trecut uneori cu desvoltări la cei ce au urmat, arar cu completări, formând un bun comun.

Scrierilor literare, s'ar părea, nici Eminescu nu le-a dat acel cult pasionat pe care l-a dăruit poeziei, pentru care avem acel miracol al manuscriselor cu zeci de variante, fragmente, cizelări de ani, ale celor mai multe din creaţiile poetice, publicate în ediţia princeps sau în ediţiile postume.

Eminescu, e drept, a publicat — poate tocmai din aceeaşi înaltă cunoştiinţă artistică — foarte puţină proză. Dar, tot manuscrisele dela Academie sunt mărturie că nici acest tărâm de creaţie nu a fost nesocotit (alături de numeroase proecte şi piese de teatru), în răgazul atât de scurt al vieţii lui de

sbucium și muncă. Dacă soarta ar fi fost mai puțin avară, un volum compact de proză ar fi venit să se alăture operei poetice — pe care o completează cartea minunată a poeziilor postume —, precum și opera masivă politică.

Deoarece nu trebue nesocotit faptul că proza literară publicată de poet, cum și aceea închisă în manuscrisele dela Academie, sunt debutul, în fiecare domeniu de creație, al aceluiași Eminescu ce răsare din rama amintirii în aureolă de mister și legendă.

Cap marmorean de mag tânăr ni-l arată fotografia vremii, inteligență dominatoare și inspirată, avidă de toate manifestările literaturii, artei, științei și sistemelor filozofice, dominat de o sensibilitate singulară, atent cercetător al vieții naționale și sociale. De timpuriu un singuratic al studiului, cufundat și în atmosfera spirituală a veacurilor, Eminescu s'a închis cu voluptate în lumea umbrelor și a semnelor magice, pătimaș al speculațiilor metafizice, dorind avid lumea de dincolo, visând de atunci refugiul în ficțiunea fantastică

O lume pe care și-a creat-o pentru el în exilul pământean ; în ea îl va întovărăși umbra implacabilă a destinului.

Scrierile din ediția de față — publicate de Eminescu, postume sau inedite — chiar când au fibre de reflexe livrești, sunt oricând dovada unei fantezii originale care s'a depărtat cu totul de modelele sentimentale sau istorice ale premergătorilor. Cultura filozofică temeinică și aprofundată, cultura clasică, literatura epocii în special au format climatul prielnic desvoltării lui artistice, după cum influențele, schimbul permanent al valorilor, sunt însuși impulsul de evoluție al culturii umane — influențele pe care Cezar Papacostea le considera „material constructiv". („Filozofia antică în opera lui Eminescu").

Astfel, afirmația lui G. Ibrăileanu pare cu drept excesivă : „Eminescu a fost numai poet, căci proza sa este puțină și e poezie în proză". („Spiritul critic în cultura românească").

PROZA ROMÂNĂ ÎN EPOCA MODERNĂ

Luând punct de plecare anul de răscruce 1830, fără a nesocoti deceniul dela 1920 (cu înlăturarea influenței grecești de decadență, cu activitatea culturală a lui G. Asachi, cu figura pitorească a lui Dinicu Golescu) — jumătatea de secol dinainte fiind dominată de studiile filologice și istorice, cu unele elemente totuși valabile ale „școalei latiniste", — când vârtejul romantismului, ideologic-socal, era stăpânitor dealungul Europei, cu expresie specifică fiecărei țări, vom constata și la noi, în această perioadă de hotărîtă influență franceză, ivirea altor zori de creație literară (alături de transformarea însăși a formelor de vieață și de veche organizare a Statului nostru).

Poezia are desigur întâietatea, la noi ca în toate țările. Dar, sub impulsul ascendent al spirtului critic, și proza se limpezește, în jurul anului 1840, prinde o altă structură, mai flexibilă, mai expresivă, mai analitică, chiar dacă stăruie încă vestigiile trecutului.

Dar, vom fixa aci numai în treacăt ce putea fi romantismul în Țările Românești, în jurul anului amintit, acea mișcare ce de altfel nu a fost la fel, ca durată și înțeles, nici în țările de veche tradiție. dar care a fost provocată de condițiuni oricum asemănătoare, nu numai în literatură și cultură.

S'a arătat că, pe un fond oriental cu excrescențe de literatură neogreacă, încă din epoca întârziată fanariotă se strecoară la noi influența franceză — directă sau prin intermediul rusesc. Ea se accentuează, alături de ecourile slabe ale celei germane, cunoscută de scriitorii transilvăneni, pentru care primează însă firesc tot fondul latin.

Ctitorii Renașterei noastre, oricare au fost influențele, au știut să le adapteze realității românești, cu sensibilitatea ei

specifică şi cu însuşirile rasei, căutând să oprească o imitare servilă a modelelor de origine străină, care în această formă ar fi dus la rezultate zadarnice. De aceea, studiile istorice, de limbă, temele literaturii populare au adus exaltarea legitimă a românismului, imperativul tot mai simţit al creaţiei originale. Influenţele au dat un alt impuls geniului specific naţional

Influenţa franceză fiind caracterizantă, unii istorici literari (Pompiliu Eliade ; N. I. Apostolescu) au căutat să arate că acest capitol din evoluţia literaturii noastre, romantismul, nu s'ar reduce decât la modele decolorate luate din literatura franceză.

Teză silită, pe care o înlătură studiile ulterioare ale unui Ch. Drouhet sau ale d-lui I. M. Raşcu, despre Alecsandri sau Eminescu, în care geniul francez se desvăluie că a fost nu numai o pildă strălucită, dar o asimilare ce a fost fecundată de originalitatea celor doi mari scriitori.

Mai mult încă. „Atingerea cu cultura franceză a fost incontestabil o Renaştere la noi, nu numai literară, culturală, dar chiar o renaştere adânc sufletească ; ea a venit să trezească spiritele, desrobindu-le de unele apăsări ale trecutului", scria acel savant „cruciat al latinităţii" Ovid Densusianu.

O paranteză este necesară. Condiţiile unei evoluţii naţionale, culturale şi sociale erau cu totul întârziate din cauza destinului nostru înconjurat de duşmani, în dependenţă de veşnicul antagonism turcesc sau rusesc, cu vremea în plus cel austriac. In lupta unei vieţi a neamului de azi pe mâine, nu s'a putut creia nici climatul unei propăşiri culturale normale în vremuri când silnice intervenţii diplomatice înnăbuşiau orice avânt.

Astfel, lipsiţi de epoca de evoluţie senină clasică, invazia cuceritoare a fiorului romantic nu a fost la noi numai un ferment de literatură şi cultură, dar şi de transformarea bazei de organizare a Principatelor, alături de transformările sociale, lupta între tradiţie şi Apus.

Totodată, se încheagă noua atitudine a scriitorului faţă de masse sau în funcţie cu creaţia artistică. Căci romantismul a fost o estetică, dar şi o etică, înnoite.

Dacă ne-a lipsit epoca clasică, am fost lipsiţi şi de faza de incubaţie preromantică, astfel că am fost oarecum surprinşi de curentul înnoitor, mult timp sub semnul francez, apoi de infiltraţie germană (legată de începuturile cercului „Junimea ieşeană").

Vom accentua însă că dacă romantismul nostru român a

fost, în linii mari, paralel cu cele două surse europene (în direcţii ce cu timpul se întretaie, fără a putea fi categoric deosebite, cum recunoştea chiar spiritul părtinitor al lui N. I. Apostolescu ; „Influence des romantiques français sur la poésie roumaine" (p. 13 ; p. 31) şi el a găsit în izvorul magic al literaturii poporane un sprijin şi o transfigurare. Ea a fost filonul de regăsire al tuturor literaturilor ; ea a iniţiat, până la suprapunere, şi începutul literaturii noastre culte.

Când s'a spus :„Literatura poporană este o manifestaţie dezinteresată, o literatură de idealism" individualismul romantic îşi găsea în creaţia anonimă una din caracteristicile lui.

O altă preocupare de căpetenie a mai tuturor scriitorilor din „epoca eroică" a culturii noastre a fost limba care, dacă i-a despărţit câteodată în tabere adverse, i-a unit în năzuinţa de clarificare, de apropiere de filonul latin comun, fără exagerările dogmatice, de unificare în sensul literar.

Eliade Rădulescu cel al începutului, Kogălniceanu, Russo, Alecsandri, Negruzzi şi până la Maiorescu şi Eminescu, toţi au fost iluminaţi de un crez comun, toţi au luptat împotriva celor ce credeau că o limbă se crează artificial.

Deci epoca noastră romantică s'a suprapus şi unei prefaceri şi îmbogăţiri a limbii, fapt ce impunea şi transformarea stilizării. „Sinteza unei evoluţiuni de artă se exprimă prin stil" (Ovid Densusianu). Stilizare ce nu voeşte să spună decât tot individualism, conştiinţa nouă a scriitorului faţă de societate şi faţă de misiunea scrisului şi a artei sale.

Astfel, cultura, literatura, conştiinţa, înnoite, iau naştere odată cu frământările ţării, spiritul unite ce se voia nouă.

Dacă rămâne stabilit că „la noi aceia care au avut un rol hotărîtor în desvoltarea estetică a limbii au fost *poeţii*" (Ovid Densusianu : „Limba română în desvoltarea ei estetică" ; 1924 25) un loc necesar vom acorda aci şi prozatorilor din epoca modernă. Vom vedea astfel dacă e just, cum se pretinde, capitolul restrâns pe care nu numai manualele didactice, dar şi istorii desvoltate ale literaturii române îl acordă prozei lui M. Eminescu. Se va vedea totodată ce a existat mai bun înainte de ea şi cum s'a ajuns la o proză ce nu are nicio legătură cu aceea a premergătorilor. (Valoarea ei însă a impus-o model urmaşilor — cum s'a observat, la vreme — Vlahuţă Delavrancea, şi în literatura inadaptabililor sociali).

O părere mai veche pune rădăcinile literaturii de imaginaţie în chiar tiparul unilateral, deşi conturat de „idealism naţional", al şcoalei latiniste

Vom începe însă cu numele deschizător de noi drumuri al lui Eliade Rădulescu — reținând în această sumară creionare doar numele ce sunt necesare, ca etapă sau semnificație evolutivă a prozei române.

Inscripția epigrafică cea mai potrivită, la schița ce va urma, a scris-o chiar Eminescu.

> „Când mă aflu față cu cei bătrâni, cu literatura din deceniile trecute, parcă sunt într'o cameră încălzită... simți că acești oameni erau într'un contact nemijlocit cu un public oarecare, mic ori mare, dar însfârșit un public. Față de cei moderni parcă mă simt într'o cameră rece, și într'o cameră, va fi observat oricine aceasta, parcă *lipsește* ceva, nu căldura înseși, ci ceva pipăit, parcă pe peretele curat fusese ceva și nu mai este, sau simțimântul familiei când a murit cineva în casă. E un fel de deșert atât de simțit de fiecare — un fel de suflare, care cuprinde toate obiectele : nu mai este, parcă lipsesc din casă nu numai lucruri, nu numai corpul unui om. Vine un alt om acolo, dar simțirea pentru tine nu se schimbă. Parcă ești obișnuit a vedea pervazul cu alt portret, și portretul cu alt pervaz. Față cu cea mai mare parte din scriitorii noștrii moderni ți se impune simțimântul că ei nu scriu pentru public, nici publicul pentru ei, în fine că ei nu sunt inele în lanțul continuității istorice a culturii noastre, ci cum s'ar zice : extra muros. Și aceasta e soarta oricărei culturi importate atât de nefiresțe ca a noastră". (Ed. I. Scurtu ; Scrieri politice și literare ; p. 13 ; 1905).

Tendință de idealizare, se va zice (care consună cu poemul „Epigonii") ; nu se va nega însă realitatea constatărilor sus citate.

Eliade Rădulescu (1802—1872). — In afară de întinsa lui activitate : poet, lingvist, traducător (Lamartine, La Fontaine, Byron, etc.) evoluat față de trecut în alegere, dacă nu totdeauna în realizarea artistică, Eliade inițiază în „Curierul românesc" (1829), mai târziu în „Curierul de ambele sexe" (1836) nu un dogmatism critic-literar, dar jalonarea ce ne va duce la formulările naționaliste ale lui Kogălniceanu și la critica factor de cultură a lui Al. Russo, tipare de mai târziu ale „Junimei". Grupând în jurul lui numele notorii din toate

ținuturile românești, energie clar văzătoare peste sbuciumul unui veac de lupte, de transformări profunde și pe tărâmul culturii (teatrul fiind și el un instrument în mâinile dominatoare ale lui) Eliade a inițiat și proza literară.

„Artist în adevăratul înțeles nu a fost Eliade. Scrisul lui era mai mult răspândire de idei, propagandă, luptă, literatură militantă, dar în marea înrâurire pe care a avut-o dânsul a fost hotărîtor și felul cum prezenta ideile lui, vioi, comunicativ, atrăgător, chiar dacă uneori se deda la jocuri ușoare sau își vulgariza frazele..

Cu aceste însușiri Eliade rămâne totuși un scriitor cu originalitatea lui și reprezentativ pentru epoca în care a trăit, iar dacă e să-l cunoaștem astfel cum trebue să ne îndreptăm la ce ne-a lăsat în proză, în acele pagini care prin sufletul care le străbate, prin lirismul, prin avântările, ca și prin fantazia lor glumeață, și-au păstrat și azi, în parte, farmecul, pentru ca să poată fi citite, pe când versurile — afară de o rară, întâmplătoare scânteiere — am văzut cât sunt de sărace.

O proză în felul ei poetică și o poezie foarte prozaică — iată ce se poate spune că a rămas dela acela care aspira să fie înainte de toate mare scriitor, pe când noi astăzi punem activitatea lui în atâtea direcții culturale mai presus decât literatura pe care ne-a dat-o, recunoscându-i totuși și ei cât i se cuvine". (Ovid Densusianu ; Istoria literaturii moderne ; II).

Eliade a fost un neobosit luptător mai ales pentru promovarea culturii, într'o epocă de încrucișări crâncene și pătimașe (cu proecte grandoase realizate doar fragmentar), cu un temperament ce explică inegalitățile semnalate ale operei lui. In luptă cu fantomele unui trecut neevoluat și cu un prezent târît mai mult spre politicianism și superficialitate, spre tiranie și anarhie, Eliade nu putea să dea decât proza ce deseori e oglinda epocei în care a trăit. Nervoasă, haotică, cu ritmul viu, crudă în expresii chiar peste limite. Este în ea arma „proscrisului" (ca și în fabule), același în lupta contra protectoratului rusesc sau în timpul mișcării dela 1848, scriitorul pe care îl pândea „surghiunul" sau „exilul".

Literatură pură : *Cuconul Drăgan, Psihologia poetului* sau literatură împletită pe variații religioase, politice sau moralizatoare : *Isahar, Biblicele, Biblia sacră,* proza lui Eliade nu se lasă prinsă ușor în categorii literare, dar e un far original la răscrucea veacului modern.

Fără darurile strălucite ale lui Eliade, cu apropieri însă în negativ, gravura albă a lui *Gheorghe Asachi* (1788—1869) a

fost pentru Moldova o impresionantă apariție. Chiar dacă realizările au fost minime pentru evoluția pe linia de ascensiune a literaturii, iar posteritatea egală aproape cu uitarea. Asachi a fost personalitatea creatoare a unui mediu cultural, din jurul căruia au pornit creatorii originali.

Intemeiând revista „Albina românească" (tot în 1829), mai târziu „Icoana lumii (1840), având colaboratori pe C. Negruzzi, Kogălniceanu, Alecsandri, Asachi năzuia să creeze un for de literatură și cultură paralel cu al „Curierului" eliadist. Orizontul a fost însă restrâns preocupărilor politice ale vremii. Dacă activitatea lui variată s'a risipit în domenii străine preocupărilor inițiale, nu totdeauna fără folos, se poate însă scrie cu dreptate: „dacă ar fi rămas numai la literatură, cu simțul artei mari pe care îl avea, ne-ar fi dat lucrări de o mai mare însemnătate" (D. Murărașu ; Istoria literaturii rom.).

E cunoscut materialul curent al scriitorilor din epoca în care literatura de imaginație căuta un drum propriu. Trecutul trăia în Cronici și în legendele poporului iar romantismul avea predilecția trecutului. Dar, după cum s'a scris ades, e ciudat cum el s'a realizat, la noi, mai mult în latura sentimentală — melodramatică, fără a înlătura narațiunea greoaie și neverosimilul.

E ceea ce a adus și Asachi în *„Nuvelele istorice,* într'un stil împestrițat de arhaisme și neologisme inutile.

Și totuși nuvela „Alexandru Lăpușneanu" apăruse în 1840.

Numele lui *Mihail Kogălniceanu* (1817—1891) evocă întemeierea unui veac spiritual, impune autoritatea unui luminat îndrumător spiritual, care șterge urmele orientale, reînvie cultul trecutului, tradiția românească, conduce țara pe făgașul evoluționist.

Om al faptei, alături de Cuza Vodă, dar și pasionat al ideilor, Kogălniceanu a netezit calea spinoasă a prejudecăților, a luminat drumul uitat al tradiției. a sfărâmat instituții ce păreau încremenite în veac, a înălțat altare albe naționale, sociale și culturale, cărora vârtejul nemilos al vremurilor n'a putut să le clintească statornicirea (doar să le adapteze noilor cerințe), nici să le întunece nimbul Spirit realist pe temelii moderne, neîntrecut animator în epocă, „creier genial" de proporții europene, Kogălniceanu a fost stăpânit de duhul creator al românismului.

Studiile rodnice în Franța, meditațiile asupra curentului revoluționar ce domina prevestitor atmosfera europeană,

cunoaşterea apoi a Germaniei romantice, idealiste, în epoca ei de renaştere naţională, contactul lui neîntrerupt (vezi „Scrisorile") cu Ţara i-au lărgit viziunea evoluţiei sociale posibile. Iubirea de cultură şi de dreptate l-a făcut să trăiască, chiar departe de ţară, sbuciumul ei şi năzuinţele ce zăceau latente în aşteptarea zorilor redeşteptării.

Kogălniceanu cere un „patriotism pozitiv", bazat pe trecut şi tradiţie, pe ţară şi popor. Nu e însă un utopist al revoluţiei, dar un partizan al determinismului evoluţionist.

Istoria „ne leagă cu vecia, punând în comunicaţie seminţiile trecute cu noi, şi iară pe noi cu seminţiile viitoare".

Kogălniceanu e întâiul istoriograf român premergător lui N. Bălcescu.

Publicarea „Letopiseţelor Românilor" a fost o dată importantă. Dar, şi critica literară îl revendică, el fiind, împreună cu Al. Russo, spiritul conducător al „direcţiei noi" a revistei „Dacia literară", în jurul căreia s'a grupat şcoala istorico-poporană. Kogălniceanu cere o literatură naţională, în locul traducerilor ce înnăbuşesc creaţia orignală (parcă vorbeşte azi). Trecutul nostru, măreţ de fapte glorioase, poate da materialul constructiv. Literatura poporană va lărgi inspiraţia scriitorilor. El s'a opus tendinţelor de latinizare. Limba, cultura, literatura trebue să fie oglinda vieţii poporului şi a tradiţiei. Literatura, împreună cu teatrul, este o şcoală de cultură naţională.

Scrierile sale beletristice sunt puţine ; scrierile şi studiile istorice sunt în relief ; în discursurile lui răsunătoare tremură încă pasiunea nobilă ce le-a animat. Reînsufleţind epoca pe care a creat-o, simţim că trecutul nu e mort în urna funerară.

Din lupta începută la 1840, trecând prin vâltoarea anului 1848, s'a putut ajunge la lumina Unirei din 1859, ce a netezit calea spre aşezământul constituţional. Epocă eroică şi patetică în vieaţa unui Stat tânăr, ce se voia întemeiat pe cultul continuităţii, al tradiţiei şi al armoniei sociale, epocă de fanatism şi de credinţă.

Vieaţa lui s'a încheiat în apoteoză, de vremece tot ce a visat, tot ce a sperat, tot ce a voit. Kogălniceanu a văzut înfăptuit. Iar ideile sale sociale, statale, literare au trecut cu anii în alte doctrine şi alte realizări.

Traducător timpuriu de poezii (Schiller), activitatea literară propriu zisă a lui Kogălniceanu este totuşi redusă. Fără numele său nu s'ar putea însă înţelege legătura între epoca

de începuturi promițătoare a culturii noastre, dar încă de tranziție, și era de realizări a literaturii române.

„Temperamentul lui Kogălniceanu de luptător pasionat în năzuința de a introduce o vieață nouă în țara lui — scrie d. N. Cartojan în Mihail Kogălniceanu ; Activitatea literară ; 1942 — darul ascuțit de observație, spirtul caustic, umorul sănătos și experiențele de vieață socială dobândite prin studii și călătorii în Occident, care-i dădeau termenii de comparație, găseau o realizare mai deplină în schița de moravuri. Schița de moravuri, desvoltată în Anglia și America odată cu răspândirea mare a ziarelor și revistelor, a fost la modă în literaturile europene între anii 1820—1850. In această vreme când romantismul coexista cu realismul și când *eul* nu se desfăcuse complet de înfățișarea timpurilor și de desfășurarea acțiunii, schița de moravuri cu observația minuțioasă a mediului contemporan, îngăduia și efuziuni lirice și reflecții morale ale autorului. Invăluind apoi într'o lumină de sarcasm personagiile, desaxând liniile reale și îngroșând trăsăturile ridicole până la caricatură, autorul avea putința, fără chiar să facă reflecții morale, să biciuiască tipuri și stări sociale cu care nu se împăca... Inainte de Negruzzi și înainte de Alecsandri în comedii, Kogălniceanu a abordat pictura moravurilor

Schițele lui de moravuri : *Adunări dănțuitoare* — este vorba de seratele dansante — *Filozofia whistului, Iluzii pierdute* [prețioasă mai ales biografic], *Provincialul la Iași,* Scene pitorești din obiceiurile poporului : *Un nou fel de a face curte.* înfățișează în trăsăturile lor interesante ori ridicole aspectele cele mai variate ale timpului... In această galerie de tipuri grotești, o singură clasă este cruțată : țărănimea, ale cărei tradiții sănătoase și ale cărei obiceiuri curate sunt puse în contrast cu frivolitatea și materialismul orășenilor...

Era firesc ca această zugrăvire de moravuri să-l ducă pe Kogălniceanu, un cititor pasionat al lui Balzac, către romanul social".

In continuarea analizei scrierilor sus citate, comentatorul studiază fragmentul de roman *Tainele inimei*, publicat în „Gazeta de Moldavia (*1850*), nesemnat — pe care, încă din *1906,* N. Iorga l-a atribuit lui Kogălniceanu, (în rev. „Semănătorul"), opinie ce nu a fost primită unanim. Controverselor istoriografic-literare le-a pus capăt descoperirea manuscrisului original, al lui Kogălniceanu, de către d. N. Cartojan, ce a prilejuit comunicarea academică menționată (Analele A.

R. — Memoriile secţiei literare ; S. III, T. XI, Mem. 3 ; *1942*). Minunea s'a petrecut sub ochii noştri.

„Romanul este o frescă de moravuri a vremii... Fabulaţia romanului avea să servească şi pentru a răspândi ideile scumpe autorului... Romanul are ceva din atmosfera balzaciană... Dar, lăsând la o parte tehnica balzaciană, tipurile şi obiceiurile sunt scoase din miezul societăţii moldoveneşti din prima jumătate a veacului trecut... Această întâie încercare de roman românesc este cu mult superioară romanului Manoil, pe care l-a publicat, cinci ani mai târziu [1855], Bolintineanu..."

Numele răsunător în glorie al lui *Costache Negruzzi* (1808—1868) se alătură cu titlul privilegiat de „făuritorul prozei româneşti."

Cu o bază de învăţătură greacă în junie, repede părăsită pentru aceea română, încă din adolescenţă, împrejurările nestatornice ale vremii îl îndreaptă fericit către literatura franzecă din care traduce poezii (acelaşi fascinant Victor Hugo), asemeni şi din ruseşte (Puschin ; Antioh Cantemir). Poeziile lui originale nu i-ar fi asigurat însă un loc de frunte în fresca literaturii noastre.

Preocupările multilaterale, critică, folclor ; desbătutele controverse lingvistice (adversitatea faţă de curentul latinist) îl aşează lângă trinitatea de faimă : Kogălniceanu, Russo, Alecsandri.

Proza lui literară se bucură însă de o necontestată evaluare critică.

„...Ca artist al prozei noastre, C. Negruzzi şi-a însemnat deodată numele când în revista lui Kogălniceanu, la 1840, tipărea nuvela istorică *Alexandru Lăpuşneanu*.

Nu era o încercare palidă de a deriva în literatura nouă pagini de letopiseţe, ci redarea vie a unui episod din trecutul Moldovei. Apar aci în plină lumină darul lui de a-şi însuşi povestirile cronicarilor, de a retrăi în lumea de altădată, şi acea cunoaştere adâncă a sufletelor, care nu reduce personajele puse în scenă la manechism, la artificialităţi, care dau iluzia literaturii unor alcătuitori de nuvele sau romane. Din fondul întunecat al acţiunii răsar bine reliefate figurile lui Alexandru Lăpuşneanu, Domniţei Ruxandra, Vornicului Moţoc ş. a., iar alături de ei vedem apărând şi cei care ţin să spună într'un glas ce clocoteşte în sufletul lor, mulţimea cu deslănţuirile-i vijelioase de patimi. Povestire străbătută de dramatism puternic, în care vorbesc cruzimea, răzbunarea,

viclenia şi, într'un episodic contrast, înduioşarea, desfăşurându-se în acelaşi timp în linii sobre şi fără să fie umbrită de stângăcii de exprimare sau de exagerări în alegerea cuvintelor : arhaismele nu apar ca intrusiuni pedante, provincialismele sunt discret strecurate şi neologismele, chiar dacă uneori puteau fi înlăturate, nu aduc o notă prea discordantă...

Rămâne la depărtări nuvela pe care câţiva ani mai târziu a publicat-o dânsul : *Sobieski şi Românii* (1846)... şi mai puţin ne vom opri la *Regele Poloniei* şi *Domnul Moldovei* (1839), de-altfel, din timpul pregătirii lui literare...

Inainte de nuvela istorică alt gen ispitise pe Negruzzi, cu ademeniri de literatură tinerească. Pe la 1829 scrisese acea povestire *Zoe* de sentimentalism romantic. Regăsim aceeaşi factură literară în alte două nuvele : *O alergare de cai* şi *Au mai păţit-o şi alţii*, cea dintâi aducându-ne amintiri, de însemnări de jurnal, dintr'o călătorie pe care dânsul a făcut-o în Basarabia în 1835, iar cealaltă dându-ne, la început, o descriere a Iaşilor cum se înfăţişa în 1850...

Fără să arate totdeauna intenţii de prezentare literară, acele *scrisori* pe care le-a publicat dânsul ne aduc şi ele multe pagini, de cuprins variat, în care recunoaştem însuşirile lui de povestitor.

...Negruzzi era împotriva înnoirilor. Le admitea în măsura în care ele pot fi binefăcătoare, arătând astfel spiritul său cumpătat, convingerea hotărîtă că nu trebue făcute salturi, nu trebue să ne lăsăm seduşi de mirajul oricărei schimbări în vieaţa noastră. Ideile lui conservatoare nu ascundeau tendinţe antiprogresiste. Pentrucă era duşman al exagerărilor, ştia să facă deosebiri dictate de spiritul critic, înţelegem şi alte atitudini ale lui... Era astfel printre cei dintâi care făcea semnul apropierii de creaţiile poporului, pentru ca literatura să primească dela ele înviorări." (Ovid Densusianu ; Literatura română modernă ; vol. III).

Ideile cumpănite şi preocupările multiple ale lui Negruzzi nu vor fi străine generaţiei junimiste de mai târziu — Costache Negruzzi fiind considerat „primul junimist".

N. Bălcescu (1819—1852) este, pentru Muntenia, creatorul prozei literare. El face parte din aceeaşi generaţie a scriitorilor luptători. Ei au înălţat scrisul în viziunea mesianică a altor vremi, dominaţi de ideia naţională, dar şi de înrâurirea socială a unor exaltări romantice, uniţi într'un crez nesdruncinat „solia ce Dumnezeu ne-a dat" — la Eminescu primatul poporului nostru.

Adunător de cronici, hrisoave şi material istoric, monografic, biografic şi politic, publicat în „Magazinul istoric pentru Dacia“ (cu Aug Laurian), peregrin dealungul ţării, până în Ardeal şi Bucovina sau pe căile întunecate ale exilului, pe drum lung şi întârziat, prin Turcia, Grecia şi Serbia spre Ardeal, — crainic îndurerat, în Franţa şi Italia, al asupririlor dela noi, luptător pentru o nouă şi dreaptă rânduire socială şi naţională, epigraful acestei vieţi l-a scris singur Bălcescu : „Noi nu ne putem mântui fără numai opunându-le [cutropitorilor] *panromânismul*“.

Opera sa capitală *„Istoria Românilor sub Mihai Viteazul“*, corelând faptele, instituţiile, organizarea ţării cu factori determinanţi externi şi interni, deschide noul drum al şcoalei istorice moderne româneşti.

Operă de metodă ştiinţifică, îmbinată mai ales cu distincte însuşiri literare, ea are în plus o arhitectură savantă şi susţinută ..

Romantic în concepţie, narativ-descriptiv ca factură (I. M. Raşcu ; „Alte opere din literatura română“ — pe care îl urmăm), având o viziune măreaţă a trecutului, faptele glorioase sunt redate în proporţii epopeice şi într'un ton mereu avântat.

„Din punctul de vedere al *artei* autorului, al procedeelor, al tehnicei scrisului vom fi ades minunaţi de calităţi reale... In opera aceasta întâlnim mai toate speciile mai însemnate de compoziţie : naraţie, descriere, discurs, pagini lirice — iar ca stil, două nuanţe, două procedee, pentrucă două sunt felurile de a exterioriza ideile : găsim, anume, capitole pur istorice, cu fapte concis redate, în urma unei documentări atente şi altele trecute prin imaginaţia autorului, romanţate şi expuse după metodele nuvelei sau romanului istoric... Dar Bălcescu va fi în largul său în povestirile colorate ale evenimentelor şi va reda cât mai personal şi mai emoţionat întâmplările, care prin natura lor aţâţă imaginaţia şi sguduie sufletul. Sunt printre aceste pagini unele care par în adevăr desprinse din romane istorice şi apar mult mai vii şi mai valorificate decât multe pasagii echivalente din nuvelele lui Odobescu...

Descrierea Târgoviştei, a Călugărenilor, a Ardealului sunt „pagini de antologie“... Poate nicio operă clasică a literaturii noastre nu este mai de actualitate decât aceasta“... —

Erou de cronică şi de legendă, Mihai Viteazul a avut în Nicolae Bălcescu pe artistul şi pe eruditul demn să îi reînvie faptele nemuritoare.

Această carte este şi testamentul literar al acelui Bălcescu

romantic în amurg romantic, idealist, iubitor fanatic al patriei, al dreptății și libertății — „imaginație vie, inimă caldă, spirit adânc, cugetări înalte" (Ion Ghica) — pribeag îndurerat care s'a stins „pe plaiul înstrăinării", sub cerul de safir și mireasmă al Siciliei, în exil, la Palermo.

Alexandru Russo (1817—1859), deși reprezentant al unui timp turbure de febrile revendicări naționale și sociale, de ruperi de trecut, dar și de cufundări nostalgice în brazde și trecut, este considerat ca cel mai apropiat de mentalitatea noastră. Poate pentru spiritul său critic lucid, în *„Cugetări"*, chiar dacă s'a refuzat formulării sistematice și pentru independența sa față de romantism. Mai mult încă.

„...Pe când Negruzzi plutea numai în atmosfera de descriere și narațiune istorică, la Bălcescu elementul liric e bine accentuat și impregnat de ceva misticism. Aceasta e nota pe care o aduce în plus Bălcescu.

Russo are ceva mai mult. E cel dintâi care ne dă o proză completă. *Amintirile* lui din închisoare [Soveja] sunt schițe vii, sprintene, de o fire nervoasă ce tresare la orice impresie. Când redă mai direct atmosfera vioaie scriind o proză de impresionism, ale unor convingeri variate, constatăm că aduce o notă de psihologie, de străbatere sufletească... Au încercat și alții să dea proză psihologică. Nu trebue să-l uităm nici pe Eliade, nici pe Costache Negruzzi.

Alecu Russo e cel dintâi prozator ce aduce note de psihologie bine reușite în proza sa... Că proza trebue să meargă în acest sens este firesc. Descrierile de portrete sau alte înfățișări nu sunt suficiente. Pentru crearea unei proze e nevoie ca proza să fie vie, armonioasă, ca izvorând dintr'un substrat de analiză psihologică ; dincolo de ceeace este limitat, concret, ne duce spre unele idei mai înalte care plutesc deasupra acestei lumi" (Ovid Densusianu). Acest pasaj trebuia citat. El anunță parcă apariția prozatorului așteptat, Eminescu.

Atribuirea „Cântărei României" între Russo și Bălcescu este și azi discutată. Părerea de autoritate a regretatului profesor Ovid Densusianu e categorică : Numai Russo putea fi autorul ei. Regăsim pe acela cu stilul visător, uneori liric combativ, de multe ori fraze sacadate, dar mai ales amestecul îngrămădirii de multe impresii, de ceea ce am spus cu altă ocazie că este tumultuos, pe când la Bălcescu e așa cum l-am văzut, cu tilul său maestru ponderat."

Poemul în proză „Cântarea României" are pasaje ce amintesc „Biblia și special Cântarea Cântărilor", iar altele ce au

răsunat întâia dată în verbul românesc, trezind profunde rezonanţe în suflete.

Vasile Alecsandri (1819—1890) este scriitorul care în acea epocă de aur a Renaşterei noastre şi-a impus „regalitatea" literară, cu un răsunet aproape neobişnuit la noi.

Liric şi epic, poetul se eliberează de vestigiile străine — aceiaşi mari romantici: Lamartine, Hugo, Gautier — prin contactul cu străvechiul izvor magic poporan. Poet cu variate game al naturii colorate, al iubirii exuberante sau elegiace, cântăreţ fantasc sau energic al trecutului, rapsod al legendelor româneşti, Alecsandri nu-şi închide cu totul lira în turnul izolat al artei. El este în acelaşi timp, alături de epicul sbucium războinic şi naţional al actualităţii, sonor şi avântat, retoric chiar, retorismul fiind o modalitate a lirismului, cu elan robust şi vitalism entuziast. Optimismul e nota stăpânitoare a versului său, seninătatea de echilibru clasic.

O poezie atât de bogată în teme şi în tehnică, nu putea fi însă cu totul ferită de o diafană umbră pesimistă, ce aduce o îmbogăţire liricei alecsandriene. Dacă uneori se pare că nu este adâncită gama afectivă sau cugetarea nu are rezonanţă comunicativă, chiar aşa opera lui Alecsandri este totdeauna prezentă în evoluţia liricei româneşti.

Fantezie nestăpânită în căutare veşnică de zări noi, creator de imagini inedite, colorist pitoresc şi viu al peisajului natal sau exotic, iubitor exaltat al naturii, evocator înfiorat al trecutului glorios, cu forme tehnice de tinereţe ritmică şi muzicalitate cuceritoare, Alecsandri este un premergător a cărui influenţă nu a fost decât parţial studiată (vezi I. M. Raşcu, Alecsandri şi poezia pură; vol. „Convingeri literare"), un înnoitor care a anticipat puncte din evoluţia lirică de astăzi.

Urmele romantice s'au desăvârşit într'o formă clasică românească.

Cazul prozatorului V. Alecsandri este asemănător cu al prozatorului M. Eminescu, amândoi apreciaţi doar ca poeţi...

„Exceptând „Pastelurile", Alecsandri e popular astăzi mai ales prin lucrările care sunt, pe scara valoarei estetice, cu mult mai prejos de proza sa. Şi mai ales din proza sa din ciclul intitulat de comentator [Al. Marcu]: *Amintiri*. De altfel ce e bun şi atrăgător în al doilea ciclu: *Povestiri romantice*, e tot partea de amintiri personale ale poetului. Alecsandri ar fi fost un memorialist minunat. Tot ce poartă pecetia sfătoşeniei lui mucalite şi vioaie e înlănţuitor şi merge direct la suflet" — constată d. I. M. Raşcu (vol. „Convingeri

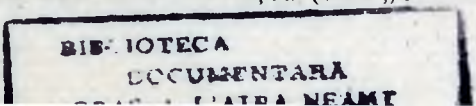
BIBLIOTECA
DOCUMENTARĂ

literare"). „In legătură cu aceste lucruri: se găsesc bogate asemănări ca ton, stil şi atmosferă între „Amintiri" şi multe din „Scrisorile" lui C. Negruzzi şi chiar între „povestirile romantice" ale „bardului" şi cele similare ale lui Negruzzi. Acesta însă e prin excelenţă „prozatorul", deci el trebue să fie superior lui Alecsandri, *poetul* care scrie în proză. Totuşi întrucât, pentru cei care nu suntem târîţi pe panta aprecierilor stereotipe, *Zoe* e superioară *Mărgăritei,* sau mai ales variatei, coloratei bucăţi intitulată *Dridri ?* (vorbesc de partea pur romantică, dela începutul povestirii, nu de amintirile din partea a II-a care fără îndoială că ar putea figura în „cea mai pretenţioasă antologie a literaturii noastre clasice")... Ce păcat că manualele de şcoală nu pot acorda, din cauza programei analitice, mai multă atenţie acestor scrieri reprezentative şi vii ! In *Dridri* autorul pare a-şi ironiza propriile avânturi de revoluţionar patruzecioptist, când constată cu ce indiferenţă sătenii ascultă părerile tânărului boer, păreri ce erau şi acele ale generaţiei şi clasei sale ; expansia lui se loveşte de zăgazurile domoalei firi a ţăranilor, foarte concis şi plastic zugrăvită... In *O primblare prin munţi,* procedeele, aspectele romantice sunt ironizate, — totuşi excepţii se pot constata ; e prea puternică moda vremii obsedată de romantism, ca tânărul poet să nu se lase târît de farmecul răspânditelor reţete literare, ce aveau curs bogat pe atunci... *Balta-albă* cu drept cuvânt e socotită „drept una din cele mai izbutite scrieri în proză ale poetului." Nimic din ea nu loveşte neplăcut atenţia. Scrisă la 1847, ea atrage prin cel mai firesc ton de povestire, ce se poate imagina, prin cea mai bine condusă expunere a unor hazlii întâmplări, cum — pe vremea aceea — numai la C. Negruzzi dacă se mai puteau constata. *Balta-albă* e totodată şi o pagină documentară extrem de preţioasă, prin amănuntele ce ni le dă asupra stărilor de lucruri de Principate, asupra obiceiurilor, a drumurilor, a vieţii sociale „o capodoperă a humorului românesc"... *„Istoria unui galben şi a unei parale",* prin variaţia de teme prin tranziţiile dibace dela o chestiune la alta, prin citaţiile multiple, prin descrierile şi naraţiunile intercalate — pare un fel de... *Pseudo-Kynegetikos* al literaturii moldoveneşti, având în plus, faţă de clasicul „fals tratat", elementul tendenţios satiric, mereu accentuat...

Buchetiera din Florenţa, o situează d. I. M. Raşcu sub „influenţa covârşitoare a romantismului sau mai bine zis a „reţetelor", a procedeelor romantice... E una din cele dintâi nuvele româneşti — fără pătrundere, fără dialog, fără moti-

vare mai amplă. Interesantă azi mai ales prin consideraţiile asupra plasticei şi a muzicei, ea prezintă prin această parte un aspect analog celui din *Pseudo-Kynegetikos*, al lui Odobescu, operă căreia Buchetiera îi e anterioară cu 30 de ani...

Influenţat de romantism, Alecsandri e totuşi cel mai puţin atins, dintre contemporanii săi, de acest înlănţuitor curent literar. Aspectul paginilor sentimentale... sunt înnăbuşite de o altă înfăţişare a prozei şi temperamentului acestui scriitor: şaga, spiritul zeflemist, ironic, dorul de a glumi şi de a scoate în evidenţă partea veselă, luminoasă a lucrurilor şi împrejurărilor... Alecsandri se fixează în linia tradiţională a prozei noastre artistice, căci şi C. Negruzzi şi Kogălniceanu şi Gr. Alexandrescu şi Gh. Sion şi Al. Russo, uneori, şi I. Ghica, prezintă aceleaşi calităţi mai sus notate..." („32 opere din literatura română").

In vol. „Convingeri literare" este adâncită această generalizare. „Se poate constata o curioasă asemănare de stil, de procedee, de ton şi de „mişcare" între producerile în proză ale mai tuturor scriitorilor noştri din veacul trecut. Citind „amintirile" lui Alecsandri, „scrisorile" lui Negruzzi, sau unele din acele ale lui I. Ghica, schiţele lui Kogălniceanu, „Memorialul de călătorie" al lui Alexandrescu, „Suvenirurile contemporane" ale lui G. Sion şi chiar unele pagini ale lui Al. Russo, asemănările mai sus semnalate se impun atenţiei răbdătoare. Câteva trăsături, mai cu seamă, ies în evidenţă: tonul şăgalnic, bine dispus al povestirilor, dorinţa de a găsi un cuvânt de spirit, verva naraţiei şi tinereţea sufletului. E de notat, de asemenea, că pasagiile de inspiraţie sau factură romantică par înadins intercalate şi dozate cu măsură în întreg Ele par excepţii în tonul unitar al expunerilor şi nu odată contrastează cu restul cuprinsului. Se pare că unii autori se simt datori să cedeze şi cerinţelor vremii, iar alţii introduc asemenea pasagii numai atunci când ele se fac în mod imperios reclamate. Temperamentul scriitorilor — care în majoritatea cazurilor şi în ciuda epocei nu e romantic — se desvăluie astfel mai elocvent..."

Cu acest citat credem că s'a caracterizat o epocă şi scriitorii reprezentativi de până acum. Cei ce vor urma anunţă rostul altui timp şi orizonturi noi ale creaţiei literare.

N. Filimon (1819—1865) este cel dintâi romancier al nostru. Nu în şirul cronologic.

Intâietatea a avut-o D. Bolintineanu, acel reprezentant al romantismului retoric fără adâncime, cu influenţe vizibile din

Lamartine, Hugo, Musset. Opera sa poetică, odinioară atât de populară, neconstantă ca originalitate creatoare, s'a realizat câteodată artistic în temele eroice, în care vremurile trecute palpită în versuri de sonoră corectitudine, alte ori în materialul fantastic.

Nuvelele istorice ale lui Bolintineanu sunt doar material istoric, gen Asachi — mai ales că veneau după fresca de dimensiuni artistice a lui C. Negruzzi şi după mozaicurile savante (vezi Eminescu), vibrând de viaţa trecutului, ale lui Al. Odobescu.

Dar, D. Bolintineanu — în afară de paginile romantice de călătorie — ne-a dat şi întâiul roman „Manoil" (1855), considerat în epocă asemănător cu Werther (vezi Cezar Bolliac), iar în 1862 „Elena — roman original", în care retorismul van şi convenţionalismul personajelor, fără cel puţin o imagină a epocei şi fără un studiu al moravurilor societăţii, le-au sortit uitării (chiar manualele îngăduitoare didactice nu le dau nici titlul). Ele sunt totuşi o dată în evoluţia prozei româneşti.

N. Filimon are daruri înăscute de romancier ; ochi ager, atent la moravurile unei epoci, portretist abil, cu simţ critic format — dovadă că s'a depărtat repede de debutul lui romantic (Fr. Staps ; Mateo Cipriani), unde deficitul de psihologie şi superficialitatea mediului erau amestecate cu idei politice liberale şi un dulceag sentimentalism. „Slujnicarii" găsesc în Filimon un spectator atent al mahalalei, nu fără amănunte vulgare — pe care o va valorifica mai târziu Caragiale — cu vechile defecte de construcţie şi de stil, căci stilul nu va fi nici mai târziu o calitate a acestui scriitor.

Intâiul roman social „Ciocoii vechi şi noi" nu a fost deosebit remarcat la apariţie. Cauzele sunt explicabile.

„Să o spunem din capul locului : Nicolae Filimon este un scriitor mult mai puţin artist decât Costache Negruzzi", astfel începe analiza d-lui Tudor Vianu asupra acestui romancier realist, în vol. „Arta prozatorilor români". Sobrietatea şi discreţia lui Negruzzi, darul de a învia un om sau o situaţie printr'o singură trăsătură şi aptitudinea de a-şi comprima sentimentele pentru a lăsa să vorbească realitatea prin aspectele ei văzute, sunt atitudini şi mijloace artistice pe care nu putem spune că Filimon nu le cunoaşte, dar pe care alte procedee le umbresc adeseori. Din lectura gazetelor, dacă nu din practica profesiunii de jurnalist, îi rămăsese lui Filimon o anumită exuberanţă polemică pe care el are nedibăcia de a o amesteca în povestirile sale... Este curios că Filimon nu şi-a dat seama niciodată că erupţia prea violentă a senti-

mentului său poate face pe lector neîncrezător în realitatea tablourilor ce i le înfăţişează... Verva polemică a lui Filimon îl opreşte însă dela acel echilibru de obiectivitate, în care pictura sa ar fi avut atâta de câştigat.

Deprinderi jurnalistice ne întâmpină oridecâteori autorul „Ciocoilor vechi şi noi" interceptează naraţiunea sa prin consideraţii generale.. Intreaga lui naraţiune este mereu întreruptă de consideraţii asemănătoare celor de mai sus, rezultate desigur din caracterul nehotărît al operii, pe jumătate roman şi pe jumătate studiu social, dacă nu memoriu documentar, după cum o dovedesc între altele capitolele consacrate muzicii în timpul lui Caragea sau teatrului în Ţara Românească.

Analiza distinge în „Ciocoii vechi şi noi" două temperamente stilistice a căror fuziune completă n'a reuşit niciodată. Unul din ele este al scriitorului care vrea să ne instruiască şi să ne informeze. Celălalt se mulţumeşte să povestească, să pună oameni în scenă şi să evoce lucruri şi gesturi văzute, aducând contribuţia sa cea mai preţioasă nouii îndrumări realiste Primul este un descriptiv analitic, care dă tablourilor sale caracterul unor adevărate inventarii de lucruri folosite altădată şi de termeni care, în momentul în care Filimon scria, încetaseră de a mai fi întrebuinţaţi... In lupta dintre vechea manieră retorică şi noua îndrumare realistă, poziţia lui Filimon rămâne destul de nehotărîtă. Dacă Filimon apare cercetătorului de astăzi drept unul din primii scriitori realişti, lucrul nu e posibil decât în ciuda numeroaselor elemente retorice ale stilului său. Pe măsura în care a izbutit să se elibereze de presiunea retorică a vremii intră Filimon în galeria novatorilor prozei româneşti...

Sunt însă în „Ciocoii vechi şi noi" câteva tablouri de natură prinse de un penel dibace... Descrierea naturii va avea desigur să facă progrese în proza românească, prin tot ceea ce îi va aduce contribuţia scriitorilor romantici şi realismul artistic de mai târziu. Dar chiar de pe acum, într'o operă ca aceea a lui Filimon, consacrată mai cu seamă oamenilor şi moravurilor lor, simţim că zugrăvirea naturii se însoţeşte cu o undă de adevăr şi de sensibilitate.

In pictura omului — continuă d. T Vianu — va precumpăni portretul moral, întregit din termenii abstracţi, printre care abia comparaţia nobilă introduce ceea ce scriitorului i se părea a fi adaosul obligator al fanteziei literare... Oricâtă preferinţă ar fi arătat omului văzut în lăuntru, în alcătuirea lui morală şi în deprinderile lui, Filimon zăreşte din când în când şi chipul lui fizic. Unde însă pictorul omului

fizic îşi arată măiestria lui, este atunci când fixează gesturile şi atitudinile tipice ale contemporanilor săi... In felul acesta, N. Filimon, care ne-a lăsat un document atât de tipic pentru vremea sa, notând costume, locuţiuni şi moravuri, nu uită a înregistra nici felul în care oamenii se mişcă şi gesticulează, fixând o metodă literară pentru întreaga desvoltare ulterioară a realismului."

Alexandru Odobescu (1834—1895) a cultivat paralel literatura şi domeniul arid ştiinţific (arheologia mai ales şi studiile istorice).

Şi el este la începutul unui drum nou, pe care îl va urma „Junimea", în preocupările estetice şi realizările artistice.

Despre nuvelele lui istorice (intitulate întâi „Scene istorice din Cronicile româneşti"), Odobescu a scris cu autocritică, vădit exagerată : „După titlul şi după cuprinsul acestui mic volum, fiecare va vedea că am luat drept model frumoasa nuvelă istorică a d-lui C. Negruzzi asupra lui Alexandru Lăpuşneanu... Ca orice imitaţie, încercările mele sunt mai prejos de acel mic cap'd'operă ; în lipsa talentului, m'am silit să păstrez, pe cât am putut, formele şi limba Letopiseţelor naţionale .. să adun datine, numiri şi cuvinte bătrâneşti spre a colora cele două episoade culese din cronici vechi..."

Documentul într'adevăr trăeşte în scrisul lui Odobescu şi are întâetate pentru colorarea epocei ; el dă şi conturul personajelor, alături de elementele romantice, subliniate ades, (...) şi în circulaţia lor comună şi la alţi scriitori, de către critică : dramatismul exagerat al sentimentelor, deformarea naraţiunii, intervenţia neprevăzutului a incidentului senzaţional.

Dar, şi pitorescul romantic al trecutului şi al peisajelor este prezent, poezia ruinelor (Volney, Cârlova, Alexandrescu, Bălcescu) portretistica psihologică sau numai picturală.

Din caracterizarea de relief a d-lui D. Murăraşu (Istoria literaturii române), extragem următoarele : „...Inainte de apariţia „Junimii", Odobescu şi-a avut foaia lui „Revista Română", una din cele mai bune reviste ce a apărut la noi, şi în acelaşi timp treaptă în opera de naţionalizare a inspiraţiei. De-o cultură superioară şi de-o adâncă înţelegere a clasicismului greco-latin, Odobescu nu avea nevoie de contactul cu „Junimea" pentru a merge pe calea unei tradiţii româneşti şi a unui limpede ideal artistic...

Lucrarea literară cea mai însemnată a lui este *Pseudokinegetikos* [1874]. Este o scriere curioasă în compoziţie, un

fel de mozaic în care piese variate se îmbină foarte armonios. Este în acelaşi timp o sinteză de preocupări şi de înclinaţii spirituale care dau pe faţă o personalitate plină de farmec. E o lucrare de reală îmbogăţire a literaturii noastre.

Avem mai întâi aci un Odobescu îndrăgostit de literatura populară. „Basmul feciorului de împărat, cel cu noroc la vânat", povestit de bisocean în „limba spornică, vârtoasă şi limpede a ţăranilor noştri", pe care Odobescu o preţueşte atât de mult, ne arată la ce înălţime artistică se poate ridica literatura noastră populară şi ce armonii noi se pot scoate din limba noastră, când sunt frământate de un adevărat scriitor. Avem apoi pe un Odobescu îndrăgostit de natura frumoasă în priveliştile ei, frumoasă şi în vieaţa celor mai mărunte vietăţi. Descrierea Bărăganului ia forma de măestrit pastel, sub pana unui scriitor care a simţit mai mult ca oricine poezia vânatului cu plimbările alene dealungul câmpurilor şi popasurile sub bolta înstelată, cu rătăcirea ochilor pe întinderi nesfârşite şi încântarea minţii prinse de dulce visare.

Dacă pentru aceasta putea avea la noi precursori, cântăreţi ai frumuseţii pământului şi poeţi influenţaţi de literatura populară. pentru partea din lucrarea lui închinată criticei şi intepretării artistice el aducea ceva nou : înaintea lui, singur N Filimon se mai încercase într'un domeniu înrudit, al muzicei. In Odobescu avem un om de o întinsă cultură în toate ramurile artei şi în acelaşi timp un scriitor înzestrat cu mari calităţi de expresie. Interpret de formaţie intelectuală clasică, Odobescu nu se opreşte la opera în sine numai spre a o pătrunde în cuprinsul ei sufletesc şi în mijloacele de exteriorizare a acestuia, ci tinde spre desprinderea calităţilor generale ale unei epoce. Finetea lui de fixare a generalului şi eternului omenesc, care se străvede dintr'o marmoră ori o pânză celebră, marchează însăşi progresul intelectual dela noi în societatea cultă din a doua jumătate a veacului.

Tot materialul variat din „Pseudokinegetikos" a putut fi adus la unitate de scriitorul a căruia sensibilitate şi inteligenţă se revarsă adânc şi învăluitor. Alături de seriozitatea în interpretare a omului de ştiinţă, avem zâmbetul fin, gluma şi ironia de cea mai bună calitate. La bunul gust al cuprinsului se aliază bunul gust al expresiei, carte-model de armonie între tot ce-i mai ales în limbajul cult şi tot ce-i mai pitoresc în graiul poeziei populare...

In „Artele din România ; România în periodul preistoric", el îndeamnă pe scriitori să se inspire din frumuseţea pămân-

tului şi din vieaţa neamului, dar totodată să nu piardă din vedere simţimântul frumosului. El crede că nu poate exista civilizaţie completă fără acest simţimânt: „ideal de perfecţiune care face să bată sângele în inimă, care exaltă cu nobleţe mintea şi răspândeşte un farmec învietor peste toată vieaţa omenească."

Prin alcătuirea lui intelectuală, prin grija formei şi respectul limbii, Odobescu, fără să fie cumva al „Junimei", este al unei vremi care a întrevăzut armonia şi perfecţiunea clasică."

NOTE PE MARGINEA PROZEI LUI M. EMINESCU

IDEOLOGIE ŞI ROMANTISM

Sunt cel dintâi care a adâncit firea proprie a geniului şi a explicat-o limpede.

Schopenhauer.

Dacă este adevărat, cum s'a scris, destul de des, că suntem mai mult oamenii vremii în care trăim, că seva ei de idei — deşi în epocile de tranziţie curentele şi tendinţele sunt paralele sau se întretaie — formează un sistem ce concordă cu înclinaţiile firii proprii, trebue să recunoaştem dintru început că, în Eminescu, o existenţă dublă apare încă din mărturiile scrise în adolescenţă ; ea l-a urmărit toată vieaţa. O existenţă spirituală (indiferentă de peregrinările lui), în care imaginea epocii este estompată, făcând loc unei realităţi transformate de fantezia lui, fie într'un proteic domeniu ireal, fie în retrăirea unui trecut românesc — ambele în forme ce se voesc veridice.

In aceste forme desigur că sufletul arde până la secătuire, iar ideile au o agresivitate ce merge până la intoleranţă, ce ajunge până la agresivitate, atunci când această dublă realitate *creată* este socotită ca singura *reală*.

(Mai târziu, poziţia solitudinii creatorului într'un mediu oricum duşman se va organiza în viziunea magnifică a Luceafărului).

Nimic surprinzător în această faţă a medaliei romantice, cealaltă fiind rezervată aspiraţiilor şi soluţiilor sociale.

De-altfel, ce îl putea lega pe Eminescu de vremea lui ? Format în atmosfera austeră a unei pătimaşe încordări inte-

lectuale, „veşnic citind, meditând, scriind" (T. Maiorescu), urmărind izolarea pentru satisfacţia muncii creatoare, studiând şi asimilând deopotrivă ştiinţele, arta, sistemele filozofice, literatura, cu pasiunea dezinteresată a unui spirit umanist, epoca nu va putea decât silnic să se reflecteze în preocupările lui, atunci când vieaţa îi va impune munca zilnică şi silnică a gazetăriei, pentru un trai de azi pe mâine. Atunci însă când Eminescu va descifra adevărata fizionomie a vremii lui, firesc el se va închide în formularea unei doctrine în care trecutul va fi accentul hotărîtor, alături de viziunea practică, nu utopică, a mijloacelor de statornicire a organismului social-politic şi economic pe temelia realităţii româneşti. Muncă, economie, dreptate socială, bazate pe stabilitate monarhică şi pe tradiţie sunt convingerile exprimate încă din tinereţe de Eminescu.

El era adversarul acelui febril import de modele şi de teorii străine, fără alegere, înnoiri fără a doua zi, de care fusese bântuită ţara în cursul secolului trecut. Legiuiri apusene, forme politice şi de guvernare, doctrine sau simple experienţe, luate din cărţile liberalismului apusean, aduceau o sdruncinare societăţii, vieţii publice şi aşezărilor vieţii româneşti.

Aceste influenţe contradictorii nu tindeau atât să înnăbuşe lestul oriental, cât înseşi tradiţia.

Astfel, realitatea creată de fantezie şi realitatea românească — alături de influenţa fondului poporan sau influenţe livreşti asimilate — au fost pentru Eminescu refugiul în afară de o epocă turbure.

S'ar părea că această atitudine l-ar îndepărta dela înţelegerea umană sau a organismului statal sau social. Pentru acela însă care, încă din copilărie cunoscuse „poporul românesc din apele Nistrului începând, în cruciş şi 'n curmeziş până 'n Tisa şi 'n Dunăre" — după propria-i mărturisire — etapele sbuciumate ale vieţii lui, Bucovina-Moldova-Ardeal, toate l-au îndepărtat de un cărturărism steril, apropiându-l de ţara adevărată, de pământul tradiţiei şi de ţăran.

Astfel, cele două realităţi eminesciene — a fanteziei şi aceea românească — îşi vor găsi expresia artistică în proză, în poezie, în articolele politice. Cu câtă jertfă însă ! Sufletul lui Eminescu trăia frenezia dureroasă a absolutului, era târît în conca serafică a idealismului neîntinat. De aci, şi contopirea spiritului cu realitatea, a ideii cu realizarea, contopirea mediului cu viziunea supraPământeană, a peisajului feeric al naturii cu feeria sufletului sau a cugetării.

Poate această suprapunere, această contopire l-au adus, încă de timpuriu, la formulări împotriva nedreptăţii sociale sau statale, la revolta contra invaziei formelor apusene sau la ura contra străinismului acaparator.

In proza literară aceste preocupări nu vor fi uitate.

Ideologia eminesciană, se oglindeşte în scrierile lui (de-altfel ca şi în poezii), în două filoane paralele : acel *filozofic*, cu filaţiune în vasta sa pregătire livrescă şi înrudită cu înclinaţiile sale fireşti ; acel *tradiţionalist*. Observăm însă că ambele cuprind un element comun : evadarea din realitate, fie prin metempsihoză sau numai prin vis, — fie prin idealizarea trecutului sau, în orice caz, crearea unui mediu românesc (în a doua situaţie). Oricum, existenţa în lumea aşa cum este apare zadarnică, ceeace nu-l va împiedica, pe prozator, să întrevadă o organizare românească mai bună şi mai dreaptă în viitor.

Vom avea dar şi două tipare : unul al viziunii pesimiste a lumii, altul al unui idealism ce nu exclude realizările practice.

Concepţia pesimistă a lui Eminescu a fost curent desbătută. Pornind din concepţiile budiste, trecută dela raţionalismul grec prin stoici, care au găsit-o în filozofia eleată şi ajungând la schopenhaurism — un protest împotriva raţionalismului rigid — ea reprezintă un proces istoric într'un cerc închis. Esenţa schopenhaurianâ, a renunţării, nu l-a împiedicat pe Eminescu să fie un fanatic propovăduitor al naţionalismului, deci al luptei şi al realizărilor.

Acest profil al gândirei eminesciene e surprins în următoarele : „Suntem prin urmare în prezenţa unui idealism, care porneşte din Kant şi care sfârşeşte prin a se apropia de idealismul platonician, dela care, de-altfel, se inspiraseră însuşi Kant şi discipolul său Schopenhauer..

Doctrina lui Eminescu este aceeaşi armonie între ideal şi realitate (realitatea lui) pe care am întâlnit-o şi în poeziile sale, şi, în consecinţă, ea este aceeaşi potrivire între naţionalism şi umanitarism... Ea este în cea mai mare parte o icoană a idealismului din filozofia (veche) românească." (Marin Ştefănescu ; Filozofia românească).

O atitudine rezervată faţă de pesimism vom găsi totuşi în scrisul lui Eminescu, e drept în „Fântâna Blanduziei" (1889).

„...Cât despre filozofie, pesimismul e la modă : Schopenhauer e Dumnezeu, Hartmann profetul său Pozitivismul lui Auguste Comte nu face niciun progres ; filozofii francezi nu mai studiază decât psiho-fiziologie, filozofia engleză nu mai merită numele de metafizică şi se ocupă de chestii practice

de ordine secundară, nu de soluţiunea unor probleme universale. Numai Germania are o metafizică vie, dar şi aceea e întunecoasă şi disperată.

Nu noi vom contesta meritele extraordinare ale marelui filozof german. In adevăr el a risipit prin criticile lui empirice dominaţiunea acelui filozofism compus din o goală şi stearpă frazeologie pe care Hegel o întrodusese şi care a stăpânit spiritele în curs de un sfert de secol. Dar afară de acest merit a înlăturat prin criticile lui şi alte sisteme ce exercitau o dominaţiune mai restrânsă la unele universităţi, precum acelea ale lui Schelling, Fichte, Schleiermacher, etc. Era necesar să se purifice atmosfera ştiinţifică de miasmele unei frazeologii în care cuvinte abstracte lipsite de cuprins şi neînsemnând aproape nimic pretindeau a rezolva problemele universului. Insă tocmai această critică merituoasă a frazeologiei deşerte a descoperit şi contradiţiunea constantă între ideile noastre şi formele civilizaţiei, ne-a descoperit necesitatea de a trăi în mijlocul unor instituţiuni ce ni se par mincinoase şi ne-a făcut pesimişti. In acest conflict pierdem adeseori bucuria de a trăi şi dorinţa de a lupta ; acesta e izvorul relei dispoziţii care munceşte pe oamenii culţi din toate ţările." (Ed. I. Creţu ; vol. II — editura „Cugetarea").

Remediu împotriva acestei depresiuni îl vede scriitorul în autorii antici şi în poezia populară.

Reflexul *filozofic* îl vom găsi şi în proza literară a lui Eminescu :

C e z a r a, în care vom vedea înrudirea cu ideile ascezei şi renunţării schopenhauriene.

S ă r m a n u l D i o n i s — în care apar frânturi teoretizate din Kant după unii critici (Drăgomirescu ; Rădulescu-Pogoneanu), din Schopenhauer după alţii (Anghel Demetriescu ; R. Manoliu), în plus Hegel (Al. Dima), Paracelsus, Helmont (G. C.).

Controversa este atenuată printr'o argumentare : „între teoria cunoaşterii la Kant şi Schopenhauer există o înrudire puternică, Schopenhauer completând teoria kantiană : nu putem cunoaşte decât forma exterioară a lucrurilor nu lucrul în sine, prin afirmarea că noi cunoaştem lucrurile în analogie cu noi înşine.

D. G. C. (în capitolul „Filozofia teoretică ; vol. I), analizând „Sărmanul Dionis", spune : „această nuvelă, dacă se susţine că ilustrează teoria trenscedentalităţii formelor intuiţiei, deci se păstrează în marginile criticismului kantian, i se atribue o valoare mult mai mică decât în realitate, în afară de

faptul că ea nu urmează gândirea lui Kant. „Sărmanul Dionis" e o nuvelă grea de gândire, dar de gândire relativ originală şi consecventă în toate crengile ei şi care, pornind dela criticism, înalţă o construcţie deadreptul metafizică, în ciuda empirismului de origine schopenhauriană profesat în anumite împrejurări. Căci două atitudini hotărîte se îmbrăţişează şi-şi întorc spatele în opera de gândire a lui Eminescu : un criticism sceptic, analitic şi un mare elan de sinteză metafizică, atitudini ce nu sunt succesive cum s'ar crede, ci prezente în orice stadiu al evoluţiei sale spirituale. Dintre aceste două aspecte mai puternică este indiscutabil imaginaţia constructivă, năzuinţa spre un concept cosmic."

Dar, tot acest schelet ideologic nu este decât pretextul pe care fantezia eminesciană şi-a înălţat o încântătoare lume aeriană.

Şi altă opinie critică merge spre formula schopenhauriană. „... Adevărul e că dela consideraţiile filozofice din introducerea nuvelei şi până la metempsihoza lui Dionis, toată această haotică povestire e un puternic răsunet al categoriilor filozofice schopenhauriene. Transmutarea sufletelor, moartea considerată ca o continuitate a vieţii, relativitatea timpului, lumea concepută ca un vis al sufletului nostru şi acea Nirvană indică, sunt motive şi idei ce se întretaie şi se amestecă în „Sărmanul Dionis"... Cu aceeaşi putere apare în nuvela „Cezara" o altă ideie schopenhauriană, acea privitoare la iubirea sexuală, formând preocuparea unui paragraf.

Influenţa lui Schopenhauer la Eminescu se diluează totuşi mai târziu." (I. Sân Giorgiu ; R. F. R. 1941).

A r h a e u s este pe aceeaşi linie a preocupărilor Sărmanului Dionis.

P o v e s t e a R e g e l u i T l à desvoltă, cu elemente comune romantismului şi literaturii fantastice, vieaţa spiritului ce nu se pierde, prin metampsihoză.

In secţiunea filozofică se integrează şi procedee caracteristice literaturii romantice : faustismul, magismul, spiritismul, care colorează atrăgător jocurile capricioase sau savante ale reflexiunei sau fantaziei.

In marginea lor, Eminescu a dat acea literatură fantastică : „Iconostas şi Fragmentarium, Fragment, Visul unei nopţi de iarnă."

Preocupările *naţionaliste* apar în :

G e n i u p u s t i u, cu teoretizări doctrinare ; iar ca încercări de închegare artistică în M o ş I o s i f, în V a s i l e C r e a n g ă, în care este redată psihologia tradiţionalistă, ce

caracterizează fondul eminescian din care a luat naştere ideologia tradiţionalistă. Pictura mediului social o vom găsi în A u r, m ă r i r e ş i a m o r.

Cugetător eclectic, căruia soarta nu i-a îngăduit formularea unui sistem organizat, idealismul kantian şi schopenhaurian, fie şi numai teoretic, i-au indicat lui Eminescu tiparul artistic în care a încrustat idei filozofice peste care reveriile temperamentului său paradoxal romantic au dat o patină mai trainică decât filonul livresc.

Dar, nu numai cei doi filozofi au fost identificaţi în preocupările variate ale scriitorului nostru. Dacă am aminti urmele lui Hegel (cercetate de Tudor Vianu în lucrarea „Influenţa lui Hegel în cultura românească ; şi de Al. Dima), Fichte şi Schleiermacher (citaţi în revista „Preocupări literare" ; vol. II, 1936), discuţia nu s'ar închide.

Pentrucă, dacă în scrisoarea din 1871, către Dimitrie Brătianu, vom surprinde o parafrazare a idealismului hegelian, filtrat prin interpretare eminesciană, şi mai târziu filozofia istoriei („legea continuităţii istorice"), a Statului şi a dreptului vor fi studii preferate pentru Eminescu, ce urmărea şi soluţii în folosul ţării şi al poporului (vezi scris. către Maiorescu).

Căci Eminescu nu părăseşte terenul concret al realizărilor practice, atunci când în Statul pe care îl voeşte el ideia morală are întâietate, trebue să fie baza — astfel cum dela Platon la Kant acest concept a apărut ca echilibrul necesar al dreptului ce apără societatea.

Totuşi, în privinţa Statului, şi teoria pactului social, trecută dela Rousseau la Schopenhauer, nu este străină gândirii eclectice a lui Eminescu, ca o aplicaţie practică.

Ideile acestea dela începutul romanului „Geniu pustiu", în „Arhaeus" — lucrări scrise în adolescenţă sau în întâia tinereţe — le-a desvoltat Eminescu în acele răsunătoare articole din *Timpul*, reducând însă orice influenţe străine la singura realitate valabilă : românismul, doctrina vie de mai târziu.

Acela care în exaltarea sacră a adolescenţei a scris : „Schimbaţi opiniunea publică, daţi-i o altă direcţiune, răscoliţi geniul naţional — spiritul propriu şi caracteristic al poporului, din adâncimile în care doarme, — faceţi o uriaşe reacţiune morală, o revoluţiune de idei (în care ideea *românesc* să fie mai mare decât uman, genial, frumos), în fine fiţi români, români şi iar români", — a fost un ales al destinului, sortit să fie conducătorul spiritual permanent al neamului său.

Tradiţionalismul lui Eminescu nu este exclusivist, nici o

încremenire în tipare învechite. „Viitorul însă e continuarea, în cazul cel mai grav rectificarea trecutului", scrie el. Ideia însă se amplifică. „Fără cultul trecutului nu există iubire de țară. Azi e constatat că din momentul în care împărații au început a înlocui prin oameni noi pe senatorii Romei, în care tradițiile și cultul trecutului se întrupaseră, Roma a mers repede spre cădere. Cazul Romei nu numai că nu este izolat, dar nu sufere nicio excepție măcar." (Ed. D. Murărașu ; Scrieri politice.)

S'a constatat predilecția lui Eminescu pentru trecut, subliniându-se însemnătatea acestui element specific romantic în proza literară, în poezie și în teatru.

Sărmanul Dionis reconstituie epoca lui Alexandru cel Bun ; Scrisoarea III-a e dominată de Mircea cel Bătrân ; Bogdan-Dragoș e eroul unei piese de teatru în versuri ; Ștefan cel Mare e așteptat să izbăvească neamul (Doina) — Basarabii și Mușatinii trăesc în scrisul lui Eminescu veacurile de eroism, de glorie și de strălucire românească.

Și în acest sector al ideilor, istoriografia literară a făcut legitime delimitări, în legătură cu scriitorii premergători și contemporani lui Eminescu. Credem însă că ar fi fost mai rodnic un efort de sinteză, astfel cum îl găsim în acea carte compactă și, spre pierderea tuturor, nu îndeajuns de cercetată „Naționalismul lui Eminescu", a d-lui D. Murărașu.

In privința ideologiei eminesciene s'au înregistrat grăbit multe nume ilustre : românismul — S. Barnuțiu, Hasdeu ; trecutul, I. Ghica, Odobescu ; profestismul, Kogălniceanu, Russo, Hasdeu ; țărănismul, Bălcescu, Kogălniceanu, C. Negruzzi ; cosmopolitismul — Hasdeu ; antisemitismul — Negri, Alecsandri, Negruzzi, Hasdeu ; pătura suprapusă — Eliade, Hasdeu ; xenofobia — Kogălniceanu, Russo Alecsandri, Negruzzi ; teoria formelor fără fond — Alecsandri, C, Negri, apoi Maiorescu ; preocupările de limbă — aproape toți cei mai sus citați.

Dar, cum scrie d. Murărașu : „Au trecut peste Eminescu multe influențe, a filozofiei germane, a Junimei, a lui Eliade, Barnuțiu, Hasdeu ; Eminescu a fost un fel de matcă spre care s'au adunat curente din direcții diferite spre a fi unificate prin aceeași ideie, ideia națională ; doar din primele lui note și scrieri se văd zorii tuturor sentimentelor și ideilor lui fundamentale.

Cultura filozofică și politică pare a-l fi ajutat pe Eminescu numai să citească în adâncul său, să se recunoască pe sine însuși, să-și vadă propriile lui tendințe cărora avea să le

rămână credincios dealungul etapelor de desvoltare. Continuitatea ideologică și sentimentală e încă una din trăsăturile naționalismului eminescian... Eminescu a fost naționalist entuziast, vizionar, intransigent, criticist ; dar nu numai o nețărmurită dragoste de neam e cauza atitudinii sale în vieață. O concepție filozofică îi întărește sentimentele și atitudinea. Pentru Eminescu, cosmopolitismul e o minciună, o înșelăciune. Națiunea e singura realitate...

Astfel la înapoierea în țară, în 1874, Eminescu avea fixată atitudinea sa față de multe din problemele vieții noastre politice și sociale. In scrierile sale publicate și în notele manuscrise el mărturisise :

— credință naționalistă și dușmănie față de cosmopolitism ;

— interes pentru vieața Românilor din Bucovina și Transilvania ;

— credință statornică în puterea neamului și în triumful Dreptății ;

— stabilirea drepturilor neamului pe legi naturale și condamnarea asupririi cu sila din partea unei suveranități străine ;

— credință în unitatea politică a Românilor ca urmare a unității sufletești ;

— viziunea unei lupte de eliberare la care iau parte Românii de pretutindeni ;

— dușmănie față de obiceiurile străine, dragoste pentru tot ce are caracter românesc ;

— critică a galomaniei, dar și recunoaștere a superiorității culturii franceze ;

— critica educației străine ;

— critica societății înstrăinate ;

— admirație pentru trecut ;

— criticism față de prezentul lipsit de patriotism, de credință și de ideal ;

— sentimentul trecutului aliat cu dragostea de reverie ;

— preocupări de limbă, literatură, cultură, toate subordonate ideii naționale ;

— renunțarea la individualism și identificarea cu nevoile și aspirațiile neamului ;

— critică a politicianismului ;

— atingere a păturii superpuse ;

— preocupări de organizare a Statului și de rolul instituțiilor ;

— convingerea că ţara trebue să urmeze o desvoltare organică ;
— neîncrederea în mişcările revoluţionare ;
— condamnarea formelor străine pe bază de principii filozofice ;
— spirit conservator..." Curmăm citatul.

Stilul înfiorat al frazei eminesciene ,avântul pasionat şi colorat al ideilor, când evocă trecutul, pământul natal şi vechile aşezări româneşti, fiinţa lor etică, în contrast cu invazia înăbuşitoare a străinismului — a fost dintru început expresia ideilor şi sensibilităţii scriitorului. Mai târziu a ajuns graficul ideilor şi sensibilităţii întinerite, al generaţiilor. Ele au găsit, în adâncimile de taină ale neamului şi trecutului, tragedia individuală a doctrinarului. Ea s'a schimbat treptat în tragedie naţională. Crezul lui s'a transformat într'un cult aspru al generaţiilor.

In locul forţelor centrifuge ale individualismului, s'a ajuns la primatul viguros al unui crez naţional — tradiţia nemai fiind socotită o prejudecată reacţionară (prin prisma deformatoare politicianistă), dar un fecund izvor de vitalitate, oglindă pură în care tremură imagina viitorului.

Nu 'nvăluiți a mea gândire
Nici în stil curat și antic,
Toate-mi sunt de o potrivă :
Eu rămân ce-am fost — romantic.

Eminescu.

Curentul romantic, de necuprins într'o formulare unică, a fost și o expresie de cugetare și sensibilitate literară suprapusă pe un fond social-politic. Prin exaltarea individualismului și a idealismului, prin reîntronarea ideii în artă, a adus o estetică nouă. Dar, și o etică înnoită prin suflul liberator, egalitar și reformator raționalist francez.

„In suferința pământului își are rădăcinile sale romantismul, de aceea veți găsi un popor cu atât mai romantic cu cât mai nenorocită este starea sa". (A. Ruge — apud St. Zeletin ; rev. „Minerva").

Reacțiune împotriva comandamentelor revoluției franceze, romantismul german impune forma politică a evoluției organice a Statului, nu prin salturi și prăbușiri.

Ca mijloace literare, el caută în literatura poporană, în baladă, în lumea fabuloasă a basmului, în cântecul popular, evadarea într'o lume nemărginită. Totodată, o îmbogățire a sensibilității, în ținutul misterului și al altei realități, ideale.

A. Thibaudet reproduce, în Histoire litt. fr., definiția mai veche a profesorului Paul Stapfer : romantica este un gen de poezie născut din însuși geniul popoarelor moderne, având ca bază Biblia, legenda, istoria eroică și mintală a strămoșilor noștri, nutrindu-se din spiritul local și inerent al solului, și pictând nenorocirile, aventurile și faptele mari indigene."

Vom vedea cât de necuprinzătoare sunt încăodată definițiile.

Dar, duhul romantic al secolului se îngemănează ciudat cu sisteme filozofice din ce în ce mai curioase de tranformările individuale, sociale sau ale Statelor.

„In istoria ideilor romantismul, scrie St. Zeletin („Romantismul german şi cultura critică română ; rev. „Minerva" ; 1929), are o soartă unică : asupra sa teoreticienii nu se înţeleg decât doar în privinţa numelui. Cele mai protivnice însuşiri se pun pe seama acestui mare curent de cultură. Pentru unii el e reacţionar, alţii susţin dimpotrivă că e revoluţionar ; unii afirmă că e cosmopolit, pentru alţii el e adevăratul părinte al ideii naţionale ; de o parte se spune că e individualist, de alta se afirmă că el înglobează individul în cadru de fier al necesităţii istorice, şi-l sacrifică în faţa totalităţii... Totuşi, dacă ar fi să credem pe deosebiţii scriitori, romantismul ar urma să însumeze în sine, în mod generos, toate asemenea însuşiri. Rămâi nedumerit în faţa acestei privelişti..."

Nici în domeniul literaturii propriu zise romantismul nu se lasă uşor caracterizat.

Eruditul istoric literar francez G. Lanson la întrebarea : „ce este romantismul ? răspunde că o legătură aparentă şi comună a operelor romantice e lirismul ; dar, urmează imediat o nouă întrebare : ce este lirismul ? Lirismul este întâi expansiunea individualismului, stabilindu-se astfel întâietatea sensibilităţii asupra ideilor. Dar, fenomenele sensibilităţii sunt de două feluri : sentimente de iubire şi speranţă, de ură şi desnădejde, de entuziasm şi melancolie ; sau senzaţiile, unele „materiale", cu care construim lumea exterioară a cărei imagine o purtăm în noi, altele nereprezentative.

Astfel, marele, puternicul lirism nu este acela în care poetul se deosebeşte de toată lumea, dar acela ce îl face reprezentantul umanităţii. Lirismul ce cucereşte este acela în care străbate fără încetare universalul... el pune şi urmăreşte pretutindeni problemele eului şi ale soartei.

Romantismul (şi aci e măreţia sa) este în întregime străbătut de fiori metafizici : de aci caracterul eminent al lirismului său care, în expansiunea sentimentală sau în tablourile pitoreşti, ne oferă meditaţiuni sau simboluri ale universalului sau ale necunoscutului...

Astfel, romantismul va fi, în primul rând, o lărgire sau mai degrabă o mutare a domeniului literar ; în urmă o prefacere totală a formulelor literare, la început haos, dar haosul din care va ieşi repede o nouă organizare. El ne va da o poezie lirică, o literatură pitorească, o istorie vie. El va sfărâma formule prea întârziate, prea fixe care nu mai pu-

teau fi mânuite de artist, acele deprinderi tiranice de compoziție și de stil care filtrează, am spune, inspirația și elimină originalitatea ; sfărâmând genurile, regulele, gustul, limba, versul, el pune din nou literatura într'o fericită nehotărîre, în care geniul artiștilor și spiritul secolului vor căuta, în libertate, legile unei reconstituiri a genurilor, regulelor, gustului, limbii, versului...

E drept că secolul al XVIII-lea a cunoscut creșterea individualismului și exaltarea pasională și depresiunea melancolică — un romantism sentimental, în tiparul stilului și mentalității clasice, rămânea însă de realizat romantismul artistic."

Cât de întinsă este caracterizarea de mai sus, observăm că nu este cuprinzătoare, proza fiind doar amintită. Citarea ei am considerat-o însă necesară tocmai pentru a arăta cât de nesigură este etichetarea unui scriitor, chiar a unei mișcări, în formule deagata. Pentru clarificare, G. Lanson simte nevoia completării. Reacțiune împotriva clasicismului, contra „tradiției academice, romantismul francez își găsește sprijinul în influența a trei scriitori englezi : Byron, Ossian, Walter Scott. Și aceasta, peste influența din perioada preromantică a secolului al XVIII-lea, a unui Rousseau, Chateaubriand, cu idolatria pasiunii ca valoare estetică, pitorescul naturii cu existență proprie, coloarea nouă și vibrantă a stilului, înflăcărarea pentru o realitate egală cu idealul. Revolta, disperarea și desgustul pentru viața inedită au adus refugiul în trecut sau în exotic ; fantasticul și grotescul se adăogau ca noi elemente.

Cât de puternică a fost influența lui Ossian — și în general aceea engleză — și în Germania dacă Goethe declara că acesta înlocuise pe Homer în inima sa !

Asemeni W. Scott, cu formula nouă a romanului istoric, cu decorul evocator și pitoresc al vremurilor eroice, cu oameni trăind viață veridică într'o lume parcă renăscută sau Byron, neliniștitul Manfred al acestei lumi noi, pentru care arta era libertatea și evadarea dintr'un cadru învechit."

Peste acest spirit turbure al timpului trecuse duhul răscolitor al revoluției franceze, barieră despărțitoare a două lumi.

Caracteristica romantismului german pe terenul național și social este categorică : opoziție împotriva saltului considerat nefast al oricărei revoluții

Cu aceste extrase, cam lungi dar necesare, ne-am situat în

climatul comun al spiritului european sub al cărui amurg va fi trăit și Eminescu, ultimul romantic genial.

Considerăm însă că imaginea veacului tot nu ar fi în lumină deplină dacă nu am da o completare a romantismului german— sub aspectul literar și cel filozofic, — romantism ce a fost numit ,credem nu în sens pejorativ, „romantismul cel mai romantic dintre toate romantismele lumii."

Numele celor mai reprezentativi scriitori ai lui au fost deseori găsite sub pana specialiștilor eminescieni : Novalis, Tieck, Hoffmann, Eichendorff. Chamisso, Lenau. Ce au însemnat însă aceste nume în evoluția literaturii, a spiritului și în general a culturii germane sau influența palpabilă asupra marelui nostru romantic nu am găsit-o până acum.

Urmărind sinteza d-nei Ricarda Huch, din cartea „Les romantiques Allemands" (traducere franceză în 1933, recenzată de Edmond Jaloux ; ediția germană este însă din 1899). și mai departe a d-lui P. P. Negulescu, găsim însă sugestii ce sunt într'adevăr în legătură cu preocupările înalte și cu lecturile atât de fecunde pe care le va fi urmărit Eminescu, în vremea ce geniul său înnăscut îl conducea spre căile originalității. Aceste sugestii vor explica totodată multe probleme nesocotite până acum.

Romantismul german a fost considerat de neinițiați ca triumful inconștientului și abdicarea omului sub puterile animalice și demoniace. E drept că romanticii au descoperit inconștientul. dar condiționând aceasta ca un reper pentru drumul conștiinței. Romanticii au recunoscut meritele conștiinței. Dacă ea a turburat unitatea naturii, ea i-a fost totuși și salvarea, procurându-i mijlocul de a se înălța. mulțumită unei legături noi, la un grad superior...

La romantici orice cunoaștere este nedespărțită de aprofundarea *eului*, prin amintire și revelație.

„Ce este dar această bucurie care covârșește inima noastră ? (scrie Tieck). Ce este această neexplicată și melancolică nostalgie care mă mână cu forța spre bucurii noi și necunoscute ? Chiar în sentimentul desăvârșit al fericirii mele, pe piscul acestui entuziasm, o emoție rece și atotputernică mă copleșește ca un presentiment întunecat — cum trebue să-l descriu ? — ca vântul aspru și umed pe culmea muntelui după o noapte de veghe, ca deșteptarea dintr'un vis frumos într'o cameră foarte mică și tristă."

Origina psihologică a acestui *Sehnsucht* („durerea unei lipse pe care viața nu o poate împlini" — Vianu), a fost fermentul romantismului german și a luat formele cele mai diferite,

rămânând totuşi egal cu el însuşi. El a creat acea inspiraţie prin care sentimentele cele mai frumoase ale omului colaborează şi se forţează, într'o vibrantă reuniune, să creadă că este undeva, într'o stare semi-mistică, o putere supraomenească care le va sili, în fine, să se realizeze, să cunoască împlinirea şi această fericire divină care *aci* le sunt interzise.

Deci, va rezulta o pasivitate în faţa vieţii, frica de acţiune, setea de peregrinare, frenezia nehotărîrii ; ele au fost unele din caracteristicile romanticilor germani, comune şi celor străini.

Din această cauză, opera lor este strâns legată de amănuntele vieţii lor, cu drame lente, cu sentimente variate şi extreme, cu fapte ce ies din comun, în afară de cunoscutele cauze patologice.

In lucrarea citată, un capitol deosebit de interesant este referitor la rolul jucat de romantici în elaborarea filozofiei idealiste germane şi de-altfel influenţei acestui idealism, în special al lui Schelling, asupra desvoltării lui Tieck şi Novalis.

O mare parte a cugetării veacului al XIX-lea era închisă în meditaţiile asupra prefacerii naturii. — Novalis adăoga : „Lumea exterioară este o lume interioară înălţată la starea de mister."

Se accentuează aci deosebirea între romantismul german şi acel francez care, urmaş direct al revoluţiei, tindea să creeze un spirit de desrobire iubitoare socială în numele pasiunilor politice. Romantismul german se silea să unească eul şi non-eul, natura şi spiritul şi să înlesnească omului ajungerea la o stare de armonie sufletească.

Totodată, şi în Germania, la începutul veacului al XIX-lea, se pornise o reacţiune — liberatoare de moravurile prea rigoriste — în numele unei etice noi ,ce era pe punctul să se închege — o stare de exaltare a sentimentelor.

„Ceea ce ne interesează, scrie Schlegel, este tot ce domină sentimentul şi, desigur, un sentiment nu senzual, dar spiritual. Izvorul tuturor excitaţilor noastre este iubirea, şi spiritul iubirii, de-altfel invizibil pretutîndeni, trebue să plutească în poezia germană sub o formă vizibilă ; este ceea ce trebue înţeles prin sentimentalism."

Iubirea va fi, pentru romanticii germani, acelaşi lucru ca romantismul, adică încăodată nevoia de a reuni conştientul de inconştient. spiritul şi natura. Numai prin iubire putem să regăsim unitatea în această lume învrăjbită. Senzualitatea

şi spirtualitatea fac iubirea cea mai fecundă sursă a vieţii şi chiar obiectul operei de artă.

Pentru privirea romanticului, scrie Richarda Huch, pătrunzătoare până în intimitatea fiinţei, era singură aleasă frumuseţea ce era forma transparentă a unui spirit plin de farmec şi care deşteptând în om sentimentul de nemurire, supravieţuieşte, prin însăşi esenţa ei, materiei trecătoare."

Cu această concepţie, oamenii dela 1800 regăseau tradiţiile evului-mediu şi, mai departe încă, sentimentul metafizic al lui Platon. Această dorinţă de idealism, lovindu-se cu deosebitele împrejurări ale vieţii, nu se desfăşura de-altfel fără nelinişte şi sfâşieri. Câte existenţe haotice şi ades contradictorii, câte iubiri schimbătoare şi ades simultane ca acele ale lui Jean-Paul Richter, Tieck, Schlegel, Schelling, pentru a ne ridica până la Bürger sau a coborî până la Lenau, la Grillpanzer sau la Hebbel...

Intr'un cap. „Formele literare ale idealismului" (Istoria fil cont ; 1942), d. P. P. Negulescu citează autobiografia unui învăţat norvegian Henrik Steffens, în care a găsit o surprinzătoare „diagnoză psihologică" a orientării simţirii şi gândirii promotorilor şi protagoniştilor ce reprezentau noul curent german — literar, artist şi filozofic — romantismul, considerând-o ca determinată de „nostalgia infinitului". Un om de ştiinţă pozitivă izbutise, în adevăr, să descopere izvorul ascuns al spiritului romantic. Ceea ce îl constituia era un complex de elemente diferite, ce puteau fi examinate separat... dar rămâneau confundate, în acţiunea lui comună, într'o unitate indisolubilă. Era mai întâi nevoia, de natură mai mult intelectuală, de a merge, în toate, până la capăt, până la rezultatele, teoretice sau practice, dincolo de care nu mai rămâne nimic de cercetat sau de dorit. Era, apoi, pornirea de natură mai mult afectivă, de a trece peste toate hotarele, de a sări peste toate barierele, chiar şi peste cele pe care cei stăpâniţi de un asemenea avânt irezistibil se vedeau siliţi, câteodată, să şi le pună, deocamdată, singuri... Deviza lor suverană era astfel : mai departe, tot mai departe, la infinit ! Starea de spirit dela origina orientării literare, artistice şi filozofice a romanticilor nu se reducea adică numai la o sentimentalitate pasivă, ce s'ar fi manifestat printr'o atitudine pur contemplativă, în faţa lumii şi a vieţii, ci se completa cu o impulsiune activă, surprinzător de puternică şi capabilă să ia uneori aspecte eroice. Nostalgia infinitului, de care vorbea Henrik Steffens, se transforma, de cele mai multe ori, în

căutarea aprigă, plină de îndrăsneală şi gata să înfrunte toate primejdiile, a Absolutului.

...S'ar putea zice că principala caracteristică a constituţiei psihice a romanticilor germani a fost... predominarea sensibilităţii şi a imaginaţiei, cu mecanismul derivat al proiecţiunii, asupra inteligenţei şi discernământului critic, cu mecanismul derivat al sistematizării..."

Din cauze personale şi psihice toţi duc o vieaţă „altundeva" — departe poate, foarte departe chiar, în perspectiva adâncă, neguroasă, ireală, a „ţărilor necunoscute..." Iar înclinarea mistică a imaginaţiei lor, mergând mai departe încă, le reprezenta vieaţa, pe deplin satisfăcătoare pe care o doreau, ca o cufundare în infinit, ca o învăluire în etern, a fiinţei lor mărginite şi trecătoare.

„Ceea ce a ajutat mai ales desvoltarea acestei înclinări mistice a imaginaţiei, a fost sentimentul nou al libertăţii. Nu însă al libertăţii obiective, în ordinea acţiunii, ci al libertăţii subiective, în ordinea simţirii şi a gândirii."

Această desrobire de „prejudecăţi apăsătoare, de principii şi aşezăminte ale vechii raţiuni de Stat" erau rezultatul mişcării revoluţionare dela 1789, cu proclamarea libertăţii naturale a omului şi a drepturilor firesti pe care i le conferea ea. Iar din Franţa, starea de spirit creată de revoluţie tindea a se răspândi, printr'o inevitabilă contagiune, intelectuală şi afectivă, în restul lumii.

Ca mijloace de exprimare a acelei dureroase nostalgii a infinitului, verbul simetric fiind neîndestulător pentru exprimarea noului conţinut afectiv, limbajul comun şi comunicativ era muzicalitatea, armonia.

„Limba romantismului german se tranformă astfel în muzică (Firtz Strich ; ap. P. P. N.), acea „poezie muzicală".

Dar, tot în nostalgia infinitului, surprindem consecinţa străduniilor zadarnice de a realiza aspiraţiile individuale, care ajungeau, prin cele sus amintite, tot la zădărnicie.

E aspectul filozofic al formelor literare ale idealismului...

Idealism, individualism, libertate, suveranitatea sufletului, „iar ca vieaţă adevărată apărea, din ce în ce mai mult, vieaţa în spirit şi raţiune, vieaţa de valoare al Eului." (Welhis ; ap. P. P. N.). Evadare şi transfigurare.

„Cufundare în natura fără margini, absorbirea în infinitatea Universului, uitarea de sine însuşi în sânul Totului cosmic, în care individualitatea celui ce ajunge, printr'o încordare supremă a sensibilităţii şi imaginaţiei, la o asemenea stare

sufletească, se pierdea cu desăvârşire", ne conduce la idealismul poetic al lui Hölderlin.

„...Identificarea omului cu natura, pe calea emoţiei estetice. Numai în emoţia estetică putea omul să piardă, în perceperea sau în reprezentarea aspectelor măreţe, cunoştinţa individualităţii sale, şi să se cufunde astfel, în mod ideal în sânul totului cosmic, până la contopirea desăvârşită cu el." Cu adaosul panteismului lui Spinoza „religia nu era pentru Hölderlin iubire de Dumnezeu, ci iubirea frumosului. Căci numai frumosul arată, în natură, faţa lui Dumnezeu."

Panteismul acesta estetic-mistic dădea cultului naturii... o adâncime metafizică.

„A fi una cu Totul, aceasta e vieaţa divinităţii, acesta e creerul omului" (Hölderlin-Hyperion). Unirea cu Totul nu e însă posibilă decât pe calea închipuirii, în visul, pe care îl visa omul fiind deştept...

Un zeu este omul când visează, un cerşetor când meditează (Hölderlin), — deci „înţelegerea lumii, prin intuirea unităţii fundamentale a omului cu natura, nu era posibilă pe calea meditării, în filozofie, ci numai pe calea însufleţirii, în artă..."

Idealismul poetic al lui Hölderlin nu a fost un sistem filozofic ; aşa se întâmplă de-altfel cu ideile unui cugetător care a căutat mai mult realizarea artistică, decât tiparul rigid (excepţie e Schopenhauer).

Spiritele sistematizatoare vor da o desvoltare sugestiilor iniţiale.

„Filozofia trebue să se constituiască începând dela poezie şi să se întoarcă spre a se desăvârşi în ea."

Ideia o va relua Schelling, susţinând că „intuiţia estetică era organul de căpetenie al gândirii filozofice..."

Cu Novalis, pornit dela idealismul subiectiv al lui Fichte şi alterat într'o libertate absolută, intrăm în domeniul visului şi în lumea fabuloasă a basmului. „Lumea devine vis, visul devine lume." — Basmul „în care se cufundau mai bine, adică pe deplin. realitatea cu închipuirea, în care schimbările neaşteptate de loc şi timp, transformările uimitoare ale lucrurilor şi oamenilor, răsturnările miraculoase de situaţii şi destine, rămânea la discreţia unei fantezii a cărei libertate n'o putea îngrădi absolut nimic... In sfârşit, trecând dela literatură la filozofie Novalis susţinea că desfăşurarea întâmplărilor lumii reale căpăta, de asemenea, o înfăţişare de basm, întrucât lua naştere ca printr'o încantaţie magică, fără ca acele întâmplări să aibe vreo legătură, — cauzală, sau,

cel puţin, logică între ele..." Un basm este, ca o imagine de vis, fără legătură. Un ansamblu de lucruri şi întâmplări miraculoase, de pildă o fantezie muzicală, fugile armonice ale unei harfe eoliene, natura însăşi... Intreaga natură trebue să fie amestecată, într'un mod miraculos, cu întreaga lume a spiritelor ; timpul anarhiei, al lipsei de legalitate. Acest timp dinaintea lumii ne înfăţişează oarecum trăsăturile împrăştiate ale timpului de după lume... Lumea basmului este lumea absolută opusă lumii adevărului, şi tocmai de aceea absolut asemenea cu ea, ca haosul cu creaţia desăvârşită... Şi de aceea, pentru cel ce vrea să o descrie, în artă ,sau să o explice în filozofie, lumea trebue „romantizată", dând tuturor lucrurilor şi întâmplărilor ei un alt înţeles decât cel vulgar... „Lumea trebue romantizată... Intrucât dau comunului un sens înalt, obişnuitului o înfăţişare misterioasă, cunoscutului demnitatea necunoscutului, finitului aparenţa infinitului, eu le romantizez". (Novalis) — Ap. P. P. Negulescu.

Sensul celor de mai sus nu îl vom găsi la niciun scriitor dela noi. afară de partea din proza literară a lui Eminescu.

Tot aci ar intra o desvoltare asupra lui Jean Paul Richter (1763—1825) — pe care unele opinii îl pun pe linia lui Goethe şi Schiller — cu stilul pe care el îl numea „lirismul spiritului" şi, mai ales, cu evadările haotice în domeniul visului.

Deocamdată, alăturăm numele lui de al lui E.-T.-A. Hoffmann

NATURĂ ŞI DECOR

Eu, mulţumită naturii, m'am desbrăcat de haina deşertăciunii.

Euthanasius.

In proza literară a lui Eminescu aspectele universului, ale naturii se grupează în trei categorii : cosmice, fantastice-romantice realiste.

Primele două aparţin creaţiei ce se ţese în jurul unei axe ideologice ; ultimul aspect apare în scrierile în care este determinantă preocuparea socială — şi de el ne vom ocupa mai la urmă.

Peisajul pământean rare ori are o vieaţă proprie, să zicem, dar foarte ades împrumută colori, miresme, înfiorări de viziune edenică — vizune ce se oglindeşte ca un ecou în cadrul pământean. Această viziune, ce pluteşte parcă într'o lume intermediară între pământ şi spaţiul infinit, are atributele unui panteism astral. Este aspiraţia de totdeauna pe care a avut-o Eminescu pentru taina vieţii cosmice. Nu avem aci doar arabescurile miraculoase ale fanteziei. Ea are un sens atotcuprinzător : „...fantezia nu mai este reflecţia lumii astfel cum ea se arată ochilor într'o reală trezire, ci ea în fantezia poetului şi a artistului se ridică în jur în petrificaţiunea ideilor eterne ce reprezintă." — Eminescu.

In această lume nou creată, cercurile negre ale pesimismului sunt sfâşiate, scriitorul lăsându-şi fantomele magice (călugărul Dan, Umbra ; dar nu mai puţin pe „metafizicul" Dionis) să-şi ducă o existenţă tot atât de nestingherită ca aceea anterioară. Trecerea dela lumea concretă la lumea ficţiunii artistice se face pe nesimţite, în atmosferă de vis, de halucinaţie, prin suprapunerea planului material cu acela fantomatic.

Sfinxul existenței pământene nu mai pune întrebări : „de unde vin ? unde mă duc ?“, atunci când ființele, parcă anume create pentru această lume, nu au decât setea contopirii în infinit Această identitate între cadrul acum „real“ și între aspirațiile și avânturile lor este creația acelui Eminescu pentru care poezia, arta și filozofia au fost valori de desgrănițare, dorul de contopirea lumii reale cu aceea transcendentală — pe care le voia *una*. In voluptatea aceasta cosmică, în setea de eternitate el căuta rostul ființei pământene, desfacerea de tirania lutului și a morții și cunoașterea măreției împăcate a universului.

Unde și-ar putea trăi viața Dionis — întrupare a unei existențe anterioare — decât într'o lume „care-i visul sufletului nostru ?...

„Sufletul călătorește din veac în veac“ și Eminescu nu-l mai voește pe sărmanul „metafizic“ întovărășit de umbra ce-l ține în mahalalele noroioase și mizere, sau în decorul casei ruinate, cu acea odăiță în care domnea o „neordine cu adevărat păgânească.“ Dionis, reîntrupare a unui șir de vieți, este sortit altei existențe, în călugărul Dan. Un popas îl face în vremea patriarhală și pitorească a lui Alexandru cel Bun. Urmează acea neuitată călătorie astrală. Finalul, un Dionis pământean, nu mai interesează decât dacă ascunde firul sarcasmului unei desamăgiri : visul magnific sau realitatea ?

Și schița inițială „Umbra mea“ conține o inedită geografie cosmică, în fragmentul „labirinticei“ grădini lunare.

Evadarea lui Ieronim și a Cezarei în insula paradisiacă a sihastrului Euthanasius — lăsând laoparte planul realist al nuvelei — este același refugiu în afară de lume, în solitudinea îmbătătoare a naturii, a dorințelor și a iubirii nestăvilite de convenționalism și de mărunte preocupări umane.

Pentru Ieronim, în care se sbătea, prizonieră încă, inocența marei revelațiuni, care trăia în „micul lui imperiu... ca o plantă, fără durere, fără vis, fără dorință“, — pentru Cezara care, la despărțirea de Ieronim, într'o noapte cândva, îmbrățișare „un trunchi de copac“, bătând înfrigurată cu pumnii în el, numai cufundarea în sânul păgân și virginal al insulei putea fi adevăratul refugiu în care viața să se desvolte naturală, simplă, în frenezia instinctuală a creării lumii.

In întâia parte a romanului „Geniu pustiu“ decorul de iarnă este văzut de un ochi fantastic, pentru a forma un chenar propriu narațiunii întâmplărilor sumbre.

(Nu același va fi decorul alb iernatic din „La aniversare“,

schiță de „natură moartă" indiferentă de tema de astronomie pe care, grav și stângaci, Ermil — Octavian August o desvoltă grațioasei Elis — Cleopatra, nerăbdătoare și mânioasă tovarășe a preludiului întâiei iubiri).

Dar, tot în decor fantastic se desfășoară și sborul „la Sibir" al lui Toma Nour și vieața lui în târgul siberian, în colorile de epopee ale scalzilor nordici.

In „Povestea regelui Tlà" după invocația din cadrul Egipetului fabulos, descrierea peisajului sevillan, a castelului, clubul „Amicii întunericului" sau „Fragmentul" sunt parcă răsărite dintr'o halucinație. Tot pe o țesătură fantastică se conturează decorul din „Visul unei nopți de iarnă", în care însă apar și realități biografice.

Pictura lumii cosmice o vedem, în proza literară a lui Eminescu, ca o deslănțuire de tonuri clare, de scânteietoare suprapuneri de colori solare sau lunare (luna este mai ales atotstăpânitoare, ca în poemele eminesciene), de raze țesute din aurul luminii diafane cu valuri florale sau vegetale ; peisajele împrumută reflexe astrale : prin ele trece un prelungit fior cosmic. In această lume luxuriantă, „omul sideral" (Novalis) este numai spirit participând la armonia universală. —

Pictura lumii *fantastic-romantice* o vedem... construită din tonuri sumbre, bitumoase sau în colori crude ale unui vis groaznic. Este în ea o disperare a existenții absurde, dramatizarea unei intrigi sufletești sau a unui conflict ideologic. Natura aceasta deformată, câteodată monstruoasă, participă la sbuciumul umbrelor ce se voesc totuși ființe ; ea este legătura necesară cu desfășurarea episoadelor narațiunii. —

Pictura oricum *realistă*, a interiorului, este cea mai propice pentru pregătirea mediului, nu numai în nuvelele de substanță românească.

Trăsătura caracteristică a contrastului romantic este și aci învederată — acea „stilizare a mizeriei, în special, cu ajutorul contrastelor, ajungându-se la exclamația : „Ce mizerie splendidă !..."

E vorba de acel faimos interior dela începutul nuvelei „Sărmanul Dionis", cu acea „neordine într'adevăr păgânească" pasaj trecut cu predilecție în manualele didactice, — care este următor zugrăvirii mahalalei și cafenelei mizere din aceeași scriere. In „Geniu pustiu" vom găsi forma originară a acestor izbitoare descrieri, în plus a mansardei boemei. Ele nu sunt fără legătură cu întregirea fondului interior al lui Dionis sau Toma Nour, spirite sumbre, criticiste și totuși vizionar exaltate.

Chilia, cu fereastra înflorită de roze şi pereţii împodobiţi de tot felul de „schiţe ciudate" a călugărului Ieronim, nu are nimic din atmosfera austeră a unei mânăstiri, e mai de grabă un luminos atelier de boemă artistică. E un contrast ce poate fi generalizat nu numai la fizionomia lui Ieronim, „ciudat amestec de vis şi raţiune rece."

(Inflorită va fi şi chilia Cezarei din fragmentul întregitor al nuvelei, postum).

Figură austeră, de sihastru, interior şi preocupări austere vom găsi într'adevăr în fragmentul „Moş Iosif", sau în schiţa interiorului celuilalt Iosif din nuvela „Vasile Creangă" (ce ar putea să fie chiar unul şi acelaşi personaj, în ţesătura vreunei scrieri de dimensiuni mai mari, neterminată).

Dar, predilecţia lui Eminescu pentru decorul întunecat şi mizer, pentru descrierea unui „trecut în ruină", pentru cimitire sau pentru pitorescul sugestiv al ruinelor, e trăsătură comună, necesară şi în scrierile fantastice. Bineînţeles că în urzeala acestei proze intră elemente cunoscute, dar şi imponderabile, pe care le vom indica mai departe. In „Visul unei nopţi de iarnă" ; în „Povestea regelui Tlă" ; în „Fragment", ne va surprinde gama atât de variată şi de diferenţiată a unui nou Eminescu, prozator până acum atât de necomplet cunoscut.

In aceleaşi scrieri în plus „Aur, mărire şi amor", vom descoperi însă şi interioarele bogate şi strălucite, prinse în oglinda realistă sau prin prisma fantastică.

Natura eminesciană am surprins-o în sărbătoarea coloarei şi a luminii, corespondenţă de reverie, meditaţie şi extaz, sub arcul feeric al aspiraţiei de cufundare în taina ei.

Interioarele eminesciene, mohorîte şi mizere, luxoase şi înşelătoare, au alt glas, ce consună unui alt plan al creaţiei.

Natură şi decor se armonizează însă expresiei personajelor sau jocurilor capricioase ale fanteziei scriitorului.

Dacă ar rămânea de disociat cu adevărat contrastul romantic, acesta nu este atât al elementelor romantice constitutive, cât al artei fecunde a marelui nostru scriitor.

CHIPURI ŞI CARACTERE

Pe lângă pitorescul romantic al chipurilor, pe care le vom arăta mai jos, Eminescu ne-a dat în Proza literară şi caractere, unele surprinse tot în cadră romantică, altele schiţate în realitatea unui mediu social.

Coloarea romantică va însufleţi desigur tipurile singulare, cu trăsături extravagante, exaltate, extreme, pentru care chiar atingerea cu vieaţa sau iluzia unui sentiment sunt prilej de opoziţie, de sarcasm, de revoltă sau, în al doilea caz, deslănţuirea unui sbucium condus parcă de fatalitate prin prezenţa lui tiranică.

Schiţa realistă surprinde personajele comune unei categorii sociale, de preferinţă tradiţionale.

Viziunea romantică este implicit individualistă. Creionul tradiţionalist reînsufleţeşte nostalgic tipul social pe cale de dispariţie ; el străpunge antagonic duhul nou al timpului.

Coloarea sfârşitului epocei de răscruce, în care trăeşte Eminescu, e suficientă pentru a-i da perspectiva necesară unei restituiri artistice. Tendinţele generale ale societăţii, linia sinuoasă a caracterelor de amestec, erau suficient material pentru scriitor. Şi este păcat că Eminescu nu a putut desăvârşi scrieri ca : „Vasile Creangă ; Aur, mărire şi amor ; Visul unei nopţi de iară", al căror material a trecut analitic în parte din opera sa ziaristică.

Dacă însă proza epică este o istorie a pasiunilor, o carte cu oameni — cum se spune curent — scriitorul trebue să spargă conca strâmtă a materialului brut, să creeze dar tipuri umane, fără a se părea că iese din contururile caracteristice fiecărui personaj. Tipul creat va fi veridic tocmai prin această îngemănare de specific general şi individual, de largă şi comună circulaţie umană. Tipul efemer creat de scriitor închide astfel omul de totdeauna.

Omul-tip trăiește însă în epica eminesciană tocmai prin atributele de excepție, pe care le-am notat în treacăt mai sus. Vom observa însă că aceste tipuri se situează într'un climat general de epocă, romantismul. Prin el au apărut, în literatura europeană, o serie de eroi-gemeni. Creați de o viziune nouă estetică, ei nu erau mai puțini vii ; „copii ai secolului" se reflectau în oglinda secolului.

Oricât portretul fizic va fi oarecum comun sub pensula romantică, iar portretul moral va fi de factură cerebrală, nu vom putea înlătura și frântura lor de uman, care este a timpului ce i-a creat. Astfel, noi vom înlătura obiecția că personajele create de Eminescu nu sunt veridice ; le lipsește doar verniul pictural al sfârșitului. Frumusețea și plinătatea lor fizică este asociată mai ades cu frumusețea morală, fără ca scriitorul să urmărească o finalitate. In proza lui Eminescu găsim rar diformități morale (Castelmare din „Cezara" ; fragmentul maghiar din romanul „Geniu pustiu" ; Ciufă din „Vasile Creangă" mai mult caricatural). Dezarcordul acestor tipuri cu adevărul psihologic nu rezultă atât din lipsa lor de viabilitate, dar din scrutarea lor necomplet terminată. Și-apoi Eminescu, temperament predominat de lirism, nu putea fi strâns complet în canoanele strâmte ale obiectivității.

Pentru Eminescu, vieața a fost un recipient de sublimări interioare. Torentul turbure al epocii nu trece pe lângă el fără să-l potențeze. Dacă lirismul străpunge figurile sau caracterele, dacă reflexiunea are un avânt de coloare caldă și personală, — darul de observație al scriitorului nu exclude impersonalitatea, iar analiza poate fi paralelă și cu parafrazarea datelor realului.

Oricum proza literară eminesciană este atrăgătoare și prin ceea ce scriitorul a extras din retorta alhimistă a cugetării și livrescului, și prin acele scânteietoare aluviuni stilistice în care descripțiile impun pe poetul de totdeauna E suprema evadare a artei, prin care proza lui Eminescu este nu numai documentar prețioasă, dar capătă o independență artistică, de recunoscut de-altfel, ca și poezia lui unică, din creația a o sută de ani de proză românească.

Este însă proza epică o carte cu pasiuni și oameni ; dar formula e încă vagă. Vom lega dar firul cu enunțarea axiomatică a marelui critic francez Albert Thibaudet : „Orice roman implică o experiență." Vom observa că, asemeni lui Stendhal, studiat de critic, — în „Geniul pustiu", dar și în nuvelele „Sărmanul Dionis", „Cezara", „Aur, mărire și amor",

„Umbra mea", apare același tânăr asemănător fizic, și desvoltând ideile lui Eminescu. In aceste scrieri, într'un mediu variat în liniile generale, narațiunea are altă desvoltare, finalul îl rezolvă fantezia, unele idei se alătură, axa lor invizibilă nu este întâmplătoare. Acest personaj central trăiește înconjurat de alte personaje cu atribute verosimile, dar care nu sunt „copiate după realitate", ci create cu datele experienții în mijlocul oamenilor și al vieții (A. Th.). Acest destin, pe care îl crează voința autorului, va fi mai puțin adevărat decât acela care ar fi luat direct din realitate? Credem că nu, atât timp cât creația scriitorului este tiparul median al datelor experienții umane cu desvoltarea veridică a acțiunii.

Romanul este o carte cu oameni? Da, oamenii realității, dar și oamenii fanteziei, sub care se ascunde ades nevoia autobiografiei, a confesiunii.

Figura centrală a scrierilor mai sus menționate va fi totdeauna de netăgăduit interes și vie pentru noi, iar acele portrete de „monografie sufletească" și ideologică sunt poate cele mai obsedante din literatura noastră.

Dar, sunt și figuri secundare ce reflectează idei, motivări sufletești sau anticipări sociale, în care vom recunoaște tot graficul interior urmărit de autor. Destinul ce el le-a creat întrucât ar putea fi mai verosimil decât al multor ficțiuni create de meșteșugul scriitoricesc. Deci, chiar interesul acestor figuri secundare nu apare credem scăzut.

„Romantismul — observă A. Thibaudet în H. litt. fr., în dezacord cu majoritatea istoricilor literari — este revoluția literară mai puțin prin lirism și prin teatru, decât prin roman... Pentru romantism succesul nu a fost complet, calea nu a fost liberă decât în două genuri literare, poezia lirică și romanul. *De-altfel, publicul romanticilor s'a obișnuit să ceară romanului același gen de emoție și de sens ca și poeziei lirice* [s. n.], ceea ce înseamnă a-l înțelege și a-l simți ca pe o confesiune personală a autorului."

(Suntem aci foarte aproape de Eminsecu și destul de departe de opinia curentă a criticei noastre literare despre proza literară eminesciană).

Ce forțe conduc acțiunea acestor „eroi" eminescieni e mai interesant de știut decât suprapunerea cu tipul comun al vieții (căci asemănarea, chiar ștearsă, să admitem, nu poate fi negată). Iubirea și ideia — pasiunea și instinctul.

Galeria feminină eminesciană nu este nici ea nesemnificativă

„Venere și Madona" sunt chipurile obsedante, de antiteză în Scrierile în proză — după cum, și în poezie, ciclul erotic exaltă imagina serafică a iubitei, dar, mai târziu, tot mai întunecată, umbra crudă a regretului și blestemului iubirii. După cum a fost remarcat, la bărbați, faustismul, demonismul, tot astfel, în opoziție cu grația și nevinovăția, apare sporadic demonismul feminin, exemplar de excepție în „Povestea regelui Tlà..." Să închidem excepția în filele cărții...

In schița psihologică „La aniversare" critica recunoaște, naivitatea fermecătoare, cochetăria ingenuă feminină, timiditatea și voioșia tinerească ; psihologia unui penel artistic în care trăește, oricum dominatoare, Elis.

Și celelalte figuri feminine eminesciene vor păstra în genere același contur și coloratia de pastel.

Alături de copila Elis „...blondă, foarte *blondă*, cu părul ca un caier de cânepă... fața ei albă ca laptele, cu obrajii roșii și părul blond, foarte blond", zărim, cu o inițiativă pe cât de candidă tot atât de îndrăsneață, umbra turburătoare a Cezarei „cu acei ochi de un albastru-întunneric, care sclipesc în umbra genelor lungi și devin prin asta mai dulci, mai întunecoși, mai demonici. Părul ei blond pare o brumă aurită... Atât de nobilă, atât de frumoasă, capul ei se ridica c'un fel de copilărească mândrie..."

Elis și Cezara, timide și inocente, în fond amintesc chipurile săpate în granitul peșterei lui Euthanasius — Venus și Adonis, Aurora și Orion — „agresiunea inocenței femeiești."

Fiica spătarului Mesteacăn (care nu este *poate* decât Maria, „nou înger lunatec" pe care o găsim și în finalul nuvelei) —„un înger blond ca o lacrimă de aur, mlădioasă ca un crin de ceară, cu ochii albaștri și cuvioși..." — e gemenă cu băiatul deghizat „cu fața ovală palidă, cam slăbită, părul de aur... L-a însoțit în visul magic Maria — imagine de vis — „frumos și palid capul blond al unui înger", arătare serafică și în peisajul feeric lunar ? Maria peisajului terestru e înaintea lui Dionis : „Părul ei cel blond și împletit în cozi cădea pe spate ; o roză de purpură la tâmplă, gura micuță ca o vișină coaptă și fața albă și roșie ca mărul domnesc."

Colorile lunare s'au șters aci într'un chip de grațioasă și robustă realitate — lângă care alăturăm și pe al mamei lui Dionis : „...o femeie palidă, înaltă, blondă cu ochii negri..."

Imagina Sofiei murinde e deosebit de impresionantă. „Părul

blond bătea în cenuşiu, faţa sa albă ca bruma, ochii mai negri decât mura sub nişte gene lungi blonde şi sprâncene, trase şi îmbinate." („Geniu pustiu").

In acea „fiică a pământului", Poesis, penelul scriitorului — în extazul amintirii unei iubiri adolescente — îngemănează capul ei de „înger blond" cu icoana din biserica veche, a Maicei Domnului, însufleţită cu bucle blonde ca aurul, cu ori ce păreau că lucesc ca două flori vinete..."

(In „Umbra mea" apare frumos şi palid, capul blond al unui înger.")

O copilă „foarte blondă", tot Maria, este apariţie, în decorul văratec al nuvelei erotice „Visul unei nopţi de iarnă".

Trecem în cadrul realist românesc.

Portretul Finiţei („Geniu pustiu") este prins în chenarul înflorit al ţesăturii româneşti, cu fotă, altiţă şi cămaşe albă. Această fragedă Finiţă îi povestea „verişorului" basme, îi spunea cimilituri, îi cânta hore ardeleneşti.

In „femeia cuconului Vasile" Creangă trăeşte gospodina robustă, blândă şi calmă a vechii boerii rurale, mândră de neamul ei şi atentă la „mărirea casei" într'un mediu neprefăcut încă de năvala formelor de vieaţă modernă...

Galeria eroilor eminescieni nu este mai puţin interesantă.

Coloarea fragedă şi suavă a unui Giotto al cuvântului ne urmăreşte cu amintirea schiţei „La aniversare". — Gravură de umbră şi lumină sunt siluetele din „Cezara" ; revărsarea sevei senzuale a peisajelor încleştează sufletul lui Ieronim, — „demon frumos, serios şi nepăsător — în aşteptarea marei revelaţiuni a iubirii ; senin şi împăcat contemplă pustnicul Euthanasius rodnicia naturii până la contopirea supremă în pacea ei ; — Sărmanul „metafizic Dionis, visător paria al vieţii sociale, fuge din chilia mucedă de solitar, în rasa călugărului faustic Dan, în feeria armonică a lumii cosmice, după un popas în mirajul trecutului românesc, eroic şi patriarhal ; — Ioan, adolescentul utopic al dreptăţii sociale, se cufundă în valul crud al revoluţiei naţionale, al patriotismului activ, jertfă şi sol al „martirei naţiuni române" în luptă cu maghiarismul cotropitor ; Toma, „demon rece, palid, cu inima de bronz", disprefuieşte iubirea la glasul buciumului răsmeriţei ardelene ; — tânărul „fatal" îmbătrânit înainte de vreme" (Aur, mărire şi amor) insensibil la mrejele iubirii ; — fantomaticul Angelo (Povestea regelui Tlà), iată galeria nu numai de chipuri reale, stranii sau fantastice, dar şi un mozaic de sentimente, de trăsături carcteristice, de idei ce însufleţesc şi

conduc personajul creat. Astfel, vieaţă nu este doar în domeniul realului, dar şi în acela al ideilor.

Poate fi contestată autenticitatea unei grupări potretistice, când unele personaje sunt închegate din date autobiografice nediscutabile şi din mediul trăit? Ficţiunile fanteziei nu ne urmăresc ades ca personaje şi acţiuni reale? Ce poate fi mai real decât fondul interior al scriitorului.

Există şi măşti în jurul figurii centrale (de care am amintit înainte). Sunt măştile vieţii; sub ele se ascunde, chiar fără voie, artistul ce fuge de lumina nemiloasă a realităţii, sunt măşti create de arta scriitorului, şi în ele se resfrânge autenticul prin prisma vieţii. Sentimente, idei, forme de existenţă, planuri de vieaţă, sunt darul sau invenţia ce le-o dă scriitorul; iluzia viabilităţii pentru noi e aceea primară, creatorul o desvăluie numai.

S'a remarcat frecvenţa numelui Maria în proza eminesciană. El este într'adevăr de o semnificaţie morală ce trebue reţinută — Maria cea Sfântă, a lui Rafael Sanzio.

Pentru bărbaţi este risipit ornamentul fizicului ispititor, frumos şi robust, dar el are sensul interior al demonicului. („Demonii sunt în fond îngeri căzuţi". — Cezara).

Opoziţiile vădite, frapante, erau dragi romanticilor.

„Toţi eroii lui Eminescu sunt bruni, şi Demonul din „Inger şi demon", şi Călin, şi Arald, şi Sărmanul Dionis, şi cavalerul din Scrisoarea IV-a, şi Luceafărul.

Acest erou brun — şi eroina blondă — concepţie datorită probabil şi experienţei proprii — realizează o concepţie asupra amorului, în care bărbatul — brun — este pasiune („Căci te iubesc cu ochi păgâni"), iar femeia — blondă — sentimentalitatea ideală.

Bărbatul-„demon", femeia-„înger". Amor romantic şi contrast schopenhaurian." (G. Ibrăileanu; V. R. Nr. 5—6; 1929).

Portretul neuitat al lui Toma Nour trebue înscris aci:

„ Era frumos — de-o frumuseţe demonică. Asupra feţei sale palide, musculoase, expresive, se ridica o frunte senină şi rece ca cugetarea unui filozof. Iar asupra frunţii se sburlia cu o genialitate sălbatecă părul său negru-strălucit ce cădea pe nişte umeri compacţi şi bine făcuţi. Ochii săi mari căprii ardeau ca un foc negru sub nişte mari sprâncene stufoase şi îmbinate, iar buzele strâns lipite, vinete, erau de o asprime rară. Ai fi crezut că e un poet ateu, unul din acei îngeri căzuţi, un Satan nu cum şi-l închipuesc pictorii: sbârcit, hidos, urîcios, ci un Satan frumos, de o frumuseţe strălucită, un Satan mândru de cădere, pe a cărui frunte Dumnezeu a scris geniul

și iadul îndărătnicia — un Satan dumnezeesc, care trezit în cer a sorbit Lumina cea mai sfântă, și-a îmbătat ochii cu idealele cele mai sublime, și-a muiat sufletul în visurile cele mai dragi, pentru ca în urmă căzut pe pământ, să nu-i rămână decât decepțiunea, și tristețea gravată în jurul buzelor că nu mai e în cer. Repedea umflare a nărilor și vioaia sclipire a ochilor lui semnala o inimă din cele nebune, un caracter pasionat. Talia sa subțire, fină și mâna sa albă cu degete lungi și aristocratice semăna cu toate astea a avea o putere de fier. Toată expresia în sine era de-o putere generoasă, deși infernală..."

Studiul moravurilor, în proza realistă (Geniu pustiu, Aur, mărire și amor), indică direcțiile ideologice pe care Eminescu le-a desvoltat și în opera politică. Ele sunt legate de ideologia doctrinarului, pe care am schițat-o sumar mai înainte. Societatea românească găsise la Eminescu un ochi atent și nemilos.

LIMBA ŞI ORTOGRAFIA EDIŢIEI. — ELEMENTE. — TEMATICA

Nu numai limba poeziei lui Eminescu a dat prilej de desbateri ample — şi încă nesoluţionate de acord în ediţiile principale, — dar chiar ortografia atât de nestabilă a epocei (desbatere actuală şi pentru aceea de astăzi), a găsit apărători, care voiau ca să transforme o operă de artă în material brut şi nesemnificativ, credem, de studii fără finalitate.

S'a ajuns însă la rezultatul, confirmat de majoritate, că dacă discuţia materialului fonetic este într'adevăr utilă — în limitele indicate chiar de scrisul şi evoluţia marelui nostru scriitor — ortografia lui, în schimbarea rapidă şi nestabilă a epocei, nu a putut fi păstrată, în forma originală nici chiar de ediţiile ce şi-au propus acest ţel (G. Bogdan-Duică ; C. Botez).

Eminescu a scris de-altfel despre „o pronunţie generală", care nu se poate realiza decât cu înlăturarea „sistemului ortografic etimologic" [care a fost şi al revistei „Convorbiri literare"] ce stă mai mult în calea acestei pronunţii şi din cauza căruia vom păstra „viciul pronunţiei conrupte" (p. 409—414, ed. I. Scurtu ; 1905). Tot Eminescu vorbeşte competent şi despre „unitatea limbii literare "

Vom recunoaşte desigur că, în privinţa poeziei, a armoniei unice eminesciene, soluţia nu este uşoară şi nu poate fi unitară. In ediţia *Poeziilor* am adoptat formula unificării „radicale", atât cât nu depăşeşte tiparul eminescian, amplificând sugestia artistică a ediţiei G. Ibrăileanu (adoptată şi „oficial", de vreme ce Ministerul Cultelor şi Artelor şi Ministerul Propagandei Naţionale au reprodus în tipar magnific, ed. G. Ibrăileanu în Iunie 1941).

Care este situaţia prozei literare ? Atât textele tipărite în timpul vieţii lui Eminescu, cât şi manuscrisele ridică aceeaşi

discuție a lexicului ; oricum însă nu mai pot intra în desvoltare toate problemele pe care le ridică poezia (din cauza cărora textul apare deosebit chiar în ediţiile critice).

Şi proza prezintă acele particularităţi lexicale, pe care se ştie că Eminescu nu le folosea peste tot într'o singură formă, pe unele chiar părăsindu-le cu timpul. Nu este vorba numai de relieful fonetic moldovenesc, dar şi de ardelenisme şi muntenisme. Pe de altă parte şi cuvintele cu circulaţie regională, mai largă sau mai restrânsă, tot prin curgerea timpului, îşi pierd sau îşi înnoiesc înţelesul, îşi schimbă pronunţia în vorbirea curentă, fie sub influenţa limbii literare sau a ziaristicei, fie prin uz.

Ce adaos, ca valoare artistică, pot aduce aceste forme, variate uneori chiar în aceeaşi scriere, prozei lui Eminescu ?

Scriind în R. F. R. 1934 [şi în 1937] despre „uniformizarea radicală" a vocabularului poeziei eminesciene, d. Şerban Cioculescu era categoric : „Nu e însă preferabilă soluţia afirmativă, *tranşantă*, conservării zăpăcelii înlăuntrul aceleeaşi poezii sau dela o poezie la alta ? Şi nu este preferabil a alege, din diferitele forme lexicale, pe aceea mai modernă, dacă poetul însuşi s'a folosit cândva în manuscris de dânsa ?

Se va păstra arhaismul şi provincialismul când e *organic indisolubil* [s. n.] textului. Dar, dacă termenul e fungibil, dece să nu-l înlocuim cu o altă formă întrebuinţată de asemenea de poet şi dece să nu ajutăm la vehicularea poeziei eminesciene pe tot întinsul ţării ? Aşa fel înţeleasă uniformizarea limbii lui Eminescu, cade dela sine învinuirea de prezumţioasă colaborare cu poetul, de neîngăduit amestec în creaţia artistului..."

Mai mult încă. Şi în proză, acelaşi editor nu păstrează, cum am amintit mai sus, uniformitatea, nediferenţiând provincialismele fonetice de cele lexicale care, în genere, sunt mai organice unui text.

In ediţia de faţă, am adoptat astfel cuvântul ce este propriu sau mai apropiat limbii literare de astăzi, cu atât mai întemeiat cu cât este vorba de scrieri care datează din adolescenţa lui Eminescu, alături de acele închegate treptat şi către mijlocul activităţii lui literare, puţine publicate în forma definitivă, cele mai multe fiind închise în manuscrise, deci fără cizelarea trudnică a celui mai desăvârşit artist al graiului românesc.

Nu am făcut însă, bineînţeles, înlocuirea provincialismelor ce sunt „organice" textului, procedând numai la limita îngă-

duită de *fondul lexical eminescian,* astfel cum se arată mai sus.

Am menținut legitim forma originară pentru scrierile neprelucrate, de sursă poporană. (Adaosul al 5-lea).

Alterările gramaticale, comune în epocă scriitorilor noștri clasici, au fost asemeni evitate (lăsându-le ediției care cred că pot contribui astfel la cultivarea publicului, și fără ele destul de dezorientat). Au fost evitate și eliziunile ce aduc asprime stilistică.

Limba lui Eminescu, în anii de studiu, păstrează în mod firesc și unele germanisme, fapt semnalat în special de G. Bogdan-Duică (în prefața ediției 1925), de Paul Zarifopol („Adevărul literar ; 1933) și de Ion Sân Giorgiu (în R. F. R. X. 1934), atât forme de vocabular, cât și sintactice. Odată eliberat de perioada începuturilor literare ,Eminescu le-a părăsit și pe acestea. Dupăcum nu a putut fi aservit modelelor străine, el nu putea rămâne servil nici înrâuririlor formale. Monumentele de veche limbă românească, alături de fondul popular l-au ajutat și aci în mod hotărîtor.

Discuțiile asupra ortografiei nestabile a epocei, și particulariste („pseudo-etimologism"-ul) a „Convorbirilor" sunt de prisos.

Neexistând o tradiție manuscrisă (pentru proza publicată), nu mai intervine, în plus, și ortografia preferată un timp, apoi evoluată, dar tot nestabilă (postume și inedite) a lui Eminescu. Ea este cunoscută pentru „Făt-Frumos din lacrimă" și „Sărmanul Dionis", în vremea când aceste scrieri au fost tipărite, și textul „Convorbirilor literare" o va fi menținut în bună parte.

Apreciind că textul literar trebue să aibe întâietatea, am făcut transcrierea în ortografia de astăzi, pentru întreaga ediție, ea corespunzând țelului editorial, care nu poate fi nici de studiu, nici aproximativ documentar.

De aceea, ca și pentru „C. L.", am întrebuințat aceeași ortografie și pentru „La aniversare" și „Cezara", apărute în „Curierul de Iași" — deși, fiind cunoscută funcțiunea de „redactor-șef, administrator și corector", pe care Eminescu a avut-o la această obscură foaie provincială, textul a apărut sub corectura și controlul său.

— Formele gramaticale și dialectale au fost relevate, încă de acum aproape patru decenii de I. Scurtu. Ele nu au fost menținute, cum de-altfel nici ed. C. Gerota (1936) nu a „respectat ortografia lui Eminescu", în aceasta cuprinzându-se în parte și cele amintite.

Ex.: pin = prin; amândorora; tiraniză = tiranizează; studiu = studiez; sânți = sfinți; consolă = consolează; zugrăfi = zugrăvi; coloră = colorează; pluralul dialectal: popoară, cară = car — care; paiă; forme dialectale: chiama. chiamați, profumată, căria, aciea, gure, etc. sunt menționate amestecat de I. Scurtu. La acestea se pot adăuga, din ediții recente: steclă, îmbla, sântă, părete, năsip, răzima — rezima, jaratec, spărios, garofă, sara, răpede, întunerec; peri = pieri; îmbrățoșări, pept, resări, împlut, pacinica; secul = secol; fusă, pute = putea; neci, rumpe, etc. cuvinte care dealungul unei ediții, apar în forme deosebite, alterând prin inconsecvență, câteodată, chiar înțelesul genetic.

Rămânem la convingerea exprimată și în introducerea la ediția *Poeziilor* lui M. Eminescu. Textul, chiar al unei ediții critice, trebue să fie transcris literar, dându-se în aparatul critic, pe pagină, toate formele autentice și contemporane. Metoda rutinară credem că a ținut și ține încă pe mulți dintre scriitorii noștri clasici într'o zonă de nedumeriri și oarecum de antipatie. Edițiile textului autentic sunt pretutindeni numai pentru cercul și așa restrâns al specialiștilor. Pentru cultura noastră metoda mixtă ni se pare cea mai indicată, ea cuprinzând, odată cu texte alese, și o activitate de reabilitare justă a unor clasici de care nici manualele didactice nu amintesc decât confuz și în treacăt, mai mult cu rezerve decât cu sublinierea necesară a valorilor de reținut.

In vârtejul de înnoire pe care romantismul l-a adus, în toate țările, în secolul trecut, procesul creației individualizate și reacțiunea idealistă (alături de crezul politic și social) au adus și o estetică nouă.

Și tematica prozei eminesciene poartă sigiliul hieratic al lirismului său: *noutatea*. Nu vom reedita aci uimirea, „panica" neexplicabilă, pe care nuvela „Sărmanul Dionis" a provocat-o în mijlocul acelei societăți de iubitori de idei și literatură „Junimea". Fragmentul respectiv, naiv și deformant răutăcios, extras din Amintirile lui G. Panu (retipărit până la exasperare de multe ediții) a fost verificat neexact, spre satisfacția noastră. Dar că apariția prozei filozofice a lui Eminescu a putut uimi pe cititorii „Convorbirilor literare", și câți alți cititor vor fi fost pe atunci, se explică ușor.

Suprapusă noutății este *cultura*, care fortifică nelimitat, cu har imponderabil, invenția și fantezia. Ea este impulsul ce sparge tiparele cunoscute și uzate, smulge creația din făgașul

prejudecăților, pune un nimb de vrajă necunoscutului, este chemarea tiranică spre alte orizonturi.

Dacă invenția este materialul inform, *fantezia* o modelează în linii prin care se conturează originalitatea. „Invenției" i se pot găsi paradoxal filiațiuni (ca și imaginei), — fantezia e creatoare.

Prin fantezie Eminescu a creat o lume proprie, independentă de scriitorii premergători sau contemporanii lui. Cu proza lui literară, filozofică (sau fantastică), spiritul filozofic a primit încetățenire în literatura noastră ; o luciditate analitică ce nu exclude nici viabilitatea tematică, nici stilul artistic.

Este apoi un sentiment, am zice, al spațiului, care se fixează pentru întâia dată la noi. *Spațiul* nu pare la Eminescu o formulă abstractă, dar este o realitate „trăită".

Este apoi noțiunea de *durată*, pe care o simțim că participă la desfășurarea temei, tot cu aparența realității.

Spațiul și durata sunt astfel elemente ce se suprapun unei lumi noi, care prin ele are dimensiuni ce le vom numi arbitrar : trecut sau viitor, mai degrabă sunt o contopire simultană, o proectare a eului.

Senzația cosmică armonizează jocul miraculos al fanteziei ca o forță de taină, de visare sau de meditație. Un duh interior e însuflețit de această senzație atotputernică ; prin el lectura nu mai este o participare pasivă, obiectivă, dar activă. (Sărmanul Dionis, Umbra mea ; începutul la Povestea regelui Tlà).

Astfel apare, în literatura noastră, un „om" al spațiului cosmic, chiar dacă este proectat prin prisma încețată de vis sau prin oglinda proteică a idealismului magic.

Această siluetă diafană există alături de omul exaltat al naturii (Euthanasius, acest alter ego al lui Ieronim, din nuvela „Cezara" sau, pe planul paralel al mediului românesc. Ioan din „Geniu pustiu", după cum Toma Nour este o arătare în peisajul Siberiei fabuloase).

Naționalismul, nu cel ideologic de care am amintit la vreme, dar ca un element constitutiv al mediului social (în „Vasile Creangă ; Aur, mărire și amor ; Geniu pustiu") sau în cadrul trecutului românesc („Sărmanul Dionis ; Visul unei nopți de iarnă"), este asemenea de reținut.

Religia apare însă numai în treacăt, în scrieri, mai mult ca o sensibilitate necesară, ca o dimensiune artistică de armonie, nu ca un sentiment organizat. In ea intră formula eli-

berării omului din straturile sociale inferioare, deci şi a unei egalităţi pe planul spiritual.

Omul, aproape de natură, în neîncetata prezenţă a darurilor divine, fără cătuşele chiar imponderabile ale societăţii, apare mai aproape de fericire. Contopirea vieţii libere şi a operei divinităţii crează adevărata stare în care ar trebui să se desvolte omenirea.

Eminescu *simte* natura — prin ea *trăieşte* divinitatea.

Este însă aci, fără formulări îngreuitoare, o atitudine artistică, contemplativă (după cum este şi pesimismul eminescian), un cult îmbietor de echilibru armonic, ce stă câteodată faţă în faţă cu realitatea urîcioasă a întocmirilor convenţionale sociale.

In nemărginirea naturii, Eminescu descoperă pretutindeni atributele frumuseţii ; în decorul strâmt al mediului, el nu desvăluie decât imperfecţiunea şi invazia înjositoare a răului.

De aci, cele două feţe ale scrisului său : idealizarea, pesimismul — perspective senine sau amare, vaste şi variate, dominatoare de altfel în toată opera sa.

De aceea, în proza eminesciană, prin exces voit, surprindem *deformarea* cadrului, dar niciodată a naturii care este doar potenţată sensibil sau cerebral. Aci intră în funcţiune şi lentila elementului *senzaţional.*

Trecutul, element comun romanticilor, dar şi premergătorilor lor, poate fi la Eminescu şi „înţelepciunea trecutului, acele veşti din bătrâni", pe care le găsim în cap. II din „Geniu pustiu."

„Sunt un fantast... şi mie mi se părea că aud şoptirea acelor moşi bătrâni care, pe când eram mic. îmi povesteau în timp de iarnă, ţinându-mă în tremurătoarele lor braţe, poveşti fantastice despre zâne îmbrăcate în aur şi lumină, care cântă senina lor vieaţă în palate de cristal. Au trecut ani de-atunci — şi parcă a fost ieri..." Sau, mai departe (în cap. III) : „De-aşi fi rămas în munţii mei — să-mi fi încântat inima cu doine şi capul cu fantasmagoriile basmelor..." Căutarea, cu orice preţ, a elementelor livreşti, în scrierile literare ale lui Eminescu, ne poate rătăci prea departe de sursa, comună şi romantismului, poporană.

Umorul şi *ironia* au fost o pavăză cerebrală şi stilistică pe care Eminescu a utilizat-o cu elegantă discreţie, spre a ascunde măştile amare şi nedrepte ale vieţii sau spre a înlătura o realitate dureroasă. Ca şi în poezie, umorul şi ironia au fost arme de apărare, dar şi de frondă.

Ele apărau mai ales *sensibilitatea,* veşnic prezentă şi în proză,

a poetului nostru strălucit. Ea ne-a dat acele personaje în care apar chipurile succesive ale aceluiaşi Eminescu, în desenuri din ce în ce mai în relief : Ioan, Dionis, Ieronim, poate Angelo. Sensibilitatea a fost resortul ascuns ce a făcut necesară nevoia de destăinuire, de exteriorizare a scriitorului nostru. De aceea pare mai întemeiată teoria că o creaţie artistică nu poate fi nici strict subiectivă, nici pur obiectivă.

Om al singurătăţii şi al meditaţiei, sensibilitatea este firesc, la Eminescu, inclinaţia intensivă pentru studiul eului. Imaginaţia este doar instrumentul fatidic al evadării în lumea pe care o doreşte pentrucă o crează singur. Sensibilitatea este aceea ce dă valoare frumosului transfigurat în lumea imaginaţiei.

Iubirea am integrat-o în altă secţiune a introducerii.

De aceea, nu lipseşte, în scrierile ediţiei de faţă, *dialogul interior* sau dialogul necesar ca scriitorul să-şi desvolte ideologia proprie şi caracteristică.

Un element care asemeni nu a fost studiat, în proza eminesciană, este *visul,* l-am numi chiar tehnica visului, întrucât are o apariţie frecventă şi în unele poezii. Avem aface cu un alt aspect al romantismului fantastic, un nou mijloc de expresie artistică.

(Nu vom confunda aci principiile aşa zisei „şcoale suprarealiste", care, acum aproape două decenii, prin manifestul lui André Breton, înălţa prin surprindere, ca o ultimă noutate, drapelul de luptă al romantismului iniţial german, fixând, decolorată, axa creaţiei suprarealiste între realitate şi imaginaţie, însă tot prin prea vechiul mijloc al sugerării. „Logica, bunul simţ, învăţătura experienţelor, sunt călăii imaginaţiei. Creaţia, imaginaţia creatoare va fi aceea care va evada din aşa numita „singura realitate" într'o realitate mai adevărată : aceea a adâncurilor spiritului, a masei gândirii care zace neexploatată, a regatului imens al Visului. Şi această realitate nu o poate da decât imaginaţia liberă.")

Visul, în proza eminesciană, este rare ori un climat senin ; este mai ales unul de nelinişte. Trecerea dela realitate se face pe nesimţite, într'o atmosferă ceţată, în care stăruie încă frânturi de evenimente deformate din cotidian. Mai ades chinuit, visul este şi atunci o stare placidă de eliberare, creiându-şi nestingherit regatul străveziu.

In proza lui Eminescu domnia turburătoare a inconştientului sau a stărilor semi-conştiente sau a studiului dedublării a apărut întâia dată, la noi, ca expresie artistică.

In „Sărmanul Dionis" desgrănitarea dintre lumea de lut şi

lumea ideală este imperceptibilă. „Visul era o vieață și vieața un vis" pentru Dionis. Realitate ? Vis ? Călugărul Dan visase vieața cea trecută a unui om ce se numea Dionis. Spațiul ? Timpul ? Dan le are în el ; „în sufletul tău nemuritor", îi șoptește ispititor Ruben. Sunt într'adevăr numai faustice cuvintele lui Dan : „am doi oameni cu totul deosebiți în mine..." („Două suflete trăiesc în pieptul meu" ; Goethe) ? Sau... Zoroastru — Dan — Dionis — „altul cu alt nume, trăind peste cinci sute de ani" sunt o altă „realitate" a visului vieții ? Ce este etern și ce este trecător în „vizionara ființă" a lui Dan când întoarce filele metamorfozei „reciproce și desăvârșite" cu umbra lui ? Călătoria hieraticului Dan nu mai păstrează linia mediană a visului magic. Intrăm în domeniul amintit mult mai înainte.

In „Geniu pustiu" (cap. III) alt vis. Legat de o amintire funerară, tabloul eterat este însă scânteietor de imagini poetice (unele din care s'au desvoltat poate acelea din „Mortua est"), cu reminiscențe de superstiție și de imagini din cărți religioase.

Tot în „Geniu pustiu" (după incendierea casei preotului român ucis de maghiarii înnebuniți de alcool și de bestialitate), găsim nu numai o apologie a visului, dar și un peisaj brumat ca în „simfoniile" de coloare ale lui Whistler, sau de Corot.

„...Visul, o lume senină pentru mine, o lume plină de raze clare ca diamantul, cu stele curate ca aurul, de verdura cea întunecoasă și parfumată a dumbrăvilor de laur, — visul își deschise auritele lui gratii și mă lăsă să intru în poeticele și etern junele lui grădini. Intr'adevăr, că muntele pe care dormeam mi se păru una din acele grădini pandante ale Semiramidei, grădină a cărei treaptă de sus unită cu cerul răsfăța în lumina cea etern neturburată a soarelui un eden frumos cu largi alee de palmiferi, cu cărări cu nisip alb, cu avulsuri de raze lungi și diamantice, cu stânci zdrobite, de smirnă, prin spărturile cărora ciorăiau și picurau curate ca cristalul, însă clar aerisite [?], de dulcețile și mirosul ambrei : nectarul cel adormitor al Orientului... Aerul tot era de lumină de aur — totul era lumină de aur, amestecat cu gemetul lin și curat-al arpegiilor de argint din mâinile unor îngeri ce pluteau în haine de argint, cu aripi lungi, albe strălucite prin întinsul (acel) imperiu de aur..."

Curmăm acest citat fragmentar de oarece ne-am impus să nu uzăm de textul din ediție, spre a amplifica întroducerea, decât în limitele strict reduse. Metodei comode rezumat-critică

îi preferăm citatele mai utile de comentarii (cum am arătat şi în prefaţă).

Atmosferă de clar-obscur vom găsi şi în „Povestea regelui Tlà", în „Visul unei nopţi de iarnă", în „Fragment". Analiza minuţioasă a dedublării dă o valoare distinctă nuvelei „Ioan Vestimie".

Pasajele respective, tehnica visului nu pot fi conturate în aceste rânduri succinte. Cu atât mai mult cu cât visul în proza lui Eminescu nu este numai element al unor neuitate şi inedite peisaje, dar este şi prilej de fugare analize, pe care scriitorul nu le ocoleşte, chiar dacă nu le adânceşte, în acele scrieri de redactare nedefinitivă.

Sugestiile artei. Dealungul paginilor ediţiei de faţă, atenţia ne va fi oprită de nume de pictori, sculptori, muzicanţi.

In „Cezara" eroii mitologiei retrăiesc, în arta plastică a cuvintelor, atitudinile sculpturale ale artei nemuritoare antice — Apollo, Venus şi Adonis, Aurora şi Orion, Antinous, mărturisesc interesul larg al scriitorului nu numai pentru capodoperele filozofilor şi scriitorilor antichităţii, dar pentru complexul minunat al totalităţii culturii ei neîntrecute.

„Goală şi frumoasă ca o statuie antică" e simbolul unui suflet unic, al unei sensibilităţi caste, al unei culturi ce nu trebuia să piară în valurile imunde ale barbariei secolelor.

Giacomo Palma, Guido Reni, Canova ; Palestrina, Mayerber, Bellini ; Saint-Saëns ; Beethoven (Fidelio), nu sunt nume întâmplătoare sub condeiul prozatorului. Alături de acele „orgii tăcute ale lecturii", Eminescu nu s'a dezinteresat de niciun domeniu ce îi putea deschide noi orizonturi pentru cultura şi arta lui.

Tematica. — Studiul tehnic al prozei literare eminesciene aduce în discuţie şi tematica lui, care dela început atrage atenţia prin metoda alternării a două teme, ce crează de preferinţă două planuri alternate de desfăşurarea naraţiunii. Ea se evidenţiază cu uşurinţă în „Cezara", „Sărmanul Dionis", „Umbra mea" ; (în „Geniu pustiu" tematica e distinctă) ; Ion Vestimie ; („Povestea regelui Tlà" conţine şi altă esenţă ; în „Iconostas şi fragmentarium" e tot distinct) ; în „Aur, mărire şi amor". Metoda e aceeaşi şi în raport cu substanţa narativă, fie că aceasta e înălţată pe schelele fantasticului sau numai în cadrul realist ; fie că este un instrument fin de investigaţie a stărilor de dedublare (nuvela „Ioan Vestimie").

Tematica eminesciană este uneori desvoltarea unui aspect de sistem filozofic, ce serveşte de preambul al naraţiunii, ca

în „Sărmanul Dionis" sau are o bază inițială în critica moravurilor sociale și politice, dublată de un vizionarism național, ca în „Geniu pustiu."

Vom remarca, în ambele scrieri, că omul ori nu are libertate deplină din cauze sociale convenționale, create de o evoluție în salturi a organismului de Stat, ori, chiar dacă se bucură de o oarecare independență, mai mult spirituală, grație modului cum înțelege și interpretează viața el caută totuși să scape din limitele ce i se impun. Revolta omului este însă pasivă și se amplifică pe măsură ce își ridică singur stavile noi în existență, ea este mai mult o atitudine ideologică. (Numai în partea doua a romanului „Geniu pustiu" găsim o revoltă dinamică, — individualul și colectivul participă la acțiuni violente, pentru a sparge zăgazurile orânduielilor vitrege ale destinului).

Inadaptabili — Ieronim, Dionis, Toma, Ioan, Iorgu, — ei își creează o dramă spirituală, care are la bază un spirit lucid de critică. Sau poate inadaptabilitatea lor este consecința climatului haotic pe care îl răscolesc epocile de răscruce. Dar. eroii inadaptabili sunt și ei copiii neliniștiți ai romantismului.

Valoarea omului ? „Cei mai mulți oameni însă rămân întrebări, uneori comice, alte ori neroade, alte ori pline de înțeles, alte ori deșerte" (finalul schiței filozofice „Arhaeus").

„Inadaptabilitatea aceasta la ziua de azi, și idolatria trecutului, temă romantică și pe care poezia noastră până la Eminescu, și-a anexat-o, din imitarea mai mult a literaturilor străine, apare cu mult mai târziu în proză, și nu știu dacă nu cumva tot cu Eminescu întâia oară " (Perpessicius).

Astfel, cel puțin Dionis va rămânea în fresca romantică a literaturilor, ca o patetică aspirație umană, un simbol al neliniștii spirituale, efemer și etern.

Nuvelă caracteristică pentru psihologia eminesciană, figură reprezentativă pentru ilustrări nu numai metafizice, dar și de erarhizări sociale, „Sărmanul Dionis" trăește în lumina unei epoci și în perspectiva proectării ei în timp.

Contrastul social a fost asemeni notat în treacăt în tematica lui Eminescu.

Dionis, biet metafizic sărac de bunuri lumești, închis în celula umedă a unei vieți mizere și fără orizont, iubește pe Maria, care este dintr'o clasă socială ridicată, bogată, cu totul deosebită de origina lui încă incertă. „...Lipsit de iubire — căci nu avea pe nimeni în lume, iubitor de singurătate, în neputință sufletească de a-și crea o soartă mai fericită, el știa că

în „această ordine a realității", cum o numea el, nu va întâlni niciun zâmbet și nicio lacrimă, — neiubit și neurît de cineva, se va stinge asemeni unei scântei, după care nu întreabă nimenea — nimenea în lume Casa lui de pustnic, un colț întunecos și păienjenit din arhiva unei cancelarii, și atmosfera leneșe și flegmatică a cafenei — asta era toată viața lui..."

Dionis este dar un dezarmat în fața vieții ; inadaptabil sortit solitudinii din cauza „neputinței sufletești de a-și crea o soartă mai fericită." El aspiră totuși tainic către o „umbră argintie cu fața albă și păr de aur — căci toate idealele sunt blonde..." Finalul nuvelei rezolvă controversele unei vieți, făcând doi fericiți, acum în aceeași siutație socială, de oarece „soarta materială" a lui Dionis era schimbată.

In „Cezara", călugărul-artist Ieronim nu va ajunge însă să ia în căsătorie pe contesa atât de îndrăsneață, față cu rangul ei social și cu convenințele rigide ale mediului ei. Viața lor liberă și deplină, în cadrul naturii rousseauiene din insula fericită a lui Euthanasius, cunoaște însă popasul de vrajă ce contopește două clase sociale atât de depărtate.

Curios și neexplicat este contrastul din „Iconostas și Fragmentarium" ; dar nota ei senzațională nu lasă loc pentru interpretări.

INFLUENȚE. — REFERINȚE ȘI SUGESTII ANALITICE. — ARTA LITERARĂ

Investigațiile istoriografiei literare sunt neobosite și prețioase, câteodată ingenioase și obositoare. Modele literare (izvor și influență), analogii, reminiscențe au dat loc la controverse interminabile, în jurul poeziei eminesciene, soluțiile fiind ades într'o surprinzătoare diagonală. Proza literară a lui Eminescu, plan de investigație, e drept, mai tangibil, a fost oarecum scutită de polemici pasionate, întrucât a fost puțin studiată, iar cele câteva sentențe inițiale, cam vechi, au trecut deadreptul și cam fără control în mai toate edițiile ce au urmat, rar cu adaosuri. Aceasta ar însemna că opiniile inițiale au fost exacte și, în parte, complete,

(Sperăm că vom publica odată un repertoriu al acestor idei-matriță ale criticei și istoriografiei literare, cuprinzând întreaga operă eminesciană.)

Credem însă și aci, tot ca pentru poezie, că dintr'o deviere ce s'a dat aportului culturii în creația artistică, echilibrul implicit între cultură și creație a fost destrămat.

In studiul de acum o jumătate de secol, T. Maiorescu a dat interpretarea justă sprijinului adus de cultură pentru desăvârșirea timpurie a celui mai complex artist al limbii românești.

„Eminescu este un om al timpului modern, cultura lui individuală stă la nivelul culturii europene de astăzi. Cu neobosita lui stăruință de a citi, de a studia, de a cunoaște, el își înzestra fără preget memoria cu operele însemnate din literatura antică și modernă. Cunoscător al filozofiei, în special a lui Platon, Kant și Schopenhauer, și nu mai puțin al credințelor religioase, mai ales al celei creștine și Buddhaiste, admirator al Vedelor, pasionat pentru operele poetice din

toate timpurile, posedând știința celor publicate până astăzi în istoria și limba română — el afla în comoara ideilor astfel culese materialul concret, de unde să-și formeze inalta abstracțiune, care în poeziile lui ne deschide așa de des orizontul fără margini al gândirii omenești. Căci, cum să ajungi la o privire generală, dacă nu ai în cunoștințele tale treptele succesive, care să te ridice până la ea. Tocmai ele dau lui Eminescu cuprinsul precis în acele versuri caracteristice, în care se întrupează profunda lui emoțiune asupra începuturilor lumii, asupra vieții omului, asupra soartei poporului român..." Acest fragment nu trebue uitat nici în această secțiune ce privește influențele în „Scrierile literare" ale ediției de față.

Vom sublinia dela început că rezerva noastră întrevăzută nu poate atinge cercetările atât de utile de istorie literară sau comparată, care nu pot decât să adaoge noi lumini creației marelui scriitor, dar pe acelea ce utilizează grăbit și neconvingător un instrument gingaș, dar primejdios.

Astfel, nu își mai are locul aci discuția filiațiunilor filozofice în proza eminesciană. Ea a fost menționată mai la început și este învederată. Aci însă trebue trasă linia de despărțire între sugestiile culturii și regatul nehotarnic al creației artistice. In „Sărmanul Dionis, Arhaeus, Cezara" tocmai originalitatea artistică dă valoarea materialului brut livresc, evitându-se astfel parafrazarea greoaie a unor puncte din sistemele abstracte. Fuziunea lor cu ficțiunea, a realității cu visul, a dialecticei ispititoare cu fantezia, se împletesc pe noutatea invenției cu suflul propriu al artei. Osatura aprioriismului kantian, ideile schopenhauriene, rousseauismul exaltat, panteismul spiritist ar rămâne scheme uscate și neispititoare fără transfigurarea magnifică a artei eminesciene.

Climatul spirtual, elementele și contagiunea afectică ale romantismului au fost comune epocei. Eroii neuitați ai romantismului au primit însă, dela scriitor la scriitor, odată cu fizionomia proprie, stigmat sau geniu. René, Chatterton, Werther, Manfred, Childe Harold, au plecat din țara lor, în lume, cu o misiune și un destin ce îi deosebesc, și totuși au devenit eroii secolului.

In fine, să ajungem la precizări. Influența în proza literară, în genere, trebue urmărită în direcții multiple: în conținutul narativ, în construcția personajelor (fizică, psihologică, singulară), în crearea mediului, în împrumutul elementelor specifice, în tehnica descriptivă, în care intră și suprapunerile netăgăduite ale formelor de stil.

Vom elimina însă, cu prudenţă, tot ce este element comun epocei sau evoluţiei inevitabile artistice într'un timp anumit, precum şi tot ce este parazitar, nesemnificativ pentru originalitatea organică a creaţiei artistice.

Idealul romantic şi naiv al societăţii egalitare, exaltarea individualismului ; formele iubirii şi deformarea frenetică a pasiunii ; retorismul ca accesoriu al lirismului (cum apărea şi în spiritul atic), materialul bizar sau cadrul fantastic, ticul înşelător al senzaţionalului, fantezia uneori nebuloasă şi dezordonată ; trăsături comune unei categorii de scriitori (ironia, umorul, sarcasmul), sau de personaje, nu credem că pot fi decât o pastă informă, în care nu s'ar putea distinge nimic conclusiv.

Rămân însă suficiente perspective de investigaţie. Şi, faţă de faptul că majoritatea părerilor critice a rămas la unele vechi convingeri, credem că e necesar a le aminti aci, folosind totodată sintetic şi documentarea din trecut.

REFERINŢE ŞI SUGESTII, DOCUMENTARE ŞI ANALITICE

Proza literară eminesciană, dacă ar fi fost cunoscută în epocă, în cuprinsul total al volumului de faţă, într'un tipar cu retuşările ultime ale autorului, ar fi părut tot nesigură în unele aspecte ? Intrebarea pare zadarnică, atunci când chiar primul critic al scriitorului, T. Maiorescu, nu a recunoscut în opera lui decât poetul şi numai poetul (având o atitudine rezervată şi pentru activitatea doctrinară a celui mai mare ziarist al nostru). Proza lui literară o considera probabil tocmai bună pentru cititorii „Convorbirilor literare" sau pentru golul şedinţelor regulate ale „Junimei". (Gh. Pann nu o fi asistat la lectura „Sărmanului Dionis" ; ştia el totuşi câte ceva, astfel ca relatarea din „Amintiri" să nu fie cu totul „falsificată").

Dar „un artist care produce în mai multe genuri în mod fatal va fi sacrificat în ceea ce priveşte unele din ele." (I. M. R. — „Convingeri literare").

Romantismul francez, cu elemente dominante istorice, exotic-descriptive sau sentimentale, era în amurg când se ivesc începuturile prozei literare moderne româneşti. In epocă de distinctă înrâurire franceză, un C. Negruzzi, un Alecsandri, un Al. Odobescu, nu au avut însă înclinaţie pentru subtilităţi

metafizice sau pentru orizontul larg al problemelor de conştiinţă, (lăsând cale doar scrutărilor psihologice), în afară de cercul închis al documentului istoric sau fiorului sentimental. Fantasticul şi miraculosul — sub influenţa eliberatoare a literaturii poporane — elemente preţioase în poezia lui Alecsandri (chiar şi a lui Bolintineanu), nu au fost grefate şi în proza lui de imaginaţie. Cultura şi formaţia spirituală a scriitorilor notaţi nu i-a ispitit spre speculaţia filozofică.

Scrierile lui Eminescu se încheagă însă la intersecţia a două înrâuriri în literatura şi cultura noastră modernă: aceea franceză şi, tot mai simţită (în legătură cu noua situaţie a ţării), aceea germană. „Eminescu grefează, pe această mare şi veche influenţă franceză, un altoi germanic, dar veşnic romantic." (N. I. Apostolescu; „Influence des romantiques français sur la poésie roumaine"). Astfel, zonele acestor două influenţe, ce se întretaie, nu pot fi definitiv despărţite nici după apariţia „Junimei" ieşene.

Acum se evidenţiază totodată utilitatea citatelor documentare din secţiunea „Ideologie şi romantism". Chiar dacă vor fi fost judecate prea întinse, nu pot fi însă dezarticulate în aceste note introductive, ce au ţintit să plivească nedumeriri cât mai multe.

Iar asupra desbaterii în jurul impulsului firesc pe care două culturi de veche tradiţie l-au adus creaţiei artistice, în epoca noastră modernă, vom neveni în secţiunea următoare, pentru punctele ce interesează ediţia de faţă.

Eminescu este întâiul care aduce, în proza de imaginaţie, un material necunoscut la noi creaţiei artistice, deşi de circulaţie liberă în epocă şi comun celor două culturi menţionate (cunoscut şi premergătorilor pentru literatura franceză), fără însă a înnăbuşi coloarea fondului naţional.

Astăzi, după evoluţia rapidă a prozei româneşti, cadrul şi eroii romantici apar oarecum decoloraţi — dar, câte cărţi de faimă şi câţi eroi ai trecutului mai rezistă acum ispititoarei reverii şi lecturii din junie. Cărţi în care fremătau patimile şi ideile timpului, cu retorism avântat şi oricum cuceritor, cu stilul încărcat de metafore împletite pe lungi descrieri de natură magnifică, în care amănuntul era o risipă, cu figuri exaltate, pitoreşti sau convenţional ideale, dacă nu mai sunt cu totul ale noastre, încă nu pot fi trecute cu totul în regizoratul romantic al trecutului.

Romantismul nu a fost numai un curent trecător literar şi politic-social, dar şi o formă implicită a vieţii într'un timp

dat sau, cum s'a spus, o normă de cugetare, o direcţie spirituală, un nou fel de a simţi.

In toate acestea, defecte câte sunt, însă şi câte fermecătoare calităţi, câte chipuri naive şi sublime, („copii teribili" de neuitat), se desprind ispititoare din operele îngălbenite sub uitare şi timp, reînsufleţind fervoarea şi cultul pios din junie...

Dar, proza eminesciană nu este numai un mesaj literar al trecutului. Eminescu a avut conştiinţa artei lui, cu un devotament ce a însemnat dispreţ pentru vieaţă — creaţie şi jertfă.

LA ANIVERSARE. — Poem al adolescenţei fremătânde, figuri creionate cu gingăşie, stângace şi naive în faţa marei întrebări a vieţii, dar nerăbdător conduse de fiorul încă turbure al iubirii, idila dintre Elis şi Ermil este întâia schiţă psihologică din literatura noastră. Pentru aceste două figurine însufleţite, dialogul indiferent şi ornamentat este inutil, de vremece cuvântul nu exprimă tumultul interior, timid dar nervos, cuvântul fiind doar masca întâiei iubiri adolescente. Dialogul exprimă inversul emoţiei fragile a aşteptării ; condus cu îndrăsneală naivă de graţioasa Elis, urmat cu stângăcie atrăgătoare de Ermil, cuvintele sunt susur melodic pentru sentimentul ce se voeşte liberat într'o frenezie duioasă.

Pătrunderea psihologică a celor doi „eroi" ai schiţei este făcută sub un unghi de desăvârşită obiectivizare, cu un echilibru artistic în care nimic nu este în plus.

„Nu este locul a insista, a scris cândva d. Perpessicius, dar socotesc că „La aniversare" este şi va fi totdeauna una din rarele pagini de antologie a prozei româneşti. Ironie, pastişe, şi adânc simţ psihologic, fac din această bucată o schiţă aşa de definitivă încât, dacă n'ar fi o variantă a întregii sale lirici, te-ai gândi la vreo traducere".

Incepând cu I. Scurtu, care o considera „schiţă umoristică", dar plină de farmec, şi până la opinia cam grăbită, dar categorică a d-lui C. Gerota, care o găseşte „fermecătoare, deşi n'are nimic din trăinicia operei literare", critica literară acordă schiţei „La aniversare" un loc distinct, nu numai cronologic, în evoluţia prozei româneşti.

CEZARA. — Factura acestei „nuvele originale" (subtitlul este al lui Eminescu) a ridicat totuşi discuţii chiar asupra originalităţii ei. Nesiguranţa limbii a fost subliniată, în treacăt, în ediţia „Ancora", (E. Lovinescu), din punctul de vedere al

maturității artistice, fără însă a se urmări corelația stilistică și fabulația nuvelei.

D-l I. M. Rașcu (în revista „Indreptar", 1930), pe baza lexicului și expresiilor franceze, cărora le-a adăogat în paralelă unele citate din Th. Gautier, a ajuns la această concluzie: „Trecând la „Cezara" suntem înclinați să ne exprimăm o bănuială, anume că în această povestire sunt două părți distincte: una proprie a lui Eminescu — indiferent de reminiscențele și împrumuturile asimilate, firești la orice mare artist, — și alta, o traducere după un text francez. Partea personală e aceea descriptivă și aceea în care întâlnim concepții și expresii scumpe poetului („sărbători murmuitoare", „vicleană ca un copil", „el aruncă cârma și lopețile în apă", „imperiul unei raze" etc.) — cealaltă e partea anecdotică, de un exotism subliniat, împrumutată probabil dintr'un foileton al vreunui ziar...

Théophile Gautier este unul din scriitorii care i-au fost mai aproape de suflet și de care s'a simțit atras mai mult, datorită temelor cultivate de el și față de care poetul român simțea de mult deosebită înclinare".

Cu această din urmă precizare, a afinității artistice și a înclinației eminesciene pentru temele singulare, discuția rămâne încă deschisă, cu toate indicațiile sugestive din studiul amintit, întrucât atât în scrierile în proză dela început („Geniu pustiu", scris probabil în 1868 partea întâia și 1869 partea a doua), cât și în poeziile din adolescență („Amorul unei marmore; Junii corupți; Amicului F. I."), Eminescu și-a anunțat tiparul care, cu anii, nu va fi decât tot mai conturat și adâncit.

D-l D. Murărașu (în ed. „Scrieri literare", 1935), bazat pe documentarea manuscrisă, scoate în relief caracteristicele originale ale nuvelei „Cezara".

„In afară însă de probele materiale pe care le avem, din fondul însuși al nuvelei reies anume trăsături care-s ale lui Eminescu din întreaga-i operă literară. Descrierile din natură atât de colorate, ideologia ale cărei izvoare le găsim într'un filozof preferat, lirismul cald care caracterizează eroii, sentimentul naturii atât de expresiv, tendința de evadare din viața obișnuită pentru ceilalți oameni, toate acestea scot în evidență tocmai pe Eminescu în ce are el mai propriu. Și totuși este în nuvelă ceva ce pare să nu fie al lui Eminescu Castelmare, pictorul Francesco, călugării Onufrei și Ieronim, o notă de romantism cavaleresc și unele preocupări artistice, par să evoce un colț de viață al Renașterei italiene și poate că nu vin numai din fantezia lui Eminescu".

Să sperăm că, pe acest fond de controverse, istoriografia literară va ajunge cu vremea la precizări necesare, înlăturând astfel stratul neconcludent al sugestiilor preliminare.

„Cezara" cuprinde o schemă realistă, atât cât îngăduie subiectivismul romantic, o desvoltare lirică şi o osatură filozofică. Critica universitară M. D. „Critice ; vol. II, 1928), a făcut însă rezerve asupra acestei nuvele, deşi a trebuit să recunoască în ea mai multe personaje în care se găseşte un anume caracter. „Cel mai izbutit e şăgalnicul călugăr Onufrei a cărui destrăbălare nevinovată şi umoristică e minunat redată. Cezara e tipul nevinovăţiei erotice ; iar Ieronim, acest demon romantic, cinstit până la candoare, nu e lipsit cu desăvârşire de realism, cu toată ciudăţenia lui... Ieronim ar fi idealul idealizat al propriei sale personalităţi [a lui Em.], în care istoricii literari, în unele mărturisiri şi în unele idei ale acestui personaj au găsit propria psihologie a lui Eminescu... Aceste calităţi, puterea realistă a descripţiilor, analiza sufletească a câtorva momente pasionale şi trăsăturile de caracter unice în opera lui Eminescu, fac din „Cezara" una din cele mai interesante— dacă nu şi din cele mai morale — producţiuni literare.

Această valoare se pune în relief prin limba şi prin stilul în care e scrisă. Ele sunt, cu deosebire în pasajele descriptive, de-o bogăţie şi strălucire rare în literatura noastră".

Prefaţa ediţiei „Ancora", bazându-se pe aceeaşi disociere a elementelor nuvelei, reia ideile de mai sus, reţinând doar „elementul liric, tradus în admirabilele pagini poetice de descripţii şi de viziuni fantastice [?] şi, mai ales, la fixarea câtorva din tiparele sensibilităţii eminesciene. Tânărul călugăr Ieronim, de pildă, e proecţia idealizată a lui Eminescu însuşi, aşa cum apare în „Geniu pustiu", în „Sărmanul Dionis" şi, în genere, în întreaga sa operă poetică".

D. Lovinescu are însă grije să citeze numai pasajul cu atelierul pictorului Francesco — citat cu tâlc, de vremece nu face alte citate, — subliniând doar în final „valoarea literară şi istorică" a „Cezarei".

După cum se vede, cadrul realist a reuşit să creeze tipuri de autentică vieaţă umană. Portretul psihologic al lui Ieronim este pe primul plan Sensibilitatea excesivă a acestui exemplar original, corespondenţa ei şi a ideilor lui cu natura, poziţia ideologică în faţa iubirii şi a funcţiunei ei sociale şi genetice interesează nu numai pentru descifrarea caracteristicilor eminesciene, dar pentru omul eminescian pe care îl voia scriitorul.

Dacă scrisoarea Cezarei nu sensibilizează pasivitatea erotică

a lui Ieronim, scrisoarea lui către Cezara desvăluie pura esenţă contemplativă a iubirii, în care crede ca în ideal. Fiorul erotic este pentru Ieronim o sublimare estetică — mai mult chiar, verbul capătă căldura şi coloarea suavităţii textelor biblice.

Apropierea de „Cântarea Cântărilor" a fost de mult remarcată.

„...Şi tu priveşti tăcută şi nevinovată asupra acestei lumi. Trandafirii înfloresc pe faţa ta... Tu regină a sufletelor — nu eşti curată ca izvorul ? mlădioasă ca chiparosul ? dulce ca filomela ? tânără ca luna plină ? copilăroasă ca un canar ? iubită ca o Dumnezeire ?... Vino cu mine... vino cu mine acasă... şi vom privi toată noaptea la cer"...

Dar, nici ideologia „Scrisorilor a II-a şi a IV-a", a poeziei postume „Când te-am văzut Verenă", a Luceafărului, nu este străină de scrisoarea amară a lui Ieronim către Cezara.

Firea de contraste a lui Ieronim nu se opreşte astfel, în lupta dintre sentiment şi ideie, să rupă vălul mediului pe care îl cunoaşte, al lumii pe care o disecă nemiloasă, de care fuge cu groaza solitarului ce îşi apără refugiul cast împotriva unei Cezare ce ar putea fi agresivitatea „eternului femenin".

„De te-aşi putea iubi ca pe o stea din cer" consună cu un vers din poemul postum „Fata în grădina de aur" : Şi te-aşi iubi etern ca pe o stea...

Ecourile schopenhauriene, ale metafizicii iubirii, străbat ţesătura ideologică a scrisorii lui Ieronim, dar „Eminescu nu a împrumutat dela Schopenhauer ideia în abstract, ci ideia învăluită 'n imagini poetice", necesară unei exaltări lirice, în lupta între „agresivitatea inovenţei femeieşti" şi apărarea aversiunei triste masculine.

Natura participă şi ea nu numai la lupta dintre inocenţă şi iubire, dar şi la extazul finalului fără învingător şi învins.

Scrisoarea pustnicului Euthanasius (= „euthanasia schopenhauriană"), alături de desvoltări ideologice menţionate, împleteşte şi purificarea rousseauniană în mijlocul naturii.

Mai mult încă „Prin Euthanasius, Eminescu a voit să răspundă la problema morţii care l-a chinuit totdeauna" (G. C.).

Câte scrieri din literatura română sunt atât de grele şi fecunde de sensuri ? Este şi situaţia scrierii ce urmează.

SĂRMANUL DIONIS. — Nuvelă filozofică sau fantastică, mai mult decât nuvelă romantică, mai puţin decât roman, poem filozofic în proză, povestire filozofică (părerile sunt

variate), în care cadrul şi elementele romantice sunt vizibile, scrierea a fost considerată de T. Maiorescu „o capodoperă".

Fondul, mai mult, şi tehnica artistică, mai puţin, ale acestei nuvele, au provocat ample digresiuni critice dealungul anilor.

Am amintit mai înainte afirmaţiile eronate ale lui Gh. Panu cu privire la lectura „Sărmanului Dionis", ce a fost făcută de Eminescu într'o şedinţă a „Junimei" ieşene.

D. D. Sanielevici şi Lovinescu le-au reprodus ca un argument de critică, mai puţin de istorie literară, ultimul luând de-altfel dela cel dintâi, în prefaţa ediţiei „Ancora", şi numele scriitorilor ce au influenţat elaborarea nuvelei în cauză, înşirând doar nume fără multe comentarii. (Faptul a fost la timp semnalat de G. Ibrăileanu în *V. R.* 1929).

„...Dionis, acest fiu spiritual al romantismului german, al lui Novalis şi al lui Hoffmann, mai ales, îşi împarte, pe deoparte, timpul între preocupările metafizice şi astrologice chiar, iar pe de alta, între dragostea pentru o copilă... Dionis se cufundă, astfel, ca un nou Faust, în studiul unui tratat de astrologie... Ca un alt Mefisto, Ruben îl învaţă acum pe Dan cum ar putea să se proecteze într'un spaţiu construit după voinţa lui... Ca un alt Peter Schlemil, Dan (a) rămas fără umbră"... d. Lovinescu adăogând autorilor operelor sus citate (Goethe, Chamisso) pe „Heinrich von Ofterdingen" (vezi şi „Critice" ; vol. X, pp. 5—32).

Sursa trebuia într'adevăr citată. Ea va fi însă acum şi desbătută. De aceea, vom reveni.

Acestea sunt datele „materialului"... imponderabil livresc.

Dela I. Scurtu pornind (ediţia „Minerva" din 1908) critica a subliniat elemente din Kant şi Schopenhauer, analiza sufletului, a vieţii, şi a lumii, viziunea romantică a trecutului românesc, datele autobiografice prin care crearea lui Dionis trăeşte S'au arătat şi ideile şi imaginile care au trecut din proza literară în poeziile lui Eminescu. Dar „Sărmanul Dionis" este în literatura universală, o povestire unică prin complexitatea şi totuşi relativa ei simplitate, prin bogăţia şi adâncimea ideilor filozofice şi totuşi prin cea mai mare creaţie pasională", a scris cândva M. Dragomirescu. In afară de „materialul" schematic rezistă deci oricărei critici darul original de creaţie, care este numai al lui Eminescu.

Este drept că, în jurul „Sărmanului Dionis" — siluetă veşnic prezentă a neliniştilor şi întrebărilor eminesciene — istoria literară a îngrămădit (cum am amintit mai sus) umbre ilustre din literatura universală.

Dar, în peisajul întunecat de ceţuri nordice şi legende medievale faustiene, poate trăi călugărul Dan, pentru care iubirea nu este răscumpărare, pentru care vremea însorită de belşug şi glorie a lui Alexandru cel Bun sau călătoria prin spaţii siderale de armonii şi colori uluitoare este popas efemer ? Un erou faustic Dionis-Dan ? Da, — dar, al climatului faustian după înălţarea Margaretei prin iertarea divină ; un Faust împăcat în căutarea adevărului vieţii, pe care îl găseşte în popasul suprem al cerului, descătuşat de umbra fatală a lui Mefisto. Dan nu are alături decât o fantomă de vis în arătarea iscoditoare a lui Ruben ; cartea lui Zoroastru este veriga dintre două lumi antagonice : a visului şi aceea a realităţii. Călătoria siderală în „eternitatea clipei" nu ajunge pe tărâmul umbrelor infernale ale Sabatului faustian, al îngerilor „căzuţi", dar pe ţărmurile „realităţii" dorite, transcendentale, pe limanuri de vieaţă veşnică. Realitate, vis, totul se confundă prin magie artistică.

Nu vom încerca să suprapunem umbra proteică a lui Dionis, reprezentativă pentru veacuri, cu umbra uscată a lui Peter Schlemil, erou universal de o categorie determinată de unele preferinţe.

Ideia kantiană a timpului şi spaţiului aprioric este preludiul necesar al nuvelei, lumea ca şi acestea nefiind decât „visul sufletului nostru". Din axa kantiană s'a desprins şi idealismul subiectiv al lui Fichte, cu consecinţa că realitatea eului nu o putem cunoaşte, şi idealismul magic al lui Novalis, „alterat într'o libertate absolută în regatul nelimitat şi transfigurat al visului şi lumea fabuloasă a basmului". Cu Hölderlin ajungem la idealismul poetic : „dacă lumea e o creaţie a *eului,* dacă f e n o m e n e l e sunt în noi, atunci şi spaţiul şi timpul tot în noi sunt, atunci individul e atotputernic şi trebue să caute realizarea dorinţelor sale în adâncul propriului său suflet, — e de ajuns să doreşti ceva cu intensitate ca acel ceva să se realizeze, chiar dacă ai dori să te strămuţi în altă epocă sau în altă planetă"...

„Nostalgia infinitului, căutarea absolutului", sunt esenţe filozofice, reflectate de filozofia idealistă germană, dar şi arme ale romantismului pentru cucerirea unui nou domeniu artistic...

Reacţiune împotriva lui Wilhelm Meister, al lui Goethe, care pornit dela poezie ajunge la o vieaţă practică plată, Heinrich von Ofterdingen este apologia poeziei. (Vezi prefaţa ed. franceze „Mercure de France", 1908 semnată de Henri Albert ; id. pt. urm.).

Poezia astfel cum o concepea Novalis, cu caracterul profetic ce îi împrumuta, este însăşi sinteza artei romantice. Ea se rezumă în două expresii germane aproape netraductibile: *Gemüth* şi *Sehnsucht*. *Gemüth*, este acea interioritate înăbuşită, quietismul ce laudă vieaţa vegetativă, având ca ideal existenţa minerului în puţul înăbuşitor, căruia Novalis îi închină toată simpatia sa. Vieaţa contemplativă „se cristalizează în formule reci ale matematicilor". Desfăcută de tot, mărginită în limitele ei strâmte, ea nu are decât o singură tendinţă: *Sehensucht*, dorinţa infinită către un ţel vag şi depărtat. Această tânjeală şovăitoare, a lui Novalis, se fixează asupra morţii... Această voluptate a morţei, care nu este o voluptate a neantului, dar o dorinţă de „celălalt ţărm", constituie întregul său misticism. „La Novalis, spune Arnold Ruge se manifestă cu o putere egală misticismul, această voluptate teoretică, şi voluptatea, acest misticism practic"...

Spirit meditativ, fantezie exaltată, fizic firav minat de boala ce îl seceră în tinereţe deplină, neliniştit pelerin către o vieaţă deasupra celei reale, Novalis este considerat mai târziu (chiar în unele manuale didactice) „cel mai strălucit reprezentant al şcoalei romantice germane". Călătoria eroului său Heinrich nu urmează „calea experienţei... dar aceea contemplaţiei interioare" (N.) prin care tinde să ajungă la ştiinţa istoriei umane, dar tot pentru a se ridica spre o „lume necunoscută, superioară", cu povestiri şi rătăciri în ţinuturi miraculoase şi în altă planetă, cu teoretizări şi analize estetice, cu evadări în care metempsihoza este acelaşi instrument artistic romantic, — în fine, cartea sinuoasă şi fermecătoare a acestei călătorii nu se rezumă.

O va fi cunoscut şi Eminescu, i-a încântat ceasurile îndelungi de reverie, — Dionis este dintr'o plămadă identică poate, dar trăeşte în sferele unei ideologii mai înalte şi severe, în care lâncezeala morbidă a romanticei ger. nu-şi are loc, cu toate paginile strălucitoare de neuitat lirism ce sunt în nuvela română. Dar, mai mult încă.

„Sărmanul Dionis", cu tot cadrul fantastic, prin caracterul de „autobiografie morală" a lui Eminescu, închide totuşi şi realismul-transfigurat, ca în orice operă de artă, scrie G. Ibrăileanu (*V. R.* No. 5—6 ; 1929). Astfel, prin caracterul de generalitate pe care îl are orice operă de artă, este în acelaşi timp şi portretul idealizat al intelectualului romantic în genere :sensibilitate, imaginaţie, reflexivitate exagerată, deficit de voinţă, nemulţumire de realitate, solitarism, refugiere în amor, natură, în trecut şi fantezie... lipsa de „determinare",

de „ambianță cu raporturi multiple" este aceeași lipsă de „determinare" din poezia în versuri a lui Eminescu, este aceeași „abstractizare" și „generalizare", care fac ca poezia lui Em. să fie concentrată, universală și durabilă".

Astfel, formula lui H. Taine : „Arta scrisului este o psihologie vie" este aplicabită și lui Dionis, erou reprezentativ al romantismului.

(Tot aci ar intra unele desvoltări în legătură cu literatura fantastică a lui Hoffmann, de care d. D. Caracostea scrie că ocupă loc aparte în formația lui Em. „adept și elev al romantismului german". Renunțăm deocamdată, și le vom da atunci când vom face o concentrare mai severă a acestui material, publicat, din necesitățile tehnice ale ediției, în forma primei redactări).

Asupra influenței franceze în proza lui Eminescu („Sărmanul Dionis și Cezara") d. I. M. Rașcu a publicat, încă din 1923, apoi în revista „Indreptar" 1930 (vezi vol. „Convingeri literare") un interesant studiu „Eminescu și Th. Gauthier", în care expresii, descrieri și unele coincidențe de situații sau de narațiune pun în paralelă proza inegalului scriitor francez cu aceea a marelui nostru scriitor. Vom reveni cândva cu precizări mai ample.

S'a subliniat, în fel și chipuri, tot ce este romantic în „Sărmanul Dionis" : subiectivismul, origina romantică, chipul eroului, psihologia lui, descrierea interioarelor, decorul fantastic, deformarea mediului real, antidotul romantic al pesimismului : ironia și umorul, fabulația bazată pe arsenalul romantic, natura văzută prin prisma romantică (un tablou pictat cu o singură coloare parcă), în fine inadaptabilitatea la mediu.

G. Ibrăileanu, în *V. R.* 1929, a diferențiat valori noi. „Sărmanul Dionis" este prima operă românească în proză în stil „artist". Ea este capul de coloană al unei întregi literaturi : „Trubadurul" liricului Delavrancea... „Dan" al realistului Vlahuță, etc., etc. ; e prima operă de proză românească, și una din puținele până astăzi, în care fiecare fragment este realizat ca valoare proprie de artă ; e prima — și ultima— operă de artă în care limba românească a fost supusă celui mai greu examen : acela de a exprima în forme sensibile o concepție filozofică".

In volumul al II-lea (pp. 155—156) Opera lui Mihail Eminescu, o analiză mai recentă a „Sărmanului Dionis" reține atenția...

„...Principiul lumii e Spiritul, împărțit la rându-i într'un

număr de prototipi individuali şi că lumea nu este decât visul acestor prototipi întru Dumnezeu, cu ajutorul formelor de percepţie, care sunt timpul şi spaţiul, poetul îşi propune să urmărească un astfel de arheu în sus şi 'n jos, pe drumurile timpului şi ale spaţiului. Ar fi greşit să se creadă că odată stabilită aprioritatea kantiană a formelor intuitive, nuvela e o simplă demonstraţie, că putem să ne creem momentul şi locul pe care îl dorim. Gândul central al povestirii e schopenhaurian şi constă în aceea că, în afară de existenţa ideilor de speţă, ce se înfăptuesc veşnic, se recunoaşte o ideie specială a *eului,* un individ metafizic ce stărueşte etern prin multiplicarea formelor concrete prin care trece.

Nu individul concret Dionis ar avea puterea de a răsturna lumea, dar virtutea individului metafizic Zoroastru-Dan-Dionis — totul spiritual. Călătoria lui Dionis este numai un vis, o reminiscenă a momentelor concrete prin care a trecut, o desvăluire a metempsihozei eului său absolut. De altfel călătoria în lună este nu atât o ilustrare a aprioritătii spaţiului (pentru eul metafizic, bineînţeles) ci o ieşire din contingent. In lună adică în absolut, după ce-şi lăsase jos umbra, adică o aparenţă pentru ochiul finit ,Dionis îşi dă seama de mecanismul universului, care e gândire. Acolo tot ce gândeşte un prototip, gândesc prestabilit toţi archeii, şi înfăptuirea vine în chip necesar. Din împrejurarea că fiecărui gând al său îi urmează realizarea, ceea ce acolo în absolut e foarte firesc, deoarece gândirea individului metafizic este o imagine a gândirii divine necesar creatoare, Dionis trage încheierea îndrăsneaţă că ar fi chiar el Dumnezeul. Atunci cade prăbuşit din cer, deoarece făcuse păcatul lui Satan şi confundase participarea la tot cu atotputernicia divină".

Toate elementele din „Povestea regelui Tlà" reapar şi aci urmează comentatorul.

Eroul nuvelei este aparenţa cu numele Dionis a unui individ metafizic, care a fost odată Zoroastru. Printr'o operaţiune magică, punând degetul în centrul unor cercuri astrologice dintr'un Arhitecturae cosmicae sive astronomiae geocentricae compendium, Dionis are revelaţia uneia din reîncarnările sale trecute în chipul călugărului Dan din vremea lui Alexandru cel Bun. De acolo, printr'o nouă conjuraţie, se ridică în lună, prilej pentru autor de a descrie fericirea edenică selenară. Existenţa din lună este, cum am spus, nu un alt ipostas al prototipului Zoroastru, cât o intuire a vieţii pure, spirituale, în absolut. Oriunde s'ar duce Dionis va fi însoţit de aceeaşi femeie, fata spătarului Mesteacăn în vremea lui Alexandru cel

Bun, Maria, în vremile moderne. La sfârşit Dionis e găsit leşinat pe podeaua odăii sale"... urmarea e cunoscută.

Din toate cele de mai sus, rezultă clar că nuvela „Sărmanul Dionis" este neîndoios unică nu numai în literatura română.

ARHAEUS. — Schiţă filozofică în care relativismul şi aprorismul kantian sunt însăşi schela construcţiei, opinia curentă o indică întroducere la „Povestea regelui Tlà", o desvoltare rigidă a ideilor ce l-au preocupat neîncetat pe Eminescu.

„Sărmanul Dionis" desvoltă acelaşi conţinut ideologic ca şi Arhaeus ,în acesta din urmă scepticismul câştigându-şi o poziţie determinantă.

„Voinţa lui Schopenhauer, lumea numenală la Kant, ideile la Platon, prototipul lucrurilor, iată ce este Arhaeus".

Romanul e metafora vieţii.
Eminescu.

GENIU PUSTIU. — Publicarea în 1904 a acestui „roman postum" de către devotatul I. Scurtu a împărţit, ca de obicei, critica em. în tabere adverse. Discuţia asupra publicării postumelor este veche şi nu are utilitate aci. Astfel, publicarea G. p. a întâmpinat şi rezistenţe, fără însă a se observa explicit că, fără cunoaşterea acestei scrieri, (situaţie similară şi a poeziilor postume), înţelegerea lui Eminescu ar fi fost împuţinată. (Nu vorbim de forul sever al specialiştilor em., dar de cunoaşterea generală a operei de către publicul cititor).

Dar, într'o scrisoare către I. Negruzzi (6 Febr. 1871, Viena) Eminescu a văzut cu luciditate critică ce este bun şi defectuos încă în romanul său. „...Imi scrieţi că vă urmăreşte un roman ; şi pe mine mă urmăreşte unul şi sub influenţa acestei urmăriri am şi scris mai multe coale dintr'un studiu de cultură, în care cerc a veni cu mine însumi în clar asupra fenomenelor epocilor de tranziţie, în genere, şi asupra mizerilor generaţiunii prezente, în parte. Scrierea e completă ca roman, ce se atinge de scenele de sentiment, de descrierile locurilor etc., necompletă ca studiu, astfel încât în cartea mea de notiţe e plină de cugetările cu care cerc a mă clasifica pe mine însumi şi cărora le-am destinat de pe acum locul în scheletul romanului. E intitulat: *Naturile catilinare.* Astfel, deşi el poartă signatura timpului, totuşi am cercat a pune în el şi un sâmbure care să fie mai consistent decât părţile ce se aşează împrejurul lui."

Eminescu adaogă mai târziu : „...romanul meu am început a-l scrie parte după impresiuni nemijlocite din anul 1868, pe când eram la Bucureşti, parte după un episod ce mi-a fost povestit de un student din Transilvania".

Reţinem iniţial metoda de lucru, în care elementul meditativ şi livresc este alături de datele experienţei directe, care nu putea fi imună infiltrării lirice. Dar, vârsta scriitorului nu îngăduia obiectivizarea.

I. Scurtu a opiniat că „Naturile catilinare" au fost doar planul unui mare roman social-filozofic (c. c. 1868) care a fost uitat ; partea literară a fost reluată în romanticul „Geniu pustiu" (1869—71), pe care însă G. Ibrăileanu îl consideră planul prim din care s'a închegat „Sărmanul Dionis". D-l D. Caracostea, amplificând ideia din întroducerea ed. Scurtu, susţine că vârsta fragedă a poetului şi talentul său la începutul evoluţiei au împiedicat desăvârşirea planului iniţial. [„Naturi catilinare"], în afară de spiritul său neliniştit şi vieaţa de sbucium şi pribegie. D-l D. Murărașu consideră *G. p.* romanul nedesăvârşit „Naturi catilinare".

De altfel, Eminescu însuşi scria : „altfel de împrejurări îmi trebuesc mie pentru a produce ceva mare şi bun".

Şi în această secţiune, chiar a unei scrieri postume, apare inevitabila discuţie a influenţelor, cu neînlăturabila controversă parazitară.

S'a observat dar cu dreptate (I. Scurtu) că dela începutul vieţii până la sfârşit Eminescu a fost unitar în opera sa ; temperamental — romantismul, dogmatic, naţionalismul.

Asupra filozofiei sociale a lui Rousseau şi Montesquieu, amplificată cu idealismul lui Kant şi al succesorilor Fichte, Hegel, Schopenhauer nu ne vom mai opri, aci interesând doar latura literară.

G. Bogdan-Duică (în rev. *C. L.* 1904) a adus însă în discuţie influenţa lui Eliade Rădulescu („Echilibru între antiteze").

Dar, „...nici concepţia, nici firea eroilor şi nici tipul de roman al desamăgirii şi al revoltei. ambele duse până la ultimele limite... excesivitatea celor doi eroi ai lui Eminescu", nu le acceptă d. Caracostea ca filiaţiuni eliadiste.

Tot G B. Duică (vezi şi „Scipione Bădescu şi geneza *G. p.*" ; bul. „M. Eminescu" ; An. II No. 7 (1931) a stabilit unele legături între „Geniu pustiu" şi „Die Ritter von Geist" roman de K. Gutzkow, pe care d. Caracostea le respinge, făcând o amplă paralelă cu romanul german. (Vezi Cursul universitar, 1930/931).

Poate cel dintâi act de recunoaşterea însemnătăţii acestei

scrieri a fost semnat de spiritul rector al regretatului N. Iorga, (articol republicat în vol. „Oameni care au fost" ; I, pag. 182).

„Povestea [G. p.] are toată însemnătatea ei, dar ea nu e cea mai mare. Lângă ea e forma şi ţesătura implicită a ideilor.

Judecând astfel, opera de întâia tinereţe a lui Eminescu e vrednică de poezia pe care o cunoaştem, şi cu anume părţi din care e şi c o n t e m p o r a n ă. Ce limbă frumoasă, ce putere de icoane, ce avânt adesea ! Dacă nerealitatea jigneşte aci, motivul e numai că ritmul prozei nu liberează de legăturile vieţii cu aceeaşi desăvârşire ca farmecul de cristal al versului.

Fondul ideal nu e nici el străin de credinţele pe care le-a manifestat poetul în maturitatea sa : e aceeaşi convingere că numai din viaţa celor mulţi şi curaţi, a ţăranilor, se poate desface şi vitejia şi frumuseţea, şi partea a doua e o epopee ţărănească în limba minunată dela ţară. Pentru stăpânitorii noştri el avea tot dispreţul de mai târziu"...

„Geniu pustiu" este cadrul unei desvoltări subiective, în care partea erotică este sugestivă, dar de o consistenţă secundară, deşi atractivă prin coloratura romantică.

Toma Nour şi Ioan sunt din aceeaşi familie de inadaptabili sociali, desamăgiţi, revoltaţi împotriva mediului în care sunt siliţi să trăiască ; utopici ca oricare naiv fără experienţa vieţii, ei visează lumea ideală pe care o construeşte frenezia, solitudinea, revolta ideologică.

Cele două părţi ale romanului : Poesis — Revolta, au astfel un fir unitar. Peste critica socială dela început, naţionalismul le uneşte : ideologic în partea întâia, pragmatic în a doua. (Legătura între roman şi articolele din „Federaţiunea" a fost de mult menţionată).

Ideile din proza literară şi din poezii le vom găsi şi în opera politică a lui Eminescu : exaltarea românismului, iubirea trecutului şi aşezămintelor româneşti, dispreţul împotriva clasei superpuse, revolta împotriva străinismului de import, etc.

Asemeni şi valoarea autobiografică al romanului, precum şi fragmentele identice sau asemănătoare cu „Sărmanul Dionis" (I. Scurtu le-a pus pe două coloane), cu scrisul şi ortografia pronunţat etimologice, sub înrâurire ardeleană, cu unele urme eliadiste.

Şi datele autobiografice au fost semnalate : viaţa copilăriei traiul la ţară, viaţa studenţească, oamenii, mediul şi peisajele Ardealului nostru, — preţioase date de „monografie sufletească".

Dacă însă poziţia ideologică e unitară, desvoltarea naraţiunii înaintează pe două planuri ce se întretaie : al realismului în descrieri (mahalaua bucureşteană, incendiul oraşului, moara Sasului, lupta în munţi) şi uneori al adevărului psihologic, şi al tehnicei romantice prin care, dacă unele întâmplări sau sentimente sunt deformate, realizarea artistică nu e totdeauna absentă, chiar dacă intervine elementul macabru sau senzaţional (pe care îl preţuim totuşi în literaturile străine).

„O îndoită experienţă caracterizează partea erotică a romanului (scrie d. *D. C.* în Cursul citat) : durerea pentru moartea fiinţei iubite, întrupată în durerea lui Ioan, şi dezamăgirea în iubire, întrupată în Toma Nour. Ambele experienţe sunt atât de adânc trăite de Eminescu, pătrunse atât de mult în substanţa liricei lui, încât toată ţesătura anecdotică este un prilej creat anume pentru a pune în lumină aceste aspecte lirice". Ultima afirmaţie însă apare cu totul discutabilă.

Partea a doua a „Geniului pustiu", episodul revoluţiei ardelene dela 1848, ar fi putut să se prezinte mai artificială, fiindu-i povestită scriitorului cam 20 de ani după acele evenimente memorabile. Este partea cea mai realizată a scrierii, în care coloarea locală şi vieaţa deslănţuită clocote veridic, alături de mişcarea eliberatoare a maselor ţărăneşti în mijlocul frumuseţii sau desnădejdii naturii.

„...E aci avânt sufletesc, e puternică dragoste de neam, e chiar şi frumoasă expresie literară Evocarea revărsării Românilor revoluţionari, focurile aprinse în munţi, taberele revoluţionare conduse de „pribuni" satele arse, arată o putere descriptivă remarcabilă. Partea cea mai reuşită însă este episodul rănirii şi morţei lui Ioan, întoarcerii răzbunătoare a Românilor şi pedepsirea Sasului trădător. Intreagă această parte ar putea forma un capitol de sine stătător, constituind o frumoasă nuvelă.

La importanţa istorico-literară, adăogăm deci şi valoarea estetică a câtorva pasaje, ceea ce arată că şi în lucrări neduse la desăvârşire sunt scânteieri ce vădesc prezenţa talentului lui Eminescu". (D. Murărașu)... Al lui Eminescu la 18—20 de ani, căruia trebue să-i recunoaştem, în „Geniu pustiu", şi înălţimea fondului său moral.

In nota „Cele două generaţii româneşti : dinainte şi după 1848", Eminescu înseamnă lapidar critica vieţii noastre sociale, culturale şi naţionale, într'un tipar ce nu şi-a pierdut cu totul relieful. „...Dela anul acesta începând, Românii au pierdut simţul istoric. Cuvinte noi fără cuprins, oameni noi fără trecut şi fără valoare, o limbă păsărească în locul vrednicei

limbi strămoşeşti, instituţii nepotrivite cu trebuinţele modeste ale ţăranului dunărean, au înăbuşit frumoasele începuturi ale unei literaturi într'adevăr româneşti, ale unui naţionalism nu de fraze banale, ci de un cuprins real. Nu-i minune dacă în mijlocul unei desvoltări, care cu suflarea sa nelegiuită a rupt fir cu fir toate tradiţiile istorice, a risipit piatră cu piatră vechea comoară a averii sufleteşti şi materiale a poporului românesc, oamenii mai vechi s'au dat uitării, încât abea se mai auzea de ei..."

Nu se poate spune că spiritul critic l-a animat cu orice preţ pe Em. Urmaş autentic al şcoalei critice dela 1840, el a căutat să dea şi în roman imagina unei epoci şi sbuciumul unei societăţi ce îşi căuta matca.

IOAN VESTIMIE. — Nuvelă cu material straniu şi interesant, un „caz" medical, fişa parcă a unui psihiatru literat, Ioan Vestimie este victima unei psihoze sau a unei tare morbide, căruia dedublarea îi îngăduie observarea minuţioasă a stărilor lui succesive, după propriul deces. Ca prin vălul străveziu al unui vis, participăm la analiza şi reconstituirea fenomenelor suprapuse parcă pe realitate şi apoi la fuziunea lor în obsesia morţei anticipate a lui Vestimie, într'un climat copleşitor, în care scriitorul notează totul, până la alterarea personalităţii fizice.

Masca mortuară peste chipul şters de automat al vieţii, al lui Ioan Vestimie, se destramă în stări de conştiinţă şi în episoade turburătoare, cu luciditate somnambulică şi cu o existenţă enigmatică legată de reminiscenţe reale.

Graficul psihic al lui Ioan Vestimie şi analiza vieţii lui... postume, reţin cititorul în atmosfera crispată ce există la limita celor două lumi... Vestimie, gemen psihologic cu Ioan din „Geniu pustiu".

MOŞ IOSIF. — Fragment ce se crede că nu a fost integrat în nuvela „Vasile Creangă", el aduce în discuţie problema religioasă, în legătură cu concepţia simplistă a „generaţiei bătrâne". Figura ascetică a lui Moş Iosif este impresionant creionată de o mână sigură ; manuscriptul de astrologie aminteşte permanentele preocupări ale spiritului eminescian. Astrolog, care pune „mai presus de orice îndoială : b i b l i a", călugărul Iosif nu este atât urmărit de conflictul cu necredinţa vremurilor noi, dar de şovăirea credinţei lui, care în timpul depărtat al tinereţii era alături cu totul de religia bătrânească.

Schiță filozofică a unei viețuiri ce oscilează între simplismul necomplicat al sentimentului și fondul turbure al vechiului scientism, dualismul psihologic este surprins în notații ascuțite și fine.

E acest călugăr Iosif o siluetă de un pitoresc vetust, estompat, din ce în ce maai șters pe peretele de frescă al trecutului cucernic, în vreme ce, ca în tabloul mural dela Horez, lumea celor ce au păcătuit se sbate neputincioasă în focul cel veșnic al Gheenei.

VASILE CREANGĂ. — Cadrul social românesc pe care scriitorul îl alege pentru această nuvelă inedită nu este întâmplător. După înapoierea lui Eminescu din străinătate, epoca literaturii filozofice sau fantastice pare dacă nu încheiată, în orice caz pe al doilea plan. Realitatea românească îl preocupă din nou pe scriitor.

Vieața dela țară, reminiscențe poate din copilărie și vieața familială (G. C.) formează schema nuvelei, în care pământul și cerul natal vibrează însuflețite de pana scriitorului. (Finele aliniatului VI amintește poezia „Seara pe deal").

Din felul cum este înfățișat Iorgu, fiul cuconului Vasile Creangă, acțiunea pare a se desfășura în epoca de tranziție din jurul anului 1830, când decadența claselor vechi sociale este pe cale de a fi lichidată de invazia străinismului reformator și acaparator. Atmosfera așezărilor românești de odinioară, vechi sau mai noi, rudele și țărănimea strânși în jurul „boierului", discuțiile poate mai simpliste dar mai curate decât „pretențiosul semidoctism de astăzi", vieața patriarhală cu belșugul și grijile ei împărțite, cu moravurile tradiției, vor reveni, în formulări doctrinare, în gazetăria de mai târziu a lui Eminescu.

Nuvelă cu definite preocupări sociale, scrisă în ritmul vremurilor nostalgice de altă dată, cu tendințe psihologice mai accentuate, fără deformări idealizatoare de mediu sau caractere, scrierea „Vasile Creangă" este poate schema unui proiectat roman social.

POVESTEA REGELUI TLÀ. — In schița „Arhaeus", bătrânul teoretizant întreabă pe tânărul său interlocutor : „...Auzit-ai tu vreodată povestea regelui Tlà" ?... De aci s'a bănuit că „Arhaeus" ar putea fi „o introducere plănuită mai târziu a nuvelei de mai sus".

Fragmente numai, din această nuvelă, legate de rezumate, au fost publicate în „Adevărul literar" (1932) și, mai târziu,

în vol. III „Op. lui M. Eminescu" ; 1935 (G. C.), rezumatele fiind copleşite de o furioasă avalanşe de nume de autori, de opere şi citate, mai mult, mai puţin sau deloc în legătură cu ideologia, subiectul, situaţiile, personajele nuvelei în cauză.

Pornind dela literatura sanscrită şi filozofia panteistă a lui Schopenhauer, teoria metempsihozei, mitologia indiană altoită pe aceea scandinavă şi pe misticismul medieval german ; trecând cu compenetraţia regnurilor şi ideia tranformistă la panteismul goethean, apoi la magnetismul şi spiritismul romantic, pe temei de panteism şi spiritualism ; la bilateralitatea şi migraţiunea „magnetică" a eului pe spaţiu de timp scurt, în care noi elemente romantice, senzaţionalul şi nota halucinantă, sunt aşternute cu o pastă groasă ; găsind notaţii de fatalism şi mizantropie ; înfăţişarea dublă a eroilor printr'o „tainică corepondenţă „magnetică" sau pe Cezara „fiinţă de sex incert" ; viziuni magice ce sunt „simbolizarea literară a narcozei şi o desvoltare fantastică a reprezentaţiei necromantice pe care Faust o dă la curtea împăratului ; faustianism, cabalism, spiritism şi „mister" ; dorinţe afrodisiace şi tablouri seducătoare, etc. cele două reîncarnări ale bietului regé Tlà [de ce „Avatarii faraonului Tlà" ?] sunt torturate sub erudiţia editorului său fragmentar ,care înăbuşă inutil sau voit naraţiunea.

Şi câte nume ilustre sau mărunte nu ne trec comentariile pe sub ochi, un strivitor dicţionar cu file încâlcite. Iată-i : Strabon, Herodot, Thomas Moore, Goethe, Schiller, Th Gautier, Hoffmann, Onkel Adam, Poë, Cazotte, Wieland, Tieck, Novalis, Ferdinand Raimund, Al. Dumas, Al. Depărăţeanu, Jean-Paul, Musset, Richter... Socotim că e de-ajuns.

Şi suntem oricum liniştiţi că istoriografii şi criticii literari se pare că nu au luat până acum cunoştiinţă de volumele în cauză. Sau au aşteptat ca autorul (d. G. C.) să publice bibliografia lucrărilor pe care le-a utilizat nemărturisit, bibliografie pe care a anunţat-o, dar nu a publicat-o nici până acum.

Nuvelă filozofică din seria „Sărmanului Dionis" — „Povestea regelui Tlà" merită un popas separat, în care, cu ajutorul îngăduitor al timpului, vom face şi discuţia comentariilor sus menţionate, aci în afară de scopul prezentei ediţii, al cărei ţel a fost să dea textul integral al nuvelei, restabilind şi mici erori de transcriere sau de tipar, din fragmentele anterior publicate.

ICONOSTAS ŞI FRAGMENTARIUM. — Şi peste această povestire autorul a risipit o brumă de halucinaţie şi taină, cu

toate că intriga pare că-şi are origina într'o veche anecdotă deformată de imaginaţia fanatică. Filonul fantastic se întretaie cu o minuţiozitate psihologică sau descriptivă ce nu exclude reminiscenţe reale. „Uliţa jidovească" din Suceava, individualizarea lui Levy, conflictul lacom între acesta şi Ruben, scena precipitată a omorului, sunt împletite din amănuntele fanteziei, dar şi reminiscenţele unei posibile oralităţi. Relieful celor două personalităţi e caracteristic, descripţiile nu sunt deformate, dar văzute cândva, astfel că ele completează doar intuiţia vizionară a scriitorului. De aceea, Hagar rămâne în planul al doilea al interesului povestirii, cu un contur neînchiegat şi neînţeles.

FONDUL POPORAN. — Cu „Făt-Frumos din lacrimă" basmul îşi găseşte expresia artistică în măreţia şi tranfigurarea naturii ca element activ sau miraculosului cu atribute localizate tradiţiei noastre orale. De-altfel, se ştie, miraculosul este axa comună a creaţiilor poporane, cadrul fiind imaginaţia fantastică.

Pasiunea lui Eminescu pentru această literatură este cunoscută. Scriitorii grupaţi în jurul crezului lui Kogălniceanu au iniţiat la noi o activitate folcloristică ce va fi urmată şi de grupul „Junimea", şi de societatea „Orientul" din Bucureşti. Era o directivă generală europeană a epocei, ce urmărea, în literatura poporană, un sprijin naţional, dar şi o lărgire a orizontului tematic, cum şi o regenerare a vechilor tipare, şi o înnoire a mijloacelor de expresie artistică.

Incă de timpuriu (1868), Eminescu a făcut culegeri directe din literatura poporană (vezi ed. D. Murărăşu) şi interesul pentru ea a fost întotdeauna subliniat de el.

De-aceea, s'a scris cu dreptate: „Bazându-ne pe tot ce ni s'a păstrat în manuscrisele dela Academie, putem spune că, dacă ar fi avut posibilitatea să-şi publice el însuşi culegerile, Eminescu ar fi depăşit pe Alecsandri, aşa cum l-a depăşit şi în creaţiile de inspiraţie poporană". (D. M.).

Şi aceasta pentrucă Eminescu nu a făcut numai culegeri d i r e c t e poporane, dar a prelucrat parte din acest material în tipare artistice nedepăşite până acum. (Vezi „Poezii postume" — ediţia „Cugetarea").

Când în „Notiţe biografice" (*Timpul*; 1880) Eminescu scria: „...Dar o adevărată literatură trainică, ce să ne placă şi nouă şi să fie şi originală pentru alţii, nu se poate întemeia decât pe graiul viu al poporului nostru propriu, pe tradiţiile, obiceiurile şi istoria lui, pe geniul lui" — el formula un crez

îndrumător oricând, ce ar fi înlăturat rătăcirea pe căi străine şi scufundarea în mlaştina traducerilor îndoielnice şi fără alegere.

Astfel, influenţa livrescă trebue considerată pe al doilea plan, pe primul impunându-se influenţa directă autohtonă. Eminescu a crescut în atmosfera basmului la Ipoteşti, ecourile din popasul la Blaj sunt cunoscute, mai târziu „Orientul" (vezi şi „Geniu pustiu"), poeziile publicate de el şi acelea postume, până la poeziile populare din „Fântâna Blanduziei", în 1889 (care trebue să presupunem că au fost date de el spre publicare), toate sunt mărturia interesului neîntrerupt pe care marele scriitor l-a avut pentru creaţia poprană, o „înăscută înclinaţie".

In „Făt-Frumos din lacrimă", pe fondul sugestiv al basmului văzut în linii generale, Eminescu ridică lumea aeriană a neîntrecutei sale fantezii.

„Nimeni înainte de Eminescu şi nimeni după el nu a reuşit mai bine în acea pictură fantastică a realităţii", scrie un comentator, d. T. Vianu...

Mai mult încă, natura, şi în basmul artistic eminescian, nu este doar un peisaj uscat sau înflorit, un element secundar al naraţiunii. Natura colaborează cu sbuciumul şi acţiunea eroului ; fiinţă uriaşe şi proteică participă pentru triumful lui, al binelui, natura fiind vrăjmaşe elementelor destructive din crugul lumii. La valoarea picturală se adaogă deci impulsul pe care natura îl dă progresiunii povestirii, multiplicând acţiunea eroilor prin intervenţia esenţelor tari ale miraculosului.

Fuga lui Făt-Frumos dela Miazănoapte, descrierea lumii spectrelor, urmărirea lui Făt-Frumos de către babă „o capodoperă de analiză a spaimei din vis", portretul fantastic al Mamei pădurilor, alături de pastelul liliial al frumoasei Ileana, toate au fost repetat remarcate de critică, fără nuanţe de opinii, după cum şi valoarea descrierilor naturii a fost unanim subliniată.

Şi în prelucrarea artistică a materialului poporan Eminescu a lăsat un tipar inedit. I. Creangă şi-a urma geniul propriu rămânând „mai aproape de literatura populară". Nici unul, nici celălalt nu puteau însă iniţia un curent viabil pentru urmaşii cu daruri artistice comune.

NOTIȚE PENTRU ADAOSURI

Intâia sărutare. — Este întâia versiune a schiței psihologice „La aniversare". Tot ce a fost digresiune greoaie, adevărul prozaic al vieții, analiză sumară a situațiilor și a celor două personaje a fost înlăturat în redactarea defitivă, renunțând și la finalul conclusiv.

Moartea Cezarei. — Este un fragment pe care Eminescu l-a înlăturat când a publicat nuvela în „Curierul de Iași". Se pare că tot un discernământ artistic l-a făcut să lase în manuscris acest desnodământ tragic al iubirii predestinate dintre Cezara și Ieronim. Coborîrii pe pământul plat și înduioșător al realității, Em. i-a preferat finalul frenetic și evocator al nuvelei publicate.

Ambele scrieri de mai sus desvăluie însă taine din laboratorul artistic eminescian. Și aceasta justifică publicarea lor, în afară de unele calități literare.

Umbra mea. — Este considerată „punctul inițial" al nuvelei „Sărmanul Dionis", în care ocupă un loc central „după ce s'a dat un suport ideologic" nuvelei (*D. M.*).

Redactarea stilistică și schela fantezistă a acestei schițe fantastice cu pasajul său corespondent trebue însă studiate paralel, pentru a deosebi tehnica juvenilă literară în opoziție cu creația strălucită a desăvârșirii artistice.

Toma Nour în Siberia. — Fragment destinat probabil formei definitive a romanului inedit „Geniu pustiu" în decorul și colorile de epopee și mister al scalzilor nordici.

„Ceea ce-i interesant aci e imaginația lui Eminescu. Personajul apare rătăcind printre ghețuri, contemplând fantasti-

cul colorit al regiunii polare şi având acolo între stânci şi munţi de ghiaţă viziunea iubitei, a lui Poesis. Sunt câteva pagini de puternică şi impresionantă descriere a unei închisori, a unei nesfârşite câmpii în care nu se aude decât urletul lupilor, — mai cu seamă a răsăritului stelei polare şi a amestecului de colori. Viziunea aceasta a gheţurilor eterne provine din fantezia lui Eminescu". (D. Murăraşu ; op. cit.).

Aur, mărire şi amor. — Zugrăvirea mediului social în vremea intermediară lichidării fanariotismului şi întroducerii formelor de vieaţă modernă a fost ades făcută de scriitorii epocei — C. Negruzzi, Fiziologia provincialului (1840) ; V. Alecsandri, Iaşii în 1844 ; M. Kogălniceanu, Fiziologia provincialului în Iaşi (1845) ; Al. Russo, Iaşii şi locuitorii lui în 1840 — Studiu moldovan (1851—52) — Amintiri (1855).

Eminescu fixează nuvela sa tot în Iaşi, după anul 1840, studiul societăţii alternând cu descrieri meticuloase de interior, notaţii lirice şi un conflict sentimental, în care idei şi sentimente ale autorului sunt uşor de recunoscut.

Visul unei nopţi de iarnă. — Titlul acestei nuvele fragmentare îl găsim în „Geniu pustiu" (partea premergătoare morţei Sofiei). Un fragment cu oarecare trăsături asemănătoare vom găsi tot în roman (începutul cap. III).

Fragmente ce par autobiografice. descrieri din locul natal se îmbină cu o povestire sentimentală al cărei sfârşit nu e redactat.

Fragment. — Urmează în manuscrisul 2255 B. A. R. după povestirea „Iconostas şi Fragmentarium". Fragment fantastic ce pare desprins din „Povestea regelui Tlà".

Poveste indică. — Subiectul ei a fost transpus de Eminescu în versuri.

Literatură populară. — In bogatele manuscrise dela Academie, transcrierea basmelor populare dovedeşte că Eminescu aştepta doar răgazul timpului pentru ca acest material să fie prelucrat, de preferinţă în poeme de mari proporţii.

Deosebirea între „model şi creaţie" — lăsând laoparte minunea „Luceafărului — poate fi urmărită în „Călin Nebunul" (vezi ed. critică D. Murăraşu).

„Frumoasa lumii" a fost asemeni destinată să fie transpusă în vers, după cum aflăm dintr'un fragment manuscris.

Trebue să reţinem că, versificarea ambelor poveşti de mai sus, aparţine epocei de studii filozofice dela Berlin.

Celelalte trei poveşti din Adaosul V au fost notate de Eminescu în forma nealterată a tradiţiei orale.

Dar, enumerarea fugară şi încă necompletă a tuturor elementelor de mai sus ne conduce la sinteza lor, la *arta literară* a prozatorului M. Eminescu.

Mai întâi, o precizare prealabilă.

In stilul operelor în proză nu se pot deosebi cu uşurinţă etape clare de evoluţie :

— din cauză că ele au fost scrise cam în acelaşi timp, circa opt ani, interminent (poate cu o excepţie, două), timp în care şi scriitorul lupta cu materialul lexic rebel şi nefixat al epocii, precum şi cu febra începutului ;

— în aceeaşi scriere au intervenit, la intervale, unele retuşări, dar acestea s'au suprapus pe stratul stilistic primitiv, fără a-i acoperi cu totul şovăielile iniţiale ;

— aceeaşi operă ce conţine pagini antologice, din cele mai strălucite câte au fost scrise în verbul românesc, cum dealtfel s'a recunoscut unanim (ex. „Cezara"), păstrează însă expresii comune, asperităţi lexicale sau stilistice, forme de tipar necontrolat ce într'adevăr surprind. (E drept că acestea pot fi colecţionate în orice mare scriitor). Şi aceasta chiar în scrieri publicate de Eminescu ;

— pentru cele postume şi inedite, discuţia stilistică e de prisos, atâta timp cât nu sunt definitive. Ea interesează legitim forul specialiştilor, fiind sortită să înmulţească teancul şi aşa voluminos al controverselor eminesciene.

Două caracteristice rămân însă oricum în lumină : stilul poetic, descriptiv şi sugestiv, care împrumută câteodată melodii şi imagini de poezie eminesciană ; stilul ideilor, analitic, dar flexibil, legătură între abstract şi concret, care face atrăgătoare şi comunicative chiar reminiscenţele rigide livreşti, odată cu graficul vieţii interioare, impunându-se, întâia dată în limba noastră, ca o diferenţiere estetică (fără a uita şi proza eliadistă).

Conţinutul prozei literare impunea dela sine un stil nou, pentru a exprima dedalul unor premise filozofice, liniile sinuoase ale analizei interioare, lumea aeriană a construcţiilor fantastice sau amănuntul minuţios al realităţii.

Stilul poetic este instrumentaul auxiliar al prozatorului. Cât a realizat şi aci Eminescu, cu rezervele sus arătate, este

de o importanţă în care noutatea şi originalitatea se îngemănează vizibil.

Spre a completa această secţiune, extragem esenţiale fragmente ale caracterizării lui Eminescu, din volumul atât de valoros şi actual al d-lui Tudor Vianu, „Arta prozatorilor români". „...Proza lui Eminescu merită însă a fi citită prin ea însăşi. Câteva din frumuseţile cele mai de seamă ale artei româneşti de a povesti au căzut din condeiul poetului. Valori noi îşi află aci începutul drumului lor prin lume.

Eminescu este un povestitor fantastic, căruia i se impune nu observarea realităţii, ci recompunerea ei vizionară, grea de semnificaţii adânci. Nimeni înaintea lui Eminescu şi nimeni după el nu a reuşit mai bine în acea pictură fantastică a realităţii, care aminteşte arta unui William Blake... Caracterul vizionar şi fantastic al acestei descripţii provine din abondenţa ei fastuoasă, din arhitectonica ei barocă, din coloarea revărsată peste ea cu profuziune, din simbolurile care îi dau adâncimea unei vieţi morale. Alte ori elementul acustic se asociază viziunii... Scriitorul nu mai are nevoie să adaoge descrierii, cum făcea Alecsandri, comentarul său moral. Semnificaţia spirituală a tabloului se desprinde din simbolismul lui. Un puternic elan dinamic însufleţeşte apoi viziunnea. Verbele ocupă un mare loc în aceste descrieri. Totul ne este prezentat în mişcare... S'ar spune că întreaga natură este văzută de Eminescu ca o fiinţă însufleţită de o putere demonică, înzestrată cu o vieaţă lăuntrică până la tragism. Pe Alecsandri îl interesa suprafaţa pitorească a lucrurilor ; pe Eminescu, adâncimea lor morală, expresiunea lor.

Observaţia este adevărată şi pentru portretele eminesciene. Iată-l pe acela al lui Dionis... Pictorul expresiunii coboară în adâncimile psihologice ale eroului său, unde găseşte aplecarea spre voluptate intensă unită cu inocenţa copilărească. Vrednic a fi reţinut este apoi portretul romantic al lui Toma Nour în „Geniu pustiu", adevărat „demon" eminescian, personagiu comun liricei şi povestirilor poetului... Toate liniile acestui tablou au o convergenţă lăuntrică. Unirea lor reface un caracter şi o pasiune.

Pictorul vieţii morale găseşte unul din mijloacele sale cele mai potrivite în întrebuinţarea pe care o dă epitetului. Epitetele eminesciene apar mai în totdeauna în grupe de trei şi într'un amestec caracteristic al epitetului sensibil cu cel moral, ca şi cum ele ar aparţine de drept aceluiaşi plan... Diferenţa de planuri nu-l împiedică însă pe Eminescu să asocieze aceşti termeni. Este o particularitate a stilului său prin care

nuanța morală se introduce și în pictura lucrurilor văzute și auzite.

Tot ca un mijloc al interiorizării tablourilor și descrierilor apar în proza lui Eminescu comparațiile morale, adică acelea care ilustrează și întăresc o trăsătură văzută, printr'una spirituală. Astfel, prin derogare dela funcțiunea mai generală a comparației, care este aceea de a sensibiliza spiritualul, comparația lui Eminescu spiritualizează sensibilul, în acord cu întreaga tendință a artei lui scriitoricești. Când nu avem a face cu comparații morale, Eminescu ne oferă unele dintr'o categorie care departe de a spori gradul de sensibilitate a viziunilor sale, le împuținează mai degrabă consistența lor materială, promovându-le către fantomatic și diafanitate... Aci este locul să amintim profuziunea colorilor morții, a „vânătului" și „argintului", care se amestecă în descrierile lui Eminescu cu o insistență de-a-dreptul obsesivă. Totul este astfel văzut în colorile morții sau în strălucire spectrală.

Dar, în timp ce scade consistența materială a aspectelor văzute, crește expresia stărilor de intensitate și adâncime morală. Imprejurarea poate fi observată în chiar vocabularul scriitorului, care face un uz neîngrădit de termenii „adânc, adâncime, intensiv..." Adâncimea este — ca să spunem așa — calitatea afectului eminescian, intensitatea este cantitatea lui. Eminescu este pictorul stărilor răscolitoare, intensive... Nimeni nu s'a oprit în aceeași măsură ca Eminescu, pentru a evoca exacerbația voluptății. De asemeni, în evocarea eroilor săi, pictorul caracterelor și al stărilor de adâncime, n'a uitat niciodată să sublinieze în ei structura robustă și aptă pentru voluptate.

Privind lumea mai cu seamă sub aspectul expresiei ei morale, și pe oameni în stratul stărilor lor de adâncime și intensitate, Eminescu nu putea fi un pictor al realității. Ceea ce realismul a pierdut în el, a câștigat însă fantezia avântată, meșteră a zugrăvi ficțiunea eterocosmică, peisajul transcendent..."

Arta literară a lui Eminescu este astfel jalonată în aceste câteva trăsături formale și în esența sintetică. Vom recunoaște însă că axa ideologică a prozei literare, stilul și fantezia scriitorului au însemnat, pentru proza românească, un nou tipar, neanunțat de premergători și, oricâte rezerve ar însuma critica literară, nedepășit, în multe dimensiuni, de contemporani sau de urmași.

ALEXANDRU COLORIAN

I.

LA ANIVERSARE *)

Ea se numea Cleopatra, iar el Gajus Iulius Caesar Octavian August. Adică ea citise un roman şi ar fi voit să fie de douăzeci şi şase de ani şi nu era decât de paisprezece ; el, istoria Romanilor şi voia să fie de patruzeci de ani. Era numai de optsprezece şi umbla la şcoală. Cu toate acestea, astăzi, în ziua sfântului Ermil, el uitase pe Octavian August şi aştepta felicitări de ziua lui. Tata i-a dat un ceasornic frumos, mama — o besactea de toaletă, sora — o pereche de papuci. Elis nimic. Elis — adică Cleopatra, vara sa. El se retrăsese în odaia lui, unde clasicii erau aşezaţi pe un scrin în religioasă regulă şi neviolabilitate, şi se plimba cu paşi mari prin casă. Era brunet şi cam poetic. Avea ochi albaştri, ceea ce vrea să zică mult şi era frumos băiat. Acuma stătu cu mirare înaintea oglinzii, se uita cu mirare în ochii lui proprii şi părea că-i întreba ceva. — „Tolla mi-a făcut-o." Era o vreme în care, în urma unui roman spaniol, regina de astăzi a Egipetului se numea Tolla. El se numea pe atunci Bertrand... *tempi passati !*

„Nimic ! nimic ! — Şi eu i-am dat de ziua ei o păpuşă. Adică ce ? eu i-am dat ? Dacă n'am ştiut ce să-i dau ! Mama mi-a spus să-i dau o păpuşă. Tolla, Tolla ! — zise el râzând — tare-mi eşti dragă !" Apoi şezu la masă şi gândi adânc... asupra egalităţii a două ipotenuze. Luă o coală mare de hârtie albă şi scrise drept în mijloc : „Regină ! Te iubesc !"

---

*) *Curierul de Iaşi ;* 9 Iulie 1876.

Iscălit: „Gajus Iulius Caesar Octavian August, *manu propria*“ *).

Seara era petrecere. Era invitată şi verişoara Elis şi — mare minune — a venit. Părinţii ei au lepădat-o acolo şi s'au dus într'alt loc, unde asemenea erau aşteptaţi. Octavian August împeratorul o petrecea seara până acasă — dacă-l iertau ocupaţiunile Statului Roman, şi astăzi îl iertau acele ocupaţiuni ale Statului Roman. Toată seara el nu vorbi un cuvânt cu domnişoara. Ea îşi încreţise sprâncenele între ochi, pe care îi ridică sub frunte; cu braţele încrucişate, picior peste picior, şedea îndărătnică într'un colţ, cu buzele strâns lipite. Dar, pe furiş, se strecura câte-o rază drept în ochii lui. Era mânioasă... De doi ani se mânia foarte uşor. Odinioară nu se mânia de fel.

Se apropiase miezul nopţii. El veni foarte serios: „Imi veţi da voie, domnişoară, să vă petrec până acasă?“ Ea se uită în ochii lui şi începu să râdă. — Ce râzi? Ce-i de râs aicea? — Bine, haidem!

Era o noapte frumoasă; lună, un ger aspru, fără pic de vânt. Ninsoarea se lăsase pe garduri şi zaplazuri de amândouă părţile ulicioarei. Zăpada încărcase crengile de copaci şi acoperemintele caselor. Ghetuşul trosnea sub paşi şi el trecea cu dânsa de braţ... ea, în scurteică cu guler de blană, roşie la faţă; capuşonul alb, de lână, înconjura faţa, fruntea. Ea era blondă, *foarte* blondă, cu părul ca un caier de cânepă, şi scurteica — oricât de groasă ar fi fost — accentua totuşi liniile unei talii fine şi mlădioase. O broască. Râdeau vorbind, — adică mai mult râs decât vorbă. Cine nu-şi aduce aminte de tinereţea sa — şi fiecare a avut una — de acele hotărîri de a fi serioşi în amor, că-i pe vieaţă, acea defensiune în paragrafe a copilei, ca să nu-i zică pe nume, să n'o tutuiască — să n'o sărute? Celelalte calea-valea, da o guriţă? — cât lumea. Aşa erau şi ei. De vorbit despre... istorie, geografie şi alte lucruri folositoare, da! Se înţelege, cât vrei — dar o guriţă, *tu!* pe nume? — niciodată!

Aşa ar fi şi rămas, — dar luna, — luna!

Luna lumina faţa ei albă ca laptele, cu obrajii roşii şi părul ei blond, foarte blond, care înconjura cu lux şi fineţe o faţă plină şi răzătoare. Pe când el perora o temă de astronomie — indiferntă atât lui, cât şi ei — adică pe când se necăjeau unul pe altul, ea se uita la el fără să-l asculte; i-ar

*) Cu propria mână.

fi sărit în gât, l-ar fi sărutat de o mie de ori — așa număra ea cel puțin, dacă... dacă s'ar fi căzut.

„Ah ! că prostu-i", gândi ea, „nu poate vorbi și el de altceva, azi cel puțin", adaose uitându-se timid în sus la el. „Ce frumosu-i și-așa când spune prostii, îmi place *și-așa*, — gândi tot ea. Apoi nu mai gândi nimic, sau Dumnezeu știe ce — destul că, după ce tăcu mult fără să-l asculte, zise cam întins și cam ca și când n'ar fi băgat de seamă :

— *Tu*, Ermil. Și, speriată de ceea ce spusese, nu mai zise nimic. Fața ei era roșie de rușine.

El stătu pe loc, îi strânse mâna și zise încet : „Mai zi odată !"

— Nu

— Nu ? Mă supăr... s'o știi !

— *Tu*... repetă ea încet, cu ochii pe jumătate închiși, cu glas tremurător. Era un *tu* singuratic, fără a fi pus în legătură cu vreo frază — și cu toate acestea, ce *tu* ? Din gura ei venise mai întâi.

Vorbiră mai departe — de astă dată mai intim — nu despre amor, însă totuși despre un lucru serios — despre căsătorie : cum ea fondează statele, care-i originea căsătoriei la Indieni, tot lucruri adânci. Fiecare *tu*, era controversat. Când își propuneau să-și zică *tu*, mureau de rușine și-și ziceau serios, după lungi lupte sufletești : „Dumneata" ; când stabileau diplomaticește să-și zică „dumneata" — atunci *tu-tu* din greșeală și iar din greșeală, și-așa mai departe.

In fine ajunsese la portiță.

— Elis, *tu*, nu știi cât te iubesc — nici poți ști, căci... căci tu nu ai inimă...

„Pe nume și *tu* ? Vezi" — gândi ea, dar nu zise nimic...

— De când te-am văzut, de când știi tu — căci tu știi că eu te iubesc — și totdeauna această răceală, când ești singură cu mine. Totdeauna mă silești să vorbesc niște lucruri pe care nici nu le asculți... Ești rea la inimă, Elis !

— „Domnule !" zise ea stăpânindu-se și stând băț înaintea lui — „vrei să mă înveți cum trebue să mă port ?"

— „Și cu toate astea", zise el încet și dureros, „luna înfrumusețează lumea pentru amorul nostru." Ea se uită în sus și ochii ei, umezi de dulci lacrimi, străluceau în lună. El îi cuprinsese talia și se uitau amândoi, — nu gândeau nimic. Era ceva atât de dureros, atât de fericit în față, în tot sufletul lor ; — ai fi râs și ai fi plâns, dacă i-ai fi văzut astfel.

In fine, începură a râde — doi copii — râdeau cu lacri-

mile 'n ochi. Şi era atât de argintos râsul ei şi guriţa atât de frumoasă ! — i-ai fi băut apă din gură.

— „Domnule", zise ea deodată cu o seriozitate mare, „astăzi ne-am permis o mulţime de lucruri foarte nepermise — numai astăzi, şi-mi pare rău... că trebue să... să..."

— Ei, să ?... Iar această mină de povăţuitor !... Eu nu sunt copil, Elis... să ştii tu, că nu sunt... Iacă de exemplu...

— De exemplu ?

— Nu te voi mai strânge de mână, nu ţi-oi mai spune pe nume... de azi înainte.

— „O !" gândi ea în sine cu părere de rău, dar ce era să zică. Şezură pe banca de piatră de lângă portiţă... Ea-i întoarse spatele şi-şi muşca unghiile... el se uita în omăt. Prost lucru !

Ar fi putut sta multă vreme aşa, nu ştiu... în sfârşit — ea— în sfârşit... dumneaei a fost aceea care — aşa încet — c' un pic de mânie şi nu prea :

— Ermil !

— Aud !

— „Eu să-ţi spun drept, şi să nu zici că nu ţi-am spus-o... dar... eu nu te mai iubesc de fel... Şi tu mi-ai spus-o azi, că eu nu te iubesc." — Aşaaa ! Ea-şi pusese ceva în cap azi : o ideie... şi acesta era modul cu care căuta pretext de ceartă — şi aceste certuri, ştia ea cum se sfârşesc oare ?

— „Da ! Nu mă iubeşti... repet-o, spune-o... te cred, fiindcă tu nu m'ai iubit niciodată", zise el cu amărăciune. „Negri vor trece anii mei... In toate chipurile voi căuta să te uit. Tu ai o inimă de marmoră... Nici zâmbiri, nici lacrimi, nici rugăciuni, nici îndărătnicia n'o înmoaie".

„Lasă, lasă", gândi ea şi zâmbi cu mândrie că poate fi atât de aspră. — „Eu ţi-am spus-o, domnul meu, de atâtea ori, că numai amiciţia adevărată poate să fie legătura dintre noi. Ce ceri mai mult ?... Ce vrei dela mine ?" adăogă repede.

— „Ce vreau ?" zise el c'o tristă blândeţe — „ce vreau ? Dar nu vezi tu cum sufăr ? Spune-mi numai că mă iubeşti — spune-o ! dar nu cu două înţelesuri, nu ca atunci la bal... drept !... spune, spune !"

— „Da !" zise ea foarte rece, „dumneata ştii, că eu te iubesc, sigur. Da."

— O, astă răceală ! Tu mă omori, Elis ! — Vorbeşte-mi, zise el rugător, cum ştii tu câte odată să vorbeşti, c'o blândeţe umitoare, c'o dulceaţă de soră, — de iubită.

— Bine, zine ! ştiu eu !

— Ce știi tu ? Iată că nu mă mai supăr... îți vorbesc blând. Imi dai mâna ta ? Așa — spune.

— „Vezi tu Ermil", zise ea cu o seriozitate copilărească și tristă, „tu crezi că eu am apă în vine... că eu... că eu nu te iubesc ? Dar, să-ți spun ție... eu nu sunt aspră. Ce ai zice tu dacă... dar, te rog să nu spui nimănui... dacă... dar, zău să nu spui...

— Ce ?

— Vezi tu, formal te-am oprit, am făgăduința ta, că nu mă vei săruta niciodată. Așa-i ?

— Așa !

— „Ca să nu mai zici, că eu nu te iubesc", zise supărată, „ca să zici că eu te iubesc", repetă cu o rușinoasă grație... astăzi... astăzi..." Își simți cuprinsă talia, închise ochii, lăsă capul pe umărul lui și era aproape să moară.

— „O ! te iubesc... n'ai știut tu niciodată cât te iubesc..." Glasul ei era dulce, slab, plin de lacrimi ,sfințit de cea dintâi sărutare.

— Tu ești un înger... îndărătnic... dar un înger...

Surâsul obraznic, ochiul convins, cochetăria veselă se întorc pe rând după acea sărutare... chiar liniștea. Ea își ținea brațul după gâtul lui.

— Mă duc... Și tu ești un măgar !

— Las' să fiu... Nu te duce...

— „Trebue tu !... Așa-i că tu nu vei uita niciodată această noapte ?" zise încet, așa de încet și totuși așa de clar.

— Ah ! niciodată.

— Și acum... am să-ți aduc ceva din casă... Un dar de ziua ta... Așa-i ?

Ea intră iute, se întoarse, și-i aduse o cutie mare... Ei o scăpară jos, dar nu făcea nimic... era încă o sărutare.

Gajus Iulius Caesar Octavian August se duse acasă. Se așează înaintea focului și-și zise zâmbind : „Tu ești un măgar !" Deschise cutia. Deasupra era un desemn. El era... lăsat într'un jeț ; o femeie... ea, de dinapoia jețului, îi ținea ochii cu mânile. El își ridică ochii s'o vadă... și un moment i se păru că o vede. Dar, unde să fi fost ? Dar, ce mai era în cutie ? Păpușile ce i le dăduse de ziua ei, în doi ani de-a-rândul. Pe fruntea celei dintâi era : „Bertrand e un măgar." Pe fruntea celei de-a doua : „Gajus nu-și are mințile toate."

Apoi, mai era ceva O mică carte de notițe... impresii din romane, din poezii, scrise în fiecare zi și, la sfârșitul fiecărei notițe, ca o încheiere, ca o cugetare asupra adormirei : „Ermil te iubesc !"

CEZARA *)

I.

Era într'o dimineaţă de vară. Marea îşi întindea nesfârşita-i albăstrime, soarele se ridica încet în seninătatea adânc-albastră a cerului, florile se trezeau proaspete după somnul lung al nopţii, stâncile negre de rouă abureau şi se făceau sure, numai pe ici pe colea cădeau din ele, lenevite de căldură, mici bucăţi de nisip şi piatră.

Din nişte colţi de stânci de spre Apus se ridica o mânăstire veche înconjurată cu muri, asemena unei cetăţi şi, de după muri, vedeai pe ici pe colea câte un vârf verde de plop ori de castan. Acoperămintele ţuguiate de olane mucegăite, bolta neagră a bisericii, zidurile împrejmuitoare risipite şi năpustite în risipa lor de plante grase, de furnici ce-şi fondau state, de procesii lungi de gâze roşii, care se soreau cu nespusă lene, poarta de stejar de o vechime seculară, scările de piatră tocite şi mâncate de mult umblet, toate astea laolaltă te făceau a crede că este mai mult o ruină oprită curiozităţii, decât o locuinţă.

In dreapta mânăstirii se ridicau dealuri cu păduri, grădini, vii, sătucene cu căsuţe albe presărate prin dungile văilor, în stânga un drum trecea ca o cordea prin o nemărginire de lanuri verzi, care se pierdeau în depărtarea orizontului, în dreptul ei, marea, a cărei suprafaţă era ruptă pe ici pe colea de câte un colţ de stâncă, ce ieşea de sub apă.

Dealungul zidurilor împrejmuitoare, mergeau cărăruşe pe coasta dealului, curmate în cursul lor de muşunoaie de cârtiţe. Pe una din cărări vedem un călugăr bătrân mergând spre poarta mânăstirii, cu mânile unite după spate. Rasa-i

*) *Curierul de Iaşi ;* 6, 11, 13, 15 şi 18 August 1876.

e de șiac, e încins cu găitan alb, mătăniile de lână spânzură c'un colț din sân, papucii de lemn se târîie și clăpăesc la fiecare pas. Barba albă-i e cam rară, ochii ca zerul, neexpresivi și cam tâmpiți ; nimic resignat sau ascetic în el.

Ajuns la poartă, trage clopoțelul, un frate îi deschide ; el intră în curtea ce semăna a părăsită, a mânăstirii, cu pardoseala ei de pietre pătrate, printre care creșteau în voie fire de iarbă naltă, și în mijlocu-i c'un iaz, ale cărui maluri erau sălbăticite de fel-de-fel de buruiene : brusturi mari, lumânărele, sulcină și măzărichea, care-și țese păturile ei de flori asupra întregei vegetații pe care o sugrumă cu încâlciturile ramurilor. Un cerdac lung, umbrit și multicolor răspunde cu o scară, ce dă în curte. Bătrânul deschide ușa tinzii și se face nevăzut înăuntrul clădirii.

In zidul lung și nalt al mânăstirii, privit din grădină, se văd ferești cu gratii negre, ca ferestrele de chilii părăsite, numai una e toată întrețesută cu iederă și, în dosul acelei mreje de frunze întunecoase, se văd în oale roze albe, ce par a căuta soarele cu capetele lor. Acea fereastră dădea într'o chilie, pe pereții căreia erau aruncate cu creionul fel-de-fel de schițe ciudate — ici un sfânt, colo un cățel svârcolindu-se în iarbă, colo icoana foarte bine executată a unei rudaște, flori, tufe, capete de femei, bonete, papuci — în fine, o carte de schițe, risipită pe perete. Un dulap cu cărți bisericești, un scaun cu spata naltă, haine călugărești, spânzurate într'un cui, o ladă zugrăvită cu fel-de-fel de flori, un pat simplu, de sub care se vedea o pereche de papuci și un motan negru, iată toată îmbrăcămintea. Prin mreaja vie și tremurătoare a ferestrei pătrundeau razele soarelui și umpleau semi-întunericul chiliei cu dungi de lumină, în care se vedeau mii de firicele mișcătoare, care toate jucau în imperiul unei raze și dispar din vedere deodată cu ea.

Pe scaun șade un călugăr tânăr. El se află în acele momente de trândăvie plăcută, pe care le are un dulău, când își întinde toți mușchii la soare, leneș, somnoros, fără dorințe. O frunte naltă și egal de largă asupra căreia părul formează un cadru luciu și negru stă așezată deasupra unor ochi adânciți în boltele lor, și deasupra nasului fin. O gură cu buze subțiri, o bărbie rotunjită, ochii mulțumiți, cum am zice, de ei înșiși — privesc cu un fel de conștiință de sine, care ar putea deveni cutezare — expresia lor e un ciudat amestec de vis și rațiune rece.

S'apropie de fereastră și se uită în grădină jos, la iarba moale, crescută în umbra virgină a copacilor, la portocale,

ce luceau prin frunze, apoi luă creionul şi desemnă pe perete o portocală. Luă un papuc, îl puse pe masă şi se uită la el — apoi deschise o carte bisericească şi pe un colţ de pagină zugrăvi papucul.

Şi ce profanaţie a cărţilor bisericeşti ! Toate marginele erau profile de femei, popi, cavaleri, cerşetori, comedianţi... în sfârşit, vieaţa în realitatea ei, mâsgălită în fiecare colţ disponibil.

De odată intră bătrânul.

— Binecuvintează, părinte !

— Domnul...

— Ei, Ieronime, zise bătrânul vesel şi într'o ureche, ce mai lucrezi, ştrengarule ?

— Eu ? Dar când am mai lucrat eu ceva ? Această presupunere jigneşte caracterul meu, părinte... Eu nu lucrez nimica ; mă joc desemnând cai verzi pe pereţi ; dar să lucrez ?... Sunt mai înţelept de cum arăt.

— Faci rău că nu înveţi pictura.

— Eu nu fac nici rău, nici bine, căci nu fac nimic. Mă joc.

— Ingropi talantul, fiule, îngropi talantul.

— Ingrop pe dracul, părinte.

— *Apage Satana !* *), zise bătrânul sărind într'un picior şi aruncându-i-se în braţe.

Ieronim începu să râdă.

— Dumnezeu ştie, tată, de unde iei atâta veselie. Eu am momente când sunt trist, tu... nu cred.

— Eu trist, Ieronime ? Să mă ia dracul, fătul meu, dacă am fost trist vreodată. Tristeţa fuge de mine ca cumătru-meu de tămâie. Dar lasă asta... hai în oraş cu mine ! Azi, intrând la stareţul tău, am făcut o faţă cătrănită şi turcească... am spus că-mi trebueşti tu pentru comândare ; am minţit ca totdeauna, — în sfârşit îţi concede societatea mea serioasă de cioclii. Noi, Ieronim, ne-om duce în oraş... ştiu într'un loc vin bun, ştii colea, phiu ! om juca cărţi cu alţi frăţiori, om fuma din lulele lungi cât ziua de azi şi ne-om uita pe ferești la duduci ! Se 'nţelege că fără...

— Se 'nţelege.

— Má mir cine dracul te-a călugărit pe tine, blestematule Ieronime !

— Mă mir cine dracul te-a călugărit pe tine, părinte ?

— Cine ? Dracul !

S'ar înşela cineva crezând că toate uşurinţele călugărilor

*) In lături, Satana !

aveau vreo însemnătate. Aşa numitele lor blestemăţii erau nişte copilării, cu toată libertatea vorbelor cu care le îmbrăca. Un pahar de vin, un joc de cărţi, o lulea de tutun, din când în când o privire repezită asupra profilului unei copile zâmbitoare —astea erau în faptă şi în totdeuna toate renumitele lor desfrânări. Tot farmecul consista în misterul cu care îmbrăcau făţarnic micile lor pasuri lumeşti.

Ieronim îşi aruncă rasa pe el, tăiă o faţă sinistră, mucalitul bătrân tăiă una smintită de tot, spre a face efect asupra speriatului portar, şi amândoi ieşiră repede din mânăstire, spre a-şi stâmpăra graba mersului abia în drumul mare, ce ducea la oraş.

II.

— Contesă, voi face pe părintele d-tale să te silească, ca să fii a mea.

— Cine se îndoeşte că o poţi face aceasta ? cine, că eşti în stare s'o faci ? Tatăl meu îţi datoreşte bani şi d-ta vrei fata lui. Nimic mai natural. Vă veţi învoi amândoi asupra preţului, ca doi oameni de onoare ce sunteţi... dar până nu-ţi sunt femeie. am dreptul de a te ruga să mă scuteşti... Vei avea destul timp să mă chinueşti, când îţi voi fi femeie.

Frumoasa contesă îi întoarse spatele şi se uită din fereastră pe uliţă. Ea începu să râdă, căci văzu pe un bătrân mucalit silindu-se a tăia mutre evlavioase, pentru a impune trecătorilor. Ieronim şi Onufrei stăteau în uliţă : Onufrei, numărând mătăniile ce le ţinea în mânile unite pe pântece ; Ieronim cu o faţă de o adâncă şi nobilă seriozitate.

Marchizul Castelmare se uită lung şi sălbatic asupra acelei copile, ce-i dispreţuia amorul, apoi ieşi iute, trântind uşa după sine.

— Ce frumuşel e călugărul cela, — şopti contesa zâmbind. Şi ce mucalit bătrân !... pare un *paiazzo*, într'o rolă de intrigant... Ce nobile trăsături are tânărul... pare un demon... frumos, serios, nepăsător. Tot îi trebue lui Francesco un model pentru demonul lui în „Căderea îngerilor" ; dacă am putea pune mâna pe călugăr...

— Maestre — strigă ea tare, apropiind două scaune de fereastră. Intră un bătrân cu o bluză de catifea, cu faţa naltă şi senină, cu o barbă sură, s'apropie de copilă cu o întrebare pe buze.

— Vino lângă mine... Şezi ici... Ia te uită la acel călugăr

tânăr ! Ce frumos demon în „Căderea îngerilor“ ! Nu-i aşa ?

— Ce frumos Adonis în „Venus şi Adonis“, zise pictorul surâzând, d-ta Venus, el Adonis.

— Ei ! Asta-i prea tare.

Francesco îi apucă mâna într'a sa şi apropie gura de fruntea ei frumoasă.

— Eşti copilă, — zise el încet — şi de ce nu ? Tu vrei să iubeşti... toată fibra inimei tale tremură la această vorbă... Vrei dar ca un bărbat pe care nu-l iubeşti, acel Castelmare, să te ia de soţie ? Ştii că sunt bogat... ştii că te iubesc ca pe fiica mea... ştii că tatăl tău te-ar vinde dacă i s'ar plăti preţul ce-l cere, căci e sărac, desfrânat, jucător... şi că nu-i o altă cale, ca să scapi de nenorocire, decât fugind de această casă. Vrei un părinte ?... Iată-mă... Vrei o casă ? A mea îţi stă deschisă... Vrei un amant, Cezara ?... Iată-l... Şi eu am iubit... cunosc din tinereţe această dulce turbare... Tu eşti însetată după ea... Şi cu toate astea ai fi în stare să scapi din mână cel mai frumos model de pictură... un înger de geniu, căci demonii sunt îngeri de geniu... ceilalţi care au rămas în cer sunt cam prostuţi.

— Dar bine, tată, n'o să alerg eu după el, zise ea roşie ca focul.

— Vrei s'alerg eu după el ?

— Ei, nu...

— Ei, da... Complimentele mele domnişoară, zise Francesco, repezindu-se spre uşă.

L'ar fi oprit... nu-i venea la socoteală... să nu-l oprească... nu se cădea. Ea nu făcu nimca, ceea ce era mai cuminte în cazul de faţă. Pictorul ieşi zâmbind cu răutate, dar cu deosebire încântat de mutrele ce le tăia Cezara... contrazicătoare, turburi, disperate.

Ea rămase într'o confuzie. Privea la Ieronim. Ce frumos era... inima tremura în ea... l-ar fi omorît, dacă ar fi fost al ei... Era nebună.

Dar ce frumoasă, ce plină, ce amabilă era ea ! Faţa ei era de-o albeaţă chilimbarie, întunecată numai de-o viorie umbră, transparţiunea acelui fin sistem vânos, ce concentrează idealele artei în boltită frunte şi 'n acei ochi de-un albastru-întuneric, care sclipesc în umbra genelor lungi, şi devin prin asta mai dulci, mai întunecoşi, mai demonici. Părul ei blond părea o brumă aurită, gura dulce cu buza dedesupt puţin mai plină părea că cere sărutări, nasul fin şi bărbia rotundă şi dulce ca la femeile lui Giacomo Palma. Atât de nobilă, atât de frumoasă, capul ei se ridica c'un fel de copilărească mândrie, astfel cum şi-i ridică caii de rasă arabă, şi atunci gâtul

nalt lua acea energie marmoree şi doritoare totodată ca gâtul lui Antinous.

Ea îşi culcă capul într'o mână şi privi la acel tânăr călugăr cu o indefinibilă, resignată dorinţă. Toate vorbele lui Francesco ea nu le lua decât de glumă, a cărei realitate, ce-i drept, i-ar fi şi plăcut Ce întunecoase bucurii simţea inima ei în acea privire... cum ar fi dorit... ce ar fi dorit ?... Ah ! cine o spune, cine o poate spune şi care limbă e îndestul de bogată ca să poată exprima acea nemărginire de simţiri, care se grămădesc, nu în amor însuşi, ci în setea de amr. Ea visează în fereastră... să viseze numai... n'ar fi un păcat analiza simţurilor ei ?...

III.

Onufrei şi Ieronim, trecând pe strade, nu vedeau că erau urmăriţi de un om. Era pictorul.

Ieronim avea să caute la poştă, unde şi află o scrisoare dela un unchiu al lui, un bătrân sihastru. Iată ce scria :

„Iubite în Cristos, nepoate,

„Este o frumuseţe de zi acum când îţi scriu şi sunt atât de plin de dulceaţa cea proaspătă a zilei, de mirosul câmpiilor, de gurile înmiite ale naturii, încât pare că-mi vine să spun şi eu naturii ceea ce gândesc, ce simt, ce trăieşte în mine. Lumea mea este o vale, înconjurată din toate părţile de stânci nepătrunse, care stau ca un zid dinspre mare, astfel încât suflet de om nu poate şti acest rai pământesc, unde trăesc eu. Un singur loc de intrare este — o stâncă mişcătoare ce acopere maestru gura unei peştere, care duce până înăuntrul insulei. Astfel, cine nu pătrunde prin acea peşteră, crede că această insulă este o grămadă de stânci sterpe înălţate în mare, fără vegetaţie şi fără vieaţă. Dar cum este insula ? De jur împrejur stau stâncile urieşeşti de granit ca nişte păzitori negri, pe când valea insulei, adâncă şi desigur sub oglinda mării, e acoperită de snopuri de flori, de viţe sălbatice, de ierburi nalte şi mirositoare, în care coasa n'a intrat niciodată. Şi deasupra păturii afânate de lume vegetală se mişcă o lume întreagă de animale. Mii de albine cutremură florile lipindu-se de gura lor, bondarii îmbrăcaţi în catifea, fluturii albaştri umplu regiune anumită de aer,

deasupra căreia vezi tremurând lumina soarelui. Stâncile nalte fac ca orizontul meu să fie îngust. O bucată de cer am numai, dar ce bucată ! Un azur întunecos, limpede, transparent, şi numai din când în când câte un nourel alb, ca şi când s'ar fi vărsat lapte pe cer. In mijlocul văii e un lac, în care curg pentru izvoare care ropotesc, se sfădesc, murmură, răstoarnă pietricele toată ziua şi toată noaptea. E o muzică eternă în tăcerea vărătecă a văii şi prin depărtare, prin iarbă verde, pe costişe de prund, le vezi mişcându-se şi şerpuind cu argintul lor fluid, transparent şi viu, aruncându-se în braţele bulboanelor, în care se învârtesc nebune, apoi repezindu-se mai departe, până ce, suspinând de satisfacere, se adâncesc în lac. In mijlocul acestui lac, care apare negru de oglindirea stufului, ierbăriei şi răchitelor lui, este o nouă insulă mică, cu o dumbravă de portocale. In acea dumbravă este peştera, ce am prefăcut-o în casă, şi prisaca mea. Toată această insulă în insulă este o florărie săditâ de mine anume pentru albine. Lucrez toată ziua câte ceva. Ştii că în tinereţea mea am fost la un sculptor. De aceea, după ce am netezit granitul peşterii mele, am umplut suprafaţa pereţilor cu ornamente şi basoreliefuri, cum o umpli tu cu schiţe. Deosebirea-i că sculptura e goală, prin urmare chipurile ce le sculptez eu, asemenea. Pe un perete e Adam şi Eva... Am cercat a prinde, în aceste forme, inocenţa primitivă. Nici unul din ei nu ştie încă ce însemnează iubirea... ei se iubesc fără să o ştie... formele sunt virgine şi necoapte... în expresia feţei am pus duioşie şi nu pasiune ; este un idil liniştit şi candid între doi oameni ce n'au conştiinţa frumuseţii, nici a goliciunii lor. Ei umblă îmbrăţişaţi sub umbra unui şir de arbori, dinaintea lor o turmă de miei.

„Cu totul altfel e Venus şi Adonis. Venus e numai amor. Ea îşi pleacă capul ei îmbătat de pasiune pe umărul acelui tânăr femeieşte frumos, timid şi înamorat de sine, şi el se uită furiş la formele perfecte ale zeiţei ce-l fericeşte, căci îi e ruşine să se uite deadreptul.

„El joacă rolul unei fete naive, pe care amantul ar fi descoperit-o.

„In genere îmi place a reprezenta pe femeia agresivă. Bărbatul e firesţe agresiv, va să zică natura se repetă în fiece exemplar în astă privinţă, şi excepţiile ei sunt tocmai femeile agresive. Este o nespusă gentileţe în modul cum o femeie ce iubeşte şi care e totodată inocentă, timidă, trebue să se apropie de un bărbat sau ursuz cine ştie prin ce, sau şi mai pudic şi mai copil decât ea.

„Cum vezi, nu vorbesc de curtizane, de femei a căror experienţă e călăuza amorului, ci tocmai de agresiunea inocenţei femeieşti. De aceea, sculptez acum tocmai pe peretele cel mai alb, pe Aurora şi Orion. Ştii că tânăra Aurora răpeşte pe Orion, de care se înamorase însăşi cruda şi virgina Diana şi-l dusese în insula Delos. In faţa lui Orion exprim acel fond de întuneric şi mândrie, care-l vezi mai în faţa tuturor tinerilor, în Aurora acea veselie nestingibilă a fetelor tinere, — a sculpta agresiunea în o asemenea faţă este greu... *Un* lucru-mi pare ciudat. După orele care în amor se numesc păstoreşti, rămâne în om o profundă descurajare şi tristeţe, ba, susţin chiar, că în acele momente omul e mai capabil de sinucidere, ba mai nepăsător faţă de moartea decât orişicând. Găsesc pe de altă parte, că un tânăr nesedus e mai greu de a-l seduce decât o fată, şi că biata Venus trebue să-şi fi avut chinul ei cu Adonis. E un mister în această aversiune înainte, în tristeţe după plăcere. Dar eu nu-l pricep.

„Umblu la şcoală. Ştii la cine : la albinele mele. Am părerea cum că toate ideile ce plutesc pe suprafaţa vieţii oamenilor sunt creţii ce aruncă o manta pe un corp ce se mişcă. Ele nu sunt altceva decât mişcarea corpului însuşi, deşi atârnă dela ea. Mai întâi statul albinelor. Ce ordine, măiestrie, armonie în lucrare. De-ar avea cărţi, jurnale, universităţi, ai vedea pe literaţi făcând combinaţii geniale asupra acestei ordine, şi ar gândi că-i făptura inteligenţei, pe când vezi că nu inteligenţa, ci ceva mai adânc aranjează totul cu o simţire sigură, fără greş. Apoi coloniile. In toată vara vedem câte două sau trei generaţii colonizându-se în statul matern, şi ceea ce ne bucură este lipsa de fraze şi rezonamente cu care la oameni se îmbracă această emigrare a superfluenţei locuitorilor. Apoi revoluţiile. In tot anul o revoluţiune contra aristocraţiei, a curtezanilor reginei — minus contractul social, oraţiunile parlamentelor, argumente pentru dreptul divin şi dreptul natural. *Cinis et umbra sumus* *).

„Dar, vei răspunde — părinte, duci idei şi cugetări în natură după analogia împrejurărilor omeneşti, judeci aşa dară organizaţiunile de stat ale animalelor numai întrucât le vezi asemănătoare cu cele omeneşti, şi încifrezi lumea noastră în lumea lor. Nu. Oamenii înşişi duc o vieaţă instinctivă. De obiceiuri şi instituţiuni, crescute pe temeiul naturii, se lipesc religiuni subiective, fapte rele şi mizerabile, însă foarte cu scop şi tocmai acomodate cu strâmtoarea de minte a celor

*) Cenuşe şi umbră suntem.

mai mulţi oameni. Asta merge multă vreme astfel. Te naşti, te însori, faci copii, mori, tocmai aşa ca la animale, numai că în loc de uliţa satului, unde paradează Don Juanii patrupezi, există la oameni sala de bal, jocul, muzica, unde vezi asemenea junele maimuţe cu monoclu mirosind femeiele. Şi astfel trec multe bucăţi de vreme, crezi ori nu crezi ceea ce ţi se argumentează despre excelenţa acestei lumi, şi mori apoi, fără ca cineva să mai întrebe după acea muscă — care, ca învăţat, a produs maculatură ştiinţifică, ori, după împrejurări, a predicat, a agitat republica ş. a. m. d. Şi poate că, din când în când, îţi vin momente de luciditate, în care priveşti ca trezit din somn, şi vezi deodată cu mirare că ai trăit într'o ordine de lucruri strict organizată, fără ca să o ştii sau să o vrei aceasta. Şi *această* minte, care în turburea şi pustia împingere şi luptă a istoriei oamenilor, a istoriei unui ce elementar, are din când în când câte o fulguraţiune de luciditate, această lecuţă de *nonsens* să vorbească şi ea? să aibă vreo influenţă, să însemneze ceva, să încifreze ceva în natură, ea care nu-i decât o incifraţiune a aceleiaşi naturi? Nici vorbă măcar.

„Astfel vedem în marile migraţiuni ale popoarelor, unde fiii minoreni ieşeau din ţară, pe când stupul matern sta locului, o analogie cu roiurile albinelor. Nu explicările ce se dau faptelor, ci faptele însile sunt adevărul.

„Doctrinele pozitive, fie religioase, filozofice, de drept ori de stat, nu sunt decât tot atâtea pledoarii ingenioase ale minţii, ale acestui *advocatus diaboli*, care e silit de voinţă ca să argumenteze toate celea. Acest mizerabil advocat e silit să pue toate într'o lumină strălucită, şi, fiindcă existenţa e în sine mizerabilă, el e nevoit să împodobească cu flori şi cu o aparenţă de profundă înţelepciune mizeria existenţei, pentru a înşela în şcoală şi în biserică pe ţurcanii cei mici, care intră abia în scenă, asupra valoarei vieţii reale. Pentru lucrătorii statului — onoarea, pentru soldaţi — gloria, pentru principi — strălucirea, pentru învăţaţi — renumele, pentru proşti — cerul, şi astfel o generaţie înşeală pe cealaltă prin acest *advocatus diaboli* moştenit, prin acest sclav silit la şireţie şi sofisme, care aicea se vaieră ca popă, colo face mutre serioase, ca profesor, colo parlamentează ca advocat, dincolo taie feţe mizerabile ca cerşetor. Acest din urmă o face pentru un pahar de vin ce-l are *in petto* *), altul pentru un titlu, altul pentru bani, altul pentru o coroană, dar la toţi în esenţă, este aceiaşi, un moment de beţie.

*) In suflet, în piept.

„Iată ce învăţ eu dela dascălii mei, dela albine. — In şcoală la ele văd că suntem umbre fără voinţă, automaţi care facem ceea ce trebue să facem, şi că, pentru ca jucăria să nu ne desgusteze, avem această mână de creieri, care ar vrea să ne dovedească, că într'adevăr facem ce voim, că putem face un lucru sau nu... Aceasta-i o înşelare de sine, în care mulţimea de probabilităţi e confundată cu ceea ce suntem siliţi a face.

„Vieaţa internă a istoriei e instinctivă ; vieaţa exterioară, regii, popii, învăţaţii, sunt lustru şi frază, şi cum de pe haina de mătase pusă pe un cadavru, nu poţi cunoaşte în ce stare se află, astfel, de pe aceste vestminte mincinoase, nu poţi cunoaşte cum stă cu istoria însăşi.

„Eu, mulţumită naturii, m'am desbrăcat de haina deşertăciunii. Ştiu că tu până acum eşti frate laic. Nu te călugări, copilul meu... nu te preface în rasă şi comănac din ceea ce eşti, un băiat cuminte. Am fost sihastru, nu călugăr. Aşi vrea ca cineva să-mi iee locul în această sihăstrie, căci sunt bătrânit şi poate în curând să-mi bată ora mântuirii. Vino tu, dar numai după ce voi muri... Pe cât trăiesc, scuteşte-mă şi tu, am trebuinţă de singurătate. Bătrâneţea este o moarte înceată ; ce încet bate inima mea acum, ce iute bătea înainte de 60 de ani... Lume, lume ! Şi într'o zi va bate din ce în ce mai încet. apoi va înceta, căci s'a sfârşit undelemnul candelei. Ştiu că n'am să simt că am să mor. Va fi o trecere molcomă şi firească, de care nu mă tem. Voi adormi... de nu m'aşi trezi iar... Iţi sărut fruntea, iubite şi celelalte *).

„Euthanasius".

IV.

Pe când Ieronim ieşea cu Onufrei dintr'o veche zidire, îi văzu Francesco şi intră în vorbă cu cel dintâi, ca să- steie model pentru un tablou al său. Acesta, văzând că n'avea ce găsi de împotrivit bătrânului maiestru, se învoi şi plecară tustrei spre locuinţa lui. In drum, părintele Onufrei, dând ca din întâmplare de mâna pictorului, care conţinea vreo câteva piese de aur, crezu că ce-i găsit îi bun găsit, şi, strângând cu multă amiciţie şi intenţie luătoare mâna acestuia, gândi că are multă cauză de a se depărta, mai ales că

*) In text : grecește

tablele dela crâşmă îl invitau dragoste, — deci pretextă ce pretextă, şi se duse.

In vremea asta, Cezara, curioasă şi neastâmpărată, cotrobăia prin odaia pictorului. Ea se apropie de tabloul, acoperit cu o pânză, o ridică şi se uită întrucât înaintase lucrarea „Căderii Ingerilor". Cu faţa de o senină seriozitate întindea Arhanghelul Mihail spada sa de foc în aer. Pletele lui blonde fluturau împrejurul capului său alb ca marmora şi a frunţii boltite, şi ochii lui albastri străluceau pare că de putere şi energie. Braţul i se întindea spre chaos... aripile lungi şi albe păreau a se ajunge într'o elipsă deasupra umerilor lui, şi deasupra frunţii se încovoia un cerc de stele albastre. Fondalul era chaos, în sus, străbătut pe ici pe colea de câte o stea murind — jos, întunecos şi rece. Dar, în dreptul spadei îngerului, era lăsată o dungă cenuşie de loc gol pentru figura demonului urmărit.

Ea auzi paşi în tindă. Un paravan ascundea patul artistului... ea se ascunse după el. Şezu pe pat... şi se uită... Intră Francesco cu tânărul călugăr. Inima-i bătea în pereţii pieptului de credea că voieşte să i se spargă. Artistul îi arătă lui Ieronim tabloul şi locul ce are să-l ocupe chipul său pe acea pânză ; apoi intrară amândoi într'un cabinet. Cezara nu se mişca din loc... tăcea ca peştele.

Francesco reveni, îşi căută paleta, pensulele, lăsă peste fereastră o perdea de mătase albastră, încât camera se umplu de un aer vioriu... aşeză la un loc potrivit un piedestal negru de lemn, uşa cabinetului se deschise... şi... Cezara era să răcnească .. dar îşi astupă gura cu o mânuţă şi cu alta ochii. Să vorbim încet... cel puţin lectorii mei închipuiască-şi că le vorbesc la ureche... ia să vedem. rămase mâna Cezarei tot la ochi ? Sânii îi crescuse într'atâta de bătăile inimei, încât sărise un bumb dela pieptăraşul cam îngust de catifea neagră... de ce şi-l încheiase ? — dar cine ştia că inima ei o să aibă asemenea turburări ? Ea îşi desbumbă pieptarul, sânii ei albi ca zăpada se eliberară din închisoarea lor de catifea, şi ea răsuflă adânc, deşi încet. Apoi îşi puse mâna la ochi iar, până ce i se răcori sufletul... apoi ridică un degeţel... cel mic, deasupra ochilor şi se uită printre degete... Văzu un cap frumos pe nişte umeri largi şi albi, pe un bust ce părea lucrat în marmoră... Acum era să-i plesnească colanul... ea îl descheiă din sponci şi, răsuflând din ce în ce mai liniştit, începu să privească întregul acel model frumos, din ai cărui muşchi şi forme respira mândria şi nobleţa... Mânile ei căzură 'n jos, căci era obosită de emoţiune, dar nu sătulă de a privi. Tre-

mura cu toate astea, ca varga, şi i-ai fi auzit clănţănirea dinţilor, dacă n'ar fi ţinut gura strâns încleştată.

Penelul pictorului sbura pe spaţiul gol ce şi-l lăsase pe pânză, şi sub mâna-i se născură formele lui Ieronim, de sus în jos, formă cu formă, până la umeri, pe care pictorul schiţă două lungi şi strălucite aripi negre... Şedinţa era lungă. In vremea aceea, Ieronim stătea pe piedestal drept, nemişcat, mândru ca un antic Apollo, în semi-întunericul vânăt al odăii, pe care pictorul îl făcuse anume, pentru a nimeri tonul fundamental al figurii.

— Ieronim ! întrerupse Francesco tăcerea ce domina în sală... Cezara se sperie la aceste sunete. Ii veni ideea ciudată, că pictorul are de gând să dea paravanul într'o parte... atunci ea era descoperită. Cu toaleta ei dezordonată *), cu părul vâlvoi, cu ochii aprinşi în cap şi cu faţa roşie ca sângele... Dar nu era asta.

Pictorul zise : — „Am ajuns la cap. Trebue să te fi îndoit vreodată în vieaţa ta de ceva. Reaminteşte-ţi acea situaţie, ca să văd ce expresie va lua faţa ta."

Ieronim îşi rechemă în minte scrisoarea bătrânului Euthanasius, şi o zâmbire rece, sceptică, îi descleştă puţin buzele ! O, de-ar fi înmărmurit astfel ! Era o durere mândră în faţa lui, şi bietei Cezare îi ieşi o lacrimă în ochi.

— „Da ! da ! asta-i expresia", zise Francesco inspirat. Ochii lui se entuziasmară, şi penelul său schiţă în fugă acele trăsături de o dureroasă amărăciune în faţa întunecatului geniu infernal.

— „Ce nenorocit trebue să fi fost, când reamintirea îi schimbă astfel faţa", — gândi Cezara, şi o duioşie dulce şi liniştită îi umplu sufletul... Ea nu mai era aceeaşi. Din tremurătoare deveni lină — acum îl iubea. In acea frumoasă statuă de marmoră albă, în acel Adonis încremenit, ea presupunea un suflet... Ii venea să plângă acum. Buzele ei se descleştară cu o dulce expresie de durere şi de amor ; ea îşi înclină capul în perini şi-şi închise ochii. Simţea că plânge fără să vrea

— „Mi-ar trebui încă câteva şedinţe", zise Francesco. Cezara îşi deschise ochii, dar... Francesco trăsese perdeaua, şi ea-l văzu din nou pe Adonis al ei în lumina plină a soarelui.

Işi astupă iar ochii, şi auzi cum pictorul şi Ieronim se depărtaseră în cabinetul alăturat.

---

*) In „Curierul de Iaşi" : „dezorganizată". Id. ed D. Murăraşu. — In ed. Scurtu (1908) şi Cuza (1914) : „dezordonată".

Ea sări repede, tiptil, încet, se repezi pe uşă afară în budoarul ei, s'aruncă, îşi ascunse faţa în perini, şi boţea tot ce-i încăpea în mâni. Când Francesco intră în odaia ei, ea s'aruncă în gâtul lui, îl strânse spasmodic, îl desmierdă, îl sărută...

— Ce-i, copila mea ?

— Nimic.

— Iţi place ?

Ea şopti ceva neînţeles, cu ochii plini de lacrimi şi dorinţă.

V.

Cezara către Ieronim.

„Iartă dacă o femeie îţi spune că te iubeşte. O femeie frumoasă şi tânără, căci ştiu că sunt frumoasă. Dar ştiu eu... tu eşti atât de mândru, ştii a privi atât de rece... Ah ! cum aşi topi ghiaţa ochilor tăi cu gura mea, iubite ! De ce să mai îmbrac amorul cu vălul ruşinei ?... când te iubesc, când aşi primi să fiu servitoarea ta, numai să mă suferi într'un colţ al casei, în care vei locui tu, să suferi ca să sărut perina pe care va dormi capul tău. Vezi tu ce copil supus, umilit, este amorul ? Tu crezi că sunt o neruşinată, o rea, o femeie de defăimat ; dară cugetă un lucru, că aş fi un miel, că n'aş vorbi un cuvânt, că aş tăcea privindu-te, dacă m'ai iubi şi tu pe mine. Ştiu eu cum e inima ta ? Pot eu şti ? Vin de-mi spune. cum este... ce se petrece în acea cămăruţă unde-aş vrea să locuesc eu... numai eu. Şi ştii tu cum mă chiamă ?

„*Cezara*".

Ieronim către Cezara.

„Că eşti frumoasă, cred ; că mă iubeşti, îţi mulţumesc ; că-mi oferi tot ceea ce tu crezi că m'ar face fericit, mă face să fiu în stare de a-mi jertfi vieaţa pentru tine. Iţi sărut mâna pentru voinţa ce ai de a mă face fericit, deşi te înşeli când crezi că amorul tău de femeie m'ar putea face Amorul este o nenorocire, şi fericirea ce mi-o oferi, venin. Că n'o ştii aceasta, e împrejurarea cate te face adorabilă. Dacă ai avea pentru un moment ochii mei, ce altfel ţi s'ar arăta acea-

stă lume, în care tu cauţi şi speri a găsi ce nu-i în ea — fericirea. Tu zici să te iubesc.

„Dacă te-aş putea iubi ca pe o stea din cer... da ! Dar dacă suspin, dacă doresc... n'aud eu din toate părţile aceleaşi suspine ordinare, aceleaşi doruri... ordinare ? Căci care-i scopul lor ? Plăcerea dobitocească, reproducerea în muşinoiul pământului de viermi noi, cu aceleaşi murdare dorinţe în piept, pe care le îmbracă cu lumina lunei şi strălucirea lacurilor, aceleaşi săruturi greţoase, pe care le aseamănă cu susurul zefirilor, şi cu auirea frunzelor de fag. Este aşa, sau nu ?

„Priveşte-i, acei tineri, cu zâmbiri banale, cu simţiri muieratice, cu şoapte echivoce — vezi acele femei care le răspund cu ochiri voluptoase şi mişcându-şi buzele, — vezi ! împrejurul acestui instinct, se învârteşte vieaţa omenirii... Mâncare şi reproducere, reproducere şi mâncare ! Şi eu să cad în rolul lor ?... Să cerşesc o sărutare ? Să fiu sclavul papucului tău, să tremur, când îţi vei descoperi sânul... sânul care mâine va fi un cadavru şi care, după fiinţa sa, este şi astăzi ?... Să mă frizez ca să-ţi plac, să-ţi spun minciuni, ca să petrec mintea ta uşoară ; să mă fac o păpuşă pentru... cine o şi mai spune pentru ce ? Nu ! nu mă voi face comediantul acelui rău care stăpâneşte lumea ; mi-e milă de tine, de mine, mi-e milă de lumea întreagă. Mai bine mi-aş stoarce tot focul din inimă, ca să se risipească in scânteî, decât să animez cu el o simţire pe care-o cred nu numai culpabilă, ci ordinară... Lasă-i să se mângâie în simţurile lor, lasă-i să se iubească, lasă-i să moară cum au trăit ; eu voi trece nepăsător prin această vieaţă, ca un exilat, ca un paria, ca un nebun !... numai nu ca ei.

„Sâmburele vieţei este egoismul, şi haina lui, minciuna.

„Nu sunt nici egoist, nici mincinos. Adesea când mă sui pe o piatră naltă, îmi pare că în creţii mantalei, aruncate pe umăr, am încremenit şi am devenit o statuă de bronz, pe lângă care trece o lume, ce ştie că acest bronz nu are nicio simţire comună cu ea... Lasă-mă în mândria şi răceala mea. Dacă lumea ar trebui să piară şi eu aş putea să o scap printr'o minciună, eu n'aş spune-o, ci aş lăsa lumea să piară. De ce vrei tu să mă cobor de pe piedestal şi să mă amestec cu mulţimea ? Eu mă uit în sus, asemenea statuii lui Apollo... Fii steaua cea din cer, rece şi luminoasă ! şi atunci ochii mei s'or uita etern la tine.

„I."

. . . . . .

Ieronim părăsise mânăstirea după sfatul lui Euthanasius şi trăia izolat într'o chiliuţă din oraş, pe care o împodobise cu flori şi cu schiţe zugrăvite de el. In această sihăstrie primea adesea vizitele lui Francesco. Intr'o zi el îi arătă acestuia scrisoarea Cezarei.

— Ei, ai de gând să zici ba ?

— Iată ce zic, răspunse arătând pe a sa.

— Fă ce vrei. dar astăzi vino în atelierul meu, căci tabloul mi-e gata.

Plecară, şi veniră la Cezara acasă.

— Domnişoara Cezara, recomandă Francesc când intrară.

— Cezara ? murmură Ieronim uimit şi se uită lung şi serios la faţa ruşinoasă şi roşie a bietei fete. Ieronim se aşeză în colţul unui divan şi părea rău dispus. Francesco ieşi, iar Cezara... s'aruncă la picioarele tânărului, cu mânile unite, tremurând şi aproape plângând.

— O ! zise ea încet, ca şi când s'ar fi şi temut de ceea ce zicea, şi apucându-i o mână o duse la buzele ei — poţi suferi amorul meu ? să-i suferi numai... căci nu pretind să mă iubeşti ; dar să te laşi iubit, ca un copil... Am auzit că eşti urîtor de femei, singuratic, şi am disperat iubindu-te...

El îi cuprinse talia, o ridică încetinel dela pământ, o aşeză lângă el, — apoi îi puse mâna după cap şi se uită drept şi lung în ochii ei... Ii era ciudat... nu-i venea să creadă ceea ce vedea cu ochii.

— Drept vorbeşti ? întrebă el.

Ea-şi plecă fruntea în jos. Văzuse zâmbetul lui, şi văzuse destul pentru a nu spera nimic.

— Ah ! gândi în sine — ce plăcere poate găsi un om ca el, într'o păpuşă uşoară, în această mască de ceară a mea ? Se înţelege... Alt bărbat s'ar simţi măgulit ; el... nici măgulit nu-i... Ştie că i se cuvine amor, şi mă întreabă numai, precum un dascăl pe eleva lui, amicabil însă destul de rece : „Adevărat vorbeşti ?"

O altă femeie, mai mândră de frumuseţea ei, ar fi ieşit vânătă de mânie şi jignită de moarte din casă. Nu se oferă o femeie spre a fi refuzată. Ea ? Era tristă... Ar fi plâns — ar fi plâns de-ar fi murit, dar nu putea fi supărată pe el.

Şi el, cu cât o privea mai mult, cu atât o găsea mai frumoasă. Avea milă de ea, deşi nu voia să inspire speranţe deşarte, precum ar fi făcut orice bărbat în locu-i.

— Nu că nu eşti frumoasă, Cezara. Să vorbim încet... te voi numi tu, căci îmi eşti scumpă, deşi nu te iubesc în felul în care aş dori eu însumi. Ascultă. Eu n'am iubit niciodată

şi poate că nici sunt în stare.. Dar *un* lucru crede : nu iubesc pe nimeni, dar dacă aş iubi, sigur că tu ar trebui să fii amanta mea. Simt o adorare în inima mea pentru tine, care poate ar deveni amor... dacă... ei bine, dacă nu m'ai iubi tu pe mine. Eu singur nu ştiu cum să-ţi descriu simţirea ciudată care-mi răceşte inima, adică nu mi-o răceşte atâta, cât mi-o face somnolentă. Nu am dorinţe şi tu m'ai învăţat de-a le avea... Iţi pare ciudat asta... dar şi mie... Parcă te-aş săruta... dacă nu m'aş teme că mi-ai da sărutarea înapoi ; pare că te-aş iubi... atunci când ai fi supărată pe mine.

— Nu pot fi... nu mă pot preface... în nimic, zise ea. E trist, — adaose liniştită şi cu glasul puţin adânc — căci dela amorul tău atârna fericirea vieţii mele întregi... Acuma Castelmare are jocul liber... nu am cauze de-a mă opune căsătoriei cu el, căci tu nu vrei să ştii nimica de mine. Nu mai voi să fug dela tatăl meu, căci trebue să caut a-mi uita nenorocirea, de se poate, prin o altă nenorocire... Sunt femeie... am crezut că sunt frumoasă... n'o mai pot crede... am crezut că am dreptul de a dispreţui amorul unui om ce mă iubeşte... mi s'a răsplătit cumplit acest dispreţ cu aceeaşi măsură.

— Cezara, zise el încet şi înduioşat... mă laşi tu să cuget asupra acestui lucru ? Am o inimă şi o minte ciudată. Nimic nu pătrunde în ele nemijlocit. O ideie rămâne la mine zile întregi pe suprafaţa minţii, nici mă atinge, nici mă interesează. Abia după multe zile, ea pătrunde în fundul capului, şi atunci devine, prin altele ce le-a fi găsind acolo, adâncă şi înrădăcinată. Cezara... simţirile mele sunt tot la fel. Pot vedea un om căzând mort pe uliţă, şi momentul întâi nu-mi face nicio impresie... abia după ore reapare imaginea lui şi încep a plânge... plâng mult şi urma rămâne neştearsă în inima mea. Tu spui să am milă de tine ? Eu îţi zic : ai milă de mine... căci, dacă vreodată iubirea ar pătrunde în inimă-mi, aş muri de amor. Tu nu mă înţelegei, numai simt că amorul şi moartea mea vor fi foarte aproape una de alta. Ceea ce am nemijlocit este simpatia mea... aceasta o ai întreagă. Iubeşte-mă de voieşti, dacă — lasă să-ţi spun acest dulce cuvânt — dacă ai îndurarea s'o voieşti. Tu gândeşti că eu nu te-aş putea iubi ? Te înşeli... Lasă-mi numai timp... ca icoana ta să pătrundă adânc în inimă, să mă familiarizez cu această ideie. eu, care n'am fost iubit, nici am iubit pe nimenea... şi gândesc cum că tot aş putea nebuni iubindu-te.

El o sărută pe frunte şi ieşi. Ea surâse ; luă un joc de cărţi şi le meni, ca să vadă dac' a veni mâine, şi zise lin,

înșirând cărțile : „Dac' a veni mâine l-oi iubi ; dacă n'a veni atunci... atunci asemenea l-oi iubi."

Ieronim către Euthanasius.

„Desmierd un chip de copilă în felul meu... adică umplu un album cu diferite expresii ale unui singur cap. E ciudat că ochii mei atât de clari, pot zice de o cerească claritate, nu pot cuprinde nimic *deodată*. Măsgălesc pereții. Am intrat la o copilă înamorată de mine, pe care n'o iubesc... Am văzut-o roșie, sfioasă, turburată... Am *zugrăvit* în cartea mea această expresie. A îngenunchiat lângă mine... m'a făcut să-i sufăr iubirea... nu-ți pot descrie expresia de nevinovăție, candoare și amor din fața ei... dar am schițat-o. E de sărutat schița mea. Poate că e una din cele mai nimerite din câte am zugrăvit. Am pus-o lângă mine. Deconcertare și o dulce resignație. Un profil îngeresc. I-am spus cuvinte bune. O rază de speranță în acea amabilă mâhnire a feței. O adorabilă schiță. Dar simt că din ce în ce schițele se familiarizează cu inima. N'o iubesc. Nu. Adio, părinte."

. . . . . .

„O iubești fătul meu, fără să o știi. *Cinis et umbra sumus*

„Euthanasius".

VI.

Sunt oameni pe care spirite de observație și femeile îi descoase dintr'o singură apucătură — oameni cu puțin spirit, dar de un caracter tare, expres consecvent. Astfel era Castelmare. Dacă o femeie l-ar fi auzit trăgând clopoțelul — ar fi știut îndată cu ce față să-l primească ; dacă un actor bun i-ar fi auzit pașii severi apăsați și de o aspră regularitate, răsunând prin galeriile și coridoarele palatului Bianchi, ar fi știut prin o acțiune reconstructivă, fără să-l vadă, să-și imagineze aproape caracterul omului în chestiune : o natură comună, consecventă și puternică.

Puindu-și odată 'n minte de a lua pe Cezara, vrând-nevrând, lui îi erau toate mijloacele bine venite, deși nu dispunea de multe, căci nu avea destul spirit pentru aceasta. Dar, întrucât îl servea inteligența, el cerca a descoperi dacă nu cumva șireata copilă ar avea vreun amor.

Deşi Ieronim nu ştia ce fel e simţirea lui pentru Cezara, îi plăcea să asculte de ea, ca un copil de soră-sa mai mare, şi, drept vorbind, ea abuza într'un mod neiertat de această putere ce o avea asupra lui. El simţea în prezenţa ei un fel de duioşie în inimă, un fel de fior fără de înţeles, a cărui suvenire îl urmărea zile întregi. Nu se poate zice că era amor, căci deşi-i plăcea prezenţa ei, totuşi îi plăcea şi mai mult ca — departe de ea, să cugete la dânsa. In asemenea resuveniri, în care el se juca cu imagina-i, prezenţa ei aevea îi era chiar supărătoare. Simţea pare-că un ghimpe în inimă, când ea era de faţă — nu mai avea acea libertate de vis, care era esenţa vieţii sale şi singura fericire a unui caracter mulţumit, fără amor şi fără ură. — „Dacă mi-ar da pace — gândi el în sine — totuşi ar fi cum ar fi. Atunci aş ţinea-o de mâna ei mică şi ne-am uita în lună — în virgina lună, — atunci o privesc ca pe o statuă de marmoră sau ca pe un tablou zugrăvit pe un fond luminos, într'o carte de icoane... Pare că părul ei e o spumă de aur, atât de moale-i... Şi faţa ei se poleieşte într'un mod ciudat. Dar, nu-mi dă cât lumea pace... mereu mă gâtuie... mă sărută c'o iubesc. Ba pe dracul. Altfel... e chiar frumoasă — să spun dreptul. Bărbia se rotunjeşte ca un măr galben... guriţa câteodată pare că-i o cireaşă... şi ochii... ah ! ochii ! Numai de nu i-ar apropia de ai mei... îmi atinge genele şi mă înfioară până 'n tălpi. Atunci nu mai văd ce frumoasă e... o negură îmi întunecă ochii... atunci aş omorî-o... Asta nu-i trai, asta-i chin ! Dar biata copilă... să fiu drept... ce ştie ea, că mă chinuie !"

Şi azi umbla prin grădina palatului Bianchi. Asemenea unor aripi de vultur sălbatic cuprindea, ca un privaz, părul negru şi uscat, acea frumoasă şi ostenită faţă de marmoră de Paros.

Pleoapele pe jumătate lăsate în jos trădau mărimea ochilor lui de un întunecos şi demonic albastru, şi cu toate acestea desgustaţi ; buzele întredeschise arătau o energică durere, şi numai gâtul se îndoia cu mândrie, ca şi când nu şi-ar fi pierdut-o sub greutatea vieţii. — Noaptea era lucie, aerul părea nins de razele lunei, care se furişau prin întunecoasa verdeaţă a copacilor. El şezu pe o bancă, cu mânile unite şi lăsate peste genunchi, cu fruntea plecată şi părul risipit peste ea ; gândea lucruri de care nu-şi da seama, şi numai luna, lunecând printre nouri, umplea noaptea de vis. S'auzi un foşnet uşor care-l trezi... Era ea. Cum se schimbase acum ? Faţa ei nu mai era trasă, ci se rotunjea vădit, sânii ei erau mai plini, numai roşeaţa din obraz dispăruse, făcând loc unei

palori care-i da un aer de nespusă blândeţe. Ochii nu mai aveau acea sălbatecă şi noptoasă strălucire, în adâncimea cărora fulgera întunecosul amor şi întunecoasa dorinţă... ci limpeziţi, nespus de adânci, te-ai fi uitat zile întregi în ei. Linişte şi o melancolică pace era în adâncimea lor... Şi în acea faţă atât de palidă, plină, dar tristă, surâdea suferitor oarecum gura de purpură... o roză a Ierihonului, a cărei frumuseţe nu se trece Ea se apropia încet prin aleile străbătute de seninul nopţii, pe cărările albe zugrăvite cu umbrele mrejelor de frunze. Ea-l văzu, dar nu-şi iuţi pasul. Ii ghicise ea caracterul ? Poate. El stătea locului şi se uita lung la ea, cum s'apropia încet, asemenea unei lunatece, ca 'n somn.

El, rezemându-şi cotul de spata băncii, îşi lăsă bărbia pe mână, mişcându-şi încet degetele, şi se uita uimit cu ochii strălucitori la strălucitorul ei chip ce se apropia. Ea şezu alături cu el, dar drept în lună. Nu-i atinse mâna — nimic. Luna o poleia frumos, şi ea era destul de vicleană spre a se lăsa muiată întreg de această dulce şi voluptoasă lumină. El o privea mereu. Apoi îşi întinse el mai întâi mâna şi apucă încet mânuţa ei fină şi rece. „Ah !“ gândi el, şi un ce nemai simţit îi trecu prin inimă... „ah ! cum îmi place acum !“ Acum se lipi cu încetul de chipul ei mlădios şi uşor, şi aplecându-şi gura la urechea ei, îi şopti lin — deşi cu glasul plin de înfocare : „Priveşte la lună, luna miezei-nopţi — frumoasă ca un copil de patrusprezece zile şi — rece... Nu simţi tu, c'a încetat toată durerea vieţii, orice dorinţă, orice asprirare, în privirea acestui mândru tablou din care faci şi tu parte... Acum eşti în capul meu înger, frumoasă cum nu te-am văzut niciodată... dulce... Nu ştii tu, că eu te iubesc ?...“

Ea se înfioră, dar tăcu.

„...Şi apoi, priveşte asupra oraşului întreg, pe acest amestec strălucit de palate şi domuri, vezi cum, ajunse de lună, strălucesc asupra maselor întunecoase vârfurile turnurilor şi pânzele dela corăbii pe râu. Şi cu toate acestea centrul acestui tabloul eşti tu ! tu ! tu !... Nu s'aude nimic... decât departe în vreo grădină privighetoarea, şi s'aude vuind încet o roată pe apă. Şi tu priveşti tăcută şi nevinovată asupra acestei lumi. Trandafirii înfloresc pe faţa ta... Tu regină a sufletelor — nu eşti curată ca izvorul ? mlădioasă ca chiparosul ? dulce ca filomela ? tânără ca luna plină ? Copilăroasă ca un canar ? iubită ca o Dumnezeire ? Priveşte — zise el şi mai încet — strada aceia strâmtă şi întunecoasă : numai într'un singur colţ îi taie umbra o dungă de lumină, dar în acel loc pare c'a nins... Vino cu mine...vino cu mine acasă... Voi da într'o

parte perdeaua din fereastra odăii mele şi vom privi toată noaptea la cer... Ah ! te iubesc !... ţipă el apăsat... te iubesc, — o văd prea bine că te iubesc !"

El o strânse cu atâta putere, încât se încleştase amândoi într'o îmbrăţişare lungă şi nervoasă. Apoi el recăzu obosit de o simţire nemai cunoscută, pe spata băncii, îşi închise ochii, şi-şi lăsă capul pe acea spată. Luna-l bătea drept în faţă. Cezara veni drept înainte-i, se înclină asupră-i, se ţinu cu amândouă mânile de spata băncii şi-l sărută, cu ochii pe jumătate închişi, de nenumărate ori. El nu simţea nimic... asemenea unui copil ameţit de somn, pe care mama îl des miardă.

S'auzi o foşnire în frunzele unui tufar. „Dumnezeul meu ! gândi ea speriată — dacă m'ar fi văzut cineva ? — Poate Castelmare. — Sărmanul copil ! Cum se va întoarce el acasă ? Acest om poate să-l pândească."

Ea-l lăsă un moment să se trezească din această beţie... apoi îl întrebă lin, ca şi când n'ar fi vrut să-i întrerupă decât încet gândurile lui, somnul lin ce-l avea. — „Ştii să mânuieşti sabia ?"

— Da ! zise el.

— Să-ţi aduc o sabie — nu-i aşa ?

— Da...

— Şi mi-i da o sărutare pentru ea ?

— Da.

Ea se urcă repede în palat şi peste două minute veni cu o spadă, pe care i-o încinse, folosindu-se de ocazia de a-l strânge de mijloc.

— Dulcele meu sloi de ghiaţă ! Tu marmoră, tu piatră, tu !

— Dă-mi pace, Cezara. Imi vine să mor !

— Nu ! nu ! Ingerul meu... mergi acasă... să nu ţi se întâmple nimica pe drum; gândeşte la Cezara ta... mărgăritarule ! —

Nu se putu opri de a-i lua capul între mâni şi de a-l săruta odată... tare şi cu sgomot.

— Acum mergi, mergi ! Te rog !

— De ce mă rogi ?

— Pentru că te-aş ucide, de-ai mai rămânea.

— Cum ?

— Ştiu eu cum, zise ea vicleană ca un copil.

Ea îl duse până la un hăţiş şi-l împinse afară din grădină. Apoi se întoarse şi, îmbrăţişând un trunchiu, zise încet şi cu un fel de ciudă : „Ieronim, te muşc !" Ea bătu cu pumnii în trunchiul de copac ; apoi se duse în odaia ei şi, rupându-şi cu furie pieptarul de catifea, încâlcindu-şi părul atât de blond,

ea se uită în oglindă cu ochii înnecați de lacrimi și cu buzele tremurătoare.

Apoi se aruncă în pat și șoptea încet, foarte încet, și înnecată de suspinuri, cuvinte dulci, nepomenit de dulci și desmierdătoare, printre care străbătea numai un nume pronunțat mai tare : „Ieronim".

Nu-i merse însă tot astfel lui Ieronim. El se apropie de strada strâmtă. Aerul lin al nopții îl trezise și, de o natură mult mai puțin senzuală decât porumbița lui, el rămăsese numai cu convingerea teoretică, cum că o iubește. El trecu prin strada întunecoasă cu pasul lui ușor, la care se cunoștea, ca să zic, elastica greutate, precum se simte la pasul unui cal de rasă ; când auzi în urmă-i un pas sever, regulat ca al unui soldat, și recunoscu că-i al lui Castelmare. El se opri și se întoarse spre partea din spre care venea sunetul. Castelmare sosi... Tăcere. Ieronim plesni cu vârful sabiei într'un zid de granit, și la scăpare se recunoscură ambii rivali. In același moment, fără să se fi schimbat vreo vorbă măcar, săbiile începură a se încrucișa, apoi s'auzi un gemăt... o cădere grea pe pavajul dur al stradei ; una din cele două umbre dispăru într'o casă apropiată... cealaltă rămase mută.

VII.

Ieronim se întinsese pe patu-i și dedese într'o parte perdeaua dela fereastră, spre a se uita cum luna apunea în râu, făcând parcă din suprafața lui un drum moale și luminos, când auzi bătând încet în ușă. El se sculă și deschise. Era pictorul.

— Tinere, zise el, trebue să fugi cât mai în grabă din oraș.

— De ce ?

— Ai omorît pe Catelmare.

— Știu.

— Știi. Dar ceea ce nu știi poate, e că el e nepotul și moștenitorul lui Podesta, din acest oraș, că duelurile sunt oprite și că poți ajunge la spânzurătoare.

— Ei și ?

— Ei și ? De unde ai învățat acest limbaj ? Ieronim, adaose bătrânul molcom, copilul meu, mi-ar părea rău de capul tău atât de frumos. Afară de aceea mai am o considerație... Iat-o.

El îi dete o hârtie mâzgălită în linii strâmbe. Acesta o deschise.

Cezara către Ieronim.

Fugi, te rog. Nu l-ai ucis pe Castelmare. Innăbuşit de sânge, a zis oamenilor să-l aducă la noi. A povestit tot, cui îi datoreşte rana sa. Fugi... te rog. Pot să te urmărească încă în astă noapte. Ce-i şi mai trist: contele voieşte să se logodească cu mine în starea în care se află, şi nu am nicio putere de a rezista !... Dar te iubesc. Crede că nu voi supravieţui nenorocirea mea. Rămâind aici, nu m'ai scăpa, ci m'ai face numai să mor de îngrijire... pasărea mea ! Fugi, şi poate că... ah ! unde-i o speranţă de care să mă ţin ?... nu vezi că nu ştiu ce să-ţi zic ?... Ţi-aş zice : vino la mine, şi nu pot. Spune-mi : să te pierd, pentru a te mai vedea odată ! Nu ! Fugi, Ieronim : poate că vreo întâmplare neprevăzută să mă păstreze pentru tine... poate contele să moară... îi doresc moartea... te iubesc ! Nu, nu, nu crede că te iubesc într'atât, încât să-ţi zic să rămâi... Adio... drăguţul meu !

„*Cezara*".

Ieronim şi-aruncă mantia pe umeri, şi ei merseră pe ţărmul râului, unde Francesco îi dădu barca lui. El îmbrăţişă pe bătrânul său amic, desprinse barca de pe ţărm, se sui şi pluti în josul râului, până ce ajungând pe luciul înalt al mării, el aruncă cârmă şi lopeţi în apă, se culcă în barcă sub cerul ce-şi ridica înstelata sa măreţie, şi astfel — un grăunte plutitor pe aria nemărginită a apelor — adormi adânc.

A doua zi soarele era sus când îşi deschise ochii... El văzu că barca lui se înţepenise între nişte stânci de piatră... Soarele stăpânea cerul şi umplea sânul mării cu lumină. La malul continental el văzu răsărind, din stânci pădurene, o mânăstire veche, printre ale cărei colonade de piatră sură, în cerdac, umblau cu pas regulat şi încet călugăriţe. O grădină unită cu murii mânăstirii se întindea până jos la poalele mării, care se mişca urcându-şi apele până lângă un boschet de chiparos şi roze, tăinuit în ponorîrea unei stânci ca un azil de scăldătoare.

El se desculţă, şi, sărind de pe o piatră pe alta, cercetă stâncosul său imperiu. El dădu de un izvor de apă vie şi dulce care se repezea cu mult sgomot în fundul unei peşteri Intră în peşteră... o răcoreală binefăcătoare îl cuprinse pe el, pe care soarele îl arsese în somnu-i... merse mereu înainte...

peştera se lungea din ce în ce şi devenea tot mai întunecoasă. De odată văzu ca o zare de senin, dar îi păru că-i scapără. Văzând însă că ea nu pierea, el se apropie şi văzu o bortă cât ai băga mâna, care corespundea undeva... se uită pe ea... văzu tufişuri mari şi-i veni un miros adormitor de iarbă. El cercă să mărească borta cu puterea mânilor, dar era un granit greu de înlăturat ; numai un bolovan mare păru că se mişcă. El îl urni — bolovanul se întoarse ca în ţâţâni şi lăsă o mică intrare, pe care o putea trece târîndu-se. El intră repede, împinse bolovanul la loc, acoperi chiar zarea cea mică cu pietre şi pământ, şi, când întoarse privirea ca să vadă unde intrase, rămase încremenit de frumuseţea privelişiei.

Stânci uriaşeşti şi cenuşii erau zidite de jur împrejur, una peste alta, până la ceruri, şi în mijlocul lor se adâncea o vale, o grădină de vale cu izvoare, în mijloc cu un lac, şi în mijlocul lacului o insulă, pe care stăteau în şiruri lungi stupii unei prisăci mari.

„E insula lui Euthanasius", gândi el uimit, şi păşea încet, minunându-se la fiecare pas. Până şi insectele erau îmblânzite în acest rai. Fluturii curioşi, albaştri, auriţi, roşii îi acoperiră părul lui lung şi negru, încât capul îi părea presărat cu flori. Aerul acestei insule era plin de sărbători murmuitoare ale albinelor, bondarilor, fluturilor ; iarba îi ajungea până la piept, măzărichea punea lanţuri înflorite picioarelor... o căldură, un miros voluptos pătrundea raiul. El se apropie de lac şi, trecându-l, pe unde era vad, veni în insulă. Albinele înconjurară bâzâind pe noul şi tânărul împărat al raiului. Se apropie de peştera, ce ştia că trebuie să fie pe această insulă, o găsi într'adevăr sculptată în piatră, găsi dalta şi uneltele de sculptură, patul, un urcior cu apă, dar bătrânul lipsea. Pe o mescioară era o foaie scrisă.

„Simt că măduva mea devine pământ, că sângele meu e îngheţat şi fără cuprins ca apa, că ochii mei abia mai reflectează lumea în care trăiesc. Mă sting. Şi nu rămâne decât urciorul de lut, în care a ars lumina unei vieţi bogate. Mă voi aşeza sub cascada unui pârâu ; liane şi flori de apă să înconjure cu vegetaţia lor corpul meu şi să-mi străţesc părul şi barba cu firele lor, şi în palmele-mi întoarse spre izvorul etern al vieţii „Soarele", viespii să-şi zidească fagurii, cetatea lor de ceară. Râul curgând în veci proaspăt să mă dizolve şi să mă unească cu întregul naturii, dar să mă ferească de putrejune.

„Astfel cadavrul meu va sta ani întregi sub torentul curgă-

tor, ca un bătrân rege din basme, adormit de sute de ani într'o insulă fermecată."

Ieronim privi pereţii sculptaţi cu scene de amor, văzu cărţi vechi şi scrieri multe pe poliţele unui dulap rezemat de un perete, şi, mirosind apa din urcior, văzând că ea-i răsuflată şi bâhnită, presupuse că bătrânul trebuia să fi murit. Astfel el, moştenitorul firesc al acestui locaş de pace, al acestei grădini închise ca o odaie, răscoli cărţile care erau toate alese şi-i promiteau multă petrecere — scrierile moşneagului, în care fiecare cugetare era un monogram al acestui cap adânc şi fericit, şi a căror rezonanţă era atât de mare, încât fiecare construcţie trezea o lume de cugetări şi analogii în capul tânărului. Intr'adevăr, se familiariză în curând cu micul lui imperiu, era ca acasă, îngrijea de straturile grădinii şi de stupi, umbra ca o căprioară sălbatecă prin tufăriile şi ierburile insulei.

Adesea în nopţile calde se culca gol pe malurile lacului, acoperit numai cu o pânză de in, şi atunci natura întreagă, murmurul izvoarelor albe, vuirea mării, măreţia nopţii, îl adânceau într'un somn atât de tare şi fericit, în care trăia doar ca o plantă, fără durere, fără vis, fără dorinţă.

VIII.

In ziua în care era să se serbeze cununia Cezarei cu Castelmare, tatăl ei, marchizul Bianchi, muri de o apoplexie în mijlocul paharelor şi al conmesenilor săi. Când ea îl văzu întins pe pat, genele încă deschise peste ochii sticloşi, gura plină de spume, ea se rezemă de bolta ferestrii şi privi desgustată asupra acelui cadavru, care nu-şi trăise decât sieşi, şi care, spre a-şi împlini patime, care aveau să aibă acest sfârşit, era s'o vândă pe ea, chipul de Madonă, omului pe care îl ura mai mult în lume.

Când Castelmare se prezintă, începu s'o mângâie. „Contesă, zise el, părintele d-tale a murit şi ai rămas fără alt sprijin în lume, decât pe mine, viitorul d-tale bărbat."

— Ba şi fără aceasta, zise ea, căci d-ta ai încetat de a fi viitorul meu bărbat — sau cel puţin anul meu de doliu a depărtat această fericită perspectivă. Vei bate iar la uşa mea după un an.

Castelmare ieşi nemulţumit, aruncându-i o ultimă privire de ură neîmpăcată. — Francesco o sfătui de a părăsi oraşul, unde era expusă urmăririlor crudului ei adorator, şi să se

retragă la o mânăstire de călugăriţe, în apropiere de câteva ore, — unde ea se duse după înmormântarea tatălui ei.

Ea slăbise de grijă, sărmana copilă... Despre Ieronim nu mai auzise nimic, numai cât că barca lui Francesco, în care el pornise pe mare, se găsise sfărâmată la ţărmuri, astfel încât ea-l crezu înnecat, mort de mult.

In murii liniştiţi ai mânăstirii, ea se regăsi pe sine însăşi Chilia ce i se dedese era cu fereastra în spre grădină şi mare : şi adesea, trăgând zăvorul la uşă ca să nu fie supărată de intrarea nimănui, ea privea ore întregi la înmiirea undelor depărtate, ce se pierdeau în orizont, la prăvălateca grădină, frumoasă şi sălbăticită, care-şi înrădăcinase hăţişurile şi arborii până lângă ţărm — sau alte dăţi, pierzându-se printre aleele umbroase, ea plivea firele de iarbă de pe cărare, sau se ascundea într'un boschet aproape de ţărm, în care şedea ore întregi, adâncită în dorul ei fără de speranţă.

In zilele calde, ea se desbrăca şi, lăsându-şi hainele în boschet, se cobora la mare. Chip minunat, arătare de zăpadă în care tânăra delicateţe, dulcea moliciune a copilăriei, era întrunită cu frumuseţea nobilă, coaptă, suavă, pronunţată a femeii. Prin transparenţa generală a unei pieliţi netede se vedeau parcă vinele viorii, şi când piciorul ei atingea marea, când simţea apele muindu-i corpul, surâsul său devenea iar nervos şi sălbatec, cu toată copilăria ei ; în luptă cu oceanul bătrân, ea se simte reîntinerind, ea surâde cu gura încleştată de energie, şi se lasă îmbrăţişării sgomotoase a oceanului, tăind din când în când cu braţele albe undele albastre, înotând când pe o coastă, când pe spate, tologindu-se voluptos pe patul de valuri.

Incepuse a însera, şi ea iar se lăsă amorului ei cu marea, iar surâdea în faţa valurilor cu acea intensivă şi dulce voluptate. Işi golise gâtul ei de ninsoare, îşi despletise părul pe umerii rotunzi şi pe sânii crescuţi în sete de amor, până rămase goală şi frumoasă ca o statuă antică, având înaintea acestei din urmă avantajul vieţii, acea pieliţă caldă, dulce, netedă, care lăsa urme dacă o atingeai. S'aruncă în mare şi începu să înoate, puindu-şi drept ţel de ajuns nişte stânci, ce le vedea un sfert de ceas departe de ţărm.

Undele liniştite o duceau şi în curând ajunse la stâncile din mare. Ea merse încetinel dealungul lor, rezemându-şi mânile de pereţii de piatră, ajunse la o peşteră, din care curgea sfâşiat şi strălucind un izvor, intră mergând dealungul pârâului, şi deodată o panoramă cerească se deschise ochilor ei

„Dumnezeule, ce rai!“ gândi ea ; „voi sta aici puțin.“ Ea merse înainte prin iarbă, care caldă și mirositoare îi gâdila corpul, s'aruncă în lacul limpede ca lacrima, a cărui apă o făcea să adoarmă, fugi apoi prin dumbrava de portocale, gonită de fluturi și albine... Era nebună ca un copil rătăcit într'o grădină fermecată de basme. In urmă, văzând că soarele se înclinase, ea se întoarse pe calea pe care venise. Dar care fu spaima ei, când nu văzu nicio ieșire ?

Ce să facă ?... cu gândul că s'a rătăcit, își mai plimbă ochii de jur împrejur... nicăeri o ieșire...

„Ah ! gândi — și ce-ar fi, de-aș petrece o noapte în acest rai fermecat ? Cine mă vede și cine mă știe ?“

Se făcuse noapte. Stelele mari și albe tremurau pe cer. și argintul lunii trecea sfâșiind valurile transparente de nouri, ce se încrețeau în drumu-i. Noaptea era caldă, îmbătată de mirosul snopurilor de flori ; dealurile străluceau sub o pânză de neguri — apa molcomă a lacului, ce înconjura dumbrava, era poleită, și tremurând își arunca din când în când undele sclipitoare spre țărmii adormiți. Și în mijlocul acestei feerii a nopții, lăsate asupra unui rai înconjurat de mare, trecea Cezara ca o închipuire de zăpadă, cu părul ei lung de aur, ce-i ajungea la călcâie... Ea mergea încet... Toate visele, toată încântarea unei aromate nopți de vară îi cuprinsese sufletul ei virgin... ar fi plâns ! Își aducea aminte de amantul ei și-i părea că-i Eva în Paradis, singură cu durerea ei. Ea veni lângă lac și văzu cărare de prund pe sub apă. Incepu să treacă, și apa fugea rotind împrejurul glesnelor ei... Ea se uită la acea dumbravă încântată... o dorință de fericire îi cuprinse sânul... era atât de însetată de amor, ca copilul cel tânăr și fraged ; buzele ei erau uscate de dorința unei sărutări, cugetarea ei era împătimită, ca un strat cu florile pe jumătate veștejite de arșiță Când ajunse în dumbravă, umbra mirositoare a arborilor nalți arunca un reflect albastru asupra pieliței ei, — încât părea o statuă de marmoră, în lumina viorie... Deodată, ea văzu prin arbori o figură de om... gândea că-i o închipuire a ei, proectată pe mrejele de frunze... și acel chip luă din ce în ce conture mai clare... era *el*.

— „Ah ! gândi ea zâmbind — ce nebună sunt... pretutinderea el, în frumusețea nopții, în tăcerea dumbrăvilor !“... El s'apropia... El credea asemenea, că are o închipuire aevea înaintea lui... O privi lung, se priviră lung.

Când îi luă mâna... ea țipă.

— „Cezara !“ strigă el, cuprizând-o în braţele lui... „Cezara ! eşti o închipuire, un vis, o umbră a nopţii zugrăvită cu zăpada luminii de lună ? sau eşti tu ? tu ?“

Ea plângea... nu putea răspunde. Se credea nebună, credea că-i vis, şi-ar fi vrut numai ca veşnic să ţie acel vis.

— „Tu eşti ? *Chiar tu* ?“ întrebă ea cu glasul înnecat, căci toată cugetarea ei se împrospătase, toate visele ei reveneau splendide şi doritoare de vieaţă. Ea nu se mai sătura privindu-l... şi uitase starea în care era.

. . . . . .

SĂRMANUL DIONIS *)

...Şi tot astfel, dacă închid un ochi, văd mâna mea mai mică decât cu amândoi. De aş avea trei ochi aş vedea-o şi mai mare, şi cu cât mai mulţi ochi aş avea, cu atâta lucrurile toate dimprejurul meu ar părea mai mari. Cu toate astea, *născut* cu mii de ochi, în mijlocul unor arătări colosale, ele toate în raport cu mine, păstrându-şi proporţiunea, nu mi-ar părea nici mai mari, nici mai mici de cum îmi par azi. Să ne închipuim lumea redusă la dimensiunile unui glonte, şi toate celea din ea scăzute în analogie, locuitorii acestei lumi, presupuindu-i dotaţi cu organele noastre, ar pricepe toate celea absolut în felul şi în proporţiunile, în care le pricepem noi. Să ne-o închipuim, *caeteris paribus*, înmiit de mare — acelaşi lucru. Cu proporţiuni neschimbate — o lume înmiit de mare şi alta înmiit de mică ar fi pentru noi tot atât de mare. Şi obiectele ce le văd, privite cu un ochi, sunt mai mici ; cu amândoi — mai mari ; cât de mari sunt ele absolut ? — Cine ştie ,dacă nu trăim într'o lume microscopică şi numai făptura ochilor noştri ne face s'o vedem în mărimea în care o vedem ? Cine ştie, dacă nu vede fiecare din oameni toate celea într'altfel, şi nu aude fiecare sunet într'alfel, şi numai limba, numirea într'un fel a unui obiect, ce unul îl vede aşa, altul altfel, îi *uneşte* în înţelegere. Limba ? — Nu. Poate fiecare vorbă sună diferit în urechile diferiţilor oameni — numai individul, acelaş rămânând, o aude într'un fel.

Şi, într'un spaţiu închipuit ca fără margini, nu este o bucată a lui, oricât de mare şi oricât de mică ar fi, numai o picătură în raport cu nemărginirea ? Asemenea, în eternitatea fără margini, nu este orice bucată de timp, oricât de mare sau oricât de mică, numai o clipă suspendată ? Şi iată cum. Pre-

*) *Convorbiri literare ;* 1 Decemvrie 1872 — 1 Ianuarie 1873.

supuind lumea redusă la un bob de rouă şi raporturile de timp, la o picătură de vreme, secolii din istoria acestei lumi microscopice ar fi clipite, şi în aceste clipite oamenii ar lucra tot atâta şi ar cugeta tot atâta ca în evii noştri — evii lor pentru ei ar fi tot atât de lungi, ca şi pentru noi ai noştri. In ce nefinire microscopică s'ar pierde milioanele de infuzorii ale acelor cercetători, în ce infinire de timp, clipa de bucurie — şi toate acestea, toate ar fi — tot astfel ca şi azi.

...In faptă, lumea-i visul sufletului nostru. — Nu există nici timp, nici spaţiu — ele sunt numai în sufletul nostru. Trecut şi viitor sunt în sufletul meu, ca pădurea într'un sâmbure de ghindă, şi infinitul asemene, ca reflectarea cerului înstelat într'un strop de rouă. Dacă am afla misterul prin care ne punem în legătură cu aceste două ordini de lucruri care sunt ascunse în noi, mister pe care l-au posedat poate magii egipteni şi asirieni, atuncea în adâncurile sufletului coborându-ne, am putea trăi aevea în trecut şi am putea locui lumea stelelor şi a soarelui. Păcat că ştiinţa necromanciei şi aceea a astrologiei s'au pierdut — cine ştie câte mistere ne-ar fi descoperit în această privinţă ! Dacă lumea este un vis — dece n'am putea să coordonăm şirul fenomenelor sale cum voim noi ? Nu e adevărat că există un trecut — consecutivitatea e în cugetarea noastră — cauzele fenomenelor, consecutive pentru noi, aceleaşi întotdeauna, există şi lucrează simultan. Să trăesc în vremea lui Mircea cel Mare sau a lui Alexandru cel Bun — este oare absolut imposibil ? — Un punct matematic se pierde 'n nemărginirea dispoziţiunii lui, o clipă de timp în împărţibilitatea sa infinitezimală, care nu încetează în veci. — In aceste atome de spaţiu şi timp, cât infinit ! — Dac' aş putea şi eu să mă pierd în infinitatea sufletului meu, până în acea fază a emanaţiunii lui, care se numeşte epoca lui Alexandru cel Bun de exemplu — şi cu toate acestea !

Cu drept cuvânt cetitorul va fi clătit din cap şi va fi întrebat : — prin mintea cărui muritor treceau aceste idei ? Existenţa ideală a acestor reflexiuni avea de izvor de emanaţiune un cap cu plete de o sălbăticită neregularitate, înfundat într'o căciulă de miel. Era noapte şi ploaia cădea măruntă pe străzile nepavate, strâmte şi noroiase, ce trec prin noianul de case mici şi rău zidite din care consistă partea cea mai mare a capitalei României— şi prin bălţile de noroi, ce împroşcau pe cutezătorul ce se încredea perfidelor unde, treceau nişte ciubote mari cărora nu le-ar fi păsat nici de potop — cu atât mai vârtos că avea turetci, care îngropau în ele panta-

lonii individului conținut, îndată ce timpul devenea problematic. Umbra eroului nostru dispărea prin șiroaiele ploii, care deteră capului său aspectul unui berbece plouat, și te mirai ce mai rezistă torentelor de ploaie : hainele lui ude sau metafizica. De prin crâșme și prăvălii pătrundea prin ferestrele cu multe geamuri, mari și nespălate, o lumină murdară, mai slăbită încă prin stropii de ploaie ce inundase sticlele. — Pe ici pe colo trecea câte un romanțios fluerând ; câte un mitocan, cu capul lulea de vin, își făcea de vorbă cu pereții și cu vântul ; câte-o femeie cu fața înfundată în capșon își desfășura trecătoarele umbre prin spațiul neguros, asemenea zeilor întunecați din epopeele nordice... Dintr'o crâșmă deschisă s'auzea o vioară schingiuită. Metafizicul nostru seapropie să se uite și razele pătrunseră prin ușă și-i loviră fața. Nu era un cap urît acela al lui Dionis. Fața era de acea dulceață vânătă, albă ca și marmora în umbră, cam trasă fără a fi uscată, și ochii tăiați în forma migdalei erau de acea intensivă voluptate, pe care o are catifeaua neagră. Ei înotau în orbitele lor — un zâmbet fin și cu toate astea atât de inocent trecu peste fața lui, la spectacolul ce-i privea.— Ce era adică : un băiat de țigan cu capul mic într'o pălărie ale cărei margini erau simbolul nimerit al nemărginirii, cu ciubote în care ar fi încăput întreg, și într'un surtuc lung de-i ajungea la călcâi și care fără îndoială nu era al lui, schingiuia c'un arcuș ce rămăsese în câteva fire de păr și cu degetele uscate, mișca niște coarde false, care țârlâiau nervos, iară împrejuru-i frământa pământul un ungur lung, cu picioarele goale băgate în papuci mari umpluți cu paie. Oricât de neplăcut să fi fost spectacolul, pentru simțul estetic al călătorului meu, el avu o influență salutară asupra eroului nostru, care trezit din fantaziile sale metafizice băgă de seamă că ploaia-l udase până la piele. El intră într'o cafenea de alături, ca să se usuce. Ridicându-și căciula cea mițoasă, vedem o frunte atât de netedă, albă, corect boltită, care coincide pe deplin cu fața într'adevăr plăcută a tânărului meu. Părul numai cam prea lung, curgea în vițe până pe spate, dar uscăciunea neagră și sălbatică a părului contrasta plăcut cu fața fină, dulce și copilărească a băetanului. Își puse în cui paltonul ud și, la aroma îmbătătoare a unei cafele turcești, ochii lui cei moi și străluciți se pierdură iar în acea intensivă visătorie, care stă câteodată atât de bine băieților, pentrucă seriozitatea contrastează totdeauna plăcut cu fața de copil. Intre acești muri afumați, plini de mirosul tutunului, de trăncănirea jucătorilor de domino și de cadențata bătaie a unui orolo-

giu de lemn, ardeau lămpi somnoroase răspândind dungi de galbenă lumină prin aerul apăsat. Dionis făcea cu un creion un calcul matematic pe masa veche de lemn lustruit, și adesea surâdea. Surâsul lui era foarte inocent, dulce l-am putea numi, și totuși de o profundă melancolie. Melancolia în vârsta lui este semnul caracteristic al orfanilor ; — el era orfan, o existență — cum sunt multe la noi — fără de speranță și, afară de aceia, determinat prin naștere la nepozitivism. In introducerea acestor șiruri am surprins unele din cugetările care-l preocupau în genere — și, cu un asemenea cap, omul nu ajunge departe, și mai cu seamă cel sărac — și Dionis era băiat sărac.

Prin natura sa predispusă, el devenea și mai sărac. Era tânăr — poate nici optsprezece ani — ; cu atât mai rău... ce vieață-l așteaptă pe el ?... Un copist avizat a se cultiva pe apucate, singur... și această libertate de alegere în elementele de cultură îl făceau să citească numai ceea ce se potrivea cu predispunerea sa sufletească atât de visătoare. Lucruri mistice, subtilități metafizice, îi atrăgeau cugetarea ca un magnet —, e minune oare, că pentru el visul era o vieață și vieața un vis ? Era minune că devenea superstițios ? Adesea își închipuise el însuși, cât de triști, cât de lungi, cât de monotoni vor trece anii vieții lui — o frunză pe apă. Lipsit de iubire — căci n'avea pe nimeni în lume, iubitor de singurătate, în neputință sufletească de a-și creia o soartă mai fericită, el știa că în „această ordine a realității", cum o numea el, nu-l va întâlni niciun zâmbet și nicio lacrimă — neiubit și neurît de cineva, se va stinge asemenea unei scântei, după care nu 'ntreabă nimenea — nimenea 'n lume. Casa lui de pustnic, un colț întunecos și păinjenit din arhiva unei cancelarii, și atmosfera leneșă și flegmatecă a cafenelei — asta era toată vieața lui. Cine întreabă dacă și el are inimă, dacă și lui i-ar plăcea să umble frumos îmbrăcat, cum sunt întrebați atâția copii, dacă și el ar dori — să iubească ? Să iubească — ideia aceasta îi strângea adesea inima. — Cum ar fi știut el să iubească ! Cum ar fi purtat pe mâni, cum s'ar fi închinat unei copile, care i-ar fi dat lui inima ei ! Adesea și-o închipuia pe acea umbră argintie cu fața albă și păr de aur — căci toate idealele sunt blonde — și parcă simțea mânuțele-i calde și înguste în mâinile lui, și parcă i se topeau ochii sărutându-i, și parcă i se topea sufletul, ființa, vieața, privind-o... veșnic privind-o.

Pe ici pe colo pe la mese se zăreau grupe de jucători de

cărți, oameni cu părul în dezordine, ținând cărțile într'o mână ce tremura, plesnind din degete cu cealaltă, înainte de-a *bate*, mișcându-și buzele fără a zice o vorbă și trăgând din când în când cu sorbituri sgomotoase câte-o gură din cafeaua și berea ce li sta dinainte — semn de triumf ! Dincolo unul scria cu cridă pe postavul verde al biliardului ; unul, cu pălăria înaltă pe ceafă și cu mânile unite pe spate, c'o țigară lungă în gură, a cărei independență era mărginită numai de buzele individului, se uita — dracul știe cu ce interes ori așa numai — la un portret al lui Diebicz-Zabalkanski, atârnat în afumatul perete. Orologiul, fidel interpret al bătrânului timp, sună de 12 ori din limba sa de metal, spre a da lumei, ce nu-l asculta, seamă că se scursese a 12-a oră a nopții. Dionis se porni spre casă. — Afară ploaia încetase și, prin mrejele și valurile de nori negri-vineți, luna trecea palidă și rece. — In mijlocul unei grădini pustii, unde lobodele și buruienele crescuse mari în tufe negre-verzi, se înălțau ochii de fereastră spartă ai unei case vechi, a cărei streașină de șindrilă era putredă și acoperită cu un muschi, care strălucea ca bruma în lumina cea rece a lunei. Niște trepte de lemn duceau la catul de sus al ei. Ușa mare, deschisă în balconul catului de sus, se clătina scârțiind în vânt și numai dintr'o țâțână, treptele erau putrede și negre — pe ici pe colo lipsea câte una, așa încât trebuia să treci două deodată, și balconul de lemn se clătina sub pași. El trecu prin hățișul grădinei și prin zaplazurile năruite și urcă iute scările. — Ușile toate erau deschise. El intră într'o cameră naltă, spațioasă și goală. Pereții erau negri de șiroaiele de ploaie ce curgeau prin pod și un mucegai verde se prinsese de var ; cercevelele ferestrelor se curmau sub presiunea zidurilor vechi și gratiile erau rupte, numai rădăcinile lor ruginite se iveau în lemnul putred. In colțurile tavanului cu grinzi lungi și mohorîte, păianjenii își exercitau tăcuta și pașnica lor industrie ; într'un colț al casei, la pământ, dormeau una peste alta vreo câteva sute de cărți vechi, multe din ele grecești, pline de învățătură bizantină ; în alt colț, un pat, adică câteva scânduri pe doi căpriori, acoperite cu un mindir de paie și c'o plapumă roșie. — Inaintea patului o masă murdară, al cărei lemn grunzuros de vechime era tăiat cu litere latine și gotice ; pe ea, hârtii, versuri, ziare rupte, broșuri efemere din câte se împart gratis, în fine o neordine într'adevăr păgânească. Luna își vărsa lumina ei cea fantastică prin ferestrele mari, albind podelele ce păreau unse cu cridă ; pereții posomorîți aveau, pe unde ajungea lumina lunei, două cuadrate mari argintoase, ca re-

flectare a ferestrelor ; pânzele de păianjen străluceau vioi în lună şi, deasupra cărţilor dorminde în colţ se ivea o îngerească umbră de om. Era aninat într'un cui bustul în mărime naturală al unui copil ca de vreo optsprezece ani — cu păr negru şi lung, cu buzele subţiri şi roze, cu faţa fină şi albă, ca tăiată în marmoră şi cu nişte ochi albaştri mari sub mari sprâncene şi gene lungi negre. Ochii cei albaştri ai copilului erau aşa de străluciţi, de un colorit atât de limpede şi senin, încât păreau că privesc cu inocenţa, cu dulceaţa lor mai feme iască asupra spectatorului. Cu toate că acel portret înfăţişa un chip îmbrăcat bărbăteşte, însă mânile cele dulci, mici, albe ; trăsurile feţei de o paloare delicată, umedă, strălucită, moale ; ochii de o adâncime nespusă ; fruntea uscată şi femeieşte-mică ; părul unduind, cam prealung, — te-ar fi făcut a crede că e chipul unei femei travestite. Visătorul Dionis se opri în dreptul acelui portret, care sub lumina plină a lunei părea viu — ochii lui erau plini de o superstiţioasă nevrozie *). el şopti încet şi cu glasul înnecat de lacrimi : „Bună seara, papa !" ; umbra părea că-i surâde din cadrul ei de lemn — el s'apropie şi sărută mânile portretului, apoi faţa, gura, ochii cei de foc vânăt. Innecat de iubire pentru o fiinţă ce nu mai exista, ar fi dorit ca etern să ţină astă noapte cu aerul răcoare, limpezit de lumina lunei, veşnic ar fi dorit să ţină dulcea, neînţeleasa, dar atât de fericita lui nebunie. Va să zică, asupra acestui chip îşi concentrase el amorul lui — atâta formă avea pustiita, sărmana lui vieaţă — un portret !... Dar, era tatăl său, când fusese în vârsta lui de acum. Mumăsa, o femeie palidă, naltă, blondă cu ochii negri, îi vorbise adesea de tatăl său ; de acel copil cine ştie cum rătăcit în clasele poporului de jos. Misterios, fără să spună cuiva secretul numelui lui, el şedea în casa preotului bătrân a cărui fiică era Maria. Ei se iubiră. In toată ziua, el îi promitea că taina sufletului său îşi va avea sfârşitul, că el o va lua de soţie, că o soartă aurită o aşteaptă. Dar, într'o zi, el primi o scrisoare cu sigil negru, o deschise — o ceti, o rupse în bucăţi, şi cu ea mintea sa — ; o copie de pe un testament părea a fi, după cât se putea pricepe din bucăţile rupte. El muri în spitalul de alienaţi — palid, mut până în ultimul moment, preocupat pare că de-a ascunde un secret mare

Fructul amorului acestor oameni fu Dionis.

Văduvita sa mumă îl crescu pe el cum putu din lucrul mânilor ei — mâni delicate de doamnă ; faţa ei palidă ca ceara.

*) C. L. şi ediţiile au : *nerozie*. — Vezi p. 165 : „ideie fixă"...

ochii ei de-o întunecată blândeţe, aveau numai pentru el grije şi înţelegere — pentru el — şi pentru portret. De copil încă, el admira ochii cei frumoşi ai portretului, ce luceau ca vii în orbitele lor. Ce frumos a fost papa ! — zicea el surâzând, şi mumă-sa, auzindu-l, îşi ştergea într'ascuns lacrimile ei.

— Ochii ? nu-i aşa Dionis — ochii !

— Da, mamă !

— Aceşti ochi !... O, dacă i-ai fi văzut tu aceşti ochi vreodată în vieaţa ta, ţi s'ar fi părut că-i revezi în fiecare vânătă stea a dimineţei, în fiecare undă albastră, prin fiecare geană de nori. Cât era de frumos acest copil şi ce tânăr a murit ! Frumoşi au înmărmurit ochii lui în negurile gândirii mele, precum ar rămânea prin nouri, pe bolta întunecoasă, două — numai două stele vinete. Şi-apoi îl lua în braţele ei, îl desmierda, îl săruta. — Afară de ochii negri, care erau ai ei, era *el* întreg, el copilul din portret. Ea îl crescu rău — dar cum se putea altfel ? — îl iubea aşa de mult ! ; singura ei bucurie într'o vieaţă fără speranţă, fără viitor, fără mulţumire, ea nu mai avea dureri, nici bucurii, decât acele ale copilului ei. Sufletul ei întreg era o reflectare umbroasă şi tristă a sufletului său de copil. Ce gândea copilul cu mintea lui naivă, o vorbă, un vis, o preocupa zile întregi — zile întregi putea medita asupra unui cuvânt ieşit din nebunateca sa gură. Dară consumată de lipsă — ea se stinse într'o zi. In delirul ei, ea trase mâna copilului şi-o ascunse în sân, lângă inimă, s'o încălzească — un simbol al vieţii întregi !

De atunci fizionomia, surâsul lui căpătase acea umbră dulce de tristeţe, care îl făceau atât de interesant — şi irezistibil printre „bobocii" pensionatelor. Dar lui însuşi nici nu-i trecea prin minte, că pe el l-ar fi putut iubi cineva — pe el nu-l iubise nimeni în lume, afară de mumă-sa — ; cum l-ar fi putut iubi pe *el*, atât de singur, atât de sărac, atât de fără viitor ! Nu-şi are fiecare om, gândea el, familia sa, amicii, rudele, oamenii săi, ca să-i iubească — cui ce-i pasă de mine ? Cum trăesc, voi şi muri, de nimene plâns, de nimene iubit.

Luna s'ascunsese într'un nor negru spintecat în două rânduri de lungi fulgere roşii — casa se întunecă, şi nu se mai văzu nici umbra din perete a portretului, nici umbra înaltă a lui Dionis. El aprinse lumina.

Să privim acum şi la sărăcia iluminată de razele unei lumânări de seu, băgată în gâtul unui clondir ce ţinea loc de sfeşnic. Ce vizuină ! — şi aici, aici petrecea el vara şi iarna

— Iarna de gerul cel amarnic, trosnea grinda în odaie, crâşcau lemnele şi pietrele, vântul lătra prin gardurile şi ramurile ninse ; ar fi voit să doarmă, să viseze, dar gerul îi îngheţa pleoapele şi-i păienjenea ochii. Surtucul lui, pe lângă aceasta, era mai mult urzeală decât bătătură, ros pe margini, fudul la coate, de rădea pare-că şi vântul în urma lui. — Oamenii căscau ironic gura, când îl vedeau... Şi 'n asemenea momente, în lungile şi friguroasele nopţi de iarnă, crede cineva cum că el, redus până la culmea mizeriei, devenea trist ? — Aşa era elementul său. O lume întreagă de închipuiri umoristice îi umplea creierii, care mai de care mai bizară şi mai cu neputinţă. — El băga de seamă că gândirile lui adesea se transformau în şiruri ritmice, în vorbe rimate, şi atunci nu mai rezista de-a le scrie pe hârtie... mai ales garafa goală era în stare de a-l umplea de cugetări melancolice...

Ah ! garafa pântecoasă doar de sfeşnic mai e bună,
Şi mucoasa lumânare sfârâind seul şi-l arde,
Şi 'n această sărăcie te inspiră, cântă barde —
Bani n'am mai văzut de-un secol, vin n'am mai băut de-o lună!

Un regat pentr'o ţigare, şi-umplu norii de zăpadă
Cu himere !... Dar, de unde ? Scârţîe de vânt fereastra,
In pod miaună motanii — la curcani vânătă-i creasta
Şi cu pasuri melancolici meditând umblă 'n ogradă.

Uh ! ce frig... îmi văd suflarea — şi căciula cea de oaie
Pe urechi am stras-o zdravăn — iar de coate nici că-mi pasă,
Ca ţiganul, care bagă degetul prin rara casă
De năvod, cu-a mele coate eu cerc vremea de se 'nmoaie.

Cum nu sunt un şoaric, Doamne — măcar totuşi are blană —
Mi-aş mânca cărţile mele — nici că mi-ar păsa de ger...
Mi-ar părea superbă, dulce, o bucată de Homer,
Un palat borta 'n perete, şi nevasta — o icoană.

Pe pereţi cu colb, pe podul cu lungi pânze de păinjen,
Roiesc ploşniţele roşii, de ţi-i drag să te-uiţi la ele !
Greu li-i de mindir de paie şi apoi, din biata-mi piele
Nici că au ce să mai sugă. — Intr'un roi mai de un stânjen

Au ieşit la promenadă — ce petrecere gentilă !
Ploşniţa ceia-i bătrână, cuvios în mers păşeşte,
Cela-i cavaler... e iute.. oare ştie franţuzeşte ?...
Ceea ce 'nconjură mulţimea e-o romantică copilă.

Bruh ! mi-e frig. — Iată pe mână cum codeşte-un negru purec,
Să-mi moi degetul în gură — am să-l prind — ba, las' săracul !
Pripăşit la vreo femeie, ştiu că ar vedea pe dracul,
Dară eu — ce-mi pasă mie — bietul „ins !", la ce să-l purec !

Şi motanul toarce 'n sobă — de blazat ce-i. — Măi motane,
Vino 'ncoa să stăm de vorbă, unice amic şi ornic.
De-ar fi 'n lume-un sat de mâţe, zău că 'n el te-aş pune vornic,
Ca să ştii şi tu odată, boieria ce-i, sărmane !

Oare ce gândeşte hâtrul de stă ghem şi toarce 'ntr'una ?
Ce idei se 'nşiră dulce în mâţeasca-i fantezie ?
Vreo cucoană cu-albă blană cu amoru-i îl îmbie
Rendez-vous i-a dat în şură, ori în pod, în văgăună ?

De-ar fi 'n lume numai mâţe — tot poet aş fi ? Tot una :
Mieunând în ode nalte, tragic miorlăind — un Garrick,
Ziua tologit în soare, pândind cozile de soaric,
Noaptea 'n pod, cerdac şi streaşini heinizând duios la lună.

Filozof de-aş fi — simţirea-mi ar fi veşnic la aman !
In prelegeri populare idealele le apăr
Şi junimei generoase, domnişoarelor ce scapăr,
Le arăt că lumea vis e — un vis searbăd, de motan.

Sau ca popă colo 'n templul închinat fiinţei care
După chip şi-asemănare a creat mâţescul neam,
Aş striga : o, motănime, motănime ! Vai ! Haram
De-al tău suflet, motănime, nepostind postul cel mare !

Ah ! sunt printre voi de-aceia, care nu cred tabla legii,
Firea mai presus de fire, mintea mai presus de minte
Ce destinul motănimei îl desfăşură 'nainte !
Ah, atei, nu tem ei iadul şi-a lui Duhuri — liliecii ?

Anathema sit. — *Să-l scuipe oricare motan de treabă ;*
Nu vedeţi ce 'nţelepciune e 'n făptura voastră chiară ?
O, motani fără de suflet ! — La sgâriat el v'a dat ghiară
Şi la tors v'a dat muştele — vreţi să-l pipăiţi cu laba ?

Ii ! că în clondir se stinge căpeţelul de lumină !
Moşule, mergi de te culcă, nu vezi că s'a 'ntunecat ?
Să visăm favori şi aur, tu 'n cotlon şi eu în pat.
De-aş putea să dorm încalea. — Somn, a gândului odihnă,

O, acopere ființa-mi cu-a ta mută armonie,
Vino somn — ori vino moarte ! Pentru minte e tot una :
De-oi petrece 'ncă cu mâțe și cu pureci și cu luna,
Ori de nu — cui ce-i aduce ? — Poezie — sărăcie !

Dar, în astă seară, Dionis era vesel, fără să știe dece. La căpețelul de lumânare ce sta în gâtul garafei, cu ochiul roș și bolnav, el deschise o carte veche legată cu piele și roasă de molii — un manuscript de zodii. El era un ateist superstițios — și sunt mulți de aceștia. Inițialele acestei cărți cu buchi erau scrise ciudat cu cerneală roșie ca sângele, caractere slave de o evlavioasă, gheboasă, fantastică arătare. O astrologie mai mult de origine bizantină bazată pe sistemul geocentrist, sistem care admite pământul de centrul arhitecturii lumești și pe om de creatura pentru a cărei plăcere Dumnezeu ar fi făcut lumea. Titlul era scris și latinește : „arhitecturae cosmicae sive-astronomiae geocentricae compendium" — învățătură despre a lumii orânduială dumnezeiască, dupre cum toate pentru pământ a fi zidite se arată de către înduratul Dumnezeu — de pe grecie pe românie tâlcuită cu adăugire a înrâuririnței zodiilor asupra vieței omenești". Și cu o dedicațiune : „celui întru ființa sa nemărginit, între făpturile mânurilor sale minunat Dumnezeu spre veșnică laudă afierosită". Tablele erau pline de schemele unei sisteme lumești imaginare, pe margini cu portretele lui Platon și Pitagora și cu sentințe grecești. Două triunghiuri crucișate înconjurate de sentința : „Director coeli vigilat noctesque diesque qui sistit fixas horas terrignae." Constelațiuni zugrăvite cu roș, calcule geometrice zidite după o închipuită și mistică sistemă — în urmă multe tâlcuiri de visuri, coordonate alfabetic — o carte care nu lăsa nimic de dorit pentru a aprinde niște creieri superstițioși, dispuși la o asemenea harnă. La sfârșitul cărții era zugrăvit Sf. Gheorghe în luptă cu balaurul — dragă doamne, simbol ce înfățișa adevărul nimicind neștiința. Aurul de pe spata legăturii de piele se șterse pe alocurea și licurea pe la altele, ca stropit cu beteală. Cu coatele așezate pe masă și cu capul în mâni, Dionis descifra textul obscur cu un interes deosebit, până ce căpețelul de lumină începu a agoniza fumegând. Se stinse. El își apropie scaunul de fereastră, pe care o deschise, și, la lumina cea palidă a lunei, el întorcea foaie cu foaie, uitându-se la constelațiunile ciudate. Pe o pagină găsi o mulțime de cercuri ce se tăiau, atât de multe, încât păreau un ghem de fire roș sau un păienjeniș zugrăvit cu sânge. Apoi își ridică ochii, și privi

visând în faţa cea blândă a lunei — ea trecea frumoasă, clară, pe un cer limpede ,adânc, transparent, prin nouri de un fluid de argint, prin stelele mari de aur topit. Părea că deasupra mai sunt o mie de cercuri, părea că presupusa lor fiinţă transpare prin albastra-i adâncime. — Cine ştie — gândi Dionis — dacă în cartea aceasta nu e semnul ce-i în stare de-a te transpune în adâncimile sufleteşti, în lumi care se formează aevea aşa cum le doreşti, în spaţii iluminate de un albastru splendid, umed şi curgător.

In faţa locuinţei lui Dionis se ridica o casă albă şi frumoasă. Dintr'o fereastră deschisă din catul de sus, el auzi prin aerul nopţii tremurând notele dulci ale unui clavir şi un tânăr şi tremurător glas de copilă, adiind o rugăciune uşoară, pare că parfumată, fantastică. El îşi închise ochii, ca să viseze în libertate. I se păru atunci că e într'un pustiu uscat, lung, nisipos ca seceta, deasupra căruia licărea o lună fantastică şi palidă, ca faţa unei vergine murinde. — E miază-noapte. — Pustiul tace, aerul e mort, şi numai suflarea lui e vie ,numai ochiul lui e viu, pentru ca să vadă pe un nor de argint, în înaltul cerului un înger alb, îngenunchiat, cu mânile unite ,care cânta o rugăciune divină, adâncă, tremurătoare : rugăciunea unei vergine. Intredeschise ochii şi văzu prin fereastra arcată şi deschisă, în mijlocul unui salon strălucit ,o jună fată mulată într'o haină albă, înfiorând cu degetele ei subţiri, lungi şi dulci, clapele unui piano sonor şi acompaniind sunetele uşoare ale unor note dumnezeieşti cu glasul ei dulce şi moale. Părea că geniul divinului Brit, Shakespeare, respirase asupra pământului un nou înger lunatec, o nouă Ofelia. Inchise iar ochii până ce, revăzut în pustiul cel lung, palatul alb se confundă cu norul de argint şi juna fată cu îngerul în genunchi. Apoi, stângând ochii silit şi tare, a înnecat visul său în întuneric — n'a mai văzut nimic — ci auzea dispărând, ca o suvenire întunecată, rugăciunea unei vergine — Muzica încetase de mult, şi el cu totul în prada impresiunii sale, ţinea încă ochii strâns închişi. Când se deşteptă din reveria sa, fereastra de sus a palatului era deschisă, în salon întuneric ; şi sticlele ferestrei străluceau ca argintul în alba lumină a lunei. Aerul era blând şi văratec — iar razele lunei, pătrunzând în camera lui Dionis, izbeau faţa sa palidă şi umpleau sufletu-i plin de lacrimi cu o nespusă melancolie. „Da" — repetă el încet ideea lui fixă — „sub fruntea noastră e lumea — acel pustiu întins — de ce numai spaţiul, de ce nu timpul, trecut." Privi din nou la păienjenişul de linii roşii — şi liniile începură a se mişca. El puse

degetul în centrul lor — o voluptate sufletească îl cuprinse — mai întâi i se păru c'aude şoptirea acelor moşnegi bătrâni, care, pe când era mic, îi povesteau în timp de iarnă, ţinându-l pe genunchi, poveşti fantastice despre zâne îmbrăcate în aur şi lumină, care duc limpedea lor vieaţă în palate de cristal ; — şi pare c'a fost ieri, ieri pare că-şi încâlcea degetele în barba lor albă şi asculta la graiul lor înţelept şi şoptitor, la cuminţia trecutului, la acele veşti din bătrâni. El nu se mai îndoia... de o mână nevăzută, el era tras în trecut. Vedea răsărind domni în haine de aur şi samur — îi asculta de pe tronurile lor, în învechitele castele, vedea divanul de oameni bătrâni, poporul entuziast şi creştin, unduind va valurile mării în curtea Domniei — dar toate erau încă amestecate.

Şi liniile semnului astrologic se mişcau cumplit, ca şerpi de jăratic. Tot mai mare, şi mai mare devenea păienjenişul. — „Unde să stăm !", auzi el un glas în centrul de jăratic al cărţii. — „Alexandru cel Bun !" putu el şopti cu glasul apăsat, căci bucuria, uimirea, îi strângeau sufletul şi... încet, încet, păinjenişul cel roş se lărgi, se diafaniză şi se prefăcu într'un cer rumenit de apunerea soarelui. El era lungit pe o câmpie cosită, fânul clădit mirosea, cerul de înserare era deasupra-i albastru, limpede, adânc ; nouri de jăratic şi aur umpleau cu oştirile lor cerul, dealurile erau încărcate cu sarcini de purpură, pasările 'n aer, oglinzile râurilor rumene, tremurătorul glas al clopotului umplea seara, chemând la vecernie ; şi el ? — el — ce îmbrăcăminte ciudată ! O rasă de şiac, un comănac negru — în mâna lui cartea astrologică. Şi ce cunoscute-i păreau toate ! El nu mai era el. I se părea atât de firesc, că s'a trezit în această lume. Ştia sigur cum că venise în câmp ca să citească, şi că citind adormise. Camera obscură, vieaţa cea trecută a unui om, ce se numea Dionis, ciudat — el visase ! Ah ! gândi el — cartea mea mi-a făcut şotia asta ; în urma cetirei ei, am visat atâtea lucruri extraordinare. Ce lume străină — ce oameni străini, ce limbă, parcă era a noastră, dar totuşi străină, alta. — Ciudat ! Călugărul Dan se visase mirean cu numele de Dionis... pare că se făcuse în alte vremi, în alţi oameni ! Ciudat ! „Ah ! meştere Ruben, zise el zâmbind — cartea ta într'adevăr minunată este !... numai de n'ar ameţi mintea ; acum simt eu, călugărul, că sufletul călătoreşte din veac în veac, acelaşi suflet, numai că moartea îl face să uite că a mai trăit...

„Bine zici, meştere Ruben, că Egiptenii aveau pe deplin dreptate cu metempsihoza lor. Bine zici, cum că în sufletul nostru este timpul şi spaţiul cel nemărginit, şi nu ne lipseşte

decât varga magică de a ne transpune în orice punct al lor am voi. Trăiesc sub domnia lui Alexandru-Vodă şi am fost tras de-o mână nevăzută în vremi ascunse în viitorul sufletului meu. Câţi oameni sunt într'un singur om ? Tot atâţia câte stele sunt cuprinse într'o picătură de rouă sub cerul cel limpede al nopţii. Şi, dacă ai mări acea picătură, să te poţi uita în adâncul ei, ai revedea toate miile de stele ale cerului, fiecare — o lume, fiecare cu ţări şi popoare, fiecare cu istoria evilor ei scrisă pe ea — un univers într'o picătură trecătoare. Ce adânc e Evreul acesta !" gândi el în sine despre dascălul Ruben.

El se sculă din iarbă, cu cartea cea vechea în mână. Departe, munţii cu fruntea încununată de codri, cu poalele pierdute în văi, cu izvoare albe. Nouri mari rotunzi şi plini, pare-că de vijelie, treceau pe cerul adânc albastru ; prin ei munţii ridicau adâncuri şi coaste 'n risipă, stanuri negre şi trunchiate despicau pe ici pe colo negurile, şi un brad se înalţa singur şi detunat pe-un vârf de munte în faţa soarelui ce apunea. Când soarele intră în nouri, ei părură roşii şi vineţi, tiviţi cu aur ce lumina dinapoia lor. Ingropau în grămezi de arcuri înalte, de spelunci adânci, suite una peste alta, lumina cerescului împărat, şi numai din când în când, sfârşiindu-se, se revărsa, prin negrele lor ruine, lacuri de purpură. Apoi încet se risipiră în creţi vineţi, soarele cădea la vale şi părea pe vârful bradului singuratic ca o frunte în raze pe umeri negri, apoi coborî printre crengi de păru un cuib de rubin între ramuri, apoi, după trunchiul gros aruncă dungi rumene pe stanurile munţilor şi făcea ca ei să-şi aprindă jăraticul de argint al frunţilor lor până ce se cufundă cu totul după munte, care sta negru şi nalt, zugrăvindu-şi în aerul albastru mărginile lui tivite cu roşaţă. — Inserează încet, stelele mari izvoresc pe albastrele lanuri ale cerului şi tremură voluptos în aerul moale şi clar al serei, şi armonia câmpenească umple seara cu miile ei de glasuri, toate deosebite şi toate contribuind la dulcea şi voluptoasa somnoroşie a lunei.

Prin lumea rumenă de apunerea frumoasă trece călugărul nostru, neluând parte la fermecata stare a firei, plin încă de impresiunile ciudatei sale întâmplări. De departe se văd turnurile strălucitoare ale bisericilor Iaşilor, casele frumos văruite cu streaşine vechi, peste care vărsa o viorie lumină răsăritoarea lună. El îşi grăbi paşii, până ce intră în târg. O uliţă strâmtă, cu case vechi şi hârbuite, ale căror caturi de sus erau mai largi decât cele de jos, aşa încât jumătatea catu-

lui de sus se rezema pe stâlpi de lemn şi numai jumătate pe cei de jos, cerdacuri înalte înaintate sub şandramale lungi, apăsate, pline de muschi negru-verde ; iar în cerdacuri şed bătrânii vorbind de ale lor ; fetele tinere ivesc feţele rumene ca mărul prin obloanele deschise ale ferestrelor cu gratii, prin care vezi oale cu flori galbene ca de aur. Numai pe ici pe colo luna revarsă câte-o dungă lungă şi îngustă în umbra uliţei ; pe ici pe colo trece câte-un om şuerând — încet-încet uliţele adorm, obloanele se închid, lumânările se sting, paznicii de noapte trec cu capetele înfundate în mantale albe, şi călugărul nostru trece ca o umbră aspru-zugrăvită prin lungile şi întunecoasele uliţe.

El se opri înaintea unei case, ce se ridica izolată în mijlocul unei ogrăzi pustii. Prin crăpăturile obloanelor închise se zărea lumină. Casa era cu un acoperământ ţuguiat — pereţii erau de piatră mică, ca aceea cu care se pietruesc fântânile, şi orice tencuială căzuse de pe ele, încât părea o bucată din ruina unei cetăţui. Obloanele erau mult mai largi decât ferestrele cele înguste şi, la un cerdac ţinut în aer de stâlpi de zid în patru muchi, duceau dintr'o lature nişte scări nalte, care ajungeau la jumătatea întregei înălţimi a casei. Nici un copac, nici un acartet pe lângă casă ; — ograda cea mare cu iarba ei uscată se întindea gălbuie în lună şi numai o fântână îşi mişca gemând cumpăna ei în vânt. El sui iute scările şi bătu tare în uşa tinzii. In tindă răsunară paşi. — „Cine-i ?" întrebă un glas adânc, dar liniştit. „Eu, Dan". — Uşa se deschise şi, drept in faţa lui Dan, se ivi un om cu barba lungă şi sură, cu fruntea mare, iar pe creştet avea un fes mic asemenea iarmurcei jidoveşti. El întinse călugărului mâna şi-l duse în odaie. In dulapuri vechi de lemn simplu erau cărţi vechi legate în piele, crane de oameni şi păsări împăiate pe poliţele din perete, un pat şi o masă pline cu pergamente şi hârtii ; iar în atmosfera grea de mirosul substanţelor închise în fiole, făclia arunca o lumină turbure, roşie-galbenă şi somnoroasă.

Maestrul Ruben era un bătrân de o antică frumuseţe. O frunte naltă, pleşuvă, încreţită de gândiri, ochii suri, boltiţi adânc în capul cel înţelept, şi barba lungă, care curgea de sub adâncii umeri ai obrazului până pe pieptul întotdeauna cam plecat, îi dau arătarea unui om înţelept din vechime. Arătarea lui era liniştită — dar blândă ; numai împrejurul gurei musculoase se vedea o dulceaţă amărîtă de îndoeli. El este un Evreu învăţat, pribegit din Spania în Polonia, unde însă, neputând fi învăţător public, pentrucă rămăsese în legea

lui, fusese chemat de Domnul Moldovei ca dascăl de matematică și filozofie la Academia din Socola. Călugărul Dan e unul din școlarii Academiei, iar cu deosebire al maestrului Ruben, care-i împărtășește toate îndoelile, dar și toate descoperirile lui tăinuite. Înțeleptul Evreu se uită cu oarecare curiozitate la fața visătoare a lui Dan. — Ei ?

— Pe deplin așa cum mi-ai spus-o, descăle, — zise Dan — azi sunt încredințat, că vremea nemărgnită este făptură a nemuritorului nostru suflet. Am trăit în viitor. Îți spun acuma : am doi oameni cu totul deosebiți în mine — unul călugărul Dan, care vorbește cu tine și trăiește în vremile domniei lui Alexandru Vodă, altul cu alt nume, trăind peste cinci sute de ani de acum înainte.

În șir — răspunde Ruben — poți să te pui în viața tuturor înșilor care au pricinuit ființa ta și a tuturor a căror ființă vei pricinui-o tu. De aceea, oamenii au o simțire întunecată pentru păstrarea și mărirea neamului lor. Sunt tot ei, cei care renasc în strănepoți... Și asta-i deosebirea între Dumnezeu și om. Omul are în el numai șir, ființa altor oameni viitori și trecuți, Dumnezeu le are deodată toate neamurile ce or veni și ce au trecut ; omul cuprinde un loc în vreme. Dumnezeu e vremea însăși cu tot ce se întâmplă în ea, dar vremea la un loc, asemenea unui izvor, ale cărui ape se întorc în el însuși ori asemenea roții, ce deodată cuprinde toate spițele ce se întorc veșnic. Și sufletul nostru are veșnicie în sine — dar numai bucată cu bucată. Închipuește-ți că pe o roată mișcată în loc, s'ar lipi un fir de colb. Acest fir va trece prin toate locurile prin care trece roata învârtindu-se, dar numai în șir, pe când roata chiar în aceeași clipă e în toate locurile cuprinse de ea

— Sunt încredințat, dascăle, în privința vremii, dar nemărginirea, spațiul ?

— Tot ca vremea, bucată cu bucată poți fi în orice loc dorit, pe care n'o poți părăsi neumplută. Știi că, în puterea unei legi, nu este spațiu deșert. Dar este un mijloc de a scăpa de această greutate... o greutate impusă de trecătorul corp omenesc. Ai văzut că în om e un șir nesfârșit de oameni. Din acest șir, lasă pe unul să-ți ție locul, pe câtă vreme vei lipsi din el. Se înțelege, că acesta nu va putea fi întreg, căci, întreg fiind, ți-ar nega existența ta. In faptă însă omul cel veșnic, din care răsare tot șirul de oameni trecători, îl are fiecare lângă sine, în orice moment — îl vezi, deși nu-l poți prinde cu mâna — este umbra ta. Pe o vreme, vă puteți schimba firile — tu poți să dai umbrei tale toată

firea ta trecătoare de azi, ea-ţi dă ţie firea ei cea veşnică, şi, ca umbră înzestrată cu veşnicie, capeţi chiar o bucată din atotputernicia lui Dumnezeu. voinţele ţi se realizează după gândirea ta... se 'nţelege împlinind formulele, căci formulele sunt veşnice ca cuvintele lui Dumnezeu, pe care el le-a rostit la facerea lumei. formule pe care le ai toate scrise în cartea ce ţi-am împrumutat-o.

— Meştere Ruben, oare când voi ajunge să pricep adâncimea ta ?

— Adâncimea mea tu o ai în tine numai încă nedescoperită. Crezi c'ai pricepe ceea ce zic, dacă n'ai fi de firea mea ? Crezi că te-aş fi ales de discipol al meu, de nu te ştiam vrednic şi adânc ? Tu eşti ca o vioară, în care sunt închise toate cântările, numai ele trebuesc trezite de o mână măiastră, şi mâna ce te va trezi înăuntrul tău, sunt eu.

— Dacă în astă seară aş încerca să mă duc într'un spaţiu zidit cu totul după voia mea ?

— Vei putea-o.. căci îl ai în tine, în sufletul tău nemuritor, nesfârşit în adâncimea lui. Pe fila a şaptea a cărţii stau toate formulele ce-ţi trebuesc pentru asta. Şi tot la a şaptea filă vei afla ce trebue să faci mai departe. Se înţelege că atunci trebue să ne despărţim pentru totdeauna ; căci în spaţii dorite, ziua va fi secol şi, când te vei întoarce, nu vei mai găsi pe Ruben, ci un alt om, analog cu mine, pe care însă uşor îl vei găsi — numai poate el te va cunoaşte, poate va fi pierdut tainele învăţăturii lui şi va fi om ca toţi oamenii.

Învăţături nu-ţi mai dau, căci e de prisos , — când umbra ta, ca umbră încă, va începe a vorbi, ea va fi atotştiutoare şi-ţi va spune ce trebue să faci ; când te vei muta tu în firea ei, atunci vei fi tu atotştiutor şi, în orice caz, nu mai ai nevoie de mine. Dar vei fi băgat de seamă o împrejurare : cartea mea citind-o în şir rămâne neînţeleasă... dar ori de unde a-i începe, răsfoind tot la a şaptea filă, o limpezime dumnezeiască e în fiecare fir. — Aceasta e o taină pe care tu n'o pricepi, şi se zice că, unui om încredinţat despre fiinţa lui Dumnezeu, nici nu-i poate veni în minte cugetul ascuns în această ciudată numărătoare. In zadar ţi-i întreba şi umbra... ea nu ştie nimic despre această taină. Se zice că Diavolul, înainte de cădere, i-ar fi pleznit în minte această obscură ideie şi de-atuncea a căzut. De ţi-ar veni în minte, să ştii, se risipesc toate împrejuru-ţi, timp şi spaţiu fug din sufletul tău şi rămâi asemenea unei crengi uscate, din care vremea asemenea a fugit. Neştiind eu singur această taină —

căci, cum am spus, nici nu sunt în stare să-mi treacă prin minte — nici nu te pot sfătui în această privire.

Ruben își netezi barba și o adâncă întristare era scrisă pe fața lui bătrână și înțeleaptă. Dan îi sărută mâna. Nu erau să se despartă pentru totdeauna ? Ruben rupse cu degetele mucul căzut al lumânării și se văzu în lumina vie, că ochii lui erau plini de lacrimi. Amândoi se sculară, și Dan s'aruncă la gâtul lui plângând ca un fiu ce n'are să mai vadă pe tatăl său.

Dar îndată ce ieși Dan, îndată ce coborîse scările cu cartea subsuori și ridicând cu mâna lunga poală a rasei de șiac... casa se prefăcu într'o peșteră cu pereții negri ca cerneala, lumânarea de ceară într'un cărbune plutitor în aer, cărțile în băsici mari de sticlă la gură legate cu pergament, în mijlocul cărora tremurau într'un fluid luminos și vioriu draci mici spânzurați de coarne, care zupăiau din piciorușe. Ruben însuși se sbârci, barba-i deveni lățoasă și 'n furculițe, ca două bărbi de țap, ochii îi luceau ca jăraticul, nasul i se strâmbă și uscă ca un ciotur de copac și, scărpinându-se în capul lățos și cornut, începu a râde hâd și strâmbându-se : „Hâhî ! zise — încă un suflet nimicit cu totul !“ — Dracii se strâmbau râzând în băsicile lor și se dădeau peste cap, iar Satana își întinse picioarele lui de cal, răsuflând din greu.

— Mult a trebuit până l-am prins în laț pe acest călugăr evlavios dar în sfârșit !... hâhî.. totuși... totuși... are să-l nimicească bătrânul meu dușman. I-am spus că nu-i poate veni în minte gândirea tăinuită de numărătoare cărții ? trebue să-i vie... trebue să-i vie... Mie de ce mi-a venit ? Pentrucă a trebuit să-mi vie !...

Dan trecea iute printr'o parte de oraș, în care locuia boierimea. Curțile albe ca argintul, cu cerdacuri și scări ale căror scânduri curate și ceruite sclipeau în lună, pierdute în mijlocul unor pomete ; pe marginea uliței, deasupra zaplazurilor, atârnau câte-o jumătate din ramurile arborilor grădinilor... șiruri de nuci cu frunze late, gutui și cireși.. pe ici pe colo, se zărea prin verdele întuneric al grădinilor câte o zare galbenă prin obloanele închise... El mergea repede.. numai din când în când trecea pe lângă el câte un tânăr cavaler, cu căciula turcănească, înfășurat în mantaua a cărei poală dindărăt se ridica de sabia, pe care-și lăsa mâna... Pe alte locuri vedea pe cavaleri sărind gardurile și pătrunzând prin grădini, până pe sub vreo fereastră, care se deschidea apoi în fața lunei, lăsând să se ivească vreo umbră albă, care-și pleca capul tânăr peste cercevele la umbra de sub fereastră. In alt loc,

unul agățat de gratii făcea studii floristice unindu-și buzele cu ale acelei ființe care-și scosese capul din gratii. Numai pe ici pe colo auzea câinii urlând la lună, paznicii de noapte care strigau, ori grupe de cavaleri, care venea udela vreo petrecere nocturnă. Ei rupeau frunze din crengile atârnate și le aruncau în urma călugărului spân și palid... Stelele păzeau tăria, luna trecea ca un scut de argint prin întunericul nourilor, în aer era aur și 'n grădini miros și-o umbră adânc-viorie, ruptă de dungi de lumină albă, care trecea prin mreje de frunze, ca prin strecurători de lumină.

El ajunse acasă. Ședea într'o chiliuță din casele unui boier mare. Incet trecu prin cerdacul cel lung, deasupra căruia streașinele ieșite erau suspendate pe stâlpi albi... trecu ca o umbră și, când intră în chila lui, răsuflă lung. Nu era să întreprindă un lucru extraordinar ? — Intunericul îngreuiat cu miros de rășină al chiliei lui era pătruns numai de punctul roș al unei candele, care ardea pe o policioară încărcată cu busuioc uscat și flori de sub icoana îmbrăcată în argint a Mântuitorului. Un greier răgușit cânta în sobă. El aprinse o lampă neagră, umplută cu untdelemn ; lumina ei fumega pâlpâind. Incet, încet, ochiul luminei se roși... el se așează la masă... deschise cartea cea veche cu buchiile neclare și cu înțeles întunecat. Tăcerea e atât de mare, încât pare că aude gândirea, mirosul, creșterea chiar a unei garoafe roșii și frumoase, ce creștea într'o oală între perdelele ferestrei lui. Privea în peretele afumat la umbra sa proprie, mare și fantastică. Lampa fâlfâia lungă, ca și când ar fi vrut să ajungă tavanul, iar umbra lui... ca o mreajă neagră cu nasul lungit, cu căciula lăsată pe ochi, părea că începuse o vorbire intimă cu el. Părea că o întreabă cugetând... părea că ea-i răspunde cu cugetări deșirate... un dialog, și cu toate astea, dacă voia să cuprindă realitatea lui, nu era decât un dialog al cugetărilor lui proprii, el cu sine însuși. Ciudat ! Această despărțire a individualității lui se făcu izvorul unei cugetări ciudate. El fixă aspru și lung umbra sa... ea supărată de această căutătură, prinse încet-încet conture pe perete și deveni clară, ca un vechi portret zugrăvit în ulei. El clipi cu ochii — ea redevenise umbră simplă.

E un moment mare, să cuget mai întâi — gândi el — ; dorit-am de când sunt ceva pentru mine, numai pentru mine ?... Nu Din rugăciunile mele am lăsat-o vreodată pe ea ? Din gândirea mea a lipsit ea ? Maria ? O, nu ! — De câte ori am dorit vreo putere extraordinară, numai pentru ea am dorit. Oh ! — s'o duc într'un pustiu, unde să nu fie

nimeni — nimeni decât eu și ea ; să cobor stelele cerului în întinderea albă, ca să semene cu oștiri de flori de aur și de argint ; să sădesc dumbrăvi de dafin cu întunecoase cărări, cu lacuri albastre și limpezi ca lacrima : ca să alerge prin cărările tăinuite ,prefăcându-se a fugi de amorul meu și eu s'o urmăresc... Nu ! fără ea ar fi raiul pustiu.

Și cine era, Maria ?

Era fata spătarului Tudor Mesteacăn — un înger blond ca o lacrimă de aur, mlădioasă ca un crin de ceară, cu ochi albaștri și cuvioși, precum albastru și cuvios e adâncul cerului și divina sa eternitate. Ades ea privise din cartea de închinăciune la fața adâncită și palidă a călugărului ; o văzuse el ades răsărind — o floare în fereastră — și, în nopți cu lună, el își lepăda rasa și-și punea mantie de cavaler, în care veghia sub sclipitoarele-i ferestre... până ce se deschideau, până ce se ivea feţișoara ei palidă de veghiere și de amor, până ce razele ochilor ei alunecau adânc în ochii lui cei negri. Câteva vorbe, o strângere de mână și dispărea iar în parfumatul ei ietac, umplând nopțile cu dulci și neuitate visuri. — Acuma se gândi asemenea la ea.

Lampa sa fâlfâia mai fantastic, literile bătrâne ale cărții căpătau înțeles și se introduceau în visuri și 'n cugete, ce-i umpleau capul fără de voință ; umbra lui începu iar a prinde conturele unei icoane în ulei, cu fruntea naltă, palidă, plesuvă, cu buze vinete, cu părul de câteva fire sure, cu privirea fixă și profundă, pe care și-o ținti lung asupra cărții deschise înaintea lui Dan. Umbra lui îi șoptea în gânduri lungi tocmai ceea ce voia el să i se răspundă.

.Tu știi — cugeta umbra, și el îi auzea cugetările — știi bine că sufletul tău din începutul lumei și până acuma a făcut lunga călătorie prin mii de corpuri, din care azi n'a mai rămas decât praf. El singur nu o știe, pentrucă de câte ori s'a întrupat din nou, de atâtea ori a băut din apa fără gust și uitătoare a Letei, și nimeni nu l-a însoțit în uitata lui călătorie decât eu — umbra corpurilor, în care-a trăit el, umbra ta ; cu fiecare ducere la mormânt, cu fiecare naștere, am stat lângă ele ; am stat la leagănul, voi sta la mormântul tău. Sufletul tău, fără ca azi să și-o aducă aminte, a fost odată în pieptul lui Zoroastru, care făcea ca stelele să se mute din loc, cu adâncul grai și socoteala combinată a cifrelor lui. Acea carte a lui Zoroastru, care cuprinde toate tainele științei lui, stă deschsă înaintea ta.

Veacuri au stat să o deslege și n'au putut pe deplin, numai

eu pot să o desleg pentrucă vorbeam din perete cu Zoroastru, cum vorbesc astăzi cu tine."

Dan văzu clar despărţirea fiinţei lui într'o parte eternă şi una trecătoare. Cartea lui Zoroastru era proprietatea lui dreaptă. El întoarse şapte foi şi umbra prinse conturele unui *bas-relief*, mai întoarse încă şapte, şi umbra se desprinse încet, ca dintr'un cadru, sări jos de pe perete şi sta diafană şi zâmbitoare, rostind limpede şi respectuos: „Bună seara!" — Lampa cu flacăra ei roşie sta între Dan şi umbra închiegată.

„Să urmăm — zise umbra torcând mai departe firul gândirii sale, gândiri, pe care Dan le auzea, ca şi când ar fi fost propriile lui cugetări. — Apropiindu-ţi prin vrajă fiinţa mea şi dându-mi mie pe a ta, eu voi deveni om de rând, uitând cu desăvârşire trecutul meu; iar tu vei deveni ca mine, etern, atotştiutor şi, cu ajutorul cărţii atotputernic. Tu mă laşi pe mine în împrejurările tale, cu umbra întrupată a iubitei tale, cu amicii tăi; mă condamni să-mi uit vizionara mea fiinţă, iar tu întreprinzi o călătorie cu iubita ta cu tot, în orice spaţiu al lumii ţi-ar plăcea... în lună de pildă. Acolo vei trăi un secol şi ţi se va părea o zi. Ba poţi să iei şi pământul cu tine, fără ca să te supere. Îl prefaci într'un mărgăritar cu toartă şi-l anini de salba iubitei tale; şi crede-mă că, de mii de ori mai mici, numai proporţiile dintre ei să rămâie aceleaşi, oamenii s'or crede aşa de mari ca azi. Timpul lor! O oră din vieaţa ta va fi un veac pentru ei. Clipele vor fi decenii şi în aceste clipe se vor naşte popoare, în sfârşit toate prostiile de azi se vor întâmpla şi atunci, se înţelege că 'n diminuare analogă, *absolut* însă acelaşi lucru.

— Bine, — zise Dan, apucând mâna cea rece şi diafană a umbrei — te îndemn însă a scrie memoriul vieţii tale, ca să-l găsesc, când voi reveni pe pământ, şi să-l recitesc. Tu ai o judecată rece şi vei şti să-mi descrii toată natura vizionară şi înşelătoare a lucrurilor lumeşti; dela floare ce cu naivitate minte prin haina ei strălucită, că e ferice în lăuntrul gingaşelor sale organe, până la omul, ce acopere cu vorbe mari, cu o ipocrizie veşnică, care ţine cât istoria omenirii, acel sâmbure negru şi rău, care-i rădăcina adevărată a vieţii şi a faptelor sale, — egoismul său. Vei vedea cum ni se minte în şcoală, în biserică, în stat, că intrăm într'o lume de dreptate, de iubire, de sfinţenie, pentru a vedea când murim că a fost o lume de nedreptate, de ură. Ah! cine ar mai vrea să trăiască, când i s'ar spune de mic încă, în loc de poveşti, adevărata stare de lucruri, în care va intra?

— Chemarea unui filozof? zise umbra surâzând cu amără-

ciune — foarte bine! ceea ce zici tu îmi hotărește soarta. Imi voi aprinde lampa și-oi căuta oameni. Memoriile vieții mele le vei găsi în saltarul acestei mese, când te vei întoarce. Eu singur voi fi mort și îngropat, când vei reveni tu, căci orele vieții tale vor fi șir de ani întregi pentru pământ. Intoarce însă șapte foi și ține-mă de mână. Ce simți?

— Simt brațele mele pierind în aer și cu toate astea căpătând puteri uriașe; simt cum, deslipindu-se atomele greoaie ale creierilor mei, mintea mea devine clară, ca o bucată de soare.

— Eu, zise umbra încet, simt întunecându-se și pierind conștiința eternității mele; simt îngreunându-se ca sub plumb cugetările mele... Mai întoarce șapte foi și metamorfoza reciprocă va fi desăvârșită.

Dan întoarse foile, șopti, și umbra deveni om. Omul semăna cu el și se uita sperios și uitit la Dan, fixându-l ca pe o umbră, cu buzele tremurânde și cu pași șovăitori. — Dan era o umbră luminoasă. El ridică brațul lung și puternic în aer. „Dormi!" zise poruncitor. Oralogiul sbârnâi răgușit o oră... umbra întrupată în om căzu ca moartă pe pat.

Iar Dan își luă lunga sa manta de-a-umere, stinse lampa, pe vârful degetelor trecu prin tindă, și când ieși afară închise ușa după sine și începu a merge încet-încet în lumina lunei pe stradele largi ale orașului, cu ferestrele și porțile închise, cu ziduri albe și gălbenite de lună, cu perdelele lăsate, cu câte un păzitor de noapte, cu musteți înfundate în gulerul și gluga mantalei și cu o prăjină subsuori; în fine, o liniște somnoroasă, un aer cald de vară, luna strălucită, stele de aur ce-și închideau pleoapele spre a le deschide iar, un cer albastru și fără nori, case înalte ale căror streașini de olane se uitau în lună, — iată tabloul! Pasurile lui de umbră nu se auzeau pe stradă... Se înfățișa înfundat în manta, cu pălăria pe ochi, și mergea astfel pe luminatele strade, fără ca să-i facă vreo umbră pe ziduri, căci pe-a lui o lăsase acasă, astfel încât el însuși nu-și părea a fi decât o umbră nepricepută, ce fugea pe murii caselor înșirate în rând. Casa din capătul uliței era galbenă, cu ferești poleite de lună, cu perdele albe. El bătu încet în fereastră.

— Tu ești? răspunse o voce dragă și molatecă.

— Eu... deschide fereastra... nu e nimeni pe stradă, nu te poate vedea nimeni, și apoi chiar de te-ar vedea...

Fereastra se deschise încet, perdeaua se dete într'o parte și dintre creții ei apăru frumos și palid capul blond al unui înger. Luna-i cădea drept în față încât ochii ei albaștri stră-

luceau mai tare şi clipeau ca loviţi de o rază de soare. Sub alba ei haină de noapte dela gât în jos se trădau boureii sânilor, şi mânuţele şi braţele ei albe şi goale până în umeri se întinseră spre dânsul şi el le inundă cu sărutări. Un moment. şi el sări prin fereastră, îi cuprinse gâtul ei gol, apoi îi luă faţa în mâini şi o sărută cu atâta ardoare, o strânse cu atâta foc, încât îi părea că o să-i bee vieaţa toată din gura ei.

— Iubito, zise el încet, netezindu-i părul ei de aur, — iubito, vino cu mine în lume !

— Unde ?

— Unde ? Oriunde. Vom trăi aşa de fericiţi acolo unde vom fi, neturburaţi de nimenea ; tu pentru mine, eu pentru tine. Din visurile noastre vom zidi castele, din cugetările noastre vom adânci mări cu mii de unduiete oglinzi, din zilele noastre veacuri de fericire şi de amor Haide !

— Dar ce va zice mama ? zise ea, cu ochii plini de lacrimi.

Umbra ei se răsfrângea în perete. Dan se uită fix într'acolo ; umbra se desprinse încet şi se înălţă pe-o rază de lună, spre a cădea în pat.

— Cine-i acolo ? zise Maria tremurând pe pieptul lui.

— Umbra ta, răspunse el zâmbind — ea rămâne în locul tău... vezi-o cum doarme.

— O ! ce liberă şi uşoară mă simt ! — zise ea cu o voce de un timbru de aur. Nicio durere, nicio patimă în piept. O, îţi mulţumesc !... Şi ce frumos îmi pari tu acuma ! Pare că eşti altul, pare că eşti din altă lume.

— Vino cu mine, şopti el la ureche-i — vino prin oştiri de stele, prin tării de raze, până ce departe de acest pământ nenorocit şi negru, îl vom uita, pentru ca să nu ne mai avem în minte decât pe noi.

— Haide dar ! şopti ea înconjurându-i gâtul cu braţele ei albe şi lipindu-şi guriţa de buzele lui. — Sărutarea ei îl umplu de geniu şi de-o nouă putere. Astfel îmbrăţişaţi aruncă neagra şi strălucita lui mantie peste umerii ei albi, îi înconjură talia strângând-o tare la piept, iar cu cealaltă mână fluturând o parte a mantiei, se ridicară încet, încet prin aerul luciu şi pătruns de razele lunei, prin nourii negri ai cerului, prin roiurile de stele, până ce ajunseră în lună. Călătoria lor nu fuse decât o lungă sărutare.

El puse dulcea lui sarcină pe malul mirositor al unui lac albastru, ce oglindea în adâncu-i toată cununa de dumbrave ce-l înconjura, şi deschidea ochilor o lume întreagă în adânc. El îşi luă calea iar spre pământ. Aproape de pământ, el şezu pe coastele unui nor negru şi se uită lung şi cugetător

pentru ultima oară asupra pământului. Luă cartea lui Zoroastru, deschise unele file și începu a ceti județul pământului, și fiecare literă era un an, fiecare șir un secol de adevăr. Era ceva înfricoșat câte crime au putut să se petreacă pe acest atom atât de mic în nemărginirea lumii, pe acest bulgăre negru și neînsemnat, ce se numește pământ. Fărâmăturile acelui bulgăre se numesc imperii, înfuzorii abia văzuți de ochii lumii se numesc împărați, și miloane de alte înfuzorii joacă, în acest vis confuz, pe supușii... El își întinse mâna asupra pământului. El se contrase din ce în ce mai mult și iute, până ce deveni, împreună cu sfera ce-l înconiura, mic ca un mărgăritar albastru stropit cu stropi de aur și cu un miez negru. Mărimea fiind numai relativă, se înțelege că atomii din miezul acelui mărgăritar, ale cărui margini le era cerul, ai cărui stropi — soare, lună și stele, acei pitici nemărginit de mici aveau regii lor, purtau războaie, și poeții lor nu găseau în univers destule metafore și comparațiuni pentru apoteoza eroilor. Dan se uită cu ochiana prin coaja acelui mărgăritar, și se miră, cum de nu plesnește de mulțimea urii ce cuprindea. Il luă și, întorcându-se, atârnă în salba iubitei sale albastrul mărgăritar.

Și ce frumos făcuse el în lună !

Inzestrat de o închipuire urieșească, el a pus doi sori și trei luni în albastra adâncime a cerului, și, dintr'un șir de munți, a zidit domenicul său palat. Colonade, stânci sure, streașine — un codru antic ce vine în nouri. Scări înalte coborau printre coaste prăbușite, printre bucăți de pădure ponorîte în fundul rapelor, până într'o vale întinsă tăiată de un fluviu măreț, care părea a-și purta insulele sale ca pe niște corăbii acoperite de dumbrave. Oglinzile lucii ale valurilor lui răsfrâng în adânc icoanele stelelor, încât uitându-te în el, pari a te uita în cer.

Insulele se înălțau cu scorburi de tămâie și cu prund de ambră. Dumbrăvile lor întunecoase de pe maluri se zugrăveau în fundul răului, cât părea că din una și aceeași rădăcină un rai se înalță în lumina zorilor, altul se adâncește în fundul apei. Șiruri de cireși scutură grei omătul trandafiriu al înfloririi lor bogate, pe care vântul îl grămădește în troiene ; flori cântau în aer cu frunze îngreuiate de gândaci ca pietre scumpe, și murmurul lor umplea lumea de un cutremur voluptos. Greieri răguțiți cântau ca orologii aruncate în iarbă, iar păienjeni de smarald au țesut, de pe-o insulă până la malul opus, un pod de pânză diamantică, ce sticlește vioriu și transparent, încât ale lunelor raze pătrunzând prin el, în-

verzesc râul cu miile lui unde. Cu corpul înalt, mlădiat, albă ca argintul noaptea, trece Maria peste acel pod împletindu-şi părul al cărui aur se strecură prin mânuţele-i de ceară. Prin hainele-i argintoase îi transpar membrele uşoare ; picioarele-i de omăt abia atingeau podul... Sau adesea, aşezaţi într'o luntre de cedru, coborau pe ascultătoarele valuri ale fluviului. El îşi rezema fruntea încununată cu flori albastre de genunchiul ei, iar pe umărul ei cânta o pasăre măiastră.

Fluviul lat se adâncea în păduri întunecate, unde apa abia mai sclipea din când în când atinsă de câte-o rază ; trunchii pădurilor se ajungeau cu ramurile lor deasupra răului şi formau bolţi nalte de verdeaţă nestrăbătută. Numai pe ici pe colo câte o dungă fulgerătoare deasupra apei. Valurile râd şi mână întunecoase lumea lor albastră, până când deodată râul, împiedecat de stânci şi munţi, se adună între codri, ca marea oglindă a mării şi se limpezeşte sub sori, de poţi număra în fundu-i toate argintăriile lui.

Ca să petreacă, inventară un joc de cărţi. Regii, reginele şi fanţii de pe cărţi erau toţi chipuri copiate din basmele ce şi le spuneau serile. Jocul însuşi era o poveste lungă şi încurcată, ca din Halima — în care reginele se măritau, regii se însurau şi fanţii umblau înamoraţi, poveste căreia nu-i mai dădeau de capăt până ce nu încetau, apăsaţi de somn.

Dar somnul lor !

Inainte de a dormi, ea îşi împreuna mâinile, şi pe când stelele albe sunau în aeriane coarde rugăciunea universului, buzele ei murmurau zâmbind, apoi capul ei palid de suflarea îndulcită a nopţii cădea pe perine. Cine ar fi văzut-o astfel ! Nimene — numai el ce acoperea braţul ei, atârnând pe marginea patului, cu sărutări. El adormea în genunchi. Visau amândoi acelaşi vis. Ceruri de oglinzi — plutind cu înălţatele aripi albe şi cu brâie de curcubeu — portale înalte, galerii de o marmoră ca ceara, straturi de stele albastre pe plafonuri argintoase — toate pline de un aer răcoare şi mirositor. Numai o poartă închisă n'au putut-o trece niciodată. Deasupra ei, în triumghi, era un ochi de foc, deasupra ochiului un proverb cu literele strâmbe ale întunecatei Arabii. Era doma lui Dumnezeu. Proverbul, o enigmă chiar pentru îngeri.

Insă oare de ce omul nu gustă vreo fericire ! Veşnic semnul arab de pe doma Domnului îi preocupa mintea lui Dan, vană îi era căutarea lui prin cartea lui Zoroastru — ea rămânea mută la întrebările lui. Şi cu toate acestea în fiece

noapte se repeta acest vis, în fiece noapte el umbla cu Maria în lumea solară a cerurilor. Şi de câte ori umblau, el îşi lua cu el în visul său cartea lui Zoroastru, şi căuta în ea deslegarea întrebării. — In van îngerii, ce treceau ducând în poalele lor rugăciunile muritorilor, se uitau semnificativ la el; în van, unul îi spuse lin, aplecându-se la ureche-i: „De ce cauţi ceea ce nu-ţi poate veni în minte?" Altul: „De ce vrei să scoţi din aramă sunetul aurului? Nu-i cu putinţă." Dar ceea ce-i părea ciudat, era că, de câte ori îi trecea prin minte ca îngerii să meargă după voia lui, ei într'adevăr, fără să le-o zică, îi împlineau alintând gândurile. El nu-şi putea explica această armonie prestabilită între gândirea lui proprie şi vieaţa celor îngereşti.

— Nu vezi tu, Mario, că tot ce gândesc eu, îngerii împlinesc în clipă?

Ea îi astupă gura cu mâna. Apoi îi şopti la ureche: „Când plouă, toate grânele cresc; când Dumnezeu vrea, tu gândeşti ceea ce gândesc îngerii."

In zadar. Mintea lui era preocupată, şi privirile ochilor lui mari erau aţintite asupra acelei porţi veşnic închise.

— Aş voi să văd faţa lui Dumnezeu, zise el unui înger, ce trecea.

— Dacă nu-l ai în tine, nu există pentru tine şi în zadar îl cauţi, zise îngerul serios.

Odată el îşi simţi capul plin de cântece. Asemenea ca un stup de albine, ariile roiau limpezi, dulci, clare, în mintea lui îmbătată; stelele păreau că se mişcă după tactul lor; îngerii ce treceau surâzând pe lângă el, îngânau cântările ce lui îi treceau prin minte. In haine de argint, frunţi ca ninsoarea, cu ochii albaştri, care luceau întunecat în lumea cea solară, cu sânuri dulci, netezi ca marmora, treceau îngerii cei frumoşi cu capete şi umere inundate de plete; iar un înger, cel mai frumos ce l-a văzut în solarul lui vis, cânta din harfă un cântec atât de cunoscut... notă cu notă el îl prezicea. Aerul cel alb rumenea de voluptatea cântecului. Numai semnul arab lucea roş ca jăraticul noaptea.

„Asta-i întrebarea — zise Dan încet — enigma ce pătrundea fiinţa mea. Oare nu cântă ei ceea ce gândesc eu?... Oare nu se mişcă lumea, cum voi eu?" El strânse cu o întunecată durere pe Maria la inima lui. — Hurmuzul pământului ardea în salba ei de mărgăritare... ..*Oare fără s'o ştiu nu sunt eu însumi Dumne...*"

Vum! sunetul unui clopot uriesesc — moartea mării, — căderea cerului, — bolţile se rupeau, smalţul lor albastru se

despica, şi Dan se simţi trăznit şi afundat în nemărginire Râuri de fulgere îl urmăreau, popoare de tunete bătrâne, vuirea nemărginirii, ce tremura mişcată... „O, gând nefericit!" aiuri el. — Spasmodic ţinea în mâna lui cartea lui Zoroastru ; instinctiv rupse mărgeaua pământului dela gâtul Mariei. Ea cădea din braţele lui... ca o salcie neguroasă ce-şi întindea crengile spre el, şi striga căzând : „Dane ! ce m'ai făcut pe mine ?"

Un glas răsună în urmă-i „Nefericite, ce ai îndrăznit a cugeta ? Norocul tău, că n'ai pronunţat vorba întreagă !" Rupt ca de un magnet în nemărginire, el cădea ca fulgerul, într'o clipă cale de o mie de ani. Deodată întunericul dimprejurul lui deveni liniştit, negru-mort, fără sunet şi fără lumină. El deschise cartea, aruncă mărgeaua şi începu a ceti. Mărgeaua cădea luminoasă prin întuneric şi se desfăşura din ce în ce. Din ce în ce mai mare, mai mare — se lumina, — până o văzu departe asemenea unei lune — şi el cobora, cu cartea sub mână, nourii groşi, se apropie de pământ, deja vedea culmile strălucite ale unui oraş, lumini presărate. o noapte văratecă cu aerul blond, grădini mirositoare şi... şi îşi deschise ochii.

El se scutură oarecum din somn. Soarele se înălţa, ca un glob de aur arzător pe un cer adânc-albastru ; grădina dedesubtul ferestrei, în care adormise Dionis, era de un verde umed şi răcorit după noaptea cu ploaie, florile împrospătate ridicau în soare cochetele capete copilăroase şi ochii lor plini de reci şi zadarnice lacrimi. In casa de peste drum, perdelele albe erau încă lăsate, prin aleile grădinii ei vişinii şi cireşii înfloriţi, salcâmii cu miros dulce, tăinuiau cărările risipite într'o viorie şi melancolică umbră.

Fusese vis visul lui cel atât de aevea, sau fusese realitate de soiul vizionar a toată realitatea omenească ? — Perdeaua de vis-à-vis se dete puţin într'o parte, şi, prin faldurii ei albi, apăru un blond cap de copilă. Râdea.

„Maria !" şopti el cu inima strânsă.

Părul ei blond şi împletit în cozi cădea pe spate ; o roză de purpură la tâmplă, gura micuţă ca o vişină coaptă şi faţa albă şi roză ca mărul domesc După ce râsese cine ştie de ce — ea lăsă perdeaua să recadă.

Dar mintea lui se contrase cu violenţă, căci el înţelese sensul, dar şi neputinţa realizării viselor lui. Acuma ştia că iubeşte. — „La ce mi-a mai trebuit şi asta ?" gândi el cu sufletul plin de lacrimi. — „Nu e destul mizeria în care am

trăit — cel puțin o mizerie fără de dorințe. Și prima mea dorință și poate ultima — nerealizabilă !" Trăsătura cea fină și amară dimprejurul gurii lui se adânci vădit. Sufletul lui se cutremura la gândirea că nu va putea scutura greutatea acestui amor. Speranță ? el n'o putea avea. O simțire, pe care nu o cunoscuse niciodată, era să se nască cu amorul ?

Ea se reivi, surâse. De astă dată trase perdelele sus și asta cu o garoafă în mânuța ei albă și privea pare-că pe gânduri în potirul de purpură al floarei. — „Neprețuita !" șopti el, uitându-se la ea. „Ah ! ea trebuia să fie bună ; de ce surâdea, de ce ? și tocmai în fereastră ? Oare ea nu-l vedea ? Dar dacă-l vedea, dacă aceste zâmbiri aveau o intențiune... mică, cochetă, însă totuși ?" — Redispăru.

— Am să-i scriu, s'o rog... s'o rog să nu mai surâdă, să nu-mi umple sufletul de o vană, dureroasă iluziune. Asta... nu-mi va refuza ea. E atât de bună ; voi ruga-o să fie rea.

Cu o dureroasă, nemai simțită voluptate, el în scrise :

Stea,

„Sărac de bunuri, frumusețe și spirit, inima mea este atât de bolnavă ca o scânteie de soare noaptea, și te iubesc. Și ochii tăi, topite stele ale dimineții, privesc atât de adânc, atât de ferice de adânc în noaptea sufletului meu, cât te visez veghiând, și de dorm, la imagina luminii lor sunt deștept

„Poți oare ghici simțirea cu care am scris, înger ?

„...O, nu ! în viața ta luminoasă nu s'a putut ivi nici umbra măcar a unei dureri asemenea aceleia ce-mi nimicește inima. O nimicește ! Inchipuește-ți că dintr'un om cu simțire, dintr'o ființă aevea n'ar rămânea nimic decât o lungă, întrupată disperare. Tu nu cunoști asemenea oameni. Ei nu pot aparține cercurilor în care te miști tu. Ei sunt jos. Când o inimă pierdută în mizerie, în apăsare, în neputință de a cultiva simțiri, căci fiecare din ele își găsesc marginile în puterile celui ce le are, când o asemenea inimă și-ar ridica aspirațiunile până latine, și le-ar ridica fără voință, luptând spre a le năbuși, neputând să le reziste, ce-ar simți un asemenea om ? — Intristare ? Asta nu-i întristare ! Disperare ? Asta nu-i disperare ! E o agonie a sufletului, o luptă vană, crudă, fără de voință. Disperarea ucide, această simțire muncește. Martir este numele amorului meu. In fiecare fibră ruptă este o nemărginire de dureri ; și nu deodată — fibră cu fibră, se rupe inima mea. Moartea-i un moment, disperarea e timp.

— o asemenea simțire este iadul. Mario ? poți tu să-ți închipuești un asemenea chin, fără să plângi — de milă nu, — de îngrozire ? De piatră să fie o inimă, este o margine care s'o miște ! de venin să fie un suflet, sunt dureri care trebue să-l îndulcească — și nu e durere mai mare decât a mea. De ce sunt eu în lume, când tu ai fost menită să fii ? De ce au căzut ochi mei pe tine, de ce te-am văzut ? Orb de aș fi fost, de cât amar scăpau ? De n'aș fi fost de fel, scăpau de o vieață chinuită, pustie, fără de lumină.

„Floare !, cum surâzi în grădina zilelor tale, fără să știi că o inimă se rupe ? Stea !, cum lucești în cerul tău, fără să știi că un suflet moare ? Și în neștiința ta ești și mai frumoasă, ești și mai mult cauza unor crude dureri. Oh ! cât ești de frumoasă, și cu cât ești, cu atâta mai nefericit sunt și cu cât sunt, cu atâta mai frumoasă ești ! — N'am avut speranțe, puțin mi-a păsat ; n'am avut dorințe, nici una în lume, puțin mi-a păsat ; de *una* am fost capabil, de *una*, care să-mi cuprindă toată vieața mea, și aceea nerealizabilă : tu ! — Oricât de mare ar fi mila ta, până acolo nu se poate coborî. Nu-mi zâmbi ! zâmbetul tău m'ar umple de speranțe vane. A mă iubi nu-ți este permis, disprețuește-mă, te rog ! Poate disprețul tău m'ar omorî și moartea nu-i nimic pe lângă chinul meu de azi. Sărut urma pasurilor tale, murii îi sărut pe care a trecut umbra ta ; disprețuește-mă ! Eu nu pot să nu te iubesc. Tu nu știi de ce, și nu ți-o pot spune, și cu toate astea chipul tău, umbra ce ai aruncat-o pe pânza gândurilor mele, este singura fericire ce am avut-o în lume.

„Mario !... așa-i că astfel te chiamă ? nu se poate să te cheme altfel... tu !... nu-ți pot zice altfel... Adio ! adio !“

Și cu toate că scrisese, totuși o speranță de o dureroasă dulceață, deșartă dar singură, îi amețea sufletul lui. El își închipuia că ea va putea fi a lui. Ea ! toată lumea era cuprinsă în acest cuvânt. Când gândea cum i-ar lua capul ei de aur în mâni, și i-ar topi ochii cu sărutările lui, când gândea că mijlocul ei cel dulce s'ar putea odihni cuprins de brațul lui, că ar putea să-i prindă mânuța ei albă, să se uite la transparantele-i degete ore întregi, îi venea să înnebunească. Ce-i vieața ? El simțea că o oră lângă ea ar plăti mai mult decât toată vieața. Câtă intensivă, dureroasă, fără de nume fericire într'o oră de amor ! Și cum i-ar vorbi el ! Câte numiri ar inventa el, care de care mai îndrăgite, mai fără de înțeles, mai nepomenite, pentru un surâs de pe buzele ei, un surâs în trecere, umbra unei fericitoare cugetări ; câtă gratitudine pentru o privire ; câtă recunoștință pentrucă ar lăsa un mo-

ment degeţelele ei dulci în mânile lui, şi el simţea pare că le trage la inima lui, să le facă a simţi desele şi nenumăratele-i bătăi... ar plânge şi ar râde de fericire, ca un copil, ar înnebuni în urmă şi veşnic ar visa acea oră fără de seamăn.

De unde această simţire nemăsurată, de unde această irezistibilă nebunie? El nu-şi simţea capul, nu-şi simţea inima, toate se învârteau împrejuru-i într'o lumină trandafirie, părea că nu vede decât perdelele albe şi după fiecare se ivea, zâmbind cu o speriată şi copilărească şireţie, capul ei. Inamorat în ea? Asta ar fi fost puţin. Nu în ea, în fiece gândire a ei, în fiece pas, în fiece zâmbet, un înmiit amor. Dumnezeu de-ar fi fost, şi-ar fi uitat universul, spre a căuta un altul în ochii ei albăstrii; de-ar fi găsit, nu se ştie... Căutarea ar fi durat veşnic. Cum o iubea! De l-ar fi dispreţuit, ar fi iubit dispreţul ei; o ideie de ură a ei ar fi fost cuprinsul amorului lui, cât ar fi trăit.

„Ah!" zâmbi el cu un fel de dureroasă beţie, „de aş putea s'o sărut, odată! pare că n'aş mai voi nimic în lume... ori să-i desmierd mânile, ori să-i despletesc părul, ori să-i sărut umerii! Ingerul meu!"

El trimisese scrisoarea. Sta în fereastră neliniştit, pare că aştepta sentinţa de moarte; nu ştia ce să gândească, nici gândea ceva, era un amestec fără şir de icoane turburi, îmbătătoare. Ah! el ceruse dispreţ şi spera amor.

Ea se ivi în fereastră. El se retrase după perdea ca s'o observe. Ochii lui se uscau de ardoare şi sclipeau cu o bolnavă dorinţă; ea se ivi frumoasă, ochii ei cei mari şi adânci erau plini de lacrimi, şi se uita înaintea ei, în mânile unite şi lăsate în jos ţiind scrisoarea şi în faţă cu o expresie indecisă, înnecată de dorinţa de a plânge, ca un copil vinovat. El se arătă în fereastră, şi ochii ei păinjeniţi de lacrimi se îndreptară spre el... adânci, miloşi, plutitori... Ea boţi scrisoarea cu mâna, o duse la inimă... şi... o durere ascuţită, crudă îi pătrunse inima lui; părea că i se rupe vieaţa, i se taie în două inima, o negură albă îi cuprinse vederea... şi apoi nimic... nimic. El căzuse cât era de lung pe podeaua camerei lui.

Copila fugi speriată din fereastră.

— Ce scrisoare ţii tu în mână, Mario? Şi cum arăţi tu? Ce-ţi e? zise un bătrân prietenos, care se ivi tocmai atunci în fereastră, ridicând cu mâna lui cea fină bărbia cea rotundă a fetei. Ea cercă a surâde, dar atât de dureros şi atât de îngrijit...

— „Arată!"... El îi desfăcu, cu o dulce silă, scrisoarea cea

mototolită din mâini... se uită la ea, şi faţa lui se adânci din ce în ce. Ajunse la semnătură. — „Dela cine ai căpătat tu scrisoarea asta ? unde locueşte omul acesta ?“

Lacrimile o inundară şi ea se aruncă suspinând la gâtul tătâne-său.

— Vezi, zise ea întrerupt, acolo-i sărmanul... în casa cea pustie de peste drum... l-am văzut căzând ca mort pe podele... cine ştie, dacă n'a şi murit. Aleargă tată... poate că nu-i prea târziu.

— Cum arată el ? întrebă bătrânul, preocupat cum se vede de-o cugetare complicată.

— O ! e frumos ! zise ea repede... şi apoi îşi muşcă zâmbind buzele

Se mai ivi încă un om pleşuv şi cu ochelari, cu care bătrânul vorbi repede şi încet, arătându-i scrisoarea. Pleşuvul clătină din căpăţână.

Coborîră iute scările şi într'o clipă fură la casa de peste drum. Deşi erau amândoi bătrâni, ei se grăbiră astfel, încât aceasta trăda viul interes ce trebuiau să-l poarte pentru Dionis. Ei deschiseră uşa. Dionis era lungit la pământ, părul în dezordine, ochii închişi cu vehemenţă. Pleşuvul îl ridică încet dela pământ şi-i dezgoli pieptul. — „Cât pe ce era să i se rupă o vână a inimii“, zise el încet. „Pare foarte sensibil. O bucurie mare l-ar omorî. Nici trebue să-l trezim măcar... Il voi cloroforma, ca din leşin să treacă într'un somn adânc.“

In vreme ce doctorul (veţi fi ghicit că pleşuvul nostru biped era doctor) vorbea cu sine însuşi, da din cap, ridica sprâncenele şi îşi urnise ochelarii pe frunte, tatăl Mariei fixa portretul din perete. Explicarea în două cuvinte : Persoana juridică, care se afla acum pe mâna îngrijitoare a esculapului nostru, avea drepturi asupra unei moşteniri. Dovezi erau asemănarea cu portretul şi multe alte împrejurări care nu ne interesează, legate însă de origina până acum obscură a lui Dionis. Destul că soarta lui materială din momentul acesta era schimbată.

El însuşi era lungit pe pat. Capul ridicat pe perini şi lăsat asupra pieptului, paloarea cea liniştită şi marmorie a feţei contrasta cu părul în dezordine. O mână era strâns apăsată pe inimă, ea comprima convulsiv durerea ce o simţea acolo ; cealaltă spânzura pe marginea patului în jos. O manta neagră îl acoperea prin creţii căreia transpăreau delicatele şi corectele lui forme. Tatăl Mariei se plecă asupra lui şi-l privi cu plăcere, cu intenţie.

„Aha !“ gândi doctorul cu şireţie.

O negură deasă, cenușie și sclipitoare... apoi un cer de un etern albastru întuneric, cu stele moi de suflarea nopții, cu nori încrețiți, cu aerul cald... și iarăși, iarăși orașul vechi cu stradele strâmte, cu casele închircite, cu streașinile mucegăite în lună, și Dan trecea repede prin strade... luna mai arunca câte o dungă prin întunericul lor... el intră în casa lui deplin conștiu despre îndelungatele lui vise.

— „Și mi-a trecut prin minte", zise el, „acea ideie nefericită, pe care Ruben o credea cu neputință în capul unui om". — Umbra lui dormea pe pat.

El ceti în cartea lui Zoroastru... ea se sculă încet... cu ochii închiși... se subție... se lipi de perete și se așeză ironică, fantastică, lungă în dreptul lui.

Dan se simțea bolnav, abătut, strivit sub greutatea cugetărilor lui. Afară de aceea, un fulger îi trecuse drept prin inimă în vremea căderii lui. El simțea fulgerul junghiindu-i inima. El se lungi pe pat și se acoperi cu rasa... Pe dinaintea lui treceau ființe ciudate, pe care nu le văzuse niciodată. — „Ah !" gândi el, — „în curând voi muri, astea-s deja umbre de pe ceea lume." Numai umbra lui proprie stătea drepată în perete, parcă surâdea, și, ciudat ! — avea ochii albaștri. „Dracul să te ia", gândi el, „și umbra mea își bate joc de mine acuma."

Ușa se deschise și intră maestrul Ruben.

— Ce pustia, maiestre, de când ai lăsat să-și crească perciuni și de când porți caftan jidovesc ?

— Vai de mine, domnule, de mult ! — de când mă țin minte, zise Ruben netezindu-și barba. Dar m'ai văzut altfel vreodată lângă Curtea Veche ?

— Lângă Curtea Veche... e Riven... vânzătorul de cărți, iar nu d-ta, maestre Ruben.

Ruben se uită lung la el. „D-tale nu ți-e bine, domnule", zise el serios.

— Eu mor, maestre Ruben... Uite-te în masa mea, acolo-s memoriile umbrei mele, ale umbrei care o vezi în perete, scrise de câtă vreme am fost în lună.

Evreul se uită lung la bolnav și clătină din cap.

— „Umbra ceea a d-tale e un portret, care-ți seamnănă", zise el.

— „Maestre Ruben, te-ai prostit rău, de când nu ne-am mai văzut", zise tânărul zâmbind, „ori eu am devenit o ființă superioară magistrului meu... se poate și asta."

Evreul se apropie de scrinul ce i-l însemnase bolnavul, îl deschise saltarul și dădu într'adevăr de niște legături de hârtii

galbene şi veştejite, legate cu fire de aţă albastră... el le scoase, se uită la ele, apoi le puse pe masă. — In momentul acesta intrară doi oameni în chilia lui, pe care Dan nu-i mai văzuse. Unul din ei, pleşuv şi uscat, veni să-i cerce pulsul ; celălalt vorbea cu Ruben. Ruben îi arătă hârtiile... omul se uită iute prin ele. „Fără îndoială", zise el pentru sine. „De când îl cunoşti ?" adaose întorcându-se către Evreu.

—„De mult. El cumpără dela mine cărţi. In genere cele mai vechi şi tot de-acele pe care nu le mai puteam vinde nimănui în lume. Eu singur le cumpăram cu toptanul, biblioteci risipite ale oamenilor bătrâni, ai căror clironomi apoi mi le vindeau pe un preţ de nimica, ca hârtie numai. Şi în asemenea cărţi el răscolea cu un fel de patimă şi-mi cumpăra cele mai obscure şi mai fără de înţeles. Acuma asemenea aveam câteva vechituri de astea şi venisem să i le arăt ; el le-ar fi cumpărat desigur... acuma însă... l-am găsit în starea în care-l vezi. Şi-apoi nici nu-mi zice : jupâne Riven, ci maestre Ruben ! Dumnezeu ştie cum s'or fi scrântit toate celea în capul bietului om."

Bolnavul auzea toate acestea şi nu ştia ce înţeles să le dea. „Sunt nebuni oamenii aceştia", gândi el, „şi maestrul Ruben şi-a ieşit cu desăvârşire din minţi... nu-l mai cunosc. Aha ! gândi el în urmă : Eu am murit şi Ruben a venit cu medicii să-mi vândă corpul. Are drept... prin schimbările prin care am trecut, corpul meu trebue să fi devenit fenomenal. Dar oare-s doctori aceşti doi ?... Imi pare că seamănă cu Satana amândoi... Ori e un *om*, despărţit în două arătări bătrâne, cu care-şi petrece şiretul Ruben pe conta mea... o jumătate cu păr şi una pleşuvă. Cea pleşuvă îmi pipăie pulsul şi cea cu păr se uită la umbra mea, spânzurată de un cui în perete. Uite ! acuma o desprinde din perete şi-o dă lui Ruben, în mână. Bravo ! maestre Ruben, strigă el, dracii tăi sunt meşteri în desprinsul umbrelor din perete şi ăst pleşuv are să mă ia pe mine... căci, cum văd, joacă pe doctorul în momentul acesta... Bravo ! bravo !" El bătea din palme râzând.

Ruben îi luă umbra şi hârtiile de pe masă şi ieşi din casă închizând cu sgomot uşa după sine... — „Te-ai dus, Evreule... te-ai dus şi m'ai vândut chinuitorului de suflete", murmură el cu o resignaţie dureroasă, recăzând cu capul pe perini.

— Are friguri... e în delir, zise serios pleşuvul.

E noapte. O răcoreală dulce pătrunde prin ferestrele deschise, şi Dionis, lungit în patu-i, tremură în friguri, cu buzele uscate, cu fruntea plină de sudoare şi cu capul greu. I se

pare că s'a trezit din nişte vise lungi, obscure, fără de înţeles şi el priveşte fără de încredere în realitate, la împrejurimea lui. Portretul părintelui său lipseşte din perete, cărţile cele vechi asemenea... casa e aceeaşi, însă mobilele noi şi elegante, covoare pe jos, numai patul e acelaşi. „Ciudat", gândi el, „din minune în minune... eu nu mai ştiu ce se întâmplă cu mine". — Luna revărsa tot aurul ei în odaia lui şi sub această smălţuire diafană, mobilele şi covoarele străluceau somnoros şi mat ; un orologiu zingăneşte încet şi subţire în perete, şi prin mintea lui trec iute, turburi, amestecate, toate întâmplările abia trecute. Şi toate îi păreau vise ; mintea lui îi părea împrospătată, rece, clară, faţă cu mintea pe care o avusese înainte. Din jurul lui dispăruse lumea cea semi-obscură a tinereţii lui ; el privea la viitor, cum ai privi în fundul unui lac liniştit şi limpede ca lacrima. El singur nu-şi putea explica această limpezime a minţii. Işi închise ochii. Deodată simţi cum pe marginea patului său şade cineva... îi şedea pe picioare. Apoi simţi o mână dulce şi mică pe frunte. El deschise ochii pe jumătate. Văzu un băiat cu faţa ovală, palidă, cam slăbită, părul de aur, acoperit de o pălărie de catifea neagră cu margini largi, îmbrăcat cu o bluză de catifea, care cuprindea strâns de un colan lustruit mijlocul cel mai gingaş din lume. Ochii lui Dionis, pe jumătate închişi, nu trădau că el veghiază. Il privi în întreg, dela capul inundat în aur, până la botinele micuţe ce sticleau radioase pe covorul înflorit.

— Ah !, gândi el şi inima se cutremură în el, este Maria !

Da, odorul ! ea era. Vorbea singură... fetele vorbesc adesea singure... El simţi aerul îndulcindu-se sub şoptirile ei.

— Am fugit de-acasă deghizată... tot mă amânau, ba azi, ba mâine... dihania de doctor zicea că ar fi periculos pentru el .. auzi. periculos ? Eu nu sunt periculoasă ! zise ea răstită. — Dar dacă s'ar trezi... o ! atunci... Dormi ! dormi, şopti ea aplecându-şi gura pe fruntea lui. El simţi o rouă umedă curgându-i în păr... Dar în momentul acela, el îi înlănţuise gâtul... ea speriată vru să se retragă, dar braţul lui o ţinea cu tărie culcată astfel pe pieptu-i... El se sculă. „Lasă-mă !" zise ea roşie ca purpura.

Dar el o cuprinsese, îi mângâia fruntea ei albă, de-i dete pălăria jos şi-i lăsă să izvorască pe umeri în jos valurile de păr blond... apoi îi luă amândouă mânuţele în mânile lui... ea nu mai rezista... se uita la ele, îi săruta degetele... ea nu mai rezista... — „Mario, mă iubeşti tu ?"

— Dar dacă nu m'ar chema Maria ? — zise ea, sub inspiraţia unei fulgerătoare maliţii.

— Cum dar ?

— Da ! da ! Maria, zise ea cu glăscior argintos — dar taci, nu ţi-e iertat să vorbeşti... nu ţi-e iertat... Nu te scula, căci asemenea nu ţi-e iertat... Ea-l împinse în perini... El voia să vorbească, dar îşi simţi gura astupată de sărutări... El îşi închise ochii şi simţea că inima i se sparge în piept... apoi iar îi deschise, spre a cuprinde cu ei dulcea lui sarcină, care râdea cu un fel de copilăroasă nebunie de zâmbetul lui, de surprinderea şi spaima ei proprie, de tot, tot...

Adesea în nopţi lungi de iarnă, după ce ea de mult devenise tezaurul căsniciei lui, când de bună voia lor trăiau exilaţi la vreun sat, spre a se iubi departe de sgomotul lumii, Maria intra deodată în salonul încălzit şi luminat numai de razele roşii ale jăraticului din cămin, intra îmbrăcată ca băiat, ca în noaptea aceea când se văzură pentru întâia oară în apropiere. Membrele ei svelte, în bluza de catifea neagră, aceeaşi pălărie cu margini largi pe părul ei blond şi piciorușele cele mai mici din lume în botine bărbăteşti. Şi ea se apropia de el. Mânuţele-i albe şi transparente ca ceara contrastau cu mânecile moi şi negre, şi astfel se plimbau de braţ prin semiîntunericul călduros al sălii ; din când în când îşi plecau gură pe gură, din când în când stăteau înaintea unei oglinzi cu capetele rezemate unul de altul, şi râdeau. Era un contrast plăcut : faţa lui trasă şi fină, din care nu se putuse încă şterge amărăciunea unei tinereţi apăsate, ci rămăsese încă într'o trăsătură de nespusă naivitate în jurul gurii, lângă fizionomia ovală, rotunjită şi albă a ei... chipul unui tânăr demon lângă chipul unui înger ce n'a cunoscut niciodată îndoiala.

Două vorbe conclusive. Cine este omul adevărat al acestor întâmplări — Dan ori Dionis ? Mulţi din lectorii noştri vor fi căutat cheia întâmplărilor lui în lucrurile ce-l înconjurau : ei vor fi găsit elementele constitutive ale vieţii lui sufleteşti în realitate : Ruben e Riven ; umbra din perete, care joacă un rol atât de mare, e portretul cu ochi albaştri ; cu dispariţiunea acestuia, dispare ceea ce veţi fi îndemnaţi a numi o ideie fixă ; în fine, cu firul cauzalităţii în mână, mulţi vor gândi a fi ghicit sensul întâmplărilor lui, reducându-le la simple vise ale unei imaginaţii bolnave.

Fost-a vis sau nu, asta-i întrebarea. Nu cumva îndărătul culiselor vieţii e un regizor, a cărui existenţă nu o putem

explica ? Nu cumva suntem asemenea acelor figuranți care, voind a reprezenta o armată mare, trec pe scenă, înconjură fondalul și reapar iarăși ? Nu este oare omenirea, istoriei, asemenea unei astfel de armate ce dispare într'o companie veche spre a reapărea în una nouă, armată mare pentru individul constituit în spectator, dar același număr mărginit pentru regizor ? Nu sunt aceeași actori, deși piesele sunt altele ? E drept, că după fondal nu suntem în stare a vedea. — Și nu s'ar putea ca, cineva trăind, să aibă momente de-o luciditate retrospectivă, care să ni se pară ca reminiscețele unui om ce de mult nu mai este ?

Nu ezităm de a cita câteva pasaje dintr'o epistolă a lui Théophile Gautier, care colorează oarecum ideia aceasta : „Nu totdeauna suntem din țara ce ne-a văzut născând, și de aceea căutăm adevărata noastră patrie. Acei care sunt făcuți în felul acesta se simt ca exilați în orașul lor, străini lângă căminul lor și munciți de-o nostalgie inversă... Ar fi ușor a însemna nu numai *țara*, dar chiar și *secolul în care ar fi trebuit să se petreacă existența lor cea adevărată*...' Imi pare că am trăit odată în Orient, și când în vremea carnavalului mă deghizez cu vreun caftan, cred a relua adevăratele mele vestminte. Am fost în totdeauna surprins că nu pricep curent limba arabă. *Trebue s'o fi uitat.*"

ARCHAEUS *)

Netăgăduit că sunt multe lucruri, la priceperea cărora nu-l ajunge capul pe un membru gros dela primărie sau pe un subcomisar de poliție — deși aceștia sunt în genere oamenii care pricep tot. Cel puțin când e vorba de expropriarea unei găinării, de insuflarea de respect în cetățeanul măcelar cu măsuri false, oameni mai îndemânatici, decât cei doi de sus, nu cunosc. Totuși ni se pare — se înțelege că nu impunem nimănui părerea — că, afară de cumpene și găinării în fața uliției, mai există oarecare lucruri, de o însemnătate secundară într'adevăr, de ex. filozofia, poezia, artele, tot lucruri care scapă perspicacității numiților Domni, dar a căror existență nu se poate nega.

Se vedea că autorul vrea să înceapă dela Az Buchi. Intr'adevăr, lumea cum o vedem nu există decât în creierul nostru. Nimeni nu va tăgădui că este deosebire între gânsac și câine. Privirea câinelui e inteligentă, el pricepe din lumea aceasta o porție mult mai bună decât gânsacul ; cu toate acestea amândouă aceste ființe au ochi și creieri. Lumea nu-i cumu-i, ci cum o vedem ; pentru gânsac cum o vede el, pentru câine item, pentru membru dela primărie — pentru Kant item. Totuși câtă deosebire între ochii de porc ai subînțelesului membru și privirea adâncă a înțeleptului dela Königsberg.

Care-i adevărul ? Cel văzut clar de un gânsac sau cel abia întrevăzut ca printr'o negură de Kant ? Intr'adevăr iată un lucru ciudat. Cel dintâi deosebește lămurit grăunțele de porumb de prundul galben, el înnoată cu siguranță pe apă, măsură cu ochiul distanțele ce le poate ajunge, și nu-i fără oarecare îndoioșare în fața unei gâște în epoca virginității.

*) Ms. B. A. R. *2269*, ff. 19—39. — Publicat I-a oară în M. Eminescu, „Scrieri politice și literare" (I. Scurtu ; 1905).

Cel de-al doilea uită să mănânce, voind să sară peste o groapă cade în mijlocul ei, iar frumuseţile virgi sau nevirginale trec pe lângă dânsul, fără ca el să-şi fi ridicat ochii.

Cu toate acestea noi presupunem că filozoful e mai cuminte decât un gânsac, ba că în *problemele* aceluia e mai mult adevăr decât în *siguranţele* acestuia.

Un semn că printr'o minte mare totu-i *problem*, iar pentru 75 de dramuri de creier totu-i *sigur*.

E ştiut că regula pitagoreică din geometrie se numea puntea măgarilor. Puntea măgarilor, pe care trebue să treci în orice cugetare mai adâncă, este: că nu putem pricepe lumea în sine, şi că toată explicarea ei este explicarea unor reacţiuni ale creierilor noştri şi nimic mai departe. Lumea în sine rămâne un problem înăuntrul căruia se rătăceşte câte-o rază slabă, câte-o fulgerătură, pe care cugetătorul adânc o încremeneşte pe hârtie, pe care citind-o, se naşte în pereţii capului tău acea rezonanţă lungă, care face să vezi într'adevăr că lume şi vieaţă sunt un vis.

Dar cum am zis, toate acestea sunt fleacuri pentru un membru dela primărie. Vieaţa are pentru el însemnătate numai întrucât se percepe taxa pentru înscriere în condicile stării civile, moartea întrucât se percepe o taxă pentru îngropăciune, şi întrucât se adaogă cu *unul* numărul născuţilor şi al morţilor. Membrul dela primărie nu vede în aceşti oameni decât indivizi impozabili, subcomisarul indivizi ce trebuesc privilegiaţi ca să nu se fure unii pe alţii şi să se ţină în regulă.

După această pătură de oameni urmează învăţaţii cuvântului. Aceştia întreabă totdeauna *quid novissimi?* Cartea cea mai nouă e pentru dânşii cea mai bună. Ei citesc mult şi au în capul lor o mulţime de definiţii, formule şi cuvinte despre al căror adevăr nu se îndoiesc niciodată, căci n'au vreme de a se îndoi. Ii numesc ai cuvântului, pentrucă înţelepciunea lor consistă în cuvinte, în cojile unor gândiri pe care memoria lor le păstrează. Căci o gândire este un act, un cutremur al nervilor. Cu cât nervii se cutremură mai bine, mai liber, cu atâta cugetarea este mai clară. La ei, acest act, prin care cugetarea străină să se *repete* întocmai în capul lor, nu se întâmplă, pentrucă mulţimea citirii şi obosirea creierului nu o permite. Cele citite trec ca prin nişte coji moarte în hambarul memoriei, de unde ies la iveală apoi tot în aceeaşi formă.

Iar eu din parte-mi gândesc aşa. Orice a gândit un om singur, fără să o fi citit sau să o fi auzit, dela alţii, cuprinde

o sămânță de adevăr. De aceea cărțile vechi, pe care oamenii nu le scriau numai iac' așa numai ca să le scrie, ci pentrucă gândise ceva, ce le apăsa inima și voiau s'o spuie și altora, cărțile vechi eu unul le citesc și găsesc între lucruri abstruse unele semințe de lumină, pe care apoi le țin minte.

Așa în una din zile stam fluierând la fereastra deschisă; era zăpadă și frumos afară, când iată văd trecând un bătrân, cu o manta lungă în spate și cu pălăria cu marginile foarte largi. Il văd intrând la Corabia lui Noe. Corabia aceasta e o crâșmă unde se găsește vin unguresc bun. Acolo aveam și eu masa mea de baștină și seara, când mi se ura cu cititul și scrisul, mă duceam la măsuța din colțul corăbiei și mi se părea că mă făceam iar copil, că eram pe vremea lui Sim, Ham și Iafet. Când îl văd intrând pe bătrân, zic: „Ce drac! pe-acesta nu l-am văzut niciodată... hai să vedem cine-i..." Iau pălăria din cui, cobor iute scările, și la corabie.

Intru 'n lăuntru... moșneagul la masa mea. Corabia era o odaie mare boltită și întunecoasă, în care și ziua ardea lampă. Bătrânul era interesant, părul capului era alb, ras cu totul la față, ochi suri mari și pătrunzători, apoi mirosea dedeparte a tabac și mie mi-au plăcut totdeauna oamenii care miros a tabac.

I-am dat bună seara și m'am pus în fața lui, pentrucă eram în dreptul meu să șed la masa mea. El resări o leacă, dar nu spuse nimic. Apoi începu a ciocăni în masă cu degetele lui lungi și subțirele și fluiera printre dinți. Era o necuviință... dar acum eu tăceam; căci, oricât de necuvincios ar fi fost, aria era de o frumusețe rară... era subțire ca băzâitul de albină, dar ți se părea că 'n gura lui s'a așezat un virtuos de violină lung de-o palmă și pe o vioară cât cojița unei alune; cânta subțire și frumos de stai îndrăgit de el... Apoi tăcu și iar începu a ciocăni cu degetele lungi, încât mâna lui îmi părea un păianjen mare, care joacă *tremblante*.

— Iartă-mă D-le Doctor, zisei eu încheiându-mi surtucul dianinte, dar mie mi se pare că aria aceasta care-ai fluierat-o, am mai auzit-o undeva... și aș voi să vă întreb...

— Aria asta ai auzit-o în capul D-tale, zise el, pe când ștergeai ciubotele lui Beethoven.

— Mă iatră D-le, dar nici n'am avut onoarea de-a cunoaște pe Beethoven.

— Ce știi D-ta, dacă l-ai cunoscut sau nu. Eu îți zic că l-ai cunoscut... Eu îți zic că i-ai șters ciubotele și basta.

— Ce dracul! Ii nebun moșneagul iesta, gândeam eu.

— Ce dracul! îi nebun moșneagul iesta, zise el clipind din

ochi și imitându-mi glasul întocmai. Apoi urmă: Kellner! Vin de maghiarat de cinci ani, astupat bine... Iute... Ei nepoate, urmă el, așa-i că cea dintâi gândire care ți-a venit în minte, la răspunsul meu, a fost: Ce dracul! Ii nebun moșneagul iesta. Vezi tu, asta voiam s'o știu... Omu-i ca o vioară... dacă pui degetul într'un loc pe coardă, sună într'un fel, într'alt loc, într'altfel, dar o vioară seamănă cu alta. Azi mă simt dispus să fac filozofie și bine că te-am găsit nepoate, pentrucă mie-mi pari un om neofensiv și care se miră, și mirarea este mama înțelepciunii.

Eu căscam gura.

Bătrânul se uită la mine și începu să râdă.

— Spune-mi nepoate — *dacă poți* — un lucru imposibil și o ideie imposibilă.

— Un lucru imposibil e ca eu să fi șters ciubotele lui Beethoven, care-a murit înainte de atâția ani, iar o ideie imposibilă este ca ceva să fie și să nu fie tot în aceeași vreme.

Kellnerul aduse vinul cerut, moșneagul umplu un pahar mie, unul lui, pe care îl deșertă până în fund.

— Ascultă-mă nepoate, tu ești un prost, zise el. Ai auzit tu vreodată despre Archaeus?

— Ba nu.

— Nu? Ei bine, Archaeus este singura realitate pe lume, toate celelalte sunt fleacuri — Archaeus este tot.

— Ptiu! bată-te vina, unchiule, cu tot Archaeus-ul tău... Cum văd, vrei să mă iei peste picior. Cine ți-i Arhaeus?

— Sșut! Taci nepoate... Toate celea la vremea lor. Am să-ți spun eu îndată cine-i Arhaeus, numai mai întâi bea și tu paharul de vin și ascultă următoarele cuvinte ale moșului. Cugetări imposibile nu există, căci îndată ce o cugetare există, nu mai e imposibilă, și dacă ar fi imposibilă, n'ar exista. Ce este imposibil? Am să-ți pun îndată o mulțime de probleme. Condițiile a orice posibilitate, sunt în capul nostru. Aicea sunt legile ciudate, cărora natura trebue să li se supue. Aicia-i timpul cu regulele lui matematice, aicia spațiul cu legile geometrice, aicia cauzalitatea cu necesitatea ei absolută, și dacă le ștergi acestea... și un somn adânc le șterge pentru câteva ore... ce simțimânt ne rămâne pentru acest interval al ștergerii? Nimic. Și cu toate acestea sosesc momente în viață, în care aceste trei elemente ale minții noastre, aceste sertare în care băgam o lume, dispar pentru o clipă... e drept, ca o fulgerare numai ,dispar sau în parte sau în tot și stai ca înaintea unei minuni și întrebi... așa ca omul care crezuse că tot ce vede e chiar așa cum este... că oare ce însemnează

asta. Când privești o fizionomie ciudată, îți vine de sine întrebarea : oare cum dracu-o fi gândind acest om ? Ba lipsa unuia din cele cinci simțuri, chiar venind mai târziu, modifică radical lumea cugetării.

— Cum așa ? Apoi tocmai Beethoven a compus muzică pe când pierduse auzul...

— Știam că ai să-mi obiectezi aceasta. Da, Beethoven compune opera *Fidelio*, după ce uitase de mult natura vocii omenești... el scrie muzică pentru voci cum crede el c'ar trebui să fie și te trezești față c'o operă care ți se pare că fuge dinaintea ochilor... c'ai privi-o cu binoclul întors... și-ai vedea departe, în fundul cugetării *unui* om, ceva straniu, ce pari a nu pricepe bine, până bagi de seamă că sunt închipuirile unui surd despre vocea omenească, a cărei natură normală el o uitase sau avea numai o reminiscență slabă despre ea. Dar închipuindu-ți cum că toți oamenii ar avea în urechea lor numai o reminiscență de memorie ca aceea a lui Beethoven... toată opera se apropie vădit ca și când ai privi-o cu sticla așezată normal la ochi... ba s'apropie așa, încât toată scena ți se-așează în cap și-auzi opera urlându-ți în craniul deșert, cu boschete, cu temnițe, cu actori, cu actrițe cu tot. Cum va fi arătând capul unui om, care are-o operă ori o dramă în el cu oamenii ei interesați, cu lumina de lămpi, cu pânzele zugrăvite, cu totului tot în capul lui... Un teatru întreg, în care sufletul lui, ghemuit într'un colț al salei, e singurul spectator.

— Bine. Dar de ce să nu credem că făptura normală nu este cea anume făcută, ca să vadă adevărul ?

— De ce ? Pentrucă tocmai această făptură normală nu este una și-aceiași — totdeauna vor fi mici deosebiri ; unde însă deosebirile sunt mari, avem o altă lume. Dar să urmez. Nu știu dacă cineva s'a visat vreodată elastic... că poate crește, se poate umfla, se poate contrage... Dacă pe un asemenea om nu l-ar trezi nimene din somn, el ar trăi o vieață întreagă cu o lume reală și pipăită, căci în somn se pipăie așa de bine ca în trezie.. va să zică nu lipsește nici acest control, cel mai sigur al realității... Și acest om s'ar contrage 'ntr'o cartofă, care-ar striga oamenilor de pe uliță să ia seama să nu-l calce, ori s'ar subția într'o prăjină cu barbă englezească și cu pălărie naltă, ori s'ar îngroșa ca un birtaș bavarez... ar trece printr'o mie de figuri el însuși, și dacă-ar dormi toată vieața lui, nici prin minte nu i-ar mai veni să se îndoiască că aceasta este natura lui, că altfel nu poate fi, și că toate trebue să fie cum sunt... Dacă s'ar trezi puțin înainte de-a muri, ar crede din contră că a dormit și că visează. *O lume ca nelumea este*

posibilă, neîntreruptă fiind de-o altă ordine de lucruri. — Există multe buruieni care, aducând o mică modificare a organului vederii, creiază înaintea omului o altă lume. O băutură preparată dintr'un burete măreşte proporţiile lucrurilor. Un pai pare mare cât o bârnă, şi omul, în reminiscenţa figurii ce o avuse înainte de asta, sare peste un fir de pai din drum. Un lan de grâu devine pădure de aur, oamenii devin uriaşi, şi poate că povestea veche, că înainte uriaşii locuiau pământul, atârna de construcţia ochilor de pe atunci şi nu de mărimea lor obiectivă sau, mai exact, de mărimea în care reflectă ochiul nostru de astăzi făpturile omeneşti. Care este criteriul realităţii ? Despre ochi nu mai vorbim... Cine nu ştie cu câtă realitate, cu cât adevăr se prezintă în vis chipuri cunoscute, grădini, case, strade ; urechea aude muzica plăcută şi mintea-şi aduce aminte cum că a mai auzit odată această muzică... Un amic se arată... el a îmbătrânit... vreo câţiva peri albi are pe cap... mintea-l compară cu reminiscenţa ce-o avem despre dânsul şi închipuirea, cum el a fost, şi vederea concretă, cum este, ne smulge părerea de rău : „Cum s'a schimbat omul acesta !"... In stare de nebunie toate ideile sunt de o cumplită realitate... Omul e torturat, e pus pe cruce, e bătut, fără ca cineva să-l atingă. Cele mai cumplite dureri fizice îi sfâşie sufletul şi-i brăzdează faţa... din contră, dureri reale în sensul nostru îl găsesc nesimţitor... Nu avem criteriu... Nu ştim, dacă ştim ceva... O credem, fiindcă o cred şi alţii, pentrucă e o normă predominatoare, şi asta nu fiindcă lumea ar fi cum ne-o închipuim, ci pentrucă om cu om seamnănă mai mult ori mai puţin... Poate-se zice însă că cutare om ciudat nu are drept când spune ceva ? Cu ce-l combaţi ?... Cu aceea că şi alţii zic ca tine, că nu-i aşa ? Cu ce drept ? Valoarea privirii lui este aceeaşi cu valoarea privirii noastre, numai că a lui e izolată, pe când a noastră găseşte şi altele turnate peacelaş calup. Dar e un visător ? Bine. Cine ? Noi ori el ? Asta e întrebarea... Poate că noi nu facem alta decât visăm, într'*un* fel şi el într'altul...

— Dar bine... vedem lumea.

— Şi el o vede

— Dar o pipăim.

— Şi el o pipăie. Cu ce drept modul nostru să fie cel adevărat, şi al lui cel fals ? Pentru ce viceversa ? Suntem noi nebuni ori el e nebun... asta-i întrebarea. Şi de gândim numai, cât de *altfel* a fost privirea oamenilor în alţi secoli, în ceea ce ni se pare nouă ciudat, lor le părea firesc, că în orice lucru nepriceput n'avem decât o formă, sub care o altă frunte de

om vedea un lucru foarte priceput, atunci ne vine să întrebăm, care-i criteriul minții sănătoase? O minte care azi aprobă ceea ce a desaprobat ieri, care desaprobă ce-a aprobat; o minte care vedem că se hrănește secol cu secol din paradocși...

— Cum din paradocși?

— Da! Căci spune-i numai unui om ieșit din coaja naturii cum că soarele stă și pământul se învârtește — el va găsi-o irațional, paradox, contra minții sănătoase... Spune-i că stelele sunt tot atâtea lumi, el va găsi-o paradox.

— Dar, cu toate acestea, e adevărul.

— Adevărul? Cum vrei... Cum dispar, cum devin pe încetul nepipăite chiar teoriile mișcării când presupunem ceea ce ni se impune de sine... că spațiul e nemărginit? Unde-i mișcarea când spațiul e nemărginit?... Pământul a făcut o bucată... Bine... Deasupra-i și dedesubtu-i a rămas tot atâta spațiu, căci e nemărginit.. va să zică ce a parcurs el când n'a parcurs nimica, căci pretutindenea stă în același loc, în același centron, în nemărginire — și dacă ar sta pe loc și dacă s'ar mișca, tot atâta ar fi... Care-i criteriul mișcării lui? Iar simțirile noastre, iar acest senzoriu vizionar, încât mișcarea lui nu-i de cugetat, fără ca să punem totodată ființa noastră. Pământul umblă, cum umblăm noi în vis. Departe ajungem și totuși pe loc suntem. In urmă și înainte nici nu s'a mărit, nici nu a scăzut distanța, căci e nemărginită.

— Dar timpul?

— O, acest blestemat de timp, care e când lung când scurt, fiind cu toate acestea același, cel puțin remontoriul o spune... Când așteaptă cineva iarna la portița vreunui zăplaz pe drăguța lui... și ea nu vine... Și așteaptă... și ea tot nu vine... ce-i timpul? O eternitate. Și când citește cineva o carte frumoasă... mii de tablouri se desfășură pe dinaintea ochilor... ce-i timpul? Un minut. Cine n'a avut vreodată un roman întreg în minte, pentru a cărui realitate normală i-ar trebui o vieață întreagă ori o tinerețe întreagă?... In vis el poate avea într'o singură noapte vieața întreagă a unui om. Și dece a *unui* om? dece nu a tuturor celor ce se învârtesc împrejurul lui? Și în câtă vreme? In șapte ori opt ore. Dar ce-i o tragedie ori o comedie altceva? Și într'adevăr, dacă un asemenea op interesează, nici bagi de seamă cât timp a trecut. De luăm criteriul normalității, am șters tot exclusivismul unei posibilități convenționale și de calup, și-am pus în locu-i o alta tot atât de îndreptățită. Atunci nu mai zicem: Numai *așta* e posibil și numai *așa* e posibil, ci zicem: După cât ne

ajunge capul, așa e... dar dracul știe, dacă n'ar putea fi și de o mie de ori altfel...

— Ce ciudată ideie despre vieață !

— Inchipuește-ți un manuscript vechi, cu filele unse, într'un colț de sertar... o comedie de exemplu. Directorul teatrului, în încurcătură, dă de el, citește... citește... pocnește din degete. „Da știi că asta-i bună !"... Și iată că te pomenești deodată pe scenă cu o icoană vie a vieții... publicul râde, actorii se strâmbă, și toate acestea ca înainte... de-o sută de ani. Atuncea îți vine a zice că ori publicul și teatrul sunt depărtați cu două sute de ani, ori că piesa este nouă. Unde este timpul ? Când întorci binoclul, [lucrurile] ți se par într'o abnormă depărtare... Un om născut cu binoclul pe nas ar alerga vieața lui toată după nasul lui propriu, ca să-l ajungă, și ar fi foarte firesc asta... Unde este spațiul ? — De aceea când auzim trâmbița marilor adevăruri, care se prezintă cu atâta conștiință de sine, să zâmbim și să zicem : Vorbe ! vorbe ! vorbe ! S'ascultăm poveștile, căci ele cel puțin ne fac să trăim și în vieața altor oameni, să ne amestecăm visurile și gândirile noastre cu ale lor... In ele trăiește Archaeus... Poate că povestea este partea mai frumoasă a vieții omenești. Cu povești ne leagănă lumea, cu povești ne adoarme. Ne trezim și murim cu ele... Auzit-ai tu vreodată Povestea regelui Tlà ?

— Niciodată... Dar aș dori să știu mai întâi cine-i Arhaeus ?

— Hm ! Cum dracu să ți-o spun, dacă n'ai priceput până acuma. Măi băiete ! Cu toate schimbările ce le dorește un om în persoana sa, totuși ar vrea să rămâie el însuși... persoana sa.

Am cunoscut oameni ce doreau să fie mai frumoși (câte femei), mai cuminți (câți oameni de stat !), mai geniali (câți scriitori !) ; am cunoscut unii care aveau dorințe de Cesar, în care se grămădeau visurile de glorie ale lumii întregi... dar ei voiau să fie tot ei. Cine și ce este acel *el* sau *eu*, care în toate schimbările din lume ar dori să rămâie tot el ? Acesta este poate tot misterul, toată enigma vieții. Nimic n'ar dori să aibă din câte are. Un alt corp, altă minte, altă fizionomie, alți ochi, să fie altul... numai să fie el. Ar voi să se poată preface în mii de chipuri, ca un cameleon... dar să rămâie tot el. Abstrăgând dela dorința acestei reamintiri, fiecare își are dorința împlinită... căci este indiferent, pentru cel ce nu voiește *memoria* identității, dacă-i el sau nu-i el rege. *El* este regele, dacă nu face numai această pretenție să fie tot

el .. Iată alt corp, altă minte, altă poziţie, numai că nu eşti tu. Ei, ai priceput ce-i Archaeus ?

— Ba nu. Mai puţin decât oricând.

— Nici nu-i uşor de priceput — pentrucă-i etern. Şi etern este tot ce este în totdeauna de faţă... în acest moment. Nu ce au fost, căci au fost stări de lucruri — nu ce va fi, căci vor fi iarăşi stări de lucruri. *Ce este.* Numai dacă vremea ar sta locului, am putea vedea lămurit ce-i etern... Numai într'un punct în care s'ar naşte un moratoriu între moarte şi vieaţă — căci lumea nu-i decât o veşnică plătire către vieaţă, o veşnică încasare din partea morţii. Şi această împrejurare este mama timpului. Fără de aceasta, suma celor ce există într'adevăr s'ar putea privi peste tot. am şti ce este netimporal.

— Ce-mi folosesc mie expunerile acestea, când eu tot nu ştiu ce-i Archaeus ?

— Hm ! Eşti greu la cap. Când gândeşte cineva că neînsemnata mărime a corpului omenesc nu stă de fel în raport cu puterea, cu imensitatea voinţei (gândeşte la Napoleon), cum că omul e numai prilejul adesea slab, abia suflat pentru nişte patimi cumplite, când gândeşti cum că purtătorul acestor patimi poate în orice moment să devină o coajă, ca un vas pe care l-a spart vinul, apoi când vezi că unul şi acelaşi principiu de vieaţă încolţeşte în mii de mii de flori, din care cele mai multe se scutură la drumul jumătate, puţine rămân şi aceste puţine au în sfârşit aceeaşi soarte, atuncea vezi cum că fiinţa în om e nemuritoare. E unul şi acelaşi punctum saliens, care apare în mii de oameni desbrăcat de timp şi spaţiu, întreg şi nedespărţit, mişcă cojile, le mână una 'n spre alta, le părăseşte, formează altele noui. pe carnea zugrăviturilor sale apare ca o materie, că un Ahasver al formelor care face o călătorie, ce pare veşnică.

— Şi este într'adevăr veşnică.

— In fiece om se încearcă spiritul Universului, se opinteşte din nou, răsare ca o nouă rază din aceeaşi apă, oarecum un nou asalt spre ceruri. Dar rămâne în drum, drept că în mod foarte deosebit, ici ca rege, colo ca cerşetor. Dar ce-i şi ajută coaja cariului, care-a încremenit în lemnul vieţii ? Asaltul e tinereţea, rămânerea în drum decepţiunea ; recăderea animalului păţit, bătrâneţea şi moartea. Oamenii sunt probleme ce şi le pune spiritul Universului, vieţile lor încercări de deslegare. Chinul îndelungat, veşnica goană după ceva ne-

cunoscut nu seamănă cu aviditatea de a afla răspunsul unei întrebări curioase ?

— Dar mie mi se pare că unde-i un problem e totodată şi deslegarea lui.

— Da, Kant. Cei mai mulţi oameni însă rămân întrebări, uneori comice, alte ori neroade, alte ori pline de înţeles, alte ori deşerte. Când văd nas omenesc, totdeauna îmi vine să întreb : ce caută nasul iesta 'n lume ?

ADAOS

I.

ÎNTÂIA SĂRUTARE *)

Ah, fiecare a gustat-o care-a iubit, — cum este ea ? cine o poate şti spune. Şi cu toate astea ce n'ar da cineva pe ea — tot-tot. Dacă e vreo plăcere pe acest pământ, pentru care ai sacrifica toate celelalte — apoi e prima sărutare, inocentă, copilăroasă, pedantă chiar, dar, o ! câtă dulceaţă e tocmai în această copilărie, în această falsă închipuire a valorii ei, în această abandonare mută a gurii de copilă. Timidă — pare cu toate astea o cutezanţă, dulce pare un act de violenţă — dăruită , pare răpită, şi cel ce răpeşte şi cel păgubaş sunt în aceeaşi măsură fericiţi — adică peste măsură. Câte lucruri în lume nu se pot întâmpla de două ori, revin — dar întâia sărutare cu toate deliciile rămâne întâia în suvenire — dulce, neştearsă, nepreţuită...

Era o noapte de iarnă, cu lună, cu nori, cu stele — ; un frig aspru şi reîntineritor şi fără vânt. Brumă şi ninsoare se aşezase pe grădinile şi zaplazurile de amândouă părţile ulicioarei, — lucea albă încă zăpada încărcată pe crenge de o oprea şi pe zaplazuri, ca pe nişte bulgări de bumbac, şi pe strada îngheţată de trosnea sub paşi trecea el de braţ cu dânsa, el în palton cu gulerul dat în sus, ea în scurteică de blană, roşie la faţă de frig — capişonul ei de lână lăsa să se vadă fruntea, astă frunte albă încadrată de un păr de aur — şi scurteica oricât de grea ar fi fost totuşi desena cu [...] liniile unei talii cum o găseşti numai dela 15 până la 20 de ani.

El era mult de 18 ani, — ea de 16. Vorbiau râzând. sau, bine zis, râdeau vorbind — era mai mult râs decât vorbă, şi cu câtă fericire râzi, în acea etate, de orice prostie ce-ţi trece prin minte. Cine nu-şi aduce aminte de juneţea sa, —

*) Ms. B. A. R. *2255*, ff. 250—254. — Text inedit.

şi fiecare a avut una — de acele angajamente de a fi serioşi în amor, că-i pe vieaţă, acea defensiune în paragrafe a copilei ,ca să nu-i spue pe cineva, să nu o tutuiască, să n'o sărute — celelalte or fi cum or fi, însă guriţa, cum pustia ; — aşa erau şi ei. De vorbit despre istorie, geografie, şi alte lucruri folositoare ! — de ! se înţelege, cât vrei, — de o guriţă, un *tu*, un *pe nume* (. . .) dulce — asta ? niciodată !

Aşa ar fi şi rămâne — dar, ah lume ! lume !

Luna lumina roşind faţa lui brună şi strălucind părul negru, — aurind cu dulceaţă faţa albă ca laptele şi părul ei blond-cenuşiu ce încadra cu luciu şi fineţe totodată faţa ei plină şi râzândă. Pe când el perora cu stricteţe o temă de astronomie — îndiferentă atât lui cât şi ei, adică pe când se chemau reciproc, ea se uita la el, părea că-l ascultă şi s'ar fi aruncat de gât, l-ar fi sărutat de-o mie de ori — aşa numai cel puţin — dacă — dacă s'ar fi căzut.

Ah, că prostu-i — gândi ea surâzând — nu poate vorbi şi el de altceva, azi cel puţin — dar adese uitându-se timid şi şiret în sus la el ; ce plăcutu-i (frumosu-i) şi-aşa când spune prostii şi-mi place şi-aşa — gândi tot ea. Apoi nu mai gândi nimic — sau Dumnezeu ştie ce ; destul (că) după ce tăcu mult fără să asculte, zise cam intens *, şi cam ca şi când n'ar fi băgat de seamă :

Tu, Alecule — şi ca speriată de ceea ce spunea nu mai spune [. .] Faţa ei purpură de ruşine.

El stătu în loc.. Ii strânse mâna şi rugător, cavalereşte se înclină şi din [. . .] : Mai zi odată.

— Nu.

— Nu. Mă supăr — să ştii.

— Tu... repetă ea încet, cu ochii pe jumătate închişi, cu glasul tremurător. — Eu nu te-am provocat, fără a fi pus în legătură cu o frază — şi cu toate astea ce *tu* ?

Cine n'ar da toate măririle lumeşti pe acest *tu* ? Şi cât de mult onoră el, când vine din gura *ei* mai întâi — pare o conchetă de care el e mai mândru decât de lumi [ale] lui Alecsandru Macedon.

Conversară mai departe, de astă dată mai intim — ca despre amândoi, însă totuşi despre un lucru mai serios, despre căsătorie de exemplu. Fiecare *tu* era controversat. Era o frumuseţe, şi tocmai când îşi propuneau să zică *tu*, nu-i lăsa timiditatea să o zică şi ziceau deodată serioşi, după lungi lupte sufleteşti, *D-ta* — rece, politicos — cochet. Când stabileau cu diplomaţie să zică D-ta, atunci tu — tu din greşeală, şi iar din greşeală şi aşa mai departe...

Când se iveşte o asemenea grije, care albeşte D-nii * şi îmbătrâneşte până şi sufletul ,atunci Doamna e fagure de miere.

Alecule — zice ea încet — uite-te la amorul meu, crezi tu că 'n el conţine fericirea ? Adu-ţi aminte de copilăria noastră. Tu sărac — eu asemenea — şi cu toate astea, ce fericiţi am fost. Astăzi stăm mult mai bine — se întâmplă supărări ce-i drept, dar [. .] de să-ţi amărească sufletul tău, sufletul tău, dulcele meu amic, care era atât de bogat în fericire...

— Nu — nu nevastă, şi ca supărare nimic, zice el râzând : capul să trăiască, belelele curg !

Aşa ! Bravo !

Apoi un vals prin casă, apoi a uitat tot !

Intr'o zi veni de tot supărat acasă. Un proces pierdut îi consumase o însemnată parte din averea lor câştigată şi aşa cu destulă muncă pe departe, şi conservată cu destulă economie şi nesigur de către dânsa.

Intâi el nu zise nimic, deşi îi veni să plângă. In urmă, după un prânz scurt şi monoton, el se aşează într'o canapea în faţa focului ; ea şezu în genunchi pe un taburet înaintea lui, îi lua o mână într'ale ei şi apoi zice blând : „Alecule, vezi părul ăsta alb din viţa de dinainte — scoate-l, te rog !

Cocheta ! zise el încet — dar se plecă spre a-l scoate şi o sărută pe frunte. Ea se roşi. El începu să râdă căci ea învinse... Să întrebăm frumos : sunt multe femei, care se roşesc de o amintire dulce.

— Cocheto ! şezi lângă mine ; tu eşti tot ce ai fost ? Spune-mi de ce... de ce te-ai roşit.

— Să-ţi spun, zice ea, mi-am adus aminte de un lucru, ce nu ţi le-am spus niciodată. Ţi l-oi spune acum, dar mai întâi o precuvântare. Tu te superi că ai pierdut parte din averea ta, dar uiţi un lucru... că suntem la jumătatea vieţii şi că jumătatea cea mai bogată e îndărătul nostru. Noi nu mai avem pe ce cheltui. E drept, că în loc ca averea ta să vină în mâna unor oameni nedrepţi, ar fi mai bine să o ai tu. Dar în urmă, ce importă. De-am fi amândoi în... în anii primei noastre sărutări. Ah ! dar ce era să-ţi spun, — ştii tu că-ţi cerusem promisiunea că nu mă vei săruta de fel până la cununie — şi mi-a părut rău în urmă, da, mi-a părut rău. Vai ! acum eu o ştiam. Ştiam că tu, om cinstit, n'ai să cutezi de fel. Atunci am gândit un plan lung — o săptămână întreagă — cum aşi putea face eu — e ! dar ce să mai spun, tu ştii că eu ţi-am dat, după ce ne certasem.

Toate suvenirele unei vieţi fericite îi trecură lui atunci prin

minte — ochii i se umplură de lacrimi. El îi înconjură gâtul şi-i zise încet : „Elise, spune-mi oare fără tine, îngerul meu de pază, ce-am [...] vieaţa mea, ce chinuită — crimă !

— Taci, zise ea, închizându-i gura cu mânuţa ei, nu zi crimă ; — ce aş fi eu fără tine ? — adause ea cu o dulce cochetărie — o păpuşă...

Treizeci de ani au trăit fără să aibă copii. In al treizeci şi unulea an al căsătoriei, ea a născut un băiat sănătos, care din ce creştea din ce se făcea mai frumos. El a fost cuminte ca tată-său — spiritual ca mumă-sa — frumos ca tată-său — cochet şi delicat ca mumă-sa — având părul negru al tătâni-său şi ochii albaştri ai mumei sale. El a înfrumuseţat bătrâneţea părinţilor, care amândoi erau înamoraţi de el, deşi într'un mod raţional, şi fără să-l strice.

Cam surâdea lumea de bătrânii înamoraţi — dar, lumea ca în genere, aşa în mersul * cesta spaţial, nu avea * dreptate.

Scriitorul acestor şire ar mai avea de adăugat ceva — nu morala istoriei, cred că-i vădită — ci întrebarea : Oare există fericire fără amor ? Poate, dar nu cred.

MOARTEA CEZAREI *)

In seara aceasta se înourase şi Cezara, închisă în chilia ei, plecându-şi capul între oalele cu flori ,cum şedea lângă fereastră îşi rezema fruntea de geam şi trăncănea cu degetele în ele. Ea zâmbea cu şireţie. Niciodată Ieronim nu fusese cu sufletul mai deschis, niciodată n'o iubise atâta, decât acuma când ştia ce păstrează ea sub inimă-i...

Şi de ce zâmbea oare ? Găsise ea laţul cu care putea să-l prindă pe amantul ei pentru totdeauna ? — Nu. Dar o cugetare semi-filozofică îi trecu prin minte „Omul tot animal este — zise ea — şi-şi iubeşte puii mai mult decât orice. Puii ? oh ! când voi avea şi eu un pui — am să-l mănânc de drag ce mi-o fi. Ce ciudaţi suntem noi oamenii — bărbaţi şi femei — în câte închipuiri îmbrăcăm lucrul cel mai simplu din lume... puii noştri."

Ea se aruncă pe pat. I se părea că are un copil la sân şi-l mângâia — apoi îmbrobodi o perniţă şi-o pălmui şi-o puiculi, ca şi când ar fi copilul ei... Vremea se întunecase şi ploaia începuse a plesni repede dar monoton în geamuri. Din când în când câte un fulger strălumina pe un moment chilia — astfel încât sub această repede strălucire toată casa şi obiectele păreau a tresări, a avea vieaţă, ceea ce constitue fantasticitatea luminei de fulger.

Ea se-apropie de fereastră. Era o vreme cumplită afară. Nouri se grămădeau negri pe cer, rupţi de fulger, marea făcea o larmă adâncă asemenea mugirii depărtate a unor tauri, — dar deodată ea văzu un foc aprins.

---

*) Ms. B. A. R. 2284, ff. 34 v.—42 v. (I-a dată ed. D. Murăraşu).

Dumnezeule, gândi ea spăimântată, Ieronim a aprins focul şi în această noapte... Poate că pe un moment numai...

Focul ardea din ce în ce mai mare şi cu constanţă.

Să i se fi întâmplat ceva, gândi ea, şi asta să fie un semnal pentru mine ?... Ea tremura ca varga şi din buze i se retrăsese sângele, de rămăsese ca porumba.

Ea sbură repede în grădină, ajunse la ţărm, — insula nu se vedea — dar focul ardea mereu ca un punct de jăratic pe mare. Parcă auzea o voce, dar aşa ca şi cum i-ar fi ţiuit urechea.

Frică şi disperare îi cuprinse inima.

Ah ! gândi ea, cine ştie de ce o fi dat ! Trebue să înot oricum ar fi vremea, trebue să-l văd.

Ea se desbrăcă şi s'aruncă în mare ca s'ajungă punctul luminos Ea înota mereu, mereu, dar părea a sta pe loc, cel puţin jăraticul se ţinea în aceeaşi depărtare.

Talazurile o purtau ca pe o frunză şi o svârleau dintr'un roi de spume într'altul... Ea înota cu toată puterea — un întuneric ca smoala acoperea cerul, numai din când în când se smulgea câte o scânteie de fulger din nouri... Ea înota — era deja aproape de jăratic... când... când văzu că jăraticul plutea pe apă.

Ea strigă... atunci cunoscu că e un foc pe o luntre în mijlocul mării. In momentul în care strigă, jăraticul se stinse. Atunci pierdu toată speranţa... Ea se mai ţinea pe suprafaţă, ca la lumina de fulger să vadă direcţia în care era insula... Insulă şi ţărm departe — şi ea lăsată pradă mării nemărginite. Un fulger cumplit încruşi noaptea întreagă — atunci ea zări, ca la zece paşi departe, o luntre neagră şi în ea stând drept în picioare, cu faţa adâncă, aspră, neîmpăcată — Castelmare. Atunci înţelese totul.

Ea strevăzu într'un moment toată starea ei cumplită, şi leşină — pentru a nu se mai trezi niciodată...

In vremea aceea Ieronim zărise numai din întâmplare focul plutitor şi ca un fulger îi trecu prin minte ceea ce putea să se întâmple. El aprinse un foc stabil pe ţărm, sări într'o luntre şi se luă după para fugitoare, neuitându-şi spada. El vâslea cu disperare şi, când ajunse la luntrea în care licărea încă jăratic, văzu pe Castelmare, şi-apropie luntrea-i de-a lui, ţinti în el — un fulger, şi auzi sunând luntrea inimică de căderea unui corp greu.

El aprinse o făclie şi umbla încet pe luntre, când deodată văzu plutind pe apă ceva neobişnuit de alb... părea că nişte braţe se ridică din apă, spre a cădea iar — se-apropie... Era

Cezara... El o scoase din apă, o înfăşură în mantaua lui, începu să-i frece mâinile, pleoapele — nici un semn de vieaţă...

Dumnezeul meu... nu cumva e moartă, gândi, şi tot sângele i se strânse în inimă... „Cezara, şopti el, scumpa mea Cezara..."

Ea era cu gura întredeschisă, buzele vinete şi supte, dinţii străluceau, pleoapele erau deschise şi ochii erau ca sticla brumată.

El o duse repede la ţărm, în peşteră, aprinse foc, o înveli, îi frecă corpul — numai că ea era şi rămase moartă.

El nu putea să o creadă... Ea, ea moartă — ea să nu mai fie pentru el ; ochiul, gura, mânuţa ei să nu mai fie pentru el pe pământ... ea să nu-i mai înlănţuiască gâtul, să nu-i mai mângâie urechea cu şoptirile ei neînţelese... El nu putea să o creadă, precum nu poate crede nimenea în lume la moartea unei fiinţe iubite.

„Cezara, zise el lin, nu-i aşa că tu mă înşeli, că tu glumeşti, că tu nu ai murit ; cum poţi tu muri ?"... Nici un răspuns.

Deodată ochii lui se oţărîră. Dinţii începură să clănţăne ca de friguri... el se temea, se temea de el însuşi — de pereţi ; îşi întinse mâna spre cadavru... părea că aude vuiet de glasuri multe, că o mână-i apasă pieptul ; el răsufla parcă aer fierbinte care-i ardea plămânii. Se ridică lung în picioare, îşi ridică umerii cu spaimă, părul i se sburli în cap şi nările i se umflase, — tablouri de foc îi ardeau mintea, vederea ; fulgere, tot fulgere... parcă tot creierul îi era ars ; el începu să râdă cu hohot şi căzu la pământ...

A doua zi el era întins pe un pat moale, într'o casă cu ferestrele toate înconjurate de iederă şi flori, prin care razele soarelui pătrundeau trecând câte o dungă în răcoritorul întuneric, făceau să joace în imperiul razei sale o lume întreagă de colburi diamantine... Intr'un colţ şedea pe un scăunaş Cezara şi râdea...

„Dumnezeul meu, ce vis cumplit am avut", zise el.

Ea râdea, dar nu spunea nimica... Era chilioara lui parcă, din mânăstirea de călugări, înfrumuseţată însă atât de mult şi îndulcită de prezenţa iubitei sale... El se coborî din patu-i, îngenunchie lângă iubita lui, îi cuprinse cu o mână grumazul, cu alta mijlocul ; ea râdea mereu, dar tăcea ca piticul.

„O cunoscu-ţi gura ta, şireato ! — zise el râzând — ce-mi taci, copilo... ah, floarea vieţii mele, îngere !" Glasul lui tre-

mura de emoţiune, el plângea de amor. Ea îi cădea mereu cu capul pe sân, parcă adormise în braţele lui.

„Ce frumoasă este!" gândi el înfiorat. Abia acum băgă de seamă că ea era goală.

El alergă la patul lui şi o culcă... Ea se cufunda parcă în perini — perini de pânzării albastre... El se alătură de ea... dar ea parcă fugea în perinile prea moi ; el o cuprinse tare, o lipi de corpul lui... îşi închise ochii şi-i sfărâmă parcă buzele în sărutări. Se înăbuşia sărutând-o... simţirile-i pier-reau, parcă nu mai gândi nimic... adormi adânc, adânc.

. . . . . .

Marea purta în patul ei moale şi albastru două cadavre unite, strâns îmbrăţişate — iară vântul trecând printre crengile unui arbor vechi mişca, între crengile aplecate, oasele albite de curgerea apelor, ale unui om cu barba lungă a cărui profeţie se împlinise.

UMBRA MEA *)

Adese ori când stau înaintea fumegătoarei lumini galbene a lampei mele, când mă uit în ochiul ei cel roşu, când deschid câte o carte bătrână plină de nerozii bătrâne, de credinţele unei lumi cu capete îndealtfel ca şi ale noastre, (lucru ce arată relativitatea adevărului), adeseori zic, conversez cu lampa mea verde şi veche şi mă uit sub cojocorocul ei când fâlfâie fantastic, ca şi când i-ar fi dor de tavan.

Când privesc vis-à-vis de mine, în peretele rău văruit văd onorabila mea umbră, cu nasul cam lung şi căciula peste ochi, şi-mi fixez ochii la ea şi cuget... Cugetarea mea e vorbă pentru ea, căci ea mă înţelege şi-mi răspunde tot în gândiri lungi şi deşirate la ceea ce o întrebasem, fără ca să mă mulţumească acele răspunsuri, căci nu vorbesc în gând decât eu cu mine. *Eu* cu *mine*. Ciudat ! Această despărţire a individualităţii mele se făcu izvorul unei cugetări ciudate, care mă făcea să fixez aspru şi lung umbra mea, astfel încât ea, jenată de-atâta căutătură, prindea încet, încet conture pe perete până a deveni clară ca un portret zugrăvit în ulei, apoi se îngroşă plastic din perete afară, astfel încât sări din cadru jos şi mă salută surâzând, ridicându-şi căciula din cap.

— Seara bună, domnul meu, zisei eu, şi-i întinsei mâna, dar dădeam în vânt, căci umbra deşi îmbrăcată, deşi frumoasă, nu era totuşi alta decât umbră. Ii oferii un scaun ca să şadă.

— Eşti mulţumit cu lumea ? zise surâzând.

— Da, răspund eu asemenea surâzând. Se înţelege că acuma n'am făcut decât a relua firul cugetărilor şi a sta de vorbă cu sufletul meu asupra diferitelor probleme ale omenirii.

---

*) Ms. B. A. R. 2255, ff. 184—185 (I-a dată ed. D. Murăraşu).

— Ştii ceva, îi zic eu, te las pe pământ în locul meu, în împrejurările mele, şi eu mă duc de-aici să-mi petrec câtăva vreme în lună. Unde nu-s oameni, nu poate fi ură, şi de-aceea am decis de a-mi petrece undeva singur, fericit, fără grije, iar tu să petreci pe pământ în locul meu, cu simpla îndatorire de a însemna în ziarul tău tot ce ţi se va petrece — memorii pe care le voi citi şi eu. Lampa ardea între el şi mine, cartea sta deschisă, în care un pedant dăduse curs cugetărilor sale asupra lumii, orologiul sbârnâia răguşit 12 ore. Umbra mea se culcă pe patul de scândură acoperit cu o pătură, iar eu îmi luai mantaua de-a umere, mă uitai, ieşind din casă, prin borta uşii la fata stăpânei din casă care tocmai se desbrăca ca să se culce şi ea ; apoi pe vârful degetelor trecui prin bucătărie, prin tindă şi, când ieşii afară, închisei uşa după mine şi începui a merge încet-încet în lumina lunei, pe stradele largi ale oraşului cu ferestre şi porţi închise, cu ziduri albe şi gălbenite de lună, cu perdelele lăsate, cu câte un păzitor de noapte cu mustaţa înfundată în gulerul şi gluga mantalei şi cu o prăjină subsuori ; în fine o linişte somnoroasă, cu aer cald de vară, lună strălucită, stele de aur ce-şi închideau pleoapele spre a le deschide iar, un cer albastru şi fără nori, case nalte ale căror streaşini de cărămidă se uitau în lună, iată tabloul. Fetele ce dormeau în buduoarele lor parfumate, mângâiate de un roi de visuri de aur, studenţii care dormeau cu capul pe cărţi visând ministerii, dandii visând vânări şi cai, proşti nevisând nimica, — ce-mi pasă mie de lumea asta ce dormea, pe care o uram şi o părăseam spre a nu reveni poate în ea ?

Pasurile mele grele pocneau în pietrele pătrate ale stradelor ; eu mă înfăşasem înfundat în manta, cu pălăria peste ochi şi mergeam astfel pe luminatele strade, fără ca luna să-mi facă vreo umbră pe ziduri, căci pe-a mea o lăsasem acasă, astfel încât eu însumi nu păream a fi decât o umbră nepricepută ce fugea pe murii caselor înşirate pe rând. Cam la finea oraşului era o casă galbenă, cu ferestrele lucii argintate de lună, cu perdele albe. Bătui încet în ea.

— Tu eşti ? răspunse o voce dragă şi molatecă, ca de copilă.

— Eu, deschide fereastra, nu e nimeni pe strade, nu te poate vedea nimeni, şi apoi chiar de te-ar vedea...

Fereastra se deschise încet, perdeaua se dădu într'o parte, şi dintre creţii perdelei apăru, frumos şi palid, capul blond al unui înger. Luna ardea drept în faţă, astfel încât ochii ei albaştri străluceau mai tare şi clipeau ca şi loviţi de razele

soarelui. Sub alba haină de noapte, dela gât în jos, se trădau boureii sânului, iar mânuţele şi braţele ei albe şi goale până în umeri mi se întinseră, şi eu le inundam în sărutări.

Un moment şi eu sărisem în fereastră şi-i cuprinsesem cu mâinile gâtul ei gol, apoi îi luai faţa în mâni şi-o sărutam cu atâta ardoare, o strângeam cu atâta foc încât îmi părea că o să-i beau vieaţa toată din gura ei.

— Onde ! zisei eu încet, netezindu-i părul ei de aur. Onde, ştii tu ceva ? vino cu mine în lună ; vom trăi aşa de fericiţi acolo, neconturbaţi de nimeni, tu pentru mine, eu pentru tine ; din visurile noastre vom face castele, din cugetările noastre mări cu miliarde de unde, din zilele noastre veacuri de fericire şi de amor. Hai în lună ! Lasă-ţi umbra ta acasă, culc'o în pat, iar tu vino cu mine prin ninsoarea de stele şi prin ploaia de raze, până ce departe de acest pământ nenorocit şi negru, îl vom uita, pentru ca să nu ne avem în minte decât pe noi.

— Haide dar, zise ea înconjurând gâtul meu cu braţele ei albe şi punându-şi gura pe gura mea. Sărutarea mă umpluse de geniu şi de putere creatoare.

Astfel îmbrăţişaţi, aruncai neagra şi strălucita mea manta peste umerii ei albi, îi înconjurai talia cu un braţ strângând-o tare la pieptul şi la gura mea, iar cu cealaltă mână fluturând cealaltă parte a mantalei ne ridicam încet-încet prin aerul luciu şi strălucit de razele lunei, prin nourii negri ai cerului, prin roiurile de stele, prin ploaia de raze, până ce ajunserăm în lună. Călătoria noastră nu fuse decât o sărutare lungă. O lăsai acolo în aerul cald de pe malul mirositor al unui lac verde şi strălucit, şi mă întorsei pe pământ şi, văzându-l, îl băgai într'o nucă, iar nuca o făcui un mărgăritar stropit cu aur, şi mărgăritarul îl aruncai în fundul unei mări. Mărimea fiind numai relativă, astfel încât ceea ce nouă ni-i mare altora li se pare mic, se înţelege că atomii microscopici din acel mărgăritar, ale cărui margini le erau cerul, stropii stele şi lună şi soare, — acei pitici aveau regii lor, purtau războaie, se urau mereu, închipuindu-şi diferite bazaconii despre închipuita lor mărime. Eu uitându-mă cu un microscop, prin coaja cea subţire a mărgăritarului, toată întunecata lor lucrare era astfel încât, oricât volumul lor devenea de mic, ura lor era tot aceeaşi, încât mărgăritarul trebuia să crape de ură. Il aruncai în mare şi mă întorsei la iubita mea din lună, căreia-i povestii tot ce făcusem. (*Apoi făcui un palat, etc.*). Iubitei mele îi făcui haina de un gaz albastru, deşi

străveziu ca aerul, prin care se ridica în ea albeaţa cea mai strălucită a rotundelor sale membre ; în părul ei blond aşezasem o citadelă de diamante, sânul ieşea vergin, rotund şi mic din haina decoltată. Astfel ne plimbam, cu mâna în jurul gâtului ei, prin umbroasele şi bălsămatele dumbrăvi ale lunei, pe lângă adormitele lacuri, pe lângă plângândele izvoare, şi numai privighetori, cu glas de argint, sburau cântând din creangă 'n creangă şi umpleau aerul de note divine.

Când ne aşezam în luntre valurile ascultătoare mânau neporuncit, după gândirea noastră, luntrea cea aurită, în care iubita sta culcată în mari perini de mătase, iar eu aşezasem capul meu în poalele ei, şi visam ceea ce aveam. Acest amor pacific şi dulce ca ideia eternităţii, fără nicio cugetare ori o dorinţă nevergină — acest amor era aerul vieţii noastre, sărutarea copilărească, dulce, parfumată a gurilor noastre, împletirea angelică a braţelor noastre — un amor sfânt.

Lumea mea nu era decât icoana ei strălucită, lumea ei faţa mea cea palidă inundată de păr negru. Această vieaţă era un basm strălucit şi înstelat. Acolo era, între dumbrăvi verzi şi între stânci cenuşii, şi un lac cu apă de aur. Când ne scăldam acolo râzând şi sub privirea cea înamorată a lunilor, stropeam unul în altul cu lungi şiroaie şi stropi de stele, care, rămânând pe sânul ei, străluceau pe albul ei corp până ce, uscându-se într'un cearceaf ţesut din argint, corpul ei alb era şi mai neted, şi mai dulce, şi mai strălucit.

Adesea ea se prefăcea că se supără şi se ascundea prin tufişele labirinticei grădini. Deşi o strigam, ea nu răspundea până ce nu-mi prefăceam vocea în privighetoare, astfel încât, plângând dureros prin frunze, o vedeam cum vine în extaz şi cu ochii umezi, până ce o prindeam în braţe şi o mângâiam pe pieptul meu, pe nebunateca copilă !

Ca să petrecem făurirăm un joc de cărţi. Regii, reginele şi fanţii de pe cărţi erau toţi chipuri copiate din basmele ce ni le spuneam spre a petrece serile — şi fiindcă nu aveam bani, ea se duse la un lac. Acolo fieşte care frunte de val reflecta o stea. Ea intră încet în apa lacului şi prinse încet-încet cu mâna, din fiecare frunte de val, câte o stea, ca şi când ar fi prins albine de aur, apoi punându-le în poale le aduse în casă şi le vărsă pe masă. Astfel jucam cărti pe o frumoasă masă de marmoră şi jocul nostru era o poveste lungă şi încurcată, căreia nu-i mai dădeam de capăt până ce nu încetam beţi de somn.

Dar somnul nostru ! Braţe în braţe, tologiţi în perini de mătase galbenă ca aurul — gura mea apăsată pe a ei, visam

amândoi unul şi acelaşi vis, care nu era decât o repetare magică a vieţii noastre fără dorinţe. Ne visam în ceruri cu oglinzi de argint şi cu sale întinse, prin aer pluteau îngeri cu haine de aur şi cu aripi de colorile curcubeului şi încinşi în brâie de curcubeu, iar blondele lor capete erau încadrate de lungi plete de aur, şi ochii albaştri se plecau timizi şi mari, şi pleoape şi gene lungi. Portale cu stâlpi nalţi de aur, galerii de marmoră albă, stele albastre pe plafondele de aur al salelor mari, toate pline de un aer răcoare şi mirositor ; numai o poartă închisă n'am putut-o trece niciodată. Deasupra ei în triunghi era un ochi de foc şi deasupra ochiului un proverb în literile strâmbe ale întunecatei Arabii. Era doma lui Dumnezeu — proverbul o enigmă chiar pentru îngeri. Iată vieaţa visurilor noastre.

Când ne deşteptam din somn, aurora celor doi sori, în haine roze, culegea mărgăritarele de argint de prin grădinile noastre, şi râzând cu glasul ei de ciocârlie ni le arunca din poalele ei pe faţă şi în patul nostru.

Roua rece cădea pe sânul verginei mele iubite, şi ea se trezea la frig şi, ţinându-şi ochii închişi, îşi strângea împrejurul umerilor ei goi plapuma ţesută din argint şi din colori de curcubeu. Când însă îşi deschidea ochii, sorii răsăreau calzi şi frumoşi, iar noi ne sculam râzând somnoroşi unul de altul, apoi, spălându-ne feţele în baia de marmoră, ieşeam afară în aerul cald şi strălucit al fericitei noastre lumi. Şi vieaţa se începea din nou fericită şi lină, o eternă repetiţiune a fericirii de ieri.

II

GENIU PUSTIU *)

I

Dumas zice că romanul a existat totdeauna. Se poate. El e metafora vieții. Priviți reversul aurit al unei monede calpe, ascultați cântecul absurd al unei zile, care n'a avut pretențiunea de-a face mai mult sgomot decât celelalte în genere, extrageți din astea poezia ce poate exista în ele și iată romanul.

Printr'o claie prăfuită de cărți vechi (am o predilecțiune pentru vechituri), am dat peste un volum mai nou : Nuvele cu șase gravuri. Deschid și dau de istoria unui rege al Scoției, care era să devină prada morții din cauza unui cap de mort îmbălsămat. Inchipuiți-vă însă că pe cine l-a pus litograful să figureze, în gravuri, de rege al Scoției ? — Pe Tasso. — Lesne de explicat : Economia. Am scos într'adins portretul lui Tasso, spre a-l compara. Era el, trăsură cu trăsură. Ce coencidențe bizare pe fața pământului — îmi zisei zâmbind prin visarea mea. Putea-s'ar oare întâmpla unui Tasso o istorie asemenea celeia ce o citeam ? Am spus o neghiobie negreșit — căci totul e cu putință pe pământ și, drept dovadă, vă voi nara o istorie ciudată, în care am jucat și eu un rol, deși foarte secundar.

Uitasem însă că tot ce nu e posibil obiectiv, e cu putință în mintea noastră, și că în urmă toate câte vedem, auzim, cugetăm, judecăm, nu sunt decât creațiuni prea arbitrare ale propriei noastre subiectivități, iar nu lucruri reale. Viața-i un vis.

---

*) Ms. B. A. R. *2255* ; ff. 21—84. Ediția I-a în 1904 (I. Scurtu).

Era o noapte tristă. Ploaia cădea măruntă pe stradele nepavate ale Bucureștilor, ce se trăgeau strâmte și noroioase prin noianul de case mici și rău zidite, din care constă partea cea mai mare a numitei capitale a României. Tropăiai prin bălțile de noroi, ce te împroșcau cu apa lor cea cleioasă, îndată ce aveai cutezarea de a pune piciorul cu un pas înainte. De prin cârciumi și prăvălii pătrundea prin ferestrele mari și nespălate o lumină murdară, mai slăbită încă prin stropii de ploaie ce inundase sticlele. Din când în când treceai pe lângă vreo fereastră cu perdelele roșii, unde în semiîntuneric se zărea câte o femeie... Pe ici pe colea vedeai pe câte un romanțios, ce trecea fluerând, sau câte un om beat, care îndată ce chiuia răguşit lângă ferestrele prostituțiunii, femeia spoită ce sta în sticlă aprindea un chibrit spre a-și arăta fața sa unsă din gros și sânul său veșted și gol — poate ultimul mijloc de-a sufoca dorinți murdare în piepturi stirpite și pustiite de corupțiune și beție. — Bețivul intra, semiîntunericul devenea întuneric, și amurgul gândirilor se prefăcea într'o miază-noapte de plumb, când gândeam că și acela se numește om și aceea femeie. Trebue să scuzi — trei sferturi ale lumii sunt așa — și al patrulea — Dumnezeule, ce puține-s caracterele acelea care merită a se numi omenești.

Prin ușa unei cârciumi deschise auzii țârlâiturile unor coarde false, pe care le schingiuia sub arcușul său cel aspru și cu degetele-i uscate un biet copil de țigan și, în preajma lui, sărea de rupea pământul o muiere în doi peri și un țigan rupt și lung, cu picioarele goale băgate în niște papuci largi și umpluți cu paie. O veselie grotescă, urîtă, se desemna pe fețele amândurora.

Alături era o cafenea. Ploaia și frigul ce mă pătrunsese mă siliră să intru în ea. Mirosul tutunului, eternul trictrac al jucătorilor de domino, făceau un efect deosebit asupra simțurilor mele amețite de ploaie și de frig. Orologiul, fidel interpret al bătrânului timp, sună de 12 ori în limba sa metalică, spre a da lumii ,ce nu-l asculta, seama că se scursese și a 12-a oră a miezului nopții. Pe ici pe colea, pe lângă mese, se zărea câte o grupă de jucători de cărți, cu părul în dezordine, ținând cărțile într'o mână ce tremura, plesnind din degete cu cealaltă înainte de a „bate", tăcuți, cu ochii fixi, mișcându-și și mușcându-și buzele fără a zice o vorbă, și trăgând din când în când, cu sorbituri sgomotoase, câte-o gură din cafeaua sau berea ce le sta înainte... semn de triumf!

Un june aplecat asupra unui biliard scria cu creta pe pă-

nura verde. Cugetam că e din viţa lui Arpad şi că şi-o fi scoţând din rezervorul memoriei sale vreun dulce nume de iubită sau vreun ideal unguresc din romanele lui Mauriciu Jokay. Nu m'am mai ocupat mai mult de figura acestui tânăr suspinător poate, ci am început a răsfoi, prin ziare străine, unele reviste literare, artistice, etc. (Ale noastre nici nu au, nici nu vor a revedea ceva în privinţa asta).

Junele meu se apropie de mine.

— După d-ta, mă rog — şopti el închinându-se. Accent curat românesc : „nu e Ungur".

— Poftim, zisei întinzând ziarul — şi surprins de interesul ce-mi insuflă îndată ce ridicai ochii.

Un om pe care-l cunoşteam fără a-l cunoaşte — una din acele figuri ce ţi se pare că ai mai văzut-o vreodată în vieaţă, fără să o fi văzut niciodată, fenomen ce se poate explica numai prin presupunerea unei afinităţi sufleteşti. Incepui a-l observa cu comoditate. Era frumos — de o frumuseţe demonică. Asupra feţei sale palide, musculoase, expresive, se ridica o frunte senină şi rece ca cugetarea unui filozof. Iar asupra frunţii se sburlea, cu o genialitate sălbatică, părul său negru-strălucit, ce cădea pe nişte umeri compacţi şi bine făcuţi. Ochii săi mari căprii ardeau ca un foc negru, sub nişte mari sprâncene stufoase şi îmbinate, iar buzele strâns lipite, vinete, erau de o asprime rară. Ai fi crezut că e un poet ateu, unul din acei îngeri căzuţi, un Satan nu cum şi-l închipuesc pictorii : sbârcit, hâdos, urîcios, ci un Satan frumos, de o frumuseţe strălucită, un Satan mândru de cădere, pe a cărui frunte Dumnezeu a scris geniul, şi iadul îndărătnica — un Satan dumnzeesc care, trezit în cer, a sorbit din Lumina cea mai sfântă, şi-a îmbătat ochii cu idealele cele mai sublime, şi-a muiat sufletul în visurile cele mai dragi, pentru ca în urmă, căzut pe pământ, să nu-i rămână decât decepţiunea şi tristeţea gravată în jurul buzelor, că nu mai e în cer. Repedea umflare a nărilor şi vioaia sclipire a ochilor lui semnalau o inimă din cele nebune, un caracter pasionat. Talia sa subţire, fină şi mâna sa albă cu degete lungi şi aristocrate semănau cu toate astea a avea o putere de fier. — Toată expresiunea în sine era de-o putere generoasă, deşi infernală.

Luă un ziar românesc. Pe pagina anunţurilor citi cu o semivoce sarcastică : Opera italiană... Ughenoţii.

— „Ai vrea să fie română ?" zisei indiferent.

— Se înţelege. Nu am putea avea o muzică mai dulce şi mai frumoasă ca cea italiană ?

— Nu eşti venit de mult ?
— Nu.
— „Înţeleg", zisei.
— Dece ?
— „Oamenii noştri", zic eu, „sunt de un cosmopolitism sec, amar, sceptic — ba şi mai mult : au frumosul obicei de-a iubi orice-i străin, de-a urî tot ce-i românesc. Noi am rupt-o cu trecutul fie ca limbă, fie ca ideie, fie ca mod de-a privi şi a cugeta, căci altfel n'am putea trece în ochii Europei de naţiune cizilizată."
— Şi... oare sunteţi aceea de ce vreţi să treceţi ?
— Hm... nu eşti de aici... cum se vede.
— Nu.
— A... altceva... Ei bine, să o ştii dela mine că nimeni nu caută de a fi aceea de ce trece. Vezi la noi istorici ce nu cunosc istoria, literaţi şi jurnalişti ce nu ştiu a scrie, actori ce nu ştiu a juca, miniştri ce nu ştiu a guverna, financiari ce nu ştiu a calcula, şi de aceea atâta hârtie mâzgălită fără nici un folos, de-aceea atâtea ţipete bestiale care umplu atmosfera teatrului, de-aceea atâtea schimbări de minister, de-aceea atâtea falimente. Vei afla mai lesne oameni ce pun la vot existenţa lui Dumnezeu — decât suflete înamorate în limba şi datinele strămoşilor lor, decât inimi care să iubească caracteristica cea expresivă a poporului nostru, minţi ocupate cu chestiunile de vieaţă ale acestui popor, căruia îi scriem pe spete toate fantasmagoriile falsei noastre civilizaţiuni.

Divorţul şi adulterul umblă cu feţele bolnăvicioase, spoite din gros, măşti vii pe stradele noastre : — zâmbind femeilor le stârpeşte, zâmbind bărbaţilor îi usucă şi, cu toate astea, noi le dăm serbări şi le sacrificăm nopţile iernilor noastre, ne cheltuim tinereţea care ar trebui să aparţină lucrului, spre realizarea acelor ideale spre care ţinteşte omenirea toată, şi familiei... Femeia poporului nostru nu lucrează, căci *are cu ce trăi ;* bărbatul nu lucrează, căci n'are la ce lucra — toate fabricile din lume concură cu mizerabila sa meserie. Cât despre inteligenţa noastră, — o generaţiune de amploiaţi... de semidocţi... oameni care calculează cam peste câţi ani or veni ei la putere... inteligenţă falsă, care cunoaşte mai bine istoria Franţei decât pe aceea a României — fiii unor oameni veniţi din toate unghiurile pământului, căci adevăraţii copii de Români încă n'au ajuns să înveţe carte... oameni, în fine, care au făptură şi caracter dela taţii greci, bulgari, şi numai numele dela mumă — dela disgraţiata Românie. Şi încă dacă şi-ar fi câştigat prin ceva dreptul de a se numi Români ;

dar nu. Ei își urăsc țara lor mai rău și mai cumplit decât străinii, o privesc ca un exil, ca o supărătoare condițiune a existenței lor... ei sunt — cum o spun înșiși — Români de naștere, Francezi în inimă — și dacă Franța le-ar procura semidocților noștri avantajele pe care li le dă nefericita lor patrie — ei ar fi emigrat de mult.. cu toții !

Pe legea mea — urmai, ștergându-mi sudoarea — arată-mi un om care să scrie romanul Mizeriilor acestei generațiuni, și acel om va cădea ca o bombă în mijlocul pustiitei noastre inteligențe, va fi un semizeu pentru mine — un mântuitor, poate, pentru țara lui.

— Schimbați opiniunea publică, dați-i o altă direcțiune, răscoliți geniul național — spiritul propriu și caracteristic al poporului din adâncurile în care doarme, — faceți o uriașe reacțiune morală, o revoluțiune de idei (în care ideia *românesc* să fie mai mare decât uman, genial, frumos, în fine, fiți Români, Români și iar Români, — zise el încet și răgușit.

— Cine să o facă asta ? Nu sunt toți la fel ? Nu sunt toți numai receptivi ? — francezi, italieni, spanioli, tot — numai români nu ?

— O ! nu trebue oameni mulți pentru asta... Spiritul public este fapta puținor oameni. (O singură frunte unsă cu mirul lui Dumnezeu e în stare să farme din oceanul cugetărilor omenești o singură volbură gigantică, care să se înalțe din fundul abisului mării până sus în nourii gânditori din cerul luceafărului ce se numește geniu...) Arătați-le iasma viitorului și se vor speria de el... Arătați-le unde-ar ajunge de ar urma tot astfel, și se vor întoarce... Dar, în fine — adaose el cu un surâs sceptic, — dece să cercăm noi a ridica generațiunea cu umărul. Tot ce se întâmplă pe lume, rezultă. De-o fi ca ei să se stingă, se vor stinge și cu noi și fără noi — de nu, nu.

— „Cosmopolit ?“ — adaose el încet — „cosmopolit sunt și eu ; aș vrea ca omenirea să fie ca prisma : una singură, strălucită, pătrunsă de lumină, care are însă atâtea colori. O prismă cu mii de colori, un curcubeu cu mii de nuanțe. Națiunile nu sunt decât nuanțele prismatice ale Omenirei, și deosebirea dintre ele e atât de naturală. atât de explicabilă, cum putem explica, din împrejurări anume, diferența dintre individ și individ. Făceți ca toate aceste colori să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de Lumina ce le formează, și fără care ele ar fi pierdute în nimicul existenței,— căci în întunericul nedreptății și al barbariei toate națiunile își sunt egale în abrutizare, în îndobitocire și fanatism, în

vulgaritate ; ci când Lumina abia se reflectă în ele, ea formează colori prismatice. Sufletul omului e ca un val — sufletul unei naţiuni ca un ocean. Când vântul cu aripi turburi şi noaptea cu aeru-i brun şi cu nourii suri domneşte asupra mării şi a valurilor ei, ea doarme monotonă şi întunecată în fundul ei care murmură fără înţeles ; pe când dacă în senina şi albastra împărăţie a cerului înfloreşte Lumina, ca o floare de foc — fiecare val reflectă în fruntea sa un soare, iar marea împrumută dela cer coloarea sa, seninul geniului său — şi le reflectă în visul său cel adânc şi luciu... Când naţiunea e în întuneric, ea doarme în adâncimile geniului şi-ale puterilor sale neştiute, şi tace — iar când Libertatea, civilizaţiunea plutesc asupra-i, oamenii superiori se ridică spre a le reflecta în frunţile lor şi a le arunca apoi în raze lungi adâncimilor poporului — astfel încât în sânul mării întregi se face o zi senină, ce resfrânge, în adâncul ei, cerul. Poeţii, filozofii unei naţiuni (luminate) prepun în cântec şi cuget înălţimile cerului şi le comunică naţiunilor respective. Dar sunt nouri care, întunecând cerul, întunecă pământul. O, nourii — regi ai pământului vor mâna totdeauna tunetele lor — războaiele asupra popoarelor de valuri — cu toate că acei nori nu sunt alta decât însăşi respirarea ghieţoasă şi întunecată a valurilor nenorocite. Nourii tună, fulgeră şi acoperă cu o perdea de fier Soarele aurit — şi până ce vor fi ei tirani asupra frunţilor de valuri, până ce întunericul ce-l aruncă ei, prin umbra lor cea mare, va pătrunde sufletul adânc al mării c'o noapte rece şi tăcută, până atunci Lumea lui Dumnezeu va fi nenorocită.

Trăznetele lor cu care ruină, seacă, ucid popoare întregi, sunt războaiele.

Cei după ei, asemenea de veninoşi, sunt diplomaţii.

Cei mai nalţi şi mai veninoşi nouri sunt monarhii.

Sfărâmaţi monarhii ! Nimiciţi servii lor ce mai linşi, diplomaţii ; desfinţaţi războiul şi nu chemaţi certele popoarelor decât înaintea Tribunalului popoarelor, şi atunci Cosmopolitismul cel mai fericit va încălzi pământul cu razele sale de pace şi de bine.

Judecata acestui june, — cam bizară — mă intresa mult şi sorbeam, ca să zic aşa, vorbele şoptite de buzele sale subţiri şi palide. Faţa sa devenea din ce în ce mai profundă şi mai expresivă, şi lua un aspect fantastic. Mă lăsam târît de râul lin al cugetărilor sale într'o nemărgine de vise.

— „Nu crede", zise, „că cosmopolitismul cum îl vreau eu nu-şi are adepţii săi fierbinţi." — Deodată cu aceste vorbe,

el scoase din buzunarul de pe piept al gherocului un mic jurnal litografiat în nordul Germaniei Ieşit dintr'o litografie secretă, de sub mâna unor juni apostoli ai libertăţei adevărate, ai Cosmopolitismului celui mai posibil şi celui mai egalitar, acest ziar era interpretul unor idei demne, frumoase, tinere. El chema popoarele la o alianţă sacră contra tiranilor celor răi ai pământului, la exilarea din regula lumii a maiestăţilor meschine, a diplomaţilor gâzi ai opiniunei zilei, a războiului, în care se varsă atâta sânge din inima cea sfântă a popoarelor.

Vis frumos care a început a fi al lumii întregi, vis care, devenit convincţiune, nu va desfiinţa, pe o cale pacifică şi nepătată de sânge, numai capetele cu coroanele tiranice — ci şi popoarele ce tiranizează asupra altora.

Bătu o oră. Atunci el se sculă repede, îşi bagă ziarul litografiat în buzunar, şi-mi întinse dreapta, pe când cu stânga îşi puse pălăria în cap. — „Mă numesc Toma Nour... D-ta ?"

Ii spusei numele meu. După aceea ieşi, lăsând să-mi vâjâie prin cap ideia de a-l face eroul unei nuvele.

Intorcându-mă acasă, tocmai când aprind chibritul ca să dau foc la lampă, văd într'o lumină dubioasă cartea de nuvele cu cele şase gravuri. Chibritul se stinse şi rămăsei în întuneric.

„Uite — zisei — oare nu voi găsi în acest om un Tasso ? — Să-l studiez mai de-aproape." Intunericul din jurul meu era metafora acelui nume : Toma Nour.

II.

După ce-mi propusesem să înmărmuresc figura sa cea frumoasă în vreo nuvelă a mea, am căutat negreşit ca să fac cu el o cunoştinţă mai de aproape.

L-am văzut în urmă de mai multe ori şi, fiindcă o atracţiune instinctivă mă fermeca în spre el, de aceea i-am propus să mă viziteze. Căpătasem în el un amic, care nu mă vizita decât ca să mă certe, care nu se purta decât în [haine] negre, care râdea zile întregi cu un râs de netot în societatea oamenilor, pentru ca să plângă acasă, care ura oamenii şi era răutăcios ca o babă, numai ca să nu placă unei lumi ce nu-i plăcea lui.

El nu-mi făcuse încă niciodată invitarea ca să-l vizitez. In fine, într'o zi îmi făcu această nespusă onoare. M'am dus la el. Locuia într'o cameră naltă, spaţioasă şi goală. In colţurile tavanului păianjenii îşi exersau pacifica şi tăcuta lor

industrie ; într'un colţ al casei, la pământ, dormeau una peste alta vreo câteva sute de cărţi, visând fiecare din ele ceea ce cuprindea ; în alt colţ al casei, un pat de lemn c'o saltea de paie, cu o plapumă roşie şi, înaintea patului, o masă murdară, cu suprafaţa ilustrată de litere mari latine şi gotice, ieşite de sub briceagul vreunui ştrengar de copil. Pe masă hârtii, versuri, ziare rupte şi întregi, broşuri efemere ce se împart gratis, în fine, totul un abracadabru fără înţeles şi fără scop.

Dar, asupra cărţilor culcate în colţ, era aninat în cui bustul în mărime naturală, lucrat în ulei, al unui copil ca de vreo optsprezece ani — cu păr negru şi lung, cu buze subţiri şi roze, cu faţa albă ca marmora şi cu nişte ochi albaştri mari, sub mari sprâncene şi lungi gene negre. Ochii cei albaştri ai copilului erau aşa de străluciţi, de un colorit atât de senin, încât păreau că privesc cu inocenţa, cu dulceaţa lor *mai* femeiască, asupra spectatorului ce privea în ei. Era o adevărată operă de artă. Cu toate că acel portret înfăţişa un chip îmbrăcat bărbăteşte, însă mânile cele fine, dulci, mici, albe, trăsăturile feţei de-o paloare delicată, umedă, strălucită, moale, ochii de-o adâncime nespusă, fruntea arcată şi *mai* mică, părul unduind, cam prea lung ,te-ar fi făcut a crede că e chipul unei femei travestite.

— „Cine e femeia asta ?" zic eu lui Toma, care sta tologit pe plapuma lui cea roşie.

— „A, femei !" zise el ; „tot femei visaţi ! Ţi-o jur, pe omenia mea că a fost bărbat ca tine şi ca mine."

— Cu toate astea, aceşti ochi...

— Aceşti ochi ?... O ! dacă ai fi văzut tu aceşti ochi vreodată în vieaţa ta, ţi s'ar fi părut că-i revezi în fiece stea vânătă a dimineţii, în fiece undă albastră a mării, în fiece geană azurie ivită prin nori. Cât era de frumos acel copil şi ce tânăr a murit ? A fost un amic — poate singurul adevărat ce l-am avut — care m'a iubit cu dezinteresare, care a murit pentru mine. Şi dacă mâna mea, diletantă în pictură, a putut să reproducă ochii ce ţi se par încă frumoşi, poţi să-ţi închipuieşti ce frumoşi trebuiau să fie ei. Frumoşi au înmărmurit în sufletul meu întunecos, rece, nebun, precum ar rămânea prin nouri, pe bolta cea brună a nopţii, două... numai două stele vinete. Tu iubitule, mi se pare că ai să devii foiletonistul vreunui ziar... După ce voi muri, îţi voi *testa*, într'o broşurică, romanul vieţii mele, şi vei face din lungii, din obosiţii mei ani trişti, monotoni şi plânşi, o oră de lectură pentru vreun cutreierător de cafenele, pentru vreun tânăr romanţios, sau pentru vreo fată afectată, care nu mai are ce pierde, care

nu mai poate iubi şi care învaţă din romane cum să-şi facă epistolele de amor.

— „O ! voi care pozaţi ca eroi leşinânzi ai romancierilor francezi, voi care iubiţi ca sentimentalii germani“ — răspunsei eu — „voi care mâncaţi, cu toate astea, ca englezii materialişti — voi trăiţi mult, şi, te întcredinţez, iubitule, că tu, cu toată afecţiunea ta, cu toată faţa ta de un eroism palid, ai să trăieşti mai mult decât mine. Pe ce ne prindem ?“

— „Pe ce ţi-am spus“ — replică Toma — „pe biografiile noastre scrise în formă de nuvele. De-oi muri eu înainte, ţi-o las pe a mea : de-i muri tu, moştenesc eu pe a ta ; şi-atâta-i tot.“

Intr'o noapte venisem la Toma. Luna strălucea afară şi în casă nu era lumânare. Toma sta visând pe patul lui şi fumând, în lungi sorbituri, din un ciubuc lung, şi focul din lulea ardea, prin întunericul odăiei, ca un ochi de foc roşu ce-ar sclipi prin noapte. Eu stam lângă fereastra deschisă şi priveam visând în faţa cea palidă a lunei. In faţa locuinţei lui Toma era un mândru palat al unuia din .. aşa zişii, aristocraţi ai noştri. Dintr'o fereastră deschisă, din catul de sus, auzii prin aerul nopţii tremurând notele dulci ale unui piano — şi un tânăr şi tremurător glas de copilă adiind o rugăciune uşoară, parfumată, fantastică. Imi închisei ochii pentru ca să visez în libertate. Mi se păru atunci că sunt într'un pustiu uscat, lung, nisipos ca seceta — de-asupra căruia licărea o lună fantastică şi palidă, ca faţa unei vergine murinde. E miază-noapte. Pustiul tace... aerul e mort — şi numai suflarea mea e vie, numai ochiul meu e viu pentru ca să vadă, pe un nor de argint în naltul cerului, un înger alb, îngenunchiat, cu mâinile unite, care cântă o rugăciune divină, adâncă, tremurătoare : Rugăciunea unei Vergine. Intredeschisei ochii şi văzui prin fereastra arcată şi deschisă, în mijlocul unui salon strălucit, o jună fată muiată într'o haină albă, înfiorând cu degetele ei subţiri, lungi, albe, clapele unui piano sonor şi acompaniând ţipetele uşoare ale unor note dumnezeeşti, cu glasul ei dulce şi moale şi încet. Părea că geniul divinului brit Shakespeare expirase asupra pământului un nou înger lunatec — o nouă Ofelia Am închis iar ochii, astfel încât, recăzut în pustiul cel lung, palatul cel alb se confunda cu nourul de argint, iar juna copilă cu îngerul în genunchi. Apoi strângând ochii silit şi tare, am învăscut visul meu în întuneric, — n'am mai văzut nimic, ci auzeam dispărând ca o suvenire întunecată — Rugăciunea unei Vergine.

Muzica încetase de mult şi, cu totul în prada impresiunei ei, ţineam încă ochii strâns închişi. Când mă deşteptai din reveria mea, fereastra susă a palatului era închisă, în salon întuneric, şi sticlele ferestrei străluceau ca argintul în alba lumină a lunei. Aerul era blând şi văratec, iar razele lunei, pătrunzând în camera lui Toma, izbeau faţa sa, cu care era el culcat în sus. Ea era mai palidă decât altădată, şi mi se părea că două raze ale lunei aureau două mici lacrimi pătrunse din ochii lui închişi.

— „Plângi ?" zisei încet şi mişcat şi eu, căci sufletul meu era plin de lacrimi.

— „Iubit de un asemenea înger fără să-l poţi iubi", şopti el încet, cu o voce seacă şi amară.

— „Ce ai ?" zic eu.

— „Ce am ?" răspunse Toma. „O ! dacă ai cunoaşte tu cât de puţin sufletul meu, acesta te-ar înfiora ; nu ştii, nu-ţi poţi imagina cât e de pustiu, cât e de deşert în el. E întocmai ca gândirea idioată şi stearpă a unui om ale cărui urechi sunt surde ca lutul, a cărui gură e mută ca pământul, ai cărui ochi sunt orbi ca piatra. Nu mai simt nimic — şi când mai pot stoarce o lacrimă din ochii mei, mă simt ferice. Ai văzut acel înger închinându-se Dumnezeului său — ei bine, acel înger iubeşte cu un amor lumesc pe un Demon rece, palid, cu inima de bronz : pe mine. Şi eu... eu n'o pot iubi. Stele în cer, amoruri pe pământ, numai în noaptea mea nici o stea, numai în sufletul meu, nici un amor. Câteodată numai, aud bătăile pustiitului meu suflet... câteodată suflarea mi se curmă în piept, ca vântul ce se curmă prin ruinele zdrobite de munţii anilor — câteodată, mai simt şi eu !... O, atunci îmi place să trec prin lume cu ochii închişi, şi să trăesc sau în trecut sau în viitor. Visez ca copilul ce vorbeşte prin somn zâmbind, cu Maica Domnului, — mă transport în cer, pun aripi umerilor mei şi părăsesc pământului, pentruca să mă dau cu totul acelor umbre divine — visuri, care mă poartă din lume în lume, şi mă izbesc din gândire în gândire. Mor pentru pământ,. ca să trăesc în cer.

— O ! de-aş putea iubi.

Înţelegi tu ce va să zică de-a nu *putea* iubi ? A trece prin lume singur, mărginit în paşi, în ochi, — să te zvârcoleşti în strâmtoarea sufletului tău celui rece — să cauţi a-l aprofunda şi să vezi că e secat, şi că apele sale se pierd în nisipul secăciunei sociale, se ard de căldura holeroasă a unei societăţi de oameni ce trăesc numai din ura unuia către celălalt.

A nu iubi, nu-i nimica — a nu *putea* iubi, e grozav.

Toma Nour, după ce sfârşise acest apolog al urei şi răcelei, se sculă din pat şi începu să traverseze spaţiul cel larg al camerei sale, cu paşi mari. Lumina lunei bătea în faţa de marmoră a icoanei din perete, ai cărei ochi păreau că trăesc în noapte.

— „O, Ioane!“ zise Toma, sărutând ochii cei de foc vânăt ai icoanei — „Ioane, iartă că am căzut într'un iad de ură, când tu nu-mi predicai decât un cer de amor — suflet de înger ce ai fost!“

Luna se ascunsese într'un nor negru de ploaie, spintecat în două rânduri de lungi fulgere roşii. Casa se întunecă şi nu se mai văzu nici acea umbră pe perete: Ioan, nici acea umbră de marmora ce umbla: Toma.

— „Toma“, zisei eu încet, „eu mă duc... noapte bună. Cată să nu înnebuneşti“. Ieşii şi mă dusei acasă la mine.

Deşi Toma rămânea acelaşi, dar eu băgai de seamă că el se ruina din zi în zi.

In una din zile însă, eu luai frumoasa deciziune de a compune, cât se va putea de serios, mina mea, în sine cam mucalită şi nededată de a fi funebră, şi de a ţine o oraţiune de morală şi igienă acestui om — pe care eu îl credeam că-i vreun geniu pierdut. Aşa e felul meu. In visurile mele, mă cred în stare de a deveni un tiran carnivor, setos de sânge şi omor — avar de aur şi desfrânat ca un Eliogabal, — când în realitate nici nu sunt în stare să mă mânii cum se cade. Atâta timp sunt şi eu mânios pe un om, cât ţine el mânie pe mine. Ei bine, cu Toma puteam fi mai sever.

— „Toma“, zisei eu, „te ruinezi. Pentru Dumnezeu, umblă între oameni, până ce ei nu vor începe a crede că eşti nebun“.

Am repetat adesea aceste vorbe, sau analoage cel puţin, mai multe zile de-arândul — dar el nu răspundea nimica, faţa sa rămânea, la imputările mele, de-o amicie copilărească, rece şi impasibilă. Insă, într'o zi, prorupse cu o voce puternică şi arzătoare, ochii săi se turburară şi răsufla mai greu.

— Taci — zise — copil ce eşti! Ce vrei?... Crezi tu, ori toate sufletele de pigmei ce mă înconjur, — cred ei oare că mă cunosc? Ei văd nişte membre de om — fiecare-şi croieşte câte un interior, cum îi place, pentru acest biped îmbrăcat în negru, şi omul lor e gata. — „E un nebun“, zice cutare. — „E fantast“, zice cutare. — „Aşa! vrea să treacă de original“, zice un al treilea... Şi toate aceste individualităţi, croite pe seama mea, atribuite mie, nu au a împărţi cu mine nimic. Destul că sunt altceva decât ceeace cred ei. Lauda lor nu

mă linguşeşte, pentru că ei laudă o individualitate care nu-i identică cu a mea, — batjocora lor nu mă atinge, pentru că ei batjocoresc un individ pe care eu nu-l cunosc... Îi disprețuesc pe oameni... m'am săturat de ei."

Se înțelege că, cu asta, curma şirul oricărui raționament ce se putea naşte în mintea mea. Nu i-am mai făcut nici o imputare ; e în zadar să vorbeşti celuia ce nu vrea să te asculte.

Intr'o zi el plecase din Bucureşti, fără măcar să-şi ia adio dela mine, sau dela vreunul din cunoscuții săi.

N'am mai auzit de el vreun an. Intr'una din zile, primesc o scrisoare din Copenhaga. Iat-o : „Iubitule, trimite-mi poeziile lui Alecsandri, poste-restante — sub literile y. y." Şi-atâta tot.

I le-am trimis. Pe urmă am plecat la țară, la o moşioară a părinților mei, unde am petrecut o vară frumoasă, plină de poveşti şi de cântece bătrâneşti. Dar am însărcinat pe o babă ce îngrijea de camera mea (în Bucureşti), ca să primească orice scrisoare mi-ar sosi în lipsă şi să o arunce în sertarul mesei (mele).

Cum veni toamna, sburai şi eu din câmpiile cele friguroase şi brumatice şi întinse — în camera din Bucureşti, din etajul al treilea, caldă şi mică.

Sunt un fantast. Cu capul aplecat asupra mesei, îmi făceam planuri de viitor — cugetam asupra acelor mistere din vieața popoarelor, din mersul generațiunilor, care, asemenea fluxului şi refluxului mării, duc cu o teribilă consecință ici la înălțare, colo la cădere. Afară era un timp posomorît şi gemător, ca gândirile muribunzilor ; ploaia vâjâia bătând în ferestrele casei, — focul se făcuse zgură în sobă, — lumânarea ardea palidă a stinse, — şi mie mi se părea că aud şoptirea acelor moşi bătrâni care, pe când eram mic, îmi povesteau în timp de iarnă, ținându-mă în tremurândele lor braţe, poveşti fantastice despre zâne îmbrăcate în aur şi lumină, care cântă senina lor vieață în palate de cristal. Au trecut ani de-atunci — şi parcă a fost ieri, — ieri pare că-mi încâlceam degetele în barba lor cea albă, şi ascultam la graiul lor cel înțelept şi şoptitor — la înțelepciunea trecutului, la acele veşti din bătrâni. Mi-ar fi plăcut mult să trăesc în trecut. Să fi trăit în timpii aceia când Domni îmbrăcați în haine de aur şi samur ascultau de pe tronurile lor, în învechitele castele, consiliile divanului de oameni bătrâni — poporul entuziast şi creştin unduind ca valurile mării în curtea Domniei — iară eu, în mijlocul acelor capete încoronate de părul

alb al înțelepciunei, în mijlocul poporului plin de focul entuziasmului, să fiu inima lor plină de geniu, capul lor plin de inspirațiune — preot durerilor și bucuriilor — bardul lor. Spre a hrăni acele vise și mai mult, am deschis vreo câteva cronice vechi și răsfoiam prin ele, când într'una găsesc o scrisoare nedesigilată încă — pe care desigur că menajera mea, primind-o dela poștă, o aruncase în cartea aceia. Iată cuprinsul ei :

Torino, în nu știu-câte.

Domnule,

Mi-ai trimis poeziile lui Alecsandri. Iți mulțumesc. Citesc adeseori pe Emmi, singurul lucru în lume care-mi stoarce lacrimi. Intr'adevăr, voi ăștia, care trăiți în lume numai pentru ca să trăiți, aveți o ideie ciudată de moarte... voi vă imaginați scheletul unui mort, și-i ziceți moarte. Pentru mine, e un înger drag, cu o cunună de spini, cu fața palidă și cu aripi negre. Un înger... îngerul visurilor mele, care are o fizionomie cunoscută mie — singura fizionomie care purta, pentru mine, fericirea lumii în zâmbetul său, și melancolia pământului în lacrima ei. Acea fizionomie nu mai este. Acele buze ce surâdeau, un surâs al morții le-a închis — sau, mai bine : moartea înamorată de mine a luat figura unei copile, a vizitat pământul și mi-a răpit mai întâi inima, pentru ca, dispărând ea — să o urmez și eu, sufletul... Scrie-mi.

Eu nu mai văd bine, și urechile-mi vâjâie mereu de cântecul umbrelor ce-o să le văd peste puțin, pe cealaltă lume. Ingerul meu se pune 'n fața soarelui și, în umbra negrelor sale aripi, îmi întunecă din ce în ce mai mult orele, care se vor stinge în curând. Voi muri. Scrie-mi curând, căci poate voi mai primi încă. După ce voi muri, vei căpăta o ciudată moștenire din partea mea. Ține minte. Rămân al pământului cu corpul, al tău cu sufletul cel ce în curând nu va mai fi

Toma Nour.

O lacrimă se scurse tremurând din genele strălucitoare și aruncai scrisoarea în foc. Ochii mei păienjeniți de lacrimi și insomnie întrevedeau într'o sălbatică fantasmagorie, capul vânăt al acelui amic nefericit — cu creieri roși de gândire,

cu fălcile înfundate de venin şi de mizantropie, cu ochii înfundaţi şi turburi, ca ochii unui nebun. De sigur, murise. Deschid sertarul mesei şi iau puţinele portrete ce le aveam împrăştiate prin hârtii. Portretul lui era lipit de al lui Tasso.

Epistola stătuse de mult în cronică. Era veche.

Trecu încă o lună şi primii un pachet, dintr'un mic oraş al Germaniei — reşedinţa unui rege-miniatură, rege-parodie, rege-satiră. Pachetul era cu un manuscript, manuscriptul biografiei lui Toma Nour.

Printre foi, o fâşie de hârtie cu cuvintele următoare :

Amice ! N'am murit încă, însă sunt condamnat la moarte. Execuţiunea mea va fi în curând. Locuiesc într'un palat mare, — la poarta mea sunt sentinele superbe, — numai că e cam întunecos şi cam umed palatul meu — ; oamenii îi zic închisoare. Cu manuscriptul fă ce-i ştii. Adio, şi la revedere pe cealaltă lume.

Toma.

III.

Iată manuscriptul :

Am zărit întunericul lumii sub un troian de ninsoare, adică într'una din acele colibe care iarna nu-şi mai manifestă existenţa lor, decât prin fumul cel verde ce tremură asupra-le. Tata n'avea nimica ; era unul din oamenii cei mai săraci ai cătunului nostru.. Nu-mi aduc aminte de mama decât ca de-o fiinţă palidă, un înger, care mi-a descântat copilăria cu glasul ei dureros şi suferitor. Eram încă mic, când într'o zi băgai de seamă că mama nu mai vrea să-mi răspundă, căci adormise galbenă, cu furca în mână şi cu buzele ce zâmbeau abia. O gândire adâncă părea că o cuprinsese ; eu o trăgeam din când în când încet de mânecă ; dar ea mi se părea că nu vrea să-mi răspundă. A venit în urmă tata — oamenii au întins-o pe-o masă — şi a venit satul întreg... unii din ei plângeau ; — eu priveam la ei, dar nu ştiam ce să cuget. Mai văzusem adese-ori oameni ţepeni, întinşi pe câte-un pat ce-i ziceau năsălie, purtaţi pe sus între cântece şi plâns — şi băgasem de seamă că, de câte ori trecea o nuntă aşa de tristă pe lângă casa noastră, mamei îi curgeau din ochi lacrimi mari, dar nu ştiam dece... Veni noaptea. Oamenii ce

stau în casă se jucau de-a cărţile ; dar mama sta tot întinsă, tot nemişcată, tot galbenă. A treia zi, au dus-o oamenii la o casă de lemn cu o cruce de-asupra — la biserică ; un om bătrân cu o barbă albă, îmbrăcat în haină lungă şi vopsită fel de fel, cânta încet şi pe nas, — apoi au pus-o într'o groapă, au aruncat ţărână de-asupra ei, de au acoperit-o... M'am întors acasă... Nu vorbisem nici o vorbă de trei zile, — şi minunea aceasta îmi ameţea capul meu cel mic. Nu ştiu ce simţeam, dar mă cuprinsese frica grozavă că n'o să mai văd pe mama... Mă duceam de o căutam în casă, o căutam pretutindeni... îmi părea că-i aud glasul ei cel dulce şi încet, dar pe ea n'o mai vedeam. Cum a înoptat, m'am dus la biserică... Am văzut o movilă, acolo unde pusese pe mama, şi o lumânare de ceară galbenă ardea prin noapte, ca o stea de aur prin întunericul norilor. M'am culcat pe groapă, am lipit urechea mea de ţărână. — „Mamă ! Mamă !" am strigat, „ieşi de-acolo şi vino acasă.. Casa e pustie — zic —, tata n'a mai venit toată ziua azi ; porumbii tăi cei albi au luat câmpii... Mamă, vino mamă ! ori ia-mă şi pe mine la tine, acolo unde eşti"... Ascultam ; dar movila era rece, tăcută, umedă — un vânt stinse lumânarea, şi întunericul cel negru cuprinse sufletul meu. Mama nu venea... lacrimile începură să-mi curgă, o mână de lemn îmi strângea inima în piept, suspinele mă inundau şi, în glasul unei cucuvăi triste, am adormit.

Şi iată ce-am visat. De sus, sus din acele stânci mişcătoare, ce lumea le zice nori, vedeam o rază coborîndu-se tocmai asupra mea. Şi pe rază se scobora o femeie îmbrăcată într'o haină lungă şi albă... era maica mea... Ea mă descânta, şi din pieptul meu am văzut ieşind o turturică albă, ce s'a pus la mama 'n braţe... Eu singur rămăsesem rece şi galben pe groapă, cum fusese mama ; şi mi se părea că eu nu mai sunt eu, ci că sunt turturică... Pe braţele mamei m'am schimbat din turturică într'un copilaş alb şi frumos, cu nişte aripioare de puf de argint. Raza cea de aur se suia cu noi... am trecut printr'o noapte de nouri — prin o zi întreagă de stele, până am dat de-o lume de miros şi cântec, de-o grădină frumoasă de-asupra stelelor. Copacii erau cu foi de nestimate, cu flori de lumină şi, în loc de mere, luceau prin crengile lor mii de stele de foc. Cărările grădinii, acoperite cu nisip de argint, duceau toate în mijlocul ei, unde era o masă întinsă, albă, cu lumânări de ceară ce luceau ca aurul şi, de jur împrejur, sfinţi în haine albe, ca şi mama, şi împrejurul capului lor strălucea de raze. Ei povesteau, cântau cântece de prin vremile de pe când nu era încă lume, nici

oameni — şi eu îi ascultam uimit... Când deodată un întuneric rece izbi obrazul şi ochii mei ce-i deschisesem. M'am pomenit tot pe mormântul de hleiu şi o ploaie amestecată cu piatră îmi izbea faţa, pe când norii cei negri ai cerului se sfârtecau în mii de bucăţi prin fulgere roşii ca focul. Clopotul cel dogit gemea bolnav în turn şi toaca se izbea de stâlpii clopotniţei.

Am fugit de pe morman ud şi plin, şi m'am covrigit în clopotniţă, cu dinţii clănţănind şi muiat până la piele ; părul meu cel lung îmi cădea peste ochi, mânuţele mele slabe şi reci le băgam tremurând în mânecuţele ude. Aşa am stat toată noaptea. Pe la cântători, am început a merge, cu picioarele goale prin noroi, spre casă... Am intrat în bordei... pe vatră lemnele se topise şi zgura abia mai licărea ; — tata şedea pe un scăunaş scund şi, pe faţa sa arsă şi nerasă, se strecurau lacrimi de venin. — „Unde-ai fost ?“ zise el, apucând cu blândeţe mâna mea înghieţată.

— Am fost să caut pe mama... unde-i mama ?

Pieptul său se umflă cumplit ; el mă luă în braţe, mă strânse cu foc nespus, şi-mi înecă faţa rece c'un noian de sărutări fierbinţi. — „Mama ta, sărace“, şopti încet, „mama ta ? ! Nu mai ai mamă !...“

Rămăsesem singura mângâiere a tatălui meu celui amărît. Eram lumina ochilor săi, cugetul minţii, amorul inimii, speranţa bătrâneţelor sale. Când eram mic mă duceam la preotul satului care, ţinându-mă pe genunchi, îmi dete primele lecţiuni în citire. O dorinţă nemărginită, o sete arzătoare de studiu se trezise în mine, care, vai !, era să-mi devie fatală. De-aş fi rămas în munţii mei — să-mi fi încântat inima cu doine şi capul cu fantasmagoriile basmelor, poate că eram mai fericit.

Tata m'a dat la şcoală. Ce-oi fi învăţat nu ştiu, dar ştiu că zilele mele treceau ca o iarnă pustie, ca un vis fără înţeles.

Intre copiii aceia lipsiţi, care ascultă cu sete de pe băncile şcoalei graiul învăţăturii, între aceia cărora studiul nu le e o silă, ci chemare, destin — în capul şi inima cărora se frământă câte puţin foc ceresc, sunt cu deosebire două clase, cu toate că amândouă au un punct în care nu diferesc : lipsa.

Numai că la unii e voluntară, la alţii e pentrucă într'adevăr sunt lipsiţi. Cei dintâi, auresc până şi prundul stradelor cu banii lor, până ce, rămaşi fără, beau paharul mizeriei până la drojdii ; cei din urmă îl beau mereu, fără întrerupere.

Intre cei patru pereţi gălbui ai unei mansarde scunde şi lungăreţe, osândite de a sta în veci nemăturată, locuiau cinci

inşi în dezordinea cea mai deplină şi cea mai pacifică. Lângă unica fereastră stătea o masă numai cu două picioare, căci cu partea opusă se rezema de perete. Vreo trei paturi care de care mai şchioape, unul cu trei picioare, altul cu două la un capăt, iar la celălalt aşezat pe pământ — astfel încât te culcai pe el piezişş —, un scaun de paie în mijloc cu o gaură gigantică, nişte sfeşnice de lut cu falnice lumânări de seu, o lampă veche — cu genealogia directă dela lămpile filozofilor greci, ale căror studii puteau a untdelemn —, mormane de cărţi risipite pe masă, pe sub paturi, pe fereastră şi printre grinzile cele lungi şi afumate ale tavanului, ce erau de coloarea cea mohorîtă-roşie a lemnului pârlit. Pe paturi erau saltele de paie şi cergi de lână — la pământ o rogojină, pe care se tologeau colegii mei, jucau cărţi, fumând, din nişte lulele puturoase, un tutun ce făcea nesuferită atmosfera, şi-aşa atât de mărginită a mansardei. Eram cu toţii în vârsta aceia în care urli arii din opere, declami pasaje din autorii clasici, faci poezii de amor, vrei să treci de ştrengar şi de viţios, îţi închipueşti aşa de mult despre mustăcioara d-tale, eşti convins că zâmbetul d-tale e fermecător şi ochiul săgetător, — în fine, în vârsta cea pedantă şi nesuferită căreia nu ştii ce nume să-i dai. Pe când colegii jucau cărţi, râdeau, beau şi povesteau anecdote care de care mai frivole şi mai de râs, de Pepelea, de ţigani, pe popi, — eu îmi mânam viaţa cu capul aşezat în mâni, cu coatele rezemate de marginea mesei, neascultând la ei, şi citind romane fioroase şi fantastice, care-mi iritau creierii. Intre mulţimea de colegi era cu deosebire unul de o frumuseţe femeiască. Palid şi delicat — era cu toate astea capul tuturor exceselor de student. La beţie el bea îndoit cât orişicare din noi, numai că, pe când ceilalţi cădeau în toate laturile şi nu ştiau ce vorbesc, şi se sărutau ca şi când ar fi amanţi, el singur sta în mijlocul lor senin, surâzând, — şi, singurul semn că băuse, era că paloarea sa obişnuită se colora ca un gingaş rosa, ca acel al oftricei. Eu, de felul meu, nu puteam bea, dar într'adevăr că trebuia să mă mir de acel copil, acel înger blând cu ochii de-un albastru aşa de strălucit şi de adânc, cu faţa aşa de palidă, aşa de delicată, asupra căruia însă vinul nu producea nici un efect. El era sărac de fel, însă se părea că-i păsa aşa de puţin de sărăcia lui. Totdeauna vesel, totdeauna plin de glume şi noutăţi, însă totdeauna rupt şi fără bani, el era o individualitate care nici nu avea cunoştinţă de sine, care nu numai că nu ştia, dar nici că voia să ştie la ce trăieşte. Mie-mi părea, cu toate astea, că această veselie era silită, că

aceste râsuri, adese ori nenatural de nemăsurate şi nebuneşti, nu erau decât trista şi disperata prefăcătorie a unui suflet rupt de durere.

Intr'o friguroasă miază-noapte de iarnă — eu citeam, ceilalţi colegi dormeau horăind care încotro — bate cineva la uşă. „Intră !" strig.

Intr'o manta ce parcă nu mai putea susţine lupta cu vântul, intră tânărul şi palidul meu amic, — dar paloarea sa era mai adâncă, era vânătă, buzele seci şi strânse, râsul amar şi peste măsură silit, ochii turburi, părul său negru într'o dezordine cumplită.

— „Ioane !" strig eu, „ce ai ?" I-apuc mâna şi mă uit fix în ochii lui.

— „Nimic", zise el râzând, „nimica ! ea moare."

— Cine moare, pentru Dumnezeu ?

— „Ea !" zise el, şi strângându-mă la el, apăsându-şi capul de pieptul său cu nişte sughiţuri disperate — „vino, zise — vino cu mine... te rog."

Mi-aruncai o haină mai caldă şi ieşii cu el. Era ger. Paşii noştri trozneau pe zăpada îngheţată — şi noi sburam alături pe stradele oraşului : eu învălit şi cu faţa înfundată în manta, el ţiind faţa în dreptul zăpezii ce izbea ca acele, rece. Sufla un vânt cumplit. Din când în când treceam pe lângă o lampă... Când priveam în faţa sa, aşa de albă ca a unui mort, îmi părea că merg alături cu o umbră — cu un om ce murise de mult, astfel încât îmi venea să mă mir cum eu, viu, puteam să însoţesc pe acest mort, şi unde mă duceam cu această fantasmă palidă, sceptică, lungă. Aspectul fantastic al figurii sale, paşii săi ce abia atingeau pământul, ochii săi fixi, mantaua sa lungă şi ruptă ce ajungea mai până la picioare — şi încă astfel cum mergea mut alături de mine, mă înfioram eu singur gândind că am aface cu o fiinţă ce nu este — gândeam că visez, şi că nu e decât o înfricoşată fantasmă din visul unei nopţi de iarnă. Ieşirăm din oraş. Câmpia lungă şi lată, acoperită cu zăpadă de argint în care se oglindea luna palidă, era o arie alb întinsă... Noaptea de iarnă fantastică, plină de un aer de argint, în toată frumuseţea sa rece, — câmpia de zăpadă, — pe ici pe colo câte un tufiş nins, o momâie, o fantasmă de argint pe un câmp de argint, — iată tot. Noi luarăm câmpul de-a curmezişul. Departe, la un capăt al câmpului, se zărea printre arbori desfrunziţi, în mijlocul unei grădini, o lumină ce părea că iese dintr'o fereastră, şi se auzea lătratul amorţit al unui câine.

Am grăbit şi mai mult paşii noştri, până ce am putut dis-

tinge, prin ninsoarea generală, o casă în mijlocul unei grădini. Am sărit amândoi gardul ce se scutură de ninsoare şi ne-am îndreptat spre fereastra luminată. Apropiându-ne, el m'a rugat să mă plec ca să se poată sui şi apuca de cercevelele geamurilor ; sări pe spetele mele îndoite, de-aicea pe marginea temeliei, şi se uita înăuntru. Eu mă urcai după el.

Camera era mobilată sărac — scaunele de lemn, patul nelustruit, într'un colţ un piano. Pe un scaun şedea un bătrân — pe pat zăcea o fată, cu ochii jumătate închişi — lângă piano altă fată.

Cea care zăcea pe pat era de o frumuseţe rară. Părul blond bătea în cenuşiu — faţa sa albă ca bruma, ochii săi mai negri decât mura sub nişte gene lungi blonde şi sprâncene subţiri, trase şi îmbinate. Buzele ei tremurau o rugăciune — ochii săi se întredeschideau din când în când — tâmplele sale băteau încet. Un braţ, de-o albeţe verginâ ca cea mai curată marmoră, spânzura în josul patului, pe când mâna cealaltă zăcea pe inima ei.

Bătrânul şedea pe scaunul cel de lemn. Fruntea sa pleşuvă şi înconjurată de câţiva peri albi, ca argintul în lumină, era norată de durere — ochii săi, roşii de bătrâneţe şi de coloare turbure, erau plini de lacrimi ; — capul său palid, pe jumătate mort, tremura convulsiv, şi braţele sale spânzurau de-a-lungul sprijoanelor scaunului.

Fata, de lângă scaun, era un înger trandafiriu. Şezând în faţa pianului — mânile repozau ţepene pe clape, spetele rezemate de speteaza scaunului, şi capul spânzurat cu faţa sus asupra spetezei. Faţa ei privea drept în cer — lacrimile ei rămâneau în ochi, căci faţa ei sta orizontal. Faţa ei era palidă, şi durerea ei o durere sublimă.

Insuşi aerul camerei era mort şi trist — flacăra luminii tremura ca suflată de un spirit nevăzut. Erau toţi muţi ca morţii ; privirea bătrânului devenise fixă şi disperată, când deodată mânile celei de lângă piano se mişcară. Electric ispirate, sburau ca nevăzute asupra clapelor — aerul se auri de note divine, cereşti. Bătrânul se plecă, ca pentru a îngenunchia, ochii murindei se deschiseră şi ea începu să cânte : Cântecul unei murinde. Notele sburau când puternic, când încet, abia auzite, ca suspinele harfelor îngereşti. Era unul din acele cântece superbe ale acelui maestro divin în ţipetele sale : Palestrina Murinda cânta... dar ce fel ! Un timbru ca al unui clopot de argint... Cântecul pianului se stingea sub degetele uneia, — cântecul pe buzele celeilalte se stingea şi el ; — murinda, ce se ridicase pe cotul mânei drepte, recădea

încet-încet cu capul în perini ; — cântecul se stinsese, buzele amuţiră şi deveniră vinete, ochii se turburară, şi apoi se închiseră pentru totdeauna.

Lumina asfinţi.

— „Sofia !“ strigă Ioan, căzând pe spate, dela fereastră, în zăpadă.

Sării jos.

Il învelii în manta şi, cum era înţepenit de leşin şi ger, îl luai de-a umere. Era uşor ca o fată Sării cu el gardul şi traversai cu el câmpia cea ninsă, asemenea unui fur de morţi. Aproape de oraş îl pusei jos la pământ ; am început să-l frec cu zăpadă, şi să suflu cu suflarea mea îngheţată asupra feţei de o paloare ce, în lumina lunei, părea de argint. Faţa sa trasă îmi păru că se mişcă. — „Ioane !“ zic, „scoală, hai acasă“. El îşi întoarse, culcat fiind, ochii spre casa unde fusesem. Lumina era stinsă.

— N'am fost noi acolo ?“ zise el rătăcit, arătând cu mâna spre direcţiunea casei.

— Nu. Noi abia ieşisem în oraş şi tu ai căzut aicea fără simţiri.

— „Va să zică am visat ?“ zise el râzând nebuneşte — „ştiam eu c'am visat ! nu se putea altfel... nu se poate.“ Vocea sa era frântă, plângătoare şi amorţită de durere.

— Hai acasă ; răceşti.

— Tu n'ai auzit acea muzică divină, acel înger murind, acel bătrân disperat, n'ai văzut nimic ?

— Dar, pentru Dumnezeu, ce vrei tu cu bătrânul tău şi cu îngerul tău murind ? Ce vrei să fi văzut eu aici în câmp, când n'am fost nicăeri, ca să putem vedea ceva din câte zici tu.

— Bine zici ! sunt nebun ! Am visat. Aide acasă.

Lumina la ei nu arde... ei dorm... ei dorm duşi... va să zică sunt liniştiţi, de vreme ce dorm şi lumina-i stinsă... va să zică ea nu moare... din contră, e speranţă să se însănătoşeze, de vreme ce doarme.

— „Capul tău e ud“, zic eu, „căci fierbinte fiind, s'a topit zăpada pe fruntea ta“. Cu vorbele astea, mi-am luat căciula mea de blană din cap şi i-am pus-o lui, apăsându-i-o peste ochi, căci băgasem de seamă că lumina se reaprinsese. Apoi, apucându-l cu amândouă mâinile de subsuori, îl ridicai, îl apucai strâns de un braţ — şi începui să alerg iute cu el, până ce intrarăm în stradele oraşului... Astfel încât ameţit, orbit şi dus cu sila, în apatia lui, nu se mai uitase înapoi.

Venirăm acasă. Ochii săi erau turburi — însă faţa luase iar aparenţa de linişte, ce-i era obişnuită. Lampa, pe masă,

o lăsasem aprinsă şi fumega pe stinse. — „O, Dumnezeul meu, aş vrea să nu dorm, şi, cu toate astea ,mi-e somn ! mi-e somn !“ zise Ioan, aruncându-se pe pat.

Ca la toţi degeraţii, îi era somn şi lui. Şi fiindcă somnul era, după părerea mea, singurul remediu ce putea să aline o stare ca aceia în care se afla el, — l-am lăsat să se culce şi eu am început să mă plimb desculţ, ca să nu fac sgomot, de-alungul camerei. Cam în spre ziuă, îmi veni somn şi mie, şi mă trântii lângă unul din camarazii mei. A doua zi când m'am sculat, era ziua 'n-amiază mare. El se sculase şi plecase de mult.

A treia zi, pe când se însera, Ioan intră trist, rece, însă liniştit în casă. — „Ea a murit“, zise el. „Vino“. Mă luă de braţ pe stradă. Seara era rece, stradele pustii, când văzui luminându-se într'un colţ depărtat patru oameni, ce duceau un sicriu negru de brad, cărora le urma un preot în pas repede şi, după ei, — ca şi când durerea ar fi fost repede — urma într'acelaş pas un bătrân într'o manta sură, lungă şi veche, şi o fată îmbrăcată sărac.

Ne apropiarăm de convoiul ce mergea repede spre cimitir. Intrarăm, prin crucile şi mormintele ninse, lângă o galbenă groapă săpată din nou, astfel încât din fundul ei ieşia încă un uşure abur de căldura pământului, pe când bulgării prinsese brumă. O înmormântare într'o seară de iarnă. Cioclul îşi rezemase bărbia unei feţe adânci şi posomorîte pe sapa cea lată şi plină de lut, — luna trecea ca un vis prin norii palizi şi reci, — preotul cânta un „Pomeneşte Doamne“... iar bătrânul tată îşi descoperise capul. Pieliţa feţii lui era galbenă ,iar pe ea ţesuse ani şi dureri, în toate părţile, trăsuri care mai fine, care mai adânci — capul său, mai mult fără păr, părea că perii argintii, presăraţi numai, erau sădiţi de mâna unei fiinţe nedibace... Ochii săi erau uscaţi şi necapabili de a plânge. Privirea ţintea fixă asupra sicriului, încât părea că, toată expresiunea durerii celei mai adânci, se concentrase în capul său pe jumătate nebun şi în ochii săi turburi şi fără seamă. Inainte ca purtătorii să depună corpul în sânul cel adânc de lut, bătrânul ca prin instinct făcu un semn, capacul se ridică şi, din fundul sicriului prea mare, vedeai parcă o umbră albă, părul în dezordine, faţa de un albvânăt şi împietrit ca al marmorei, buzele supte şi ochii cei mari închişi şi înfundaţi sub fruntea lată şi veştedă. Bătrânul se apropie şi apăsă lung timp buzele sale reci pe fruntea copilei moarte. Sora sa stătea, o marmoră vie, un geniu al

durerii, rezemată — cu faţa topită de durere — lângă un copac ce-şi scutura frunzele galbene şi pline de nea, pe faţa ei albă şi rece. Ochii închişi şi reci, gura ei trasă cu amărăciune, faţa ei ce sta să plângă şi nu putea, te făcea să crezi că maestrul Canova îşi săpase pe acele morminte, o operă a marmoreului său geniu, şi că o întronase printre cruci şi morminte acoperite de ninsoare. — Ca un nebun sări Ioan, palid ca o stafie, de lângă mine, şi-şi apropie buzele lui de ochii moartei. Apoi capacul recăzu, pe funii fugea sicriul cel negru în noaptea pământului — şi pe pământ nu mai rămase decât suvenirea cea amară a Sofiei... Mi-am închi ochii şi-am visat... ce ?... nu ştiu. Când i-am dedeschis, eram singur în cimitir. Luna revărsa, printre arborii ninşi şi străluciţi în haina lor argintie, o lumină dalbă ca visul de vară, — iară bătrânul cioclu arunca încet, nepăsător, melancolic, bulgării ce sunau pe scândurile uscate ale sicriului... Un vis de moarte, de mormânt : iată tot.

Când mă întorsei şi intrai în mansarda mea, Ioan sta lungit drept, pe patul meu ; părul său era răsleţit ca noaptea — pe perina albă — şi mânile strâns unite asupra capului : faţa neclintită şi ochii închişi. Pe o masă, alături cu patul, sta o claie de cărţi prăfuite, de-asupra lor ardea, în sfeşnic de lut, o lumânare de seu care, necurăţită, făcuse mucul negru şi mare, şi vărsa o lumină galbenă şi nepricepută asupra feţei nesimţitoare a junelui. Pe masă sta un pistol. Mă apropiai încet şi-l luai de acolo. In letargia în care-l aruncase durerea sa cea adâncă, Ioan n'auzi nimica. Deschisei un oblon al ferestrei şi aruncai pistolul pe un troian de ninsoare. Apoi ieşii din casă şi mă dusei să-mi răcoresc visurile şi impresiunea vie, turburarea întunecoasă a sufletului, în noaptea cea senină şi rece de iarnă.

A doua zi mă întâlnii cu Ioan. — Ai văzut toate fazele acestei drame a inimei, Tomo ; aide acuma de-ţi vezi de aproape actorii... aide la bătrânul şi la fiica ce i-a mai rămas. O. Dumnezeule, nu sunt egoist, dar, cu toate astea, tu ştii că aşi fi vrut ca astălaltă...

— „Taci", zisei eu, „nu face un păcat. Astalaltă poate asemenea să facă un fericit, Ioane ! E tot aşa de frumoasă şi, pare-se, tot aşa de bună. Dar, în fine, aidem".

Ajunşi la casa bătrânului, intrarăm în odaia încălzită şi familiară. Bătrânul sta în durerea lui, mut, în fotoliul cel vechi, cu capul aplecat asupra pieptului. Fata şedea visătoare lângă fereastră şi se uita în fruntea înflorită a unei roze,

ce lucea ca o stea înfocată alături cu ale ferestrei flori de ghiață. O bătrână își făcea de lucru lângă gura sobei. Ziua era așa de posomorîtă, încât în casă părea seară. Ei mai nu simțiră intrarea noastră. Ioan se apropie de fată, i-apucă mâna și zise cu o tandrețe de frate: — Poesis, ce faci tu? — Ce fac?... nimic; vorbește încet... tata doarme, numai că somnul său se chiamă durere și disperare... Nu-l deștepta din somn. Singurul nostru sprijin, Sofia... s'a dus.

— „Iți prezint pe Domnul", zise Ioan arătându-mă pe mine.

—„A! Domnul!..." zise ea încet și înclinându-se nepăsătoare și uitită, pare că nu mă văzuse... „Ioane-ți mulțumesc", zise ea, strângând mâna lui care sta pe un scaun, față 'n față cu ea — „ai fost în acea seară și tu. Sărman copil! Cât ai pierdut!"

— Eu n'am fost — n'am putut, Poesis, — întreabă pe Domnul dacă n'am căzut în zăpadă nesimțitor, pe calea de-a veni la voi. Domnia-lui mă însoțea.

— „Domnul?" zise ea, surâzând cu tristețe. „Dar, tu ai fost... nu te-am văzut în fereastră?

— „Va să zică am fost", zise el încet și mișcat, va să zică am asistat la expirarea ei. O, Tomo, cât rău mi-ai făcut! Să mă înșeli, să-mi spui c'am visat! Mi-o imputam de-o crimă că nu venisem, dar acum... sunt scuzat înaintea ei în ceruri... ea știe... eu am fost... dar, dece nu mi-ai spus-o? m'aș fi întors de unde eram noi și...

— „In starea în care erai?" zisei eu. „De-ai fi venit, Ioane, azi nu răspundeam de mintea ta — și de vieața ta, lucruri la care știu că nu prea ții, dar la care era datoria mea de a ținea.

— „Sărman copil! Cât ești de nenorcit! Eu aș fi nebunit de mult!", zise ea, plecându-se și sărutând fruntea cea curată a lui Ioan. Fruntea lui rămase liniștită, dar se acoperi cu un nour de vise. — „O voi urma", zise el încet și mișcat și ochii săi se umplură de lacrimi, „o voi urma în curând".

— „Taci", zise ea, „să nu ne-audă!" — arătă cu ochii la tată-său, ce stătea pierdut în durerea lui mută și adâncă.

Mai stăturăm câtva... foarte puțin... și-apoi ne-am întors în spre casă.. Inima mea era înnecată în raze, — sufletul meu îmbătat de-o dulceață nemărginită și plin de un chip, de unul singur.. Poesis!... Ioan se despărțise de mine. Eu intrai în casă, și trântindu-mă dinaintea mesei cu cărți: „Poesis", murmurai răpit, „te iubesc!"

Am visat... am cântat... am scris, toate despre ea. Ființa

mea era plină de un singur vis... mintea mea nu vedea alt chip decât pe acel înger de marmoră : „Poesis !“

L-am căutat pe Ioan şi am cercat a-i spune. Dar el devenise tăcut şi respingător... neîncrezător către orice. — Işi râdea de cer şi de Dumnezeu ; dispreţuia oamenii, încât ţi s'ar fi părut că, sub sdrenţele lui, râde un rege sceptic şi crud ca Satana. Nu mai puteam vorbi cu el. Il întrebai numai într'o zi despre împrejurările acelei familii.

— „Mizerie“, zise el, „mizerie, soarta sufletelor mari, sufletelor de îngeri... pe când cei mari, idioţi în mărirea lor, se plimbă în trăsuri aurite. O ! aceşti mari ! n'ar putea ei să încurajeze, să susţină pe acel bătrân poet ce-şi hrăneşte vieaţa cu visuri, ce moare de foame cu tot geniul său, care este silit să-şi lase fetele să umble goale şi sărace pe strade, astfel încât prostituţiunea îmbrăcată în mătase râde cu hohot pe urma virtuţii sdrenţuite ? O, prostituţiunea şi ruşinea se îngroapă 'n morminte de marmoră şi în sicrie de plumb acoperite de catifea — pe când virtutea doarme somnul ei etern între patru scânturi de brad. Şi, la ce există virtute, la ce ? — Pe teatru cu virtutea, cu nobleţea, — ce însemnează acei oameni de nimic care, într'o lume de răi, de făţarnici, de egoişti, fac pe virtuoşii, pe nobilii, pe sufetele caste. Poate oare virtutea să învingă viţiul... Invinsu-l-a vreodată ? Când ? Pe teatru, pe scenă cu virtutea, nu în vieaţa practică unde-ţi trebuie mişelie ca să nu mori de foame, şi părerea, numai părerea omului onest, ca să mori fericit, şi neplâns de cei ce rămân în urmă... mai ales dacă laşi avere. O ! am văzut scene unde mama ascunde testamentul tatălui în sânul ei, de frica fiilor ei ce, aproape cu cadavrul neînmormântat încă, caută cu ochiri umede, însă de şarpe, testamentul răposatului. Am văzut, asemenea, scene unde soţia leşină, numai pentru că letargia şi libertatea ce dă paloarei sale îi şade bine. E infam tot ce e om... Nu cred în această bestie răutăcioasă care se trage din maimuţe şi care şi-a adus toate obiceiurile rele ale strămbunilor ei.

— „Taci !“ zic eu. Sofia ta n'a fost femeie ?...

— „Femeie ea ? zise el, surâzând amar... „ea femeie ? Aiurezi ! Un înger a fost — un înger cum îl cugetă Dumnezeu numai odată în mijlocul eternităţii sale fără margine. Ce e femeia ? Acest om ce trăieşte pentru a-şi spoi faţa cu colori, vorba cu minciună, şi ochii cu lacrimi înşelătoare ? O ! sphynx, ce plânge când te tradă, ce râde în inima ei când ochii ei sunt plini de lacrimi. O, ea n'a fost femeie. Protestez în contra numelui.

Asta era dispoziţiunea lui Ioan în urma morţii Sofiei. Mult timp în urmă, el, deşi cu inima sfâşiată, deşi cu sufletul turbure, însă cu fruntea sa de artist etern senină, nu te lăsa să întrevezi nimica.

Eu — din contra — care văzusem figura frumoasă a acelei fiice a pământului, a acelui înger blond, eu îl visam zi şi noapte, şi mi se părea că atunci când îngenunchiam la o icoană neagră de lemn, din biserica noastră, când dascălul murmura în strana lui rugăciuni într'o limbă veche şi mai mult slavă, pe când preotul în altar îşi înălţa slabele sale mâni spre ceruri, — mie mi se părea că mohorîta-roşie icoană a Maicii Domnului, din iconostas, lua contururi din ce în ce mai albe, faţa sa cea ştearsă şi neînţeleasă devenea ca suflată de argint trandafiriu, părul său acoperit de maramă brodată cu aur părea că unduia în lungi şi dezordonate bucle blonde ca aurul, ochii săi stinşi de vreme păreau că lucesc ca două flori vinete, iar buzele sale sfinte, galbene şi închise păreau rosete ce murmură vorbe, pe când haina cea plină de falduri şi roşie devenea, în ochii mei păienjeniţi, albă ca gazul cel alb. In biserică, în locul Maicei lui Dumnezeu, eu priveam — prin lacrimile mele amare de amor — pe acel chip drag inimii mele, pe Poesis.

Cine era ea ? ce era ? cu ce se ocupa ?

Actriţă de mâna a doua, la un teatru de mâna doua, ea juca subrette, deşi pasul şi atitudinea arătau pe tragediana.

Teatrul era într'un suburbiu al oraşului, zidit de scânduri în mijlocul unor grupe de arbori, un fel de grădină sau, mai bine zis, pădurice.

Pe-o uşă la capăt, puteai privi pe scena cu toată crasa ei dezordine înaintea reprezentării, cu boschetele al căror verde e amestecat cu pete roşii, roze adică, cu bănci ce stau încă trântite pe scenă, cu fondaluri ce spânzură pe la jumătatea scenei, cu fundul în care vezi încă stând mobilele grămădite una peste alta, candelabre peste scaune, mese culcate cu picioarele în sus pe canapele, oglinzi întoarse cu sticla spre perete, scoarţe învălătucite, recvisite aruncate una peste alta şi, în stânga şi în dreapta, cabinete de scândură numite garderobe, în care se îmbracă şi se spoiesc actorii şi actriţele.

Intrai şi eu pe scenă, printre mulţimea cea foitoare de maşinişti, care se înjură unii pe alţii, şi mă apropiai de una din cabinele de scândură, în care ştiam că se îmbrăca ea. Printre spărturile scândurii am privit şi eu înăuntru. Sărmana copilă ! abia-i murise soră-sa, şi ea trebuia să joace un rol vesel. Puţin alb trebuia feţei sale celei de-o albeţe pa-

lidă, o lină adiere cu roşu îi dete un fel de reflex trandafiriu, asemenea cu al luminii serii. Sânul ei era acoperit numai c'o uşure cămaşe de gaz, care trăda mai mult decât acoperia piepţii cei mai rotunzi, mai albi, mai mici, ce păreau sculptaţi într'o marmoră de argint de mâna unui sculptor orb, căci văzând, n'ar fi putut decât să sfarme de gelozie opera sa. Ea juca pe un înger, într'o feerie fără de înţeles, cu *dei ex machina*, care plăcea, şi era frumoasă numai pentrucă persoanele ce jucau în ea plăceau şi erau frumoase.

Işi pusese aripile albe ; îşi gătise complet toaleta şi, pe când orchestra începu uvertura cu rugăciunea din Norma, Poesis căzu pe un scaun într'o atitudine visătoare, cu capul lăsat peste umere şi cu mânile unite, astfel încât nu te-ar fi prins mirarea dacă, răpită de acel cântec ce suia la cer, ea s'ar fi urcat... încet. nemişcată şi tristă, ca sufletul unui înger murind, la ceruri, purtată ca pe nesimţite de aripile ei albe-arginţii.

Eu stam şi o contemplam. Voluptatea acelui sân de marmoră, visătoria acelei feţe palide îndreptate spre cer, acele mâini mici şi albe unite ca pentru rugăciune, acele braţe rotunde, goale şi fragede, lăsate în jos ca şi când ar fi denunţat disperanţa, acel corp ce sta să îngenunchie, acele aripi ce stau să se mişte şi s'o ducă — toate astea făceau un singur chip, un singur corp frumos, dulce, ideal : Poesis !

Dar, clopoţelul cel amorţit al suflerului sgârie aerul scenei şi eu mă depărtai de cabină, pentru ca să nu observe cumva ea că eu surprinsesem frumuseţea ei în forma sa cea mai plastică şi mai divină. Ea ieşi în curând din cabină. Mă văzu şi surâse ; eu încercai să înventez un compliment, cât se poate mai nestângaci.

— „Ce te-a adus în atmosfera asta ce miroase a colori de ulei şi ulei de lămpi ?“ zise ea surâzând.

M'am roşit şi-mi plecasem ochii ca un băiat din şcoală, surprins asupra găinilor de hârtie ce le face într'ascuns şi pe sub bancă. Dar, luându-mi inima 'n dinţi, pentrucă în fine trebuia. — „D-ta !“ zic.

— „Eu ? Glumeşti...“ zise ea, şi albul dat pe faţă nu putu opri ca faţa ei să se înflăcăreze ca focul. Fondalul se lăsă cu desăvârşire la pământ, şi noi rămaserăm după el. — „De când te-am văzut“, urmai, apucându-i mâna, „ochii mei au orbit de lumina ta, şi inima mea s'a închis pentru toată lumea din cauza amorului pentru tine. Poesis, am uitat cărţile colbăite, ştiinţa şi poezia, idealele uneia şi-ale alteia, de când ai apărut tu înaintea mea. Nu ştii, nu poţi şti cât te iubesc.

Tot ce e frumos azi pentru mine, azi se întruneşte în tine: floare şi pasăre, primăvară şi basm de iarnă, albeaţa Nordului şi flacăra Sudului, toate, toate idealele pierdute le regăsesc într'un singur chip, într'al tău!

— „Replica", zise ea repede şi turburată.

— „Mă iubeşti?" zisei eu, îngenunchind şi reţinând-o cu furie.

— „Da, zise ea turburată, surâzând, roşind, dar fugind totodată dinaintea mea acolo unde o chema replica ei, astfel încât auzii vocea ei, de un timbru umed şi copilăresc, pătrunzând scena, şi publicul ce aplauda entusiazmat la apariţia acestui înger pământesc. Eu rămăsesem în genunchi şi cu mânile unite, după fondal, şi sorbeam cu tot sufletul meu notele de argint ale vocii sale, ce veneau până la mine. Eram sdrobit de fericirea mea. Pe când stăteam extaziat, cu capul plecat în pământ, răpit ca de-o suvenire şi setos să mai ascult vocea ei, ce încetase, aud în dreptul meu un foşnit de rochie... îmi ridic ochii... era ea. Se uita cu o milă nemărginită, cu un amor nemărginit asupra figurii mele îngenunchiate.

— „Poesis", şoptii eu ridicându-mă şi întinzându-mi braţele. Intr'o clipă şi zăcea ca înmărmurită pe sânul meu, înconjurând cu braţele ei albe şi goale gâtul meu. Cu buzele mele căutam faţa ei ce se ascunsese pe pieptul meu, dar, în acel moment, ea-şi descleştă un braţ al ei dimprejurul gâtului meu, îmi atinse cu dosul mânei gura mea însetată, apoi, întorcându-se, dispăru surâzând. In zadar. întindeam plin de dorinţă braţele mele spre umbra ei fugitivă... Ea sbură.

Se 'ntoarse înapoi. — „Copilul meu", zise ea cu un aer serios, netezindu-mi fruntea. „Acompaniază-mă până acasă. Tatău meu e în orchestră, el ţine violoncelul... Până la actul al patrulea e încă mult... apoi, el vine singur acasă. La revedere", zise ea, intrând în cabină. şi rozindu-se uşor, ca şi când s'ar fi ruşinat de ceea ce zisese.

Ieşi în curând, schimbată în hainele ei de totdeauna, şi învelită într'o scurteică blănită, care-o prindea de minune, şi cu o pălărioară de catifea în cap. — „Uite! na legătura", zise ea dându-mi în mână o legătură. Ieşirăm pe portiţa dedindos a teatrului şi în curând ajunserăm câmpul, în care se vedea de departe căsuţa bătrânului muzicant, ale cărei ferestre ardeau în noapte ca două plăci de argint Era aşa de tăcută şi albă câmpia, era aşa de rece zi senin aerul, era aşa de ferbinte şi întunecat amorul meu. Mergeam cu ea alături, cu ea, care trecea, un suflet cald şi tânăr de copilă, peste câmpia ninsă şi bătrână... In acel moment vedeam în ea totul — idealul meu, îngerul meu, femeia mea. Femeia mea...

când îmi imaginam că acea copilă dulce şi blândă, ce trecea alături cu mine, putea să mă numească vreodată bărbatul ei, un farmec neînţeles, o căldură ca aceea a camerei încălzite în timp de iarnă, un aer îmbălsămat, apăsat, familiar, trecea prin noaptea cea pustie şi rece a sufletului meu. De douăzeci de ori eram să mă reped să o strâng în braţe cu un amor copilăresc şi nebun, de douăzeci de ori zâmbetul ei mustrător şi viclean, care părea că ghiceşte tot ce se petrece în mine, îşi râdea de încercările mele.

In fine ajunserăm la casă. Iute şi graţioasă ea sări nebunatec gardul şi dispăru râzând prin arborii cei ninşi ai grădinii ; eu o urmai — şi intrarăm pe uşa dedindos a case, ce da în grădină, în tinda întunecoasă, în care lucea într'un colţ gaura cheii dela uşa camerei iluminate. Intrarăm înăuntru. Lumina ce o arunca căminul, cu oblonul deschis, era roşcată. aerul cald, şi un miros de cafea prăjită, îmbătător, făcea ca aerul şi lumina din casă să doarmă parcă. Singura schimbare a casei era că pianul venea acum de-a-lungul peretului de lângă fereastră, astfel încât clapele sale veneau tocmai alături cu fereastra, în care stau oale cu o roză roşie şi înflorită, şi un palid crin, ca o copilă înamorată şi strălucit ca argintul. Ea-şi aruncă blana de pe sine şi rămase într'o rochie cu talie de mătase sură. Tălioara ei, subţire să o cuprinzi cu mâna, zâmbetul şi ochiul ei cel viclean, apoi un fel de slăbiciune molatecă ce cuprinsese toate mişcările ei ca adorminde, făceau ca ochii mei să se aprindă de o dorinţă nemărginită şi neînţeleasă. — Am tras un fotoliu faţă cu căminul ce ardea şi răspândea o căldură moleşitoare, şi am silit-o mai mult să se arunce în el. Lumina roşie ce-o revărsa focul sobei peste faţa şi fruntea ei palide, zâmbetul ei trist şi vesel ce părea că acordă totul, genele ei deja pe jumătate închise... şi eu ce îngenunchiasem în faţă, ţiindu-i amândouă mâinile cu mâinile mele şi uitându-mă cu sete şi cu amor nemărginit în faţa ei.

Am cuprins cu amândouă braţele gâtul ei, eu însumi mă ridicam încet-încet, ca poate să-i răpesc o sărutare lungă şi fermecată. Dar ea păru că se trezi din visăria ei molatecă şi somnolentă. Işi deschise pe jumătate ochii, mă respinse cu blândeţe şi, lovindu-mă peste frunte, surâzând, zise : „Copil ce eşti ! Du-te !“ — Apoi desfăcându-se cu o silă de putere graţioasă din mâinile ce ţineau pe ale ei, ea se duse de se aşeză pe fotoliul de lângă piano şi deschise coveltirul. M'am repezit şi la fotoliul acela şi, aruncându-mă în genunchi, am cuprins cu beţie talia-i cu amândouă mâiinle şi-mi apăsai capul ameţit de amor în poalele ei. Astfel, în atitudinea

aceasta, ea-şi întinse braţele pe clape şi începu să bată clapele cu o vioiciune melancolică ; era un vals turbat, înamorat şi trist al unuia din maeştrii germani. N'auzeam note şi armonie, ci numai vuet melancolic şi voluptuos, care se pierdea încet, încet.

Imi ridicam capul, priveam cu atâta amor în faţa ei roşită de căldură şi strânsoarea braţelor mele, simţurile mele erau îmbătate şi nu puteam răspunde de ele de iritate ce erau. privirea mea era un foc. strânsoarea mea o turbare. — „Poesis", zisei eu cu vocea înecată, „te iubesc !" — „Tst ! tatămeu", ţipă ea încet, sculându-se şi rezemând mâna dreaptă de marginea ferestrei. Mă sculai din genunchi la această veste neaşteptată. Ea rupse floarea de crin din oala din fereastră şi apăsă cu ochii *mai* închişi o sărutare arzândă pe floare, — astfel încât se păru că albul cel de argint al crinului se roşeşte, apoi cu o expresiune limpezită de amor mi-o întinse cu braţul stâng mie Am depus şi eu sărutarea mea pe acel crin, ce nu putea fi mai alb şi mai curat decât faţa verginei mele mirese — o sărutare de foc, o sărutare eternă ! Mă repezii spre uşă... dar mă întorsei din prag şi-o priveam răpit, cum nalta şi subţirea ei statură sta ca rezemată cu o mână de piano, privind în urma mea. Incă o privire şi am ieşit, căci auzeam paşii bătrânului trosnind pe din faţa casei. pe cărările înghieţate ale bătăturei. Ieşit pe dindos şi trecând prin grădină, sărind gardul — am trecut ca purtat de vânt peste câmpie, fericit şi aprins şi, intrând în chilia mea cea umilită, mă simţeam fericit ca un rege, asupra acelor camarazi horăinzi. La lumina fumegândă a lămpii am scris versuri, ce le-am găsit în urmă rătăcite printre hârtiile mele. şi pe care ţi le citez întocmai :

Când sufletu-mi noaptea veghia în extaze
Vedeam ca în vis pe-al meu înger de pază,
Incins într'o haină de nori şi de raze,
Mişcând a lui aripi pe capu-mi aprins ;
Dar când te văzu într'o palidă haină,
Copilă cuprinsă de dor şi de taină,
Fugi acel înger de ochi-ţi învins.

Cum marea ce doarme profundă şi lină,
Reflectă în sânu-i de-amor şi lumină
Pe soare ce trece în cale-i divină
Vărsând ziua de-aur în umedu-i sîn :
Astfel tu copilo, tu vis de iubire,
Din negrele-ţi stele o dulce zâmbire
Din sufletu-mi noaptea schimbă în senin.

Cine era fericit ca mine? Pierdut în visări fără fine — părea că fiecare floare şi fiecare stea e soră cu mine, soră dulce, surori amantei mele. Adeseori în nebunie uitam pe Dumnezeu, — visam că eu îs lumea cu miriade de stele şi cu miriade de sori, şi-mi părea că-mi plec albastrele mele mări şi înstelatele mele ceruri, munţii mei cei negri şi văile mele cele verzi, nopţile mele cele lunatece şi zilele mele cele de foc, îmi părea că le plec toate şi le închin, cu tămâia lor, unei palide umbre de argint, ce-mi părea centrul lumii, umbră ce cobora razele soarelui ca pe-o scară de aur — umbra Poesis!... Adeseori îmi părea cum că Eternitatea nu mi-ar fi destulă să o ador şi că, îmbrăcat în haina morţii, eu, în luptă cu bătrânul timp, îi rupeam aripile şi-l asvârleam în uitare! Altădată limbile mi se păreau neroade, vorbele fără înţeles... orice vorbă ce nu o puteam referi la ea îmi părea o nerozie, şi o nerozie să cuget asupră-le... mintea mea încetase de a-mi interpreta înţelesul vorbelor... uimit şi nebun vedeam în închipuinţa fiecărui concept numai palidele conture ale divinei sale umbre.

Dar, acest amor timid ca al columbelor de argint, cade în anul durerii 48. — La ce trebuia să cadă atunci?... La ce? — oare putea anul acesta să treacă fără amoruri!... Incepuse a fierbe în toată Transilvania, şi primăvara cea verginâ a adus flori frumoase şi zile de aur — însă, pentru ghicitorul profund ce-ar fi cutreerat câmpiile înflorite ale Transilvaniei, ele s'ar fi părut profunzi şi întunecaţi ochi de mort. Asprul arhanghel al răzbunării părea că pătrunde prin aerul lumii ei, cel ameţit şi bolnav. Ungurii cugetau încă odată, dar astăzi pentru ultima oară, cum că prin uniune şi furci vor stinge pe Români de pe faţa pământului. Credeau cum că vor putea ungurì piatra rece şi izvorul vergin, că vor putea ungurì codrul cel bătrân şi maiestos, că vor putea pune ideia uniunii ungare în creierii cei bătrâni şi înfricoşaţi ai munţilor — creieri ce începuse a se înfierbânta de-o ideie uriaşe şi sublimă: Libertatea. Ei credeau, şi au crezut-o pentru ultima oară, cum că bătrânii şi înviforaţii garzi ai cetăţii Transilvania — munţii cu capete de piatră, vor dormi şi acum somnul lor etern, nu se vor trezi la urletele cele false ale descreieraţilor care inventau imperii şi 16 milioane de Unguri — care, din fericire pentru lume, nu există decât în oarbele fantasmagorii ale unor nebuni Ci garzii, regii, s'au trezit. Freamătul codrilor ce se desgheţau din seculara lor amorţire, freamătul aripilor de fier ale vulturului român a

speriat pe inimici, — azi îi sperie somnul acestui vultur, căci nu știu la a câta potență va ridica acest somn puterile sale. — O, inimicii noștri s'au temut totdeauna de noi, dovadă că, secol cu secol, au conspirat pe față și într'ascuns contra existenței noastre, și aceste conspirări toate n'au servit decât spre a ne împietri. spre a ne încremeni în existența noastră. De ne puneau alături cu ei, de ne deschideau amândouă portalele de aur ale privilegiilor și ale drepturilor ce erau numai ale lor, cine știe dacă moleșiți și răsfățați nu deveneam Unguri. Compatrioți, vă mulțumim pentru ura voastră seculară și ardem de nerăbdare după ocaziunea în care, să v'o mulțumim astfel, încât să o țineți minte pentru eternitate. Cât pentru patria ce voi o numiți maghiară, cată să aibe cineva insolența unui ungur pentru de-a o mai numi astfel, — cât pentru noi, cată să aibe cineva ignoranța unui Rössler, care ne face imigrați — astfel însă încât cei imigrați să fie 10 milioane, iar cei din izvorul emigrării numai 800.000. In fine, insolență ungurească sau ignoranță pedantă nemțească : una din două e de trebuință pentru ficțiunile mari ale imperiului unguresc și a nimicniciei Românilor !... Și ce au adus peste Transilvania cu scâlciatele lor idei ? — Moartea cea oarbă care-i secera cu miile și ura cea cumplită a celorlalte popoare contra a tot ce-i maghiar ! Și toate le propagau deșerții în numele poporului maghiar, care, bun și blând cum sunt toate popoarele, până 'n marginele unde nu l-au amețit, părea predestinat să trăiască în pace și 'n frăție cu Românii. Dar ei au explicat rău și fals cărțile Destinului și au pătat șirurile sale cu sânge. Senina dicțiune a lui Dumnezeu : trăiți în pace, căci sunteți singurele națiuni eterogene în oceanul pansalvismului, — această dicțiune Ungurii trebuiau să o întoarcă și să o traducă spre pierzarea lor. *Ei* au vrut-o, nu noi !

In țară toată mișcarea română-antiunionistă fierbea în clocotul cel mare. Adunarea din Duminica Tomei, preparatorie fusese ; — fusese și adunarea cea mare din câmpul Libertății, unde flamura reînvierii sfâșia aerul cu tricolorul său. Virtus romana rediviva !

Luasem parte. cu Ioan, la toate acele manifestări de viață ale națiunii — etern unice în felul lor și apoi ne-am întors la locul turbure al studiilor noastre. Dar cine mai putea studia ceva ! Capetele noastre prinsese foc, — fața cea palidă a lui Ioan se înroșise de un roșu ofticos și bolnav, căci în inima lui fierbea amorul cel mare al națiunii.

Mă dusei la Poesis. Noaptea era lucie și dalbă. Aerul

părea nins de razele cele argintii și înamorate ale lunei, care se pierdeau prin verdele întunecos al arborilor și tufișelor risipite, din grădina ei. Mă așezai pe-o bancă — și cugetam ; Dumnezeu știe dece eram trist ! Cu mâinile unite și lăsate leneș peste genunchi, cu fruntea plecată și cu părul risipit peste ea, astfel ședeam în grădina ei și gândeam lucruri de care nu-mi pot da cont, pe când luna, lunecând alene printre nourii de argint ai cerului albastru, gândea și visa ce nici un om nu știe. Un foșnet ușor, prin cărările nisipite, mă trezi din reveria mea. Era ea. Un neglijé ce părea o negură de argint scălda, în albeața sa fantastică și diafană, figura ei naltă, mlădioasă, subțire ca o elfă de mare. Se apropiase de mine ; în momentul când o văzui, ea se așeză molatec pe genunchii mei și-mi sărută ochii ce se închideau de-o visărie profundă — căci nu-mi venea a crede că e ea, fantastică zână a visurilor mele îndelungate. Ii luai capul ei cel blond între mâinile mele și privii la el. Ce trist era acel cap, — ce palidă fața aceea, ce înfundați acei ochi albaștri !

— „Poesis", zisei — „ești nenorocită ? Ce palidă ești, copilul meu ! *Tu* suferi ? *Tu* plângi ?"

— O, de-ar fi să plâng numai eu... Dar, să tăcem despre asta. Toma ! poate că azi ne vedem pentru ultima dată.

— Ultima dată ? Aiurezi Poesis ! Ultima dată ?

— „O, copilul meu, de-ai ști ce nenorocită sunt !" zise ea, cu ochii plini de lacrimi și înlăturând cu mânuțele ei albe părul negru de pe fruntea mea, și arzând cu buzele ei contrase de plâns fruntea mea întunecată. „Ce nenorocită sunt, fără ca să ți-o pot spune ție. Dacă te pot ruga ceva, în numele maicei tale, în numele acelui înger curat, uită-mă ! Uită-mă, Tomo, cel puțin până ce voi muri... După ce voi muri..."

— Poesis, pentru Dumnezeu, ce va să zică asta ? Spune-mi ce ai ?

— Ce am ? Nu-ți pot spune ce am. Dar, să uităm asta... să le uităm. Ce frumos ești tu în astă seară ! Părul tău pare a fi de eben, și ochii tăi diamantați-negri. Ce frumos e iubitul meu... Iubitul meu ? nu al meu...

— Nu al tău, Poesis ?... Tu nu ești a mea, îngerul meu cel blond ? Aide, poate că ai plâns unde-am lipsit atâta vreme — de-aceea oare să nu mai fiu al tău ? Poesis, această patrie va fi a mea, ca și a inimicilor noștri :atunci tu vei fi femeia mea, frumoasa mea femeie — zâna grădinioarei mele, matroana vetrei mele părintești, mama copiilor mei ! O, ce frumoasă ești tu !... ce mult o să te iubim noi... eu și cu tatăl meu cel bătrân, pietrarul ! Tu vei scutura praful de pe cărțile mele,

ale lucrătorului cu spiritul, tu vei netezi cu mâna ta molatecă şi albă creţii de pe fruntea mea, tu cu o sărutare vei înseninа-o ! Şi o să te iubesc — o să te iubesc cum îmi iubesc patria, cum iubesc pe Dumnezeu ! Poesis !...

Prin straturile de flori roiau fluturii nopţii ; arborii înfloriţi îşi plecau ramurile îngreunate de flori albe şi roze pe frunţile noastre ; parfumul îmbătător al primăverii umpluse cu suflarea sa răcoare şi vergină piepturile noastre ; gură în gură îi sorbeam suflarea ; ea, cu genele jumătate închise, nu rezista de fel desmierdărilor mele melancolice... Numai luna veghia, ca un dulce soare de argint, asupra îndelungului nostru amor !

A doua zi, sculându mă fericit de pe patul meu cel vârtos de paie, şi aninându-mi mantaua de umere, începui să colind stradele oraşului : o cocardă tricolor-român în butonieră, pălăria largă cam într'o parte ; faţa mea palidă, ce arăta osteneala, zâmbea, şi-mi târîiam bastonul pe prundul mărunt al stradelor, fluerând printre dinţi o arie, nu mai ştiu care.

Deodată, auzii în urma mea sunetele monotone ale unei muzici mortuare. Imi întorsei capul, stătui în loc şi, luându-mi pălăria, faţa mea se întristă puţin câte puţin. In urma mortului venea o trăsură, şi 'n ea, în rochie lungă de mătase neagră, o faţă palidă încadrată de păr de aur, — faţă cunoscută mie... puteam să n'o recunosc ? — Era ea... Poesis !... Cu toate astea, nu putea să fie ea. Paloarea mortală ca aceea a peretelui, părul cel blond, faţa, erau ale ei... dar, ea în acea pompă ?... Ea, aşa de săracă ?...

Dar în trăsura a doua ? Cine erau ! Doi dandy din cei mai conrupţi ai oraşului, care râdeau în convoiul mortuar, — îmbrăcaţi cu pantaloni de călărie strâmţi, cu veste vinete, cu legături roşii, cu jachete galbene, cu pălării largi, şi cu câte două lanţuri de orologiu. Secile feţe de maimuţă râdeau râsul cel amar al desfrânaţilor sceptici, într'un convoi care numai râsul nu era apt de a-l excita.

Rătăcit, în neputinţă de a-mi da seama de ceea ce cugetam şi simţeam, urmai convoiul până la biserică. Mulţimea se grămădea la uşe şi înăuntru. Eu pătrunsei izbind cu coatele fără cruţare în toţi ce-mi stau în cale. In ochii mei rătăciţi, în împrejurarea că nu-mi ridicasem pălăria intrând în biserică, în pumnii mei strânşi, în dinţii mei rânjiţi într'un râs sălbatic, o fi fost ceva straniu, care îndreptă ochii lumii spre mine. „Un nebun !“ şopti unul aşa de tare încât îl auzii, — însă, în noaptea turburării mele, acel glas nu mi se părea nevea, nici mi se părea că sunt între oameni... Mi se părea,

din contră, că sunt singur, cuprins de spasmurile unei viziuni teribile, căci nu vedeam decât cosciugul, ce mi se părea plutind prin aer — nu o vedeam decât pe ea, topită de plâns, aninând, după cosciug, de braţul unui om. Ochii de foc ai lumânărilor de ceară dansau prin aer, în noaptea bisericii, ca stele murdare şi roşii... mortul din cosciug descoperit părea că se strâmbă la mine, şi murii cei negri şi reci ai bisericii tăiau feţe urîte şi crăpate prin pereţi, cu ochii negri şi cu capete strâmbate de turbăciune.

„Cine-i acel om?" strigai din toate puterile mele, — cu toate că părea că un demon cu degete de lemn îmi strângea gâtul!... Mă repezii la el... dar un cioclu mă pocni cu pumnul în frunte, încât îmi scăpărară ochii scântei verzi şi căzui ameţit pe spate.

Nu ştiu cât am zăcut astfel; când m'am trezit însă, eram culcat pe-o bancă de piatră din colţul bisericii şi, la capul meu, veghia Ioan.

— „Cine-i acel om?" fură primele cuvinte ce le putui pronunţa.

— „Cine!... Ce treabă mare... cel ce-o întreţine pe dânsa un conte, mai ştiu eu!... Dă-o dracului... nu e femeie? putea să fie mai altfel de cum sunt toate? Aide de-aici!

El mă luă în braţe şi mă scoală drept în picioare. Luându-mă de braţ, ieşirăm la uşa bisericii la care sta bătrânul sacristian şi vreo doi cerşetori zdrenţuiţi. Plecarăm stradele în sus şi Ioan mă duse la el. Camera sa era mică şi întunecoasă, şi întunericul ei mai era ridicat încă prin un perete îngust, acoperit cu o pănură neagră în mijlocul căreia era o cruce albă. In genere însă camera respira eleganţa fină şi artistică, care contrasta foarte mult cu hainele sale mai mult unse şi rupte. Cărţile aurite şi legate stăteau în şir pe-o masă acoperită cu roşu, pe care stăteau risipite creioane, pensule, palete şi colori în cutii mari sau unse pe ţeste de scoici marine. Mă trântii pe un scaun, aruncând o ochire numai indiferentă pe toate aceste obiecte, ce într'altfel de dispoziţiune mi-ar fi părut poate stranii. De-o latură a pănurei negre spânzura un canaf alb, de un şnur asemenea alb...

Ioan apropie un scaun de al meu şi se aşeză astfel încât pieptul îi venea drept în umărul meu cel drept, apoi, înconjurând cu un braţ grumajii mei, iar cu cellat pieptul, el îşi plecă fruntea pe umărul meu drept şi-mi şopti la ureche: „Azi rup orice legătură cu vieaţa, azi rup legătura de amicie cu tine, legătura de amor cu umbra, cu aducerea aminte a Sofiei. Toma, de azi înainte eu nu mai sunt al meu. Eu mă

duc şi te las pe tine aici... dar, înainte de a merge, voi să-ţi arăt în ce consistă nebunia vieţii mele, căci tu n'ai ştiut că eu sunt pictor".

El se sculă şi, trăgând şnurul cel alb dela pănura neagră ce sta drept în faţă, văzui pe perete un cadru ce-mi părea viu. Ochilor mei turburi li se părea viu în adevăr. Era Sofia.

Părul ei cel cenuşiu adunat într'o coroană, ca o citadelă, pe frunte, ochii ei profunzi negri-strălucitori, faţa ei musculoasă şi palidă, buzele subţiri şi vinete... era Sofia... în toată frumuseţea ei cea originală, blondă, pe care numai Sudul o cunoaşte..

Ioan îşi împreună mâinile şi se uită în extaz la acel portret, mare ca 'n vieaţă... Ochii săi ardeau, buzele lui tremurau, — eu stam speriat, uimit, şi mă uitam, neîncrezut de realitate, la această scenă, în care portretul părea viu, real — şi Ioan numai o umbră moartă, în care trăiau doar ochii cei înfocaţi.

— Sărman cadavru viu, sărmană operă a imaginaţiunii mele! Ce greu a fost să te creez din haosul durerilor şi al disperărilor, ce cumplit e să te sparg acum de stânca cea rece a deşteptării mele. Dar, te sparg... căci tu eşti singurul lucru ce mă leagă de vieaţă şi de trecut.

El scoase un pumnal ascuţit şi mic din sânul său şi sfârtecă, cu o cruce curmezişă, tot portretul, astfel încât pânza se învălătuci, în câteşi patru părţile, de cadrele de lemn aurit ale portretului şi sub el rămăsese gol peretele alb. Ochiul său era sec, surâsul amar, căci lupta fusese cruntă.

— „Tomo", zise el, „eu mă duc, cu toate că nu te oblig să mă urmezi. Rămâi tu aici în casa mea (e plătită pe trei luni înainte), aici vei trăi comod şi neturburat de nimeni — cum am trăit eu, dat cu totul nebuniei mele, picturei. — Trăsura mă aşteaptă de mult... adio!... Amicia mea gândeşte că n'ai avut-o niciodată, şi te consolă!... Adio!" — Odată însă-mi scutură mâna şi sbură pe scări în jos. Trântii uşa după el, mă trântii în pat şi apăsai capul afund în perini, cu faţa în jos, abandonându-mă cu totul durerii celei mai crude. Cât voi fi stat astfel, în nesimţire mai mult. nu ştiu... când m'am deşteptat însă era noapte profundă şi orologiul vuia o oră după miezul nopţii. Aprinsei lumânarea şi, sărind la portretul cel sfârtecat al Sofiei, începui a combina pânza... dar totul era în zadar. Lângă cămin erau lemne multe şi risipite. Le trântii în sobă şi aprinsei un foc cumplit, trăsei o mică sofa roşie faţă cu focul, cu cugetarea decisivă de-a astupa soba înainte de-a se potoli focul, astfel încât să mă sinucid cu carbon. Am stins lumânarea şi m'am pus în faţa flacărilor ce lingeau gâtul căminului cu roşii limbi de balaur. Pri-

vind în flacări, cu picioarele întinse şi cu capul pe piept, viaţa mea toată mi se părea un fantastic vis de nebun, fără înţeles şi fără ţintă ; — prin limbile de flacări vedeam pare că arzând toate cugetările mele, zilele mele, visele mele de fericire. Când focul nu mai era decât o grămadă mare de cărbuni acoperiţi de flacări vinete, atunci astupai soba şi, aşezându-mă în faţa zgurei, îmi închisei ochii spre a adormi de moarte. Vântul urla afară cumplit şi ploaia cădea măruntă şi rece pe geamurile ferestrei. Parcă vântul cu norii, tunetul şi ploaia făceau nunta lor sălbatecă în regiunile cele negre ale înnoratului cer de noapte. Prin şuerul cel monoton, deşi puternic, al vântului, am adormit şi simţeam, parecă, cum creierii mei se paraliză de carbon. Murisem ! M'am trezit deodată într'un codru verde ca smaragdul, în care stâncile erau de smirnă şi izvoarele de ape virgine şi sfinte. Printre arbori cântau privighetori cu glasuri de înger, prin cărări rătăceau umbre diafane şi fericite şi se pierdeau prin verdura întunecată a dumbrăvilor sfinte. In depărtare vedeam o dumbravă de aur care, cu freamătul frunzelor sale, cânta o melodie molatecă şi lină ca aceia a undelor adormite. Intre toate umbrele sfinte şi albe numai eu aveam corp... Rătăcii ce rătăcii prin pădure, până dedei de un râu cu undele de argint, în mijlocul râului o insulă înconjurată de ape — cu păduri şi grădini din al căror mijloc se ridica la ceruri o biserică naltă cu cupole rotunde — toată de aur gravat ce strălucea astfel, căci soarele cerului curat se oglindea în cupola cea mare a bisericii. La ţărm era o barcă de aur... Eu mă suii într'însa şi, spărgând cu lopeţile undele de argint ale râului, ajunsei la malul insulei. Aicea totul tăcea, nu cântau pasări, nimica ; numai din biserică se auzea un cântec încet, trist, mormântar, ca bocetul cel înăbuşit lângă patul murindului. — Intrai prin portalele de aur ale bisericii înăuntru. Pe jos marmoră albă ca laptele, pe sus arcade nalte de aur, stâlpii de aur... iconostasul cu icoane nalte şi palide de sfinţi şi îngeri de-o frumuseţe suprapământească, ce păreau suflaţi pe pânze de argint ; în altar o masă de marmoră cu sfintele taine... In biserică nu era nimeni jos, ci numai sus, în cor, cântau călugăriţe cântece de mort... Când dintr'o uşe văzui intrând, cu lumânări de ceară albă în mână, chipuri palide, cu vălul lung alb ce acoperea şi capul — astfel de palide, încât faţa se confunda cu albul hainelor, ci numai ochii stinşi, ca de sticlă, se mişcau trişti în orbitele lor. Ele se mişcau încet-încet până în mijlocul bisericii... Eu mă ascunsei după o coloană de aur, cu groază. Printre ele văzui

o umbră... un bătrân cu părul alb, cu faţa rătăcită şi trasă ; lumânarea sa ardea şi el privea în ochiul lumânării, cu buzele strânse, şi cu ochii fixi. Mie-mi părea că-l cunoşteam... Rezemată de-o coloană, drept în faţa mea, stătea o fată palidă, cu faţa ca marmora cea vânătă... Ea-mi zâmbi trist şi-mi făcu cu mâna... Era Poesis... „Poesis !“ strigai eu... şi deschisei ochii. Focul nu era încă potolit — fereastra însă deschisă şi o vântoasă sufla cumplit prin ea. Gândeam că o fi deschis-o vântul şi mă dusei să o închid. Când mă întorc însă... văd...

Corpul s'ar fi însănătoşit curând, însă ceiace era bolnav în mine, nebun de bolnav, era inima mea. Tot ce-mi aducea aminte de ea... de trădătoarea, le aruncam în foc, care le consuma, cum se consuma inima şi vieaţa mea. Palid ca o umbră, eu alintam de-a lungul zidurilor oraşului mai mult mort decât viu. Fălcile mi se înfundase adânc, albul ochilor se îngălbenise şi negrul era turbure şi stins, părul cădea în dezordine pe gulerul uns şi neşters al rocului meu — astfel umblam printr'o lume străină, din care nu făceam parte, — şi când mă rătăceam în vre-o grădină publică, unde feţe roşii şi vesele chicoteau împrejur, pierzându-se prin arbori, eu credeam că sunt răutăcioase duhuri efemere care-şi râdeau de durerea mea. Ori mi se părea cum că în juru-le râdeau morţi, ale căror feţe galbene erau spoite cu roşu — ceiace le făcea şi mai înfricoşate, şi mai moarte, prin contrastul între adevărul morţii şi între simularea cea spoită a vieţii. Altădată, mă pomeneam că mă uitam ore întregi în oglindă şi mă strâmbam la mine singur, — şi, când mă trezeam din asemenea atonie, mă înfiora siguranţa că am înnebunit, şi teama de mine însumi. Lucrul de care mă temeam mai mult era nebunia ; mi-era frică să nu înebunesc. Adesea mă pomeneam că privisem fără să ştiu câte-o oră întreagă în soare şi că ochii mei orbiţi de lumina lui caldă nu mai puteau distinge nimic, ci un haos vânăt-roşu părea că mă piroteşte şi mă învârteşte mereu, până ce mă trezeam căzut pe iarba câmpului. Eram tâmpit, absurd, idiot. Astfel stam adesea înmormântat în iarba mirositoare ; albaştri şi mici fluturi de vară roiau prin flori, un soare cald îmi ardea drept în creştet, totul era frumos cum îs frumoase zilele de vară... eu singur numai nu cugetam nimic. Zile întregi cutreeram câmpii până ce dădeam de râu. Acolo, de pe podul lui de lemn, mă uitam în valurile galbene cum sburau repezi ciorăind, valuri turburi ca sufletul meu sterp, turburi şi neoglindoşi ca inima mea moartă. Apa limpede ca cristalul a izvoarelor nu-mi

plăcea — când dădeam însă de ea, începeam a o amesteca cu bastonul până ce, turburată de pământul cel negru, era icoana vie a gândurilor mele.

Dar, nu putea să rămână astfel. Incă o lună de o vieaţă astfel, şi ştiam că voi muri... De-aş fi murit, ce-mi păsa... Cine ştie dacă adânc în pământ n'aş fi fost mai fericit, — dar, aveam un tată bătrân şi, a muri eu, însemna a-l băga pe el în groapă.

Intr'o zi frumoasă de vară îmi făcui legăturica, o pusei în vârful băţului şi o luai la picior pe drumul cel mare împărătesc. Mergeam astfel printre câmpi cu holde... Holdele miroseau şi se coceau de arşiţa soarelui. Eu îmi pusesem pălăria în vârful capului, astfel încât fruntea rămânea liberă şi goală, şi flueram alene un cântec monoton, şi numai lucii şi mari picături de sudoare îmi curgeau de pe frunte de-a lungul obrazului.

Zi de vară până 'n seară am tot mers, fără să stau de fel. Soarele era la apus, aerul începea a se răcori, holdele păreau că adorm din freamătul lor lung, — de-a lungul drumului de ţară oamenii se întorceau dela munca câmpului, cu coasele de-a spinare, fetele cu oale şi doniţe în amândouă mânile ; boii trăgeau încet în jug şi carul scârţâia, iar românul ce mergea alături cu ei, şi pocnea din bici, îşi ţipa eternul său hăis ho !... Ascuns în maluri dormea Mureşul ; pe el trosnea, de căruţe, podul de luntri, pe care-l trecui şi eu... De departe se vedeau munţii mei natali, uriaşii bătrâni cu frunţile de piatră spârgând nourii şi luminând ţepeni, suri şi slabi asupra lor.

Una câte una se aprindeau stelele tremurând în nemărginirea albastră a cerului, când mai sus, când mai jos — şi luna, bălana lor regină, palidă ca o mireasă, trecea ca o secere de argint prin norii albicioşi şi subţiri. Mai greoaie scârţâiau carele cu lemne ce veneau din munte ; românii şedeau culcaţi pe foale în vârful carelor sau, mergând alături, şuerau doine bătrâne şi triste ca suvenirile trecutului. Toate farmecele unei nopţi de vară — luna albă şi stele aurii, fluerul melancolic şi câmpii ce par a adormi, iar drept în faţă bătrânii uriaşi de piatră, munţii ce acum păreau încununaţi de stele ce tremurau asupra frunţilor lor.

Mergeam neoprit prin cărările albe ce duceau crucişe prin lanurile unele încă verzi — mergeam, până ajunsei în poala răcoroasă a munţilor. De acolo apucai pe o pietroasă cărare de munte. Pe câte un vârf de deal vedeam arzând focuri

mari, şi oameni împrejur, — din fundul codrilor, ce înconjurau ca o manta neagră-verde umerii munţilor, vuia câte un bucium durerea lui de aramă ; pe lângă alte focuri vedeai, pare că, cum joacă fete şi flăcăi, iar prin codrii rătăciţi fluerau voinicii printre dinţi şi din frunze câte o doină adâncă şi plină de foc. Astfel treceam înainte, alături cu zidurile de piatră ale muntelui, pe o cărare îngustă ce ducea mereu în sus, năruită pe-alocurea, pe-alocurea baricadată de bolovani rostogoliţi din creştetul munţilor şi înţepeniţi în albia cărării. Săream peste năruituri şi baricade, şi-am mers mereu, până ce luna apusese, focurile se stingeau, cântecele încetară, iar răsăritul se roşea slab de faptul zilei. Aerul răcoare al dimineţii îmi pătrundea pieptul, simţeam cum îmi amorţeşte gâtul de răceală... până ce văzui satul meu, cu căsuţele lui mici, acoperite cu paie şi risipite prin creierii de piatră ai muntelui, de ţi se părea un sat de cuiburi de vultur. Trecui prin mijlocul lui, pe lângă mica bisericuţă de lemn şi, tocmai la capătul satului, mă oprii lângă bordeiul cel înfundat şi sărac al tatălui meu. Prin ochiul de sticlă se vedea lumină. Trăsei zăvorul de lemn dela uşa uscată şi intrai înăuntru. Pe vatră mai ardeau vreo doi tăciuni subţiri de nuiele, — tata dormea pe un pat de scânduri nalt ca vatra. După cuptor era încă patul mamei acoperit cu un lăicer ; deasupra lui era o icoană veche şi afumată a Maicei Domnului, dinaintea căreia ardea o candelă mică cu untdelemn. Mă lungii pe patul mamei, fără să-l trezesc pe tata, şi adormii curând, căci eram foarte obosit. Disdedimineaţă, până a nu fi ziuă, cocoşul cântă asupra bordeiului şi auzii, ca prin somn, pe tata, sculându-se, apoi luând în mâini apă din ciubăr şi spălându-se pe faţă, făcându-şi cruce şi mormăind încet o rugăciune, luându-şi ciocanele de pietrărie de sub laiţă şi plecând pe uşe-afară, fără chiar să se uite îndărătul lui, şi fără a mă vedea din dosul cuptorului unde dormeam.

A doua zi, cam pe la amiezi, mă trezii şi eu din somnul meu adânc şi fără visuri. Nu ştiu cine pospăia prin casă şi pe la vatră. Era o vară a mea, care băga vreascuri în foc şi fierbea mâncare.

— „Tu eşti, Finiţo“ ? zisei eu sculându-mă, luându-i capul între mâni şi sărutând-o.

— „I, Doamne !“ zise ea surâzând cu degetele la gură şi măsurându-mă cu ochii din creştet până 'n tălpi. „Ce mare te-ai făcut... Uite ! şi barbă şi mustăţi... Da tare eşti galben, vere, pare c'ai fi îndrăgit ?

— „Nu ştii tu", zisei eu uitându-mă în ochii ei inocenţi şi lucitori — „nu poţi şti tu ce am suferit."

Dar ce frumuşică era verişoara mea. Faţa albă şi obrajii roşii, părul castaniu şi desfăcut în două cozi întrunite pe spate — neted şi cu cărare prin mijlocul capului, — ochii mari căprii, ce se uitau miraţi la mine, sprâncenele arcate şi îmbinate, nasul fin ca al unei dame mari, bărbia rotundă şi plină, iar când râdea, două gropiţe cochete. Cămaşa albă, cu altiţe şi mâneci largi, fota curată şi nouă, iar picioarele goale. Cu cât o priveam, îmi părea mai frumoasă şi-o sărutai încă odată.

— „O !" zise ea, râzând vesel — „îţi iei la guri par' c'ar fi dintr'al tău... Ia fii bun, mă rog, de-ţi cată de treabă, domnişorule.

— „De-de !" zic eu, „n'o lua 'n nume de rău... Şi-apoi nu mă uit eu la ochii tăi — fie cât de frumoşi..."

— O ! frumos ! vine vărul pe la noi, ş'apoi lucrul ce mi-l spune mai întâi e că ochii mi-s urâţi ! Frumos !

— Da nu...

— „Destul, las-că ştiu... Domnu-a fost la cetate... Nevestele de domn au ochi mai frumoşi decât ai mei, se 'nţelege", zise ea punându-şi râzând mânile 'n şolduri, — fiica Evei, cea limbută cu dinţii de mărgăritar.

— „De-ai şti, Finiţă", zisei pe jumătate râzând, „de dragostea mea..."

— „Dragoste", zise ea repede... „ce dragoste ?" Şi ridică cu curiozitate din sprâncene. „Ce dragoste ? spune-mi şi mie... zău aşa ! Te rog, vere", adăugă ea, încreţindu-şi gura şi plecând ochii cu atâta graţiozitate, încât numai pe sub gene se uita la mine.

— „Şezi ici pe pat", zisei eu, apucând-o 'n braţe şi punând-o să şează ca pe un copil obraznic... Eu mă aşezai alături cu ea îi înconjurai grumazul cu braţul meu şi începui să-i povestesc amorul meu şi nenorocirile mele. Ea asculta cu un fel de seriozitate şi c'o atenţie copilărească — şi când se uită în ochii mei, ai ei se umplură de lacrimi. — „Sărmanul văr", zise ea, sărutându-mă cu atâta dulceaţă şi tinereţe.

Oalele fierbeau pe vatră. — „O", zise ea, ca aducându-şi aminte, „trebuie să-i duc merinde tătâni-tău ! Las' că ne mai vedem noi deseară — mâini dimineaţă"... zise ea, şi drese ce drese, apoi luă vreo două oale din cele pline, surâse şi cu ochii şi cu gura, şi plecă pe uşe, şi prin sat înainte.

Nu mult după aceia veni şi tată-meu, care auzise dela fată că venisem acasă. El mă strânse în braţele sale. Capul său

era mai alb, creţii de pe frunte şi brazdele din faţă mai adânce ; iată toată schimbarea ce-o băgai de seamă la el — destul însă ca ochii să mi se umple de lacrimi.

Am stat mult acasă, într'o atonie monotonă şi moartă. Intre grinzile casei găsisem o carte cu scoarţe de piele roase de molii, cu mărginile roşii ; — în ea erau nişte poveşti-manuscrise, cu litere bătrâne, iară literile începătoare paleografate cu roşu... desigur, vreo reminiscenţă de a preotului bătrân ce murise de mai mulţi ani. Cu cartea aceia în mână, stăteam zile întregi lungit pe prispa casei la umbră şi descifram maşinalminte slovele cele bătrâne, ori priveam drept cu ochii în grinzile afumate ale streaşinei, până ce-mi simţeam capul ridicat şi pus în poale. Imi întorceam ochii peste cap... era Finiţa, ce-şi aşezase capul meu pe poalele ei — şi începea a-mi povesti ba cimilituri, ba basme, ba-mi cânta cu vocea jumătate câte o horă ori câte o chiuitură cu vorbe cu tot. Astfel şedeam lungit seri întregi, cu capu 'n poalele ei — pe când vitele se întorceau mugind greu de prin munţi, iar talancele, dela gâturile vacilor cu ugerul greu de lapte, sunau alene şi melancolic prin atmosfera cea dulce a serii.

Revoluţiunea ardea în câmpia Transilvaniei, — dar mie ce-mi păsa de toate. Pentru realitate eu eram omorît... Nepăsarea leneşă, lene de-a cugeta, lene de-a simţi, abrutizarea cea mai adâncă şi mai idioată, iată ce făcuse din mine amorul unei femei. Insuşi numele ei, Poesis, nu puteau să excite nici un simţimânt în mine. Era ceva ce murise de mult pentru mine, ce-o uitasem de mult — lucru de care îmi era greu să-mi aduc bine aminte ; — căci nu cugetam să-mi fi ucis inima şi să-mi fi omorît inteligenţa... şi, cu toate astea, tocmai aceia era, ce nici nu-mi trecea prin minte.

Venise toamna şi îngălbenise codrii din umerii bătrânilor munţi, pe vârfurile lor negurile deveneau mai dese — în fine, într'o zi ne pomenirăm cu cei dintâi fulgi de zăpadă înnecând cu puful lor de argint aerul neguros şi rece al munţilor. Prin sate colinda vestea cum că se ridicase Românii împotriva Ungurilor, şi Impăratul Codrilor bătrâni şi al munţilor suri şi sterpi aduna pe vulturii din vizuinile lor stâncoase împrejurul flamurei româneşti. In creierii împietriţi ai munţilor şi în aerul lor rece, flutura tricolorul, trăia libertatea Transilvaniei

Intr'o noapte am văzut un spectacol măreţ. In culmile munţilor, pe frunţile lor de piatră, care de care mai înălţate, se aprindeau, unul câte unul, focuri mari, — părea că munţii înşişi se aprinsese. Imprejurul focurilor vedeai şezând cete întregi de oameni şi lăncile culcate pe umere străluceau în

aer... lănci de coase, care în urmă erau să devie spaima inimicilor. Din creştetele munţilor Românii slobozeau roţi înfăşurate în paie şi aprinse, care se rostogoleau cu o repejune demonică, până se pierdeau hăulind în prăpăstiile adânci, în inima pământului. Buciumele sunau din vârfuri, astfel încât ţi se părea că sufletele de aramă ale munţilor se trezise şi sunau a moarte lumii. Culme pe culme ardea, atâţia uriaşi ochi roşii, câte unul pe-o frunte de deal. Codrii bătrâni trosneau amorţiţi de iarnă, stelele şi luna erau mai palide în cer, cerul însuşi părea mai sur. Era unul din acele spectacole măreţe, din acele tablouri uriaşe, pe care numai Dumnezeu le poate zugrăvi pe tabla întinsă a lumii. înaintea ochilor uimiţi şi a inimii înfrânte.

Revoluţiunea pătrunsese în munţi. La noi, care eram mai în poalele munţilor, veneau honvezi ca să recruteze oamenii tineri, însă aceştia o apucase de mult la Iancu. Oamenii mai maturi aşteptau ca eu să mă fac pribunul (tribunul) lor — însă eu, în starea în care eram, am fost nesimţitor şi impasibil pentru aceste cauze mari. Cu toate astea, satul era adeseori vizitat de către tribunii lui Iancu, adese cete întregi găzduiau peste noapte pe la noi, spre a pleca înspre ziuă iar, fără ca honvezilor să le fi trecut prin minte ca să-i surprindă cândva. Insă într'o noapte auzii împuşcături prin vecini. Speriat sar din aşternut, ies afară şi mă sui pe gard, ţinându-mă de parii lui, astfel încât dominam cu privirea asupra unei părţi din casele vecine. Văzui o casă înconjurată de honvezi. şi pe unii trântind cu paturile puştii în uşa casei, pentru a-i sforţa intrarea. Dar, în momentul acela, văzui fulgerând prin ferestrele casei împuşcături, şi auzii vaetele celor ce-o înconjurase — uşa se sparse cu repejune şi dinăuntru ieşi un june palid, cu capul gol, cu sabia 'n dinţi şi mâinile înarmate de pistoale întinse, pe care le slobozi drept în capetele celor ce stăteau în uşe In urma lui o ceată de oameni înarmaţi cu lănci împungeau în dreapta şi 'n stânga şi, răzbind prin ei, fugiră mereu până în risipiturile unei stânci, prin care, pierzându-se, nu vedeai în lună decât oţelul ţevilor întinse şi împuşcăturile trimse în cei ce acuma cotrobăiau prin casă.

Dar, pe acel june palid, cu capul gol, îmi părea că-l cunosc. Deşi-l văzusem numai la lumina fulgerelor din puşti, totuşi îmi părea că nu putea să fie altul decât Ioan. Mă întorsei în casă şi mă culcai iar : însă nu era cu putinţă să mai închid ochii de gânduri Dacă acela va fi fost Ioan... iată ceeace-mi

umbla mereu prin cap... căci, de va fi fost el, deciziunea mea era ca şi luată — trebuia să-l urmez.

Astfel. svârcolindu-mă în patul meu, părea că demonii toţi intrase în sufletul meu cel turburat, asemenea unor visuri aevea... unor visuri cu ghiarele de fier. In toate părţile mă întorceam... spre perete, dar peretele părea zugrăvit cu chipuri roşii ca acele ale icoanelor de lemn din bisericile bătrâne — mă întorceam spre cuptor, dar cărbunii ce ardeau vineţi pe vatră păreau roşii ochi de demoni, care se întorceau cumplit, iar în fumul cel verde ce se înălţa în sus, păreau a vedea fluturând părul despletit şi sur al lunei furii crâncene. Imi închideam ochii, ca să alung toate visele acestea... Un somn părea că mă cuprinsese, însă somn cu durere de cap şi cu bătăi de inimă. Creierii mei părea că-i stoarce o ghiară de lemn, pieptul meu părea apăsat ca de-o piatră, părea că e cineva pe mine care-mi stingea suflarea, care m'apuca cu braţe lungi şi teribile şi m'arunca într'un abis întunecos unde cădeam mereu, mereu... Astfel între cer şi iad văd piscul cel de piatră sfărâmată al unei stânci pe care mi se părea că am să cad. C'un ţipăt teribil mă sucesc pare că din cursul ce-l luase corpul meu în jos, dar în momentul acela ajung de stâncă, o durere cumplită... îmi spărsesem corpul de ea. Mă pomenii. Căzusem într'adevăr... dar de pe pat jos. Focul licăria încă şi înaintea Maicei durerilor ardea candela cea mică, luminând faţa ei cea sfântă. Imi făcui o cruce şi mă sculai drept în picioare.

Era cu neputinţă să mai dorm sau să mai rămân — ci decisesem de-a urma primei impresiuni, aceia de-a mă duce în lume, unde mă vor duce ochii. Băgai vreascuri în foc, care începură să trosnească şi să arunce scântei cu pară. Apropiai de foc un scăunaş scund, luai dintr'un colţ al bordeiului coasa tatei şi, şezând pe scăunaş, începui la lumina focului de vreascuri să cioplesc cu un cuţit de brâu, să cioplesc cu băgare de seamă coasa şi să o prefac în lance. Făcui ca coasa să steie drept în vârful mânerului şi apoi, luând o cute de piatră, începui a o freca de ascuţişul şi, mai cu deosebire, de vârful coasei până ce se ascuţi ca un brici, încât suflând cu un păr de-asupra-i s'ar fi tăiat în două. Din norocire tatăl meu dormea aşa de dus, încât nu a auzit nici cum ascuţisem coasa, nici cum apoi, luând două pistoale lungi şi ruginite de sub pat, le încărcai cu praful de puşcă dintr'un corn de bou, mi le pusei în brâu, luai o ţundră veche pe umere, o căciulă de oaie în cap, lancea de-a umere şi ieşii afară din casă. Afară era rece, însă o lună frumoasă plutea în câmpia

cea albastră a aerului. In casa cea vecină, unde se întâmplase lupta, uşa era căscată cu desăvârşire ; în mijlocul casei la pământ ardea un foc mare, ce-l aprinsese soldaţii, pe când ei înşişi şedeau trântiţi pe fân, cu puştile alături, cu lulele aprinse în gură ; la foc fierbea o oală mare, iar ei, vorbind din când în când, scuipau când în foc de-adreptul, când alături. Feţele lor erau sălbăticite, îndobitocite. Caii lor cei înşeuaţi erau legaţi afară, de parii gardului, — ci mai încolo de toţi era un cal sur, cu gura nepusă 'n zăbală, căci mânca dintr'o legătură de fân ce i se pusese înainte. Inconjurai caas pe dindos, astfel încât venii lângă calul sur, fără a trece pe dinaintea uşii deschise. Iau cuţitul din brâu şi tai repede curelele legate de gard, pui mâna 'n coama calului şi 'ntr'o clipă sunt pe el şi-l izbesc de-i răsună coastele. Ca turbat asvârlii din copite, nechiază una, dar şi o rupe de fugă, încât sburam prin noapte ca purtat de-un duh-spaimă, fără să mă uit în urmă. O împuşcătură auzii în urma mea, glonţul îmi vâjâi pe la ureche, dar lăsându-l fără frâu, izbindu-l numai în coaste, el fugea, spărgând cu corpul lui fierbinte şi fumegând de sudoare aerul rece al nopţii. Sguduitura cumplită ce-mi da fugând, mă cutremura în toate fibrele corpului. Lancea ce-o ţineam de-a umere fulgera la lumina lunei şi sfâşia aerul nopţii, pe când cremerea de munte, de sub copitele de fier ale calului, scânteia trosnind şi trezind ecoul cel adormit al munţilor. Calul mă ducea mereu, astfel încât în urmă nici se părea că aş călări, ci că aşi pluti între cer şi pământ, dus de un geniu nevăzut mereu înainte, răpit de un balaur din poveste, de un smeu c'o falcă 'n cer şi cu una 'n pământ. Cât oi fi sburat astfel nu ştiu, numai deodată simţii cumcă calul poticneşte una şi apoi începe a merge mai încet şi mai greu, suflând greu cu nările şi gura pline de spume. Fără s'o fi băgat de seamă, eu ieşisem din munţi şi mă aflam pe şes.

Până aici mersesem ca prin somn. Câte făcusem până acum, toate le făcusem pe neştiute, dominat de o dorinţă pe care eu singur nu mi-o puteam defini, de un impuls întunecos şi fără sens. Acum îmi frecai ochii şi începui a privi în jurul meu. Din dărătul meu munţii, înaintea mea departe Mureşul, într'o parte un orăşel care, aprins din mai multe părţi, începea a arde. Departe era cam cale de două ceasuri. Calul era obosit şi nu mai putea merge decât în pas. Il îndreptai spre orăşel. In curând însă suflarea cea limpede a aerului de noapte începu a deveni mai rece şi mai iute. Deşi cerul era senin, ace mici de ninsoare începură a-mi izbi faţa şi frun-

tea ; îi dedei un impuls nou calului, care-o începu în treapăt. Din ce în ce vântul creştea şi prindea aripi, până ce mai repede decât treapătul calului meu începu să mă pătrundă, cu frigul lui, prin toţi porii vechilor mele haine. Oraşul se aprindea din ce în ce mai mult ; cu cât mă apropiam, păream a distinge vaiete slabe şi depărtate ; calul fugea mai iute, vântul începu a vâjâi şi a fluera, astfel încât vedeai cum cu el creşteau aripile flacărilor ce se înălţau la cer. Din ce în ce mă apropiam, din ce în ce vedeam cum vântul s'arunca cu furie în braţele mării de foc, care creştea în toate părţile, prinzând din vântul cel rece şi barbar mii şi mii de suflete nouă şi repezi. Vaietele şi bocetele se auzeau cumplit, astfel încât pietrele s'ar fi sfărâmat de durere auzindu-le ; oraşul înflăcărat, prin foc şi vânt, se unise cu cerul, căci între cer şi pământ nu mai era deosebire. Flacăra sbura piezişă, după îndreptarea vântului... aerul ardea cu fum cu tot, cerul se dogorise, astfel încât albastra lui boltă ameninţa a se aprinde şi a se nărui. Prin nori de fum roşii vedeai amestecate, ca ochi de aur, stelele timide şi tremurătoare. Pământ, aer şi cerul asupra-le erau cuprinse de acelaşi foc... Calul meu, fără preget şi îmboldit, sbura poticnindu-se. Aproape de oraş mă coborîi de pe el... pusei lancea în şanţul de-alături drumului împărătesc, înfipsei de căciula mea o pană roşie şi, suindu-mă pe cal, intrai în stradele aprinse din amândouă părţile ale oraşului. Vuietul cel sălbatic al tobelor inimice, casele năruindu-se mistuite de flacări prin ferestrele plesnite ieşind flacăra neagră-roşie cu fum negru... astfel şirele caselor păreau puse în ordine de bătălie cu capetele arzânde, cu ochii cei plini de flacără şi fum. Oamenii alergau şi ţipau, stradele negre foiau asemenea muşinoiului de furnici ; unii cărau şi duceau lăzi, cu faţa speriată şi ochii holbaţi la soldaţi ce nu ştiau ce urmări — prăzile ce fugeau, femeile ce pe, jumătate goale alergau pe strade, despletite şi palide, asemenea stafiilor... Bărbaţii lor, care aruncaţi sub roţile carelor sau izbiţi cu capetele de murii caselor arzânde, care trântiţi pe pietrişul stradei, gemeau pe ici colo, morţi sau pe jumătate morţi... Copiii ţipau cu ochii plânşi şi îngânau nearticulat numele mamelor lor. Cu pistoalele, în mână, cu cocoşul tras — îmboldii calul de trecu prin strade peste cadavre de oameni, peste căruţe sfărâmate, peste lăzi sparte din care curgeau haine şi unelte, peste mobile rupte, peste animale ucise — treceam ca sălbatic prin acest cumplit spectacol, prin această dramă teribilă şi sfâşietoare, iluminată de focul cel larg al incendiului. Intr'o parte şi 'n alta şirurile de case

arzând — pavajul de pietre mărunte şi albe acoperit de cadavre şi umplut de sânge negru, lumea toată cuprinsă de vaiet... jos, omorul şi noapte ; sus, nouri şi fum ! Iată întregul acestui spectacol înfricoşat.

Ştiam aici casa unui preot ; trebuia să mă duc la el. Cât mă bucurai când, ieşind în suburbiul întunecos şi plin de grădini al oraşului, văzui cum că acolo nu arde nimic. Grădinile înconjurate de un hăţiş des şi stufos, deşi scuturat de toamnă, se întindeau alături cu strada, pe când după acel hăţiş, ascunse între arbori, se vedeau casele Ajunsei şi înaintea casei preotului. Poarta era deschisă şi rezemată în amândouă părţile. Ferestrele erau deschise, ci prin ele se auzeau vaietele cele slabe ale unei femei. De-a intra, astfel cum eram, în casă, era a mă expune pericolului vădit. Mă apropiai aşa dar de fereastră şi privii înăuntru. Dar, ce văzui, Dumnezeul meu !

Casa plină cu oameni care de care mai beţi şi mai sălbatici, care şedeau râzând şi chiuind înaintea unei buţi de mărime mijlocie desfundată. In peretele din dreapta ferestrei, pe care mă uitam, era un oblon în fundul căruia era icoana de lemn a Maicei Domnului, dinaintea căreia ardea o candelă mică, jumătate cu untdelemn, jumătate cu apă Pe oblon şi deasupra în cuie era aşezat busuioc uscat şi flori galbene, care asemenea se uscase. Sub oblon era masa cu cărţile bisericeşti ale preotului, legate în piele, vechi, risipite — unele căzute pe jos. Oblonul cu icoana erau în peretele dintre camera aceasta şi alta mai mică alături.

Preotul era spânzurat de un cui mare de fier deasupra uşei... Ochii lui erau întorşi cumplit, din gură peste barbă curgea spuma cea vânătă a morţii, mâinile sale erau dinainte legate. Alături c'un perete sta rezemată fata lui, palidă ca varul, cu marii ei ochi negri înfundaţi, înconjuraţi cu mari cearcăne vinete, rătăciţi ca ochii unei nebune. Buzele vinete şi apăsate, părul negru ca noaptea, despletit, ce flutura împrejurul gâtului ei alb ca marmora cea moartă ; haina lungă şi neagră de mătase îi dădea aspectul unei furii a durerii, unei dureri înmărmurite. Ochii erau seci şi priveau într'o disperare demonică şi nebună asupra acelor oameni, roşii de beţie, cu ochii străluciţi şi murdari, care tăvălindu-se pe pământ o priveau cu ardoare sălbatică şi neumană.

„Hoho !“ răcni unul din ei — cu fruntea mică, cu faţa grasă şi roşie, cu ochii mici şi verzi, cu părul roşu ca focul... ‚Oho ! frumoasă fată... ce cauţi aşa... ce ! c'am spânzurat pe tată-tău... popă blestemat ! Râzi tu de el... Ce-ţi pasă ţie... tu cu noi

ai să trăieşti... ai să fi ibovnica mea, puiule ! Hehehe ! — zise el râzând şi abia ţinându-se pe picioare... Cum îţi par eu, fata mea ? frumos hai ?... frumos băiat... chipos m'a făcut mama... roşu colo... hehehe ! şi-i place băiatul frumos şi roşu fetei celei albe... aşa-i că-i place ?"... Cu astea se apropia de fată, ale cărei buze se căscase de spaimă, şi care tremura ca varga... El vrea să pună mâna pe ea... dar ea cade în genunchi... Dezolată şi frumoasă, ea îndreaptă ochii ei mari, ce-ar fi putut mişca o inimă de aramă... „Te rog — zise ea — omoară-mă. Omoară-mă şi pe mine, ca pe tata, căci îţi voi mulţumi".

— „Hehehe ! nerozie !... Ce ? să mori, auzi ! Auzi Istvan, să moară ea ! Nu, nu, nu !" adăugă el râzând prosteşte, „tu nu trebuie să mori.

„Nu trebuie să moară !" adăugară toţi râzând care de 'ncotro ; „ea-i nevasta noastră a tuturora... Nu trebuie să moară."

„Eu am căzut întâi la sorţi", zise canibalul — „lăsaţi-mă cu ea singur !" Ceilalţi se scularâ spre a ieşi din casă.

C'o deciziune teribilă, sărmana fată se repezi cu furie, izbindu-se cu creştetul capului de perete, însă, numai leşinată, ea recăzu în braţele canibalului care. c'o strânsoare murdară, cu hainele deshămate şi cămaşa descheiată la piept, astfel încât i se vedea pieptul, plin de păr roşu, — el voi să apese gura lui murdară şi cu mustăţi roşii, rare, pe buzele ei cele vinete ca porumba... O simţi ea aceasta şi, cu o ultimă sforţare, se rupse din braţele lui... Eu întinsei acum pistolul prin fereastră, în momentul când ea deschise ochii. Era să fugă pe uşe şi, văzând arma întinsă, ea rămase dreaptă... o înmărmurită statue a disperării sublime, cu mândrie de leoaică în faţă, cu o strălucire sălbatică şi vergină în ochi. Cu mâna sigură slobozii drept în pieptul ei ; nimerisem bine, căci cu un surâs ce deveni angelic ca al unei martire, ea căzut de-a lungul pe pământ. In momentul acela ungurul scăpase din mână, la pocnetul armei mele, sfeşnicul de lut cu o lungă lumânare de seu. De-odată intrară şi ceilalţi colegi ai lui, aprinseră lumânarea şi se apropiară, abia ţinându-se pe picioare, cu ochii holbaţi şi miraţi de cadavrul întins drept pe pământ, cu mâinile încrucişate pe piept, al bietei copile moarte. Era pericol să mai stau la fereastra aceea ; înconjurai casa, intrai pe o altă fereastră în camera de alăturea aceleia în care se întâmplase catastrofa şi care era despărţită numai prin o uşe (din norocire închisă cu cheia) de locul acelei barbare crudelităţi.

In camera de alăturea, găsii lesne oblonul cu icoana Maicei Domnului. Pe partea de dincoace era un geam de fereastră. Il deschisei şi luai iute icoana rezemată de geam, luând totodată şi candela şi stingând-o într'o clipă.

Frică nu-mi era ,pentru că n'am ţinut niciodată mult la vieaţă — şi-apoi eram decis de-a mi-o vinde cam scump, în cazul unei lupte.

— „Hehe!" zise hâdul cel roşu — „ai murit, bată-te-ar Dumnezeu, fată de popă!" şi-i izbi una cu piciorul.

Intr'adecăr, ea era moartă... Haina ei cea neagră se răzleţise pe pământ... ochii cei mari se închisese, — şi cu toate durerile, un zâmbet amar, dar sublim înseninase faţa ei cea moartă, fără sânge, albă ca pânza linţoliului. Mâinile, unite drept asupra acelei inimi ce-o rupsesem cu un glonte, nu lăsau a se vedea rana, şi pe haina cea neagră curgea un şir de picături de sânge. Era frumoasă astfel... acea martiră sfântă, albă şi vergină, zăcând întinsă pe pământ, alături cu acele figuri satanice, şi dobitoceşti totodată.

Unul din ei da vânt preotului şi-l clătina de picioare într'o parte şi 'ntr'alta, altul îi atinsese lumânarea de barba lui cea albă, care prinsese foc şi începu a arde 'n sus. Pielea cea vânătă de pe faţa bătrânului începu să plesnească, genele albe şi lungi se aprinseră, pieliţa de pe ochi arzând se trase 'n sus, astfel încât ochii încă lucii se holbau sălbatici şi întorşi către acei oameni stupizi. Intr'adevăr era un spectacol cumplit şi înfiorător! Barba arsă, faţa neagră şi pârlită, ochii întorşi şi înfundaţi, gura deschisă, plină de spume ce fierbeau la arsura focului — în fine, un cap de mort schilod, care-şi îndrepta ochii săi, ce păreau a vorbi cu toată cumplenia faptelor, către acei oameni ce râdeau şi care, în tâmpirea lor, nu puteau înţelege rânjetul cel sec al mortului.

— „Hehe!" zise Ianoş — „voi râdeţi de popa, eu de fata popei. Ce, crezi că moartă a scăpat de mine?... Nu, nu, nu! Ehei fată, scoli că Ianoş vrea să te sărute". Şi cu asta, târînd-o de braţ din casă, astfel încât praful podelelor umpluse şi albise hainele ei cele negre. Deşi nu înţelegeam bine pe canibal, însă o ideie nefastă îmi trecu prin minte: dacă acei oameni într'adevăr ar fi putut fi aşa de sacrilegi, ca să violeze până şi cadavrul unei vergine. Dar, deodată cu această ideie, scânteie în capul meu şi ideia unei răzbunări înfricoşate.

A fost fapta unei minute să mă desculţ, şi pe din dosul casei să car, pe-o scară ce suia în podul casei, o mulţime de paie uscate pe care, răspândindu-le în tot întinsul podului, le

dădui foc. Mă scoborîi iute, şi fiindcă uşa dela tindă era cu cheia în ea pe dinafară, o trăsei în clanţă şi întorsei cheia, fără ca cei morţi-beţi în casă să poată băga de seamă ceva. Numai fereastra cea deschisă era loc de ieşire. Dar, cu-o furie supraumană, eu adusei o claie întreagă de paie sub fereastră — şi apoi, ridicând poarta cea mare a curţii din ţâţâni o trânti peste fereastră, iar sub ea aprinsei paiele care, uscate şi 'n vânt, începură a arde. In momentul acela cei din casă părură a se trezi, căci c'o furie teribilă începură a izbi în uşe. Dar uşa era îndoită, de brad uscat şi bătută peste tot cu teribile cuie de fier. Săriră la fereastră, însă poarta în fereastră se aprinsese şi eu pusesem asupra-i şi o a doua poartă şi încă o claie de paie. In momentul acela acoperământul prinse foc, grinzile începură a trosni, vântul amestecându-se cu flacăra ce arsese până acum închisă o înzeci într'un moment, şi urletele fioroase, ale canibalilor îngropaţi în flacări, se auzeau asemenea vaietelor celor osândiţi la focul Gheenei.

M'aruncai pe cal desculţ cum eram şi, izbindu-l în coaste, începui să iau drumul înapoi spre oraş ; flacările erau mai domoale, stradele pustii şi cadavrele erau pe-alocurea aşezate claie pe grămadă. Călării repede până ieşii din oraş afară unde, la drumul împărătesc, luându-mi lancea din şanţ, scoţându-mi pana roşie din căciulă şi dând-o vântului, o apucai îndărăt spre munte, deşi nu spre satul meu.

Dedei de-o cale de munte, pe care începui a-mi mâna calul care, încet şi poticnind, suflând greu, pocnea alene cu copitele bolovanii mari de prin încovoiturile cărării dintre stânci. Din ce în ce mă înfundam mai mult şi munţi, din ce în ce aerul devenea mai liber şi mai rece, dar din ce în ce cerul devenea mai senin şi luna spărgea cu faţa ei cea galbenă vălul argintiu al norilor. Capul meu era aşa de pustiu, cu amestecul fără înţeles al unor colori varii, roşu-negru-verde-galben, toate amestecate pe unul şi-acelaş loc, în fine un nonsens absurd, ce semăna cu gândirile unui idiot, iată ceea ce se învârtea în capul meu. Impresiunea ce-o făcuse asupra-mi toate scenele precedente, era aceia a unui om nedormit de mai multe zile, cu creieri turburi de insomnie, care umblând printre oameni visează aevea, şi mintea lui croieşte pe faţa oricărui cunoscut trăsuri adânci, grime întunecate, proiecte funeste, — care vede pe pereţi umbrele lungindu-se şi primind conture umane, ochilor căruia i se pare că apa limpede privind la ea se colora — o dispoziţiune a sufletului, în fine, în cuprinsul căreia nici un concept priceput de simţiri nu

intra neturburat, neparodiat de cunoştinţa internă. Imi părea că trecusem printr'o poveste cu zmei şi crudelităţi, dar în al căror cuprins, pe alte locuri şi alte tărâmuri, amanţii rătăcesc de-a lungul lor în umbra şi verdele dumbrăvilor, cu feţele argintate de lumina unei palide lune ce zâmbeşte prin nori, şi înseninate trist de plăcutele visări ale amorului. Era noaptea aceia un roman cavaleresc fără înţeles — din evul mediu — dar în care nu mai eram în stare de-a transpune tablourile colorate cu sânge, cu foc şi cu negrul-vânăt-roşu al fumului, care trecuse turburi cu hâdoasele lor feţe de mort, cu satanicele roşii feţe vii, ce trecuse pe dinaintea ochilor mei. Toate astea se amestecau în sufletul meu cel turbure şi, din acest amestec, se născu o tâmpire cumplită a organelor de cugetare şi simţire, care-mi obosea capul, astfel încât simţeam că-mi e somn înainte de toate. Naturile cele tari dorm mult înainte de o catastrofă, — eu cred că ele dorm mult şi adânc şi după o catastrofă, — căci nimic nu tâmpeşte şi nu face nesimţitor pe un om decât astfel de spectacole teribile. Ajuns în culmea unui deal, prin care stanele de piatră stau risipite, asemenea oilor albe dorminde cu arginţia lor lână în lumina albă a lunei, eu mă coborîi de pe cal şi-l legai de ramurile cele strâmbe şi noduroase ale unei tufe cu frunze galbene şi mâncate de frig. Eu singur, în nesimţirea cea mai mare, trăsei căciula de oaie peste urechi şi ochi, îmi aşezai capul pe-o piatră şi corpul pe un morman de frunze uscate şi adormii.

Visul, o lume senină pentru mine, o lume plină de raze clare ca diamantul, de stele curate ca aurul, de verdura cea întunecoasă şi parfumată a dumbrăvilor de laur, — visul îşi deschise auritele lui gratii şi mă lăsa să intru în poeticele şi etern junele lui grădini. Intr'adevăr că muntele pe care dormeam mi se păru una din acele grădini pandante ale Semiramidei, grădină a cărei treaptă de sus unită cu cerul răsfăţa, în lumina cea etern neturburată a soarelui, un eden frumos, cu largi alee de palmiferi, cu cărări acoperite cu nisip alb, cu avulsuri de raze lungi şi diamantice, cu stânci zdrobite, de smirnă, prin săpăturile cărora ciorăiau şi picurau curate ca cristalul însă clar imprimate *, de dulceţile şi mirosul ambrei : nectarul cel adormitor al Orientului. Şi toate acestea asupra norilor ! Cerul era senin ca o boltă de smaragd, susţinută în Orient şi Occident de oglinzile cele verzi şi săltânde ale mărilor... numai într'un loc cerul părea dogorit şi ars şi era o mare gaură în cer, din care cădeau la pământ pietre şi risipituri de murii ce vedeai într'un loc. Acele

pietre căzând una câte una pe pământ formau, pare că lângă Mureș, ruinile unui oraș pustiu, nelocuit de nimeni, ars, pătruns prin ferestrele pustii și negre de fluerile cele sălbatice ale vânturilor reci.

Dar, deodată păru că lumea se însenină, că gaura din cer începe a deveni din ce în ce mai mare și mai largă, încât prin ea se vedea, asupra boltei albastre ce 'mbrățișează pământul, o altă boltă cu mult mai naltă, cu mult mai largă, însă de un aur curat și limpede ca lumina cea galbenă a soarelui, astfel încât întreagă acea boltă părea un soare mare, care îmbrățișa o lume, lumea de-asupra cerului. Aerul tot era de lumină de aur — totul era lumină de aur, amestecat cu gemetul lin și curat al harfelor de argint în mâinile unor îngeri ce pluteau în haine de argint, cu aripi lungi, albe, strălucite, prin întinsul acel imperiu de aur. Pluteau ca genii abia văzute, umbre mai transparente, cu pielița vânătă ca marmora ce pare moale, cu ochii mari albaștri, cu lungi bucle negre, ce înconjurau fața lor albă și cădeau pe gâturile marmoree și pe hainele de argint în falduri lungi, ce mulau corpurile sublime cu albețea și moliciunea lor.

Prin acei îngeri albi și cu ochii mari albaștri — văzui unul cu mari ochi negri, alb ca și ei, însă cu fața slabă, și muiat în lungi și strălucite haine negre, cu mânile unite pe piept ; el plutea prin aerul aureu, cu ochii mari îndreptați în sus și plini de lacrimi. Eu îl cunoșteam. Acel negru păr și despletit eu îl văzusem, acea tristețe adâncă și sublimă eu o văzusem, acea disperare fără margini a cărei unică stea e Dumnezeu, își gravase trăsurile ei adânci într'o față, și dinaintea mea și eu o văzusem. Cerul era senin și vesel, un singur înger era trist... Era Maria, fiica acelui preot bătrân, divinizată, schimbată la față... Mie însă mi se părea că e geniul martirei națiuni românești, geniu palid și plâns, a cărui singură speranță e Dumnezeu, a cărei singură tărie : cerul.

Dar bruma rece a nopții se așezase asemenea unor urdori de argint suriu pe genele mele lungi și negre, ochii îmi răciră în cap și se treziră. Luna apusese de mult, cerul era mohorît... și în Orient, departe, răsărea o aurore murdară și somnoroasă, care abia roșea cerul cel vânăt-sur. Imi scuturai corpul cel plin de frig... îmi ridicai căciula de pe ochi, trezii calul care se trântise și el pe brânci la pământ și închisese ochii lui cei mari și cuminți. El sări de jos, eu îl încălecai și începui a traversa înainte munții. Cu cât mergeam înainte, calul îndoia pașii săi, căci mersul îi părea și lui o binefacere,

pentru că-l încălzea. Curând răsări şi soarele şi, din ce în ce se suia pe cer, cu atâta tomnatecele sale raze deveniau mai calde şi mă ardeau în spate. Mă coborîi de pe cal — lancea mea lucia în soare, — eu, alături cu calul, traversam desculţ prundul cel mărunt acum al căilor de munte.

Pe un creştet de stâncă văzui şezând în soare, cu lancea înfiptă în pământ, cu picioarele întinse şi c'o lulea printre dinţi, o avangardă de român care păzea munţii. Mă apropiai de el.

— „Bun găsit voinice", zisei eu, puind mâna pe gâtul neted al calului, — „n'aş putea găsi pe-aicea pe cutare şi cutare (numii numele lui Ioan)

— „Ba cum să nu. Il găseşti că-i pribun la noi", zise omul meu, scuturându-şi luleaua cea arsă, de pământ, astfel încât căzu din ea toată cenuşa.

— „N'ai putea să mă duci la el", zisei eu.

— „Nu", zise el, scoţând dintr'o pungă albă şi strânsă la gură nişte tutun verde-negru şi apăsându-l cu degetul cel mic dela mână în luleaua lui. „Nu pot să-mi las locul", zise el ; „trebue să stau de pază aici — dar uite, apucă 'n spre deal, c'apoi dai de lagăr." Cu asta, scoase din chingă o sulă subţire şi străpunse tutunul, aprinzându-l c'un lemnuş alb la capăt. Când începu să tragă din pipă, mustăţile cătau în jos a oală şi ochii se holbau naiv, la gura lulelei, cu atenţiunea cea mare de-a o vedea curând arzând ca un cărbune. Căciula creaţă de oaie i se lăsase pe ochi.

O apucai mereu mai la deal şi acolo văzui pe lângă focuri mari şi aprinse 'n lumina soarelui, focuri ce lingeau cu galbenele lor limbe lungi aerul cel senin şi rece — şezând roată de jur împrejur, cete de români, iar pe frigări lungi frigând berbeci şi oi ; — chiuind, cântând, horind, într'o parte unii jucau, pisând pământul pietros cu opinca cea uşoară, pe când unul şezând pe un bolovan fluera în fluer de soc. Chiuiturile vesele, fumul înălţându-se din focurile multe, feţele cele curioase cu ochii lor cei vii, care de care mai mari, — în fine, acolo-l vedeai pe român cu faţa arsă, dar adâncă, cu ochii căprii şi vioi, cu pletele lungi, creţe, negre-strălucit, care încadrau frunţi largi şi netede, mustaţa neagră, nasul de vultur, bărbia cam ieşită ca a războinicilor străbuni. Sumanele cafenii ce spânzurau pe umere, cămaşa cea albă ce, slobodă, desvelea pieptul cel ars de soare, ce ascundea inimi libere, cioarecii cei stâmţi şi albi, opincile cu vârful îndoit şi legate de picior cu sfoară de lână neagră, brâul cel verde şi chinga cea roşie cu cuţit, amnar şi cremene, în fine căciula

de oaie, naltă şi lăsată asupra ochilor pătrunzători — iată tipul ce-l vedeai repetându-se în felurite variante în toţi aceşti copii ai munţilor.

Intrebai pe unul din ei de Ioan, — el îmi arătă cu mâna un foc mare, dar cam depărtat de celelalte. El îmi spuse cum că pribunul era acolo, deşi era cam bolnav. Mă dusei în spre focul acela, în care ardea, cu fum mult, trunchiul unui arbore putred şi găunos ; alături cu focul stătea lungit, pe un pătul de frunze uscate, Ioan, cu picioarele goale întinse spre foc, cu sumanul tras peste cap, astfel încât faţa nu i se vedea. Lancea era înfiptă în pământ, cu vârful de fier în jos. Imi legai calul de lancea înfiptă şi, îngenunchiând lângă capul lui, trăsei încet cu mâna sumanul ce acoperea faţa. Ochii lui mari erau închişi, astfel încât, prin pielita cea fină şi albă a ochilor, se vedeau clar vinele cele fine şi albastre ; cearcănele adânci şi mari împrejurul ochilor, din vinete, devenise arămii ; faţa era palidă ca totdeauna. Şezui cu desăvârşire la capul lui şi mă uitam lung la el. In fine îl scuturai încet de braţ, încât îşi deschise ochii. Cam somnoros, el mă văzu şi, cu lenea cea melancolică pe care numai somnoroşia o răspândeşte pe faţă, el îmi înconjură gâtul cu braţul lui şi surâzând alene zise :

— „Tu aici ?“ Surâsul cel liniştit arăta pe un om fără pasiune ; faţa lui era sfântă, ca să zic aşa... se cunoştea că 'n inimă se stinsese orice lumesc.

— „Cum vezi“, zisei eu întunecat, strângându-i mâna cu putere într'a mea. „Cum vezi“.

— „Nu te mai credeam capabil de a-ţi iubi poporul, aşa te tâmpise amorul pentru o femeie nedemnă de tine“, zise el, înfăşurând picioarele în obiele albe de lână şi trăgând peste ele opinca cea roşcată de piele de viţel.

— „A nu-mi iubi poporul ?“ zisei eu, cu un zâmbet amar — „poate că nu l-aş fi iubit niciodată, dacă noaptea aceasta aşa de teribilă nu m'ar fi învăţat să-l iubesc“. Cu aceste vorbe, începui a-i povesti pe scurt tot ceiace văzusem cu ochii corpului şi cu aceia ai sufletului. Cu fiece vorbă a mea ochii săi albaştri şi mari se turburau de un foc demoniac şi nenatural, şi faţa sa albă-palidă, delicată, se grava cu trăsuri profunde şi teribile.

— „O, canibalii !“ şopti el printre dinţi.

— Ei bine, am venit şi eu — zisei — şi, într'adevăr, cum că altceva nici am de făcut. Ce am de-a pierde ?... Vieaţa ?... Nimic mai urît mai monoton, mai searbăd decât această

vieaţă... Şi-apoi, sunt sătul de ea. Un vis absurd... Sufletul ? Parcă cineva mai poate avea suflet în astfel de timpi ?

— Aide, copilul meu — zise el — aide ! Adevărat că vieaţa nu plăteşte nimic, dacă nu vom face noi ca să preţuiască ceva... şi, pe sufletul meu, vom face să preţuiască mult !... Ochii săi strălucifi se aprinseseră în fundul capului şi un fior de mândrie însenină faţa sa.

In curând mă simţii familiar între oamenii noştri. In curând încălţai şi eu cioarecii strâmţi şi lungi, încreţiţi cât ţine fluerul piciorului, şi pusei piciorul în opinca cea uşoară. Astfel îmbrăcat, adeseori păzeam pe culmile munţilor noaptea, în razele lunei — asemenea sentinelei Romei care, păzind creştetele de fier ale Carpaţilor, priveşte cu ochii plini în spre sud, gândind la muma sa, regina răsfăţată şi albă ce-şi scaldă corpul molatec în mările ei azure şi calde, fruntea ei coronată cu visuri de amor şi sânii ei albi şi plini, desmierdaţi de albastrele şi luciile valuri ale mării. Mama uitită, care asupra visurilor a uitat, în creştetele arse şi bătrâne ale Carpaţilor, pe fiul ei cel cu ochii negri de vultur şi cu faţa mândră de rege. Italia a uitat pe Români... ci Românii iubesc Italia.

Petrecusem iarna în lupte şi suferinţe. A le cita acele suferinţe, ar însemna a cita istoria acelor legiuni de lăncieri care, după chiar retragerea oastei imperiale din Transilvania, rămăseseră ei singuri credincioşi tronului, avizaţi la mijloacele lor proprii — la inima lor cea voinică, la coasele lor legate de vârful prăjinilor.

Intr'o noapte stând de avangardă cu o companie de 20 de oameni, între care şi Ioan, vine românul postat de sentinelă de îmi spune cum că, într'un castel de Conte maghiar, s'ar fi aşezat vreo două companii de honvezi şi petrec ca mai bine. Noaptea era rece şi noi ne suflam în mâni de frig.

Lui Ioan îi străluciră ochii. — „Copii, la luptă !“ zise el c'o voce aspră. Şi'ntr'adevăr, că feciorii atâta păreau că aşteaptă pentru de-a sări din atitudinle lor plecate sau culcate şi a apuca cu mâni vânjoase lăncile înfipte în iarbă. In curând coborîrăm dealurile şi ne îndreptam de-a dreptul prin câmpii cu iarbă moale la castelul ce se ridica în mijlocul unui parc întins şi frumos. Ferestrele lui toate ardeau prin întunericul cel des al nopţii şi din ce în ce ne apropiam de acele lumini ce ne păreau magice. In curând ajunserăm la grilele parcului. Un buldog începu a lătra, trezind aerul nopţii cu lătrătura sa răguşită ; însă, în beţia ce părea a domni în castel, printre ciocnetele paharelor, nu auziai gura lui ; iar el, nemulţumit şi mormăind, l'auzeai cum, scuturându-şi lan-

ţul, se tologi pe pătulul lui de paie. Ca să nu-i trezim somnul, înconjurarăm castelul şi într'un loc sărirăm cu toţii grilele. Castelul era cu două caturi ; la catul al doilea, un balcon ce dădea în grădină, şi sub el un pavaj grunzuros de lespezi. Jos, în toate camerile, erau mese întinse — oamenii, cu puştile aşezate pe lângă pereţi, beau, râdeau, cântau. Pusei din feciori, câţi aveau puşti, pe lângă ferestre şi, la un strigăt al meu, ei dădură foc. Gloanţele vâjâind prin sălile întinse, toţi se sculară speriaţi — unii, loviţi, rânjeau moartea lor... altora le căzuse paharele din mână ; partea cea mai mare, uitând armă şi tot, o apucă spre a ieşi pe uşe. „Pe ei!“ ţipai eu, rupând o fereastră din ţâţânele ei şi sărind eu cel dintâi în sală După mine toţi. Câţi rămăsese în sală, toţi fură măcelăriţi. Am luat puştile lor încărcate şi, alergând prin camerele lungi şi luminate ale castelului, am zdrobit tot ce ne ieşea în cale. Din vârful castelului vuia un clopot de alarmă, înăuntru pocnetelor de puşti şi răcnetele bete şi sălbatice ale murinzilor, amestecate cu chiotele bucuroase ale voinicilor noştri. Eu şi cu Ioan o apucarăm, pe scara cea mare, în catul al doilea... Smulsei uşa cea mare şi intrai într'un salon mare cu o uşe ce da în balcon, uşe cu sticle, prin ale cărei geamuri pătrundea acuma lumina albă a lunei, ce ieşise din nori. Luna lumina un perete plin de armărie. De-odată, în întuneric luciră doi ochi înfricoşaţi — un om nalt părea că se repede dintr'un colţ spre noi. Cu mâna întinsă slobozii pistolul şi, la lumina lui, zării o faţă vânătă, şi cunoscută.

— „E el!“ ţipai turbat. Era amantul Poesis-ei.

In momentul acela, Ioan i se repezise în piept însă, apucat el însuşi, Contele deschise cu o mână uşa balconului, cu cealaltă era să-l arunce peste balcon, pe pavajul de piatră. A fost fapta unui moment ca să-i tai cu sabia mâna ce se înfipsese în pieptul lui Ioan — care căzu jos, cu mâna cea moartă cu tot. Contele îndreptă cealaltă cu pistolul spre fruntea mea. Ioan, ridicat de jos, îi înfige pumnalul în cot, şi-o ridică în sus mâna, astfel încât arma pocneşte în sus, şi glontele trece vâjâind prin părul capului meu, — cu cealaltă mână i-apucă gâtul. Maghiarul se pregătise să-l muşte în creştet, şi cine ştie dacă cu dantura nu i-ar fi zdrobit oasele capului — însă Ioan, ridicând pumnalul ce lucea, i-l înfipse drept în ţeasta capului, astfel încât cuţitul fugi adânc în creieri. Un urlet înfricoşat — iată tot. Uşa se deschise şi înăuntru intrară de-ai noştri cu torţe aprinse. Ioan căzuse peste maghiar, de care mă apropiai cu una din torţe. Mortul prezinta un aspect înfricoşat. Gura întredeschisă, dinţii rânjiţi

și preparați pentru mușcat... grima vânătă, înfricoșată, cu trăsăturile cuprinse de turbăciunea ruperii creierilor... măselele păreau că râșnise spuma vânătă și înveninată ce se scurgea din colțurile gurii.

Mă uitam c'o ură nespusă la omul ce-mi luase tot și care acuma nu mai era decât un cadavru. Feciorii luară râzând armele din perete și le împărțiră între ei. Coborînd scara cea mare, intrarăm într'o casă cu mesele întinse, deschiserăm ferestrele toate, aruncarăm pe morți afară prin ele și ne așezarăm cu toții la masă, pare că nu se întâmplase nimica și parcă venisem la nuntă. Oricine va crede poate că asta nu-i cu putință, dar când ar ști cineva cum revoluțiunea și nesiguranța vieții proprii îl face pe om nepăsător pentru viața sa și face din omor și luptă o stare normală a omului, acela va înțelege nu numai starea noastră, ci și secolii aceia, unde ocupațiunea principală a popoarelor consta din bătălii și pradă.

Iată unul din evenimentele cele multe ale anului. Dar voi spune încă unul, unul care pe mine m'a costat așa de mult. Pe Mureș plutea o moară a unui Sas, dela care noi obișnuiam a ne aproviziona cu făină, ceea ce-l făcuse pe Sas să tacă față cu patrulele maghiare ce cutreiereau ținutul. Moara se legăna liniștit pe Mureș, cu roțile ei asurzioare ce se rostogoleau ca doi balauri negri ,scăldându-și oasele de lemn mucegăit în apa albită de spume a râului... Și Sasul gras și cu fața cât o lună plină și roșie, sub o pălărie largă ca o streașină, se plimba cu șorț alb dinainte și cu mâinile în buzunare prin mulțimea de oameni ce veneau cu sacii la măcinat, aducând totodată fiecare din ei câte o comoară de istorii, de povești, de noutăți, — astfel încât podul morii era mai mult o piață de târg decât strașina unei case. Adeseori, neștiut de nimeni, ședeam și eu pe un sac de făină, cu luleaua aprinsă și cu pălăria pe ochi, în chicotele fetelor, în poveștile bătrânilor, în înjurăturile bărbaților, în scârțâitura amorțită, însă dulce a unei vioare vechi, pe care un țigan bătrân o făcea să răsune când vesel, când plâns. Fața neagră și expresivă, barba albă ca zăpada, ochii mai stinși și decolorați de bătrânețe, pieptul păros și gol abia acoperit de o cămașe neagră, căciula cafenie de oaie, ruptă astfel încât prin rupturi ieșea pe-alocurea părul alb al capului : astfel ședea bătrânul pe niște roți rupte, trântite 'ntr'un colț al morii și povestea povești, nu din gură, ci din strună. Era o zi caldă și voinicii mei, care aveau să facă o escursiune în vale, decisese să

doarmă peste noapte în moara Sasului, iar a doua zi dis de dimineaţă să plecăm înainte.

Rândul se cam sfârşise la toţi, şi soarele se ducea după dealuri să doarmă şi el ; ţiganul bătrân îşi lăsase capul pe-o piatră de moară şi adormise cu luleaua aprinsă 'n gură, asemenea unui împărat în pat moale şi cu ciucuri de fier. Oamenii ducându-şi sacii pe care, înjugându-şi boii albi, graşi şi cu coarne mari, apucau pocnind şi chiuind care 'nspre munte, care 'nspre câmpie. Inserase cu desăvârşire, roţile stătură şi ele, şi numai moara uriaşe se legăna alene pe Mureş, făcând să tremure lungile şi groasele funii de tei cu care era legată de ţărmuri. Sasul se puse 'n uşa cea mare a morii pe-un pietroi neted ca o bancă şi, aprinzându-şi luleaua, se uita melancolic la răsărirea luceafărului de seară. Eu mă aşezai lângă el ; înopta din ce în ce mai mult, când de-odată auzii un bucium vuind cu jale. „Sunt ei !“ zisei eu ; sării în sus şi apucai în spre câmp dar, uitându-mă înapoi cam dela 40 de paşi, îmi păru că zăresc, în lumina casei, un honved care, alături cu Sasul, părea a privi împrejur, cu mişcări repezi de nerăbdare. Ce putea fi, nici că-mi trecu prin cap. In câmp mă întâlnii cu voinicii mei, între care şi Ioan. Ce frumos era el în acea seară !... mi-aduc aminte parc' ar fi acum. Cu ţundra îndoită pe la grumazi şi dinainte, astfel încât pieptul alb se vedea sub cămaşa de in, faţa palidă dar dulce şi plină de bunătate, ochii mari albaştri priveau cu melancolie ,iar părul cel blond şi lung îi cădea pe umeri, acoperit de-o largă pălărie neagră... Era într'adevăr frumos ca o femeie blondă, palidă, interesantă.

— „Parcă eşti o fată“, îi zisei, strângându-l la piept.

— „Şi tu parcă eşti un băiat“, zise el râzând nebuneşte. Dar strânsoarea cea rece şi tare a mânei lui atât de micuţe îţi dovedea că ai aface cu degete într'adevăr lungi, delicate, albe, însă pătrunse de măduvă de leu.

Ajunserăm cu toţii la moară. Salutarăm pe Sas, care ne deschise uşa. Era ţiganul, acela care şedea lângă el, povestindu-i cum în tinereţe fura cu şiretenie găinile oamenilor, atârnându-le cu picioarele legate de cângi sub ţundră şi mergea fluerând, cu ţundra pe-umăr prin sat, fără ca oamenilor să le treacă prin minte ce avea el sub ţundră. Sasul râdea cu sgomot, deşi mi se părea mie că râde silit. Dar putea să mi se pară numai, unde, precum ştiţi, presupusesem, înşelat de depărtare, cum că ar schimba vorbe cu un honved.

Fiindcă eram toţi obosiţi, ne lungirăm care 'ncotro prin moară ; — morarul drese ce mai drese prin saci şi prin

ferdele. stinse focul din o vatră de pietre şi se lungi şi el în catul de jos al morii, unde erau roţile Toţi începură a sforăi, care de care se întorceau cu sgomot şi gemând, pe sacii pe care se culcase. Eu îmi aşternusem ţundra jos şi dormeam cu Ioan, care-mi cuprinsese cu braţul gâtul meu şi adormise şi el. Ca printr'un ce, nu putui adormi. Simţeam însă cum că Sasul se sculase şi începuse a umbla prin podina de sus a morii. El sui încet şi ca 'n vârful picioarelor scara ce ducea în jos, cu un opaiţ în mână. Incă nu ajunsese, când îmi păru că, prin ferestrele morii, zăresc o vânătă şi lucie ţeavă de puşcă, ce părea a se îndrepta în spre cei dorminzi. Eu tăcui şi închisei ochii, astfel încât, prin genele abia deschise, zării pe Sas cum se apropia cu opaiţul de noi şi, plecându-se asupra-ne, părea că ne observă de dormim ori ba. Faţa lui era teribilă. Insă în momentul când tot pe vârful degetelor se îndrepta spre uşe, spre a trage zăvorul cel mare de lemn, sării drept în picioare. „Sus, copii !" strigai din toate puterile — „că-i pe moarte". Intr'un moment toţi, somnoroşi şi speriaţi, erau în picioare. Sasul încremenit, scăpase opaiţul ; desigur că nu scăpa de moarte, de nu, prin stingerea singurei lumini, nu se făcea întuneric. Se slobozi prin fereastră o puşcă, dar nici un vaiet... va să zică nu era nimeni lovit. Sgomotul deafară se 'nmulţi.

„In linie !" ţipa sonor vocea de argint a lui Ioan, şi văzui, în razele de lună pătrunse prin oblonul de lemn, cum lăncile se înşiră în linia primă, iar în a doua, peste umerii celor dintâi, se întinsese puştile cele mici de munte. A fost fapta unui moment. In momentul acela uşa cea mare trosni din ţâţâni şi căzu pe spate.

„Foc !" comandă Ioan şi duşmanii năvăliţi prin uşa spartă începură a urla care răniţi, care ibziţi de moarte, prin pocnetele şi lătratul cel des al puştilor.

„Inainte !" comandă Ioan şi lăncierii se repeziră cu furie în inimicii lor cei mulţi. Eu apucasem o secure de coadă şi izbeam cu ascuţişul şi cu muchia, fără milă, în tot ce vedeam înaintea mea.

Dădură şi ei foc şi rândurile se rărira.

„Inainte !" ţipă Ioan ca turbat. Incă un asalt, încă o repezire şi duşmanii, curmaţi în două laturi, ne deschiseră o cale largă, în această luptă la lumina lunei

In momentul când ieşeam cu fuga afară, un pistol singuratic se îndreptă în pieptul cel gol al lui Ioan. Pocni, un şarpe de foc se repezi din gura lui, dar, în clipa aceia, eu repezii securea cu tăişul în capul celui ce slobozise, astfel

încât i l-am crăpat drept în două, ca pe-un trunchi de lemn.

„Dumnezeul meu, mor !“ zise Ioan încet.

Il luai în braţe şi fugii ca o nălucă nebună, iute înfiorat înaintea oamenilor mei ce fugeau şi ei în dezordine, urmăriţi de împuşcături şi de oameni călări. Mereu înainte, mereu spre munte. Pieptul sărmanului copil sângera cumplit, — luna părea că se aprinsese 'n cer şi-mi ardea în creştet, oamenii-mi păreau fantasme nebune ce sburau vâjâind alături cu mine, când de-odată deterăm de o potecă ce ducea în munte.

Aici paşii noştri deveniră mai grei, urcarea mai nevoioasă, până ce-ajunserăm într'un deal plin de bolovani mari şi risipiţi.

„Staţi !“ strigă unul mai bătrân dintre copiii munţilor. „Bolovanii în şir, copii !“ Intr'un moment bolovanii erau puşi în două şiruri, în ordine de bătălie, asemenea unui mur. Când inimicii începură a urca dealul, şirul întâi de bolovani se rostogoli în ei, astfel încât porniră rupând, lovindu-se de colţuri de piatră ce răsăreau prin iarbă şi prin tufişe ; bolovanii în urma urmelor rupeau şirurile de oameni din vale sau, repezindu-se de pe câte un vârf de stâncă, căzeau în întreaga lor greutate pe capetele semeţilor. Dar, după şirul al doilea de bolovani, se întinseră puştile şi unde vedeau fiinţe de oameni într'acolo pocneau.

„Tomo !“ zise bătrânul ce luase comanda asupra-i, scuturând sabia lui cea bătrână, pe care-o atârnase la coapsă, — „Tomo ! Tu fugi cât poţi cu Ioan, fugi mereu înainte, ca să fii cu mult înaintea noastră... noi vom fugi mai târziu — dar totuşi vom fugi, pentru că pare-mi-se că-s mulţi de vale, şi tu ştii : de s'or sfârşi bolovanii mari şi gloanţele, trebuie s'o luăm şi noi la picior“.

Mă desbrăcai de ţundră şi înfăşurai corpul ce părea mort, al lui Ioan. Mă repezii mereu la deal, prin tufişe, prin costişe ţepene şi pietroase, prin scursori prundite de pâraie, peste ape fără punţi, până ce 'ntr'o culme de deal, în mijlocul unei dumbrăvi de spinişe, zării cuibul unui foc, în care clipeau cei din urmă cărbuni prin cenuşa cea sură. Il adusei lângă foc ; — pusei în el frunze uscate şi vreascuri câte putui aduce în clipă, astfel încât în curând se 'nălţă un foc mare, pălălăind cu fum mult. Mai strânsei frunze uscate şi făcui un pat, pe care aşezându-l pe Ioan îi desfăcui pieptul ca să-i cercetez rana.

Nu era decât o gaură mică, neagră-roşie, sub coaste, fără ca să curgă sânge din ea, şi tocmai asta era cauza letargiei. Imi apropiu gura de rană şi sug odată cu putere, astfel încât

gura toată mi se umple de sânge. Sânge negru şi închegat curgea şi din rană, pulsul începu a bate încet-încet, şi Ioan îşi deschise ochii lui cei rătăciţi. Faţa lui se trăsese, de părea a fi numai piele şi oase, albuşul ochilor era ţesut cu subţiri vine roşii.

— „Ioane", zisei eu, „cum îţi e, copilul meu ?"

— „Cum îmi e ?" zise el, surâzând amar. „Cum să-mi fie ? Am să mor, iată tot. Şi tu nu vrei să te consoli, amicul meu ? Dece ? O, de-ai şti tu ce fericit voi fi, de-oi muri... o să văd pe Sofia.

— „Aiurezi ,Ioane !" zisei cu blândeţe.

— Copil ce eşti ! Aiurez ? Eu ?... Eu simt moartea strecurându-mi răcoare, dar dulce ,prin toate vinele mele — şi el zice că eu aiurez. Crede-mă că-s fericit, foarte fericit.

Faţa lui, ca alabastrul săpat cu dalta în lungi gravuri de durere, era senină, dulce. Un nou leşin se-apropia. Capul lui se lăsă pe frunzele uscate... pulsul iarăşi încetă şi părea iar că expirase.

Mă uitam în faţa lui, fără să ştiu ce să fac — nu mai da nici un semn de vieaţă ; — nu eram capabil de nici o acţiune.

Prin tăcerea de moarte nu auzeam decât împuşcăturile cele depărtate ale luptătorilor noştri, din care fiecare mă făcea să tresar, căci întâmplarea aceasta mă făcuse fricos. Ingenunchiat lângă el, eu împrejurasem cu o mână gâtul său, astfel încât, ridicându-l, capul spânzura după braţul meu ; astfel mă uitam la el şi nu ziceam nimic, decât sărutam faţa lui ca alabastrul cu gura mea cea plină de sângele inimii sale. Faţa rămânea nemişcată, moartă ; numai albeaţa ei contrasta ciudat cu petele sângeroaselor mele sărutări. Un fluer vâjâitor, din frunză, mă trezi din atonia mea ; împuşcăturile încetase — şi auzeam din ce în ce apropiindu-se paşi ; presupuneam cum că sunt voinicii care, neputând să susţină lupta, se retrăgeau. Şi în curând văzui apropiindu-se bătrânul tribun, asudat şi gâfâind, şi împuşcăturile se preînoiră mai în apropiere însă.

— „Ce face ?" zise el, cu vocea ostenită, şi aruncând o privire speriată asupra lui Ioan.

— „Moare !" zisei eu, apatic şi rece.

— „Ne urmăresc ! Feciorii se 'mpotrivesc cât s'or împotrivi... dar în urmă trebuie s'o ia la fugă şi ei". Ingenunchie şi el lângă Ioan care acum, sub influenţa focului ce pălălăia mare şi care-i roşia paloarea, începu a da semn de vieaţă.

— Ce să facem ? Nu-l mai putem duce înainte... să-l lăsăm iar nu putem.

— „Căpitane, acuși-s aici!“ strigă alergând un fecior, care venea dinspre impușcături. „Feciorii abia mai țin!“

Ne scularăm amândoi ca trăsniți. „Stai!“ zise bătrânul, dându-mă c'un braț de-o parte și uitându-se la Ioan, care-și deschisese ochii lui cei mari și murinzi, care priveau fără înțeles ca ochii de nebun! „Dă-te 'ntr'o parte Tomo“, zise bătrânul, am a vorbi ceva cu fratele Ioan“. El își scoase sabia din teacă și se uită la ea, pe când din ochii lui bătrâni curgeau lacrimi mari. „Frate Ioane!“ zise el încet și liniștit — fă-ți o cruce“. Ioan își făcu încet și cu silință multă o cruce. In momentul acela sabia vâjâi prin aer și capul lui Ioan se rostogoli pe frunzele uscate.

— „Nebune!“ țipai ,îndreptând pistolul spre fruntea bătrânului — „ce-ai făcut?“

— „Ce-am făcut?“ zise bătrânul căzându-mi în mâni și plângându-mi pe piept ca un copil. „Ce-am făcut?! — Dar ce era să fac?“

Tremurul său, gemetele sale convulsive, plânsul cu care era neobișnuit, și care se storcea cu greu, asemenea unei puteri demonice, din pieptul lui, arăta cum că durerea lui era adevărată .Vuietul fuginzilor venea mai aproape, pocnetele păreau că vâjâie deja pe la urechile noastre.

— „Aidi!“ zise feciorul ce era cu noi, „aidi, treziți-vă; să fugim!“

El acoperise corpul lui Ioan cu frunze și cu pietre, iar capul lui îl aruncase într'un izvor de aproape.

Ca cerbii speriați și gâfâiți veneau feciorii din toate părțile. „Să fugim! să fugim!“ strigau toți și mă rupseră pe mine și pe bătrân în fuga lor fără ordine. Amețit, turburat, fugeam fără să știu unde, până ce prigonitorii ne pierdură urmele, până ce noi ne crezurăm destul de siguri de-a sta și de-a răsufla.

Ajungând într'un vârf de munte, începurăm a scăpăra din amnare, a clădi care 'ncotro câte un foc uriaș, pe lângă care se așezară toți. Toți erau morți de oboseală, și cu toate astea trebuia ca cineva să veghieze .Unii își legau ranele — cele mai multe ușoare, alții cum erau se întindeau la pământ. M'am propus eu să veghiez și toți primiră cu bucurie. Bătrânul sta asemenea gânditor și se uita fix în măruntaiele cele roșii ale focului ce plesneau în scântei. Feciorii se culcară cu frica 'n sân; bătrânul cioplea un lemn; eu singur mă sculai și, luând lancea, mă depărtai ca să mă plimb prin scheletele de piatră ale stâncilor.

Noaptea era întunecoasă și rece, gândirile mele erau tur-

buri şi dureroase, astfel încât mă durea capul de ele şi simţeam cum ţeasta nu-mi încăpea creierii mei cei revoltaţi şi sinistri. Să cuget, nu mai puteam. Astfel, cu capul arzând, am veghiat noaptea aceia şi, de-mi aduc aminte de ea, e că nu-mi aduc aminte de nimica, afară doară cum că tâmpit şi nesimţitor mă lăsasem prada acelei atonii, care însoţea totdeauna durerile mele.

A doua zi, când soarele de aur ardea în creştetul cerului, pe când voinicii sculaţi de mult veghiau, asemenea unor vulturi, din vârful stâncilor asupra câmpiei, pe când ne încredinţarăm că eram siguri de orice urmărire, eu luai un hârleţ de-a umăru şi plecai mereu la vale, până 'n locul unde murise Ioan. Duşmanii cercetase pe-acolo, însă corpul acoperit cu mormanul de frunze şi pietre nu-l găsise .In arşiţa zilei, am început să-i sap groapa. Fruntea şi pieptul îmi ardeau cumplit şi cu toate astea picătură de sudoare nu curgea de pe mine. Săpam turbat ca şi când aş fi vrut să îngrop o comoară. Când fu destul de adâncă, desgropai corpul fără cap din pietre şi frunze şi-l aşezai încetinel şi cu băgare de seamă — ca şi când ar fi mai simţit ceva — în locuinţa cea răcoare şi eternă. Apoi mă dusei la izvor, unde i se aruncase capul. Soarele se răsfrângea pe faţa apei lucii, care tremura ca o unduioasă oglindă de argint, — dar, în fundul apei clare, zăcea capul cel frumos al junelui. Apa curgând curăţise şi dusese cu sine scursurile de sânge, astfel încât nu rămase decât capul cel blond, palid, c'o faţă albă ca argintul, cu buze vinete ca porumba, cu ochii cei mari închişi şi cu părul moale plutind şi răsfirat în undele apei. Faţa cea palidă şi slabă părea că surâde. Luai apă în pumni şi-mi spălai, alături cu izvorul, faţa care ardea ca de friguri. Luai încă un pumn de apă şi mi-l turnai în sân, care ardea — fundul apei se turbură şi deveni sângerat — mă aplecai pe suprafaţa ei şi sorbii, în sorbituri lungi, din apa turburată cu sângele lui, apoi băgând amândouă mâinile în izvor, scosei capul lui Ioan şi-l ridicai în lumina soarelui, spre a mă uita lung şi cu durere la el. In aşezai în mormânt asupra corpului şi, acoperindu-l cu ţundra mea, începui — ca şi când m'aşi fi temut să nu-l doară bulgării — începui a umplea mormântul cu ţărână. In intervale îmi venea să mă culc şi eu cu el alăturea. şi să las să cadă o stâncă de pe marginea groapei peste mine, — ori gândeam să mă împuşc şi eu şi să sfârşesc cu mizeria, care se numeşte vieaţă. Pe-o stâncă departe sta un român cu flinta 'n soare şi păzea privind în nouri. Un vultur, ţinând în cângile lui de aramă o turturică albă, sbura asupra capului

meu, croncănind și dând din aripi — apoi se înălță rotindu-se în sus în nori, speriat de prezența mea. Românul și'ntinse flinta în punctul cel negru ce plutea în aer și dete foc — atunci, rostogolindu-se prin aer, căzu vulturul cu turturică cu tot în prăpastie.

„Răzbunarea!" murmurai eu. „Dece să mor până a nu-l răzbuna. După aceea. am vreme și de murit, și de trăit de voi vrea".

Umplui groapa cu țărână, frânsei o ramură verde dintr'un arbore și-o aruncai peste mormânt — și fluerând printre dinți cu o răceală sinistră apucai îndărăt la deal.

Ajunsei la castre. Bătrânul ședea trist și gânditor lângă foc, cu picioarele întinse, cu mâna pe frunte. Mă apropiai și șezui alături cu el. — „Ce să facem?" zisei eu încet și răgușit.

— Gândit-am și-am răsgândit, șopti el, și pare-mi cum că ceea ce-a clocit capul meu, nici dracul n'ar fi putut răscloci. Ei au omorît un copil — pentru că nu eu l-am omorît, bine poți ști. Decât să-l las mai mort în mâna lor, ca să-l chinuiască și să-și bată joc de el, — mai bine l-am scăpat de toate. Tu știi, Tomo, că chinul trezește sufletele omului și, pe murind, chiar durerile cele mai cumplite îl fac să mai trăiască, — dar mi-te ce trai?... Dar crezi tu poate că eu le-o uit asta... i-o uit Sasului, care ne-a vândut ca Iuda pe Domnul Hristos?... Am trimis iscoadă pe Niță a Floarei, care știe a vorbi ca țiganii. El s'a uns cu funingine pe față și s'a îmbrăcat în trențe — așa va trece pe la moară să vadă acolo-s încă ori nu-s acolo. Dacă n'or fi, apoi pe deseară ne-om duce pe la cumătru-meu Sasul, ca să beu cu el câte-o fele de vin în cinstea Dumnilor-sale.

Se-auzi sgomot de guri între feciori. Ei veneau râzând, ducând ca 'n triumf între ei pe Niț' a Floarei, care desculț, cu părul ieșit prin căciulă, cu coatele ieșite prin țundră, cu genunchii ieșiți prin cioareci, negru și slab ca dracu, cu ochii înfundați în cap și cu căciula pe-o ureche povestea în stil hodorogit și țigănesc ce ispravă făcuse la nănașu-său cel bun: Sasul. — Dar când fu aproape de noi, ochiul său fulgeră teribil, dar astfel că numai noi îl văzurăm. Era masca râzândă și comică a unui suflet plin de ură și răzbunare — fața ironiza inima, surâsul viclean ori prostatec ironiza cu starea sufletului său. Feciorii se depărtară de lângă noi și el, apropiindu-se, ne povesti încet tot ce aflase. Bătrânul zise ficiorilor să doarmă de cu ziua de vor putea, căci la noapte o s'avem de lucru. Niță culegea de prin iarbă niște lăptuci, pe

care le scurgea în gloanțe mari de mămăligă, pe care apoi le băga în traistă.

Inserase de mult, feciorii dormise — numai eu mă plimbam tăcut, cu capul cuprins ca de-o turbare neștiută, inima plină de un pustiu cumplit, ne mai simțit. Mai aveam ceva pe pământ? El îmi mai rămăsese — și el se dusese asemenea. De-aș fi avut frate și de mi-ar fi murit, cine știe de mă durea mai mult. Nori cenușii umpluse cerul; creți și nestatornici, ei sburau prin aerul cel cald al nopții, și luna cu fața roșie contrasta cu cenușa cea lucie a norilor. Voinicii se sculau și se scuturau de somn; lăncile lor vinete luceau în lună, țuguiatele lor căciuli le dau un aspect eroic și sinistru.

— „Hai copiii!" zise tribunul bătrân; „azi avem o cină minunată. Avem să mâncăm carne de Sas!" Mă înfioră auzind — și cu toate astea nu-mi puteam stăpâni o părere de bine.

Niță mergea înainte prin întunecoasele cărări de munte. Pașii săi, asemenea acelora ai unei pantere, nu răsunau de fel de pietrișul și prundul cel mărunt și lesne de răscolit al căilor. Un munte arunca celuilalt umbra lui, cerul gândea nouri, iar stâncile — pocite schelete de pietrău — șuerau cuprinse de vânt. Din când în când se rostogolea câte-o piatră, se desprindea câte-o bucată de stâncă și vuia la vale 'n jos. Coborîrăm muntele și apucarăm prin câmpie până ajunserăm la moară. Moara era închisă, dar câinele deslănțuit urla la lună a pustiu. Vocea lui morție și somnoroasă răsuna departe în aerul nopții. Niță făcu un semn și toți ne tupilarăm la pământ.

El merse încet în spre câine și-arunca de departe gloanțele de mămăligă, pe care câinele le prindea din aer și le înghițea cu aviditate. Dar în curând efectul lăptucei începu a influența și el se svârcolea gemând încet în nisipul de pe marginea râului. Niță ne făcu semn și înaintarăm. Pântecele câinelui se umflase ca o tobă și el suferea cumplit. Unui fecior i se făcu milă și-i înfipse lancea 'n inimă. Ne apropiarăm de moară. Incepurăm a pocni în ușe, și auzirăm vocea speriată a morarului: „Care-i acolo?" — „Eu mi-s, baciule", răspunse Niță cu vocea lui țigănită. — „Dar ce vrei tu, acu' noaptea?" zise el. — „Am să-ți aduc o veste rea, baciule; vin mocanii... îi văzui d'ici, și-am venit să-ți spun, ca să fugi". Auzirăm cum Sasul urca scările tușind și greoi, apoi veni lângă ușe. In momentul când deschise, Niță îi înfipse mâna în gât, astfel încât Sasul, pierzându-și prezența de spirt, scăpase feli-

narul şi cheia din mână şi ochii începură a i se învânti în cap şi faţa să-i învineţească. L-ar fi gâtuit desigur, dacă bătrânul n'ar fi oprit. Ordonă să-i puie căluş în gură şi să-l lege. Totul se făcu în tăcere — căci n'avusese timp nici să strige. Ochii bătrânului tribun se aprinsese teribil şi se învârteau cu înfricoşare în orbitele lor. Părea că-i palidul şi bătrânul demon al morţii. Argaţii morii, care dormeau, nevasta morarului, toţi fură legaţi. „Daţi drumul roţilor!" strigă acum bătrânul. Roţile începură a se învârti şi pietrele morii se învârteau duruind şi măcinându-se pe ele insele. Vuietul cel cumplit al pietrelor goale, vâjâitorul sgomot al roţilor ce făceau să spumege apa ce le mişca, moara ce începuse a se legăna şi a trosni în toate încheieturile, întreceau ţipetele cele slabe şi înfundate ale celor legaţi. Vre-o câtiva voinici se suise pe acoperământul morii şi începură a da cu topoarele în el, svârlind bucăţile de sindrilitură în apa în care s'acufundau — şi-apoi ieşind înnotau negre ca sufletele înnecaţilor. In pod era o butie cu păcură, care fu vărsată pe întreagă întinderea podului. Apoi se aduseră cei legaţi, şi se legară ţeapăn de grinzile groase care rămăsese din acoperemântul devastat. Atunci li se descăluşi, la fiecare din cei legaţi, gura.

„De ce ne-ai vândut ? !" strigă bătrânul rece şi teribil, uitându-se cu faţa unei furii de marmoră în ochii morarului.

Sasul încremenise şi amuţise de spaimă. Gura lui nu mai putea să zică o vorbă... nici de graţie, nici de ură, fălcile i se înfundase şi tremura, ochii turburi ca ai unui nebun, limba bâlbâia fără să poată modula.

Spaima-l amuţise. Femeia plângea amar, feciorii aruncau priviri rugătoare şi sincere pe înfricoşatul demon al răzbunării.

„Deslegaţi-i pe toţi ceilalţi şi pe femeie, şi duceţi-i la ţărmuri — afară de morar ; el rămâne aici". Intr'un moment fură căraţi la ţărm.

Ne coborîrăm cu toţii din pod şi ne duserăm la ţărm. Un foc mare fu aprins în moment.

— „Cine ne-a vândut ?" zise bătrânul crunt către femeie.

— „El !" zise ea, văitându-se... „bărbatu-meu. Spusu-i-am eu să nu s'amestece nici în rău, nici în bine. Nu... nu s'a putut. Ungurii i-au dat 200 de zloţi buni, şi pentru aceia el v'a vândut".

— „Femeie", zise bătrânul, „cu tine n'avem nimica... nici cu voi feciori", zise el către argaţi. „Deslegaţi pe muiere, să-şi ia bani şi lucruri şi ce mai are prin moară".

— „Încărcaţi puştile, mă ! să dăm în Saşii ăştia", zise Niţă râzând. „Fără gloanţe", şopti unul altuia.

Argaţii fură deslegaţi. „Fugiţi, măi !" le zise Niţă. „Foc copii !" zise feciorilor noştri. Saşii fugeau de le-ajungeau picioarele la ceafă — puştile trăsniră, dar fără gloanţe cum erau, nu făcură decât a înmulţi spaima celor ce fugeau. Femeia ieşise, cu banii şi cu lucruri ce avea mai scumpe, din moară, şi plecă plângând. Morarul începuse a boci, legat de grinzile morii.

Bătrânul suci o funie de paie şi umplând-o cu păcură o asvârli aprinsă de jos pe acoperişul morii. Intr'un moment podul cel uns cu păcură se aprinse, morarul ţipa teribil de întrecea urletul roţilor şi durduitul pietrelor neferecate. Aci bătrânul tribun râse cu sălbăticie — ideia satanică se împlinea. Luă toporul şi taie funiile ce legau moara de mal.

Moara începu a se mişca, a pluti aprinsă pe valuri.

„Şi foc şi înnec !" strigă bătrânul teribil, suit pe-o piatră şi ridicând pumnul la ceruri, — „de-am făcut rău, pe sufletul meu să cadă !"

Aspect teribil. Urlau roţile, scrâşneau pietrele, trosnea înflăcărată moara, ţipa cu sălbăticie morarul în mormântul de jos. Intreaga moară părea un bătrân şi bolnav balaur de foc, care scormolea urlând, cu aripile lui valurile roşite de foc ale apei .Moara înnota repede, dusă şi de învârtitura roţii şi de repeziciunea apei. Dumbrăvile de pe maluri se 'nroşeau, pe unde trecea palatul arzător, şi deschideau cărările lor de pădure ochilor ce urmăreau spectacolul : norii cenuşii ai cerului ce roşise de foc, fumul cel greu şi gros, ce-l lăsa în urmă moara ce fugea, şi 'nneca răsuflarea.

„Am sfârşit, copii !" zise bătrânul, oftând greu şi adânc şi scoborîndu-se de pe piatra pe care se suise. „Hai în spre munte !"

Nu voi uita niciodată acel aspect unic în felul său.

Intr'acestea Ungurii devenise nesuferiţi. Bănuiala, şi adeseori nici aceea, era destul pentru ca cineva să fie spânzurat ori împuşcat. Moartea devenise starea cea normală, vieaţa starea cea anormală a omului. Ei prădau satele cele româneşti în modul cel mai barbar, omorau fără mizericordie femeile şi copiii, păreau a se întrece care pe care în cruzime şi în grozăvie. Ce era dar mai natural, decât ca Românii, împinşi de răzbunare, să ceară dinte pentru dinte, ochi pentru ochi. Ungurii nu pusese în scenă pe-atât o revoluţie, pe cât un brigandaj, o hoţie, ca să zic aşa, privilegiată — şi o hoţie cu atât mai scuzată, cu cât ea se exersa asupra unei naţiuni de

paria, — asupra Românilor. Numai că-şi găsise oamenii. Dinte pentru dinte. ochi pentru ochi! asta era şi deviza lăncierilor — şi ei măsurau cu măsura cu care li se măsurase lor. Românii nu prădau, ci ucideau. Oamenii nu se numărau după ranguri, ci după capete, căci coasa nu ştia diferenţă între capul creţ şi negru al magnatului şi între capul de câine al honvedului. Era teribil acest popor când îşi scutura lanţurile lui de fier — teribil ca varga lui Dumnezeu. — Şi oare nu sunt toate popoarele aşa? Blânde şi pacifice în timp de pace, fizionomia buonomă, ochii sinceri, statura aplecată de sarcina cea grea a vieţei. Dar vezi-le în revoluţiune! Vezi profunditatea acelui suflet teribil care zăcea sub masca buonomiei, vezi cum presupune, de nu ştie, injuriile trecutului, vezi cum aruncă lanţurile mânilor sale în faţa stăpânilor fără de suflet. Şi se tem stăpânii fără de suflet, şi-şi dau averile ca să-şi scape vieaţa. Ci omul din popor nu vrea averile, geaba l-ai umplea de aur, geaba l-ai îmbrăca în mătase. Pâinea ce i-ai luat-o dela gura copilului, i-ai cântărit-o cu aur, lacrimile lui de venin şi sudorile lui de sânge i le-ai răscumpăra cu surele mărgăritare ale Orientului, — ci el nu vrea aurul şi mărgăritarul tău, el vrea vieaţa ta! — Şi cine-ar găsi-o nedrept, cine rău? E o lege în natură care să nu-ţi dea drept când tu ucizi pe cel ce ţi-a ars în foc pe străbunii tăi, pe cel ce umple fântânile şi râurile cu copilul sufletului tău? — Legile care compun fundamentul eticei chiar te îndreptăţesc de-a cere cât ţi s'a luat, de-a face cât ţi s'a făcut, pentrucă numai aşa se poate restitui echilibrul, dreptul pe pământ Dar virtutea ar cere să nu-l ucizi. Nimeni nu-i obligat să fie virtuos, fiecine să fie drept — şi când sentinţa a celui drept, nu găseşte carnefice, fă-te singur carneficele ei. Un om de ucis, o literă necitită; un oraş de ars, o pagină de întors — iată cartea de legi a revoluţiunilor, a dreptăţii lui Dumnezeu!

. . . . . , , , ,

(Aici sunt mai multe pagini rupte din manuscriptul lui Toma. Ori că le-a găsit de bine a le rupe, ori că vre-o mână străină, căreia i le dăduse el să le citească, a avut indiscreţiunea de-a le găsi într'atâta de interesante, încât să le rupă spre păstrare. In orice caz, nouă ne pare rău de-a nu fi în stare să dăm cont publicului despre ceea ce conţineau acele pagini; ci vom continua cu urmarea de unde-o găsim şi noi :)

. . . . . că-l văzuse acasă. Ce era să-i răspundă alta ? Apoi deciziunea era luată mai de mult, şi aveam de gând a o împlini fără chiar ca să-mi vină o asemenea veste. Moş Terinte îi tot da : ca să viu în sat la ei, ca să mă fac popă. Scoate-or ei dela episcop carte ca să mă popească, nu te teme. Revoluţiunea se sfârşise şi n'aş fi avut de ce să nu mă fac popă, — ci natura mea nu suferea reverendă. Puţin după aceea era să se declare pacea de restituită, cu toate că noi, garde ale Carpaţilor, nu ne dizolvasem încă. Intr'o zi îmi dă Terinte o oală, ca să mă duc s'aduc apă dela o fântână din apropiere Ziua era caldă şi albă, codrii erau verzi. Atunci mă cuprinse mai mare dor de ducă. Ajuns la fântână, privii mult în faţa apei din fundul fântânei, apoi lăsai să cadă oala înăuntru, iar eu apucai spre munţi la vale.

Satul nostru era mai tot ars, pustiu, şi numai câinii satului urlau pe ici pe colo de foame, ori rodeau câte-un schelet de vită moartă. Venii în bordei. Mă aruncai în braţele bătrânului meu tată, care mă crezuse mort. Am stat mult cuprinşi astfel, tatăl şi fiul ; ochii bătrânului meu se umpluse de lacrimi, şi nu vorbea niciun cuvânt, decât îmi mângâia părul şi fruntea, şi mă săruta plângând şi mut de bucurie. O zi şi-o noapte i-am tot povestit, dar el nu se sătura de auzit... Când îl întrebai cum se purtase el în răsmeriţă, el îmi arătă surâzând cu viclenie o lance atârnată în cui. — „Apoi am făcut şi eu cât am putut, bătrânul de mine ! Nu mai e măduvă în oase !" zise el voios. „I ! de-aşi fi fost şi eu acu' ca tine ; numa-s bătrân, n'am ce-i face." Şi mă măsură cu privirea lui fericită din creştet până 'n tălpi, parcă nu s'ar fi putut încrede de-s eu ori de nu-s eu.

Veni şi Finiţa. Era logodită c'un fecior nalt şi frumos. — Ii pomenii de nuntă şi se roşi până după urechi Dar... ştiam eu că-i place.

Pacea era deplină în ţară. Finiţa se mărită şi eu îi fusei nun mare ; în fine am stat ce-am stat acasă, până ce într'o zi mă pomenii cu tata mort. Adormise de bătrâneţe — şi pentru totdeauna. L-am pus în mormânt alături cu mama, am aşezat o cruce de lemn la capul lui şi-am încununat-o cu busuioc. Finiţa, biata copilă, îşi ştergea lacrimile cu şorţul şi-mi promise de-a pune flori pe mormintele lor, şi de-a aprinde câte-o lumină la zile mari, de sufletul celor morţi.. Intristarea-mi intrase în inimă, întristarea şi pustiul.

POESIS

M'am dus la Cluj. Am aşteptat să vină noaptea, pentru ca să mă duc la casa ei să văd ce se întâmplase cu ea. — Imi venise ideia să-i iert tot, trădarea ei, şi de-ar fi fost o scânteie de amor în ea, să o iau cu mine, să o fac nevasta mea. Inima mea era însetată de iubire, şi, ca cel ce se înnecă. îmi plăcea să mă ţiu de un pai chiar.

Noaptea era cam ploioasă şi norii sburau negri prin cer şi numai prin rupturile lor groase se vedea câte-odată luna. Am luat o lanternă mică cu mine şi, ieşind pe strade, am început a le străbate în plesnetul cel mărunţel şi zurnitor al ploii şi a o apuca, ieşit afară din oraş, peste câmpii inundaţi de şiroaie, care galbene înnecau iarba cea verde şi sfâşiind cu picioarele mele valurile ce nămoleau câmpia. Era întuneric de nu-ţi puteai vedea mâna. Am ajuns la casa ei. Am scos laterna şi aprinzându-o înaintea uşei de din faţă, voii să scutur uşa, dar văd că încuietoarea e sigilată de către autoritate. Ce să fie ? Asemenea tuturor femeilor ce trec din viciu în viciu, ea o fi căzut în datorii şi or fi vânzând, pe cale judecătorească, singura ei avere : căsuţa. Ce-mi pasă mie — trebuia să mai intru în casă, să-mi mai readuc încă odată aminte de singurele fericiri ale vieţii mele. Am rupt sigiliul de pe încuietoare şi-am rupt şi încuietoarea.

Am intrat înăuntru — şi 'n camera ei. Era ca în ziua întâia a amorului meu. Pianul sta deschis şi scaunul înaintea lui, înaintea gurii sobei stătea încă scaunul cu sprijoană, al bătrânului. Patul ei alb şi curat era lângă peretele stâng. Pusei lampa pe masă, şi privirea dădu de-o epistolă sigilată cu ceară neagră. O luai. Era adresată mie şi scrisă de mâna ei cea fină. Am deschis-o cu repejune şi-am citit-o. Era scrisă tremurat şi cerneala şirurilor era turburată de lacrimi căzute pe hârtie. O reproduc tot aşa cum era scrisă :

Amantul meu ! dulcele meu amant !

M'ai crezut trădătoare, desfrânată, şi ai luat lumea în cap. Da, am fost criminală, inima mea, criminală cum a fost Maria Magdalena. Tomo. nu mai cer iubirea ta, căci când vei citi aceste şire, n'ai mai putea iubi decât craniul cel îngropat şi ochii cei morţi ai unei fete nebune — nebună de amorul tău,

zdrobită de iubirea ce i-o impusese natura, de iubirea pentru bătrânul ei tată. Tata bolia — eu nu puteam câştiga nimic. Ce era să fac ? Să cerşesc — aş fi roşit. M'am vândut dar. Cu acest mijloc am căpătat bani mulţi, prea mulţi încă, — căci tata a murit. Să-ţi descriu ce-am simţit, după ce l-am înmormântat ? De câte ori am cugetat să mă duc la tine, să înconjur picioarele tale cu braţele mele — să te rog, să te conjur, ca să mă ierţi. M'aş fi făcut sclava ta, căci te iubeam. te iubesc ! — Am fost la Ioan. L-am conjurat să te îngrijească, i-am dat banii ce-i aveam, dar i-am cerut jurământ să nu-ţi pomenească nimica de mine. Inainte de-a pleca, el a venit la mine, şi mi-a spus în ce stare te afli ; — l-am trimis însă îndărăt, căci ştiam că prima ta cugetare va fi : sinucidere — căci eu ştiam că tu mă iubeşti, cum te iubesc eu... Intr'una din zile tu ai dispărut. Ce-mi folosea că mă vândusem, când tata murise, când tu te-ai dus ?... Am scris testamentul meu, în care te-am pus pe tine moştenitor al micei căsuţe... apoi am făcut foc în cămin, am închis uşile şi am închis şi oblonul — căci ideia-mi părea dulce, ca să mor de moartea de care-ai murit tu. In atmosfera năbuşitoare ţi-am scris ceea ce vezi. Apoi şezând lângă piano, începui a cânta valsul cel molatec, dulce, pe care l-am cântat când capul tău cel negru şi genial dormea în poalele mele. Să mai mângâi acea frunte de marmoră — nu mai puteam spera... Aşa că tu mă ierţi ? De-ai fi fost numai tu şi eu în lume — ce mult ne iubeam eu şi cu tine. Traversam codrii cei verzi până muream amândoi unu 'n braţele altuia, pentru ca în cealaltă lume să traversăm de braţ, doi îngeri, stelele cerului. Adio copilul meu ! Te iubesc ! Gândeşte-te la mine ; de voi putea, voi gândi şi eu *numai* la tine, *numai*. Nu mă respinge copilul meu — lasă-mă să fiu a ta...

A ta POESIS

Am citit şi-am recitit ce scrisese ea şi apăsam, plângând în hohot, ca un copil, şirurile ei şterse de lacrimi, de buzele mele vinete şi arzătoare. „Poesis ! strigam eu strângând aerul camerei la pieptul meu — „Poesis, iartă-mă !“ Mă aşezai pe fotoliul de lângă piano, în care ea murise, — atinsei clapele lui pe care fugise degetele ei aşa de delicate, aşa de frumoase, — şi durerea mea devenea din ce în ce mai dulce, din disperare, melancolie — Poate că sufletul ei curat adia dulce în jurul frunţii mele — Poate că ea, aeriană, îmi atingea părul.

îmi săruta fruntea mea Umblai mult prin casă, bântuit de idei când dulci, când amare. Apoi, desbrăcându-mă, mă culcai în patul ei cel alb. O visai alături cu mine — capul ei cel blond şi dulce pe pieptul meu — gura mea fierbinte pe fruntea ei albă... şi nu era nimica ! Strânsoarea în van, tandreţe în aer... nu era nimica ! Strângeam cu unghiile mele perina infamă, până ce somnul avu milă de mine şi-mi adormi mintea obosită !

Aş fi putut rămânea în căsuţa ei, care rămânea a mea, — aş fi putut să-mi petrec toată vieaţa citind şi recitind într'o nebunie dulce acea epistolă plânsă. scrisă de mâna ei, să o visez pe ea toată vieaţa mea — să o visez cum că umblă prin casa mea, cum că surâde la florile din fereastră, cum că veghiază cusând sau împletind asupra copilului meu. — Aş fi putut să-mi creez o fericire iluzorie, o familie iluzorie, o femeie ideal, — aş fi putut fi nebun. Dar la ce ? Apoi, oricât de lungă să fi fost acea nebunie, — totuşi fiecare îşi are momentele sale de trezie, momente în care sinuciderea e cugetarea cea dintâi — momente de urît, de scepticism, de decepţiune. De-aceia am luat lumea în cap... Acea epistolă conţinea toată istoria mea.

ADAOS

II.

[TOMA NOUR ÎN SIBERIA] *)

Basmul cel mai fantastic, istoria cea mai crudă n'au putut să-şi imagineze vreodată răceala cea mai putredă a acestor muri înalţi, a acestor bolte negre şi teribile ca înnoratul cer de noapte, a acestor zăbrele groase ca braţul de bărbat şi încolăcite ca şerpii. Prin aceşti şerpi de bronz pătrunde din când în când lumina galbenă a lunei, ce face să răsfrângă mur de mur în ţâşniri uriaşe şi fantastice — şi de aceste fantasme eu fug din colţ în colţ, lănţuit în lanţuri grele, cu ochii înfundaţi şi rătăciţi, târându-mi în braţe mormanul de paie mucede pe care dorm. Fug de o rază palidă, căci se întrupează în duh, în umbra cea urîtă a morţii ; fug de umbra unui zid, căci îmi pare un uriaş de piatră ce-şi ridică pumnii ca să mă sdrobească. Gândesc să-mi împletesc din razele lunei un lanţ ca să mă spânzur de el şi să mor. Gândesc să-mi izbesc fruntea idiot de pietrele negre şi pătrate ale murilor ca să-mi sparg ţeasta, să umplu pietrişul umed cu sângeraţii mei creieri. Adeseori mă prind pe mine însumi asupra acestor cugetări, mă prind de piept, mă sgudui, mă întreb : „Ce vrei să faci tâlhar de vieţi, vrei să te omori ?“ Apoi mă încovrig tremurând de frig sub un stâlp de piatră, îl cuprind cu îngheţatele şi osoasele mele mâni, îl strâng la pieptul meu, în care abia mai bate inima mea cea bolnavă, îl strâng cu furie, doar va avea milă şi mă va încălzi. Dar piatra e rece, rece... Suflu în îngheţatele pălmi, dar suflarea mea e rece ea însăşi. Inimă, inimă cum nu mai ai atâta căldură ? O stafie urîtă, bărboasă, cu părul bătut şi sur de praf, mă acaţăr în hainele rupte, mai mult gol, de zăbrelele de aramă şi-mi expun faţa şi pieptul la câte o aurită rază de soare, care de milă mai ajunge până la mine. Şi 'ntr'acest chaos uricios şi

*) Ms. B. A. R *2255*, ff. 178—179 (I-a dată ed. D. Murărașu).

pustiu nu mai am pe nimeni ! Adânc sub ziduri curg verzile unde ale Nevei, amestecate cu mari bolovani de ghiață. Cum nu-s și eu un bolovan de ghiață ? Vântul urlă înghețat și-mi aruncă ninsoarea cea măruntă 'n față ; o, e ger — cum nu-s și eu vântul cel cu ger ? ci-s om. Dumnezeul meu, om ?...

M'a dus în sala dreptății celei nedrepte. Era cel puțin cald în sala aceea. Masa era neagră, pe ea crucea pe un evangheliu. Fețele judecătorilor cu conștiința sclavă și cu fața rece și nepăsătoare ca arama, cu fruntea mică și stupidă, mă înfioară. Și cu toate acestea streangul ar fi fost o binefacere pentru mine. Am privit în fața acelor juzi ai gladiului și i-am rugat să-mi dea moartea. Ei au râs Știam eu ce voia să zică râsul lor. M'a dus îndărăt în închisoare, dar de astă dată mi-a dat haine proaste dar calde. Vântul șuera amar împrejurul zidurilor puternice și-și scutura toată zăpada în fruntea și 'n coastele murilor negri și fantastici. Neva e înghețată, o lună vânătă-roșie trece prin mijlocul norilor creți și de coloarea plumbului, și raze vinete pătrund prin zăbrelele groase. Deodată încuietoarea uriașe a ușii a început să se svârcole înlăuntrul ei întoarsă de-o cheie. Mi-am recomandat sufletul lui Dumnezeu, căci credeam că vin să mă omoare. Intră temnicerul cu barba roșcată și lungă, cu căciulă de blană, îmbrăcat el însuși în o blană, cu fața vânătă, cu un felinar. El era urmat de soldați cu săbiile scoase, care luceau slab în lumina felinarului Imi ordonă să mă scol.

Turnul unei biserici de pe Neva sună melancolic trei ore după miezul nopții. Ieșirăm din închisoare, în curtea înconjurată cu multe ostrețe de fier, până la gigantica poartă de piatră. M'am uitat înapoi să văd acel negru palat de uriaș, ce înălța în cer domul unui munte în patru colțuri. Deschise poarta. Afară aștepta o trăsură neagră asemenea carelor mortuare. Credeam că mă duce la supliciu. Mă sui. In fundul trăsurii ședea un bătrân galben ca moartea, cu capul pleșuv și încoronat de vreo câteva fire de argint, cu lanțuri grele de mâni și de picioare. Era companionul durerilor mele. Ședeam alături de el, dinaintea noastră ședeau soldații, dinapoia trăsurii cazaci călări. Bătrânul plângea. Cnutu cocișului pocni în aer și carul cel negru sbura, sdrobindu-și roțile de pietrele înghețate ale pavajului. Luna fugea prin nori — noi fugeam duși de o soartă de fier. Mă bucuram că o să mor în curând, dar vai, decepțiune ! Ieșirăm afară de barieră la o căsuță mică. Acolo ne coborîrăm din căruță ca să ne punem într'o sanie cu un cal numai, cu un soldat cu pușcă și cu un cociș înarmat și el. Sania sbura ca o nălucă a văzduhului prin câm-

pia cea albă, sub cerul arămiu. Sburam mereu asemenea viselor teribile ale poeților norvegieni, prin câmpii numai de nea, în urletul cel depărtat și flămând al lupilor, în vâjâitul geros al vântului, sburam la Sibir. Din ce în ce mai pustiu, din ce în ce mai șes ; nici lupii nu se mai auzeau, cerul era mai senin și luna era mai moartă ; nimica nu se mai auzea în pustia de zăpadă decât pocnetul vâjâitor al cnutei plumbuite. Numai din când în când treceam pe lângă o colibă acoperită de zăpadă, care fuma în pustiu. Acolo se schimbau caii. Am mers, am mers până ce am ajuns pe solul sibirian, unde era să mă colonizeze pe mine. Era aproape de marea înghețată.

Aici vânez ; mi-am cumpărat, din orașul sibirian, patine cu care colind pe ghiață nopți întregi, cu gândul apriat de a mă rătăci, de a da în apă... de a muri. Adesea sbor astfel noaptea prin câmpiile de ghiață, cu cojocul nins încât par un om de zăpadă, sbor ca o viziune a Nordului (păream că vânez depărtatele stele înnecate în Orient), ce vânează neguri și stânci de ghiață, ce se ridică verzi cu fruntea ninsă în razele lunei. Adesea răsare lumina polară cu înmiitele și sublimele sale colori și se resfrânge asemenea unui luminos vis ceresc în valurile verzi și întunecate ale Mării înghețate. Stâncile se îmbracă cu raze de diamant și safir, valurile par a trăi, neaua cea îndelungă a câmpiilor de ghiață ia colori fantastice, — și prin acea feerie lungă, frumoasă, teribilă, sboară lunecând o ființă vie, palidă ca o umbră, visătoare ca în noapte, cântând doine de primăvară... eu !

Stelele mari și aurite încununau frunțile munților de ghiață ale căror poale se pierd în valuri etern rebele, etern spumegânde ; prin ele vezi câte un animal de mare ridicându-și capul de femeie și lătrând dureros ; luna e o tablă rotundă de aur, mai mare și mai frumoasă, și câmpiile par a fi întinse, infinite oglinzi de argint sur. Calde doine de primăvară, doine de-ale lui Bujor contrastau dureros cu iarna eternă și-mi storceau lacrimi. Cine știe dacă într'o zi, rătăcit prin aceste câmpii de ghiață, nu voi cădea în mare, înmormântat acolo până la învierea morților, în fundul mării înghețate. Poate că acolo să fie frumos, să fie palate de smarald, să fie zânele valurilor turburi — ele însă blonde și cu ochi albaștri ca idealele lui Ossian. Și m'aș răsfăța pe sânurile lor albe ca neaua de argint, și le-aș săruta ochii strălucițí ca stelele și le-aș săruta buzele roșii ca roșul luminii polare. Se poate ca bătrânul și întunecatul Nord să aibă fetele lui de împărat în palatele mării mume, se poate cum că razele stelelor blonde să pătrundă prin înaltele bolți de smarald ale palatelor din

fundul mării. Se poate ca în acea atmosferă, care n'o fi decât un etern joc de colori prismatice ,s'ar găsi şi pentru mine un loc unde să dorm în reflecţiunea luminilor colorate, să cânt în cântecul absurd al valurilor. Imi place să privesc câte o stâncă uriaşe de ghiaţă şi să-mi închipuesc cum că e bătrânul şi îngheţatul rege Nord, care se uită, râzând cu vântul, în fundul mării unde-şi scaldă picioarele slabe, pe când nori cenuşii îi acoperă fruntea cu nişte plete sure de bătrâneţe. Dar adesea când aştept în câmpie ca steaua polară să se ridice din îngheţata mare — atunci când ea răsare mi se pare o strălucită faţă de sfântă, încununată cu raze de aur, o faţă frumoasă, o albă zâmbire pusă pe un palid corp în vestmânt de negură... Poesis ! Şi vântul urlă mai amar, şi valurile se scutură mai înfricoşate, şi stâncile râd şi şuer — numai eu stau cu ochii ţintiţi, asemenea unei statui, la acea stea polară, la acea faţă de sfântă. Aş fi vrut să mă prefac şi eu într'o stâncă de ghiaţă, să privesc etern la răsăritul stelei polare

III

[IOAN VESTIMIE] *)

1. Ioan Vestimie nici era predispus să fie un om mare, nici pretindea să fie. Se poate însă că era mai lipsit de invidie decât alţii, că recunoştea cu multă uşurinţă meritele altora şi nemeritele sale, din care cauză lumea-i zicea că e un spirit observator, deşi nu ştim că fineţea de observaţiune şi reumatismul unit cu bătaie de inimă să fi stat vreodată în legătură. Avem cu toate acestea să ajungem la halul moral în care justeţea pur şi simplu a vederii să treacă drept spirit de observaţie... dar nu e vorba de asta.

Vorba e de Ioan al nostru, care în toate zilele îşi urma regulat drumul dela căsuţa lui la cancelarie, dela cancelarie la o cafenea din colţ, unde citea jurnale ilustrate, de acolo la birt, dela birt acasă, fără ca în această circulaţiune a mersului său să se întâmple vreo întrerupere sau iregularitate, pe când din contră în pulsaţiunea şi în bătăile inimei sale se întâmplau foarte des iregularităţi.

Fie cauza aceasta, fie altele la mijloc, dar dela o vreme încoace Ioan, care avusese o memorie splendidă, începu să o piardă încetul cu încetul. Astfel s'a întâmplat ca 'ntr'o seară. voind să scrie o epistolă unei fetiţe blonde pe care o iubea cu credinţă de 16 ani şi mai bine, să-i uite cu totul numele fetei. A deschis un dicţionar de nume proprii, a alăturat terminaţii de nume femeieşti la orice literă a alfabetului — în zadar, numele ei a rămas uitat.

Prima lui ideie a fost ,că poate ar fi fost lovit de o amnezie **) parţială, că a uitat o literă din alfabet, a doua că în vasele craniului ar fi căpătat o umflătură care-i apasă creierul, şi multe alte idei ipohondrice îi veniră lui Ioan

*) Ms. B. A. R. 2255. ff. 268—280.

**) In text : afazie.

Vestimie. Opinia noastră este însă că Ioan închisese prea de timpuriu cahla dela sobă şi că-l durea poate capul.

Dar aceasta nu era, se vede, ideia lui. El se culcase şi începu a simţi o stranie amorţeală în braţul drept. Deşi era hotărîtor treaz, nu-i era cu putinţă să mişte acel braţ. Apoi urmă amorţirea piciorului stâng, apoi adormi în sfârşit.

Dar mult n'a ţinut somnul lui. El s'a sculat foarte uşor şi atât de sănătos din patul lui precum nu se simţise nicicând ; inima lui îi bătea cu vioiciune şi căldură, pasul era uşor ca acela al unei ciute. Erau zece ceasuri înaintea miezului nopţii. El se îmbrăcă repede şi plecă în oraş, intră în cafeneaua sa obişnuită şi începu să răsfoiască jurnalele.

Ceea ce i se părea ciudat din cale afară, e că „stâlpii de cafenele" îi luau jurnalele din mână fără ca să-l mai întrebe, mulţi din ei nici păreau a-l vedea, numai unii, şi anume aceia care se deosebeau prin fineţa palorii sau prin ochii prea adânciţi în cap, se uitau la dânsul şi suspinau. De ce aceşti oameni îi erau cu deosebire simpatici, nu ştia nici el.

La apropierea miezului nopţii, el simţi o uşoară nelinişte.

Plecând din cafenea, unde prin excepţie nu avusese nici cafeaua lui neagră, el îşi aruncă privirea pe unul din jurnalele de seară şi văzu cu mirare următorul lucru :

„Aflăm că astăzi la 7 ore de seară, D. Ioan Vestimie a încetat din vieaţă în urma unei violente bătăi de inimă. Nu putem decât să deplângem moartea prematură a unui tânăr, care pe lângă un caracter solid şi demn de toată încrederea mai avea un spirit fin de observaţie şi mult dreaptă judecată".

El nu-şi putea explica cine-i jucase festa ca să-l anunţe drept mort prin ziare.

Ieşind pe uliţă, o lună plină de toată frumuseţea împânzea cu razele ei turburi-străvezii oriunde găsea loc prin întunericul uliţelor. Ici bătea într'o firmă de croitor, dincolo prin ferestrele închise ale unui salon deşert, într'alt loc pe zidurile lungi şi albe ale unei curţi de biserică, curat o frumuseţe de lună. El se mira şi de această lumină nepomenit de dulce, dar şi de uşurinţa cu care umbla el, până ce însfârşit ajunse acasă şi se culcă. Se vede că începuse a miji de ziuă, căci cocoşii cântau şi el adormi adânc, foarte adânc, de astă dată fără să-i pese de cancelaria lui de mâine sau de alte treburi. In somnul lui cel adânc auzea însă mormăind prinprejurul ca nişte roiuri de albine, dar foarte trist, foarte melancolic. De mai multe ori voise să-şi scuture capul, şi-atunci, încordându-şi vederea zărea o mulţime de lumini aprinse, dar apoi

recădea repede în somnul lui adânc şi nu mai pricepea nimic di nacel murmur misterios şi tânguitor de roi.

2. Când se trezi a doua zi văzu că era seara, iar nişte prieteni de-ai lui jucau cărţi la o masă El dete „bună seara" cu un glas cam răguşit şi ei deodată veniră toţi şi se uitară uimiţi unul la altul.

Numai unul care era mai obraznic dintre ei, Alexandru. zise : „Măi hoţule ! stai acolo şi dormi, doar n'ai poftă să ne strici landsquenetul".

Ceilalţi începură a râde, ba unul îl trase de picior.

Ioan nu ştia dece, dar purtarea aceasta era atât de supărătoare pentru el, încât se sculă şi ieşi tăcând din casă. Ceea ce-l mira era însă că se culcase desbrăcat şi se trezise îmbrăcat în hainele lui cele bune, negre. Astfel ieşi pe uliţă. Căzuse cea dintâi ninsoare şi pe zidurile de-a-lungul uliţelor el văzu pe ici pe colo câte un copilaş îmbrăcat bine, făcând bulgări de omăt şi aruncând unu 'ntr'altul. Erau veseli şi râdeau copiii.

— Măi băiete, cum te chiamă ? îl întrebă el pe unul.

— N'am nume, n'am fost botezat, zise copilul râzând.

Acelaşi răspuns i-l dete al doilea copil.

Astă seară el nu mai merse la cafenea, dar se aşeză în portalul teatrului, ca să admire femeile cele frumoase, care ieşeau dela spectacol.

In curând văzu ieşind roşie ca o roză şi blondă ca un caier, cu un capişon alb-vânăt în cap, princesa B., una din frumuseţile marelui oraş.

Lui îi plăcuse de mult acea princesă înaltă şi bărbată, tânără şi frumoasă, puternică şi dulce totodată. Dar de unde şi până unde ajunge el la cutezarea de-a se sui alături cu ea în cupea, a-i pune braţul pe după gât şi a o săruta ?

„Şezi binişor", zise ea zâmbind şi prefăcându-se a se apăra

Curând ajunseră la palatul frumos al damei, el îi dete braţul şi se urcă cu ea pe scări în sus ; prinţul îi văzu şi nu rămase deloc scandalizat, ba ea îl ţinu de mână pe bietul băiat şi-l trase după sine în buduarul ei, îmbrăcat în vioriu şi alb. Fără nicio jenă, ea începu să se desbrace şi, cum el îi înconjură grumazul gol şi alb cu braţele, ea zâmbea şi se uita în ochii lui atât de adânc şi cu atâta fericire şi dragoste ca şi când l-ar fi cunoscut de zeci de ani.

Dar lui însuşi purtarea aceasta nu-i părea deloc ciudată. Trupul cel dulce şi alb ca zăpada al acestei minunate femei i se părea atât de sfânt, de atâta îngerească curăţie, încât i-ar

fi fost ciudă dacă ea s'ar fi ruşinat de a i-l arăta, cu atâta libertate. Ea se uita în oglindă. Apoi se uită lung şi visător la dânsul, ca şi când ar fi fixat un punct în perete, şi zise: „haide vin, vin de dormi lângă mine!"

O candelă cu lumină trandafirie răspândea raze slabe pe vioriul perete ornat cu flori de argint, pe cerul violet al patului garnit cu broderii albe şi fine; frumoasa statue vie se urcă în patul ei ca Suzana în baie şi bietul băiat se aşează lângă ea sorbind-o cu ochii şi mângâindu-i sânul.

Ea zâmbea mereu, cuprinsă ca de un vis ceresc, se întindea leneş în patul ei moale şi-i şoptea foarte încet: „Ce băiat cuminte şi dulce eşti tu şi cum te-am iubit din momentul în care m'ai privit cu ochii tăi cei suferitori. Şi ce dulce e dragostea când nu o ştie nimeni, nimeni în lume. Tu nici visezi cât te iubesc eu, nu-i aşa? Nici visezi că suspin după tine ca turturelele noaptea, ba nici ai cuteza de a visa. Dar parcă tu ai ştiut vreodată ce frumos eşti şi că te prăpădeam din ochi de drag ce-mi erai? Numai nu fii nebun, nu te lua după mine ca să te vadă alţii... Aşa... în taina buduarului, când nimeni nu mă ştie, când sunt numai eu şi, cu tine, singuri, atunci te iubesc mult, mult".

Ea îşi subţia buzele şi Ioan o sărută cu foc. Ea îl ţinea la piept şi-l strângea, până ce adormi în braţele lui.

Sub candela cu lumina trandafirie, el desveli încet acea figură cerească, de-o curăţie şi de-o fineţe ca marmora, îi sărută picioarele ei în ciorapi à-jour şi se uită ceasuri întregi la ea, cum dormea atât de lin încât nu i se auzea răsuflarea deloc şi numai ridicarea regulată a sânului şi o uşoară umflare a nărilor fine dovedeau că ea trăieşte.

Dar, cum sosi miezul nopţii, îl apucă un frig în spate. El se plecă încă odată peste faţa ei şi o sărută lung-lung până ce i se păru că buzele sângerau, apoi se ridică repede şi plecă acasă.

Ajungând acolo văzu pe amicii lui adormiţi cu cărţile în mână. El se culcă şi adormi iarăşi repede.

3. A treia zi un murmur într'adevăr foarte tare se-auzea împrejurul capului, ba i se păru chiar că-l poartă oameni pe sus. Cu toate astea, cu toată voinţa din parte-i nu putea mişca nici braţul din acea cumplită amorţeală, nici piciorul; ceea ce simţea însă în suflet era o extremă mulţumire, un sentiment de uşurare a inimii.

Când se trezi acuma, se trezi nu acasă — ci într'o grădină mare şi frumoasă, pe arborii căreia atârna omăt. Vreo câţiva

copii se jucau cu bulgări de zăpadă şi fugeau repede prin grădină, iar într'un alt loc văzu o fată tânără îmbrăcată în alb, foarte foarte palidă la faţă şi cu ochii pe jumătate deschişi numai. El se apropie de ea, iar ea-i zâmbi şi-i întinse mâna.

— Mergem amândoi în oraş, nu-i aşa ?

— Desigur, răspunse Ioan, deşi or să râdă oamenii de noi.

— Las' să râdă, zise ea. Acuma râsul lor n'are nici un înţeles. Alaltăieri încă aveau drept să râdă şi râsul lor şi vorbele lor mă dureau, azi...

— Ai dreptate, dar unde mergem ?

— Ce fel ? Tu nu ştii încă,? Dar voi să-l mai văd odată ; el doarme acum şi visează la mine şi sufletul lui mă atrage, mă atrage ca un magnet...

Ciudat era că Ioan nu se prea mira de întâmplările lui. Mai întâi avea sentimentul că-şi pierduse în parte memoria, apoi sentimentul că, cu uşurinţă poate intra oriunde voieşte, poate face tot ce voieşte ; al treilea sentiment, dar cel mai energic din toate, era că toate acestea se petrec într'un vis aievea, a cărui noţiune fiziologică este o durere uşoară la tâmpla dreaptă,

De astă dată el se duse întâi acasă. Alexandru dormea horăind în patul lui. „Măi Alexandre, scoală-te" — zise el. Alexandru se sculă speriat şi dibui prin întuneric după un chibrit.

— Ce cauţi chibrit, nu vezi destul de bine ?

— Ba văd, dar trebuie să-mi ţin mâna la ochi.

Pe Ioan îl trecu atunci un fior de bucurie El ştia prin inspiraţie că, dacă va şopti acum trei cuvinte magice, pe care le ştia cine ştie de unde, Alexandru are să devină el.

— Iţi ghicesc gândul, zise Alexandru, dar te înşeli. In soare trebue să mă uit cu mâna la ochi pentru ca tu să mă poţi face...

Cel din urmă cuvânt Ioan nu-l auzi, căci glasul iubitei lui îl chema.

Ea sosise cu o trăsură la scară :

„Hai la bal, hai la bal — zise ea — toată seara am să gândesc numai la tine".

El se sui alături de ea, îi cuprinse strâns talia şi văzu că ea plânge.

— De ce plângi Anna ? întrebă el.

— Doamne, mă mir cum mai întrebi, sărmanul meu amic. Tu nu ştii că eu am aflat ?

— Ce-ai aflat ?

— St ! să n'audă nimeni, căci nimeni nu ştie

El intră în sala de bal. Cântece, vuiet, danţ... dar mai ciudat i se părea că orice femeie îi zâmbea, că-l lovea peste obraz cu evantaliul, chiar fetele cele mai ruşinoase nu se jenau deloc de el. Dacă una ajunsese până a-l ruga să încheie calţaveta şi cu toate acestea, deşi era cea mai veselă, era însă foarte de treabă.

Când muzica reîncepu, el o acompaniă cu glasul, mai întâi încet, apoi tot mai tare. Lumea era răpită, dănţuitorii de vals sburau răpiţi, şi fermecaţii muzicanţi îşi mânuiau cu o demonică măiestrie instrumentele, iar el cânta, cânta, când încet, când tare, ca un glas de vânt trecând prin harfa lui Eol.

Şi cu toate acestea nimeni nu băga de seamă că el cânta. Din contră toată lumea se uita la un violonist beţiv şi ofticos a cărui vioară s'auzea într'adevăr ca un melodios ţipăt de durere, care inspira şi celelalte instrumente...

[MOȘ IOSIF] *)

Astfel cum ședea pe scaunul lui, plecat cu pieptul înainte, fiindcă scaunul nu avea spete și sprijoane, cu mâinile căzute cruciș peste genunchi, fruntea lui puternic lucrată căpăta, prin poza aplecată, un fel de căutare adâncită, părul prin poziția asta era urcat în sus, parte îi cădea fără ordine peste tâmple — unele vițe umpleau fruntea cu argintul lor mătăsos, parte se mai ținea urcat dar înfoiat în vechea lui ordine. Ochii adânciți în boltiturile lor, păreau a fixa un punct, sub încreștitele sprâncene, buzele gurii se umflase crețe în meditațiune, iară barba îndoită de aplecarea pieptului își rostia în sus capătul stufos și argintiu, dând întregii fețe o arătare nemulțumită și rebelă. Lumânarea subțire și încolăcită de ceară arămie, care stă lipită de masa plină de cărți deschise, întindea mucul negru și crestat și lumina roșie și turbure în cameră, abia ajungând icoanele călugărești de pe pereți — adâncind umbrele în fața visătorului sihastru și îngălbenind părul său cel alb și trăsăturile cele bătrâne ale feței. Mâna mică și păroasă întorcea cu degetul muiat paginile unse ale unui manuscript grecesc de astrologie, zugrăvit cu cercuri de figuri geometrice roșii. Literile începătoare ale fiecărui capitol erau ca de tipar și roșii. Ce căta el în acea carte? Adesea nimerea între foi zăloage de mătase cadrilată și verde; acolo-și oprea privirea mai multă vreme, apoi iar întorcea și scria cifre pe o hârtie însă bisericească — adică cu slove; o tăcere adâncă era în cameră și numai pana cea veche de gâscă scrâșnia pe hârtia vânătă și grunjoasă și sunau izbite călimările pline cu o cerneală cleioasă și oțetită. In urmă el închise manuscriptul vechi, plin de note marginale

*) Ms. B. A. R. *2286*, ff. 2—5.

scrise foarte mic, și legat în pergament ; îl aruncă cu nemulțumire peste o claie de cărți și-și netezi barba cu expresia unei profunde neîndestulări de sine însuși.

Moș Iosif avea un defect foarte mare. Cu o măiestrie rară el știa să se înșele pe sine însuși. Toate deslegările pe care i le însufla mintea lui sănătoasă și ageră, el gândia că porneau numai din combinările astrologice, în care el încifra aceea ce nu era în ele. Unde mintea lui proprie nu-i da o deslegare, acolo nici astrologia greacă n'o putea face nemijlocit. Ea aproba numai a posteriori, ceea ce el pusese în calculele sale a priori.

Adesea îi era greu de vieață, nu pentrucă trăise prea mult, ci pentrucă ajunsese cu capătul până într'o vreme a cărei înțelegere-i lipsea. Nu că doar ar fi prețuit pe oameni moderni, ori ar fi crezut în superioritatea lor spirituală. Cu drept cuvânt presupunea, cum că ei nu au decât lustrul exterior al unei culturi, pe care nici n'o înțeleg, nici nu știu s'o reprezinte — toți acești oameni tineri erau atât de deșerți, atât de lipsiți de cunoștințe, încât i-ar fi fost lesne să-i rușineze prin întrebările sale, de natură mireană chiar. El era un polihistor considerabil, dar miile de cunoștințe grămădite în cap se cristalizează împrejurul unui sâmbure singur, mai presus de orice îndoială : *biblia*. El avea destule cunoștințe astronomice spre a ști că stelele nu sunt scântei semănate pe bolta cerului numai spre plăcerea oamenilor, dar lucrul din biblie pentru el avea un înțeles adânc. După el fiecare atom era centrul lumii întregi, adică al nemărginirii, și fiecare sta în legătură cu toate lucrurile lumii. Fiecare, după ideia lui, era numărat de ochiul lui Dumnezeu și neapărat în existența sa, — și unul din lume cade și toată lumea se turbură și cade. De aici consecuența, că omul poate fi influențat de o stea, adică : o lume întreagă cu popoarele ei, cu vieața ei poate influența asupra unui individ omenesc — precum iarăși cine știe dacă pământul nu are influență asupra unei persoane a unui glob depărtat. Aceasta era legătura dintre cunoștințele lui pozitive și între astrologia lui.

El nu găsea nicio contrazicere în Biblie, unde toată lumea se zice a fi fost creată pentru bunul plac al oamenilor. Dacă lumea-i mărginită, fiecare punct e tot așa de bine centrul ei, ca și cele ce-l înconjoară, așa dar lumea-i făcută pentru plăcerea fiecărui din centrele sale și aceeași măsură, fiecare zice că *numai* pentru el, și-i drept, căci el tot în lume, dacă ar muri cu desăvârșire, lumea ar fi moartă pentru vecie. Cu deosebire naturile bogate trebuiau, după părerea lui [să fie]

în legătură cu o stea Căci de ce sunt toți oamenii înțelepți și mari, gândea el — căci altfel sunt tot asemenea ? Prin aceea se deosebesc, pentrucă unii au în ei o rază cerească, care-i face să fie pătrunși de puterea asupra firii unei stele, iară ceilalți, născuți din lut și nefiind în legături decât cu coaja pământului, sunt robi cu duhul, și fericiți numai atunci dacă, oamenii insuflați prin mișcarea stelelor de Dumnezeu însuși, se pun în fruntea lor și le prescriu destinele.

Să nu se creadă cumva că, în urma explicărilor vechilor teologi, el era geocentrist. Este drept cum că pământul a fost creat înaintea soarelui, zicea el. Tocmai așa cum un ceasornic face și pune pe rând toate roțile și pana ceasornicului, așa Dumnezeu mai întâi pământul l-a făcut ca o roată neînsemnată, și după aceea abia a făcut roata cea mare și mijlocul sistemului : soarele. Istoria veche era pentru el o pregătire la Creștinism, evul-mediu era plantarea lui ; iară vremile viitoare vor face din pământ grădina Domnului. Astfel Biblia era sâmburul întregii manieri de a privi lumea, și a cugetărilor lui. Știința pozitivă o știa să o împreune cu învățăturile Bibliei foarte ușor și cu multă isteție — nu tot așa însă ideile speculative ale celor noi. Acestea erau pentru el erezii păgânești. El zicea că învățăturile nici unei științe pozitive nu dau omului dreptul și pretextul de a se îndoi de Biblie. El nu afla nicio ruptură între aflările celor noi, de câte auzia și el, și între Cartea cărților ; dar o găsea între Biblie și ceea ce mulți din oameni se sileau, după el, a găsi în aceste experiențe.

Aceste fundamente ale criteriului său sufletesc, erau acum la bătrânețe rădăcina unei nemulțumiri pe care el nu știa să și-o explice. Oricând venea în contact cu vreun om tânăr, de care se lipeau ideile Apusului, el se simțea lovit de o lume cu totului nouă în toate ale ei, o lume nu mai bună, nu mai frumoasă, dar cu totului alta. Și ceea ce-l jena mai mult, era că această lume contrazicea în curentul ei curentului acelui pe care el și-l pusese ca țintă istoriei omenești.

El citise, încă în tinerețe, scrieri de ale enciclopediștilor, dar ei îi insuflau apatie. Dovezile lor îi păreau silite, căci se îndreptau toate contra unei axiome, pe care el nu permitea nimănui s'o nege : atotputernicia lui Dumnezeu. El își închipuia că un om trebue să fie bolnav sau foarte nenorocit pentru ca să compuie cărți contra Bibliei.

De aceea mirarea lui era mare când vedea că, pe zi ce merge tocmai aceste idei se lățesc pe care el credea ca un pas înapoi al lumii, iar nu unul înainte. De aceea el se

îndoia dacă lumea aceea înaintată, la care semenii lui îşi trimeteau copiii, era într'adevăr înaintată. Aceste îndoieli apoi îl făceau să consulte astrologia ; dar fiindcă el singur nu ştia ce să-şi răspundă, de aceea astrologia răspundea lucruri, al căror înţeles obscur, el nu-l pricepea. Dacă răspunsul ar fi fost latent în el, dacă el l-ar fi presupus înainte de a întreba cartea lui, atunci desigur, că ar fi ştiut să puie sensul tocmai ce-l voia fără să ştie, în spusele obscure ale libelii lui. Astfel însă, adesea în deplina nesiguranţă în privinţa celor ce întreba, el se simţea neliniştit şi se îndoia adânc de mintea sa proprie.

[VASILE CREANGĂ] *)

Pe când ţara de jos a Moldovei e semănată de coline care arată primăvara, cu brazdele lor răsturnate în soare, nişte muşuroaie mari şi negre, în ţara de sus colinele devin dealuri şi văile râpe. Cele dintâi înalţă coaste albe şi neroditoare de lut, prin râpele adânci cresc ierburi mari şi nepăscute, pietre grunţuroase dar fără consistenţă se văd clădite ca pereţi de humă cenuşie şi umedă şi prin adâncituri de bălţi şi păraie leneşe se aşează pe grunjurii pământului o silitră albă şi strălucitoare ca bruma. Spata dealurilor e adesea întinsă, seasă ca palma şi de o productivitate mare şi regulată, de aceea adevăratul grânar al Moldovei rămâne ţara de sus. In văi şi deasupra râpelor neroditoare stau risipite satele, pe planul dealurilor arătura. O deosebire dela această regulă face însă valea Siretului şi a Sucevei, care prin perspectiva sa frumoasă, prin mândra arătare a dumbrăvilor sale şi prin acea întinsoare molatecă şi strălucită, sub bolta ce pare a fi etern albastră, pare un rai pământesc.

Pe valea Siretului întinsă sub arcurile de safir ale cerului, ale căror fluvii de aer tremurau de căldura soarelui de vară, stau risipite sub întunecata lor umbră de păduri şi dumbrave, dosind printre ele sate întinse, înconjurate cu şanţ, ale căror căsuţe mici şi acoperite cu pai şi stuf dogorît, par ca nişte stupi scunzi, şi din fumul ce le umple atmosfera biserica-şi ridică turnul ei boltit şi rotund, acoperit cu tinichea albă care străluceşte frumos în soare, ca o argintoasă gândire din mijlocul satelor cufundate în tăcere şi a verzii şi întunecatei lumi a pădurilor.

Siretul, în vărateca lui lene e oprit adesea în drumul său de iazuri mari, înconjurate cu papură ce-şi înalţă ciucălăii

*) Ms. B A. N *2255*, ff. 162—167 — *Inedită.*

copți în soare, cu stuf cu mătăsurile mohorîte ca blana de urs și roz verde. Pe malurile iazurilor jur împrejur mătreață de un verde tânăr strălucește ca mătasea, iar la mijloc ochiul verde cel clar al apei pare negru, reflectând în el umbra lumii ce-l înconjoară.

Pe câte un plan mai ridicat se văd curți văruite cu îngrijire, cu arătarea plăcută și liniștită. Ferestrele dreptunghi strălucesc în soare, în cerdacul nalt duc scări curate — în fața curții se întinde o ogradă mare în semicerc, înconjurată cu zăplaz șindrilit ,umbrit de plopi, salcâmi sau nuci. In dreapta curții care se numește „sus", sunt în genere grajduri și hambare, în stânga acarete, pentru bucătărie și servitori numită „jos", iar dindosul curții se întinde 'n pătrat cu șanț pometul, florăriile, via și prisaca.

Aceasta este arătarea stereotipă a satelor și curților, fără privire la modificațiunile întâmplătoare, care individualizează pe fiecare din ele.

Caracterul vieții de sat este liniștea și tăcerea. Ziua oamenii fiind la lucru, numai copiii se joacă cu colbul drumului, babele de tot bătrâne șed torcând la umbră pe prispă, și moșnegii adunați la crâșmă își petrec restul vieții lor bând și povestind. Abia seara, când satul devine centrul vieții pământului ce-l înconjoară, se începe acea duioasă armonie câmpenească, idilică și împăciuitoare. Stelele izvoresc umede și aurite pe smalțul cel adânc și albastru al cerului, buciumul s'aude pe dealuri, un fum de un miros adormitor umple satul, carele vin cu boii osteniți, scârțiind din lanuri, oamenii vin cu coasele de-a umăr, vorbind tare în tăcerea serii, talangele turmelor ,apa fântânilor, cumpenele sună, scrânciobul scârțîie în vânt, câinii încep a lătra și prin armonia amestecată s'aude plin și languros sunetul clopotului, care umple inima cu pace.

Intr'un asemenea sat stătea pe deal curtea bătrânului Creangă. Ea avea forma descrisă mai sus. Infundată în cercul curții, înconjurată de pomet, albă și învitatoare, ea avea un cerdac încăpător, în care sta bătrânul seara cu ciubucul în gură și cu fesul pe ceafă, uitându-se melancolic la priveliștea ce se întindea sub ochii lui. In această curte se născuse Iorgu.

Să ne familiarizăm cu casa întreagă în simpla ei frumusețe și cu copilăria eroului nostru.

Cuconul Vasile Creangă era bogat și om bun de suflet. Oamenii din satul lui și din cele învecinate, povesteau că el are 'n pivniță boloboace de irmilici și dimerlii de gal-

beni, dar — lucru ce se întjmplă rar — nimeni nu-i bănuia aceasta. Se 'nțelege că boloboacele și dimerliile erau creațiuni ale fanteziei — însă într'o scatulcă veche de fier, ce era surubuită de podelele unui ietac mic, se adunase, din moșistrămoși, fără avariție dar cu economie, mulți ochi de vulpe și mulți bani albi, încât rafturile ei n'ar fi fost pentru nimenea indiferente.

Creangă era un bătrân bun și prietenos, vesel și glumeț la petreceri, îngăduitor cu supușii lui și unde trebuia își punea și el mâna ca să mai ușureze greul ; el nu învățase multe 'n vieața lui, pe vremea aceea nici nu se cereau multe, dar avea o înțelepciune și o isteție firească, care prețuiau mai mult decât pretențiosul semidoctism de azi.

Astfel veșnic la moșie, vieața-l costa puțin, deși trăia ca un Vodă — căci, dacă cunoaște cineva mai deaproape vieața din curțile boierilor mari, acela va trebui să conceadă că ei știau a cristaliza împrejurul lor un fel de curte, compusă din boiernași sărăciți, care slujind își recâștigau pe încetul o avere din care să poată trăi fără grijă, din rude scăpătate, încă pline de deșertăciune, care trăiau pe seama vărului avut, din refugiați străini, poloni, unguri sau nemți, care mai la velniță, mai la gospodărie, mai în cancelaria domeniilor, formând o clasă de amploiați, din călugări, feciori de boieri, care înconjurau mânăstirea spre a trăi bine pe moșiile și la curțile cunoscuților lor ; afară de aceea un popor de servitori, țigani și străini, care „jos" trăiau sfădindu-se și clevetindu-se la boieri unul pe altul. Capelmaistru curții era în genere vreo cioară bătrână și isteață — care știa cântece bătrânești, doine, hore, cântece de lume, — ba nici poetul nu lipsea, reprezentat adesea prin persoana vreunui scriitoraș ori dascăl de copii isteț, care făcea acrostihuri pentru doamna, și la zile mari fintosmosuri nimerite pentru lăutar. Astfel era și arătarea curții lui Creangă la a cărei componență caracteristică vom reveni mai târziu.

Femeia cuconului Vasile era cu mult mai tânără decât el și încă destul de frumoasă. Ea era o damă naltă și foarte albă la față, avea ochi mari și albaștri, fața lungăreață și plină, nasul foarte corect, iară gura ei roșie purta totdeauna acel surâs voluptos și satisfăcut, care-l au femeile frumoase și fără de dorințe. Fruntea ei boltită, sub un păr castaniu împletit cu multă măiestrie și unit dinapoia capului cu un pieptene de aur ; mâinile dulci și pline, cu degete lungărețe, ea se plimba totdeauna gătită când prin grădină, când prin odăi, fără a vorbi niciun cuvânt. Umbla cu acea superbă maiestate

în salele nalte ale casei sale, ca acele regine din epopeele nordice, care cu voinţă ţin mărirea casei şi a neamului. Ea era de o blândeţe rară, însă niciodată într'atâta încât să nu rămâie mândră, şi niciodată atât de mândră încât în faţa ei să nu rămâie urmele unei neşterse şi adânci blândeţe. Când şedea, nu avea ţinuta plecată proprie femeilor înalte — splendidul ei bust de marmoră rămânea drept şi mândru, ai fi gândit că se simte pe tron.

Bătrânul o iubea nu pentrucă ar fi existat doar vreo afinitate sufletească între ei. Din contra, ea avea un fel de spirit de o înnălţime religioasă, el cugeta mireneşte ; ea avea mult simţ pentru muzică şi poezie, el le privea numai ca distracţiuni de care un om nu poate scăpa ; în fine peste toată vieaţa ei era răspândit un fel de farmec poetic — el era proză, deşi proză bunomă ; el iubea pentrucă era frumoasă, de o nobilă cuviinţă, care-i impunea, şi pentrucă-i dăruise un copil, pe care-l iubea precum numai un om îşi poate iubi copilul său.

Iorgu era încă în epoca pantalonilor cu basma, un copil frumos şi plăcut. Cu ochii albaştri ai mâni-sa şi cu părul cel negru al tătână-său, cu faţa albă şi gingaşe de ai fi tăiat-o c'un fir de păr, şi curios ca un motan, el îşi crea multe plăceri domestice, care altfel nu supărau pe nimenea. Duşmănia lui cu gânsacii şi cu gâştele cu pui, amicia intimă cu Şoltuz câinele dela stână, pe care umbla şi călare, puii de gâscă mici pe care-i închidea în cuşcă, să vadă de-or cânta cum canarii, în fine stima ce-o avea pentru moş Miron prisăcarul, care-i spunea poveşti şi-l ţinea pe genunchi. sunt amănunţimi neinteresante. Adesea se ascundea în câte-un saltar de sicrin, ca să nu ştie nimeni unde-i, ori în vreo ladă veche cu lumânări de seu, din care ieşea uns ca dracul. El observase că nu pe el ci pe dădacă o batjocoresc totdeauna, de aceea nu trecea zi fără comedii .Dădaca lui era roaba Maria-ţiganca, dar era clar cum că ea nu putea fi fiica tătâne-său. Ea era de-un boi mijlociu, dar naltă în trup, pentrucă era subţire. Cu păr negru şi totdeauna pieptenat cu îngrijire şi acoperit cu un barij verde, ochii ei mari şi sprâncenaţi aveau o nespusă dulceaţă. Buzele mici şi subţirele se încreţeau de un fel de mândrie, rochia verde de lână cu piepţi strânşi îi da un fel de mlădioasă graţie, pentrucă era albă ca omătul, iar mânecile totdeauna suflecate trădau nişte braţe de alabastru. Pe piept îi cădeau şiruri de hurmuz sur ca mărgăritarul...

[Manuscrisul este întrerupt]

Poetul Porfiriu Rufă spunea adevărul... Este caracteristic pentru gineri, că mai toţi seamănă cu ai regelui Lear. Şi Dumnezeu îl ştie, că el nu era omul ca să ceară lucruri mari dela gineri-său. Un loc la masă şi unul la sobă şi acel cuviincios respect. El îşi ridicase fesul asudat de pe fruntea asudată şi netedă, pe care erau de dinapoia capului şuviţe de păr alb ca argintul şi-şi scoase din sânii antiriului basmaua mare neagră cu flori verzi şi tabacherea zugrăvită cu o turcoaică cu ciubucu 'n gură.

Şi-apoi ai mai auzit că nu mai trăesc sub un acoperământ cu dânşii.

Nu — zice Rufă — luând din chiseaua cu dulceţi, pe care-o adusese pe o tablă frumoasă Maria, ştii cum era vadu din vie, vere, unde în urmă nu mai şedea nimeni decât prisăcarul şi vierul, acolo m'am mutat şi eu. Rele zile am mai ajuns că nu-şi cinstesc nici copiii părinţii...

Rele — zile.

— Şi apoi Maria (. . .) fata mea, şi-apoi zi tot frumoasă rămâni decând te ştiu, pui de femeie ce eşti, se'ndreptă Rufă către ţigancă ; vine vara, vine iarna, vine primăvara şi-apoi iar vara şi Maria tot aceea ; cum, spune-mi tu, prin ce farmece rămâi tot aşa cum ai fost în douăzeci de ani. Insă ea se (supără) acum...

— D'apoi că încă nu-s aşa mare de ani cum socoţi, zise Maria râzând, şi-apoi nici n'ai dece te mira atâta boerule, eu îs înţeleaptă, adăugă cu cochetărie. Cum ţinea tablaua întinsă, se vedeau gropiţele ale mai tinere în coatele mânilor.

— Şi-apoi ia zi-mi, cam ce vânt te aduce pe la mine Porfirie. Mă bucură că nu-s cel din urmă pe la care te abaţi, zise Vasile privind c'un fel de compătimire la arătarea săracă a bietului văr. Antiriul era cam ros la piept ca un cobzar şi încă coatele nu erau tocmai (. . .).

— Oi încărca .. ce mi-i da, răspunse acesta umil şi cam cu ruşine, până (l'atâta) aşa spun vere.

— Nu aşa, nu aşa, vere, că-i lua tu ce-i vrea şi ce ţi-o trebui. Dar rămâi vreo câteva zile la mine ca musafir. Şi-aşa cam tot singur la ţară, mi se şi mai urăşte ; om vorbi de cele trecute, de pe când eram holtei, de pe când umblam să stricăm casele oamenilor, adaose el râzând — şi uită şi tu ce-i pe capul tău... ştii vorba ceia : capu' să trăiască, belelele curg.

— Drept ai, bine zici, zise Rufă, ştergându-şi cu vârful mânecii o lacrimă involuntară... capul să trăiască, că belelele curg din mila Domnului... Dela Dumnezeu vin toate şi bune şi rele, şă le primim aşa cum vin, dacă nu le putem schimba.

Frumoasa damă de casă se ivi, şi Porfirie-i sărută mâna. Stătură de vorbă până la prânz, când Maria-i chemă în sufragerie. Sufrageria era plină de persoane, care aşteptau să se aşeze după boieri. In frunte Vasile-i (...) locul lui Rufă şi pe rând şezură toţi, încât nu rămăsese loc pentru copii. Ei au fost nevoiţi a şedea la o măsuţă scundă lângă robi, adică Iorgu, Marin şi Ion al Mariei, care era privit ca copil de casă.

— A trebuit să mai vie şi Rufă, şopti Ion încreţindu-şi sprincenele, ca să avem să şedem la masa mâţelor.

— Eşti nesuferit Ioane, zise Anica, acuşi te spun mamei.

— Spune, se răsti el.

— Taci, zise Iorgu, aţintind ochii lui albaştri cu fermitate asupra copilului pretenţios. El crâşni din dinţi.

Boierul de casă obişnuia se vede a şedea cu toate rudele şi cu toţi servii de-o ordine superioară la una şi-aceeaşi masă. E drept că cei mai mulţi din aceştia erau de neam, deşi săraciţi şi s'ar fi simţit atinşi dacă lucrurile mergeau altfel.

Aproape de Rufă în dreapta şi 'n stânga lui şedea Vasile cu frumoasa lui nevastă, iar de amândouă laturile mesei cea lungă şedeau deosebiţi meseni, fiecare caracteristic în felul său. Vechilul moşiilor, un om cu faţa arămie şi cu barba castanie, îşi aţintea cu lăcomie ochii verzi la felurile de bucate ce le aducea sufragiul şi-şi ştergea degetele pe surtucori de vestă, nicicând de şervetul curat ce sta înaintea lui. Un văr al boierului, cu părul roşu amestecat cu viţe albe, cu fruntea mică şi cu ochi ca zărul, îşi răsucea mustăţile de praporcic rusesc sub nasul lui roşu şi privea cu plăcere la garafele de vin dinainte-i. Stalmaistru vorbea în sine, ungureşte se 'nţelege — iar doctorul de casă, un neamţ cu faţa rasă şi plină de creţi, ca o (ploscă) mare şi ochelari verzi, tuşea din când în când, netezindu-şi barba pe care n'o avea. Farfuriile mereu schimbându-se, vinul roşu şi alb sclipea turnat în pahare şi încet încet se stabili acea veselie firească care însoţea orice prânz îmbelşugat. La coada mesei şedea bietul scriitoraş. Surtucul lui cel negru (el umbla îmbrăcat nemţeşte) era periat cu multă îngrijire, părul de pe tâmple era pieptenat cu 'n fel de cochetărie peste urechile cam lungi — mâinile lui mici şi slabe atingeau cu 'n fel de frică mâncarea şi farfuriile, şi vinul îl sugea cu vârful buzelor ca femeile. Faţa lui era palidă ca o mască de ceară albă. Ochii negri şi desigur slabi aveau o dulceaţă potolită. şi s'ar părea că are pânză neagră peste lumina lor.

Lângă el şedea un frate al stăpânului, cel mai mare ; frun-

tea lui era naltă şi boltită cu măiestrie şi pletele galbene de albe în (adevăr), faţa blândă, rasă cu îngrijire. El îşi netezea din când în când mustăţile şi nu vorbea mai nimica, deşi ştia atât de multe. Acest om avea o istorie ciudată. Cu-o adâncă plecare religioasă, el se hotărîse a merge 'n mânăstire, dar în urmă şi-a schimbat planul. El a vândut partea lui de moşie fraţilor săi, cu banii scoşi a înzestrat fete sărace, şi 'n urmă a apucat-o pe jos către Sfântul mormânt şi către muntele Atos. Văzuse multă lume, auzise multe, era foarte citit, deşi se 'nţelege în materie bisericească. Nu era sfânt a cărui biografie să nu o ştie. Simpatiza mult cu Ruşii şi avea şi un manuscript scris de el însuşi, legat în piele, asupra lui Petru cel mare. La masă el pretindea totdeauna locul din urmă, mânca numai de post şi bea numai apă. Şedea într'o cameră fără încuietoare şi toate mobilele lui erau lucrate din topor de mâna lui proprie. Câteva scânduri pe două scăunaşe erau patul lui acoperit c'un mindir de paie — o masă plină de cărţi bisericeşti şi mirene de pe vremea lui, un scaun de lemn fără spate, nişte icoane vechi lucrate de mâni călugăreşti pe pereţii albi ca omătul — atâta totul. Fereastra lui era în soare, ceea ce da întregului simplu o arătare plăcută. El nu se supăra de nimic în lume, nimeni n'auzea o vorbă slabă din gura lui. Altfel toată ziua-şi făcea de lucru. Lega cărţi, lucra roţi foarte solide, zugrăvea icoane pe scânduri mici geluite, pe care le dăruia oamenilor din sat. Tot ce-i trebuia lui însuşi îşi făcea singur. El era cusătoreasă, spălătoreasă, croitorul şi ciubotarul său propriu. Nu mai pomenim cum că era bucătarul său propriu, căci mânca foarte rar la masa frăţine-său. Darul care-l bucura mai mult în lume, şi care-l primea dela oricine cu plăcere şi recunoştinţă erau oalele nouă nesmălţuite. Cum căpăta nouă, spărgea pe celelalte, chiar de ar fi fiert numai odată în ele. Toate apucăturile lui erau de pustnic, şi dacă nu pustnicia era pentrucă-i erau dragi oamenii ; el n'ar fi putut trăi departe de ei, deşi nu împărtăşea aşa numitele plăceri şi trebuinţe ale lor.

Sigur era cum că acest om era pe deplin fericit. Cine-l vedea mâncând adesea numai azimă albă, coaptă pe vatra sobei lui, şi bând apă curată de izvor, putând dispune de atâtea şi nedispunând de nimic, poate că se mira — dar nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că acest om ar putea fi nefericit. Atât de firesc era traiul lui, cu toată originalitatea. Când vorbea, gura lui era aceea a înţelepciunii. Pildele lui biblice şi dulceaţa limbei sale erau o mângâiere pentru orişicine, şi, încă cu atât mai mare, dacă cineva-l cunoştea.

Cine se mai putea îndoi asupra preţului adevărat al lucrurilor lumeşti dorite sau pierdute, când vedea cum un om într'adevăr înţelept se lepăda atât de uşor de ele şi că, prin această lepădare, el corijase ceea ce ai conta prin ele : fericirea. Mai clar ori mai neclar, fiecare o simţea aceasta, venind în contact cu el... Poate că bietul Rufă, oricât de blând era din firea lui, ar fi început judecată cu ginere-său, dacă nu-l sfătuia Iosif la contrar. El îi dovedi, clar ca lumina zilei, că printr'un proces şi-ar amări şi mai mult puţinele zile, care le mai avea de trăit. „Vei muri cu sufletu 'ntunecat de amărăciune şi duşman sângelui tău propriu", zise el blând — şi Rufă n'a mai gândit la judecată. El era Solomon al curţii frăţini-său. De s'ar fi născut în sărăcie, oamenii l-ar fi numit nemernic, şi-ar fi întrebuinţat faţă de el povestea cu vulpea şi strugurii — disprețuiește averea pentrucă nu o poate câştiga. Dar astfel starea lui era reflectarea vie a tot ce se putea şopti, — toţi ştiau că un loc la divan chiar i-ar fi fost oricând deschis, cu cunoaşterea pravilelor mirene şi bisericeşti, care o avea, şi după isteţia sa firească.

Ca om de pe atunci el tălmăcea şi vise, se înţelege. Dar metoda sa era precalculată şi de aceea nouă. Tălmăcind oamenilor în vârstă, spusele lui se compuneau totdeauna din doi *dacă,* unul afirma dorinţa, altul o nega, — înainte de a tâlcui însă, el se informa asupra dorinţelor celor nemijlocile ale persoanei .Astfel tâlcurile lui, se înţelege dela sine, erau totdeauna adevărate — nu trebue să uităm un moment că avea o privire clară, cu care precalcula uşor mersul lucrurilor lumeşti. In fond, el nu da nimic pe visuri, şi tâlcurile le întrebuinţa numai ca un mijloc — ademenitor pentrucă (. . .) — pentru mângâierea şi liniştea sufletelor omeneşti. Şi totuşi erau vise în care el credea cu evlavie — visele copiilor. In naiva sa religiozitate el credea, că pe când visele oamenilor vârstnici erau născute din dorinţele lor egoiste, visele copiilor, care nu cunosc asemenea dorinţe, nu puteau fi decât însuflarea îngerului păzitor. In aceste el încifra un fel de înţelepciune, care în faptă era în ele şi care era adaosul minţii lui. De aceea ades ţinea pe Anica pe genunchii lui — o numea „frumuseţea neamului meu" — şi o ruga să-i spuie ce a visat. Visele Anei erau însă într'adevăr atât de frumoase, ca nişte poveşti, şi era uşor de a pune în ele un înţeles mai adânc. Visele acestei copile erau fireşti în frumuseţea lor. Mamă-sa murise puţin după naştere, şi tată-său, un om tăcut şi melancolic, care şedea toată ziua închis în casă, nu-i da ocaziune de veselie ori distracţie. Ea devenise meditativă, şi un copil nu cugetă, ci visează. Somnul ei nu era decât o

continuare a cugetărilor de peste zi. In urmă îi muri şi tatăsău, şi ea nu plânse după el. Ei îi părea firesc cum că moartea pentru un om atât de trist şi singur ca el trebuia să fie o fericire — şi ea ghicise adevărul. „Lui îi e mult mai bine decât mie ; el acolo va găsi pe mama, va avea cu cine vorbi — numai eu n'am pe nimenea 'n lume".

In faţa lui şedea cuconul Drăgan Ciufă, antiteza întrupată a înţeleptului Iosif. Cu o moşioară mică până la dispariţiune şi cu o închipuire de sine şi-o deşertăciune până la (dispariţiune) de mare. Capul lui un calup chelbos, nasul mare, faţa sluţită de vărsat şi nişte mustăţi sborşite, groase şi roşii completau arătarea acestui om urîcios. Afară de aceasta, omul mai era şi nebun. Pustia ştie cine-i pusese în cap, cum că va deveni nu vodă, ci împărat — şi adică împăratul lumii, pe când nu va fi decât o turmă şi un păstor. Şi el nu glumea de fel, vorbea cu un fel de convingere adesea urîcioasă despre planurile lui .Oameni de aceştia pe vremea aceea nu erau tocmai rari. Domnia o visa până şi cel din urmă mazil, după căderea Fanarioţilor, mai ales cugetând la uşurinţa — se înţelege că anecdotică — a unei asemenea eventualităţi. Umbla vorba adică, cumcă Turcii alesese pe Sandul Sturza, care între cei 7 trimeşi [era] cel mai neînsemnat, de domn al Moldovei numai pentrucă era om chipos şi avea o barbă neagră şi frumoasă fără pereche în împărăţia Sultatului. Se vorbea, zic. Ciufă nu era bogat, dar de neam (neamurile noastre sunt pseudonime) — ceea ce era însă mai ciudat este că boierul Ciufă credea cum că morcovul lui cel chel era de-o arătoşie şi-o frumuseţe rară. Dela domnia Moldovei până la împărţirea pământului, ce-i era unui om ca Ciufă — o jucărie, un nimic. Seriozitatea cu care-şi desfăşura planurile ar fi fost comică, dacă povestitorul ei n'ar fi fost atât de urîcios... El era avar, şi se lăuda cu dărnicia lui, rău şi-şi mărea bunătatea, crud cu supuşii săi — dar, ce-i drept, mândru faţă cu toată lumea. O tabachere dela Moruzi Vodă o purta totdeauna în sânul antiriului lui celui lung şi-o arăta la toată lumea, lăudându-se cum Măria Sa Moruzi Vodă ar fi fost de împrietenit cu toţi ai lui. El uita şi poate nici ştia în ce ocaziune venise tabacherea în proprietate, de aceea pomenea zece ocaziuni. In aceeaşi vorbire spunea că-i fu odată trimisă prin Vodă, de Impăratul rusesc, altă dată că de amintirea unei plimbări prin Iaşi, altă dată că cu venirea unei înălţimi în oraş. Avea o memorie slabă şi era prost ca gardul. Creangă, care avea tact firesc, iubea să-l încurce în plănuirile lui, punându-i câte un obstacol atât de vederat în socotelile lui, încât chiar el începu să râdă de prostiile lui.

ADAOS

III

AUR, MĂRIRE ŞI AMOR *)

Se făcea cam în anul 1840 şi câţiva, în Iaşi.

Ne trezim în una din cele mai frumoase seri de iarnă. Rece, dar luminoasă ca o cugetare cerească în mijlocul unei gândiri senine, se ridică luna palidă şi argintoasă ca mărgăritarul pe bolta albastră şi adâncă a cerului Moldovei. Era o noapte italică amestecată cu frigul iernii, amestecul unei lumi văratece, pline de senin, cu intimele plăceri ale iernii, cu căldura focului potolită, cu dulceaţa visătoarei gândiri. Afară era o vară rece — în care oamenii ştiu să-şi facă o iarnă caldă.

Pe stradele în zadar luminate ale capitalei, flacările din fanarele cu untdelemn îşi întindeau limbile roase în aerul rece, trecătorii umblau iute pe stradele pavate cu trunchi de stejar, luna se răsfrângea clară şi argintie pe murii nalţi şi albi ai caselor, aruncând pe ele umbrele uriaşe şi ridicole ale trecătorilor. Numai din când în când se auzea sgomotul unei trăsuri, glasul numai om cu chef, şuerul trist al unui om pe gânduri.

In catul de jos al unei case mari se adunase o societate aleasă pentru joc de cărţi, societate compusă din membrii unei familii din cele mai cu inţluenţă, din mai mulţi consuli străini care-şi făceau principala ocupaţie a vieţii lor în jocul de hazard, al cărui cult atât de stricăcios l-a întrodus la noi cu deosebire risipitoarea ofiţerime rusească. Pereţii salonului altfel albi, erau acoperiţi cu covoare lucrate de scorţari din ţară. un ram de meserie care a început a se pierde cu totul. Mărginile acestor covoare sau scoarţe erau cuadrate roşii şi verzi, iar în mijloc ţesut câte o idilă întreagă. Colo o fată dă iarbă unei capre, dincolo doi băieţi îmbrăcaţi ca în poveştile dramatizate şi care prin poziţiunea lor, par a afecta

*) Ms. B A. R. *2255*, ff 85—91. — *Inedită*

reciproc intenţiuni subversive. *E po' poi.* Scândurile de pe jos erau ceruite deschis în coloarea alămâiei, în opoziţie cu cerneala întunecată ce se întrebuinţează. Dar auroasa lor netezime se vedea numai pe ici pe colea, căci podelele erau acoperite cu scoarţe trainice de lână în pătrate, ce reprezentau în plezişurile lor toate colorile simple. Pe jilţuri, în sprijoane nalte boltite şi negre, al căror scaun îmbrăcat cu (satin) verde, şedea încăpută societatea, unde îngemânase mese, care în starea lor normală reprezintă un dreptunghi de lemn de nuc lustruit, dar care în orice ocazie se puteau desface şi întoarce, astfel încât reprezintau un patrat îndoit, aşa de mare ca dreptunghiul, îmbrăcat în postav verde. N'am nevoie să adaog că în saltare găseai orişicând cărţi şi cridă.

Am vrea să-i dăm a înţelege cititorului, cum că acestea încă nu (calcă) principiul de paradă, căci într'acelea, l-ar fi mirat luxul sau mai bine zis acea barbară superfluenţă de mobile scumpe aduse din străinătate, cu o odaie mare destinată plăcerilor intime a băutului de ceai, a jocului de cărţi şi a limbuţiei răutăcioase asupra tuturor întâmplărilor, [de] altfel atât de corupte de pe vremea aceea. Şi-aceste lucruri se povesteau în româneşte, căci sunt lucruri care nu se pot spune decât în româneşte. Limbajul era poate acela al cucoanei Chiriţei, peste acela al filozofiei lui Gane, dacă cunoaşteţi filozofia lui Gane.

Samovarele nalte de alamă galbenă fierbeau pe mese, şi canele de ceai împărţite dădeau minţii şi vorbirei acea voluptate caracteristică, pe care o dă numai seara de iarnă unită cu plăcerile ei.

Şezând alături de un divan turcesc, lângă o masă lunguiaţă încărcată cu cesti (şedeau) mai mulţi oameni bătrâni, jenaţi *vădit* de costumele moderne ce purtau, şi un arhimandrit, cu barba sură şi cu faţa destul de veselă, le povestea lucruri, pe care un arhimandrit n'ar trebui să le ştie. Mai mulţi ofiţeri tineri, din acei (. . .) de adiotanţi domneşti şi de oameni fără nicio treabă, cărora Domnul le dădea după naştere un rang în armată ,şi pe care ei [îl] soliciatu, pentru ca să poată avea dreptul de a purta o uniformă binetăiată şi încărcată cu fir, şi ca să se miste astfel cu mult succes împrejurul damelor, a căror imaginaţie (rămăsese), de când plecase oştirea rusească. Damele erau frumoase, îmbrăcate după moda cea mai nouă (din Paris, se 'nţelege) şi, ce e mai mult, cleveteau cu mult spirit.

Din acest soi de oameni s'a recrutat apoi în urmă acel contingent de aşa numiţi oameni mari ai României, al căror cel

mai mic defect era acela că nu știau carte. Aceștia apoi au încurcat lumea (multă) vreme, vrând ca să-și recâștige valoarea unei vieți pierdute 'n cărți. Nu creadă cineva, că vorbesc din ură sau din predilecție pentru cele trecute. Nici prin minte nu-mi trece. Urît sau iubit, oricare obiect sau relațiune care e capabil de a stârni unul din acele două afecte în sufletul nostru, este în sine condamnabil. Pe secături însă nu se supără omul cuminte, pentrucă n'are pe ce și la ce. Te miră numai cum s'au putut naște asemenea minuni *).

Erau în sală mai mulți consuli, care înțelegând greutatea misiunii ce o pretindeau *diplomatică*, nu-și căutau de fel de treabă, și o lăsau pe deplin pe mâna subalternilor, ca necomcatibilă cu rangul lor. Cel mai cu haz dintre ei își adusese cu el presonalul cancelariei lui. Acest domn nu dormise de trei nopți și era cam somnoros, și nici cred că altceva l-ar fi silit afară dacă părăsea această plăcere decât stosul.

In mijlocul acelei veselii elegante, în fond însă lipsite de cultură adevărată, priveam ca niște umbre tablourile din pereți, pe care am uitat a le aminti .Erau litografiile institutului „Albinei românești" binișor executate, unele copii de pe tablourile maeștrilor străini, altele originale. Așa capul lui Crist cu cunună de spini de Guido Reni, Belizar generalul lui Justinian, ducând în brațe pe călăuzul său mușcat de șarpe. Arhanghelul Gabriel — și, în dreptunghi, ambasadorii Constantinopolei aducând coroana și mantaua regale lui Alexandru cel Bun, Dochia și Traian, într'un colț portretul litografic al Domnului țării, Mihail Grigore Sturza, și într'alt colț, într'un cadru aurit, lucrat în ulei, bustul în mărime naturală al mitropolitului Moldovei și al Sucevei Kyrio Kyr Veniamin Kostaki, cu rasa neagră peste potcap, cu barba lungă și albă, pe piept ordinul Sfintei Ana în briliante. Fața era bine lucrată, dar rasa călugărească acoperea cu desăvârșire conturele capului — numai mânile foarte fine și mici păreau mai mult de damă, decât de Prelat.

Dar să ne gândim la oamenii înfundați în dosul perdelelor. In fiecare societate, se găsesc oameni ce se izolează siliți de structura lor proprie, sau de vreo prezumțiune, și nu iau decât o parte foarte pasivă la decursul petrecerii și instinctiv îi vezi ascunzându-se ori în dosul unei perdele, cam în semiîntuneric, ori la gura unui cămin depărtat, ori se uită pe ferestre, și stau astfel până ce mi-i scoate mâna vreunui roman-

*) Acest aliniat este în manuscris un comentar marginal, făcut pare-se la o revizuire a textului.

cier indiscret, căci aceşti nefericiţi unul îi găseşte mai interesanţi pentru toţi indiscreţii, decât cei ce se pierd în complexul flecăriei şi al petrecerii.

Alături cu căminul, lungindu-şi picioarele şi curmezişul oblonului, şedea un bătrân cu faţa prietenoasă şi senină. El era ras şi (. . .) albe ale bărbiei îi pudruiau faţa. (Părul mai mult alb era pieptenat poate prea cu multă îngrijire. Oricine i-ar fi dat 60 de ani). Părul alb dela tâmple şi dela ceafă era pieptenat în sus, poate cu prea multă îngrijire, spre a acoperi frunte pleşuvă şi naltă ; ochii mari suri, cu desăvârşire limpezi, se uitau cu o cuminţie bunomă în norii ciubucului din care fuma, nasul avea o tăietură corectă şi gura era desemnată cu o ironică fineţe. O femeie nu, dar o fată desigur că s'ar mai fi putut înamora de el. Dacă fusese vreodată pasiune în sufletul acesta şi îndoială, ele făcuse loc unei linişti curate şi bătrâneşti, şi privea cu un fel de superioritate bunomă la rătăcirile unei tinerimi nătânge şi pretenţioase. El privea cu multă atenţie la joc, asculta clevetirile damelor şi gogomăniile bărbaţilor — corija şi da învăţături cu multă fineţe şi rezervă, însă atât de clare încât ele totdeauna erau ascultate. Oricând petrecerea ar fi stat pe loc, îndată ştia să-i dea o direcţiune atât de grată şi fertilă, încât ea reintra în râzătorul ei curent Era un gurmand al conversaţiunii.

Rezemat cu coatele de un pian, având pe genunchi nişte cărţi şi răsfoindu-le parte cu atenţiune vedem un om tânăr, care însă părea îmbătrânit de vreme. Era însă o îmbătrânire, ca dintr'un trai prea repede, prin o consumaţiune prea repede a patimii fireşti. Avea aspectul unui om tare, cel puţin sufleteşte tare Deşi n'ar fi avut mai mult de 25 de ani, totuşi părea a fi peste treizeci şi cinci. El era uscat şi subţire, de o statură de mijloc. Ras, cu o frunte ce se pierdea (acută) în colţurile laterale, încadrată de un păr roşu-închis aspru şi amestecat des cu fire de tot albe, ce contrastau cu (. . .) întunecată a părului. Nasul era uscat şi buzele foarte subţiri ; ochii erau suri, mari şi de-o expresie extraordinară. Nimănui nu i-ar fi venit în minte să zică că-i frumos, dar vigoarea deosebită, aspră, care respira din toate mişcările sale, îi dădea acea atragere pe care-o exercita fără să o vrea sau să o ştie toate naturile tari. Afară de aceasta, era foarte cult, umblase şi citise mult, şi era un muzicant excelent. Prin pielea mânilor sale uscate vedeai toţi muşchii şi toate vinele. Ele erau tari de păreau de oţel. Avea un glas adânc, cam aspru, dar plăcut în rara lui preciziune. Râsul lui era însă supărător.

Infundat după o perdea grea de mătase verde şi uitându-se

pe fereastră în noaptea clară, şedea un tânăr cam de 18 ani. El îşi rezemase bărbia plină de cot şi se uita, nepraticipând de fel la petrecere, ocupat se vede cu cine (...) şi cu visele sale. Fruntea lui era naltă, albă, foarte netedă şi rondă, se pierdea sub părul lung, moale şi negru strălucit, care era umflat în vițe naturale mari, care înmulțeau strălucirea părului. Faţa lui era vânătă de albă şi fiindcă (...) fulgi de barbă negri, ce începuse a umple părţile în josul urechei, el părea pudrat cu brumă de pe struguri. Nasul era corect şi plin, parcă tăiat în marmoră, ochii mari sub nişte sprâncene arcate cu măiestrie erau întunecoşi, dar de o coloare nedescriptibilă. Păreau negri, dar, privind bine sub lungile lor gene ai fi găsit că sunt de un albastru întunecos, demonic, asemenea unui smarald topit noaptea. Poate că, umbriţi de gene atât de lungi şi atât de dese, n'ar fi părut atât de întunecoşi, — poate că lumina acoperită de acea mătase brună, ar fi limpezit noaptea voluptoasă a acelor ochi. Aveau albăstrimea transparentă a strugurelui negru (a sinelei topite în apă). Dacă a cunoscut cineva ochi frumoşi, la a căror vedere se cutremură orice fibră, pe care i-ai privi cu o intensivă şi, ca să zic, dureroasă plăcere, atunci erau ai lui. Era îmbrăcat într'un surtuc de postav albastru deschis, cu talia lungă, pantaloni negri şi jiletcă de catifea neagră cu pui verzi de mătase. Botinele de lac cuprindeau strălucit şi cu fidelitate formele unui picior mai mult mic. Părul lui strălucit, căzând pe umeri bine făcuţi, contrasta cu albastrul postavului.

Expresiunea lui era tristă, dar nu dureroasă. Cel puţin umerii obrazului cam ieşiţi arătau că rotunzimea lui slăbise şi făcuse loc acelei umbre dulci şi interesante în (mijlocul) obrajilor, care le şade atât de bine oamenilor tineri — umbra sentimentalităţii. Această umbră — semnul setei de iubire — este la amândouă sexele irezistibilă. In vreme ce damele se uită foarte des, ca 'n treacăt, dar cu multă intenţiune la tânărul nostru, şi nu era discreţiunea ce le oprea de a-l atrage în mijlocul lor, ci refuzul cu care le-ar fi respins — el se uita pe fereastra care dădea în grădină. Cerul se acoperise cu nouri albi, luna învineţise şi fugea cufundându-se în ei, şi începuse a ninge. Copacii, ale căror crenge încărcate se strecurau negre prin tufele de zăpadă, şi vântul trecea ascuţit prin crăpăturile ferestrei şi mişca portiţa din grădină, care scârţâia monoton şi ascuţit în ţâţânele de fier. El era într'o dispoziţiune leneşă şi călduroasă, pe care ar fi dat (...) s'o eternizeze. Ii părea că-i singur, şi visurile treceau cu o limpezime rară înaintea ochilor minţii sale, — însă un fel de

lipsă de pasiune, un simțimânt nemișcat, pe care naturi extreme în afectele lor o doresc atât de mult. I-ar fi fost urît, dacă urîtul n'ar fi fost atât de dulce, un urît ca mirosul florilor de măr, care cad scuturate de vânt, urîtul melancolic, ce naște în om după ce a citit un idil sau o poezie (liniștită), intuitivă, cu bucurii și nefericiri modeste ; în asemenea momente omul tânăr simte intrând în el liniștea bătrâneții și mai că-ți vine să te apuci de lucrul cel mai plăcut, de acela ce-ți recapitulă viața scurtă ori lungă, cu durerile și bucuriile trecute, care amândouă sunt pentru (inima) omenească de o iernatică voluptate. Și, în fiecare din aceste tablouri, îți vezi capul, ici tânăr, colo matur, colo bătrân — mai mulți oameni, și totuși unul și-același. Dar el nu vede numai capul lui — ci încă unul, acela al unei copile. Doi ochi mari căprii se uitau cu timida și mișcătoarea lor blândețe la el, și gâtul ei alb părea că se întoarce spre a-și ascunde fața plină de amor. El venise fără voie la această amintire...

In acest moment se anunță consulul rus, societatea rămâne încremenită în acea dispoziție respectoasă, care o imprima acceptarea unui personaj însemnat ; ușile se deschise în amândouă laturile și Domnul consul intră încărcat de toată splendoarea decorațiunilor sale. — Doamna de casă îl primi. El se îndreptă spre jucători. „Mă rog nu vă jenați", zise franțuzește, și începu apoi a ferici damele cu complimentele sale și pe cavaleri cu poantata sa conversațiune, care pe vremea ceia devenise o modă... Omul rămas nemișcat în tot intervalul acesta era numai Iorgu.

De momentul acesta se folosi o damă tânără, cu părul negru dar cam des, pieptenat cu multă cochetărie pe tâmple, cu ochi ca doi diamanți negri, care se roșise ca focul de multă vorbă și râs. Ea era în rochie de mătase neagră, cu o talie admirabilă. Ea se apropie de Iorgu și-l lovi peste umăr cu evantaliul de lemn de roză.

— Urîtule ,zise ea cu 'n surîs gentil. ce șezi singur ?

— O, Doamnă... zise el roșindu-se și lăsând să cadă peste ochi acea perdea, care-i făcea și mai periculoși de cum erau.

Ea-și puse mâna albă pe umărul lui.

— Nu sunt cu prejudecăți, zise, îmi placi foarte mult.

— O știu, Doamnă.

— O știi ? ei... și ?

— Și... nu sunt capabil să te înșel Doamnă, zise el întorcându-și pe jumătate capul.

— Și de ce... să n'o poți fi.

— Pentrucă.... pentrucă nu te iubesc. Ți-o jur că-mi ești

indiferentă, zise el, uitându-se la ea. Ea se uită într'ai lui, de gândeai că i se topesc. ...Dar Doamnă, nu te iubesc... nu pot.

— Va să zică, îți sunt chiar nesuferită.

— Deloc... dar, iubesc. De n'aș iubi pe altcineva, desigur că te-aș iubi pe D-ta, căci ești atât de frumoasă — și afară de aceia îi semeni ei, puțin, dar totuși...

— Dar nu-i de trebuință ca să mă iubești, pentruca să-mi iubești disperarea mea, zise ea. Vin oriunde aud că ești numai ca să te văd.

El se uită la ea și începu să râdă — dar fără răutate. Ii părea așa de ciudat ca o femeie să-i pretindă în acest mod iubirea.

— Și ți-o repet dar — adaose — ești cea mai grațioasă femeie din lume și nici îți poți închipui cum e de simpatică toată arătarea D-tale, și chiar de-ași simți aplecări, care să-mi nesfințească amorul meu, am o voință tare. Doamnă, te iubesc și nu te iubesc, te ador și nu te ador. Inchipuește-ți că ne-am iubit odată, că aceea iubire s'a stins, și că în locu-i a rămas amicția. Crede-mă că m'aș arunca în foc pentru D-ta, că de câte ori te văd, mi s'aprind creierii și nebunesc ca un copil, dar inima... inima... ce vrei să- fac, Doamnă, ca să tacă.

VISUL UNEI NOPȚI DE IARNĂ *)

Ai venit să petreci prostule ? Așa se petrece ? Trebue să știi să joci, să șicanezi măștile, să zici : Ce faci, frumoasă mască ? și să-ți răspundă : merçi, merçi ! Dar d-ta ? Să le iei brațul, să le faci confesii și să le primești să... să... o, Maria ! . E.. nu-mi mai iese din minte... Și cu toate astea e o nebunie . E bine, cum auzi muzică, să-ți deschizi ochii și să-ți închipuești ce vrei.. Sună, mereu sună, sunetele căzând picură, când cad în valuri spumegânde parcă, și din valurile acelea (. . .) capete încremenite... blonde, oacheșe... Maria !... E ! iar ?... Și tocmai de asta am venit aci, s'o gonesc din minte... s'o uit.. S'o uit, da... Prea e frumoasă — ochii atât de copilărești, atât de strălucitori... atât de blânzi... pentru toți. Ei și ? Nu e lumea plină de femei ? Plină da, cum e plină de măști, cum e plină de morminte, cum e plină de (deziluzii).. La danse macabre... jocul Morților... Privesc peste ei toți, cum văd, cum *(suşue...)*, cum glumesc, cum șoptesc cu șoaptele lor calde și îmbătătoare ? Și peste o sută de ani ce-o să fie toți, toți din sala aceasta ? O ochi frumoși, o sute de ochi strălucitori ,o sute de guri surâzătoare, o sute de mâni tinere — ce-o să rămână din voi ?... Marie ! E ceva penibil în măștile astea... danse macabre... Ah, câte virtuți n'au murit aci, câte (surâse) ! Și fiecare dintre ele ar fi putut face un om fericit... unul. Așa ! unul ?... Tu ești o frumoasă moartă Marie, o moartă frumoasă...Tu n'ai inimă Murit-a și inima ta într'un bal mascat — de-ai rămas rece ca marmora ? Iar ? Aide — să uit... In poveștile lui Hoffmann unu îndrăgește un chip de ceară ce sta într'o fereastră... Degeaba se închina la luceafărul dimineții sale, degeaba la luceafărul serilor... Luceafărul

*) Ms B A R *2255*, ff. 265—66, 242—49. — *Inedită*.

era o păpușă... coeur de marbre. — Maria .. Iar ? să n'am în vârtejul măștilor

[Lipsă cinci pagini din manuscris].

calea acelui castel... ajung la lac... începuse a însera... eu mă sui în luntre și încep a trece încet încet prin papura și stuful lacului spre mijloc. Luna răsărea din pădurile seculare și dura o cărare de văpaie pe valurile (...) Era vară, o noapte de vară îmbătătoare și, în mijlocul apei, adormisem în luntre Părea însă că pleoapele mele sunt deschise și nu dorm. Deodată, văzui că din vârful unui copac din zare până la luntrea mea se țese o pânză subțire și diamantină și că pe acest (pod) minunat coboară, învestmântată în alb, o fată tânără, foarte frumoasă și foarte blondă. Cum pășea încet, își netezea părul despletit cu mâna și venea încet parcă ar fi dormind... Veni lângă mine și-mi zise : „Să vii mâine la noi și să întrebi de mine... și să știi că mă chiamă Maria"...

Era cred cu mult mai mică decât mine, poate cu zece ani... Visul meu se 'ntunecă (...) și dormii până a doua zi de dimineață... A doua zi mă apropiai de țărm, de îngrăditura farului, rupsei din ea și-mi făcui trecere, mă târâi pe pământ în grădini, și ce văzui ? O frumusețe de grădini cu flori, cu cărări nisipite curat, cu meri mari domnești și... nimenea acolo... Incepui să sui dealul... când că văd că o ușă despre (garduri) se deschide, și văd o femeie.. Atunci stau locului și șed pe-o bancă... Ea venea încet... era ea, pe care-o văzusem astă noapte, încă mult mai frumoasă Și avea niște ochi... și avea o guriță cu gropițe la marginile ei, și avea niște păr atât de blond și-atât de moale și niște mâni atât de calde și tot cu gropițe și niște (...) ...Ah ! nu voi uita-o niciodată ! Ea s'apropie de mine, se uită mirată : A cui ești tu, măi băiete ?... — A (meu) zisei, nici nu știu cum îl chiamă pe băiat. — Dacă ești a (nimănui) vin la (case), zise ea, și mă luă de mâni. Intrarăm în niște odăi frumoase cu covoare pe jos, cu divanuri de jurîmprejur... iar un boier bătrân ședea pe divan și bea ciubuc „Uite tată ce-am găsit în grădină", zise ea. Bătrânul mă desmierdă și mă 'ntrebă de știu să cânt. Știam să cânt, dar mi-era rușine... In sfârșit, știu că-mi dete portocale, că mă desculțai și începui s'alerg pe divan de jurîmprejur.. Boierul zise 'n glumă : „Vezi fată ce voinic a venit să te petească.. Vrei să iei pe Maria ?" — Mă 'nsor zic, am s'o iau desigur... După asta m'am întors eu acasă, dar n'am zis nimănui nimic de aventura mea. Și 'n toate zilele

mergeam acolo și 'n toate zilele mă întorceam dela fata cu grădina frumoasă și nici când n'am spus nimănui unde fusesem...

Dar veni iarna și nu mă mai puteam duce... Am început a cobi de dor și m'am îmbolnăvit. Stam închircit sub o blană pe cuptor și doream să mor... când deodată auzii zurgălăi de sanie... Mama intră în casa de tors ; era îmbrăcată într'o rochie moare neagră și pusese mănuși pe mânile ei foarte mici : — Unde mergi, mamă ? întreb eu. Mă lași să mor singur... — Nu dragu' mamii, n'ai să mori, zise ea zâmbind. Mă duc în vecini la nuntă. — Cine se mărită, zic ? — Maria, dar tu n'o cunoști... — Maria se mărită... Mamă, dragă mamă, Maria-i a mea mi-a făgăduit-o tată-său, și-am să mor de nu va fi a mea.

Mama își scoase mănușa și îmi puse mâna pe frunte... apoi se plecă și se uită lung, lung la mine, cu acea privire care (liniștește, pe (...) — De unde-o cunoști tu ? mă întrebă... — O cunosc de mult, de mult, zisei sgăbulindu-mă... Nu șade acolo unde bolta strălucește din stejari, cu grădina cea frumoasă ?... Mama își făcu cruce. Doar că era religioasă și credea că are o viziune... Mamă, unde-o să dorm eu când voi muri, o întrebai ? — Unde, dragul mamii ? Unde vom dormi toți... în țintirim. Țintirimul și biserica noastră erau alături cu grădina Cum plecă mama, luai o pătură și mă dusei în țintirim. Era multă și clară lumină de lună... ramurile salcâmilor erau negre, gratiile dela capela noastră cu vârfurile aurite străluceau și vântul atingea lin de clopot... Clopotul abia atins suna dulce, foarte dulce și melodios... Vântul nu (tinge) clopotul ziceam... Mă 'nfășurai bine, deschisei portița dela gratii și mă culcai pe piatra mare de deasupra. De departe vedeam din ungherul pomului desfrunzit castelul cu ferestrele luminate... (auzeam) fină muzică și plângerea mea, plângere multă, până ce adormii... A doua zi mă trezii în pat, acoperit cu perini, și mă durea capul...

Mama întorcându-se acasă și negăsindu-mă, și-a adus aminte de ce-mi spusese și m'a căutat numai decât în țintirim, unde m'a și găsit. Săptămâni întregi am zăcut în neștire până ce m'a dat la școală...

— Frumoasă istorie, dar n'are sfârșit...

— Ba are Doamnă, un sfârșit insuportabil...

— Ei bine ?

— Ei bine, au trecut zece ani de atunci, au trecut douăzeci... Venisem în acest oraș mare... Câte au trecut de atunci peste capul meu !... Când, într'o noapte tot de vară, trec pe-o

stradă pustie... şi... aud deodată dintr'o fereastră glasul de porumb al Mariei... (Desigur) am rămas uimit... mi-am rezemat faţa de zidul acelei case... gândeam că înebunesc... Toată feeria nopţii de pe cer, toată durerea copilăriei se înfăţişară deodată înainte-mi... Eram beat... eram nebun... eram (năucit) de acel glas...

— Şi-ai făcut cunoştinţa cu ea...

— Dac' am făcut ?... Se înţelege... Era alta, altcum, dar avea acelaşi glas de îngânat de porumbiel, avea ochii de căprioară ai dragostei, era alta şi totuşi era ea. Ea care îmi închipuisem că va fi murit, că nu mai poate exista alta în lume de felul acesta.

— Şi nu ţi-a răspuns ?

— Ah ! e o nerozie aţi închipui că o femeie atât de gingaşe, n'o să-şi aibe deja amantul ei. Şi-apoi... Tinereţea şi sărăcia sunt doi duşmani neîmpăcaţi... Manevrele, arta de a vorbi şi încânta, toate astea sunt străine omului căruia toate între oameni (comise) şi care-a fost sărac. Ce folos că iubeşte... Ce folos că (şi-ar) da sufletul pentru o sărutare, când nu te vrea... şi de ce să te vrea ? E nebună să iubească ea un om care n'are nici avere, nici frumuseţe, nici spirit... Amor ? Amor se găseşte pe toate uliţele... Şi sunt gelos, sunt gelos de trecutul acestei femei, gelos de omenii cu care vorbeşte, gelos de tot ce-o înconjoară.

IV.

POVESTEA REGELUI TLÀ *)

Seara .. seara... sfânta şi limpedea mare îşi întinde pânzăriile transparente de azur sub luna care 'n nălţimea depărtată a cerului trece ca un mare măr de aur neţinut de nimic în eternul albastru... pustiile Nubiei lucesc verzui-sure ca câmpii de ghiaţă pe care a căzut o ninsoare uşoară şi Memfis, divina Memfis îşi ridică colosalele ei ziduri ninse de lună în depărtarea ţării... pare că 'ntr'o noapte de vară ar fi nins deodată o pulbere de diamant peste toată lumea şi urmele acelei străluciri ar fi muiat şi îndulcit aerul cel dulce al Egiptului, şi numai Nilul îşi legăna mişcătoarele şi lungile lui maluri de papură printre care curg oglinzile lui mari, care reflectă lumea cerului şi parecă apele lui mişcându-se una peste alta ca linţoliu de cristal mişcător sună în adânc cântarea cântărilor. Uşor sboară luntrea mică şi neagră, asemenea unei cugetări, printre tablourile măreţe desfăşurate de o parte şi de alta a râului... oraşe vechi ce-şi construesc zidurile lor sure şi colonadele lor înfinite în lumina nopţilor, piramidele morminte de regi, crânguri de palmier şi numai păsări călătoare străbat cu aripile 'ntinse într'un lung triunghi adâncimile fără de margine... unde merg ? unde ?

In luntrea neagră e culcat, capul lui mare în perini de mătase, bolnavul rege Tlà, în jurul naltei sale frunţi c cunună de flori de mac.. de floarea uitării şi a somnului..

Peste veşnicia undelor sboară luntrea lui până ce dintr'o parte şi dintr alta a Nilului se ridică grădinile pendente...

---

*) Vezi *Archaeus* (p. 174).
Ms. B A. R. *2255*, ff. 92—161. — *Inedită* (textul integral).

Două pe maluri, deasupra lor ca pe umeri de munte, iarăşi două, şi 'n înălţimile scărilor iarăşi două... Erau scări urieşeşti ridicate la soare şi fiecare treaptă era o grădină lungă întinsă şi toată lumea lor repezită pas cu pas la cer se adâncea ca într'o oglindă pas cu pas în infinitul Nilului... Grădinile pendente întoarse străluceau adânc-adânc în râu şi printre ele părea că trece luna ca o comoară în fundul apelor. Luntrea se opri la mal...

Regele se dete jos palid şi adâncit, şi se pierdu în umbra naltelor bolţi de frunze ale grădinilor. trecu în lumina lunei şi umbra lui se zugrăvea pe nisipul cărărilor ca un chip scris cu cărbune pe un linţoliu alb. In fruntea grădinii celei mai nalte era palatul lui, cu cupolă rotundă, cu şiruri de coloane sure, cu bolţi urieşeşti.

Erau atât de mari acele zidiri, încât regele părea un gândac negru ieşit în lumina nopţii, care suia scările şi trecea prin bolţile palatului.

El intră într'o sală mare. Memfis era la picioarele lui... oraşul infinit cu cupolele albe... al cărui ocean de palate urieşeşti, ale cărui strade largi, pavate cu pietre lungi şi albe, ale cărui grădini de palmieri formau un tablou, la care se uita uimit şi adânc... I se părea că spiritul Universului visează, el căruia un pământ cu imperii îi e un grăunte, şi că visul său măreţ e pentru ăst moment Memfis... bolta sălii era scrisă de jurîmprejur cu zodiile cerului... pe murii nalţi erau chipurile zugrăvite ale regilor Egipetului.

El gândea... Ce umbre urieşeşti treceau în închipuirea sărmanului muritor, care 'ntr'o lume atât de măreaţă se simţea atât de mic, ca o furnică ce pluteşte pe o frunză tremurătoare pe suprafaţa Nilului Deodată peste ferestrele înalte căzură lungi perdele roze... şi el rămase în sala întinsă într'un întuneric trandafiriu îngăimat de lumina lunei, ce plutea asupra Egipetului. Memfis dispăruse de sub picioarele lui... el rămase singur, cu gândurile lui negre... Noaptea tăcea... El se plimba prin umbra trandafirie a sălii, în talazul lui negru-strălucit... apoi scoase din sân o fiolă de... dintr'un singur ametist, luă o cupă săpată dintr'un . . . mare, pe care o umplu cu apa sfântă a Nilului... Destupă fiola şi turnă trei picături ca cerneala din ea peste apa din cupă şi (apa) deveni încetîncet întâi galbenă ca un aur diafan, apoi roză ca cerul aurorei, apoi albastră şi adâncă ca albăstrimea cerului.

El se uită încet în pahar şi părea că vedea lucruri ciudate în metamorfozele colorilor lui... Intr'adevăr i se păru că vede în aurul diafan din fund o muscuţă de om, cu o cârjă în

mână, bătrân şi pleşuv dormind cu picioarele în soare şi cu capul în umbra tinzii unei biserici... In apa roză văzu parcă un peştişor vioriu care semăna cu un tânăr frumos... în apa viorie văzu un om sinistru şi rece cu faţa de bronz...

— Peste cinci mii de ani, şopti el surâzând... O, Rodope, Rodope !

Deschise o uşe mare şi intră într'o sală a cărei podea era o unică oglindă de aur... sală fără acoperământ... deasupra cerul cu toate oceanele de stele... I se părea că e un greier amărît suspendat în nemărginire...

— Isis, strigă el spre oglindă... Isis apari !

Tabla se înnegri şi deasupra apărură scrisuri albe... chipuri de oameni şi animale... Palatul întreg se cutremură lin...

— A sosit ora morţii mele... zise regele, ca şi când ar fi vorbit cu el singur... Aştept să-mi spui adevărul... Nu-mi zugrăvi chipuri trecătoare care să mă facă a crede că suntem numai pulbere...

Un râs clocoti prin toată sala...

— Ce râzi, zise regele întunecos... mie nu-mi e a râde, demone ; voi adevărul, nu batjocură...

— Pulbere ?... răspunse un glas din oglindă cu o rece şi cruntă expresie de ironie... pulbere ?... te înşeli... Ce eşti tu rege Tlà ? Un nume eşti... o umbră ! Ce numeşti tu pulbere ? Pulberea e ceea ce există întotdeauna... tu nu eşti decât o formă prin care pulberea trece... Ceea ce înainte de doi ani se numea regele Tlà, este atom cu atom altceva decât ceea ce azi se numeşte tot cu acelaşi nume...

— Chipul tău Isis...

Pe tabla neagră se zugrăvi un cerc mare roşu... de acest cerc erau aninate fiinţe ca o scară... Jos minerale, în care plantele îşi duceau rădăcinile... animalele îşi duceau rădăcinile în plante, omul în animale, mineralele în om, plante în animale, animale în plante, omul în animale şi prin toate aceste forme tremura cercul roşu şi făcea să joace formele negre pe firul ei roşu...

— Am înţeles...

Oglinda se auri... şi cerul se adânci în înfinitul ei...

Regele se văzu iar... o clipă suspendată...

O. Rodope ! Rodope ! murmură el trist... Ce am numit eu Rodope... o umbră.

Regele ieşi şi trânti uşa după sine...

Oglinda singură se încreţi ca suprafaţa unui lac... glasuri se certau în fundul ei cu sfada valurilor... Clocot şi plâns...

ţârîit, suspin... şi un glas mare începu să râdă prin tot chaosul cu glasuri mii...

— O, inamicul meu cel mare !, spunea un glas ce umbla prin sală... Piramide şi temple ,oraşe şi grădini suspendate puneţi contra privirilor mele... Râd de voi regi ai pământului, râd de voi... ce căutaţi a prinde eternitatea în nişte coji de piatră, care pentru mine sunt coji de alună... In mine, în pieire şi renaştere *este* eternitatea... Voi... o umbră ce mi-a plăcut a zugrăvi în aer... voi vreţi să mă prindeţi pe mine... Nebuni !... Apoi se limpezi oglinda şi eternitatea din cer se uita în ea înseşi... şi se miră de frumuseţea ei.

In singurătatea pustiilor se înalţă piramida sură ajungând norii... Luna o ningea încât părţile lovite de ea păreau de zăpadă, părţile umbrite păreau de cărbune, şi lungă, ţuguiată, gigantică se întindea pe nisip umbra piramidei. Regele îşi făcea drum pe dunga umbrei, un punct negru mişcător, până ce veni în apropierea ei. Deschise o uşe cu o cheie de aur, o închise iar după sine... şi cu asta închisese porţile lumii după el... era singur, singur într'un mare mormânt... El aprinse o faclă... Inăuntru se întindeau colonade, chipuri de zei, abia lovite de lumina roşie a făcliei, ale cărei raze treceau fulgerătoare pe chipurile urieşeşti şi negre de zei în umbra umedă a columnelor, încât părea că după fiece piatră, din fiece umbră sclipesc ochi sinistri ; izvoare subţiri roiau de sub picioarele zeilor şi se pierdeau în pământ... din când în când flacăra roşie a făcliei izbucnind mai tare svârlea dungi de lumină în deşertele hale prin arcadele sumbre şi sure, prin columnele reci... şi nimeni, nimeni în acest lăcaş al morţii.

Deodată apăru Tlà... El svârlise ura mormântului după sine, între el şi lume... faţa sa mare şi palidă, ochii lui adânci şi scânteietori, mersul său mândru, talarul negru ce-i curgea în cute splendide de umeri în jos... astfel, sta aspru zugrăvit în lumina cea roşie a faclei. Ţi-era frică să priveşti în faţa lui... a acestui singur muritor în halele mari şi deşerte ale morţii... Dar, mai era el viu ?... Puţin era şi avea să-şi rezeme capul greu de cugetările unui imperiu pe perina păcei eterne.. Eterne ? Ah, nu cuteza să o spere.

El umbla ca în vis... umbla pe o generaţie de oameni... un sărman visător sfărâmat de durere, doritor de moarte... El deschise repede uşa dela o treaptă ce ducea sub piramidă, luă făclia... şi adânc departe sub piramidă se vedea strălucind un plan, negru şi strălucit... Părea un ocean ce se mişcă mut sub piramidă... El privi în jos...

— O, lac ! în curând vei cânta la capul meu cântările...

El coborî scările jos, mai jos, ca şi când s'ar fi coborît în fundul unei mine... şi, în adânca depărtare, îl vedeai lângă lac. Razele făcliei nu ajungeau departe.. O parte a apei se roşi de lumină şi în mijlocul lui se desemnau formele negre şi fantastice ale unei insule acoperite de o dumbravă...

Regele sui scările unei urne de piatră înaltă cât un palat... El aruncă făclia în urnă... Ca şi când o domă s'ar fi aprins deodată în mijlocul nopţii adânc negre, astfel se aprinse fluidul din vas şi ilumină toată hala mare ca o boltă a cerului de sub piramidă, lacul ce strălucea, insula cu boschete verzi, cu straturi de flori palide şi înalte, cu cărările acoperite cu nisip de argint... era o grădină frumoasă în mijlocul unui lac subteran... Numai fumul gros se înălţa din văpaia vasului şi se spărgea sus sus de bolta subteranei

Regele coborî iar la malul lacului .. un podiş de prund peste care apa trecuse ducea la insulă . El mergea pe cărare, apa îi ajungea până la genunchi... mişcările lui năşteau cercuri murinde pe suprafaţa apei şi poalele mantalei ajungeau în apă. Ajunse la insulă... In lumina roşie, prin umbra neagră a arborilor, pe lângă lungile straturi de flori el merse până ajunse în mijlocul insulei...

Pe un piedestal scund erau două sicriuri... In unul era întinsă o femeie cu chipul de ceară... razele roşii împletite în jurul frunţii contrastau cu faţa palidă şi moartă... Ochii cei mari închişi, faţa trasă şi slăbită, pleoapele încreţite peste ochii înfundaţi. Hainele ei treceau din toate părţile peste marginile sicriului şi ajungeau la pământ... Mâinile reci transparente de albe. cu degetele lungi şi subţiri încleştate peste piept... Era un cadavru de-o spăimântătoare frumuseţe...

— O, Rodope ! zise el îngenunchiând la sicriu şi plecându-şi faţa plină de lacrimi la pieptul ei... Cum te iubesc !... De ce-ai murit... Nu ţi-am spus să nu mori. nu te-am rugat, copilă ? Vezi tu flacăra lămpii urieşeşti... vezi tu grădina ce înconjură sicriul tău... vezi tu coroanele regilor atârnate de crengile acestor arbori ?... O. de le-ai vedea... de ai putea să deschizi ochii tăi cei mari, să mă priveşti până ce voi muri lângă tine... căci voi muri în curând, Rodope ! Te urmez în noaptea de unde nu-i reîntorcere... Cerul cu stelele lui, Nilul cu eternele-i unde... divina Memfis... generaţii vor plânge... şi eu mor... mor că ai murit tu, palidul meu copil... copilul meu... el.

El apăsă fruntea de mâinile ei unite. întuneric, o negură rece cuprinse creierii lui... se părea că Rodope îl chiamă din depărtare făcându-i semne cu un ram de finic.. el simţea

că bătăile inimei i se răresc... simţea storcându-i-se vieaţa din sân... simţea că... nimic... nimic.

El murise cu fruntea plecată pe pieptul ei...

Flacăra uriească mai pâlpâia în aer de fum şi părea cu razele-i roşii că dispare şi reapare fantastic toată lumea subterană... apoi se stinse, şi un întuneric adânc, fără întindere, mut domni peste sfârşitul unui om.

Era ca şi când toată ... trecuse ca un vis iluminat de-un fulger de dinaintea ochilor, şi nu mai rămăsese decât un întuneric asemenea celuia din somnul fără vis, un întuneric, fără spaţiu şi fără timp.

*

— Mişcaţi-vă ! Nu-l lăsaţi ! Afară ! După el băieţi !...

Holbaţi * (la) copiii desculţi cu pălăriile lor mari fugeau de le pocneau călcâile după un cerşetor bătrân, cu faţa speriată şi barba sburlită. Asvârleau pietre după el, şi el plângea sărmanul şi striga din toate puterile : Cucurigu !... Un franciscan tânăr şi palid trecu pe lângă el. Simţindu-i privirile lui, şi începu să-i sărute poalele roase şi-şi ridică [ochii] plângând spre el. .

— Copiii... fugiţi * de acolo ! strigă franciscanul cu o voce tare şi severă... nu vi-i ruşine să chinuiţi un biet idiot... un cerşetor... nu vedeţi că plânge... nu vedeţi cum îşi ridică mânile uscate de bătrâneţe... o ! blestemul lui [...] are să cadă pe voi !...

Cucurigu ! strigă bătrânul răguşit şi tremurând de spaimă.

Copiii speriaţi holbară ochii lor cuminţi la franciscanul palid şi se risipiră ca un stol de vrăbii.

Franciscanul ridică pe bătrân dela pământ şi-l duse spre tinda unei zidiri mari, îl culcă binişor punându-i drept căpătâi (...) său, pune mâna lui frumoasă pe inima bietului idiot, care se ... de spaimă şi îngrozire şi şezu lângă el până ce simţi că a adormit. Ii puse o pâine albă alături cu capul şi-apoi se depărtă suspinând... o lacrimă mare străluci ochiul frumosului călugăr...

Era vechea zidire de piatră cubică a sfatului orăşenesc din Sevilla, unde-l depusese pe bietul cerşetor. Cerul cu întunecatul lui azur şi cu soarele-i arzător se destindea asupra oraşului vechi, stradele cele strâmte erau mai deşerte, căldura moleşitoare şi nesuferită, care înfierbânta pietrele pavajului, nisipul şi murii, şi care făcuse ca la orice fereastră să fie

lăsată perdeaua... astfel încât părea un oraș orb, și nelocuit, așa nu se vedea nicio ființă pe strade și pe piețe...

Bietul cerșetor adormise... Ce vise ciudate avea... I se părea că corpul lui întreg e ceva ce se poate întinde și contrage și poate lua orice formă din lume... I se părea mai întâi că i se umflă capul din ce în ce și el devine un bătrân ghebos, gras și glumeț... ori că acuși se usucă ca țârul și devine un om lung, cu ochii lipitori și mici, îmbrăcat în straie lungi negre... ori că i se umflă corpul și i se subțiază picioarele de par un sac de făină pus pe două fuse subțiri... Apoi simți că se contrage repede repede și devine un grăunte mic în mijlocul unui gălbenuș de ou... Prin albuș el vede numai de jurîmprejur coaja oului se svârcolește ca o furnicuță în centrul lui... și tot crește, crește până ce-i înghimpă ceva umerii — ah ! gândi el, îmi cresc tuleii...

Apoi se simți din ce în ce crescând, acum aripele-i erau mari, era cocoș. Cucurigu ! strigă el, plimbându-se în ogradă deșartă sub un gard, peste niște bulgări de piatră și prin glod în care-i rămase urmele labelor ca o scrisoare de zodii... Cucurigu... Dar nu-i era bine... Ii era greu capul... creasta atârna în jos, ochii lui cei rotunzi ca două altițe de oțel erau păienjeniți ,el își plecă capul și-l ascunse sub aripi... își ridică un picior și adormi... Dar într'un par era o cioară, care tot striga : crr ! tla ! tla ! tla ! crr !... Sunetele astea-l urmăreau în somn .. până ce simți că nu simte nimic... până ce o tablă rozăe se întindea naintea ochilor lui, apoi încetă și asta... apoi i se părea lui că e un punct negru, mic, care tot mai se contrage mereu, până ce n'a rămas din el — nimic. Inspre seară orașul începu să învie... Treceau oameni cu pasul încet pe lângă el și i se uitau curioși în față. „A murit Baltazar !" gândeau ei... Veni un consul al orașului, gândi și el că a murit... Nu i se găsi nici un popă să-l îngroape.. „El fusese îndrăcit", ziceau ei, „cum să binecuvântăm cadavrul unui îndrăcit ?..."

Dar oameni săraci se găsiră care să-l îngroape pentru câțiva reis din casa comunală. Ii săpară groapa într'un colț de cimitir... Seara pe lună veniră cu două scânduri bătute în cuie una de alta... îl puseră pe ele și se uitară și ei așa cum se uită omul la mort... Este totdeauna o simțire, ca de compătimire, dar de deșert sufletesc, în fața unui cadavru.

— Frumos bătrân, zise unul... parcă e un împărat născut din povești... Pletele sure cad grele la pământ... capul mare și greu, căci morții sunt grei...

— Ah ! zise celălalt... ce mai gândești și tu ? N'avem noi

destule de gândit ca să ne pierdem vremea cu privirea unui mort... Pe scânduri şi hai !

Ajunseră curând afară de oraş, la ţintirimul cu murii lui albi şi lungi, ce păreau unşi cu var de lumina lunii... trecură peste porţile portiţei negre, se apropiară de mormânt, lângă care fumega încă lutul proaspăt. In fundul mormântului umed erau aşezate paie... El îl răsturnară pe bătrân de pe scândură cu faţa în jos pe paie... aruncară încă un braţ de paie peste el... şi începură a arunca pământ peste el...

— E târziu Boromeo, zise unul... hai şi ne-om duce acasă... Mâine om veni de om umple mormântul... Am aruncat destul pentruca să nu fie descoperit...

— Hai dar !

Luară lopeţile de-a umere şi în noaptea cea clară ieşiră şoptind şi povestind încet din cimitir... Crucile albite se uitau în lună, florile de pe morminte foşneau mişcate de suflarea lină, murii cei albi ce se ridicau peste câmpii crucilor şi ai mormintelor, luna ce trecea atât de palidă şi dureroasă şi de departe oraşul, cu contururile lui fantastice, cu case şi turnuri, cu ferestrele-i mute ce ascundeau mistere, şi peste toate un linţoiu transparent de lumină albă... Numai un brotăcel, lungit în iarbă, sărea cu picioruşele destinse... tla, tla, ţipa el în lună şi ţipa un ţânţar ce . . . pe pieliţa lui cu Bzzz ! Tla ! Acest duo urlător nu era întâmplător nimic... numai în mintea mortului suna un greier parcă... El auzea parcă acel greier, dar nu gândea nimic... Şi greierul subţia glasul de părea tremuratul glas al unei coarde de aur mişcate şi tremurânde şi lui îi veni acum clar ideia *aur* în minte.. Aur aur, sunetul creştea nu în minte ci în inima lui...

Dar mintea-i i se luminează... i se părea că lada de creieri este o sală frumoasă plină de flori şi oglinzi, dar fără lumină încă . . . o muzică înceată trecea prin sală [. . .] şi dulce şi el simţea fiinţe trecând prin sală, în haine albe [. . .] şi cu pieptul plin şi bărbaţi strângându-le de mâni şi şoptindu-le de amor... Era o lume de semiconturare şi mezzavoce... O candelă ardea în mijlocul salei, iară lumina creştea din ce în ce, din un punct cu vârful mic ca într'un licurici ,dar licărea într'o floare subţire şi albastră, şi cu cât floarea creştea, cu atât vocile se auzeau mai tare, tot mai tare, până ce deodată iată [iluminată] şi plină de un aer de diamant... El auzi viori tari, sgomotoase, glume, vorbe, joc, un sgomot ca într'o sală de bal...

Şi visa că toate sunt propriile lui închipuiri, clare ca într'un vis limpede. El se simţea apăsat... dete paiele şi lutul de pe

faţă şi se trezi într'o groapă adâncă — fără să ştie cum, fără să ştie cine-i el, şi deasupra frunţii lui cu închipuiri senine, plutea sus sus în cer luna cea plină.

Cine sunt eu ? — fu cea întâi cugetare ce-i veni în minte. Mintea lui era clară, închipuirile erau ca formele concrete, vii şi pline de vieaţă... el avea o lume gata în capul lui, de ale cărei izvoare nu-şi putea da socoteală... Se găsea cuminte... şi... memoria, memoria era ceea ce-i lipsea. El închise ochii ca să rămâie în întuneric şi ca neinfluenţat de lumea din afară să cutreiere câmpul aducerii lui aminte... Era ca un orizont negru şi fără de sfârşit... nimic, nimic... numai prezent avea... trecut de fel... sau unul atât de tenebros încât nu vedea nimic pe el... Departe departe... ca şi când într'o noapte neagră ca lumina din sticla cu cerneală... ai vedea undeva un foc arzând. Cer înourat şi negru... pământul şi noaptea de nu-ţi poţi vedea nici cu degetele reschite dinaintea ochilor departe parecă vedea în noaptea plană a sufletului lui o antică coroană de rege...

Ah ! gândi... mă tem să nu înnebunesc iar... căci nu văd ceea ce voi acuma cu mintea şi n'am avut-o 'ntratât, de oarece trebue s'o fi pierdut odată.

El ieşi din mormânt după ce tocmise la loc paiele şi pământul, ca să nu se cunoască că el a ieşit din mormânt, şi începu să meargă încet prin cimitir. Ajunse lângă mur... îl sări... şi începu să meargă spre oraş... Ajuns într'o uliţă strâmtă, de ale căreia două laturile se înălţau case negre şi lungi cu ferestrele rotunde... Un turn de biserică lung, cu piatra lui mucegăită, acoperit cu olane negrite de vreme, cu ferestre risipite şi oarbe, cu o uşe masivă şi veche de stejar ferecată cu o cruce de spiţă lucrată în mii de podoabe de flori... El deschise cu o cheie mare şi ruginită poarta, sui scările înguste în sus şi intră într'o cameră nalt boltită, în mijlocul căreia se afla o masă de piatră sură şi un scaun vechi, a căruia îmbrăcăminte de piele era toată ferfeniţită... Numai luna se uita sperioasă prin fereastra veche, încuiată şi fără obloane, care semăna mai mult a văgăună de piatră dela o vizunie. Bătrânul sur se uită uimit la lucrurile ce-l înconjurau . . . un pas instinctiv îl dusese la această vizunie... el găsise cheia la sine... Un dulap vechi de lemn mohorît, lucrat cu fel de fel de sculpturi, era pe jumătate deschis, o candelă de sticlă roşie-închisă vărsa raze slabe de rubin în camera pustie... el deschise dulapul... scoase un pergament vechi şi-l desfăşură înaintea lui... Era o hartă a Spaniei. In un loc al ei era

mânjită cu coloarea galbenă ca aurul... El se apropie de fereastră și se uită mult la locul mânjit.

— Hm! da, da! aici trebue să fie visul vieții mele... Și, ca și când s'ar fi speriat de neîngrijirea în care lăsase dulapul închis, aruncă iute pergamentul în fundul lui și-l închise iute cu o cheiță de oțel... Apoi începu să se plimbe prin cămară. O oală de flori, numai cu pământ, era într'un colț... turnă pământul afară... sub el erau monede de aur... Cu un fel de aviditate, el legă banii într'o treanță veche și-i puse în sân... Toate ce făcea i se păreau firești și totuși, dacă s'ar fi întrebat de ce le face, nu și-ar fi putut da socoteală... Avea instinctul neconsciu al unui animal, care face tot ce-i de trebuință fără să știe spre ce scop.

El își tunse barba și părul cu un forfece ruginit... deschise o ladă seculară și mohorîtă... scoase din ea haine frumoase de catifea și se schimbă în ele... scoase o oglindă din ladă și se admiră în ea... și când ieși din turnul vechi, cu pălăria lui cu șnur de aur, cu bumbii lui de pietre scumpe, cu inele de diamant pe degete, părea un gentilom bătrân și bogat...

Merse în fața unui palat vechi zidit într'un frumos stil maur, înaintea căruia se întindea o grădină de pomi în floare, înconjurată de un grilaj de fier cu vârfuri aurite. In bolta porții, sună un clopot... I se deschise ; portarul se plecă până la pământ înaintea lui... El trecu pe o cărare lungă în umbra unei alei de castani, ajunse la scările nalte acoperite cu un baldachin suspendat pe columne în forma lujerilor de crin, intră înăuntru. Sui repede scările acoperite cu un covor moale... intră într'o sală splendidă, ale cărei tablouri de pe pereți se zugrăveau șters și mohorît în semiîntunericul luminei de lună. Pe un jeț, lângă fereastră, ședea o fată naltă și palidă, care la intrarea lui își întoarse mirată capul... El se apropie de ea...

— Voi sunteți Signor ? zise ea încet... ședeți în fața mea... am să vă istorisesc multe... Ochii ei mari și întunecați purtau în ei o durere fără de lacrimi. Uscăciunea lor teribilă trăda disperarea.

— Vorbește, copila mea...

— Signore... familia mea m'a destinat să vă fiu soție... și trebuesc s'o fiu, căci nu am nicio putere de rezistență... Dar nu vă pot iubi. Iubesc un tânăr Cavaler, tânăr și frumos și voi sunteți bătrân... Insă de când v'am văzut marquise, mi s'a părut că aveți un caracter nobil, că nu veți voi să mă sacrific unui maritagiu, care nu vă va ferici, și care pe mine mă va dispera...

— Te iubesc Senora, zise el un ton sec şi scurt... dar nu voi să te nefericesc... Dar prezenţa D-tale ar fi în stare de a mă face egoist, căci eşti atât de frumoasă... Senora, renunţ la mâna D-tale, cu o condiţie numai... foarte uşoară de 'mplinit, se 'nţelege... Trebue să mă concediaţi chiar astă seară... Să-mi pună caii la trăsură... Plec... Aveţi bunătatea de a-mi da condei şi hârtie, ca să scriu renunţarea mea... Chemaţi pe părintele şi pe vărul D-voastră, ca să servească de martori căci doresc să fi fericită...

Fata roşie de bucurie ieşi, ordonă să i se gătească trăsura de drum, aduse pe tatăl şi pe vărul său.

— Cum D-le marquise... D-ta renunţi la...

— [D-le] Conte, ca un prieten vorbesc . . . Ai voit să-ţi nefericeşti copila, şi eu nu voi ca bogăţia mea să fie cauză la aceasta... Ştiu că eşti sărac, conte... dăruiesc deci drept zestre miresei, la care renunţ, jumătate din averea mea... Puteţi chema un notar...

Notarul fu adus iute.

Marquisul dictă actul de donaţiune... Contele îi strânse mâna cu ochii plini de lacrimi... fata şi vărul ei îngenunchiară înainte-i sărutându-i mânile... El îi binecuvântă şi ieşi repede... Trăsura era gata, caii sforăiau în hamurile lor... El se întoarse repede într'o odaie slab iluminată, unde dormise în pat cu bătrânul care trăsătură cu trăsătură era el. Hainele ca ale lui erau aşezate pe scaun... bătrânul visa adânc... Da di ! zicea el prin somn, nu vă uimiţi... renunţ la mâna Donei Ana, şi îi dăruiesc jumătate din averea mea... Visează ceea ce eu am făcut, zise el uimit... Cu atât mai bine... cu atât mai bine...

Coborî, se sui în trăsura, care ieşi din curte şi începu să sboare pe stradele largi, apoi ieşi în câmp pe drumul de ţară... Părea câmpia o [. . .] pictură şi verde frumoasă, cu buchete de flori felurite.

Astfel merseră cam până la două după miezul nopţii...

Un castel vechi, cu o grădină părăginită, se înalţa pe o coastă de deal... Părea mai mult o grămadă de pietre decât o zidire, cu murii ei risipiţi, cu copacii morţi, pe a căror tulpină creşteau generaţii de arbori noi şi subţiri. Era un parc ca o pădure verde, unde pe ruinele copacilor vechi şi puterezi cresc cei noi şi tineri... Trăsura intră în curtea plină de ierbărie şi de huci sălbăticit, ajunse la scări. El îi dete drumul şi intră în înaltele şi surele săli ale castelului, cu pereţii reci de piatră, cu mobile antice şi veştede, cu tablouri şterse şi încadrate în cadre de lemn negru... Astfel, umblă bătrânul, cu o

lumânare de ceară într'un sfeşnic de argint, prin toate odăile largi şi deşerte, şi, vise din bătrâni, îl înconjurau acele portrete, care serioase în cadrele lor se uitau parcă la el...

El ajunse într'o cameră naltă şi fără fereastră. Afară de uşa pe care intrase, nu mai era o alta. El închise acea uşe după sine, trase pe dinainte-i un drug de fier peste ea... seapropie de un perete de piatră şi împinse cu mâna într'un loc... Peretele de piatră se întoarse ca 'ntr'o ţâţână... el ţuşni iute cu lumânarea prin crăpătura deschisă, şi se trezi cu lumânarea 'n mână asupra unei scări ce dădea în jos. El întoarse peretele la loc... şi coborî scările ce sunau tâmpit sub paşi... un aer bolnav îi îngreuia pieptul... Ajunse într'o subterană mare... De jur împrejur erau boltiri în muri, în care erau statui de piatră... chipuri de cavaleri îmbrăcaţi în fier, ce se uitau cu ochii lor reci de piatră la el... O manta era spânzurată într'un cui, într'un colţ era o bute aşezată pe tălpi de mult mucezite, şi o cupă de argint alături de ea...

El scoase cepul dela bute. Nu curgea nimic. De sigur că, cămaşa prinsă asupra vinului, era foarte groasă. El băgă o spadă în bute şi ţinu cupa. Un vin, ca chihlimbarul transparent, mirositor curse din bute. El o astupă, îşi apropie buzele de acel lichid vechi, şi bău paharul întreg. I se cutremură corpul de plăcere... Părea că chipurile de piatră începeau a se legăna pe piedestalele lor, balanţând mânile ; apoi el se culcă pe manta la pământ ca să privească... Statuile de piatră se coborîră şi începură să joace în pivniţă, şi sub greoaiele lor tălpi de granit urla cerul subteranei... mai stângaci decât urşii se învârteau ţipând şi strigând, şi se certau. Hopp ! hopp. zupp, zupp ! Şi-şi legănau taliile lor ţepene şi-şi mişcau picioarele lor, şi ochii lor de piatră se învârteau uscaţi şi morţi în încoifatele lor capete. „Să trăiască Almanzor, strigă unul... Să trăiască, răsunau suteranele... Părea că o mie de glasuri răspund la exclamarea lui, simţiai că eşti într'un labirint de suterane, la care acesta era numai tinda... Ropotele înfricoşate ale cavalerilor de piatră, strigătele lor sălbatece, turbarea lor înfiorătoare îl făcu pe bătrân să se înfăşure în mantaua lui... El nu zicea nimic... dar ei nici nu observase prezenţa unui om viu... Părea că el a murit, sau că nu e de fel şi numai ei sunt.

Apoi vorbele lor deveniră din ce în ce mai încete, mărunte, ţândărite... Ei povesteau, de păreai că auzi glasuri de babe noaptea pe prispă ... poveşti în care se desfăşurau înaintea ascultătorilor toată istoria ascultătorilor * Spaniei, şi tot mai

molcom, mai molcom auzea bătrânul glasurile lor şoptitoare, până ce nu mai auzi nimic... El adormise.

A doua zi se sculă ; lumânarea însă era un muc numai, în sfeşnicul de argint, ce ardea abia. El găsi pe masă o legătură de chei şi topite multe lumânări de ceară galbenă. Aprinse unul de unul ce erau să se stingă, luă cheile şi deschise o uşe ce ducea într'o suterană alăturată. Ţinea lumina în aer, cu braţul deschis... Lăzi cu grămezi de argint erau în colburile acelei suterane fără vreo răsuflătoare... Argint, argint... El merse mai departe. Deschise o altă uşe... Lăzi de aur grămădit luceau slab în lumina cea roşiatică a făcliei de ceară. El se-apropie. Erau monete foarte vechi, din cele mai deosebite neamuri. Unele bătute de Romani încă, altele de mai încoace, însă toate vechi... El merse înainte — deschise o altă uşe şi acolo găsi mici sicrie, pe poliţe de fier, pline cu pietre scumpe. Diamante într'una, rubine şi smaragde într'alta... şi o ladă plină de cele mai frumoase mărgăritare. Atotputernicia omenească era strânsă în suterană... Mai deschise o altă uşe şi... şi zări un sicriu, acoperit cu o pânză albă... El dete pânza într'o parte. O ţeastă goală, cu gura rânjită, se strâmba parecă la el. ...„Ce te strâmbi, gândi el mânios... Ca şi când eu nu ştiu că ăsta-i sfârşitul omnipotenţei omeneşti" ? Simţiri întunecate îi turburau pieptul... o imensitate de dorinţi îi mişcau inima şi (forţele) în toate realizabile...

Ah, zise el încet — lume, am prins colţul fericirii în mână. Am aur şi de-aş zice de o mie de ori aur, n'aş şti nici bogăţia ce am în puterea mea. Şi ce nu poţi cumpăra cu acest metal strălucit, în care toţi demonii lumii trec ?

Tot, tot ! Mărire, renume, coroane chiar... plăceri şi ceea ce plăteşte mai mult — dreptul şi putinţa de-a dispreţui lumea întreagă. [...] Ce costă inocenţa unei copile ? pot (...) eu ce iubirea unei mame pentru copilul ei ucis, ce onoarea unui tată ofilită prin ofilirea fiicei sale... mi s'ar şopti nume mari... mari pentru ei nu pentru mine... Ce costă absoluţiunea boierească pentru crimă — o sumă mare, dar o sumă... Ce costă vieaţa, lui Dumnezeu, s'o scoată la vânzare. Ce îndulcirea diavolului, ce iubirea poporului, ce gloria, ce costă opera unui geniu, în care să-mi eternizez numele meu... Toate, toate sunt de vânzare... El zise încet. Ecoul bolţilor răspunde în clocot la visul lui cumplit şi craniul cel mort parcă sări din sicriu... Iată-mă dar în vârful lucrurilor scumpe... Ce-aş fi eu fără tine metal rece şi mort ? Un cerşetor pe uliţele Sevillei... Ce sunt cu tine ? Tot ce voi... Ce este în tine ? Nu pot afla un răspuns din muţia ta... Ce este în tine ? Eşti amor ? Nu .

unde-i ? Eşti amiciţie, mărire, geniu ? Nu... căci nu-l văd... Şi totuşi, eşti tot... tot...

In vremea asta marchizul Alvarez se trezise dimineaţa în casa contelui, după ce avusese un vis ciudat, pe care, se înţelege, nici în minte nu-i veni să-l realizeze... El intră în sala, unde era adunată toată familia la dejun.

— Ah ! marquise ! dar tânăr mai eşti... când pustia ai venit atât de repede dela ţară. Dar, în sfârşit, cu toate astea ne oferi numai ocazia de a-ţi mulţumi din nou pentru generoasa D-tale donaţiune, ce-ai făcut-o aseară. Eşti superb marchise.

— Eu ?

— Bine, ce fel ? Te faci că nu-ţi aduci aminte...

— Eu am visat asta, dar n'am făcut-o... Nici prin minte nu-mi trece

Ii aduseră documentul.

El se uită netot pe el.

— Iscălitura mea fără contestare, dar e falsă...

— Ce fel falsă ?

— Eu n'am renunţat la mâna Donei Ana, nici i-am donat ceva.

— Dar, aseară... adu-ţi aminte marchize...

— Ei... dar nu sunt nebun, D-le conte... Vreţi să vă bateţi joc de un om în toate minţile. Ce să mai... voi să plec ! Voi să văd unde veţi ajunge cu donaţia D-voastră...

— Ce cai, zise portarul, privindu-l din creştet până în tălpi. Trăsura şi caiii iuţi sunt aici D-le marchiz... ieri aţi plecat cu ei la ţară. Marchizul se cruci.

— Eu am plecat cu ei la ţară ? — Da, da da ? D-ta cine altul ?

— Bine frate.. eu am visat...

— Ai visat realitatea, marchize...

— Aduceţi o trăsură de poştă. Voi să mă duc. In urmă cineva o fi luat în posesie şi castelul meu, sub numele şi figura... Nu are nicio valoare actul de dar, conte... M'oi reîntoarce şi-apoi vom vorbi... sunt lunatec doar... nu mai prezint nimic.

El plecă la ţară.

Trăsura şi servitorii venise cu el de cu seară acolo. Se cruciră când îl văzură apărând într'un al doilea exemplar.

— Am venit eu aseară cu voi la ţară ?

— Venit, marchize...

El sui iute scările... intră în apartamente... Găsi portofoliul lui propriu pe masă, pe care ştia că-l avusese în oraş... Dum-

nezeu cu mine, gândi el. Ce însemnează asta ?... Căută urme de om străin prin toate odăile... Nimic... Ajunse doar la uşa apartamentului din urmă. Ah ! acea uşe era închisă de o sută de ori. Broască ruginită... Apoi se cunoştea că nu umblase nimenea...

Toată ziua aceste cugetări nu-i putură ieşi din minte.

Seara, după ce închise uşa după sine, se puse în dreptul oglinzii şi privi lung la el însuşi... ca să vadă de-i el ori de nu mai e el... El începu să amenințe cu degetul chipul din oglindă, răzând şi strâmbându-se... „Ha ! blestematule ! mă persecuți, ai ? faci sinete în locul meu... mă bagi în datorii, hoțule ?“... Chipul din oglindă amenința şi el cu degetul, dar parcă se uita serios şi parcă strâmbăturile lui erau de nebun... Ce-i asta, gândi marchizul speriat... Eu râd şi el se uită serios la mine !... El râse tare ca să se încredințeze că chipul din oglindă e umbra lui... şi chipul râdea... dar cum !... Dumnezeul meu ! Un râs satanic, nebun... Oh ! Oh ! strigă marchizul, nici e mai mult decât umbra mea... Apucă o spadă lungă şi începu să manevreze pe lângă oglindă. Şi chipul manevra cu o spadă... „Ieşi dar, zise el vânăt de turbare, ieşi umbră să mă lupt cu tine. Să vedem cine-i marchizul Bilbao, eu ori tu“...

Oglinda se întoarse în ţâţâni şi un chip uscat, ce era marchizul însuşi într'un al doilea exemplar, se arătă dintr'un gang înfundat în muri...

Spadele lor se încrucişară... amândoi suri... amândoi serioşi şi iuți... Trăsură cu trăsură acelaşi om ce se lupta cu el însuşi... Dacă ar fi căzut unul din ei... n'ar fi ştiut care a căzut... Se părea că marchizul se luptă cu chipul lui propriu ieşit din oglindă.

El căzu străpuns drept în inimă... Şi umbra din oglindă începu a râde.. Apoi luă cadavrul... îl aruncă după oglindă... o repezi la loc ca pe o uşe... şterse sabia de sânge şi se puse pe jeţul unde cel mort şezuse cu un cart de oră înainte...

A doua zi sosi o scrisoare dela Contele, în care-i aducea reproşuri pentru modul cum se jucase cu familia lui şi-i trimise actul de donaţiune îndărăt.

Noul marchiz scrise următorul bilet către Dona Ana.

Iubită Dona,

Sunt, cum ştiți, un om bătrân şi ciudat. Nu-mi plac mulţumirile, asigurările de amiciție şi toate aceste forme goale sub care adesea nu se-ascunde nicio simțire. N'am voit să vă fac

bine, ca să-mi fiţi mulţumitoare, ci simplu, pentrucă mi-a plăcut a face. Pentru a mă sustrage dela toate mulţumirile, ce-mi sunt atât de neplăcute, am făcut acel mic scandal. Vă trimit actul de donaţiune înapoi. El stă şi e valabil... *Bilbao*...

Avea în mână cheia voinţei omeneşti ; putea să producă orice mişcare i-ar fi plăcut. Bucurie, invidie, durere, iubire, ură... Va să zică te am în mână quintesenţă a mişcărilor istoriei... avere. Tu reprezentant al puterilor omeneşti şi al puterilor naturii, subjugate, atârni de tremuratul mânilor mele, atârni de închipuirile capului meu, de dorinţele inimii mele. Ai de preţ direcţia lumii ; învăţaţi, descoperiţi izvoarele gândirii — eu le am toate în acest sunet al aurului... Tot ce căutaţi, tot ce nu puteţi azi, eu pot... Dacă vor fi minciuni !... Ce e adevărul ?

Curând el avu cel mai frumos palat în Madrid ; curând saloanele marchizului erau populate de lumea cea mai elegantă a ţării. Principesele frumoase auzind de acea fabuloasă avere, voiau a pune mâna pe acea nemărginire de probabilităţi ce aurul ascunde în el. Aurul înseamnă castele asupra plângerei atone a mării, grădini de (senină...), cântece de harfă, amanţi frumoşi... Şi dar, acest aur nu costă decât ochiri înfocate şi adânci, surâsul voluptos al buzelor coapte de tinereţe... unduierea delicioasă a evantaliului în limba mistică a amorului — de ce nu ? de ce nu ? Scrisorile parfumate umpleau buchetele marchizului, întinerit de atâta prevenire... Şi ce frumoasă era Ella... Ella cu fruntea de marmoră, cu părul de aur cenuşiu, cu ochii mari, în care cerul se înamorase... gândeai că universul înstelat se uită asupra pământului numai de dragul ochilor ei. Şi mânile ei de crin şi umerii ei de zăpadă... un poem...

Şi totdeauna când trecea pe lângă el mândră, inima lui întinderea la vedere... şi-apoi era atât de gingaşe. Gândirile ei păreau că o leagănă, cum aerul mişcat leagănă trestia. Astfel apărea în hainele-i largi şi albe, un înger al cerului, cu (cununa) ei de roze... şi când privea el bogăţia lui, i se părea că sufletu-i fusese o comoară întunecată, unde aurul şi mărgăritarele zăceau în întuneric, şi că o rază de soare intrând într'un sicriu ar face să strălucească florile de metal în toată splendoarea, în toată consecinţa puterii lor... O Ella ! raiul îl puteai visa cu ea... In căldura arzătoare, ce acoperea cu o pânzărie de fum câmpurile cu flori, ce desparte oştirile norilor, ce lustruieşte oglinzile mării eterne, el se visa umblând cu ea în brate... şi sufletul ei îi ghici cugetările. Şi de

câte ori trecea pe lângă ea, buzele ei murmurau încet: ai aur, — (copilării)... de! cine ar fi putut-o ști? Odată, după sfârșitul unui bal, ea ședea pe un colț de sofa; el se-apropie de ea. Ochii ei cei mari străluceau de dulci lumini, pieptul ei se mișcă de [...] măsură. El îngenunchie la picioarele ei.

— Ella! zise el — mă poți tu iubi... mă iubești tu?

— De mult, de mult! șopti ea abia auzit.

— Nu minți?

— Mint? Ce m'ar fi făcut să mint?

— Pentru ce stai sub influența magică a averii mele... Nu o am?... Tot ce am este un... Restul s'a risipit de mult... Ei bine, sunt un om ciudat. Îți dau jumătate din aceste (...) ca să te pun în libertate de a decide asupra inimii tale. Dacă, avută, ți-ai fi aruncat ochii asupra unui om, n'ai arunca-o ție 'n vânt... spune-o...

Ochii ei fulgerară de indignație. — Ah, cum poți crede cum că am, cum că numai interes poate mișca inima mea. Nu, nu! Sunt în stare de a renunța, dar te voi iubi în veci. Sunt în stare [...] de această inimă crudă, să fug de povața D-tale... dar nu sunt în stare să te uit...

— Ella! toată averea mea... milionul întreg, este în acest portofel... E însoțit de un act formal de dăruire... Il pun pe masă... mă duc... Nu voi ca povața mea să te facă să roșești. Numim visuri în lume ce va fi — știi — izvorul bogăției tale viitoare [...] bogată vei putea să alegi ce vrei.

— O! zise ea plângând, nu (s'anină) nici cu această reală cruzime de inimă"... El ieși... Ea rămase în fața portofoliului deschis. Mânile ei trosniră, ochii ei străluciră cu o lumină avară. Ea bagă portofoliul în sân... Ieși...

Marchizul reintră în odaie. „S'a dus — zise el încet... O. aur... totuși tu poți orice... Mâine orașul va ști că sunt un cerșetor... Un cerșetor bătrân, amorat de chipul unui înger"...

A doua zi îi veniră o mulțime de scrisori — femeile își cereau înapoi biletele lor de amor... Amicii îi scriseră că nu mai pot avea onoarea etc. etc. O istorie veche se desfășură înaintea ochilor lui. Amicii îi deveneau inimici, lingușitorii îl batjocoreau, femeile-i grăiau [...]... Intunericul cuprinse sufletul lui. Părere, părere... Gândeau că există în aur un lucru adevărat... o recunoștință... o iubire... Nimic decât părerea acestora... Cerșetorul se va bucura că am căzut.. găsesc o satisfacere mizeră pentru durerea lui văzând un om avut căzând alături de el... Cei bogați se vor bucura că văd ce le supăra planurile că le-a lăsat câmp liber; că femeile și vinurile s'au ieftenit, pentrucă nimeni nu le mai plătește

așa scump, nimeni nu mai pune o măsură mare asupra valoarei acestor lucruri... El nu dormi multe nopți, căci însetat de iubire, și cu aurul (. . .) dispăruse toate visurile de fericire. Le-am plătit ca să mă (umilească). Aurul este izvorul fățărniciei și al minciunii... nimic adevărat... O, aur, aur — șopti el adormind. Simți iar nebunia cuprinzându-i sufletul... simți iar sufletul constrângându-i-se într'un grăunte de jăratic... simți iar că nu-i nebun... că o noapte întinsă îi învârte simțirea și cugetarea, că lumea încetează împrejurul lui... și în somnul lui monstru parcă mai simte ca un sunet de vioară subțire și aude vorba : amor... apoi nu simți nimic... nimic...

In mijlocul paraclisului negru și nalt au zidit catafalcul îngreuiat de un (. . .) și asupra întregului era aruncat un lințoliu de catifea neagră cusut cu stele de aur... In noaptea solitară arde o singură făclie... nici un preot nu murmură cu glasul [. . .] rugăciunile morților ; numai câte-o rază se fură asupra înălțărei mortuare și din formele ce [. . .] cenușiu [arată] că sub lințoliu e un cadavru. Deodată o ușe spije se deschide — și un înalt chip de femeie. Rochia ei roză foșnește încet asupra pietrelor bisericei, un fin văl de dantelă îi acopere fața palidă... un bătrân o urmează cu inima servilă...

„El este dar !... Ah, copilul meu... astfel se sfârșește o vieață de om... astfel ?"

Ah ! princesă, zise bătrânul... cum poate cineva cu spiritul vostru să se amorezeze de un om fără inimă, care disprețuia femeile, căruia moartea-i parcă o mântuire O femeie, Doamnă, nu ar fi putut să cuprindă inima acestui om superstițios, mândru, sărac... al acestui nebun c'un cuvânt...

— Poate că inima verginã nu cunoscu amorul"... Ea ridică colțul lințoliului și descoperi un frumos cap de marmoră învinețită ; un surâs de o nespusă beatitudine era pe buzele...

— O, Angelo ! zise ea încet... Ai știut tu ce-i amorul, ca să-l disprețuești ? Ți-au mângâiat vreodată urechea acele dulci și întunecoase flori ale nopții, vorbele de iubire, desmierdările unei femei... au bătut vreodată la fruntea ta acele bătăi line, sărutările, pe care o gură umedă de femeie să le bată spre a afla care gândiri sunt acasă... ale amorului, ale dorinții, ale durerii ? Ah, sărmane ființe solitare, — te acopăr cu flori... dormi ! dormi !... Ea pusese mânile pe fruntea albă și moartă. El surâdea în sicriul lui cu zâmbetu-i mort și sfânt.

Un sarcasm înviosa buzele bătrânului cu un surâs rece și sceptic... De-ar fi viu l-ar omorî — gândi el — i-ar fi o

jucărie de zi... Dar ceea ce nu se poate [...] un om mort deja, o inimă neatinsă, sfântă, de care moartea a avut milă în cazul de faţă. Aici frumoasa mea princesă poate fi sentimentală... Ce batjocură...

Ea acoperi iar faţa mortului. Afară se-auzi sgomot de glasuri. Ieşiră repede şi închiseră uşa de spiţe după ei... Mortul rămase singur...

— Mă iartă, Domnule, că-ţi spun ; dar în metaforă vorbind nu înţeleg... D-ta nu-mi pari în toate minţile.

Vom vedea, vom vedea D-le Dreifuss.

— In metaforă vorbind D-ta vrei să învii morţii... Mă iartă D-le, asta-i contra a orice convenţiune...

— In metaforă vorbind D-le, eşti un casap D-le !

— Dar D-le, lăsând toate specificaţiunile deoparte... Un om mort, nu poate fi viu. Una şi cu una sunt două — omul viu nu poate fi mort... Două şi cu două sunt patru... In metaforă vorbind...

Se deschise uşa principală a paraclisului şi intrară doi oameni gesticulând şi certându-se.

— Dar omul [...] ce-i mort, dar viu a vrut să trăiască.

— Conced, conced... dar ce-mi pasă, fapt e că nu e. Dar, vrei ori nu vrei... nu vrea ori vrea... nu întreb eu de asta... O himeră !...

Paraclisul mic se umplu de oameni.

„In metaforă vorbind, omul nu poate fi viu şi mort totodată", zise Domnul Doctor Dreifuss.

Celălalt s'apropie, dete lintoliul jos... „Acasă cu el şi în pat — dar nu în biserică"...

Popa-şi făcu cruce. Dar el luase banii de îngropare, anticipând-o. Ce-i păsa...

Cui îi era ciudat în astă împrejurare, era mortul însuşi... El auzea vorbindu-se împrejurul lui ; vedea cu ochii închişi bolţile gotice ale paraclisului, şi făcliile de ceară albă dela capul lui — dar i se părea că totuşi nu-i va fi decât o închipuire. I se părea şi-i plăcea de a fi mort... gândea că e într'o altă lume şi nu pricepea cearta pentru un cadavru. I se părea că e prezent, fără ca să o fie... că se vedea el însuşi întins în sicriu... ştia foarte bine că, un moment înainte, un domn se apropiase şi-i acoperise fruntea cu flori albastre şi cum că era mut, nu se îndoia însuşi din împrejurarea că, dacă voia. acoperământul bisericii dispare pentru el şi miile de stele ale nopţii să întindă câmpurile lor de azur asupra fiinţei lui... i se părea că e într'o câmpie lungă şi deşartă... că sicriul sta

singur sub bolta cerului... că universul se coboară şi-l plouă cu stele — astfel încât acoperit cu ele, el nu mai vedea cu ochii decât ţăndări de aur, ce căzuse pe ochi...

Tot ce voia, vedea. Vedea pe mama lui plângând într'un colţ de fereastră, tinzând spasmodic cu mâna o jerbă albă — va să zică era mort. Apoi nu mai simţi iar nimic...

După acest interval de întunecire, el văzu iar cei patru pereţi tapisaţi cu flori albastre ai odăii lui ; părea că era în pat... că vechiul orologiu zăngăneşte încet şi monoton în perete... i se părea că vede o umbră în fereastră împletind şi el auzea parcă ciocnirea undrelelor, şi portretele din pereţi se uitau la el atât de familiar... ca nişte vechi cunoştinţe de pânză... apoi gândi să mişte mâna, dar nu putea... să strige, dar era peste putinţă... şi umbra diafană din fereastră cânta încet, cu glasul plâns, un cântec de leagăn, pe care el îl auzise ades, când era mic... Ii veni să plângă.

Mamă, strigă el...

O, trăeşte ! trăeşte... auzi acum tare. Mumă-sa se apropie de el şi-i acoperi faţa de sărutări. „Copilul meu, dulcele meu copil..."

Trăesc, murmură el deslușit... Va să zică n'am murit... Nimicul cel plin de încrezare n'a cuprins fiinţa mea chinuită...

Taci, taci Vorba ta este un blestem... Vei trăi, pentru mine... Vei [...] fruntea ta etern interesată de cugetări aspre... vei fi om între oameni...

[Lipsesc din manuscris pp. 39—44].

— Bună seara, fată mare, zise zâmbind. Atât de trist, atât de înamorat ?

— Nu ştiu.

— Ah ! nu ştii... Dacă-ţi ascunzi ochii cei plini... Dar ştim noi ce-i în adâncimea lor — o icoană.

— Ochii nu mint, Doamnă.

— Mint ceva ; nu ca ei. Să văd ce povestesc aceşti ochi Domnule.

— Nimic.

— Uite-te drept într'ai mei, să vedem de te poţi uita...

El şi-i ridică. Ea-i închise pe-ai ei după un moment...

— Nu voi să te uiţi astfel... Atât de clari, atât de albaştri cu întunecoasa lor transparenţă... Nişte ochi de copil... Pare că-mi inspiră încredere, pare că le-aş spune tot ce am pe inimă — tu om bătrân cu faţa de copil... pare că mă simt mai înţeleaptă sub lumina lor, şi totuşi când mă uit şi mă

uit, îmi vine să mă sperîu de adâncimea lor... Eşti fără de (ciudă), scumpul meu...

— Fără de ciudă, cum zici Doamnă.. dar pentru nimeni mai mult decât pentru mine însumi... Dacă te-aş iubi Doamnă, n'aş fi ferict...

— Ah ! taci ori îşi astup gura... Nu-mi vorbi nimic de amor, nici de probabilităţile lui măcar. Prezenţa ta colorată de asemena vorbe îi întunecă vederea... Lasă-mă icoanelor tinereţii mele... Vrei să te iau la şcoală şi să-ţi prezint spectacolul unei femei agresive care vrea fără succes să înveţe a iubi pe un om, ce dispreţueşte femeile, ce-i indiferent faţă cu ele, ce le fuge, spre a se înamora de chipul său propriu... Vrei să mă faci ca tine ? Aş cutezi-o, din pericolul meu... Să ne jucăm jocuri de copii, să-ţi dau palme care să ne doară, să te fac să îngenunchi şi să împleteşti colţuri ? Aş face-o, dar nu e un rol de tine — să-ţi spun drept... dar dreapta soarta ta — cum o prevăd eu...

— Spune Doamnă, zise el încet, ştii că sunt superstiţios.. O femeie ca D-ta, cu minte atât de clară îmi va spune adevărul. Afară de aceea, eşti amica mea — şi singura mea amică, căreia-mi place să comunic toate neroziile, toate durerile mele, pe care le numeşte imaginare...

— Tu te vei înamora, căci nimeni nu scapă de asta... Vai ţie, căci nu-mi închipuesc de cine, şi nici cum... Vai de capul tău dacă te vei înamora, ţi-o spun dinainte... mai bine te-ai însura şi asta-i o nenorocire, dar pe lângă celelalte nu-i nimic.

— Insoară-mă Doamnă, nu vezi că te ascult.

— Să te însor... bine. Ea şezu lângă el şi puse braţul ei gol pe umărul lui... Uite acolo, în colţul sălei, la acea fată... Vezi fruntea ei albă, în jurul căreia curge părul blond, vezi ochiul ei albastru atât de serios şi de atâta lucie blândeţe totodată... împrejurul gurii şi ai umerilor feţei ei e o tânără şi înduioşătoare umbră de melancolie... Ea ţine în mâna ei de ceară şi contemplă luminată o floare de crin... capul ei frumos se pleacă puţin şi pare că floarea se usucă de amor sub privirea ei. Inchipueşte-ţi acum că acea copilă ar fi a ta... că ai vedea-o luminând gândurile negre a (duşmăniilor) tale cu frumuseţea ei angelică, că ar şedea lângă izvoarele albastre ale codrilor tăi şi c'ar împleti cununi, aşteptând pe rătăcitorul ci iubit să răsară din [căi] înguste de munte, pentru a se aşeza lângă ea, pentruca ea să-i acopere fruntea şi pieptul cu flori — spune, n'ai iubi-o tu ? Eu sunt înamorată de ea...

— Un înger, Doamnă ! zise el c'un fel de nemulţumire... Nu ştii că mie nu îmi plac îngerii, cu privirea lor lucie şi

cerească. Ei, cu toată ființa lor candidă, cu zăpada cea castă a feței, a umerilor, a sânului lor, sunt o obsesie a sufletului meu. Ea mi-ar (muri) și dușmanul diavol ar rămânea singur pe pământ în pielița lui de sărbătoare... Apoi mă tem de un asemenea amor, mă tem cumplit. De voi fi rău, ea va fi blândă ca un miel... prin blestemele mele s'ar înmulți rugăciunea ei tremurătoare, când aș fi numai venin ea și-ar săruta cruciulița ei de aur... Ah ! aș fi nefericit, cum n'am fost niciodată și, ce e mai mult, m'aș înamora nebun, ea m'ar iubi asemenea — și prin asta s'ar repeta o veche tragedie lumească... Doi oameni ce se iubesc fiindcă s'ar potrivi...

— Să știi că m'am supărat... să știi că nu mai vorbesc cu tine. Tu nu mai ai mamă, s'o știi asta...

— Iubita mea mamă, zise el sărutându-i mâinile.

— Mă rog D-tale... Ah ! cât mi-e de ciudă. De te-aș putea urî cu-o ură neagră și cumplită... Dar, peste putință. Imi vine să te sărut. Să te sărut, lavă înghețată ce ești... Știi tu ce te va învinge ? Răceala... Dacă te-aș (punea) în marea înghețată atunci abia ai izbucni ca un vulcan, ți-ai asvârli razele de lavă în cer, și el ar încremeni ca o eternă apunere de soare... Nebunule ! ceea ce mă mângâie, e că sunt mama ta — tânăra și frumoasa ta mamă — că-mi împărtășești gândurile, că-mi cauzezi momente de o dulce spaimă, că ești un diavol și că te iubesc ! Sunt poetă în apropiere... Pleacă-ți capul după perdea, să te sărut, dar să nu vadă nimeni... Perdeaua tremură ascunzând acest mister...

— Un lucru mă miră — zise ea purpurie ca o roză — de unde am luat acest rol de mentor pe lângă tine ?... Afară de aceea mă mir de amorul ce-l am pentru tine. E o simțire ciudată... Pare că aș fi femeia ta, dar de mult, de mult, ori pare că-s mama ta... In sfârșit e o simțire dulce și familiară... Amantul meu nu aș suferi să fii... și cu toate astea te iubesc...

— Să-ți explic *eu* această simțire ?... Imi pare ades că noi am mai trăit odată și că te-am iubit cu un amor nebun și copilăresc... Visez ades, și în fundul visărilor mele văd Egipetul cu toată măreția istoriei lui, și îmi pare că am fost rege și că am avut o femeie frumoasă, ce se numea Rodope, și că acea femeie ești tu...

— Și mie îmi pare că ai fost odată un tânăr și că acest om a fost nebun și că acela ești tu... Adică, copilul meu ! Mai vrei o guriță ?

— Și o mie, Rodope !...

O, perdelele ! Câte ascund ele...

Va să zică, de azi înainte sunt o bătrână matroană de patru mii de ani... o respectabilă mumie — zise ea ridicându-se şi făcând o mutră întunecoasă... Adio !.. Apoi sări uşoară ca o gazelă şi se pierdu în sgomotul societăţii...

„Ciudată copilă", gândi Angelo.

„Dar a definit foarte bine iubirea noastră... E ca şi când aş fi însurat de mult cu ea, ca şi când amorul înfocat ar fi trecut şi n'ar fi rămas în (visuri) decât o nespusă, o prietenească tinereţe... Şi ce frumoasă e. Ai putea-o privi zile întregi, aş putea vorbi zile întregi, dar ca un bătrân cu copila lui de 18 ani... Sunt bătrân, sunt foarte bătrân", zise el suspinând.

Doctorul de Lys se-apropie de el. El îşi luă un jilţ şi-l puse faţă 'n faţă cu Angelo, se-aşeză, îşi bate cu palmele pe genunchi şi se mută mai în faţa tânărului, zâmbind, cu gura strânsă şi netezindu-şi bărbia, şi întrebă (. . .) cu ochii, ca şi când ar fi vrut să zică : Ei ?

„Nu ţi-ai găsit alt (loc) tinere", zise Angelo râzând.

Doctorul nu răspunse.

„Vrei să mă duc eu ?"

Nici un răspuns.

„Să stau dar ?"

Asemenea.

„Nu răspunzi ?"

Doctorul clăti din cap că nu.

„Bine". Angelo i se (izbi) drept în faţă şi stătură muţi ca doi nebuni vreo câteva minute. Dar, însfârşit, Angelo voi să se scoale.

— Stai, stai ! strigă bătrânul... Şezi ici molcom — am să-ţi spun o vorbă mare... Dă-mi o ţigare.

— N'am.

— Bine. Crezi în spirite ?

— De când te văd, nu.

— Bine. Nu crezi, mă duc... să ştii că mă duc, zise el (. . .).

— Ba nu serios, zise Angelo... şi ochii lui se umplură de un întuneric turbure şi voluptos — ce ai să-mi spui ?

Doctorul era cunoscut ca membru al societăţii mistice numite : Amicii întunericului, şi într'adevăr un om cuminte ca el da oarecare greutate misticismului.

Rodope se-apropie şi-şi puse gura pe urechea Doctorului : „Implineşte-ţi promisiunea... vreau să-l văd înamorat"... Ea dispăru.

— Crezi în spirite, continuă Doctorul neturburat.

— Cred.

— Atunci vino cu mine, în astă noapte. Se înțelege cu ochii legați.

Sufletul lui Angelo se cutremură. Doctorul deveni grav și solemn.

— Angelo, zise el încet — te voi introduce între amicii întunericului. Mă vezi în societatea oamenilor veseli, cu fruntea senină. Nu sunt astfel totdeauna. Îți voi arăta singura realitate a vieții, îți voi arăta adevărul scris în palmă — plăcerea... Amicii întunericului sunt amicii voluptății sufletești... Vei vedea cu ochii minții tale, ceea ce n'ai mai văzut niciodată... vei bea viața ta în o mie de picături de lumină și de sălbatice simțiri — vei trăi... Este asta trăit, cum trăește lumea? Cu sufletul gol, cu suferințele și bucuriile lor meschine, un nimic suspendat. Dacă suntem nimic, cel puțin de acest principiu al gândirii noastre să se agațe toată lumina și tot întunericul, cerul și iadul, delirul și disperarea...

Angelo-i strânse mâna „Și poți, poți! O! dacă-i putea, Doctore.. Simt demonul din mine trezindu-se și strângându-mi sufletul cu ghiarele lui... Asta-i, asta-i ce doresc... Numai: nimic pe jumătate, nimic meschin — totul întreg; vreau să turbez de bucurie sau să turbez de durere... Turbarea — iată idealul meu".

Sania sbura pe străzile mari și largi ale orașului, în aer clipea ca o pleavă de diamante câte un fulg de ninsoare, luna trecea ca floarea chihlimbarului printre nourii vineți, închegați pe ici pe colo în bucăți rupte și negre, rărițți și desfăcuți pe alte locuri în fâșii și în trențe de argint; deasupra cerul cu bolta lui oțelită, pe stradă în urma săniei se desemna urme în omăt, ca și când gelăul ar fi trecut lung, lung pe o podeală de tei... zurgălăii cailor dela sanie zingăneau în răstimpul tropotului cailor și în sanie, învăliți în blane de lup cu față de postav măsliniu, era Doctorul de Lys, cu urechile înfundate într'o căciulă de jder, și Angelo, a cărui blană se ținea abia de umeri, încât pieptul era neacoperit de ea, așa cât asupră-i flutura o mare legătoare de gât ce flutura triumfătoare în vânt... Pe cap o pălărie naltă de castor și fața palidă lăsată în voia răcelii și a fulgurării fulgilor de ninsoare, care-i păreau o binefacere în amețeala sufletului său. Ochii erau legați cu o batistă de mătase neagră. Unde se ducea sania, el nu o știa... In fine ea intră pe o poartă într'o ogradă solitară, îngrădită cu un gard putred de mult, deasupra căruia stătea în șiruri dese și vii, ca un val nestrăbătut, răurusca desfrunzită, neagră, ghemuită cu miile ei de ramuri încâlcite dealungul gardului. In mijlocul gardului era o casă cu

două caturi, al cărei var era înnegrit de ploaie şi vânturi, peste ale cărei ferestre erau deschise obloanele, şi nici prin una din ele nu se strevedea o rază de lumină... Coborîră la scara intrării... nimeni nu le ieşi înainte...

Doctorul îl luă pe Angelo de mână, deschise uşa principală, şi închise după el cu cheia, apoi coborî pe scară 'n jos, tot în jos, până ce nu mai avură unde coborî. El ridică legătura de mătase de pe ochii tânărului. Acesta se trezi sub o boltă, ai cărei muri erau de cărbuni unşi cu untdelemn, adică negri ca cerneala şi străluciţi, şi în mijlocul bolţii lucia o lampă clară ca de diamant, care da o arătare şi mai păienjenită şi mai aspru zugrăvită colţuroşilor muri şi netedelor bolţi...

— Unde suntem ? zise Angelo.

— In peştera demonului amorului, zise de Lys încet... Sună din acest clopoţel de metal şi strigă : Abracadabra.

Angelo sună din clopoţel odată...

„Incă odată, până în trei ori, zise de Lys.

El sună încă de trei ori... Răsunetul sgârie aerul sălei şi deodată, ca din pământ, văzură un băiat frumos, palid ca suprafaţa mărgăritarului, cu ochii în bolţi mari, negri, cam turburi dar adânci, cu părul care-i curgea în viţe negre şi strălucite deasupra umerilor, cu pantaloni strâmţi asemenea ciorapilor de mătase neagră... în genere toate hainele îi erau strânt lipite de corp, încât formele cele mai frumoase, asemenea ale unei statui, erau îmbrăcate cu acest tricot de mătase. Pe cap avea o pălărie de catifea viorie cu o pană roşie. Mâinile lui de zăpadă purta o verigă...

— Ce ,vrei Angelo, întrebă el cu glasul trist şi dulce.

— Cere ce vrei, zise Doctorul...

— Voi ca această peşteră mată să se transforme într'un salon...

Deodată, murii se 'ntoarseră ca 'n ţâţâne şi dispărură şi se prezintă o sală frumoasă cu covoarele moi, cu mari candelabri de argint, cu mobilă îmbrăcată în catifea azurie, cu scaune de lemn de nuc lustruit. Un cămin de marmoră, cu focul arzând, era 'ntr'un colţ al sălei...

— A, zise Angelo apropiându-se de foc — ce dulce căldură... Cum te chiamă frumosul meu Demon ?...

(Misticismul era elementul lui... el nu mai simţi nicio frică).

— Cezar sau Cezara, zise demonul surâzând cu firească equiosităte...

— O graţios androgine, zise el beat de strălucirea (arătărilor), vin de-mi dă o sărutare.

Cezar se uită rece la el. — Asta nu stă în contractul ce l-om face Angelo.. Faptele mele stau la dispoziţia ta, fiinţa mea nu. Trebue să-ţi câştigi afecţiunea mea... Vom vedea de vei fi în stare, frumosul meu copil...

— Să văd puterea ta magică, demone ; prefă această sală deşartă într'o adunare de bal ! Voi să fiu vesel... Nu vezi cum sângele mi-a umplut faţa mea palidă c'o bolnavă roşeaţă ; nu-mi mai negresc vederea in pereţi [pe] care umbra mea zugrăveşte şi un frate negru... *[l. n.]*.

Demonul ridică varga... pereţii se dădură într'o parte şi deodată din toate laturile se văzură săli, cu pereţi îmbrăcaţi în atlas alb ca omătul cusut cu frunze verzi întunecate şi cu flori vişinii şi strălucitoare... In candelabre mari ard lumânări de-o ceară ca zahărul cu flacări adamantine. Aerul sălii e argintit, cald de miroase, strălucit de oglinzi cu pervazuri de marmoră neagră. Cu părul desfăcut peste (. . .) trec copile prin ninsoarea aerului, şi de razele albe, de dulceaţa cântării nevăzute, de aprinderea dansului e plină lumea sălii. Câtă graţie (sânurile), braţele lor albe şi goale, hainele largi, cununile de roze din părul lor... şi numai muzica animă plăcerile sfinte, le mişcă cu suflarea ei... Printre ele, tineri în haine negre, cu veste cu floarea ca crinul, cu mănuşi ca mărgăritarul, cu botine radioase şi bumbi de diamant la manşeta lor... Prin bolţile ce reprezentau locul ferestrelor lipsinde, erau trepte cu oale de flori proaspete şi îngriijte, care umpleau cu o dulce răcoreală sala ; într'un loc era un joc de ape care sticliau, izbucnind în sus şi recăzând în bazinul or de marmoră albă, în snopuri înalte de fire de diamant.

Angelo şedea în jilţul lui şi se uita cu mirare la această zi de primăvară îngropată în noaptea pământului...

Toţi amicii întunericului purtau câte o mică jumătate de mască de catifea, care le acoperea fruntea şi nasul ; numai unele din fetele tinere erau fără mască... O tristă blândeţe era pe faţa lor...

— Ce frumoase sunt fetiţele acelea, zise... In acest aer strălucit ele îmi par umbre de zăpadă, ornamentul într'un aer de diamant...

— Ah ! sunt demonii cei mai periculoşi, pare că sunt flori de inocenţă şi bunătate... Teme-te de ele. In genere am început a mă teme de (viaţa) ta, Angelo... demonul se'ntrece 'n astă seară pe el însuşi... Vezi-l cum trece pali, frumos, adâncit prin grupele de bărbaţi şi femei — pentru nimeni nu are un surâs, pentru nimeni o vorbă... pare că abia ar fi căzut

din cer şi că disperarea eternă n'ar fi atins încă cereasca sa frumuseţe...

— Ştiu... Nu mă atinge...

— Dar chiar de te-ar atinge... Ea se joacă numai cu inimile oamenilor. Vai de tine de i-ar veni în minte să se joace şi cu a ta...

Dar mi se... de Lys... Toată această feerie, clipind ca un moment pe dinaintea ochilor, ca o viziune scurtă, te 'mbată... dar prelungită devine monotonă ca un balet încremenit (. . .).

Chiamă pe demon...

— Cezara ! strigă Angelo tare.

Cezara tresări ca lovită de un sunet ascuţit de clopot. Ea s'apropie cu fruntea (fericită) de Angelo.

— De ce Cezara şi nu Cezar, întrebă ea cu un graţios zâmbet.

— Ce ceri socoteală.

Nu poţi aranja un concert ?

— O da... Vrei să cânt eu ?

— Da, da !

— Vrei să jucăm şi-o dramă ? Iţi dau un rol în ea.

— Primesc.

Un perete din fund îşi ridică zăpada sa înflorită în roze de pustie şi se văzu o scenă, ale cărei culise reprezentau arbori şi tufişe, de o tânără şi mustoasă verdeaţă, iar în fondal reprezenta un deal îmbrăcat în pădure de mesteacăn ; un râu curgea a lene prin sălcii plângătoare şi în vârful dealului se înălţa un castel vechi acoperit cu plăci [de] fier, ai cărui muri colţuroşi erau înseninaţi de lună... (In) scena ce reprezenta grădina acelui castel, cu straturi nalte de flori. cu boschete tainice şi cu şiruri de trandafiri, ieşi Cezara într'un domino negru a cărui glugă era lăsată pe spate... Era frumoasă astfel... Faţa ei de marmoră contrasta cu dominoul de mătase negru şi (. . .) părul ei care cădea în şuviţe lungi strălucite negre pe umerii ei... Din mâneci se iveau mânuţele ei de (regină) cu degeţelele lungi. De sub poalele dominoului se iveau picioarele mici.

Ea cântă... Era atâta dulce tristeţe ; parcă o experienţă lungă şi dureroasă vorbise din acest demon ; era atâta tristeţe, era atâta dulceaţă, atâta resignaţiune şi atâta superioritate de spirit în toată expresia vocii ei... Angelo o privi şi parcă 'n sufletul lui se născu asemenea o sălbatec viguroasă mândrie ; îi părea că e leul pustiilor, că (inima-i) bate cu putere la (. . .) ; îl vede, dar o putere mândră generoasă, nu ca

modul femeiesc, cu care molestește amorul unei copile [și] căreia ai voi să-i săruți mâinile și să-i sufli în degete pentrucă s'a înghimpat c'un ac. [*l. n.*]. Nu era nimic meschin — era o simțire tare și furtunoasă care-i mișca inima... I se părea că dacă ar fi iubit de acel demon, n'ar fi fost în stare să-i zică o vorbă de desmierdare, un nume dulce, care s'o compare cu o floare, ori să găsească plăcere în plimbări romantice la lună.

„Ah ! gândi el, în sine, asta nu-i amor, asta-i înălțare peste firea mea proprie — este simțirea stejarului când crește... a leului când se tologește 'n soare, a calului arab când sforăește în fața (incendiațiunei) de care fuge... Pare că dacă aș strânge brațe[le], aș omorî-o... dacă aș săruta-o i-aș sângera buzele, tiranei mele... o urăsc — dar o urăsc de mor".

Cortina căzu... De Lys îi făcu semn să vină pe scenă. Erau copile blonde, care jucau piesa, în tricourile lor de mătase cafenii, cu (...) de atlas vișinii, cu pălării de catifea neagră cu pene albe... Ele i s'anină de gât. El se desfăcu cu dulceață din îmbrățișările [lor], se 'mbrăcă însuși în cabină în (...) neagră și cu (...) de catifea neagră, luă o mantie frumoasă și strălucită, ale cărei poale le aruncă romantic peste umeri... El juca pe un cavaler tânăr [de] care-i înamorată o regină. Vieața lui în scena (dramei) este înconjurată de mâni de fee, (...) vede că e împrejmuit de intrigi — de iubire, așa încât îi vine să-și (piardă) vieața în aceste dulci încurcături... Era o poveste frumoasă aceasta... Intr'o scenă el apare 'n fața ei ; pe regină o joacă Cezara... Niciodată atâtea vorbe de foc și de un disperat amor n'a vorbit o femeie — el răspundea rece și măsurat, ca și când (amorul) nu l-ar fi fericit... Dar regina-i înșeală cavalerismul ; el o credea 'n pericol... atunci s'aruncă 'n brațele lui (...) ce o strâng, acum îi simte inima 'n piept... Inima (ei) îi sfarmă pieptul, el o simțea bătând cu putere pe pieptul [lui]... ea-și încleștase brațele împrejurul gâtului lui, părea că nu mai vrea să-l lase, gura ei uscată căuta gura lui — o sărutare disperată... (Ca o lipitoare sau ca un boà constrictor), în forma unui înger căzut, — ea îi ținea corpul lui cel frumos în brațe, vrea să-l înnăbușe în această singură îmbrățișare...

— Cezara, pentru Dumnezeu, ce ți-i, zise el încet.

— O ! te iubesc, șopti ea cu turbare... nu vezi tu cum turbez de amor și de dorință, frumosul meu copil...

— Publicul râde... taci... Cortina jos...

Ah ! cortina nu cade... „Nu te las, nu te las !"

El se desfăcu cu putere... Publicul (...).

El începu să improvizeze. Declamă cu o durerasă mândrie, (. . .) se revărsau frumoase şi mari în fruntea lui. Ochii lui de un întunecat albastru se luminară ca cerul... umbrele lor lungi se ridicase ca şi când ar fi vrut să o fixeze pe Cezara în locul în care sta, încât să încremenească, un sublim demon de marmoră... Poza lui proprie părea turnată în fier. Nicio mişcare în [ale] (sale) membre svelte şi nalte — numai faţa lui roşită de intens entuziasm, numai buzele lui subţiri în mişcare, în declamaţiune...

[p. 60, din numerotarea ms. em., lipseşte].

Cortina căzu...

De Lys prinse pe Cezara în braţe, care era aproape să leşine. „Ce frumos e ! murmură ea zâmbind... atât de trist, atât de resignat, cu atâta amor totodată"...

Angelo se întoarse în cabina lui. Era ostenit... ostenit de sărutarea ei, de îmbrăţişarea ei nervoasă. Ii era ca şi când l-ar fi bătut cineva...

Angelo . . . ivirea ei.

El se sculă... Ea era. Il chemă în cabina ei... Desbracă-mă... — Ce fel... — Desbracă-mă îţi zic, zise ea cu mânie.

El îi descheie corsetul... Zăpada umerilor ei se vii splendidă de sub rochia albastră... El îşi băgă mâinile între sânii ei. Ea răsuflă greu şi se întoarse cu o ochire rece la el... „Aide ! nu fii copil... Vino ici la picioarele mele. Ingenunchie. Scoate-mi botinele şi ciorapii..." El nebunia. Lacrimi de turbare îi umplură ochii când simţi în mâna lui acel picior gol, neted, mic... el îl apropie de gură... — Mă iubeşti tu, Cezara ? zise el încet.

— Nici prin gând nu mi-a trecut... Aide dispreţuitorul femeilor... Şi bucată cu bucată el îi luă hainele — până ce tremurândă ea rămase goală, reflectată de oglinda cabinei. Ochii lui se plimbau şi cuprindeau cu sete acel corp de marmoră ; ar fi voit s'o prindă 'n braţe... dar o mişcare rece a mânilor ei îl opri. „Sunt demonul amorului, nebunule ! de ce te înjoseşti înaintea mea...

— Nu mă înjosesc de fel... dar eu sunt om... Lasă-mă să recapăt putere asupra minţilor mele (. . .). Pe orice (ton) şovăie în braţele lui, îl rechiamă într'un jilţ, îi închistă (grumazul) şi 'ncepu să-i netezească părul, îşi puse gura deschisă pe ochii lui parcă ar fi voit să-i soarbă întregi frenetic, îl sărută... O voluptate nespusă îi cuprinse tot capul... inima lui tremura — mai slab, ar fi voit să moară în acel moment...

„Ai milă de mine, rugă el cu glasul muiat, ai milă de mine..."

Ea se îmbrăcă iute cu hainele cu care fusese îmbrăcat el pe scenă.

„Ce frumos eşti astfel ! Eşti un paj frumos şi melancolic, un Hamlet-femeie...

Astfel mă joc cu tine — fiecare sărutare a mea va fi un voluptos martiriu pentru tine, fiecare îmbrăţişare un gând de întunecoasă şi dulce durere... Asta-i voluptatea cea crudă a chinului, aşa voi să te iubesc..."

Ea surîse aşa ca şi când gura, i s'ar fi (constrâns).

Dar (. .) sărutare acum se stinse mândria lui veche... El venise din nou la impasibilitatea sa... „Să vedem", zise el. Ii era iară de osteneală, şi poate că această (. . .) îl făcea imperceptabil pentru nouă dureri şi nouă delire...

„Haide, zise ea, să ieşim de-aci".

Ea-i legă ochii — şi ieşiră iute în aerul cel rece al nopţii de Ianuar...

Afară aştepta o sanie, ai cărei cai băteau pământul de nerăbdare. Cezara-l apucă pe Angelo în braţe ca pe un copil, îl aruncă în sanie într'o blană mare, sări şi ea lângă el, înfăşură blana împrejurul lor amândurora... Caii începură a sbura, şi ei erau învăluiţi ca 'ntr'un cuib prăfuit de vrăbii, îşi scoteau capul numai când voiau, ca şi când ar fi fost acasă în pat, sub plapomă de pene trasă peste capete. Astfel le era lor acuma... Ea se juca cu el, îl strângea în braţe, îl desmierda ca pe-un copil, ori ca pe o pasăre, pe care ar omorî-o strângând-o şi desmierdând-o. Şi faţa ei netedă, plină, dulce, se-alătură de faţa lui, el simţi ca şi când i-ar fi şters faţa cu o catifea, gura ei se lipi de urechea lui... „Sunt demonul amorului — zicea ea încet — sunt un drac, să o ştii, să o ştii. Mă prind de tine ca iedera de stejar, până ce corpul tău se va usca în îmbrăţişările mele, cum stejarul se usucă sub rădăcinile iederei. Te nimicesc, voi să-ţi beau sufletul, să te sorb ca pe o picătură de rouă în inima mea însetată — îngere !" Ea-l înlănţui cu braţele şi cu picioarele... îl strângea tare la piept ca şi când ar fi voit să-l sfarme, ca şi când n'ar fi voit ca pieptul ei să se umfle. Sângele lor fierbea ca mustul îngropat în pământ... li se părea că ar fi ţâşnit prin pori şi, dacă ea şi el ar fi avut răni la pieptul lor, desigur că, în acest moment de vieaţă concentrată, sângele lor ar fi comunicat reciproc şi ar fi concrescut organismele lor ca doi trunchi de copaci...

O voluptate aproape de disperare, o amărăciune dulce,

care-i supăra parcă nervii şi creierii, o slăbiciune moleşitoare îi cuprinse corpul... Toată natura lui umană e coardă întinsă peste măsură, care trebue sau să se rupă sau să se 'ntindă astfel încât să-şi piardă pentru totdeauna elasticitatea...

El se sbătea în braţele ei ca turturica în ghiarele vulturului, şi părea asemnea mielului care caută cu gura lui gura lupului spre a-l săruta, căci nu-l cunoaşte şi crede că-i câinele. — Astfel el în slăbiciunea sa copilărească caută fără de voie gura ei, ca şi când ar fi zis : „Sunt timid în căutarea lor... previno gurii mele însetate, cruţă simplitatea mea şi dă-mi sărutări numai că-i vedea că gura mea se 'ncreţeşte uşor... nu ştii cât de mult mă costă ca să dau (gura cea naiv) uşoară a dorinţelor mele, care mi-au umplut inima şi sufletul cu (vedenile) lor, astfel încât dacă-i vrea să le smulgi, ai smulge vieaţa cu ele... Sunt ca floarea cu rădăcini adânci ; cine cunoaşte de gura floarei ce adânci sunt rădăcinile ei ?... Dar, cine cunoaşte, să-i previe dorinţele... Şi ea pricepu din mina lui ce luase o rară expresie de inocenţă, din mina lui de copilă înamorată — că el cu toată slăbiciunea mişcărilor lui murea de amor... L-ar [fi] putut omorî acum, fără ca să reziste, fără ca s'o simtă chiar, atât era cuprins de iubire... aşa cum fluturul se-aruncă 'n foc... aşa cum efemeridele mor în alungarea lor amoroasă...

Ea-l duse acasă... El era beat, (torturat), abia se ţinea pe picioare... Ca pe un copil somnoros, ea-l desbrăcă, îl puse în pat, îl înveli — apoi îi mângâie încet fruntea până ce văzu că a adormit ; de supraosteneală, de sbuciumarea inimii lui el adormi adânc. Ea se uită zâmbind la el, căută flori ca să-l (. . .) cu ele, găsi o roză 'n fereastră, o rupse, o sărută şi i-o puse apoi lui pe gură. „Sărutarea mea să rămâie până mâine dimineaţă pe gura ta, înger !“ şopti ea încet... Imi pare că n'am iubit niciodată astfel, zise ea zâmbind... ba-mi pare că faţă cu acest amor n'am iubit de fel... Simt toţi demonii în mine... îmi e ca şi când în fiecare picătură de sânge, aşi avea o scânteie de durere şi voluptate... Toţi ceilalţi cum erau ei ? Agresivi, dulci, complimentari, afectaţi, lăudăroşi, înamoraţi... Acesta se lasă iubit — îşi lasă sufletul frământat de cugetările şi îmbrăţişările mele, ca o bucată de ceară de-o (verzuie albeţe) şi (. . .) Cu atâta frăgezime şi slăbiciune unesc ele intensivă putere de rezistenţă... floarea mea cea tânără — parcă mi-e milă să te smulg... Ah ! sunt nebună ! Ce-aş da eu ca această simţire să ţie veşnic în noi ; în curând va fi veştejit, în curând sufletul şi inima lui se vor răci. — Şi îmi vine să plâng, şi îmi vine să fug, să las pe astă vergină cu chip de

Adonis să înflorească în umbra cugetărilor lui melancolice, şi să moară cum o floare moare, cu toată primitiva ei frumuseţe — astfel cum a mai murit odată, de gândeai că e un înger înmărmurit ; să nu-i brăzdeze pasiunile faţa lui cea netedă şi rotunzită în ovalul ei, să nu se usuce, şi să devie urîte aceste irezistibile umbre de tristeţe zugrăvite cu măiestrie sub umerii feţii lui... Şi cu toate astea !... Ah ! am prejudecăţi ! *Eu* am prejudecăţi... Aide demone... Nu este cel întâi, nu va fi cel din urmă", zise ea zâmbind cu un fel de ură — să concedăm, zise ea cu vocea înnăbuşită, să concedăm Cezara. că este unic în felul său.

El se trezi a doua zi târziu. Era atât de obosit ca şi când l-ar fi bătut măr şi l-ar fi învelit apoi într'un cerceaf ud şi rece... Avea friguri... imagini turburi, chipuri negre amestecate cu nouă, astfel era cadrul închipuirii lui. Era în acea dispoziţie în care se află un om care a trecut prin tortura închiziţiei şi acum se află cu membrele sdrobite într'un pat moale. Durerile sunt întunecoase nici nu tari şi devin sfâşietoare abia la atingere... „Trebue să fug de ea... trebue să fug de ea... căci dacă m'ar omorî numai, n'ar fi nimic... dar, are să mă tortureze, are să-mi omoare nerv cu nerv, gândire cu gândire, bucată cu bucată din creierii mei [care] s'ar muia sub sărutările ei... Ah ! Şi cum ştie femeia asta a săruta... te trec fiorii... cu fiece sărutare mori, spre a învia şi a muri din nou sub alta... Dacă aş fi îmbrăcat în cuirasă de fier şi m'aş fi luptat în turnoi, corpul nu mi-ar fi sdrobit ca sub îmbrăţişările [ei]. Intr'adevăr, pare că s'a lipit de mine şi mi-a supt prin toţi porii ei sângele din carne, sucul din nervi, puterea din muşchi. E teribilă femeia aceasta sau [mai] bine demonul acesta". Astfel obosit de orgia sufletului său, se îmbrăcă, se uită în oglindă. O umbră viorie îi colora faţa — era vânăt de palid ce era... De altfel, era şi mai frumos decum fusese vreodată... „Sărutarea de dimineaţă, sărmanul meu Angelo, zise ea zâmbind cu tristeţe ; să sărutăm această gură care nu mai este vergină..." El se-apropie şi sărută chipul lui propriu din oglindă... Deşi era cald în casă, mâinile erau reci şi degetele (supte), încât aprinse într'o ceaşcă de porţelan spirt de viorele (vin) ca să-şi încălzească mâinile la flama vânătă-roşie Ieşi în grădină să se plimbe prin cărările ninse, prin arborii desfrunziţi cu ramurile încărcate de omăt, şi-i păru că a fost bolnav... îi păru că e un reconvalescent ieşit puţin prima oară din camera lui de boală... Şi se sorii în soarele de iarnă şi parcă eternul părinte al vieţii îl umplu de sănătate şi împrospătare... „Nu ! nu ! nu voi să o mai văd !.."

El vedea în ziua caldă de iarnă copiii jucându-se pe strade şi aruncându-şi cu mingi de omăt — chicot, râs, veselie... Toată natura naivă şi bucuroasă că trăeşte ; numai (în treacăt), nefiind bucuros de vieaţa lui, el cu naivitatea lui pierdută, cu ochii adânci, cuminţi însă fără de speranţă... „Şi se zice că nu e fericire în lume", murmură el... O fată ruşinoasă şi gravă, într'o scurteică blănită şi cu mâinile 'n (. . .) de braţul unui tânăr, chicotind, surâzând din când în când cu şiretenie, uitându-se c'o galeşă voioşie şi pe ascuns în faţa companionului ei. Ochii ei căprui erau vieaţă, bucurie, naivitate...

„Ah ! gândi el şi-i privi, cum au tinereţea lor sufletească... cum nu sunt ca ei — fericiţi !"

Spre seară veni de Lys să-l ia din nou.

— Nu mă mai duc... nu voi să o mai văd...

— Nu vei mai vedea-o, îţi promit.

— A, bine... atunci haide !

După ce-i legă ochii, ei ajunseră iarăşi cu sania în curtea descrisă deja... Coborîră scările în interioarele Amicilor întunericului. De Lys îl lăsă singur... El îşi luă legătura dela ochi. Se afla într'un cabinet mic tapisat în negru. Un cămin de marmoră roşie cu foc, o oglindă 'n perete, coovare moi pe jos ,o masă şi-un sfeşnic de argint, două jilţuri cu sprijoane nalte...

Cezara intră.

— „De Lys m'a minţit — îşi zise el cu imputare — iartă-mă, dar n'am vrut să te mai văd".

Ea era foarte tristă. „Bine, bine, înţeleg simţirea ta — vrei o (femeie) calmă, pe care eu nu sunt în stare să ţi-o dau.. simţi că amorul meu oboseşte, dar cine-ţi spune că mă iubeşti. Din contra, dacă vrei, eu îţi aduc în braţe îngeri de copile, (blonde) lumini de aur... căci eu sunt servul tău ; eu sunt un demon, e (şagă) asta ? ziua re'ntunecată. — Trebue s'o crezi, până ce eşti încă liber de a te desface de mine, până ce nu o fi prea târziu... căci nu voi să te înşel asupra viitorului tău. Te vei usca sub suflarea mea ca o floare desrădăcinată în arşiţa soarelui de vară... Trebue să o ştii... Iţi trebuesc îngeri ? Voi şti să seduc îngeri pentru tine — numai să nu te desguste..."

Un zâmbet de nespusă fericire trecu pe buzele lui. Ea făcu o mină de scârbă şi dispreţ, când văzu acel zâmbet. Ea citea din expresia feţii toată cartea sufletelor omeneşti.

„Ţi-aduc îndată ceea ce voeşti — un înger... (De lux), zise

ea deschizând ușa... exemplarul nostru de crin, care de ieri oftează după Angelo..."

In acest interval, Cezara se uita 'n oglindă ca să-și compue fața. După un moment se puse 'n fotoliu. Niciodată Angelo nu văzuse atâta bunătate și blândețe exprimate pe un chip de om, ca acuma 'n fața ei. Era îngerul milii și-al îndurerării. El se uită mult în fața ei, apoi se întoarse și se uită în jăratic, astfel că nu-l puteai vedea de spata înaltă a jilțului. Ușa se deschise și el auzi un glas dulce și (molesc), auzi foșnind lin o haină de gază, auzi atingând pasuri mici și ușoare covorul moale.

„Bună seara Cezara", zise ea cu copilărească veselie.

El se uită îndărătul scaunului.

Cezara (arătare) a ei, expresie de nespusă gingășie, complezență și bunătate, care și-o compusese lângă oglindă.

— O Lill ! copilul meu ! vino 'ncoaci, la mama ta, să te sorb... Ce frumoasă ești... ești ca un înger... un boboc de rază... cum să te (numesc) numai... Spune-mi cum ai dormit.

— Ah ! n'am putut dormi. Nu mi-a putut ieși din minte.. știi tu cine — nu ? nu spun numele...

— A... A... An...

— Nu mă trădezi mie însuși... Și în (fine), să-i țin capul în mâini, în (fine) să 'ngenunche 'naintea mea, să mă uit în ochi lui... și mă iubească, și mă (...) și parcă m'aș fi robit veșnic...

Angelo asculta zâmbind.

— Și-apoi, știi tu, îmi pare că și el se uită la mine... Ah ! cum ? Nu știu cum... Ce să-ți spun... Astfel ațipesc inima și vise vii treceau pe lângă ochii mei. Ah ! cum aș fi în stare să-l iubesc... parcă i-aș săruta mâinile dacă mi-ar permite...

— Dar, dacă el ar ști că tu îl iubești — dacă el te-ar iubi asemenea, îngerașule !

— Nu spune, o, nu spune. Ah ! Cum gândești asta — știu eu că nici gândește la mine, o sărmană fată proastă.

— Dar vezi tu, tocmai asta iubește el în tine, zice Cezara, cu glasul plin și moale... naivitatea ta... El ar vrea să desfoiască acele foi ale inocenței, spre a se (uita) în bobocul de rază, în înțelesul acestor nerozii dulci, de care ești în stare să sperii o mie pe zi... și fiecare gentilă, fiecare interesantă. Câte enigme i-ai dat tu însă de ghicit, deși-[ți] sfarmi capul cu ele... Tu nu știi puterea toată, guriță de rază ce ești ! sau ești șireată, te faci că nu știi !

Elli râse cu glăsciorul ei de argint.

— O ! eu știu că sunt frumușică, zise ea înainte de ple-

care, ştiu să plac... dar zic, ţi-o jur Cezara, eu ştiu că el nu poate iubi... Ochirea lui era aşa de rece pentru mine... pe când eu... eu aş fi murit ca să-l sărut odată...

— Mă duc să-l chiem, zise Cezara râzând şi bătu din palme de bucurie.

— Nu, nu, nu ! Te rog ! Cezara, pentru Dumnezeu...

— Spune că-ţi pare bine dacă ar veni.

— Nu, zise ea (afirmând) cu capul.

— Zi că-l iubeşti.

— Nu ! zise ea plecându-şi capul pe piept şi jucându-se cu colţul şorţului.

— Mă duc, mă duc... o guriţă, îngeraşule...

Elli o sărută cu gura plină, cu gratitudine. Cezara ieşi şi închise uşa cu cheia după sine...

Angelo şi 'ntoarse jilţul după sine...

— O, Dumnezeule ! zise ea speriată şi toată pudoare, toată inocenţă, o (bună) indignaţie, imputare, o lume de (căinţi) contrazicătoare îi jucau în faţă.

El îngenunchie la picioarele ei.

— Te-ai supărat, întrebă el cu blândeţe.

— Da !

— Să ne împăcăm dacă vrei.

— Da !

— Cu guriţă, aşa-i ?

Ea clătină din cap.

Dar el şezu lângă ea, îi prinse capul cu mâna, îi întoarse feţişoara ei roşie, care se uita (. . .) drept în faţa lui, şi-o sărută. El simţi că şi ea-l sărutase, dar aşa de lin, aşa de abia mişcat, încât ar fi putut spune, că nu l-a sărutat...

— Tu mă iubeşti... ştiu Elli... nu-mi săruţi mâna ?

Ochii ei se umplură de lacrimi.

— Nici nu mă crezi, zise ea încet.

— Atunci sărută-mă... Ea-şi lipi guriţa de buzele lui, se părea că i s'a lipit un fruct copt şi dulce de gură. El îi (. .) o sărutare.

— Ce dulce ştii tu a săruta, Elli...

— Ah ! n'am învăţat dela nimeni... Asta vine aşa numai... Nu am orişicând...

— Atunci de ce [te] depărtezi de mine... vino ici în braţul meu... O atrase încet spre pieptul lui...

— Ah ! uite, zise ea, ce rău îţi stă legătura la gât... ca tine are nuanţele şi legătura... şi-apoi nu-i nici pieptenat cum-secade (părul)... şi lipseşte un bumb dela (mânecă)...

— Mi-a căzut în sân Elli... caută-l.

Ea-şi bagă mâna în sânul lui. El prinse şi-o apăsă pe inimă...

— Nu găsesc, zise ea închizând ochii, de roşie ce era... Apoi îi redeschise şi se uită cu o cuminte şi tristă seriozitate drept în ochi... Parcă doi i să-i zică : Era să-ţi zic o vorbă grea, dar n'o mai spun.

El îi deschise ei sânii. — Să caut butonul meu diamant, poate a căzut între sânii tăi... — Nu, nu, zise ea apărându-se. — Iată-l, zise el, lipindu-şi gura de (fragul) mărului de zăpadă ce ieşise de sub corset. Ea se apără de desmierdările lui, dar se apără lin şi mai mult pentrucă se cuvine. De mult nu mai avea puterea de a-i refuza ceva. El stinse lumina şi un întuneric adânc acoperi suspinul lor de amor.

Pe când Lilla şi Angelo erau într'o stare dezordonată, unde hainele parte căzuse de pe ei ,parte atârnau în toate părţile şi ei pe jumătate goi dormeau strâns înbrăţişaţi pe sofa, gură 'n gură, intră Cezara cu o lampă în mână în casă şi se uită la ei... Ea era palidă, serioasă, tristă — ţinea în mâna ei un cerceaf alb şi mirositor şi-l aruncă peste mire şi mireasă, apoi se puse 'n faţa focului şi se uită multă vreme în ultimele urme ale jăraticului. Ochii ei se umplură de lacrimi... apoi se sculă repede, ridică colţul cerceafului, descoperi capul lui Angelo şi-i sărută fruntea . „Ai să-mi plăteşti tu asta, copilul meu, ai să mi-o plăteşti". Apoi ieşi din cabinet.

A doua zi Lilla umbla cam pe lângă pereţi şi nu i se uita nimănui în faţă. Angelo era de-o paloare umedă, ochii erau turburi şi suri şi pierdeau din demonica lor strălucire.

Ea se îmbrăcase şi-i ajută şi lui, îi îmbumbă cămaşa la gât, îi făcu fiongul dela legătură... Era blândă ca un miel...

— Aşa-i că mă iubeşti, Angelo ?

— Mai întrebi... Lilla erai de mult venită în societatea asta „Amicii întunericului" ?

— Ah ! îţi spun, nu... Eu te-am văzut pe tine în saloanele Doamnei N. Mi-ai fost recomandat, dar tu te-ai uitat aşa pe deasupra la mine, mi-ai spus o banalitate şi te-ai dus apoi... şi eu te urmăream, priveam în vreo oglindă ca să te văd în colţul de fereastră, în care şedeai ; stam seri întregi, plângeam nopţi întregi... Ah ! cum te iubesc Angelo, zise ea înecându-i faţa în sărutare... Intr'o zi, se-apropie Doctorul de Lys de mine — se uită în ochii mei, cum ştie el să se uite, ciudat adică... — „Iubeşti pe Angelo, Domnişoară" — zise el, tonul fără expresie şi firesc, cum e felul lui de a vorbi.

— Nu, zic eu.

— Haide 'n astăseară în clubul „Amicilor Intunericului" dacă vrei să-l vezi.

— Dar nu voi să-l văd...

— Sania mea te va lua, zise el.

— Dar nu voi să merg cu sania D-tale...

— Ea va sta la portița grădinii D-tale, zise el ridicându-se și surâzând...

Angelo, m'am dus noaptea în grădină, am deschis portița, m'am suit în sanie, și iată-mă.

Ea luă drepta lui în amândouă mânuțele, o bătu și-o sărută apoi.

— Lilla.

— Lasă-mă Angelo, eu nu mai am ce-ți da... ți-am dat tot. De mult n'am mai fost stăpână pe mine, de mult eram toată a ta... Ai milă de mine... Dacă ai crezut că sunt cuminte, iată cuminția mea toată, — dacă ai crezut că sunt frumoasă, iată frumusețea mea toată... Toată fața mea e sfințită de sărutările tale... de nu mă poți iubi pe mine, iubește-ți sărutările tale Angelo, iubește-mi ochii mei care te-au privit, și-au lipit razele de frumusețea ta... iubește gura mea, s'a atins de a ta... Iubește-te pe tine în ființa mea, Angelo — zise ea plângând și lipindu-se spasmodic de pieptul lui, și apropiându-și gura de urechea lui : iubește-ți cugetul tău...

El nu răspunse nimic. In afară că e un delicvent, ca o vină mare apasă sufletul lui.

— Și cum vom trăi noi, întrebă zâmbind cu tristețe !

— Cum ? Ah ! iată cum... Iată tabloul ce mi-l zugrăvesc. Dimineața când vei dormi încă te-oi săruta pe ochi și te-i scula... apoi ți-oi aduce cafeaua și cămașa cu butonii pușI, și ciorapii, halatul, fesul, o țigare. Te-oi îmbrăca, apoi te-i duce la treaba ta — și rămasă acasă voi șterge colbul de pe cărțile tale, voi aranja hârtiile, voi drege penele stricate și când vei veni acasă va fi masa pusă... pânză albă, farfuriile curate, paharele limpezi de clare... După masă vom ședea la cafea, vom vorbi nerozii... apoi... zic și eu, de... vom avea copii — un băiat frumos ca tine, icoana ta, și-o fetiță ca mine... Ah ! vom fi fericiți.

— Da, fericiți ! murmură el încet și întunecos... O, Cezara ! suflet de demon, gândi el, cum citești în sufletele omenești, cum vezi în ele scris viitorul, cum pricep zâmbetul tău de dispreț de ieri.

— Dar tu pari trist, dulcele meu amic... de ce ?

— Sunt obosit femeia mea, dulcea mea femeie, nimic alta.

— Acuma mă duc, ca s'ajung acasă... Vei veni să mă ceri,

nu-i așa ? Vino azi, eu voi aștepta cu nerăbdare venirea ta.. Oh ! cât te mai pot iubi...

Ea își aruncă mantila pe umere, îl sărută și dispăru pe ușe...

El rămase trist. „Va să zică asta-i vieața mea viitoare. Adică visuri orbitoare. Am devenit micul bărbat al unei (unici) femei... Vom avea copiii... mi-o aduce halatul și papucii dimineața... Ah ! dar, o desgustătoare perspectivă de urît și monotonie..."

Cezara, în haina ei de Hamlet râdea într'un colț al odăii. (Ea) știe când și cum se furișase 'n casă... La vorbele lui, vorbite încet însă destul de clar, ea trase un hohot ironic și splendid de răceală...

— Taci ! taci !

— Ei bine, iată dar idealul tău.. iată vieața îngerilor... iată scopul pe care natura voiește a-l împlini prin aceia c'a îmbrăcat un bobocel de fată cu naivitate și grație... un băiețel.. o fetiță, (...) odăii apăsat de voluptatea patului conjugal... un pat cu cerceafuri, care trebuesc foarte des schimbate... N'a rezistat mult îngerul, nu-i așa ?... Se grăbise natura să-și împlinească scopul ei măreț, reproducerea neamului omenesc și și-a asigurat această împlinire prin îmbrățișări multe, prin dublă rezistență, prin vorbe cu două înțelesuri... o ! o ! pfui ! hahaha ! Ei ce faci, fugi ?

— Te-aș ucide Cezara... ce drept ai să mai disperezi...

— Și orb nebun ce ești... nu vezi tu că ești o unealtă, ai bucurii, dureri ,pasiune ; plăcerea ce o ai pentru un sân femeiesc, care nu contribue nimic la voluptate, plăcerea ce o ai pentru o fată naivă, căci cu cât va fi mai naivă, cu atât mai greu îi va veni minte să-și ucidă copilul... nu vezi că ești o unealtă în mâinile unui demon, că ești jucăria simțurilor tale, că nimic ce ai nu e al tău, că ești cauza involuntară, pe care natura, sau numește-o cum vrei, își scrie așa numitele scopuri măreție...

Nu vezi tu că legi, state, monarhii, religii, nu sunt decât aparatul (greu) pentru a face cu putință acel act secundar de reproducere și a vă (meni) apoi în brațele monotoniei meschine, a urîtului, a ridicolului, a unei vieți care-mi face greață ? Te 'nchipuesc cu halatul înflorit, cu fes în cap, cu papuci, cu ciubuc, cu o claie de copii. c'o ocupație monotonă și somnoroasă ; apoi vei muri, și copiii tăi cei de spirit vor repeta aceeași vieață spirituală.

— Ai drept ; asta mi-o spun și eu... taci, visul tău nu suferă...

— Şi de ce aş tăcea, zise Cezara încrucişându-şi mâinile. Tu ai pierdut pe această copilă. Te scuzi că n'ai s'o poţi iubi, puteai cel puţin şti că ea nu-ţi va ajunge şi cu toate acestea ai avut-o ca pe soţia ta... Ai nefericit-o. Crezi că-mi trebui zis (...) să-ţi cruţ mustrările de cuget... nu ! De aceea sunt un demon...

— Dar tu mi-ai adus-o...

— Spun că nu ?... Da... sunt liberă eu de a încerca să seduc. De ce te-ai lăsat sedus ?

— N'am remuşcări...

— N'ai... Bine... Copila va fi alungată de părinţi, va naşte în sărăcie... Va fi o femeie pierdută, dacă n'o vei lua de soţie... Dar tu o vei lua... Vei avea o vieaţă de urît, vei umbla după alte femei, eu voi îngriji ca ea s'o ştie aceasta şi atunci, adică (pace) casnică, atunci abia vei vedea ce va să zică iadul pe pământ... A ! până acum n'ai nici ideie... Până acum melancolia ta şi coloarea neagră sub care priveşti lumea sunt teorii sure, pe lângă realitatea ce te aşteaptă...

Voi suporta inevitabilul...

Adio Angelo...

— Cezara !... Cezara murmură el încet plecându-şi genunchii la ea... te iubesc... nu poţi tu ierta...

— Ce să iert ? Te iubesc eu ?... Ea ieşi repede din casă...

[. . . . .]

Lilli a venit apoi la mine, trimisă chiar de tatăl său ca să-mi ceară din nou scuze... I-am spus că tu n'o poţi lua de soţie, şi am explicat punctele mele de vedere... a plâns mult, biata fată, dar voi şti eu s'o mângâi. Am un camerier care nu e de dispreţuit...

— Cezara !

— Ei, Dumnezeul meu ! dar tu eşti nebun. Ea va fi fericită în felul ei... Vino 'ncoace şi suge rana asta... nu vezi că-mi curge sângele pe haine ?...

El îşi lipi buzele de rana pieptului şi supse acele picături de rubin ce păreau a curge pe zăpadă. Ea-i ţinea capul cu mâinile — apoi îi ridică capul şi sărută gura lui roşie de sânge... Asta drept mulţumire... Ea-şi acoperi sânul, îl ridică pe braţele ei ca pe un copil, îl strânse la piept, îl desmierdă...

— Cum mă faci să pătimesc, şopti el încet.

— Bine că n'ai cunoscut tu, ce voi eu să cunoşti... Amicul meu ai alege între două lucruri : între unul ordinar, meschin, şi între durere, pasiune, turbare — între Lilla şi mine. Eu

nu te înşel, ţi-o spun dinainte. Eu voi usca vieaţa ta de mă alegi pe mine... eu te voi omorî... dar, nu ţi-oi face copii... De un singur lucru te asigur ,nu ţi se va urî cu mine, poate însă ca mie să mi se urească cu tine — atunci se înţelege, se sfârşeşte totul... atunci ştii că vei trebui tu să mori sau să înebuneşti...

Ea-l jucă pe genunchii ei, îşi băgă mânile 'n sânul lui şi el simţi înnegrindu-se lumea înaintea ochilor lui...

— Ah ! aş rezista de mi-ar fi cu putinţă, zise el cu durere... dar cum... cum când aş [da] toată lumea pentru o sărutare a ta şi vieaţa mea ('i) prinsă... acum e prea târziu, diavol de femeie ce eşti...

— Voluptatea cea crudă a dorinţii şi a durerii, iată ce-ţi ofer... De un lucru fii sigur — te iubesc... Nu te lăsa înşelat de împrejurarea că amorul seamănă aşa de mult cu ura... Aş fi în stare să mă las însă pentru tine...

ICONOSTAS ŞI FRAGMENTARIUM *)

Pe podelele reci de cărămidă umedă ale temniţei se desemnau, în fâşii crucişate, gratiile de fier din ferestre înalte şi boltite, — luna înota pe nouri fugitori, care purtau corpul ei de aur. Un singur stâlp alb purta boltirea înaltă a temniţei şi rezemată de stâlp se vedea o figură naltă de femeie albă ca varul, cu ochii ţintă şi ficşi, — ea-şi frângea mânile în lanţuri şi din când în când îşi netezea părul ei desfăcut ce cădea până la şolduri în viţe şi înconvoituri cumplite. La picioarele ei, cadavrul ca de var al unui copil gol pus pe paie — un cadavru slab pe care bătea luna, legat de gât cu o cordeluţă roşie. Femeia rezemată de stâlp era atât de albă încât părea o statue şi una cu stâlpul.

Apoi deodată şezu. Luă copilul în poală şi buzele ei vinete surîseră, — ea vorbea lui cu glasul încet uimit şi nebun. „O steaua mea — îngerul meu, frumosul meu înger — ascultă, ascultă. Pentru templul Sionului căzut în ruină, pentru zidurile Ierusalimului, pe care le-au dărâmat, pentru mărirea poporului lui Israil, pentru mărirea regilor lui pe care îi dispreţuiră — stau în singurătate şi plâng. Dară veni-va ziua în care se va ridica un erou, care-o aduce nouă mărire şi nouă putere. Şi tu, eşti acel erou. Tu eşti Messia, îngerul meu ! Tatăl tău poartă coroană, mama ta e sclavă. Copil de sclavă — copil de rege să te 'ncorn. Ea-şi desprinsese dela gât un cerc de aur şi-l apăsă pe fruntea copilului. Unde este acum tatăl tău, acel om pal, frumos, o, prea frumos, înalt, în haina lui neagră — cu coroana scumpă pe frunte — să te vadă pe tine în leagăn — Impărat al lumii întregi... Surâzi, surâzi cu gura ta cea mică, îngerii vorbesc cu tine — îngerii

*) Ms. B. A. R. *2255*, ff. 250—254.

îţi arată mantia, tronul, sceptrul tău. Visezi ! visezi ce ai să fii... dulcele meu Domn !

Deodată ea se ridică. Umbra ei se-aruncă pe perete. Ea-şi întinse mâna slabă şi fină spre umbră, cu cealaltă îşi răsfoi părul de pe frunte şi zise cu bucurie : „Tu eşti aci Ştefane... Ce frumos eşti tu Doamne ! Dulce Doamne ! Adu-ţi aminte de acea noapte... O !

Tu ştii *acea* noapte, când în patul tău te-am cuprins pentru întâia oară în braţele mele. Când mi-am mlădiat corpul de corpul tău, — trăim şi vezi-o, floarea amorului nostru.. Doamne !... Dormi, dormi amorul meu, floarea amorului meu.

Luna se strecura încet şi umbrele zăbrelelor şi ale stâlpului se mutau din ce în ce pe podeaua umedă şi pe murul sur.

2.

Ciudată ca o scrisoare în hieroglife sta uliţa jidovească a Sucevei în lună. Şiruri de case sărace, petecite, când uniforme ca legile Pentateuchului, când pestriţe şi mestecate ca hainele rupte şi lucrurile vechi din desagul unui jidov. In ferestre, bucăţi de sticlă colorată lipite cu hârtii sfâşiate din Gemara, pe care se coc colacii de sărbătoare. Perdele de atlasuri înşirate pe-un fir de aţă, şi singurul spectator, luna, privea când într'o casă când într'alta, în toate deodată şi pe rând. Ea văzu cărţi vechi în dulapuri vechi, sfeşnice de alamă — copii ce dormeau pe pământ — caftane de atlas şi caftane sărace.

Astfel lumina le iscodea pe rând aceste odăi de diferenţă, deşi casele păreau uniforme. In mijlocul mahalalei adormite, templul sur, (Sionul minunat), de jurîmprejur proptit cu bârne de stejar şi înaintea casei (cahalului) un bou înjunghiat ca spre jertfă. Era un aspect trist ca o viziune a lui Isaia, ca o tânguire a lui Iézechil. Sur era templul pe dinafară, tăcut pe dinăuntru, (legea) pe balustrada de mijloc, hainele albe pe bănci. Grilajul dela corul femeilor zugrăvea jos în perete o mreajă de umbre. Eloimii asupra intrărilor străluceau ca (...) nu stele. Nu era acesta cu bolţi mândre nălţate, cu icoane luminoase pe ele, cu şiruri de stâlpi sfinţiţi de cântări melodioase — era o arhitectură ţeapănă, rece, goală — era atât de pustiu de frumoase, ca pieptul unui om mort..

Sub murii acelei havre se strecura încet, cu un sac în spinare, un evreu tânăr. Trecuse miazănoapte. Luna poleia pietrişul uliţei de-l puteai număra şi umbra evreului, lipită pe pereţi, îl urma parcă. Intr'o căsuţă mică se vedea prin fereastra colbăită şi afumată arzând un muc. El se apropie şi bătu

încet. Un bătrân cu barbă sură şi lungă apăru în prag. Erau Ruben şi Levy.

— Le-ai adus, zice el încet. Ce face Hagar a mea, ginere ?... Hagar cea frumoasă !

— Hagar ? Mă numeşti ginere şi întrebi ce face Hagar ? întrebă cel tânăr otărît.

— Şi de ce nu ginere ? Pentrucă am vândut pe Hagar creştinului ? Ţi-oi plăti pentrucă am vândut pe femeia ta... şi nu este Hagar a mea în turn ?... Sărmana Hagar !

— Şi de ce nu mi-a trimis-o înapoi Creştinul ? — zise cel tânăr şi o lacrimă îi udă ochii, — aş fi primit-o înapoi... Nu aş fi fost supărat. Eu sunt un evreu sărac şi îmi era dragă... Ce-mi pasă mie că ea câştigă banii şi altfel, numai să fie şi a mea... Să mi-o fi vândut pe jumătate preţ ca o haină veche, aş fi cumpărat-o înapoi .. De ce să o închidă.

Pentrucă-i a lui... a cumpărat-o şi sătul de ea... (a mâhni-o)... Il ţii de rău Ruben ? Sărmana fată, cum va fi plângând ea n pustiu şi mă va fi blestemând, căci eu am jertfit-o pe Hagar a mea ca Iepth sin Gibud...

— Dar taci... să tăcem, zise bătrânul netezindu-şi barba... să împărţim aurul ce mi l-a dat Creştinul, treizeci galbeni venetici, să-i împărţim ca rude de sânge.

El îşi ridică poala caftanului şi scoase o pungă veche de piele, o puse pe masă, trase un scaun şi şezu.

— Mi-a dat treizeci... capeţi tu cincisprezece.

— Dă încoace, zise Ruben pe jumătate îngenunchiat şi cu capul între mâni. Bătrânul numără până în cincisprezece. Ruben îi cumpăni o vreme în palmă. Apoi zise apăsat : cincisprezece capăt numai ? Oare fata nu era întreagă a mea ?

Levy băgă încet punga cu restul în buzunar.

— Nu-ţi las banii ceilalţi... dă-mi cei cincisprezece, căci sunt ai mei.

Levy nu răspunse un cuvânt. El se uită la mucul de lumânare fix şi neclintit, apoi trase saltarul dela masa veche, neagră şi negeluită... Se uita la lumină, fiecare 'n vremea număratului o împinsese într'o parte...

— Nu-ţi las banii, zise Ruben cu glas mai tare. Destul am stat şi-am plâns nopţi întregi, mi-am întors picioarele la căpătâi pentru Hagar — şi-acum nu vrei să-mi dai preţul întreg ?...

Bătrânul se uita ciudat. Lampa era pe stinse.

— Lumina se stinge, zise Ruben, până nu se stinge lumina numără-mi banii.

Levy scoase un cuţit mare din sertar şi [se] juca cu ascuţişul lui în lumina lămpii. Lumina pâlpâii mai tare.

— Ţi-o jur pe Dumnezeul Sionului, noaptea aceasta nu va trece fără să am banii toţi. Eşti surd, bătrânule — n'auzi ?

— Lumina încă arde, zise Levy.

— Am (. . .) lumina între tine şi mine, iată, zise Ruben, şi-o răsturnă la pământ.

Se stinse — numai fetşila mai licări.

El îşi întinse mâinile peste masă şi-l apucă pe bătrân de barbă. Bătrânul nu zise nimic. Cu o mână-şi strâse brâul cu cealaltă lovi pe contrarul lui şi-i străpunse gâtul încât sângele-i împroşcă obrazul. Tânărul se răsturnă cu scaun cu tot şi sângele-i curgea şiroi pe podea, acoperită înadins cu mult nisip. Aurul lui căzuse la pământ şi se 'mprăştiase prin balta de sânge. Nepreocupat de cel tânăr, Levy culegea galben cu galben, îi curăţea de sânge şi nisip şi-i punea în punga lui veche... Apoi stătu mult în tăcere, părea a socoti ceva.

Apoi sări de pe scaun şi luă sacul pe care Ruben l-adusese, îl deslegă la gură şi scoase dinăuntru pe masă ce era în el... erau straie purtate de domn, care odată de mare preţ or fi fost. Levy murmură în barba pe care şi-o ridicase cu mâna la buze.

Pe uliţă nu era nimeni. Luna apusese — părea că inima nopţii îşi scursese sângele luminos, căci era întuneric. Cercă dacă uşa-i bine închisă, întinse o cergă veche peste mort şi se culcă.

Dar numai aţipi şi nu putu dormi. El se svârcolia în pat şi din când în când îşi bătea cu pumnul în cap. Incepu să ofteze şi să geamă — se sculă din pat ,lung şi slab şi pipăi prin întuneric s'ajungă la masa pe care destinsese hainele de Domn.

„Trebue să mă duc la Hagar în turn — şopti el monoton — Hagar ! Hagar ! şi nepotul meu (Samoil), facă-i Dumnezeu izvor în pustiul temniţei, căci duşmanii săi au secat apa din urcior".

Incepu să se schimbe în hainele de Domn. Hainele atârnau pe corpul lui slab, curelele de sabie şi le 'ncheiase pe dos şi în teacă băgă un (. . .) vechi. Arăta ciudat acest Domn. Işi puse o cucă veche în cap şi se uită în oglindă. El se sperie.

„M'au făcut Domn, unsul găinilor, el căruia i-am vândut fata. D-zeu mă ierte. Imi trebuiau bani ca să mă duc la Ierusalăm, căci sunt bătrân şi rabin. Acuma m'am făcut singur Domn — mi-am spurcat copilul meu ca Lot în beţie. Şi m'am făcut Domn ! M'am uns Domn cu untdelemnul tronu-

lui din Sion. Şi Hagar a mea în turn ; m'oi duce la ea şi-oi cânta un psalm al pruncilor lui Assoph şi mă voi bucura cu cântecul harfei Sionului".

El era nebun. Luă un urcior plin cu apă în mână şi merse pe uliţile strâmte ale mahalalei jidovilor. Dar drumul nu şi-l greşi. Ajunse la un loc gol, între murii cetăţii Sucevei şi murii închisorii. In acest loc nu puteai ajunge decât prin cărăruşi strâmte şi treceai printre case de puţini cunoscute.

3.

Luna apusese şi tânăra evreică şedea în (fundală) şi se uita în noaptea roză — umbra urieşească a închisorii ei dispăruse şi lumina de stele era slabă. Faţa ei albă lumina ca a unei moarte din granitul sur al ferestrei închisorii.

Veni bătrânul în ornatul lui. El era şi mai ciudat şi mai fantastic şi mai namilă. Bonetul îi sta strâmb pe cap — părul lui lung şi sur îi flutura în vânt.

Când evreica îl văzu începu să râdă cu chicot de bucurie. „Ai sfârşit palatul tău cel nou ? — întrebă ea — cu odăi frumoase îmbrăcate 'n mătase roşie, cu oglinzi nalte de şapte coţi, în care să mă văd goală din creştet până în călcâie. Da goală albă ca omătul în (. . .) sale îmbrăcate în purpură domnească. Nu-s eu floarea ta de zăpadă, Ştefane ?"

Ea-i întinse mâna slabă, mică, fină, prin gratii.

„Ştefane ! vezi tu regele Evreilor ! Gătitu-i-ai scaun împărătesc şi schiptru pentru mânile lui ca să judece asupra Isvrailului ca Samoil judecător ?

Dar ai slăbit, tânărul meu amic", zise ea întristată privindu-l din nou — „şi pare că ai îmbătrânit tare, — de ce priveşti, să nu priveşti făt-frumos ce eşti".

Dar deodată ea păru a-l recunoaşte.

— Nu eşti tu cumva Levy Canaan ?, exclamă ea ; Halila ! departe de mine". Ea-şi smulse mâna 'ndărăt, pe care bătrânul o apăsase pe mâna lui.

— Sunt Levy Canaan ! zise bătrânul sughiţând. Păgânii au lăsat să se usuce izvorul de apă. Eu am adus un urcior plin şi am venit la Hagar a mea în turn.

— Vai Ştefan, zise ea încet, te-ai făcut urît acum. Ai lipsit multă vreme dela mine şi dela copilul meu ; ţi-ai lăsat barbă de supărare ş'ai tuns-o de mult lucru ce-ai avut la palatul nostru cel nou... Şi erai aşa de frumos Ştefane şi sărutarea

gurii tale era ca vinul de Chipru şi ochii tăi erau ochii de hulub.

— Hagar, Hagar a mea... Eu sunt Levy Canaan, evreul cel bogat.

— Tu eşti Levy Canaan, evreul cel bogat ? Halila, departe de mine...

„Dar vezi tu, scumpe Ştefane, copilul amorului tău. Mi-ai dat să beau vin dulce ,şi-ai lăsat să afume cu smirnă şi miresme în palatul tău şi mi-ai sărutat buzele mele. Dar ia-mă, ia-mă numai, — palatul cel nou va fi şi mai frumos decât cel vechi...“

Bătrânul îi întinse urciorul.

„Halila, departe de mine“.

Levy scăpă urciorul pe pietre de se făcu hârburi. Ochii lui se căscară — el se uită ţintă la fereastră, şi scutură cu mânile grilajul. Bonetul îi căzu de pe cap şi el alături.

„Ai adormit frumosul meu mire, zise Hagar, ai adormit în palatul tău, în perini de purpură, în polog aurit“. Ea îşi întinse mâna cu (dorinţe) la bătrânul căzut — apoi îngână încet, ca şi când ar fi vrut s'adoarmă copilu-i :

„Dormi dulce (amorul) meu, dormi dulce !

ADAOS

IV

[FRAGMENT] *)

. . . . . .

. . . . . După această întâmplare minunată, Cavalerul meu îşi goni calul spre măgura unui deal depărtat, ca să treacă bălţile şi mlaştinile periculoase ale Bugeacului. Dar abia isprăvise jumătatea drumului şi multe drumuri veneau în cruce şi ori încotro se întorcea nu vedea în zare decât ponor, ponor pustiu şi sur îl înconpura şi nici mai ştia încotro să o apuce. Il apucă noaptea. Era una din acele nopţi negre în care luna pluteşte ca o pată abia văzută pe cer. Numai din când în când ea reînvia deodată în toată puterea ei. pentru a lumina şesul sur şi pustiu, pentru a dispărea iar ceasuri întregi. Ii era frică de hârtopuri şi gropi, calul era obosit, lui însuşi îi venea să cadă din şea. Se dădu jos de pe cal şi-şi puse urechea la pământ. Stătu multă vreme astfel, când auzi încet, dogit, adânc un sunet de clopot... el tresări. Işi întoarse ochii de unde i se părea că auzise sunet şi văzu o lumină turbure şi pâlpâitoare parcă. Apucă atunci calul de frâu şi începu să meargă în pas sărit — deşi abea putea de picioare. După o bucată de loc se văzu oprit în cale de un şanţ, pe care îl umpluse trestia şi [. . .] de apă, care înconjura locul de unde venea lumina — şi, când luna ieşi pe-o clipă pentru a lumina locul, el văzu o zidire veche şi mare, cu câte un turn la fiecare colţ şi cu o poartă uriaşă în mijlocul zidului. Era o ruină mai mult — peste pustiu — acoperământul se surpase pealocurea, murii păreau a se înclina neproptiţi, ferestrele sparte, lumina putredă şi năimită. Un podeţ mişcător, mai mult putregăit, ducea peste şanţ în curtea castelului.

---

*) Ms. B. A. R. 2255, în continuare la „Iconostas şi Fragmentarium".

El merse înăuntru. Lumina apăru în fereastra unuia din turnuri, apoi trecu parcă purtată prin tot castelul, pe lângă toate ferestrele şi dispăru. In acelaşi timp luna se cufundă după un nor negru, nelăsând nicio urmă de rază * măcar şi veni un întuneric cum nu mai fusese. Tăcere mortală... cavalerul îşi legă calul de stâlpul unui fel de şură, se-apropiă de casă şi merse 'n faţă-i cu paşi lini şi abea auziţi Era linişte ca 'n mormânt. El se uită prin ferestre, de zor, dar îşi fixă ochii într'un întuneric nepătruns şi nu putu cunoaşte nimica. După un scurt monolog merse la poartă, de-al cărei uşcior era atârnat de-un lanţ un ciocan greu. El îl ridică, se regândi, apoi bătu odată tare. Toată vizuina răsună a departe, apoi iar tăcere mortală. Bătu a treia oară, nicio mişcare de fiinţă vie. Se dete câţiva paşi îndărăt, ca să vadă de n'o zări cumva lumina în orice parte a castelului. Lumina apăru tot în locul unde apăruse mai înainte, dar dispăru tot atât de iute. Totodată căzu o lovitură tâmpă şi adâncă din turn. Inima cavalerului făcu o pauză completă. Stătu mai multă vreme neclintit, apoi voi să facă paşi spre cal, dar ruşinea că îi fu frică îl reţinu ; — onoarea şi o irezistibilă dorinţă de-a duce aventura la un sfârşit îl readuse la poartă. Prinse inimă, se 'mbărbătă, scoase sabia cu o mână, cu cealaltă ridică clanţa dela poartă. Uşa grea tresări în ţâţâne şi se dă cu greu împinsă — el sili din răsputeri — deodată îi scăpă din mâini, el se opinti înainte şi poarta recăzu în urmă-i închisă. Un fior rece îl trecu din creştet până în tâlpi, se întoarse să găsească uşa şi trecu mult până o găsi pipăind — dar, cu toată opintirea puterilor nu o mai putu deschide. După mai multe încercări zadarnice, el începu să privească împrejur şi văzu în fund pe o scară, încolăcită asemenea coajei unui culbeci, o pară palid-albastră, ca o lumină de candelă a cărei zare tremura pe murii negri de piatră... era cât un sâmbur de mei. El se întremă încă-odată, merse pe [...] spre pară, dar ea fugea dinainte-i. El veni prin jos la scară şi după o clipă de răsgândire începu să o urce rezimându-se cu o mână de perete. El văzu flacăra tot depărtându-se dinainte-i până ce ajunse într'un coridor larg şi lung... Flacăra parcă plutea în aer depărtându-se în coridor, purtată ca de o mână nevăzută... el o urmă tiptil numai în vârful picioarelor, căci se spăimânta de sgomotul paşilor lui proprii. Flacăra-l conduse până la suişul unei alte scări — aici dispăru. In acelaşi moment răsună iar clopotul din turn... ca un gemet îl simţi. Ii trecu prin oase şi măduvă acest sunet răguşit, evlavios ,plângător.

Era în întuneric total. Işi întinse mânile şi începu să suie

şi această scară. O mână rece ca a unui mort îi apucă stânga şi-l trase după sine... cercă a o smulge, dar nu putu, dete cu spada dinainte şi auzi un ţipăt cumplit şi mâna rea rămase fără putere într'a lui... El o lăsă să cadă la pământ şi merse cu o hotărîre disperată înainte. Scara scundă, încolăcită, strâmtă, era plină de năruituri şi găuri. Treptele erau tot mai înguste şi mai înguste, până ce dădu de un grilaj de fier. El îl lovi cu piciorul şi-l deschise. Ducea într'un coridor întortochiat şi în unghiuri, abia destul de larg pentru ca un om să poată trece cu mâinile şi picioarele prin el. O lucire abia al cărei izvor era o rază de lumină, într'atât încât îl puteai vedea. Cavalerul îndrăsni înainte. O văietură adâncă, deşartă se auzi prin bolţile coridorului din depărtare. El merse mereu înainte şi zări iar flacăra albastră, care-i luminase mai înainte. Coridorul boltit se deschise deodată într'o galerie mare şi spaţioasă, în mijlocul căreia el zări un om îmbrăcat în fier şi armat * pe deplin, care cu faţa sinistră şi cumplită ridică cu o mână sabia, şi pe cealaltă trunchiată şi sângerândă. Cavalerul sări cu curaj la el, dar (cela) dispăru deodată, lăsând să-i cadă o cheie grea de fier. Flacăra rămase suspendată asupra aripelor unei uşi mari la sfârşitul galeriei. Cavalerul înaintă spre ea — bägă cheia în broasca cea grea de fier, o întoarse cu putere, aripile uşii sunară în amândouă părţile şi arată o sală mare şi largă, în a cărei adâncime era un sicriu înălţat pe un catafalc şi de jurîmprejur ardea în sfeşnice nalte feştile de ceară albă. Dealungul murilor sălei stăteau, în şiruri lungi, statui urieşeşti de marmoră neagră, îmbrăcate cu [...] şi cu săbii mari în mâini. Când cavalerul înaintă toţi ridcară săbiile şi-şi puseră un picior înainte. Flacăra mică plutea mereu nainte-i, el o urmă mereu până ce mai erau şase paşi departe de sicriu ; în momentul acela capacul sări de pe sicriu, clopotul sună a alarmă şi o damă în giulgiu alb şi lung de moarte, cu un văl negru pe faţă se ridică încet din sicriu şi-şi întinse braţele spre el. In acelaşi moment statuile sunară din săbii şi se fandară asupra-i. Cavalerul năvăli ca fulgerul asupra femeii şi se-anină de gâtul ei — ea-şi dete vălul într'o parte şi-l sărută pe gură. Deodată toată zidirea veche se cutremură şi se nărui de jurîmprejur parcă. Pe cavaler îl apucă un leşin la inimă, parcă şi el căzu la pământ.

Când îşi reveni în fire, el se găsi culcat pe un pat de catifea într'o odaie, cea mai splendidă şi mai bogată ce o văzuse în vieaţa lui, luminată de lumini aşezate în candelabre de cristal. O masă încărcată cu fel de fel de bunătăţi era în

mijlocul odăii... O muzică lină îşi zugrăvea armonia în aer, uşile se dădură în lături şi o femeie de o nespusă frumuseţe, încărcată de haine strălucite şi podoabe scumpe intră (. . .) urmată de alte femei tot aşa de frumoase, dar departe de ea. Ea veni lângă Cavaler, îngenunchiă lângă el şi-i sărută mâinile. Fetele cele tinere aduseră o cunună de laur şi i-o aşezară pe frunte, — ea-l luă de mână şi duse în capul mesei, unde şezu de-a stânga lui.

Angela ! murmură el uimit.

Oricât de încet ar fi spus-o, ea auzi, îş plecă ochii cuvioşi, şi surâse.

Servitorii intrară spre a servi la masă — o muzică fermecătoare le mângâia auzul. El era mut de mirare — şi răspundea prin întrebări şi mine politicoase. După ce se ridicară toţi dela masă, toate fetele se 'mprăştiară, afară de Angela, care-l duse iar la sofa, i se puse pe braţe, îi înconjură gâtul cu braţul ei gol, fin, marmoreu, îşi apropie buzele de gura lui şi începu să-i vorbească, gură 'n gură, astfel : . . .

POVESTE INDICĂ *)

De mult, de mult a fost un Impărat în ţara depărtată a Indiei şi avea o fată frumoasă cum nu se mai povesteşte, bălaie ca o lacrimă a soarelui, dacă soarele a plâns vreodată. In nopţi cu lună când se plimba prin întunecatele dumbrăvi de laur ale castelului răsărit din rădăcini de stânci, ea auzea un glas frumos, parcă de privighetoare, şi totuşi era de om. O harfă — asemenea sunetului blând şi regulat al valurilor mării, o acompania. Era un paria cântăreţ, care-o iubea pe fata de Impărat.

Ea-l văzu răsărind prin crengi în lumină de lună, — era nalt şi frumos. Pletele negre se ridcau deasupra frunţii măreţe şi ochii străluceau în bolţile lor ca două flori, picături de întuneric topit. Ea-l iubi, căci nici n'ar fi ştiut să facă alta, aşa era de frumos.

Intr'o noapte, printre mreje de frunziş întunecat, de oliv şi laur, privea luna ca o pavăză de aur, — el sta îngenunchiat la picioarele ei, şi capul culcat în poalele-i albe se uita lung şi 'ntunecat, cu o privire de profet, în întunecimea cea blândă şi albastră a ochilor ei mari.

Cu mâinile ei dulci îi netezea părul ; cu gura-i încreţită de amor ea-i săruta fruntea.

— Ce frumoasă frunte ai tu, coroana lumii s'ar mândri să şadă pe ea.

— Ai dori-o tu ? zise el, şi ochii lui se deschideau mari ca doi luceferi.

El se sculă şi o privi. Numai împăratul Saharei — leul, priveşte astfel, odată în vieaţa lui, când *iubeşte*. O strânse în braţe şi se duse 'n lume.

Adio stea-amor, adio tot !

---

*) Ms B. A. R. 2259, ff. 272—273. (Ed. A. C. Cuza ; 1914).

Noaptea era clară, tăcută, mare. Numai valurile sfinte ale Gangelui murmurau lin ca înţelepciunea vremilor. Simbol uriaş al timpului. Paria se uită lung în el — şi-l *înţelese*. Auzi vorbirea sfintelor sale origini, înţelese ce este aceea ce mişcă cele trecătoare ale pământului. Işi sfărmă harfa de-o stâncă şi se duse 'n sus. Răscoli popoare contra regilor şi legilor lor, răsturnă regii şi marii pământului şi, în fruntea acelor popoare, unele de origini sfinte, altele de origini obscure, el mergea de-a-lungul răurilor mari şi răsturna imperii şi le supunea sie.

Popoarele îl iubeau că era drept şi bun, regii se temeau de el. Era împăratul lumii şi Domnul tuturor celor trecătoare.

Atunci se duse la castelul răsărit din rădăcini de munţi. Intră în înaltele turle ca să puie coroana lumii pe fruntea miresei lui, — dar întinsă, albă ca ceara înmărmurită, moartă era iubita lui.

El nu auzi nimic, nimic — numai valurile sfinte ale Gangelui vuiau cu un răsunet depărtat şi ironic în urechile lui. Işi plecă fruntea şi zise: „La ce? la ce?“ Apoi o apucă în spre pustii şi nimenea n'a mai auzit de el.

. . . . . .

V.

FĂT-FRUMOS DIN LACRIMĂ *)

(POVESTE)

In vremea veche, pe când oamenii, cum sunt ei azi, nu erau decât în germenii viitorului, pe când Dumnezeu călca încă cu picioarele sale sfinte pietoasele pustii ale pământului, — în vremea veche trăia un împărat întunecat şi gânditor ca miazănoaptea şi avea o împărătească tânără şi zâmbitoare ca miezul luminos al zilei.

Cincizeci de ani de când împăratul purta război cu un vecin al lui. Murise vecinul şi lăsase de moştenire fiilor şi nepoţilor ura şi vrajba de sânge. Cincizeci de ani, şi numai împăratul trăia singur, ca un leu îmbătrânit, slăbit de lupte şi suferinţe, — împărat ce în vieaţa lui nu râsese niciodată, care nu zâmbea nici la cântecul nevinovat al copilului, nici la surâsul plin de amor al soţiei lui tinere, nici la poveştile bătrâne şi glumeţe ale ostaşilor înălbiţi în bătălie şi nevoi. Se simţea slab, se simţea murind şi nu avea cui să lase moştenirea urei lui. Trist se scula din patul împărătesc, de lângă împărăteasa tânără — pat aurit, însă pustiu şi nebinecuvântat — trist mergea în război cu inima neîmblânzită, — şi împărăteasa, rămasă singură, plângea cu lacrimi de văduvie singurătatea ei. Părul ei cel galben ca aurul cel frumos, cădea pe sânii ei albi şi rotunzi — şi din ochii ei albaştri şi mari curgeau şiroaie de mărgăritare apoase pe o faţă mai albă ca argintul crinului. Lungi cearcăne vinete se trăgeau împrejurul ochilor, şi vine albastre se trăgeau pe faţa ei albă ca o marmoră vie.

Sculată din patul ei, ea se aruncă pe treptele de piatră

*) Publicată în revista „Convorbiri literare" ; 1 şi 15 Neomvrie 1870.

ale unei bolte în zid, în care veghea, deasupra unei candele fumegânde, icoana îmbrăcată în argint a Maicei durerilor. Induplecată de rugăciunile împărătesei îngenunchiate, pleoapele icoanei reci se umeziră şi o lacrimă curse din ochiul cel negru al mamei lui Dumnezeu. Impărăteasa se ridică în toată măreaţa ei statură, atinse cu buza ei seacă lacrima cea rece şi o supse în adâncul sufletului său. Din momentul acela ea purcese îngreunată.

Trecu o lună, trecură două, trecură nouă. şi împărăteasa făcu un fecior alb ca spuma laptelui, cu părul bălai ca razele lunei. Impăratul surîse, soarele surîse şi el în înfocata lui împărăţie, chiar stătu pe loc, încât trei zile n'a fost noapte, ci numai senin şi veselie, — vinul curgea din butii sparte şi chiotele despicau bolta cerului.

Şi-i puse mama numele : Făt-Frumos din lacrimă.

Şi crescu şi se făcu mare ca brazii codrilor. Creştea într'o lună, cât alţii într'un an.

Când era destul de mare, puse să i se facă un buzdugan de fier, îl aruncă în sus de despică bolta cerului, îl prinse pe degetul cel mic, şi buzduganul se rupse 'n două. Atunci puse să-i facă altul mai greu — îl aruncă în sus aproape de palatul de nori al lunei ; căzând din nori, nu se rupse de degetul voinicului.

Atunci Făt-Frumos îşi luă ziua bună dela părinţi, ca să se ducă, să se bată el singur cu oştile împăratului ce-l duşmănea pe tată-său. Puse pe trupul său împărătesc haine de păstor, cămaşă de borangic, ţesută în lacrimile mamei sale, mândră pălărie cu flori, cu cordele şi cu mărgele rupte dela gâturile fetelor de împăraţi, îşi puse în brâul verde un fluier de doine şi altul de hore şi, când era soarele de două suliţe pe cer, a plecat în lumea largă şi 'n boiul lui de voinic.

Pe drum horea şi doinea, iar buzduganul şi-l arunca să spintece norii, de cădea departe tot cale de-o zile. Văile şi munţii se uimeau auzindu-i cântecele, apele-şi ridicau valurile mai sus ca să-l asculte, izvoarele îşi turburau adâncul, ca să-şi asvârle afară undele lor, pentru ca fiecare din unde să-l audă, fiecare din ele să poată cânta ca dânsul când vor şopti văilor şi florilor.

Râurile se ciorovăiau mai în jos de brăele melancolicelor stânci, învăţau dela păstorul împărat doina iubirilor, iar vulturii, ce stau amuţiţi pe creştetele seci şi sure ale stâncilor înalte, învăţau dela el ţipetul cel plâns al jelei.

Stăteau toate uimite, pe când trecea păstoraşul împărat, doinind şi horind ; ochii cei negri ai fetelor se umpleau de

lacrimi de dor ; şi în piepturile păstorilor tineri, rezemaţi cu un cot de-o stâncă şi cu o mână pe bâtă, încolţea un dor mai adânc, mai întunecos, mai mare — dorul voiniciei !

Toate stăteau în loc, numai Făt-Frumos mergea mereu, urmărind cu cântecul dorul inimei lui, şi cu ochii buzduganul ce sclipea prin nori şi prin aer, ca un vultur de oţel, ca o stea năzdrăvană.

Când era în spre seara zilei a treia, buzduganul căzând, se izbi de o poartă de aramă, şi făcu un vuet puternic şi lung. Poarta era sfărâmată şi voinicul intră. Luna răsărise dintre munţi şi se oglindea într'un lac mare şi limpede, ca seninul cerului. In fundul lui se vedea sclipind, de limpede ce era, un nisip de aur ; iar în mijlocul lui, pe o insulă de smarand, înconjurat de un crâng de arbori verzi şi stufoşi, se ridica un mândru palat de marmoră ca laptele, lucie şi albă, — atât de lucie, încât în ziduri se răsfrângeau ca 'ntr'o oglindă de argint : dumbravă şi luncă, lac şi ţărmuri. O luntre aurită veghea pe undele limpezi ale lacului lângă poartă ; şi 'n aerul curat al serei tremurau din palat cântece mândre şi senine. Făt-Frumos se sui în luntre şi, vâslind, ajunse până la scările de marmoră ale palatului. Pătruns acolo el văzu în boltele scărilor candelabre cu sute de braţe şi, în fiecare braţ, ardea câte o stea de foc. Pătrunse în sală. Sala era naltă, susţinută de stâlpi şi de arcuri, toate de aur, iar în mijlocul ei stătea o mândră masă, acoperită cu alb, talgerele toate săpate din câte-un singur mărgăritar mare ; — iar boierii şedeau la masă în haine aurite, pe scaune de catifea roişe, erau frumoşi ca zilele tinereţii şi voioşi ca horele. Dar mai ales unul din ei, cu fruntea 'ntr'un cerc de aur, bătut cu diamante, şi cu hainele strălucite, era frumos ca luna unei nopţi de vară. Dar mai mândru era Făt-Frumos.

— Bine-ai venit, Făt-Frumos ! — zise împăratul ; am auzit de tine, dar de văzut nu te-am văzut.

— Bine te-am găsit împărate, deşi mă tem că nu te-oi lăsa cu bine, pentrucă am venit să ne luptăm greu, că destul ai viclenit asupra tatălui meu.

— Ba n'am viclenit asupra tatălui tău, ci totdeauna m'am luptat în luptă dreaptă. Dar cu tine nu m'oi bate. Ci mai bine-oi spune lăutarilor să zică şi cuparilor să umple cupele cu vin, şi-om lega frăţie de cruce pe cât om fi şi-om trăi.

Şi se sărutară feciorii de împăraţi în urările boerilor, şi băură şi se sfătuiră.

Zise împăratul lui Făt-Frumos : — De cine 'n lume te temi tu mai mult ?

— De nime 'n lumea asta, afară de Dumnezeu. Dar tu ?

— Eu iar de nime, afară numai de Dumnezeu și de Mama pădurilor, o babă bătrână și urîtă, care umblă prin împărăția mea de mână cu furtuna. Pe unde trece ea, fața pământului se usucă, satele se risipesc, târgurile cad năruite. Merș-am cu asupra ei cu bătălie, dar n'am isprăvit nimic. Ca să nu-mi prăpădească toată împărăția, am fost silit să-i da ca bir tot al zecelea din copiii supușilor mei. Și astăzi vine ca să-și iee birul.

Când sună miazănoaptea, fețele mesenilor se posomorîră ; căci pe miazănoapte călare cu aripi vântoase, cu fața sbârcită ca o stâncă puhavă și scobită de pâraie, cu o pădure 'n loc de păr, urla prin aerul cernit Mama pădurilor cea nebună. Ochii ei — două nopți turburi ; gura ei — un hău căscat ; dinții ei — șiruri de pietre de mori.

Cum venea vuind, Făt-Frumos o apucă de mijloc și o trânti cu toată puterea într'o piuă mare de piatră ; peste piuă prăvăli o bucată de stâncă, pe care-o legă din toate părțile cu șapte lanțuri de fier. Înăuntru baba șuera și se smulgea ca vântul închis — da nu-i folosea nimica.

Veni iar la ospăț ; când, prin bolțile ferestrelor la lumina lunei, văzură două dealuri lungi de apă. Ce era ? Mama pădurilor, neputând să iasă, trecea peste ape cu piuă cu tot, și-i brăzda fața în două dealuri. Și fugea mereu, o stâncă de piatră îndrăcită, rupându-și cale prin păduri, brăzdând pământul cu dâră lungă, până ce se făcu nevăzută în depărtarea nopții.

Făt-Frumos ospătă ce ospătă, dar apoi luându-și buzduganul de-a umăr, merse mereu pe dâra trasă de piuă, până ce ajune într'o casă frumoasă, albă, care sticlea la lumina lunei în mijlocul unei grădini de flori. Florile erau în straturi verzi și luminau albastre, roșii-închise și albe, iar printre ele roiau fluturi ușori, ca sticlitoare stele de aur. Miros, lumină și cântec nesfârșit, incet, dulce, ieșind din roirea fluturilor și-a albinelor, îmbătau grădina și casa. Lângă prispă ședeau două butii cu apă — iar pe prispă torcea o fată frumoasă. Haina ei albă și lungă părea un nor de raze și umbre, iar părul ei de aur era împletit în cozi lăsate pe spate, pe când o cunună de mărgăritare era așezată pe fruntea ei netedă. Luminată de razele lunei, ea părea muiată într'un aer de aur. Degetele ei ca din ceară albă, torceau dintr'o furcă de aur și dintr'un fuior de o lână ca argintul, torceau un fir de o mătase albă, subțire, strălucită, ce semăna mai mult a o vie rază de lună ce cutreera aerul, decât a fir de tort.

La sgomotul uşor al paşilor lui Făt-Frumos, fata-şi ridică ochii albaştri ca undele lacului.

— Bine-ai venit, Făt-Frumos, zise ea cu ochii limpezi şi pe jumătate închişi — cât e de mult de când te-am visat. Pe când degetele mele torceau un fir — gândurile mele torceau un vis, un vis frumos, în care eu mă iubeam cu tine ; Făt-Frumos, din fuior de argint torceam şi eram să-ţi ţes o haină urzită în descântece, bătută 'n fericire ; s'o porţi... să te iubeşti cu mine. Din tortul meu ţi-aşi face o haină, din zilele mele o vieaţă plină de desmierdări.

Astfel, cum privea uimită la el, fusul îi scăpă din mână, şi furca căzu alături cu ea. Ea se sculă — şi ca ruşinată de cele ce zisese, mâinile ei spânzurau în jos ca la un copil vinovat, şi ochii ei cei mari se plecară. — El se apropie de ea, cu o mână îi cuprinse mijlocul, iar cu cealaltă îi desmierdă încet fruntea şi părul, şi-i şopti : „Ce frumoasă eşti tu, ce dragă-mi eşti ! A cui eşti tu, fata mea ?"

— A Mamei pădurilor, răspuse ea suspinând ; — mă vei iubi tu, acuma când ştii a cui sunt ? Ea înconjură cu amândouă braţele ei goale grumazul lui, şi se uită lung la el, în ochii lui.

— Ce-mi pasă a cui eşti, zise el, destul că te iubesc.

— Dacă mă iubeşti, să fugim atuncea — zise ea lipindu-se mai tare de pieptul lui — ; dacă te-ar găsi mama, ea te-ar omorî, şi dac' ai muri tu, eu aş nebuni, ori aş muri şi eu.

— N'aibi frică, zise el zâmbind şi desfăcându-se din braţele ei. — Unde-i mumă-ta ?

— De când a venit, se sbuciumă în piua în care-ai încuiat-o tu, şi roade cu colţii la lanţurile ce-o închid.

— Ce-mi pasă, zise el repezindu-se să vadă unde-i.

— Făt-Frumos, zise fata — şi două lacrimi mari străluciră în ochii ei — nu te duce încă. Să te învăţ eu ce trebue să facem ca să învingi tu pe mama. Vezi tu buţile aste două ? Una-i cu *apă*, alta cu *putere*. Să le mutăm una în locul alteia. Mama, când se luptă cu vrăjmaşii ei, strigă când oboseşte : „Stai, să mai bem câte-oleacă de apă !" Apoi ea bea putere, în vreme ce duşmanul ei numai apă. De aceia noi le mutăm din loc, ea nu va şti şi va bea numai apă învremea luptei cu tine. — Precum au zis, aşa au şi făcut.

El se repezi după casă. „Ce faci babă ?" strigă el.

Baba, de venin, se smulse odată din piuă 'n sus şi rupse lanţurile, lungindu-se slabă şi mare până 'n nori.

A ! bine că mi-ai venit Făt-Frumos ! zise ea, făcându-se iar

scurtă... Ia, acum hai la luptă, acu' vom vedea cine-i mai tare.

— Hai ! zise Făt-Frumos.

Baba-l apucă de mijloc, se lungi repezindu-se cu el până 'n nori, apoi îl izbi de pământ şi-l băgă în ţărână până 'n glesne.

Făt-Frumos o izbi pe ea şi o băgă 'n pământ până în genunchi.

— Stăi, să mai bem apă, zise Mama pădurilor ostenită.

Stătură şi răsuflară. Baba bău apă, Făt-Frumos bău putere, şi-un fel de foc nestins îi cutreeră cu fiori de răcoare toţi muşchii şi toate vinele lui cele slăbite.

C'o putere îndoită, cu braţele de fier o smuci pe babă de mijloc şi-o băgă 'n pământ până 'n gât. Apoi o izbi cu buzduganul în cap şi-i risipi creerii. — Cerul încărunţi de nori, vântul începu a geme rece şi a scutura casa cea mică în toate încheeturile căpriorilor ei. Şerpi negri rupeau trăznind poala neagră a norilor, apele păreau că latră, numai tunetul cânta adânc ca un prooroc al pierzării. Prin acel întuneric des şi nepătruns, Făt-Frumos vedea albind o umbră de argint, cu păr de aur despletit, rătăcind, cu mâinile ridicate şi palidă. El se apropie de ea şi-o cuprinse cu braţele. Ea căzu ca moartă de groază pe pieptul lui, şi mânile ei reci s'ascunseră 'n sânul lui. Ca să se trezească, el îi sărută ochii. Norii se rupeau bucăţi pe cer — luna, roşie ca focul, se ivea prin spărturile lor risipite ; — iar pe sânul lui, Făt-Frumos vedea cum înfloreau două stele albastre, limpezi şi uimite, ochii miresei lui. El o luă pe braţe şi începu să fugă cu ea prin furtună. Ea-şi culcase capul în sânul lui şi părea că adormise. Ajuns lângă grădina împăratului, el o puse 'n luntre ducând-o ca într'un leagăn peste lac, smulse iarbă, fân cu miros şi flori din grădină şi-i clădi un pat în care-o aşeză ca 'ntr'un cuib.

Soarele ieşind din răsărit privea la ei cu drag.

Hainele ei umede de ploaie se lipise de membrele dulci şi rotunde, faţa ei de-o paloare umedă ca ceara cea albă, mânile mici şi unite pe piept, părul despletit şi răsfirat pe fân, ochii mari, închişi şi adânciţi în frunte, astfel ea era frumoasă, dar părea moartă. Pe acea frunte netedă şi albă, Făt-Frumos presură câteva flori albastre, apoi şezu alături cu ea şi începu a doini încet. Cerul limpede — o mare, soarele — o faţă de foc. ierburile împropăţate, mirosul cel umed al florilor învioşate o făceau să doarmă mult şi lin, însoţită în calea visurilor ei de glasul cel plâns al fluerului. Când era soarele în amiază firea tăcea, şi Făt-Frumos ascultă liniştita ei răsuflare, caldă şi umedă. Incet se plecă la obrazul ei şi-o sărută. Atunci ea

deschise ochii încă plini de visuri, şi 'ntinzându-se somnoroasă, zise încet şi zjmbind : „Tu aici eşti ?"

— Ba nu sunt aici, nu vezi că nu sunt aici ! — zise el mai lăcrimând de fericire. Cum şedea el lângă ea, ea-şi întinse un braţ şi-i cuprinse mijlocul.

— Hai scoală, zise el desmierdând-o — e ziua namiaza mare. Ea se sculă, îşi netezi părul de pe frunte şi-l dete pe spate ; el îi cuprinse mijlocul — ea-i înconjură grumazul — şi astfel trecură printre straturile de flori şi intrară în palatul de marmoră al împăratului.

El o duse la împăratul şi i-o arătă spunându-i că-i mireasa lui. Împăratul zâmbi, apoi îl luă de mână pe Făt-Frumos, ca şi când ar fi voit să-i spue ceva în taină, şi-l trase la o fereastră mare, pe care vedea lacul cel întins. Ci el nu-i spuse nimica, ci numai se uită uimit pe luciul lacului şi ochii i se umplură de lacrimi. O lebădă îşi înălţase arpile ca pe nişte pânze de argint şi cu capul cufundat în apă sfâşia faţa senină a lacului.

— Plângi, împărate ? — zise Făt-Frumos — de ce ?

— Făt-Frumos, zise împăratul — binele ce mi l-ai făcut mie, nu ţi-l pot plăti nici cu lumina ochilor, — oricât de scumpă mi-ar fi — şi cu toate astea vin să-ţi cer şi mai mult.

— Ce, împărate ?

— Vezi tu lebăda ceia îndrăgită de unde ? Tânăr fiind, aş trebui să fiu îndrăgit de vieaţă — şi cu toate astea de câte ori am vrut să-mi fac seama ! Iubesc o fată frumoasă cu ochii gânditori, dulce ca visele mării — fata Genarului, om mândru şi sălbatic, ce-şi petrece vieaţa prin păduri bătrâne. O, cât e de aspru el, cât e de frumoasă fata lui ! Orice încercare de-a o răpi a fost deşartă. Incearcă-te tu !

Ar fi stat Făt-Frumos locului, dar scumpă-i era frăţia de cruce, ca oricărui voinic, mai scumpă decât zilele, mai scumpă decât mireasa.

— Impărate prea luminate, din câte noroace ai avut, unul a fost mai mare decât toate : acela că Făt-Frumos ţi-e frate de cruce. Hai că mă duc eu să răpesc pe fata Genarului !

Şi-şi luă cai ageri, cai cu suflet de vânt, Făt-Frumos, şi era să plece. Atunci mireasa lui — Ileana o chema — îi zise încet la ureche, sărutându-l dulce : „Nu uita, Făt-Frumos, că pe cât vei fi tu departe, eu voi tot plânge".

El se uită cu milă la ea, o mângâie — dar apoi, desfăcându-se din îmbrăţişările ei, se avântă pe şeaua calului şi plecă în lume.

Trecea prin codri pustii, prin munți cu fruntea ninsă, și, când răsărea dintre stânci bătrâne luna cea palidă ca fața unei fete moarte, atunci vedea din când în când câte o sdreanță uriașă atârnată de cer, ce înconjura cu poalele ei vârful vre-unui munte — o noapte sfârticată, un trecut în ruină, un castel numai pietre și ziduri sparte.

Când se lumină de ziuă, Făt-Frumos vede că șirul munților dă într'o mare verde și întinsă, ce trăește în mii de valuri senine, strălucite, care treerau aria mării încet și mlădios, până unde ochiul se pierde în albastrul cerului și în verdele mării. In capătul șirului de munți, drept asupra mării, se oglindea în fundul ei o măreață stâncă de granit, din care răsărea, ca un cuib alb, o cetate frumoasă, care, de albă ce era, părea poleită cu argint. Din zidurile arcate răsăreau ferestre strălucite, iar dintr'o fereastră deschisă se zărea, printre oale de flori, un cap de fată oacheș și visător, ca o noapte de vară. Era fata Genarului.

— Bine-ai venit, Făt-Frumos, zise ea, sărind dela fereastră și deschizând porțile mărețului castel, unde ea locuia singură ca un geniu într'un pustiu ; — astă noapte mi se părea că vorbesc c'o stea, și steaua mi-a spus că vii din partea împăratului ce mă iubește.

In sala cea mare a castelului, în cenușa vetrei, veghea un motan cu șapte capete, care când urla dintr'un cap se-auzea cale de-o zi, iar când urla din cele șapte, se-auzea cale de șapte zile.

Genarul, pierdut în sălbaticele sale vânători, se depărtase cale de-o zi.

Făt-Frumos luă fata 'n brațe și, punând-o pe cal, sburau amândoi prin pustiul lungului mării, ca două abia văzute închegări ale văzduhului.

Dar Genarul, om nalt și puternic, avea un cal năzdrăvan cu două inimi. Motanul, din castel, mieună dintr'un cap, iar calul Genarului necheză cu vocea lui de bronz.

— Ce e ?, îl întrebă Genarul pe calul năzdrăvan — ți s'a urît cu binele ?

— Nu mi s'a urît mie cu binele, ci de tine-i rău. Făt-Frumos ți-a furat fata.

— Trebue să ne grăbim mult ca să-i ajungem ?

— Să ne grăbim și nu prea, pentrucă-i putem ajunge. — Genarul încălecă și sbură ca spaima cea bătrână în urma fugiților. In curând îi și ajunse. — Să se bată el cu Făt-Frumos nu putea, pentrucă Genarul era creștin și puterea lui nu era în duhurile întunericului, ci în Dumnezeu.

— Făt-Frumos, zise Genarul — mult eşti frumos şi mi-e milă de tine. De astădată nu-ţi fac nimica, dar de altădată... ţine minte ! — Şi luându-şi fata alături cu ei, pieri în vânt, ca şi când nu mai fusese.

Dar Făt-Frumos era voinic şi ştia drumul înapoi. El se reîntoarse şi găsi pe fată iar singură, însă mai palidă şi mai plânsă ; ea părea şi mai frumoasă. Genarul era dus iar la vânătoare, cale de două zile. — Făt-Frumos luă alţi cai din chiar grajdul Genarului.

Astădată plecară noaptea. Ei fugeau cum fug razele lunei peste adâncile valuri ale mării, fugeau prin noaptea pustie şi rece, ca două visuri dragi ; ci prin fuga lor auzeau miautele lungi şi îndoite ale motanului din vatra castelului. Apoi li se păru că nu mai pot merge, asemene celor ce vor să fugă în vis şi cu toate astea nu pot. Apoi un nor de colb îi cuprinse, căci Genarul venea în fuga calului, de rupea pământul.

Faţa lui era înfricoşată, privirea cruntă. Fără de-a zice o vorbă, el apucă pe Făt-Frumos şi-l asvârli în norii cei negri şi plini de furtună ai cerului. Apoi dispăru cu fată cu tot.

Făt-Frumos ars de fulgere, nu căzu din el decât o mână de cenuşă, în nisipul cel fierbinte şi sec al pustiului. Dar, din cenuşa lui se făcu un izvor limpede ce curgea pe un nisip de diamant ; pe lângă el arbori nalţi, verzi, stufoşi, răspândeau o umbră răcorită şi mirositoare. Dacă cineva ar fi priceput glasul izvorului, ar fi înţeles că jelea într'o lungă doină pe Ileana, împărăteasa cea bălaie a lui Făt-Frumos. Dar cine să înţeleagă glasul izvorului într'un pustiu, unde până atunci nu călcase picior de om ?

Dar, pe vremea aceia, Domnul umbla încă pe pământ. Intr'o zi se vedeau doi oameni călătorind prin pustiu. Hainele şi faţa unuia străluceau ca alba lumină a soarelui ; celălalt, mai umilit, nu părea decât umbra celui luminat. Erau Domnul şi Sfântul Petre. Picioarele lor înfierbântate de nisipul pustiului călcară atunci în răcoarele şi limpedele pârâu ce curgea din izvor. Prin cursul apei, cu glesnele lor sfâşiau valurile până la umbritul lor izvor. Acolo Domnul bău din apă, şi-şi spălă faţa sa cea sfântă şi luminată şi mânile sale făcătoare de minuni. Apoi şezură amândoi în umbră. Domnul cugetând la Tatăl său din cer, şi Sfântul Petre ascultând pe cugete doina izvorului plângător. Când se sculară, spre a merge mai departe, zise Sfântul Petre : „Doamne, fă ca acest izvor să fie ce-a fost mai înainte". — „Amin !" zise Domnul ridicând

mâna sa cea sfântă, după care apoi se depărtară în spre mare, fără a mai privi înapoi.

Ca prin farmec pieri izvorul, şi copacii, şi Făt-Frumos, trezit ca dintr'un somn lung, se uită împrejur. Atunci văzu chipul cel luminat al Domnului — ce mergea pe valurile mării, care se plecau înaintea lui, întocmai ca pe uscat ; şi pe Sfântul Petre care, mergând în urma lui şi învins de firea lui cea omenească, se uita înapoia sa şi-i făcea lui Făt-Frumos din cap. — Făt-Frumos îi urmări cu ochii până ce chipul lui Sfântul Petre se risipi în depărtare, şi nu se vedea decât chipul strălucit al Domnului, aruncând o dungă de lumină pe luciul apei, astfel încât dacă soarele n'ar fi fost în amiază, ai fi crezut că soarele apune ! — El înţelese minunea învierii sale şi îngenunchie înspre apusul acelui soare dumnezeesc.

Dar apoi îşi aduse aminte că făgăduise a răpi pe fata Genarului, şi ceea ce făgăduieşte voinicul anevoie o lasă nefăcută.

Deci se porni, şi înspre seară ajunse la castelul Genarului, ce strălucea în întunecirul serei ca o uriaşă umbră. El intră în casă... fata Genarului plângea. Dar, când îl văzu, faţa ei se 'nsenină, cum se 'nsenină o undă de o rază. El îi povesti cum înviase ; atunci ea-i zise : „De răpit nu mă poţi răpi până ce nu-i avea un cal asemene cu acela ce-l are tatăl meu pentrucă acela are două inimi ; dar eu am să-l întreb astă seară de unde-şi are calul, ca să poţi şi tu să capeţi unul ca acela. Până atunci însă, pentru ca să nu te afle tatămeu, eu te voi preface într'o floare. El şezu pe un scaun, iar ea şopti o vrajă dulce, şi cum îl sărută pe frunte, el se prefăcu într'o floare roşie-închisă ca vişina coaptă. Ea-l puse între florile din fereastră şi cânta cu veselie de răsuna castelul tatălui ei.

Atunci intră şi Genarul.

— Veselă fata mea ?... Şi dece eşti veselă ? — întrebă el.

— Pentrucă nu mai este Făt-Frumos ca să mă răpească. răspunse ea râzând.

Se puseră la cină.

— Tată, întrebă fata, de unde ai calul d-tale, cu care umbli la vânat ?

— La ce-ţi trebue s'o ştii ? zise el încruntând sprâncenele.

— Ştii prea bine, răspunse fata, — că nu vreau ca s'o ştiu, decât numai, ia aşa, ca s'o ştiu, pentrucă acum nu mai e Făt-Frumos ca să mă răpească.

— Ştii tu că nu mă împotrivesc ţie niciodată, răspunse Genarul.

„Departe de-aicea, lângă mare, şade o babă care are şapte

iepe. Ea ţine oameni, care să le păzească un an (cu toate că anul ei nu e decât de trei zile), şi dacă cineva i le păzeşte bine ea-l pune să-şi aleagă, drept răsplată, un mânz ; iar de nu, îl omoară, şi-i pune capul într'un par. Chiar însă dacă păzeşte cineva bine iepele, totuşi ea-l vicleneşte pe om, căci scoate inimile din caii toţi şi le pune într'unul singur, încât cel ce-a păzit alege mai întotdeauna un cal fără inimă, care-i mai rău decât unul de rând"... Eşti mulţumită, fata mea ?

— Mulţumită, răspunse ea zâmbind.

Totodată însă Genarul îi aruncă în faţă o batistă roşie, uşoară, mirositoare. Fata se uită mult în ochii tatălui său, ca un om care se deşteaptă dintr'un vis, din care nu-şi poate aduce aminte. Ea uitase tot ce-i spusese tată-său. Insă floarea din fereastră veghia printre frunzele ei, ca o stea roşie printre încreţiturile unui nor.

A doua zi Genarul plecă iarăşi des dimineaţă la vânătoare.

Fata sărută murmurând floarea roşie şi Făt-Frumos născu ca din nimica înaintea ei.

— Ei, ştii ceva ?, o întrebă el.

— Nu ştiu nimica, zise ea tristă şi punând dosul mânii pe fruntea ei ; — am uitat tot.

— Insă eu am auzit tot, zise el. Rămâi cu bine, fata mea ; în curând ne vom vedea iar.

El încălecă pe un cal şi dispăru în pustiuri.

In arşiţa cea dogoritoare a zilei văzu aproape de pădure un ţânţar svârcolindu-se în nisipul cel fierbinte. Făt-Frumos — zise ţânţarul — ia-mă de mă du până 'n pădure, că ţi-oi prinde şi eu bine. Sunt împăratul ţânţarilor. — Făt-Frumos îl duse până în pădurea prin care era să treacă.

Ieşind din pădure, trecu iar prin pustiu, de-a-lungul mărei, şi văzu un rac atât de ars de soare, încât nu mai avea nici putere să se mai întoarcă înapoi... „Făt-Frumos — zise el — aruncă-mă 'n mare, că ţi-oi prinde şi eu bine. Sunt împăratul racilor". — Făt-Frumos îl aruncă în mare şi-şi urmă calea.

Când înspre seară ajunse la un bordei urît şi acoperit cu gunoi de cal. Imprejur gard nu era, ci numai nişte ţăruşe ascuţite, din care şase aveau fiecare 'n vârf câte un cap ; iar al şaptelea fără, se clătina mereu în vânt şi zicea : cap, cap, cap !

Pe prispă o babă bătrână şi sbârcită, culcată pe un cojoc vechi, sta cu capul ei sur ca cenuşa în poala unei roabe tinere şi frumoase, care-i căuta în cap.

— Bine v'am găsit, zise Făt-Frumos.

— Bine-ai venit, flăcăule, zise baba sculându-se. Ce-ai venit? Ce cauţi? Vrei să-mi paş.ti iepele poate?

— Da.

— Iepele mele pasc numai noaptea... Uite chiar de-acu poţi să porneşti cu ele la păscut... Fată, hăi!, demâncatul, ce i-am făcut eu, şi porneşte-l.

Alături cu bordeiul era sub pământ o pivniţă. El intră în ea, şi acolo văzu şapte iepe negre. strălucite, — şapte nopţi care de când erau, nu zărise încă lumina soarelui. Ele nechezau şi băteau din picioare.

Nemâncat toată ziua, el cină ce-i dăduse baba, şi-apoi, încălecând pe una din iepe, mână pe celelalte în aerul întunecos şi răcoare al nopţii. Dar, încet-încet, simţi cum se strecoară un somn de plumb prin toate vinele lui, ochii i se păienjeniră, şi el căzu ca mort în iarba pajiştei. El se trezi pe când mijea de ziuă. Când colo — iepele nicăeri. El îşi credea capul pus în ţeapă, când vede ieşind dintr'o pădure în depărtare, cele şapte iepe alungate de un roi nemărginit de ţânţari, şi un glas subţire îi zise: „Mi-ai făcut un bine, ţi l-am făcut şi eu".

Când se întoarse cu caii, baba începu să turbe, să răstoarne casa cu susu 'n jos şi să bată fata. care nu era de vină.

— Ce ai, mamă? întrebă Făt-Frumos.

— Nimica, zise ea; mi-au venit şi mie toane. Asupra ta n'am nimica... sunt foarte mulţumită. Apoi, intrând în grajd, începu să bată caii, ţipând: „Ascundeţi-vă mai bine batăv'ar mama lui Dumnezeu — ca să nu vă mai găsească, ucigă-l crucea şi mănânce-l moartea!"

A doua zi porni cu caii, dar iar căzu jos şi dormi până ce mijea de ziuă. Desperat, era să iee lumea 'n cap, când deodată vede răsărind din fundul mării cei şapte cai, muşcaţi de o mulţime de raci. — „Mi-ai făcut un bine — zise un glas — ţi l-am făcut şi eu". Era împăratul racilor. — El mână caii 'n spre casă, şi vede iar o priveliste ca 'n ziua trecută.

In cursul zilei, roaba babei s'apropie de el şi-i zise încet, strângându-l de mână: „Eu ştiu că tu eşti Făt-Frumos. Să nu mai mănânci din bucatele ce-ţi fierbe baba, pentrucă-s făcute cu *somnoroasă*. Ţi-oi face eu altfel de bucate".

Fata într'ascuns îi făcu merinde, şi 'n fiecare seară, când era să plece cu caii, îşi simţi ca prin minune capul treaz. Spre miezul nopţii se 'ntoarse acasă, mână caii în grajd, îi încuie şi intră în odaie. Pe vatra cuptorului, în cenuşă, mai licureau câţiva cărbuni. Baba sta întinsă pe laiţă şi înţepenită

ca moartă. El gândi c'a murit şi-o scutură. Ea era ca trunchiul şi nu se mişca de loc. El trezi fata ce dormea pe cuptor.

— Uite, zise el, ţi-a murit baba.

— Aş ! asta să moară ! — răspunse ea suspinând. Adevărat e că acum e ca şi moartă. Acu-i miazănoaptea... Un somn amorţit îi cuprinde trupul... dar sufletul ei cine ştie pe la câte răspânteni stă, cine ştie pe câte căi ale vrăjilor umblă. Până ce cântă cocoşul, ea suge inimile celor ce mor ori pustieşte sufletul celor nenorociţi. — Da, bădică, mâne ţi se împlineşte anul, ia-mă şi pe mine cu d-ta, că ţi-oi fi de mare folos. Eu te voi scăpa din multe primejdii, pe care ţi le găteşte baba.

Ea scoase din fundul unei lăzi hârbuite şi vechi o cute, o perie şi o năframă.

A doua zi de dimineaţă i se împlinise lui Făt-Frumos. Baba trebuia să-i dea unul din cai, şi-apoi să-l lase să plece cu Dumnezeu. Pe când prânzeau, baba ieşi până în grajd, scoase inimile din câteşi şapte caii, spre a le pune pe toate într'un tretin slab, căruia-i priveai prin coaste. Făt-Frumos se sculă dela masă şi, după îndemnarea babei se duse să-şi aleagă calul ce trebuia să şi-l iee. Caii cei fără inimi erau de un negru strălucit ; tretinul cel cu inimile sta culcat într'un colţ pe-o movilă de gunoi.

— Pe acesta-l aleg eu, zise Făt-Frumos, arătând la calul cel slab.

— Da cum, Doamne iartă-mă, să slujeşti tu degeaba ? — zise baba cea vicleană ; cum să nu-ţi iei tu dreptul tău ? Alege-ţi unul din caii işti frumoşi... oricare ar fi, ţi-l dau.

— Nu, pe acesta-l voiu, zise Făt-Frumos ţiind la vorba lui.

Baba scrâşni din dinţi ca apucată, dar apoi îşi strânse moara cea hârbuită, de gură, ca să nu iasă prin ea veninul ce-i răscolea inima pestriţă. — Hai iaţi-l, zise 'n sfârşit.

El se urcă pe cal cu buzduganul de-a umere. Părea că faţa pustiului se ia după urmele lui, şi sbura ca un gând, ca o vijelie, printre volburele de nisip ce se ridicau în urmă-i.

Intr'o pădure îl aştepta fata fugită. El o urcă pe cal după dânsul, şi fugea mereu.

Noaptea inundase pământul cu aerul ei cel negru şi răcoare.

— Mă arde 'n spate, zise fata.

Făt-Frumos se uită înapoi. Dintr'o volbură naltă, verde, se vedeau nemişcaţi doi ochi de jăratic, ale căror raze roşii ca focul ars pătrundeau în rărunchii fetei.

— Aruncă peria, zise fata.

Făt-Frumos o ascultă. Şi deodată 'n urmă-le văzură că se

ridică o pădure neagră, deasă, mare, înfiorată de un lung freamăt de frunze şi de un urlet flămând de lupi.

— Inainte ! — strigă Făt-Frumos calului, care sbura asemenea unui demon urmărit de un blestem prin negura nopţii. Luna palidă trecea printre nori suri ca o faţă limpede prin mijlocul unor vise turburi şi reci.

Făt-Frumos sbura... sbura necontenit.

— Mă arde 'n spate, zise fata c'un gemet apăsat, ca şi când s'ar fi silit mult ca să nu spună încă.

Făt-Frumos se uită şi văzu o bufniţă mare şi sură, din care nu străluceau decât ochii roşii, ca două fulgere lănţuite de un nor.

— Aruncă cutea, zise fata... Făt-Frumos o aruncă.

Şi deodată se ridică din pământ un colţ sur, drept, neclintit, un uriaş împietrit ca spaima, cu capul atingând de nori.

Făt-Frumos vâjâia prin aer aşa de iute, încât i se părea că nu fuge, ci cade din înaltul cerului într'un adânc nevăzut.

— Mă arde, zise fata.

Baba găurise stânca într'un loc şi trecea prin ea prefăcută într'o funie de fum, al cărei capăt ardea ca un cărbune.

— Aruncă năframa ,zise fata .Făt-Frumos o ascultă.

Şi deodată văzură în urmă-le un luciu întins, limpede, adânc, în a cărui oglindă bălaie se scăldau în fund luna de argint şi stelele de foc.

Făt-Frumos auzi o vrajă lungă prin aer şi se uită prin nori. Cale de două ceasuri — pierdută în naltul cerului — plutea încet, încet prin albastrul tăriei, miazănoaptea bătrână cu aripile de aramă.

Când baba înota smintită pe la jumătatea lacului alb, Făt-Frumos aruncă buzduganul 'n nori şi lovi pe miazănoaptea în aripi. Ea căzu ca plumbul la pământ şi croncăni jalnic de douăsprezece ori.

Luna s'ascunse într'un nor şi baba cuprinsă de somnul ei de fier, se afundă în adâncul cel vrăjit şi necunoscut al lacului. Iar în mijlocul lui se ridică o iarbă lungă şi neagră. Era sufletul cel osândit al babei.

— Am scăpat ! — zise fata.

— Am scăpat ! — zise calul cel cu şapte inimi.

Stăpâne, adăugă calul, — tu ai izbit mizănoaptea ce-a căzut la pământ cu două ceasuri înainte de vreme, şi eu simt sub picioarele mele răscolindu-se nisipul. Schelete înmormântate de volburele nisipului arzător al pustiilor au să se scoale, spre a se sui în lună la benchetele lor. E primejdios

ca să umbli acuma. Aerul cel înveninat și rece al sufletelor lor moarte v'ar putea omorî. Ci mai bine voi culcați-vă, că eu pân' atuncea m'oi întoarce la mama, ca să mai sug înc' odată laptele cel de văpaie albă al țâțelor ei, pentruca să mă fac iar frumos și strălucit.

Făt-Frumos îl ascultă. Se dete jos de pe cal și-și așternu mantaua pe nisipul încă fierbinte.

Dar, ciudat... ochii fetei se 'nfundase în cap, oasele și încheieturile feței îi ieșise afară, pielița din oacheșe se făcuse vânătă, mâna grea ca plumbul și rece ca un sloi de ghiață.

— Ce ți-i ? întrebă Făt-Frumos.

— Nimica, nu mi-i nimica, zise ea cu glasul stins ; și se culcă în nisip, tremurând ca apucată. Făt-Frumos dădu drumul calului, apoi se culcă pe mantaua ce și-o așternuse.

El adormi ; cu toate acestea-i părea că nu adormise. Pielițele de pe lumina ochiului i se roșise ca focul și prin el părea că vede cum luna se coboară încet, mărindu-se spre pământ, până ce părea ca o cetate sfântă și argintie, spânzurată din cer, ce tremura strălucită... cu palate nalte și albe... cu mii de ferestre trandafirii ; și din lună se scobora la pământ un drum împărătesc acoperit cu prund de argint și bătut cu pulbere de raze.

Iară din întinsele pustii se răscoleau din nisip schelete înalte... cu capete seci de oase... învălite în lungi mantale albe, țesute rar din fire de argint, încât prin mantale se zăreau oasele albite de secăciune. Pe frunțile lor purtau coroane făcute din fire de raze și spini auriți și lungi... și încălecați pe schelete de cal, mergeau încet-încet... în lungi șiruri... dungi mișcătoare de umbre argintii... și urcau drumul lunei și se pierdeau în palatele înmărmorite ale cetății din lună, prin ale cărora ferești se auzea o muzică lunatecă... o muzică de vis.

Atunci i se păru că și fata de lângă el se ridica încet... că trupul ei se risipea în aer, de nu rămâneau decât oasele, că inundată de o manta argintie, apuca și ea calea luminoasă ce ducea în lună. Se ducea în turburea împărăție a umbrelor, de unde venise pe pământ, momită de vrăjile babei.

Apoi pielița ochilor lui se înverzi... se înegri — și nu mai văzu nimica.

Când deschise ochii soarele era sus de tot. Fata lipsea și aevea. Dar în pustiul arid necheza calul frumos, strălucit, îmbătat de lumina aurită a soarelui, pe care el acum o vedea întâia dată.

Făt-Frumos se avântă pe el şi, în răstimpul câtorva gânduri fericite, ajunse la castelul încolţit al Genarului.

De astădată, Genarul vâna departe cale de şapte zile.

El o lua pe fată pe cal dinaintea lui. Ea-i cuprinsese gâtul cu braţele ei, şi-şi ascunsese capul în sânul lui, pe când poalele lungi ale hainei ei albe atingeau din sbor nisipul pustiei. Mergeau aşa de iute, încât i se părea că pustiul şi valurile mării fug, iar ei stau pe loc. Şi numai încet se auzea motanul mieunând din cele şapte capete.

Pierdut în păduri, Genarul îşi aude calul nechezând.

— Ce e ? îl întrebă el.

— Făt-Frumos îţi fură fata, răspunse calul năzdrăvan.

— Putea-l-om ajunge, întrebă Genarul mirat, pentrucă ştia că-l omorîse pe Făt-Frumos.

— Nu, zău, răspunse calul, pentru c'a încălecat pe un frate al meu, care are şapte inimi, pe când eu n'am decât două.

Genarul îşi înfipse pintenii adânc în coastele calului, care fugea scuturându-se... ca o vijelie. Când îl văzu pe Făt-Frumos în pustiu, zise calului său : „Spune frăţine-tău să-şi arunce stăpânul în nori şi să vină la mine, că l-oi hrăni cu miez de nucă şi l-oi adăpa cu lapte dulce".

Calul Genarului îi nechează frăţine-său, ceea ce-i spusese : dar frate-său i-o spuse lui Făt-Frumos.

— Zi-i frăţine-tău, zise Făt-Frumos calului său — să-şi arunce stăpânu 'n nori, că l-oi hrăni cu jăratic şi l-oi adăpa cu pară de foc.

Calul lui Făt-Frumos a nechează asta frăţine-său, şi acesta svârli pe Genarul până în nori. Norii cerului înmărmuriră şi se făcură palat sur şi frumos — iar din două gene de nori se vedeau doi ochi albaştri ca cerul, ce repezeau fulgere lungi. Erau ochii Genarului exilat în împărăţia aerului.

Făt-Frumos domoli pasul calului, şi aşează pe fată pe acela al tătâne-său. O zi încă — şi ajunseră în mândra cetate a împăratului.

Lumea-l crezuse mort pe Făt-Frumos, şi de aceea, când se împrăştie faima venirei lui, ziua-şi muie aerul în lumină de sărbătoare, şi oamenii aşteptau murmurând la faima venirei lui, cum vuieşte un lan de grâu la suflarea unui vânt.

Dar ce făcuse oare în vremea aceia Ileana împărăteasa ?

Ea, cum plecase Făt-Frumos, s'a închis într'o grădină cu nalte ziduri de fier şi acolea, culcându-se pe pietre reci, cu capul pe un bolovan de cremene, plânse într'o scaldă de aur, aşezată lângă ea, lacrimi curate ca diamantul.

In grădina cu multe straturi, neudată şi necăutată de nime, născură din pietriş sterp, din arşiţa zilei şi din secăciunea nopţii, flori cu frunze galbene şi c'o coloare stinsă şi turbure ca turburii ochi ai morţilor, — florile durerii.

Ochii împărătesei Ilenei, orbiţi de plâns, nu mai vedeau nimica ; decât i se părea numai că 'n luciul băii, plină de lacrimile ei, vedea ca 'n vis chipul mirelui ei iubit. Ci ochii ei, două izvoare secate, încetase de a mai vărsa lacrimi. Cine-o vedea cu părul ei galben şi lung, despletit şi împrăştiat ca creţii unei mantii de aur pe sânul ei rece, cine-ar fi văzut faţa ei de-o durere mută, săpată parcă cu dalta în trăsăturile ei, ar fi gândit că-i o înmărmurită zână a undelor, culcată pe un mormânt de prund.

Dar cum auzi vuetul venirei lui, faţa ei se însenină ; ea luă o mână de lacrimi din baie şi stropi grădina. Ca prin farmec foile galbene ale aleelor de arbori şi ale straturilor se 'nverziră ca smarandul. Florile triste şi turburi se 'nălbiră ca mărgăritarul cel strălucit, — şi din botezul de lacrimi luară numele de lăcrămioare.

Impărăteasa cea oarbă şi albă umbla încet prin straturi, şi culese în poale o mulţime de lăcrămioare, pe care apoi, aşternându-le lângă baia de aur, făcu un pat de flori.

Atunci intră Făt-Frumos.

Ea s'aruncă la gâtul lui — însă amuţită de bucurie, ea nu putu decât să îndrepte asupră-i ochii săi stinşi şi orbi, cu care ar fi vrut să-l soarbă în sufletul ei. Apoi ea îl luă de mână şi-i arătă baia de lacrimi.

Luna limpede înflorea ca o faţă de aur pe seninul cel adânc al cerului. In aerul nopţii, Făt-Frumos îşi spălă faţa în baia de lacrimi, apoi, învăluindu-se în mantaua, ce i-o ţesuse din raze de lună, se culcă să doarmă în patul de flori. Impărăteasa se culcă şi ea lângă el şi visă în vis, că Maica Domnului desprinsese din cer două vinete stele ale dimineţii şi i le aşezase pe frunte.

A doua zi, deşteptată, ea vedea...

A treia zi se cunună Impăratul cu fata Genarului.

A patra zi era să fie nunta lui Făt-Frumos.

Un roi de raze venit din cer, a spus lăutarilor cum horesc îngerii când se sfinţeşte un sfânt, — şi roiuri de unde răsărind din inima pământului, le-a spus cum cântă ursitoarele când urzesc binele oamenilor. Astfel lăutarii măestriră hore nalte şi urări adânci.

Trandafirul cel înfocat, crinii de argint, lăcrămioarele sure ca mărgăritarul, mironosiţele viorele şi toate florile s'adu-

nară vorbind fiecare în mirosul ei, şi ţinută sfat lung, cum să fie luminile hainei de mireasă ; apoi încredinţară taina lor unui curtenitor flutur albastru stropit cu aur. Acesta se duse şi flutură în cercuri multe asupra miresei, când ea dormea, şi-o făcut să vadă, într'un vis luciu ca oglinda, cum trebuia să fie îmbrăcată. Ea zâmbi, când se visă atât de frumoasă.

Mirele-şi puse cămaşă de tort de raze de lună, brâu de mărgăritare, manta albă ca ninsoarea.

Şi se făcu nuntă mândră şi frumoasă, cum n'a fost alta pe faţa pământului

Şi-au trăit apoi în pace şi linişte ani mulţi şi fericiţi — iar dac' ar fi adevărat ce zice lumea : că pentru Feţi-Frumoşi vremea nu vremueşte, apoi poate c'or fi trăind şi astăzi.

ADAOS

V.

CĂLIN NEBUNUL *)

Era odat' un Impărat ş' avea 3 fete şi, erau aşa de frumoase, de la soare te puteai uita, da la dânsele ba. Acu cele două erau cum erau, da cea mijlocie nici se mai povesteşte frumuseţea ei. Acum câţi feciori de 'mpăraţi şi de ginarari au cerut-o, Impăratul n'a vrut să le dee. Acu 'ntr'o sară au venit 3 tineri şi le-o cerut, da el n'o vrut să le dee. Acu ei o eşit afară şi unul dintr'înşii a prins a fluera, cât s'o făcut un nor mare şi nu s'o mai văzut nici ei, nici fetele — le-o răpit.

Acu 'mpăratul a scos veste 'n ţară, că cine o găsi fetele, li dă de nevastă. Acu 'n satul cela a 'mpăratului era un om ş'avea trei flăcăi. Doi erau cum erau, da unul era prost, şedea în cenuşă şi-l chema Călin Nebunul. Ş'a zis cei doi fraţi: „Haidem şi noi să căutăm fetele 'mpăratului". Da' Călin a zis: „Hai şi eu cu voi". Şi cei doi o zis: „Hai". Şi 'mpăratul a zis că cine s'o porni după fete li dă bani de cheltuială şi straie de primeneală. Acu ei au făcut un arc ş'o zis că unde l-a svârli, până unde-o ajunge, acolo să poposească. O aruncat cel mare, ş'o mers v'o două zile s'a ajuns. A aruncat cel mijlociu şi tot aşa de grabă a ajuns. Da când a aruncat Călin Nebunul a mers trei luni de zile zi şi noapte şi de-abia o ajuns. Acu ei mergând pe drum o gătit şi cremenea şi amnaru. De-abia o avut cu ce aţâţa o leacă de foc. Ş'o zis aşa ei înde ei, că să păzească focul unul din ei cât or dormi ceilalţi doi, că dacă s'o stinge focul îi taie capul celui ce-a păzi dintr'înşii. Acu s'o culcat cei doi, şi cel mare a rămas să păzească. Pe la miezul nopţii s'o auzit un vuet grozav. Era un smău cu 3 capete. — Cum ai putut să-mi calci moşiile dela tată-meu făr' de voia nimărui? Hai la luptă. — Hai!...

*) Ms. B. A. R *2284*, ff. 14—26. (Vezi ed. critică D. Murăraşu; 1935).

Şi s'o luptat ei, s'o luptat pân' acu l-o omorît pe smău şi o făcut din capetele lui 3 căpiţi de carne. Acu se trezesc cei doi: — Uite, voi aţi dormit, da eu uite ce lupt' am avut. Acu a doua noapte cel mijlociu era să stea de strajă. Iar pe miezul nopţii se aude-un vuet. — Cum ai putut să calci moşiile lui tată-meu fără voia nimărui? (Aista era cu 4 capete). Hai la luptă. — Hai!... Şi l-o omorît şi pe acesta, ş'o făcut 4 căpiţi de carne din capetele lui. Acu, când s'o trezit ei, o 'nceput să-i dee de grijă lui Călin Nebunul să păzească bine focul. Acu a treia noapte era să fie. Acu iar pe la miezul nopţii se auzi un huet mare. Un smău era, cu opt capete. — Hai! zise Călin Nebunul, că şi smăul era năzdrăvan şi ştia de dânsul, hai la luptă! — Hai!... Cât se luptă, se luptă, cât de cât să nu se dee smăul. I-o tăiet Călin Nebunul o ureche, ş'o picat o picătură de sânge ş'o stâns focul. Ş'aşa prin întuneric s'o început ei a lupta ş' în sfârşit l-o omorît Călin Nebunul ş'o făcut opt căpiţi de carne. Acu ce să facă el? foc nu-i. S'o luat el şi mergea aşa supărat prin pădure ş'o ajuns la un copac nalt şi s'o suit în vârful lui ş'o văzut în depărtare o zare de foc. Scoboară el şi se porneşte s'ajung acolo şi 'ntâlneşte un om pe drum.

— Bună noapte.

— Mulţămesc D-tale.

— Da cine eşti D-ta.

— Eu îs De-cu-sară.

Călin Nebunul l-apucă şi-l leagă de-un copac cot la cot. Mai merge el o bucată bună şi mai întâlneşte un om.

— Bună noapte.

— Mulţumesc D-tale.

— Da cine eşti D-ta?

— Eu îs Miezu-Nopţii.

Ia şi pe acela şi-l leagă iar de-un copac. Mai merge el înainte şi mai întâlneşte un om.

— Bună noapte.

— Mulţămesc D-tale.

— Da cine eşti D-ta.

— Eu îs Zori-de-ziuă.

Il leagă şi pe-acela. El i-o legat că lui i-era frică să nu se facă ziuă.

In sfârşit ajunge el acolo. Acolo era o groapă mare ş' un cazan c'o pereche de chirosteie mari şi 'ntr'însul fierbea v'o două, trei vaci şi 'mprejurul chirosteielor se cocea o turtă. Şi 'mprejurul ei dormeau 12 smăi şi două smăioaice, mamele lor.

Acu Călin Nebunul i-a v'o doi tăciuni într'un hârb ș' un cărbune în lulea și plecând însă i-a venit așa o mireasmă de bună din demâncat, și luând o bucățică, o curs apă clocotită pe urechea unui smău și el o țipat strașnic că toți s'o trezit și l-au prins pe Călin Nebunul. Ș'o vrut să-l omare, și el o zis : „Mă rog Domniilor Voastre, lăsați-mă că sunt om sărac". — Da ei o zis așa : „Dacă tu ne-ai aduce pe fata 'mpăratului Roșu, noi te-om lăsa".

— Da el o zis : „Da dece n'o luați D-voastră, că sunteți mai mulți și mai tari ?"

— Da noi suntem duhuri necurate și 'mpăratul are un cucoș ș'un cățel. Noi când ne-aproipem de palatul lui, cucoșul cântă și cățelul bate și noi trebue să fugim. Da tu-i putea mai bine, că ești om pământean.

— Da Călin Nebunul viclean : „Haideți și D-voastră cu mine, că-s eu om pământean și cățelul n'a bate, nici cucoșul n'a cânta".

Da Călin Nebunul se uită și vede-un voinic ca și dânsul legat cot la cot de-un copac ; și când a văzut că s'o pornit Călin Nebunul, el s'o smucit strașnic încât o rămas mâinile la copac și el a fugit.

Și ei merg, merg pân' ce-ajung la poarta 'mpăratului. Și era o poartă mare de fier, că nu era 'n stare să treacă nime afară de Călin Nebunul. Și el s'a suit pe poartă ș'o zis smeilor : „Hai să vă iau câte pe unul de chică și să vă duc în ogradă". Și luat tot câte unu și cu paloșul le tăia capul, pân' ce-o tăiet la toți. Ș'o intrat în ogradă ; da 'mpăratul de grozav zid și poartă ce-avea, ușile erau toate deschise. Călin Nebunul s'o suit sus pe scări și scările erau de aur bătute cu diamant, ș'o intrat în casă unde dormea fata. Da era lună ș'o mândreață afară și luna bătea în casă unde dormea fata. Da fata era așa de frumoasă decât de nepovestit. Călin Nebunul a sărutat-o și i-o luat inelul de pe mână și s'o dus.

Când a ajuns la smăii cei tăieți, le-o tăiet vârfurile limbilor la toți doisprezece și le-o pus în basma s'o trecut poarta și s'o pornit la drum. A mers până ce-a ajuns la cazan. A putut prinde o smăoaică ș'a tăiet-o, da una a scăpat. Călin o luat pe degetu ista mic turta și pe celălalt cazanu cu carne și 'ntr'un hârb oleacă de foc și s'o pornit la drum ș'a ajuns la Zori-de-ziuă și i-o dat o bucată de carne ș'o bucată de turtă, l-o deslegat ș'o zis : „hai, du-te !"

Mai merge el, ajunge la Miezu-Nopții și-i dă ș'aceluia o bucată de carne ș'o bucată de turtă, și-i dă drumul ș'aceluia.

Când a ajuns la De-cu-sară era mai mult mort decât legat.

Ii dă ş'aceluia o bucată de carne şi de turtă şi-i zice: „Du-te bre 'n pace".

Când a ajuns, n'o apucat a aţâţa focul şi soarele acu era sus. Fraţii lui atâta dormise că acu 'ntrase mai de-un stânjen în pământ. Când s'o trezit o zis:

— I, Călin Nebun! lung' a mai fost noaptea asta!

Da Călin Nebunul nimica nu le-a povestit din ceea ce s'a petrecut cu dânsul noaptea. A pregătit ei iar să se pornească, ş'o svârlit tot Călin Nebunul arcul, ş'o mers ei aşa pân' la Pădurea de aur. Când o ajuns acolo li-o zis Călin Nebunul aşa: „Fraţilor, voi nu-ţi putea trece 'n pădurea asta. Faceţi-vă voi o colibă aici şi staţi să mă duce eu singur". Aşa el s'o pornit. Când o ajuns în mijlocul pădurii cei de aur, fata cea mare a 'mpăratului făcea demâncat smăului ei.

— Bună vreme, fată de 'mpărat!

— Mulţămesc D-tale Călin Nebun. De numele D-tale am auzit ,dar a vedea nu te-am văzut. Da fugi că dac' a veni smăul te ucide.

— Da cât mănâncă smăul tău?

— Fata zice: patru cuptoare de pâne, patru vaci fripte, şi patru antaluri de vin.

— Zice: Ia să văd eu de-oi putea mânca.

Se pune Călin Nebunul şi mănâncă toate.

Iacă vine şi smăul.

— Bună vreme, câne de smău!

— Mulţămesc Călin Nebun.

— Am venit să iau pe fată. Hai, hai la luptă.

— Stai să mănânc ceva.

— Dară, zău, eu ţi-am mâncat mâncarea.

— Cu-atât mai bine, zice, eu sunt uşor şi tu eşti greu.

Şi se iau la luptă şi se luptă şi-l omoară Călin Nebunul. Pe urmă zice fetei: „Rămâi aici că mă duc să scot cele două surori ale tale". Şi se porneşte. Ajunge 'n mijlocul Pădurii cei de argint. Fata cea mijlocie făcea demâncat ş' aceia. Da el cum a văzut-o, i-a căzut straşnic de dragă.

— Bună vreme fată de 'mpărat!

— Mulţămesc D-tale, Călin Nebun. De numele D-tale am auzit, da vedea nu te-am văzut.

Da şi Călin Nebunul era frumos şi fetei i-a căzut drag.

Da fata-i zice: „Fugi, că dac' a veni smăul te ucide!"

— Da cât mănâncă smăul?

— Opt cuptoare de pâne, opt vaci fripte şi opt antaluri de vin.

— Adă 'ncoace să văd oi putea mânca.

Şi mănâncă tot. Iacă vine şi smăul.
— Bună vreme, câne de smău !
— Mulţumesc Călin Nebun.
— Hai la luptă !
— Stai să mănânc ceva.
— Că eu ţi-am mâncat mâncarea !
— Mi-o fi mai uşor la luptă. Şi se iau, se luptă şi se luptă — şi-l omoară Călin Nebunul.

Da lui aşa-i era de dragă fata, de-o luat-o cu dânsul la Pădurea de aramă. Când a ajuns în mijlocul pădurii, ş' aceea făcea de mâncat. Aceea nu-l ştia, da văzându-l cu soră-sa o 'nţeles.
— Unde-ţi este bărbatul tău ?
— La vânat Călin Nebun. Da fugi c'aista te omoară !
— Cât mănâncă el ?
— 12 cuptoare de pâne, 12 vaci fripte şi 12 antaluri de vin.
— Ia să văd eu oi mânca !

Mănâncă, Călin Nebunul mănâncă, când la un antal de vin nu-l putea bea şi zice-aşa : „Cu-atâta-i mai tare smăul decât mine".

Iacă vine şi smăul.
— Bună vreme câne de smău.
— Mulţămesc Dumitale, Călin Nebun.
— Am venit să-ţi iau pe fată.
— Ba pe fată nu-i lua-o.
— Hai la luptă.
— Numai să mănânc ceva.
— Eu demâncatul ţi l-am mâncat !
— Ei, oi fi mai uşor, tu mai greu.
— Hai la luptă !
— Hai !

Şi se luptă, se luptă, cât de cât să nu se dee smăul. Zice smăul : „Hai, eu m'oi face o pară roşă, tu te fă o pară verde". Da el cu asta a greşit, că para roşă-i mai moale, para verde-i mai tare.

Iacă trecu pe-acolo o cioară pe sus şi-i zice smăul : „Cioară, cioară, moaie-ţi aripa ta 'n apă şi stânge para asta verde".

Da Călin Nebunul zice : „Impărate Prea 'nălţate, moaie-ţi aripa ta 'n apă şi stinge para asta roşă". Cioara când a auzit — ştii D-ta a urcat-o — îndată s'o dus. După ce-a udat-o, a 'nceput a ciupi dintr'însa, ş'atâta sânge a 'nceput a curge de umblai până 'n genunchi.

De acolo el s'a luat cu fetele şi s'a pornit.

A ajuns în Pădurea de aur și a luat și pe cea mare și s'o pornit ș'a ajuns la fraţii lui.

Ș'o zis așa : „Fraţilor, pe aste două le-aţi lua voi, dar ast' mijlocie e-a mea" ; și s'o culcat să doarmă. Și fraţii s'o sfătuit așa : ca să-l omoare nu se putea, da să-i tae picioarele și să iee fetele și să se ducă la 'mpăratul și să zică că ei le-au scos.

Și i-o tăiet picioarele când dormea, ș'o luat fetele și s'o pornit. (Așa de trudit de lupte, încât n'o simţit când i-au tăiet picioarele).

In zori de ziuă se trezește el. Se vede făr' de picioare. Ce să facă ? Da picioarele i le-o luat de acolo, că altmintrele el le-ar fi pus, că era nădrăvan. S'o luat el încetișor ș'o intrat în pădurea ast' de aur. A mers v'o 3 zile și v'o 3 nopţi ș'a ajuns la un palat așa de frumos de nu te 'ndurai să te uiţi la dânsul.

Ș'o auzit un cânt așa de jele, de i-o rupt inima. Se ia el încetișor și sue pe scările cele și vede acolo pe voinicul ce-și rupsese mâinile la smei.

— Bună vremea, voinice !

— Mulţămesc D-tale, Călin Nebun ; da ce-ai păţit ?... Și el începe a-i spune toate câte-au păţit.

— Hai să fim fraţi de cruce !

— Hai !

— Da D-ta cine eşti, l-întrebă Călin Nebunul.

— Eu, zice,-s un fecior de 'mpărat și pădurile astea au fost toate a tătâne-meu și ni le-o luat smeii ; da de când ai omorît pe smăi, acu iar suntem noi în stăpânire, și eu pentrucă-s făr' de mâni trăesc aici. Eu făr' de mâni, tu făr' de picioare, om trăi bine. Călin Nebunul se prinde cu mânile de gâtul fiului de 'mpărat și se primblă prin pădure. Așa într'o zi aude-un foșnet de frunze. Da fratele lui cel de cruce zice-așa : „Eu m'oi apropia încetișor și ţi-oi da drumul și tu prinde cu mânile". Dându-i drumul, prinde pe smăoaica cea scăpată și zice-așa : „Fă-mi mie picioare și istuia mâni, ori te omorîm". Și smăoaica zice : „Iaca acolo ca la un stânjen de departe este o baltă ; vârî-te acolo că-i eși cu picioare și istlalt cu mâni". Da Călin Nebunul, mehenghi : „Vârî-te tu întâi". — „Ei, ba vârîţi-vă D-v..." Da Călin Nebunul rupe o crenguţă verde ș'o moaie 'n apa ceea ș'o scoate uscată ; ș'o începe-a pumni, că ea o vrut să-i usuce. — Mă rog nu mă bate ; iaca este la dreapta altă baltă". Călin Nebunul vâră o crenguţă uscată ș'o scoate verde, și se vâră el acolo și se scoate cu picioare și

celalt cu mâni. Şi ia ş'o omoară pe smăoaica, că ştia că 'n orice vreme are să-i facă rău.

De-acolo ei se iau, şi zice Călin Nebunul aşa: „De-acu eu mă duc să-mi caut pe nevastă-mea, da 'ntâi hai să mă duc într'un loc, care ţi-am spus eu — fata 'mpăratului Roşu. Şi se iau şi se pornesc. Mergând ei printr'o pădure aproape de curtea 'mpăratului, o cules Călin o basma de alune. Ajungând la poartă a auzit un vuet mare. Da ei erau îmbrăcaţi cu iţari şi cu cojoace şi 'ncinşi cu chimiri. Da baba cea dela poartă era de-a noastră.

— Bună sara, mătuşă!

— Mulţămesc D-tale, voinice!

— Da ce-i aici, ce s'aude?

— Se mărită fata 'mpăratului.

— Da pe cine ia?

— Bucătarul, c'o ucis 12 smăi.

Da Călin Nebunul îi zice-aşa babei:

— „Mătuşă, iacă-ţi dau un căuş de galbeni, să-mi faci ce ţi-oi zice". Baba s'o uimit când o auzit de-un căuş de galbeni. — „Ţi-oi face, voinice". El a luat basmaua cea de alune. Era basma de-a noastre, neagră cu floricele p' împrejur, ş'o pus inelu 'n mijloc, ş'o zis aşa: — „Du, mătuşă, şi pune dinaintea împăratului, măcar că te-o ghionti şi te-or da, vâră-te aşa cu de-a sila". Baba s'o dus şi-o intrat cu ghionturi ea ocolo, ş'o pus pe masă ş'o eşit. Când i-o dat Călin Nebunul căuşul de galbeni, ea straşnic s'o bucurat, că ea nu cât să-l fi avut în vieaţa ei, dar nici nu l-a văzut.

Impăratul când a pus mâna pe basma, alunele o 'nceput a durăi pe masă ş'o rămas inelu 'n mijloc. Fata o zis: „Iacă, tată, inelul meu, pe care nu se ştie cum l-am prăpădit". Impăratul a 'nceput a striga: — „Cine-a adus basmaua cu alunele?" Logofeţii au spus că baba cea dela poartă. De grab' a strigat s'aducă cine-a adus. Se ia Călin Nebunul şi intră. Da mirele, ţiganul, şedea pe trei perini de puf. Când a fost Călin Nebunul în pragul uşii, o perină a căzut de sub ţigan. Când a fost în mijlocul casii, a picat ş'a doua, şi ţiganu-o zis: încet, să nu mă tăvăleşti. Când a fost lângă 'mpăratul, a căzut ş'a treia perină, că de! ţiganului nu i se cădea să şadă. Zice 'mpăratul:

— „Cum, voinice, inelul fetei mele a ajuns la D-ta?"

— „Impărate Prea 'nălţate! Iaca cum şi iaca cum..." Da ţiganul: — „Ce spui minciuni, că eu am ucis smeii". Da Călin zice: — „Impărate, s'aducă toţi smeii, să vezi, este

vârful limbilor ?“ Au adus şi cu adevărat nu erau. Atunci el le-a scos şi le-a arătat.

Atunci împăratu-a strigat s'aducă calul cel mai bun din grajd şi-o legat pe ţigan de coada calului, ş'o pus ş'un sac de nuci şi-o dat bici calului. Unde pica nuca, pica şi bucăţica de ţigan.

Acu 'mpăratul a zis : — „De-acu, voinice, mi-i fi ginere“.

Da Călin a zis : — „Ba nu 'mpărate, că mie alta mi-a căzut dragă ; da eu am un frate de cruce aici cu mine, tot fecior de 'mpărat, s'o iee-acela“. Şi l-o adus, deşi fata ar fi vrut mai degrabă după Călin Nebunul ; dar de, cu estălalt era potrivită. Ş'o făcut o nuntă straşnică de-o ţinut v'o trei săptămâni ; luminaţii, lăutari, ce nu era ? Şi de-acolo o zis Călin Nebunul : „De-acu mă duc să-mi găsesc pe-a mea“. Cât plâng ei şi stărue, dar n'a putut să-l potrivească să rămâe. S'o pornit. Când a ajuns el la casa tătâ-nesău, era un palat straşnic, ş'un cârd de porci şi-i păştea un băeţel ca de vr'o şapte ani. Că de când îi tăiase picioarele erau ca vr'o 8 ani de zile.

— Bună vreme, băeţele !

— Mulţămim D-tale, bade !

— Cine şade 'n curţile astea ?

— Ia nişte voinici care au luat nişte fete de 'mpărat, pe care le luase smeii.

— Da cum trăesc ei, pe care fete o luat ?

— Cel mare a luat pe fata cea mare, cel mijlociu pe cea mică.

— Da cea mijlocie ?

— Aia a pus-o de păzeşte găinăria.

— Dar tu a cui eşti ?

— Mama-mi spus că-s a lui Călin Nebunul, cine-a mai fi acela. Da el când a auzit aşa, numai el ştia inima lui — că de, să iertaţi mata, cinstita faţa matale : era al lui.

— „Da mă rog, bade, ajută-mi a da porcii 'n ocol“. Merg porcii, merg, când o scroafă nu vrea să intre.

Călin Nebunul a trântit cu drugu 'n scroafă. Ea a 'nceput a ţipa straşnic, porcii toţi după dânsa. Decât au auzit ei ş'o eşit afară ş'o început a striga, care-i acolo de bate porcii ? Da Călin Nebunul intră 'n ogradă. Ei cum l-o văzut, l-o cunoscut. Şi s'o sculat îndată şi s'o pus în genunchi înaintea lui : „Iartă-ne frate, că ne cunoaştem greşala“. Da Călin a zis aşa : „Ba nu fraţilor. Hai să facem o boambă de fier şi noi să ne punem tustrei alături, ia aşa cum faci cruce, s'o aruncaţi unul din voi în sus, că-i scurtă, că pe care-o cădea,

acela-i vinovat". Ş'o aruncat în sus, ş'o căzut pe cei doi şi i-o făcut mii de fărâme.

Şi el a făcut o nuntă straşinică... Da el nu era aşa tare de inimă ca să ţie pe-acelea rău, ca aceia pe asta a lui, el tot ţinea ca la cumnatele lui, ş'o făcut un bal straşnic şi eram şi eu acolo... Şi ei a făcut o ulcicuţă de papară şi m'o dat pe uş' afară, de mie mi-a fost ciudă şi m'am dus în grajd şi mi-am ales un cal cu şeaua de aur, cu trupu de criţă, cu picioarele de ceară, cu coada de fuior, cu capul de curechi, cu ochii de neghină, ş'am pornit p' un deal de cremene: picioarele se topeau, coada-i pârîia, ochii pocneau, ş'am încălicat pe-o prăjină şi ţi-am spus o minciună, ş'am încălicat pe-o poartă şi ţi-am spus-o toată.

FRUMOASA LUMII *)

Apoi poveste, poveste, Dumnezeu la noi sosește, că 'nainte mult mai este. Era odată un vânător ș'avea trei copii și era sărac sărac, cât numai cu-atâta se ținea că 'mpușca câte-o păsărică, o vindea, ș'atâta era hrana lui, săracul. Acu era o pădure pe-acolo pe-aproape, de-i zicea Pădurea neagră. Ș'o apucat oamenii din satul cela a zice că nu se poate să s'apropie nime de pădurea ceea. Ș'așa era părăsită, nime nu se ducea, că ziceau că la miezul nopții vin dracii.

Acu bietul om ist sărac a zis într'o zi către femeia lui: „Măi femeie, tot o moarte-am să mor, ian să mă duc eu în pădurea ceea, să văd ce-oi găsi acolo".

Așa i-a făcut nevasta o turtă 'n traistă și s'o pornit el; o luat pușca 'n spate. Ajungând el acolo, lui îi era foarte frică... da pe omul sărac sărăcia-l împinge a se duce orunde, ca să câștige.

Iaca mergând el așa ajunge la un copac nalt și tufos strașnic, nu știu cum s'o fi chemat, și vede-o pasăre așa de frumoasă, — era de aur. Acu el ce să facă, că doar să n'o'mpuște, s'o poată prinde, că vânzând-o vie, mai multe parale ar fi luat.

Alungând-o el prin copac, ea se vârî într'o bortă... ș'o prinde. El n'o mai stătut către noapte ,că s'o temut de draci, ci o luat pasărea și o vinit acasă, ș'o făcut o cușcă bună ș'o pus pasărea în cușcă.

Acu în ziua ceea, în care a prins-o, era sâmbătă, și duminică dimineața a ouat un ou. Oul era de aur. Da el zice: „Ei, măi femeie, eu n'oi vinde pasărea asta, că ea s'o oua și eu oi avea câte-un ou și m'oi hrăni din zi în zi". El ia oul și se duce în târg și-l întreabă negustorul: „ce ai de vândut ?"

*) Ms. B. A R. *2284*, ff. 27—43. (Ed. A. C. Cuza; 1914).

— „Am un ou şi cer o mie de lei". Da un jidan zice : tot ei îs mai mehenghi — „ia să văd oul". Când vede el oul cel de aur — făcea mai mult decât o mie de lei... Ia el mia de lei, cumpără cele trebuinciose pentru copii şi femeie şi se duce-acasă. Da pe guşa pasării era ceva scris, da omul nu ştia carte.

Când în a doua Duminică, iar s'a ouat un ou de aur. Şi el s'o dus şi iar a cerut o mie de lei. Da să iei sama D-ta, că tot jidanul cela i-a ieşit înainte !

In a treia Duminică, când a adus oul, a pus pe gânduri pe jidan. Şi s'o gândit aşa jidanul, l-o întrebat unde şede, să se ducă să vadă de unde are el ouă de aur.

Vine jidanul, da el ţinea cuşca 'n colţul casei.

Cum o intrat jidanu 'n casă — el ştia carte — odată şi-aruncă ochii în fundul casei. Pe guşa pasărei aşa scria : „Cine va mânca inima, are să fie împărat ; cine-o mânca rânza, de câte ori s'o trezi pe noapte, de-atâtea ori are să găsească câte-o pungă de bani sub cap ; cine-o mânca maiurile, are să fie om cu noroc în lume, or unde va merge el, or ce pas a face el, tot cu noroc are să fie".

Acu jidanul, — tot cu duşmănie asupra creştinului.

— Vinde-mi mie pasărea.

— N'o pot, jupâne. Asta-i câştigul meu toată vieaţa pentru mine şi pentru copii.

In sfârşit cât s'o pus jidanul, n'o vrut bietul om s'o vândă. Jidanul a zis că i-i rău şi c'are să mâe la om.

Vânătorul a doua zi s'a sculat de dimineaţă şi s'o dus cu puşca după vânat. Da jidanul şiret — da femeia ca de-a noastre proastă — şi-i zice-aşa femeii :

— Nevastă, ce să trăieşti c'un om aşa de sărac ; vin' să te iau eu, că eu te-oi ţinea bine şi ţ'oi ţinea şi copiii.

Da femeia zice : — Dacă te-i boteza !... Apoi zice cum că la noi nu se poate să se despărţească. Da jidanul zice : — La să-l pe mâna mea, că el îl omor până mâne. Ii dă nu ştiu ce şi omoară omul. De-acolo zice-aşa : „Femeie, te-oi lua, da mai întâi taie-mi pasărea şi mi-o frige. Da să nu lipsească nimica din pasăre, toată s'o mănânc eu.

Şi femeia, dobitoacă, ea s'o potrivit. A tăiet ş'a fript pasărea, ş'o pus-o pe vatră, o strâns-o, şi ea ese din casă cu treabă şi copiii tustrei intră 'n casă. Zice unul dintr'înşii : — Mă, tare mi-e foame... Mama a fript pasărea ceea, hai să mâncăm câte-o bucăţică. — Apoi dac'o fript-o jidanului, ne-a bate ! — Hai să mâncăm dinăuntru, că nu s'a mai vedea...

Ia cel mare inima, cel mijlociu rânza, cel mic maiurile. Pasărea acu nu mai plătea nimica, dacă le mâncase acelea.

Da copiii, după ce-au mâncat: „Măi, hai să fugim, că ne-a bate". Şi era o bortă 'n dosul casei şi s'o vârît acolo.

Vine jidanul. Da la pasăre, celea nu-s într'însa. Apoi începe-a striga, bate pe biata fmeeie. — De bună samă o mâncat copiii, că altul nime n'a fost în casă. Jidanul îndată strigă după cop ii,să-i taie, să mănânce el din copii. (Care din creştini ar fi făcut asta!). I-au căutat, i-au căutat, însfârşit nu i-au găsit. Dac'o văzut jidanul că nu-s şi nu-s, s'o dus dracului — cruce de aur în casă — a lăsat şi pe femeie şi tot. Că el tot aşa era să facă; d'apoi Dumnezeu a lăsat mai bine să mănânce copiii decât dânsul — că Dumnezeu nu doarme.

Acu acel mare a umblat cât a umblat şi s'o făcut Impărat pa ţara aceea. Acu numai aista era micuşor de tot, la măsa şedea, ist care mâncase maiurile şi, pe semne, unde-avea el să aibă aşa noroc, tare era leneş. Cel ce-o mâncat rânza găsea tot pungi cu bani şi se făcuse straşnic om de rău. Ii erau dragi numai petrecerile, să ierţi mata îi erau dragi cucoanele cele frumoase. Acu acolo straşnic era de frumoasă una de-i zicea: *Frumoasa lumii*. La soare te puteai uita, da la dânsa ba. Acu ei tot umbla, ca doar i-ar da-o boierul cela, da nici că vrea să i-o dee. Iacă vine el acasă la măsa: — Mamă, ce mi-s buni mie banii, dacă nu pot lua pe ceea ce mi-o picat dragă! Da măsa zice: — Dragul mamii, du-te şi tot te-i putea întâlni cu ea; (să vorbească cu dânsa, poate i-ar fi fost şi ei drag); da ea era vicleană.

Acu ist ce-o mâncat maiurile se juca cu nişte bulgăraşi cu alţi băeţi pe afară. Vine un moşneag: — Dragul moşului, ce faci tu aici? — Ia mă joc, moşule. — Hai cu moşu că ţi-oi da pere şi mere! (Ştii, ca la copii). Înşeală pe băiet şi-l ia cu dânsul.

Da acela era un vrăjitor grozav, — îngheţa apa. Ş'acu el tot vrăjind prin pădurea neagră, a dat de ceva straşnic care el nu putea face, numai c'un copil. Se duce-acolo cu băietu 'n mijlocul pădurii şi dă de-o piatră mare. Şi bate de trei ori în piatră şi se deschide pământul. Şi el zice băietului aşa: „Măi băiete, du-te pe scările estea într'acolo sub pământ (erau nişte scări), ş'oi să coborî într'o grădină aşa de mândră, ş'ai să dai de-o căsuţă acolo 'n grădină şi să intri 'n casă, ş'oi să vezi un horn făcut acolo şi pe vatră ai să vezi o cheie. Să iei cheia ceea, s'o pui în brâu şi să vii înapoi la mine. Da na-ţi

ș'o veriguță de fier, că făr' de veriga asta nu poți intra. (Acolo era pe cea lume, zice-că).

Băietul se ia, merge 'ncetișor și intră până 'n grădina ceea. Da acolo așa era o mândreață, grădina cu pomi, cu poame de aur, încât băietul s'o mirat când o intrat acolo, și, știi ca copilul, mai degrabă a alergat la pere și la mere decât la cheia moșneagului. Știi cum e treaba noastră — era cu cămeșă și cu curălușă bună încins, ș'o umplut sânul de mere și de pere. El pornise să iasă, când ș'aduce aminte de cheie: într'acolo s'o ia, da cheia era strașnic de ruginită... Cine știe ce ar fi făcut el cu cheia, și astăzi ar fi fost sub mâna lui poate. Se ia băietu 'ncetișor, se sue iar pe scară să ias' afară — că știi D-ta că ăl bătrân deși avea putere, nu putea intra în rai, dar ista era copil.

Cum a ajuns în gură să iasă, moșneagul a strigat:

— Stai, nu eși! Dă-mi cheia!... Băiatul zice (era mic, da tot cu cap): — Ba, lasă-mă să ies întâi afară!

— Ba nu te las.

— Nu-ți dau cheia! (Știi D-ta, nici moșu nu se putea vârî, că era păcătos).

— Am să te omor.

— Omoară-mă, numa dacă poți.

El face tranc! cu picioru 'n pământ și închide pământul...

Ce să facă bietul băiet? Ia să se 'ntoarcă, să se ducă iar în grădinile cele. Când colo era 'nchis pământul, nu mai era mândreța ceea. Începe băietul a plânge. Plângând așa, își freca mânile. Șterge pe veriga ceea ce i-a dat-o moșneagul și vine un om. Omul cela era de fier. Era duh necurat; om de-ai noștri de fier, unde se poate? — Măi băiete, cine te-o adus pe tine-aici? — Iaca cum și iaca cum, spune băietul tot.

— Eu te-oi scoate, băiete, da mai întâi să te duci de-aici, să-mi tai vro douăzeci de vaci, să-mi frigi, să am de mâncat pe drum când te-oi duce. (Că știi D-ta, nouă ni s'a părut că era 'n gură, da el era tocma 'n fundul pământului, când o închis el piatra).

Frige el; și-l pune pe băiet după cap, și pune pe-un umăr 20 de vaci fripte și pe alt umăr câteva poloboace cu apă, cu vin — cu ce-o fi fost, nu știu — și băietului îi dă un cuțit ș'o ulcică. — Când mi-a fi foame, să tai cu cuțitul din carne, să-mi dai să mănânc, și când mi-a fi sete, să-mi dai cu ulcica apă. Și merge el, merge, zi și noapte tot merge, decât așa era de 'ntuneric de nu zăreai cât un fir de colb, — dacă era sub pământ! Se apropia de gătit demâncatul, și apa de băut. Da duhul cel necurat i-a zis așa:

— Dacă tu-i avea noroc, să nu gătesc demâncatul şi apa, nu te voi mânca ; dar dac' oi găta, te mănânc. Ia uite-te tu în sus, vezi soarele ?

— Il văd cât o zare de chibrit. Ia ! dacă mai este !

Merge el, şi când rămase numai o jumătate de vacă :

— Ia uite 'n sus, câtu-i soarele de mare ?

— Il văd pe jumătate.

— E, apoi încă tot mai avem o bucată bună !

Când acu era mai aproape de eşit afară, demâncatul se gătise, apă tot mai era. — Dă-mi demâncat, că mi-i foame !.. Băietul, ce să facă el ? Ia cuţitul şi-şi tae o bucată de pulpă şi dă apă şi porneşte iar. Iacă a eşit pe iastă lume. Când îl pune jos : — Să-mi spui tu drept, de unde mi-ai dat tu de-am mâncat la urmă ? — Drept ţi-oi spune : pulpa mi-am tăiet-o ! — Drept să-ţi spun, să fi ştiut că eşti aşa de dulce, nu te mai scoteam. — Acu nu mă poţi mânca ? — Hei, acolo era largul meu şi strâmtul tău — da aici eşti prea bun la Dumnezeu şi nu te lasă să te mănânc !

Şi omul se face nevăzut.

Da băietul era săracul flămând, da el uitase ca are merele cele 'n sân şi cheia ceea .Se ia el ş'aleargă, ş'ajunge la casa mâni-sa Da ştii D-ta, el era leneş, da era de duh, nu aşa ; (parcă numai la D-voastră sunt de duh ? sunt şi dintre noi !) Intră 'n casă, da măsa era săracă straşnic ; că ştii D-ta, ca la boierul când ajunge la mărire, n'o luă pe biata măsa s'o ţie, deşi era 'mpărat.

— Mamă, n'ai v'o bucăţică de lumânare s'aprinzi ?

— Am, dragu mamii, dela Paşti ! (O ţine. Doamne fereşte, de tunet, s'o aprinză).

Aprinde lumânarea... Da el zice : „Doamne, mamă, tare mi-i a mânca. Am nişte pere şi nişte mere ; acu m'a durea la inimă să mănânc". Da el n'o lua sama că ele-s de aur. Le-o svârlit sub o laiţă.

„Mamă, iaca am o cheie, decât tare-i ruginită ; mai şterge-o şi vinde-o şi cumpără-mi o pâne".

N'o apucat a o freca oleacă, ş'o intrat v'o cinci oameni de fier în casă.

— Ce vreţi, stăpânilor ?... (El era să 'nconjure lumea cu cheia ceea, c'atuncea avea cheia iadului, putea face cu dracii orce).

Femeia straşnic s'o înfricoşat de dânşii. Da băietul, mehenghi, îndată s'o priceput : „Masă vrem şi vin bun". Indată o vinit nişte sufragii ş'o pus masa, şi ce n'o pus ! Şi după ce-au

ospătat ei bine, o strâns aceia şi s'o dus... „Ei, mamă, cheia asta o strâng eu !

Acu se făcuse holtei bun de 'nsurat.

— Mamă, eu am auzit că faţa împăratului e frumoasă ; mă duc s'o ieu eu.

— Dragu mamii, tu un băiet aşa sărac s'o iei pe fata împăratului ? Ce mai vorbeşti nebunii ?

— Dacă eu vreau aşa ? Du-te, mamă, staroste.

— Da cum, dragul mamii, să intru eu acolo ?

— Du-te mamă !... El o mână.

— Cum să mă duc eu cu mâna goală !

— Mamă, ia vezi merele şi perele cele n'o putrezit ? Du-i-le acelea.

— Bine zici, dragul mamii.

Se ia baba şi se 'mbracă cu peştiman, pune-un ştergar frumos în cap, ia 'n basma acelea şi se porneşte. Ajunge la poarta 'mpăratului. Impăratul şedea 'n cerdacul cel nalt. Vede împăratul că se luptă ceia cu dânsa, n'o lăsau să intre. (Impăratul cela era milostiv, nu ca ista de pe acu). A gândit c'o venit să ceară ceva.

— Lăsaţi-o bre !

Când o auzit porunca împăratului...

— Ce vrei, mătuşă ?

— Apoi Prea 'nălţate 'mpărate, am venit după un lucru mare.

— Că ce fel, mătuşă ?

— Poftim întâi colacii.

Vede 'mpăratul perele şi merele de aur, ş'o stat în mirare să vadă la o babă de-a noastre, — numai la curţile lor sunt de-acelea.

— Feciorul meu vrea să iee pe fata D-tale, Impărate !

Da 'mpăratul a stat o lecuţă şi pe urmă s'a gândit :

„Baba asta-i nebună !" — Dacă feciorul tău, zice, până mâni dimineaţă, în locul casei tale, a face un palat ca al meu, ş'o grădină ca a mea c'o cărăruşă de pomi pân' la curtea mea şi 'n fiecare pom să cânte pasările, eu i-oi da fata.

— Rămâi sănătos, Impărate.

Se porneşte înapoi femeia.

— Ian, dragu mamii, ce-o zis.

— Bun, mamă, le fac până mâni.

Şterge cheia şi vin iar cinci oameni de fier.

— Ce vrei, stăpâne ?

— Până mâne dimineaţă să fie un palat tot de steclă şi poleit cu aur şi să fie o cărăruşă despărţită prin pomi, ş'ur-

pom să înflorească, unu să 'nfrunzească. unu să-i pice frunza, să nu fie doi de-un fel. Şi cărăruşa să fie de catifea, cu iarbă de catifea. Şi la fiecare pom să stee câte-un soldat cu sabia scoasă. Şi păsările să cânte-aşa de frumos, să nu poată dormi împăratul şi fata 'mpăratului !...

Ei, încă era mult până 'n ziuă şi erau toate gata...

Impăratul, dimneaţa când se trezeşte, zice fetei : „De când sunt în palatul ista, cum ne-o cântat pasările-acum, nu ni-o cântat niciodată". (Că el nu s'o aşteptat la asta, el gândea că pasările din grădina lui cântă).

Când ese-afară şi vede, zice : „Bre, mare putere are omul ista !"

Băiatul zice : „Du-te, mamă, şi cere-i fata să mi-o dee !"

Se duce baba la 'mpăratul, da el o tot purta cu vorbe, că nu-i era voe să-şi dee fata după d'aiştea.

— Apoi, mătuşă, de azi într'o săptămână dac' a veni c'o trăsură de aur şi cai cari or mânca jăratic ş'or bea pară, i-oi da fata.

Da fata era să se cunune tocma 'n ziua ceea dup' un alt împărat.

— Ian, dragu mamii, ce-a zis.

— I-oi face, mamă, şi asta.

Aude el un vuet mare straşnic afară.

— Oare ce s'aude, mamă ?... Intreabă măsa. Zice :

— Se mărită fata 'mpăratului !

— Cine-o ia ?

— Cutare fecior de 'mpărat. Vezi, dragu mamii, numa m'ai făcut de râs.

— Ia lasă, mamă, că tot are să mi-o dee.

Ia el, şterge cheia. Da era iarnă. Vine omul cel de fier.

— Ce vrei, stăpâne ?

— Fata 'mpăratului s'a cununat astăzi ! Când or dormi, să iei pe mirele să-l pui afară şi pe mireasă s'o pui într'o pivniţă, şi 'n zori de ziuă să-i aduci iar pe amândoi în casă.

Dimineaţa intră 'mpăratul 'n casă. — Ei, dragii tatii, cum aţi dormit ? Zice el : — Mie, tată, tare mi-a fost frig !... — Ba zău. eu nu ştiu unde eram, căutam s'aprind lumânarea şi nu găseam, şi nu era nici pat, nici nimica.

— Aţi visat !

— Da cum dracu. tată, că mie buricele mi-o îngheţat la degete.

— Eu nu-mi simt spatele.

- Ce n'aţi zis sufragiului s'aprindă focul. Nu va mai fi nimică...

A doua zi sară, iar şterge cheia. Vine iar: — Ce vrei, stăpâne? — Vreau să te duci să-l pui pe ginerele 'mpăratului într'o movilă de omăt, când o dormi, şi pe mireasă s'o pui în vârful casii!... Pe casă, frig-frig, dar nu era omăt. Ista a degerat, da tot îi era milă de dânsa. — Numai jumătate de noapte s'o laşi pe vârful casii.

Când a adus pe mire dimineaţă, era ţapăn. A strâns toţi doftorii, n'au mai avut ce-i face, a murit, săracul. Iaca se 'mplineşte săptămâna...

El iar şterge cheia, vine iar. „Mâne dimineaţă, o trăsură de aur şi cai cari or mânca jăratic ş'or bea pară; şi mie straie cele mai frumoase din lume să mi le-aduci". Se pune el în trăsură a doua zi şi se porneşte către Impăratul.

— Cum îi, voinice? zice Impăratul.

— Am venit să-mi dai fata.

El se face că nu ştie că i-a murit ginerele... I-o dă Impăratul. Face-o nuntă strălucită, şi i-o dă, ş'o duce la palatul lui, — da lui aşa-i era de dragă, de-o prăpădea din ochi.

Iacă aude vrăjitorul că el a eşit din pământ. Ce să facă el să poată pune mâna pe dânsul, că el cât era de vrăjitor şi straşnic, da el avea numa v'o doi draci, da ista cheia iadului o avea. Da el punea cheia aceea totdeauna pe-o sobă şi numai sufragiul ştia de dânsa. Da sufragiul nu prea avea minte destulă 'n cap. Iacă s'o luat el cu fata 'mpăratului la primblare. Da vrăjitorul a luat o mulţime de chei nouă şi frumoase, altele de aur, de aramă, de armint, ş'o început a striga pe la poarta ginerelui împăratului:

„Cine-mi dă chei ruginite, că-i dau de cele de aur".

Şi sufragiul, cu nu prea multă minte 'n cap, a gândit să dee cheia ceea şi să iee una de aur, că mai bine a prii stăpânu-său. Ehei! şi când i-o luat [cheia, i-o luat], săracul, toată puterea lui. Ii dă.

N'o apucat el de-a veni dela primblare şi palatul n'o mai fost. A rămas el săracul în câmp, nici bordeiul ce-l avea înainte nu era acu. Da 'mpăratul i-a trimis aşa răspuns pe un logofăt, că dacă până în trei zile n'a face palatul cum a fost, îi ia fata şi nu i-o mai dă... Acu ţi-am spus că mai bine i-ar fi luat zilele, decât să i-o iee pe dânsa. Mare lucru-i dragostea!

Ce să facă el! Da şi fata aceea straşnic ţinea la dânsul. Nainte mai drag îi era cel degerat, da acum! A aşteptat el până a treia zi, nu-i chip, n'are de unde să facă palatul. Işi

ia el ziua bună dela nevastă-sa : cine știe ce jelanie a fost acolo ! „Mă duc de acu 'n lumea mea !“

Merge el și ajunge la o baltă (cam un iaz venea) : „De-acu n'am ce face, mă 'nec !“ Dar așa, frecându-și mâinile, dă de veriguța ce i-a dat-o vrăjitorul când l-a vârît înăuntru în groapă. Și vine un om de fier.

— Ce vrei stăpâne ?

— Vreau cheia cea dela iad.

— Eu cheia iadului nu ți-o pot da.

— Apoi, ce să fac eu, spune-mi măcar unde-i ?

— Apoi vrăjitorul, ca să nu-l ajungă nime, ș'o făcut un palat pe Prut ; și-acu, dacă-i putea pân' acolo ; el o ține ascunsă sub perină la capul lui.

— Ce să fac eu, cum oi putea s'ajung la dânsul ?

— Nați, zice ,bucățica asta de fier, dă-te de trei ori de-a c... 'n cap pe dânsa și te-i face-o muscă, — pe urmă te-i pricepe cum s'o iei. Și s'a făcut nevăzut omul cela. Se ia el, se dă de trei ori peste cap și sboară ca musca până la Prut. Ajunge acolo, da vrăjitorul dormea de-amează-zi. Dă să intre — pe unde să intre ? Ferestrele cu obloane, cum se purtau mai de mult.

„Mă vâr pe borta cheii !“ Se vârî și se pune pe sobă. Unde se trezește vrăjitorul și unde începe-a bate 'n mijlocul casei cu niște ciocane și unde 'ncep a eși la draci, de te luau fiori. Ș'o început a-i trimite pe unde să facă rele, să pue la cale pe oameni să facă rele. Decât, când nu vrea Dumnezeu, că el era om pământean, i l-o luat din minte ! Așa, după ce-a pus el trebile la cale, a eșit afară. Musca s'o sculat, a luat cheia de sub perină, ș'o început cătinel-cătinel, ș'o sburat afară. Decât, bucuria lui nu se mai povestește, c'are să iee pe fată 'napoi. Acu lui nu-i era de dânsul, de dânsa-i era ce-i era. Freacă cheia, vin oameni cei de fier.

„Să-mi faceți palatul iar înapoi cum a fost !“

Și acum s'o'nvățat minte, purta cheia tot lângă dânsul.

Acu ce să facă vrăjitorul ? Era în satul cela o babă sfântă. Pe atunci era lumea bună, erau sfinți, nu ca acu... Când te durea capul, când aveai v'o boală, numai dacă punea mâna-ți, trecea.

S'a dus vrăjitorul ș'o omorît baba și s'o îmbrăcat el în straiele ei. S'o 'mbolnăvit femeia lui, fata 'mpăratului — decât ce boală, să dee Dumnezeu să am și eu cât oi trăi, — decât numai când zicea oleacă valeu, el se prăpădea.

— Ia să chemi pe baba cea sfântă.

Vine ; acela era vrăjitorul. Incepe, pune mâna pe capul ei, ca şi cum, dragă Doamne, a o descânta. Şi când ese el din casă, îi zice vrăjitorul ei : — Doamne, Măria-Ta, câtă frumseţe şi mândreţe ai în casă şi n'ai şi un ou frumos de marmură.

— Ce fel de ou, mătuşă ?

— Acela-i numai în fundul pământului !

— Iacă oi zice bărbatu-meu, ş'o trimite pe cineva să-l caute. Şi se duce vrăjitorul. Intră el în casă. Ea-i zice, iacă ce mi-a spus baba asta sfântă. „Iată să şterg [cheia] dragă".

Şterge cheia şi vin doi oameni de fier.

— Ce vrei, stăpâne ?

— Vreau oul cel de marmură de sub pământ.

— D'apoi, bată-te Dumnezeu să te bată (fie-i lui acolo !), câte-ţi făcui eu, până şi cheia iadului o ai, acu vrei să ni iei şi toată puterea noastră ?

Vezi D-ta, vrăjitorul a vrut înadins, că doar duhul cel necurat l-a gâtui.

— Da eu te-aş omorî, da pentrucă ştiu că asta nu vine dela tine, pentru asta te iert şi-ţi spun aşa : Că baba cea sfântă-i vrăjitorul şi că azi are să vie v'un cuţit mare şi s'a face că pune mâna pe capul femeii tale şi-are să ţi-o omoare.

Decât când a auzit el aşa, of ! numa tremura ! Şi s'o dus omul cel de fier. Acu el îşi găteşte iataganul şi când vine 'n casă vrăjitorul, pune pe sufragiu şi-l desbracă îndată, şi-adevărat găseşte-un cuţit mare, ştii ca în chip de cosor ; şi-l ia cu iataganul şi-l face bucăţele. Acu erau cu deplin fericiţi. Acu, săracul, nu mai ştia ce-i durerea, cum ştia 'nainte şi zice într'o zi : „Ia hai, soro, să mergem să găsim pe fraţii mei cei doi" (Da mama lui murise). Se iau ei şi se pregătesc şi mergând aşa, o ajuns la 'mpăratul.

Era straşnic în război cu altul. Tot să nu fie omu săracu 'n pace ! Ş'aşa era el de scârbit, decât straşnic lucru ! Văzând pe aista s'a bucurat ş'o zis aşa :

— Cindure că eşti ginere de Impărat, mi-i da ajutor ş'oi putea să bat pe vrăjmaşul meu... Aşa a gătat armata grozavă şi 'nsfârşit o dovedit pe cela.

Acu aişti doi, ce zic că erau tare fericiţi — numa acela, săracu, era mai necăjit, cel cu rânza. Acela s'a luat şi s'a dus la Frumoasa lumii. Dă să intre 'n palatul boierului celuia, nu-l lasă să intre. Aşa el a trântit un bal strălucit, ş'a poftit pe toţi să vie la balul cela, între cari era şi Frumoasa lumii,

decât așa era ea de frumoasă, cât când a intrat în bal, o luminat balul, — decât că... să ierți mata.

El a început ; după ce-o jucat până în zori de ziuă, unde-o întins niște mese și s'o pus să joace cărțile. El a făcut toate chipurile ca să joace cu dânsa. El avea mare noroc și se făcu că nu câștigă, tot ei să-i dee, că nu mai putea de dragă ce-i era.

Acu ea, văzând atâția bani, s'o minunat ș'o zis așa tătânisău : „Hai tată, să-l poftim pe ista la noi, (știți D-voastră, de-a noastre or de-a D-voastră, care vrea să-i curgă tot la parale, trage or pe cine). Acu el venind la dânsa într'o sară cu v'o zece pungi de galbeni, a jucat iar în cărți și i-a dat toți ei, de n'o rămas măcar c'un pitac. Acu ea văzând că n'a rămas nici c'o para, o 'nceput a râde de dânsul, și ploua afară, și vrute-nevrute o trebuit să-l îmbie să mâie-acolo. Dormind el, de câte ori s'a trezit, de-atâtea ori a găsit o pungă de bani sub cap.

A doua zi dimineață, când a venit sufragiul să-i dee de spălat, după ce-a mântuit de spălat, i-o pus în mâni v'o douăzeci de galbeni bacșiș. Aleargă la dânsa sufragiul. Da ea zice : — Bre ! de unde are omul aista atâtea parale ? Vine la dânsu 'n casă și zice așa : — Eu te-oi lua de bărbat, dacă mi-i spune de unde ai atâți bani... El zelugise, și i-o spus. prostul. Da ea i-a făcut o cafea nu știu cu ce și s'a bolnăvit el strașnic și a 'nceput a vărsa, ș'a vărsat rânza. Și-a luat-o ea și a spălat-o, cine știe cu ce, a parfumat-o ș'o înghițit-o ea, ca să găsească ăea pungile cu bani. Da, fiecăruia norocul lui.

El mai avea v'o zece pungi de bani din noaptea ceea. Ea l-a dat pe urm' afară. El a încălicat pe un cal și s'o pornit. Mergând cu calul cela, a dat pe un câmp de flori și s'o plecat calul să mănânce și s'o făcut măgar.

El o strâns un mănunchi de flori și l-o pus în buzunar Mergând el călare pe măgar, mai departe a dat de un iaz. — „Ei zice, bună-i asta !“ Ia el într'un șip apă și se întoarce 'napoi Ajunge iar acolo la Frumoasa lumii și din banii ce-i rămăsese mai toarnă-un bal strașnic, de ea aleargă, ca să mai vadă de unde are bani.

— De unde ai bani ?

— Din mănunchiul ist de flori.

El i-l dă, ea mirosind se face măgăriță. El o lasă măgăriță și ese din casă...

Așteaptă sufragiul să iasă stăpâna afară. Nu-i! Mare păcat — când se duce 'n casă o găsește măgăriță...

Se întoarce ș'o ia de-acolo și pornește călare pe dânsa. Ii dă fân să mănânce (ea măgăriță, da inimă de om). Ea a zis așa cu alean: „Nu te-oi mai înșela de-acum și ți-oi da rânza 'napoi, numa fă-mă cum am fost".

El, de multe ce-i făcuse, acu era hapsân, și s'a dus pe dânsa până la 'mpăratul, la frate-său. Acu acolo era și iestălalt, care ținea pe fata Impăratului. Și când li-o povestit el lor că măgărița-i Frumoasa lumii, ei s'o pus pe lângă dânsul ca s'o ierte. Și iertând-o, o băut apă și s'o făcut iar la loc.

Și erau acum trei împărați pe-o țară. Ș-au fost toți fericiți... Și-am încălicat pe-o șa și ți-am spus-o așa.

FINUL LUI DUMNEZEU *)

Poveste, poveste, — da eu nu-s de pe când poveştile, eu sunt de mai încoace ; da m'am dus într'o zi la soacră-mea ş'am găsit un sac de poveşti, şi venind acasă l-am scăpat jos şi s'o desfăcut sacul, şi d'atunci s'o umplut lumea de poveşti, ş'am învăţat şi eu una şi ţ'o spun D-tale.

Era odat' un om ş'avea doi feciori. Acu femeia era 'ngreunată ş'o făcut un băiet ; da el era sărac, n'avea cine i-l boteza. Iacă pe-acolo vine Dumnezeu şi Sf. Petrea. Şi Dumnezeu i l-o botezat, ş'o rămas băietul năzdrăvan.

Da la urma băietului a făcut o fată, ş' aşa era de frumoasă dela soare te puteai uita, da la dânsa ba. Treaba ei era să ducă la ţarină demâncare. Ducând ea demâncat la ţarină, a zărit-o un zmău şi s'o pus pe-atâta s'o iee. Da finul lui Dumnezeu era năzdrăvan ş'o zis aşa fetei :

Că el a face o brazdă de plug pân' la demâncat şi că totdeauna pe brazdă să meargă la fraţii ei. Da finul lui Dumnezeu era năzdrăvan nu era, da zmăul straşnic. El a şi ştiut ce-o urzit frate-său ş'o tras brazdă cu plugul pân' la casa lui. Fata s'o dus cu demâncat drept la curtea zmăului.

Aşteaptă ei să vie — nu-i ! „Eh ! mamă, mă duc să-mi caut sora, că mi-a luat-o zmăul", a zis finul lui Dumnezeu. Ş'o făcut el o boambă de fier la ţigani, în loc de călăuză, şi zvârlea şi el mergea după dânsa.

A ajuns până la o fântână şi la un copac. Acolo puindu-se el să se odihnească, aude zicând aşa : „Doamne, Doamne. de-ar veni mama, c'acuşi ne mănâncă balaurul".

Oare cine să s'audă ? Se uită 'n vârful copacului, vede doi pui de pasăre.

— Copiilor, da unde-i balaurul, cel care vă mănâncă ?

---

*) Ms. B. A. R. *2284*, ff. 46—54. (Ed. A. C. Cuza ; 1914).

— E-aici în fântână.
— Mulți v'o mâncat pân' acum ?
— Ia v'o 24.
— Ia las că vă scap eu.

Se suie 'n vârful copacului lângă pui. Da balaurul întinde-un cap să iee un pui... Da el avea paloș și-i taie capul. Intinde și celălalt și-i taie și-acela. Acu puii nu știau ce să-i facă de bucurie și zic așa :

„Câți frați am fost noi, pe toți ne-a mâncat, numai noi doi am rămas ; dac'a veni mama, de bucurie are să te mănânce ; vârâ-te sub aripa mea". S'o vârît sub aripa lui și nu s'a mai văzut. S'aude-un vuiet mare, vine pasărea. Pasărea era mama vântului.

— Dragii mamii, nu v'a mâncat ?
— Finul lui Dumnezeu ne-a scăpat.
— Unde-i, să-l mănânc de bucurie.
— Mă rog, mamă, dacă l-ăi mânca, să-l faci înapoi.
— Da unde-i.
— Ii la răsărit.

Da ea a 'nceput a vâjii tare la răsărit. Da puii zic către finul lui Dumnezeu : „Mamii are să-i treac' un foc de-a te mânca pân' ce-a ajunge la răsărit".

Vine. „Nu-i dragul mamii". — Iacătă-l, mamă".

Da ea-l ia și-l înghite și când l-o făcut înapoi, așa s'o făcut el de frumos, de s'o luminat locul unde era el.

— Ce să-ți fac pentru binele ce mi-ai făcut, că mi-ai scăpat copiii, a zis pasărea.
— Să-mi spui unde-i smăul cu soră-mea.
— Nici n'am văzut, nici n'am auzit.
— Altmintrelea, nu-mi mulțămești.
— Să șuer, să-mi vie feciorul, vântul dela răsărit.. Ș'o șuerat ea odată, ș'o venit un om : era statul lui de-o palmă și barba lui era de-un cot, și călare pe-un iepure schiop. Și-i zice pasărea :

Statu-palmă
Barbă-cot
Călare pe-un iepure schiop.

— Unde-i smăul ce-a luat pe fată, pe sora lui Finul lui Dumnezeu.
— Nici n'am auzit, nici n'am văzut. Dacă n'o fi știind fratemeu, vântul dela miază-zi !... Când o suflat odată, o venit

altul. Aista era mare de stat, cu buzele mari și n'avea ochi. Da când sufla, peste tot locul s'auzea.

— N'ai văzut, n'ai auzit de zmăul care a luat o fată, pe sora lui finul lui Dumnezeu ?

— Nici n'am văzut, nici n'am auzit.

— Ce-i de făcut ? — zice pasărea.

— Da n'o fi știind frații noștri cei de cruce ?

— Da unde-s ?

— Acela-s departe. Trebue să ne ducem loc mult. Na-ți un firicel din părul meu, na-ți și din barba mea și te pornește băiete la drum. Și să pui perii în trei și, când la o vreme de nevoie, să șuieri într'înșii, iar noi t'om veni într'ajutor. Și fă de-a-dreptul pe-aici ș'ai să dai de pădure și tot te du 'nainte...

Se ia el și se pornește. Merge până în pădurea ceea... când în mijlocul pădurii vede o fumărie strașnic de mare, încât se 'nădușia nu mai putea. S'apropie el acolo prin fum, binișor. și găsește mama zmăului, *își pârlea părul de pe picioare*, că îi era cald strașnic și nu mai putea

— Bună ziua, mătușă.

— Mulțămesc d-tale, voinice. Da, zice, unde te duci, voinice ?

— Caut curtea zmăului, mătușă !

— I, flăcăule ! Mult trebue să mergi pân' ce-i ajunge. și nu mai rămâi cu zile de te-i apropia.

— Mă rog, mătușă, să-mi spui unde-i drumul cela, că nu mi-i frică... mă duc.

— Eu nu-l știu, dragul mătușii.

El ducându-se așa prin pădure aude-un glas de om zicând : „Valeu, valeu, tare mi-i foame“ El s'apropie. Oare ce să fie-acolo ? Vede un om, șezând grecește jos.

— Da de ce te vaiți, bade ?

— De pe nouă lanuri grâu am strâns și tot pâne l-am făcut și l-am mâncat și tot mi-i foame.

— Hai cu mine.

— Hai.

Mergând el mai departe, a auzit un glas de om zicând așa : „Tare mi-i sete“.

— Bună vreme, omule ! Pentruce ți-i sete ? Nu găsești apă să te saturi ?

— Câte iazuri au fost în pădurea asta, toate le-am băut și tot mi-i sete.

Mergând ei așa mai departe, au intrat în altă pădure ș'aud tustrei sub tufe un foșnet. Cine era ? Vântul de amiază, cel cu buzele mari.

— Bună vreme, vântule, ce faci aici ?

— Mă stăpânesc să-mi ţiu suflarea şi să 'puşc un ţânţar. Da să-l împuşc să nu-i sparg pielea.

— Da unde-i ţânţarul, că eu nu-l văd.

— Ia lângă soare.

— Lasă, hai cu mine.

— Ba nu. Eu mă duc după ţânţar, duceţi-vă voi înainte.

Merg ei mai departe ş'ajung la palatul zmăului. Zmăul era la vânat şi fata şedea 'n cerdac.

— Bună vreme, soro.

— Mi-o spus zmăul că vii după mine. Da 'ntoarce-te, că te prăpădeşte.

— Nu mi-i frică.

— El acuş vine, îi la vânat.

Vine zmăul.

— Bine-ai venit finul lui Dumnezeu.

— Bine te-am găsit. câne de zmău.

— Hai la luptă !

— Hai !

S'o luptat ei trei zile şi trei nopţi şi nu-l putea (birui) şi nu se da nici zmăul, nici finul lui Dumnezeu.

El a aprins perii cei doi, ş'o venit vântul dela răsărit şi dela amiazi şi când ş'o pus buzele în trei, drept în jumătate au despărţit zmăul, când au suflat. O jumătate a murit că era c'un cap, da o jumătate nu, că era cu două, că era cu trei de toate. Şi s'a rugat finul lui Dumnezeu strașnic la Statu-palmă-barbă-cot.

„Nu-ţi pot face nimica, că el s'o dus la 'mpăratul ţării iştia să spuie ce i-ai făcut. De-acu, dacă-i putea, luptă-te cu-acela".

Când a ajuns aproape de palatul Impăratului celuia, nu era de chip să treacă, aşa era de strașnic, şi mergând el primprejur a ajuns la o baltă. Pe balta ceea erau 3 băieţi şi se băteau pentru o cuşmă, pentru bici şi pentru o sulă.

— Ce vă bateţi, măi băieţi ?

— Acestea ne-o rămas dela tatăl nostru şi nu ne putem împărţi.

— Şi la ce vă trebue vouă acestea ?

— Când pui cuşma 'n cap nu te vezi, când dai cu biciul te sui la curtea 'mpăratului, când îi zice sulă-sulică te sue în dealul de steclă

— Da 'n dealul de steclă cine şede, ce căutaţi voi acolo ?

— In dealul de steclă ţine 'mpăratul pe fată.

— Da ce-o ţine-acolo ?

— Ca să nu i-o iee zmăii

— Până când ?

— Până când s'o găsi un voinic, ca să omoare zmăul. Cel ce-o omorî zmăul, îi dă fata 'mpăratul.

— Măi băieţi, eu voi face bună dreptate, vârîţi-vă toţi în iaz şi eu voi zvârli câte una, cine-o prinde mai iute, a celuia să fie... El, viclean, ia toate 'n mână, vâră pe băieţi în apă şi pe urmă dă din bici şi sue pe dealul unde şedea Impăratul, la curtea 'mpărătească.

La curtea 'mpărătească era o mândreaţă, că nici nu se poate povesti. Impăratul şedea afară, era bătrân, şi bea lulea.

— Bună vreme 'mpărate.

— Mulţămesc d-tale, voinice. Tare om trebue să fii d-ta, de vreme ce te-ai suit aci la mine.

— Aşa 'mpărate, am venit să omor zmăul, să-ţi scap fata.

— Zmăul n'o venit aici la mine. Da s'aude că aici 'n vale, dintr'un iaz, ese noaptea şi se cearcă de-a sui, să iee fata din dealul cel de steclă.

— Rămâi sănătos, Impărate.

— Mergi sănătos, voinice.

— Mă duc după zmău. Dacă l-oi omorî, îmi dai fata.

— Ţ-oi da-o.

Ajunge el la iazul cela unde-o găsit băieţii. Pune cuşma 'n cap, se face nevăzut şi se pune sub o tufă de buruieni. Da el era frumos şi puternic, da era sărac. Pe iazul cela era o covată cu faţa în jos. La miezul nopţii aude el un vuiet straşnic. Aceea era balta drăcească. Venia dracul şi da porunci noaptea. Vine dracul cel mai mare, se pune călare pe covată (Scaraoţchi). Ş'o şuerat straşnic, ş'o venit draci şchiopi, chiori, ş'a 'nceput să 'ntrebe Scaraoţchi ce trebi au făcut ei.

— Eu am întârtat trei băieţi, că doar s'or ucide unul dintr'înşii. Păcatul mare c'o venit finul lui Dumnezeu şi i-o luat.

— Da tu ?

— Eu am întâlnit pe vântul dela amiazi ce rupsese 'n jumătate pe zmăul cu 3 capete şi două capete au scăpat, da jumătate-i mort.

— N'aţi făcut nicio treabă, să vă 'nvăţ eu ce să faceţi. Lângă balta asta mai la vale este o comoară de bani. Comoara unui moşneag şi moşneagul are să moară est noapte. Duceţi-vă şi puneţi mâna pe banii ceia, să fie ai voştri.

— Da dacă ni i-a lua cineva cu putere dumnezeiască ?

— Nime nu se poate apropia, dac' om pune noi mâna pe dânsa.

— Nime, nime 'n toată lumea nu se poate ?

— Ba se poate... da iaca ce. Dac' o veni finul lui Dumnezeu, pân' ce nu-ţi pune voi mâna pe bani, şi s'a 'ntâmpla s'aducă apă de cea cu care l-o botezat şi ne va stropi, ne frige şi el a lua banii.

Cela a auzit. Se scoală dimineaţa şi se porneşte să se ducă acasă. Lui îi zburda după bani. Ajungând el acasă: „Mamă, unde-i apa cu ce m'o botezat pe mine".

A găsit măsa 'n biserică lângă sf. Pricestanie, şi ia el şi porneşte iar înapoi. Ajungând acolo, dracii erau la bani toţi. Se duce şi s'apropie şi stropeşte. Dracii ţipă şi-i zic: „Mă rog finul lui Dumnezeu, ce vrei ţi-om face, numai nu ne arde".

— Dacă mi-i aduce zmăul cel scăpat, eu v'oi da drumul.

— Mă rog, iacă mă duc să-l aduc. (S'a luat un cârd de draci, strașnic de mulţi). Da viu poate nu ţi l-om putea aduce.

— Mort nu vreau, viu să mi-l aduceţi.

Şi s'a apucat dracii ş'o făcut un fedeleş de fier şi s'o dus după zmău, să-l pue'n el. Când l-o adus, aşa era fedeleşul de greu, de numai dracii-l puteau ridica: „Pune-l aici". Dă din bici şi-l sue la 'mpăratul cu fedeleş cu tot.

Ii zice 'mpăratul: — Ce ai aici?

— Aici-i toată puterea mea 'mpărate... arată-mi fata, ori o destup... Impăratul deodată s'o 'ngrozit, da pe urmă (el viclean) o aduce, s'o vadă el. Da 'mpăratul, pe unde se suia pe dealul cel de steclă, nu se ştia, el avea o putere strașnică, neştiută. Şi-a adus-o. Da el, după ce-a văzut-o, a nebunit, aşa i-a picat de dragă. Da să erţi mata, şi el ei!

— Voinice, te-i cununa cu fata mea, dar dacă mi-i spune cum dai drumul puterii tale!

Da el, de dragă ce i-a picat fata, ş'a perdut mintea.

— Impărate, eu te-am amăgit, da aici-i zmăul.

Impăratul strigă degrabă: „Omoară-l voinice, că el acuş sparge (fedeleşul), că eu l-am prins odată şi l-a spart".

El de bucurie, ca să-i dee fata, odată a 'nceput să ucidă zmăul. Ii turnă răşină aprinsă pe la cep, ş'o început aşa de strașnic a ţipa zmăul de s'o cutremurat palatu 'mpăratului.

După ce-o murit zmăul, o început a eşi un fum, aşa de strașnic mirosia de greu, decât voinicul a picat mort. Da 'mpăratul bucuria lui, o luat ş'o pus pe voinic în fedeleş şi i-a dat drumul de vale. Şi el o luat fata ş'a suit-o 'n dealul cel de steclă. Da bietul voinic, când a picat el ca mort, i-o rămas sula 'n cerdacul împăratului. Acu la ce vreme s'o fi trezit el în fedeleş! I, Doamne! viclean am fost, da mai vred-

nic Impăratul ! Incepu el a se izbi ca să iasă de-acolo. Da câtă putere avea el nu putea să spargă cela. Da el mai avea o bucăţică din barba lui Statu-palmă-barbă-cot. Aprinzând, începe a veni el cu iepurele cel şchiop pe fedeleş

„Scapă-mă".

O 'nceput a bate iepurile ş'o spart fedeleşul. Scăpând el, îi zice Statu-palmă aşa : „De-acu înc' odată dacă mi-i chema, apoi pe urmă nu-ţi mai fac, că de trei ori îi dat ca să-ţi fac bine"

Acu el bate din bici ş'ajunge la 'mpăratul. Da 'mpăratul svârlise sula.

— Am venit Impărate să-mi dai fata. (Se face că nu ştie că l-a dat cu fedeleşu 'n vale).

— Eu ţ'oi da fata dacă te-i duce la dealul cel cu flori şi să-mi aduci o floare din mijlocul grădinii celeia, eu ţ'oi da fata

Se ia el şi se porneşte ş'o mers el cale de-un an. Cine era 'n grădină-acolo ? Era Statu-palmă.

— Ei, voinice tocmai ş'aici ai venit după mine ?

— Am venit ; mi-ai zis că ni-i mai face un bine. Să-mi dai floarea din mijlocul grădinii iştia.

El -o dă. Aşa era de mândră, aşa mirosia de frumos floarea ceia, de te adormia. Ajungând la 'mpăratul, i-o dă. „Dacă mi-i mai face ceva, eu ţ'oi da fata. Eu oi frige vitele şi dacă le-i mânca într'o noapte, eu ţ'oi da fata.

O făcut aşa după porunca 'mpăratului, şi el o zic celui ce nu se mai sătura ş'o mâncat tot într'o noapte. El numai atunci s'o săturat, da până 'n ziuă a şi crăpat. Da el a mâncat aşa cu lăcomie, încât şi pereţii hambarului i-a ros. Şi s'o minunat Impăratul de-atâta putere.

„Dacă mi-i bea câte-o fântână de apă, eu ţ'oi da fata".

El chemă pe celălalt frate de cruce, care nu se mai sătura de apă, ş'o băut, da o fântână n'o putut-o găta, ş'a crăpat ş'acela.

Lângă curtea 'mpăratului era straşnică pădure. „Dacă tu-i sufla odată 'n codrul meu şi s'or strânge toţi ţânţarii la uşa palatului, eu ţ'oi da fata". El a prins părul vântului dela amiază-zi. Când s'a dus vântul dela amiază-zi şi când ş'o pus buzele 'n patru ş'o suflet, era să 'ngită pe 'mpăratul, aşa erau de mulţi şi-aşa bâzâiau de tare, parcă era între căiăi la Ismail.

— Mare putere ai ! Zi ţânţarilor să se ducă de-aici.

— Nu zic pân' ce nu mi-i da fata.

Impăratul l-o luat cu blândeţe şi l-o amăgit. Ş'a zis vântului ş'o suflat şi s'o dus ţânţarii dela uşă.

— Dacă te-i sui s'o iei din dealul de steclă, îţi dau fata.

— O sulă am uitat eu aici.

— Eu n'am văzut-o.

A stat el trei zile şi trei (nopţi) ş'a gândit ce-i de făcut, şi i-a venit aşa un gând: să mai cheme vântul dela amiază. Vântul dela amiază i-a zis aşa: Incă un bine am să-ţi fac. Am să mă pun în cerdacul Impăratului şi să 'ncep a sufla. Puindu-se el, sufla şi se clătina palatul cât de cât să pice.

— Impărate, dacă mi-i da fata vântul a sta.

— Palatul las' să pice, da eu fata nu ţ'oi da.

Da el zice vântului: „Pune-te 'n dreptul uşii şi 'ncepe a sufla 'n casă cu cătă putre ai". El ş'o pus buzele în cinci şi când a 'nceput a sufla, împăratul sărea din părete 'n părete.

— Impărate dă-mi fata că vântu-a sta.

— Sui' în dealul de steclă ş'o ia.

— Dă-mi sula 'mpărate.

— Sula am svârlit-o în mijlocul iazului, lângă covată, acolo unde erau dracii.

Aşa mergând el la iazul cela, era straşnic palat făcut de draci, unde ţineau banii şi pe apă mergea o casă făcută straşnic de mândră şi 'n casa ceea s'auzea un bocet. S'o luat ş'a 'nceput a luntricica a merge ş'a ajuns la casa aceea. In casa aceea, când a intrat, era un fecior de 'mpărat, prins de draci, şi-l munceau acolo 'n toate zilele.

— Ce faci aici, bade?

— Iacă m'o prins dracii, c'am luat banii şi nu pot scăpa de-aici. Eu am o împărăţie straşnic de mândră, hai să fim noi fraţi de cruce.

— Hai.

— Fraţi de cruce om fi noi, dar fugi că vin dracii, s'apropie miezul nopţii.

El tot mai avea apă dela botez. Aşteptă la miezul nopţii, vin dracii şi el începe a-i stropi.

— Mă rog, finul lui Dumnezeu, ce-i cere ţ'om face, numai lasă-ne.

— Sula din mijlocul iazului.

Se duce ş'aduce dracul sula.

— Acum du-ne până pe deal pe amândoi ş'apoi nu voi stropi.

Ei de frică i-au dus. El a zis: „Sulă-sulică sue-ne 'n dealul de steclă". Când l-o suit acolo atâta de multă jele ce-a avut ea după dânsul, c'avea o cadă de lacrimi.

Atunci Impăratul n'a mai avut ce face şi i-a dat-o.

A făcut o nuntă straşnică şi pe urmă s'a dus, a adus pe sora sa dela casa smăului ş'o luat-o fratele ist de cruce.

BORTA VÂNTULUI *)

Era un om sărac-sărac, şi avea o mulţime de copii. Acu era în vremea foametei şi el o muncit v'o săptămână pe-un căuş de grăunţe. Acu s'o dus la râşniţă cu dânsele. După ce le-o răşnit, o eşit afară cu căuşul cu făină şi s'o pornit o furtună mare şi i-o luat toată făina din căuş. Da el straşnic s'o mâniat: „Nu mă las eu aşa cu una cu două"... şi face un şumuiag de paie şi porneşte. Il întreab' un om: — Unde te duci cumătre?

— Mă duc s'astup borta vântului, că mi-o luat făina din căuş.

— Da unde-ai nimeri-o?

— Unde-o fi, acolo mă duc.

Mergând el loc depărtat, o ajuns pe Dumnezeu şi Sf. Petrea — cari umblau pe pământ pe atunci.

— Unde te duci omule?

— Mă duc s'astup borta vântului, că mi-o luat făina din căuş.

Da Dumnezeu i-o zis aşa:

— Omule nu te mai duce. Na-ţi o nucă... da pân' acasă să nu zici „Nucă, deschide-te!"

Intorcându-se el înapoi, o 'noptat, ş'o ajuns la un om şi s'o rugat să-l primească să doarmă acolo peste noapte.

— De unde vii bade, l-întreabă omul cela.

— Mă duceam s'astup borta vântului ş'am întâlnit un nebun pe drum şi mi-o dat o nucă şi-o zis să nu zic: „Nucă deschide-te!" Ce-o mai fi şi asta!

Femeia omului, vicleană. Ia o nucă în mână şi zice: „Ia să-ţi văd nuca!"

Ii schimbă nuca omului. Şi pe urmă se duce 'ntr'un ocol

*) Ms. B. A. R 2284, ff. 44—45. (Ed. A. C. Cuza; 1914).

şi zice : „Nucă deschide-te !“ Când o zis, atâtea vite ce-o eşit, oi, cai, hei, o bogăţie 'ntreagă — ştii mata, putere dumnezeiască !

Omul se duce-a doua zi acasă. „Nucă deschide-te“. Nuca de unde să se deschidă.

„Hai, bată-mi-l Dumnezeu vânt, şi moşneagul lua-l-ar dracu ! Mă duc s'astup borta vântului şi să bat pe moşneag de ce m'o viclenit“.

Ajunge iar pe Dumnezeu.

Da Dumnezeu — ştii, putere dumnezeiască — aci era altfel la faţă... Nu l-o cunoscut.

— Un'te duci, bade ?

— S'astup borta vântului şi să ucid moşneagul, la ce m'o viclenit.

— Na-ţi bade,-un măgar. Da să nu zici pân' acasă : „Măgar baligă-te“.

— N'oi zice.

Se 'ntoarce el iar pe la omul cela. Da omul cela-l ospătează şi-i dă vin să bee şi omul s'o chefăluit ş'o adormit pe laiţă. Da erau nişte ţigani cu şatra acolo, ş'aveau măgar, şi omul s'o dus ş'o cumpărat, ş'o schimbat măgarul.

Omul a doua zi se scoală, ia măgarul şi se duce-acasă. Şi zice : „Măgar fă bani !“

Măgarul, de unde ? El apuc' un drug şi 'ncepe a dişăla măgarul.

— Acu nu-l mai iert eu !

Se porneşte să 'ntâlnească pe moşneag şi s'astupe borta vântului. Intâlneşte pe Dumnezeu.

— Na-ţi bade o cârjă, da să nu zici pân' acasă : „Cârjă încârjeşte-te !“

Ia cârja. Vine pe la omul cela... Aici omul i-o dat şi mai straşnic ospăţ şi s'o sfătuit că dac' or vedea ce-o mai da şi cârja, pe urmă să-l omoare, ca să nu prepue că el i-o luat. Acu omul zice femeii : „Măi femeie, noi hai cu cârja 'n zâmnic şi să 'nchidem uşa, ş'aci să zicem : „Cârjă încârjeşte-te !“

Se vârî. Cârja unde 'ncepe a bate ş'a zdrobi !

Până omul care era cu chef s'a trezit, ei erau ucişi ca merele.

— Bade, ţi-om da şi măgar şi nucă, numa mă rog scoate-ne. Acu omul i-o lăsat de i-o bătut şi mai bine. O luat măgarul, cârja şi nuca şi s'o pornit acasă.

Aşa s'o făcut de bogat acu, de-o ajuns veste pân' la 'mpăratul. Atâţia bani avea el, de-o semănat ş'o crescut grâu de

aur. Acu Impăratul o auzit că are un lan de aur, ş'o trimis doi sufragii să-i dee semânţă, să semene şi 'mpăratul.

— Să-i spui Impăratului că nu vreau să-i dau, să văd ce mi-a face.

Impăratul, când o auzit aşa, straşnic s'o mâniat, s'o gătit oştirea să se ducă la războiu asupra lui. Impăratul era în frunte, ştii, mai mare. Ş'o venit pân' la uşa lui ş'o strigat să ias' afară. Da el era boer, da tot cu strae de-a noastre, nu cu strae leşeşti. El pune cârja sub suman şi ese afară. Acu 'mpăratul cu atâtea mii de oameni i-o fost ruşine singur lui să se ducă la el, numai cu unul să se lupte.

O zis : „Omule, arată-ţi tu întâi puterea".

— Bine, vino Impărate. „Cârje încârjeşte-te !" La tot soldatul câte două şi la Impăratul nouă... Cârja cea dumnezeiască tot în cap băcăia. O nebunit şi pe soldaţi şi pe 'mpăratul. S'o dus Impăratul, ş'o rămas în pace ş'o trăit bine. Să dea Dumnezeu să trăiască şi copiii mei aşa.

POVESTE *)

(FRAGMENT)

Poveste, poveste, cuvânt de poveste în ast' sară la noi sosește, pe un pai de sacară, să te ți de vorbă și ast' sară. Era un om — așa era el de cu putere că, să iertați de cuvântul cel prost, câți copii se năsteau el îi boteza, câți flăcăi se 'nsura el îi cununa. Ș'avea o fată ș'un băiet. Fata așa era de frumoasă de la soare (te puteai uita, da la dânsa ba). Toți împărații din lume au cerut-o, dar nici vrea ea să se ducă, nici tată-său nu vrea s'o dea. Pe acea vreme umbla Sf. Petrea și Dumnezeu pe pământ. Fiindcă făcuse minuni, în urmă umbla și necuratul, cruce de aur în casă. Ajungând la omu cela, zice : — Omule, ce nu vrei să măriți fata ? o 'ntrebat Sf. Petrea. — Nu vrea fata să meargă și nu găsesc om potrivit după dânsa. — Zi omule, că eu ț'oi găsi unu.

Necuratul a auzit asta. Ș' așa a făcut un vânt, ș'a purces fata grea. Acu auzind satul, au început a pierde cinstea ce-o avea omul cela, ș' întâi în sat.

A 'nceput să se mire omul din ce pricină au pierdut el cinstea. Băietul lui i-o spus : Iacă tată din ce pricină. Și omul s'o sfătuit cu mama fetii s'o prăpădească din pricina asta. Au tocmit un om ș'au pus pe fată 'n căruță, ș'au zis s'o ducă într'o pustietate și să-i scoată ochii amândoi, să-i aducă tătâne-său. Omul a luat-o. După fată se ținea ș'un cățeluș. Ea s'a rugat la om să scoată ochii cățelului, s'o lase pe dânsa teafără. Ea și-a făcut o gropiță și bea și se hrănea, până ce și peatră mânca, așa să trăesc eu !

Așa au dat Dumnezeu și Sf. Petrea, că ea era săraca nevinovată, ș'a făcut un băiet. Dumnezeu și Sf. Petrea au venit

*) Ms. B. A. R. 2278, ff. 74 v.—77 v.

s'o vadă în pustietatea ei şi ea l-a rugat să-i boteze copilul şi i-au zis Vasilie, finul lui Dumnezeu. Aşa cât creştea altu 'ntr'un an, el creştea 'ntr'o zi. Şi Dumnezeu a răsădit un copac şi i-a spus mamei: „Când a putea cuprinde copacul să-l scoată din pământ cu rădăcini, cu crengi cu tot, atunci să-i dee drumu să se ducă să se răsplătească cu dracul!" Şi copacul cela în trei ani aşa s'o făcut de gros, cât nu-l puteai cuprinde c'o frânghie cât de aci la Dorohoi.

Băietul când s'o făcut mare o 'ntrebat: — Mamă, unde-i tata?... Ea i-a spus că nu ştie cine-i. Zice: — Eu mă duc, mamă, să-l cat. — Te-i duce, dragul mamei, de dacă-i putea scoate copacul de aici din pământ... Cum a pus mâna l-a scos, cum aş scoate eu o rădăcină de morcov. I-a făcut masa v'o câteva mălaie şi i-o dat o traistă şi s'o pornit.

Iacă a ajuns într'un sat, da el nu văzuse oameni până atunci. Şi i-a venit lui somn şi s'a culcat jos lâng'o fântână, şaşa i s'o arătat în vis Maica Precista şi i-o zis: „Băiete, degeaba umbli să găseşti pe tată-tău, umblă mai bine şi-ţi cată norocul".

El se trezeşte şi se uită spre fântână şi vede o fată aşa ca de v'o 11 ani şi plângea. — Fată, de ce plângi tu? — Cum n'oi plânge dacă m'a pus tata aci, să mă mănânce balaurul! Toate fetele din sat le mănâncă şi numai eu am mai rămas — da era a boerului care ţinea satul cela. A spus că dacă n'o mănâncă şi pe dânsa le opreşte ploile şi stârpeşte apele, să moară oamenii de foame. — Da, zice, mult ai să şezi fată aici, până ce să vină balaurul să te mănânce? — Până mâne dimineaţă. — Nu ştii, este v'o şatră aici în sat?

Fata l-o îndreptat şi s'o dus acolo ş'o pus să-i facă un paloş ş'aşa a venit el acolo. Şi s'au culcat şi a zis fetei să se culce lângă dânsul. Ş'aşa au adormit el de greu încât n'au auzit când a venit balaurul. Fata s'a trezit şi strașnic a 'nceput a răcni, şi el nu se trezea, *îi furase somnu' balaurul*. Fata l-a apucat de cap ş'a rămas un smoc de păr în mână, ş'aşa de tare l-a durut pe dânsu, c'a sărit drept în picioare ş'o 'nceput să se lupte cu balaurul. Aşa s'au luptat ei trei zile şi trei nopţi, încât au făcut pârâu de sânge în loc de apă şi l-o dovedit. Ş'a făcut tot mari căpiţe de carne, cum se fac tocmai căpiţele de fân, şi i-o tăiat limba şi ochii i-au scos şi i-o pus la dânsul în chimeriu, ş'au lăsat pe fată şi s'o dus. S'a dus să vadă pe măsa, că tare-i era dragă. Pe drum s'a întâlnit cu muma balaurilor. — Bună cale, voinice, zice baba. — Mulţămesc, mătuşă. — Tare te-aş întreba voinicule de ceva. Nu mi-ai văzut băietul meu cu 12 capete? strașnic de puternic.

— Da, zice, D-ta câți feciori ai ? — Numa doi. — Ba eu știu de feciorul D-tale ; l-au omorît un voinic dela curtea boerului cela din sat.

Ea i-a mulțămit și s'au pornit. Mai mergând se 'ntâlnește c'un zmău.

— Bună cale, voinicule ; de mult te cat și nu te găsesc. Știu c'ai omorît pe frate-meu, de aceia hai la luptă. Și s'au luat la luptă. Acesta era cu 24 de capete, strașnic era — și s'au luptat 6 zile și 6 nopți și nu-l putea dovedi.

— Mă rog lasă-mă, zice zmăul, și toate avuțiile mele ți le dau D-tale.

— Haide 'ntâi și mi le-i arăta și mi le-i da în mână, ș'apoi ți-oi da drumul.

Așa zmăul l-a luat și l-a dus la casele lui. Așa de multă avere avea el, și petre scumpe avea cât lumina casa, cât de 'ntuneric să fi fost.

Vasilie, finul lui Dumnezeu, s'au temut să-i dee drumul. Au făcut un mare poloboc de fer ș'au lăsat numai o bortiță ca să răsufle, ș'o încuiat ușa ș'o luat cheia la dânsul și celelalte case toate le-au lăsat deschise. Ș'au pornit cu grabă la măsa. — Mamă, hai de-acu la mine și-i trăi. I-a spus cum a câștigat averea ceea. Ș'au dus-o acolo la casele zmăului ș'o rugat-o : — Mamă în toate casele să umbli, numai în odaia asta ce-i închisă să nu umbli... La v'o două săptămâni n'au mai putut răbda. Pe samă așa a gândit ea în mintea ei : „De ce să nu mă lase băetul meu să intru în casa asta ?“ Și noaptea când dormea, i-a furat cheia. S'a dus la vânat, că era o frumoasă pădure acolo și 'n toate zilele se ducea.

Ea a descuiat ușa ș'a intrat în casă și zmăul, văzând că-i în casă, i-a zis : „Femeie, dă-mi o cofă de apă, că ți-o da averea cea mai mare“. Trei cofe. Se umflă, plesnește vasul. Se 'nvoiește femeia să trăiască cu zmăul și să nu-i omoare feciorul. Se face bolnavă. Miere de urși. Pădure și casă frumoasă Când făcuse Dumnezeu pe lume doi frățâni : Sf. soare și sf. lună. Nu mai era lume pe pământ, numai ei doi erau. El a vrut să se însoare și să iee pe soră-sa, și s'o dus la Dumnezeu să ceară voie s'o iee. Dumnezeu n'o vrut. Și el a venit ș'a zis : — Hai soră să ne cununăm că eu nu mai ascult pe Dumnezeu. Sf. lună a zis : — Mă duc eu să-mi cer voie... Și s'a dus la Dumnezeu și i-a zis : Doamne, de ce nu vrei să mă iee frate-meu ? — Nu vreau, că tu ai să ții noaptea și frate-tău are să ție ziua. Ș'așa au luat-o Dumnezeu și s'o dus și i-au deschis toate porțile iadului și ale raiului și i-au spus : „Dacă-i lua pe frate-tău ai să șezi în iad, dar dacă nu l-îi lua

ai să şezi în rai". Vine ea şi-i spune Sfântului soare. Sf. soare i-au zis că mai bine să şadă 'n iad şi s'o iee, decât în rai şi să n'o iee. S'au pornit să se cunune. Când au început popa a citi, icoanele au început a lăcrăma, s'au făcut întruneric afară ş'au venit un nour gros ş'o luat pe Sf. soare şi l-o dus la răsărit şi pe Sf. lună la apus .Şi i-au dat ei o aşa putere Dumnezeu, când a porunci să crească pădurile şi ape să se facă pe lumea asta, şi i-a dat numele Ileana Cosinzeana. Intr'un fel pe lumea asta şi 'ntr'alt fel pe lumea cealaltă. In pădurea ceea şedea Ileana Cosinzeana.

El a bătut la poartă, căci înoptase tare. Ea l-a primit în casă şi l-au întrebat : — Ce vrei băiete ? — Iacă mama s'a 'mbolnăvit şi mi-a zis să-i aduc miere de urşi.

— Na-ţi un cal dela mine, zise Ileana Cosinzeana şi te du încetişor pe dânsul. Când îi ajunge drept la amiază, iar fratemeu dă fierbinţeală mai mare, atunci urşii or să doarmă. El a ascultat-o ş'o luat mierea ş'o venit la măsa. Iaca, mamă, ţi-am adus. Ea mănâncă. — M'am făcut sănătoasă.

Brânză de cerboaică. I s'a arătat în vis Maica Precista. Se duse iar la Ileana Cosinzeana. — I, flăcăule, la cerbi n'ai să te poţi duce până ce nu-i sta la mine măcar v'o cinci şase săptămâni, până ce-oi găti marea de făcut, ca să nu poată trece cerboaica să te prindă. Ileana Cosinzeana era năzdrăvană. Ea ştia ce gânduri are el. S'a muncit ea, nu erau ploi, n'a putut-o face în şase săptămâni. Zmăul gândia că el s'a prăpădit. A făcut curţi mai mândre acu şi trăia cu măsa. Ileana Cosinzeana dacă n'a putut găti marea i-au zis aşa : — Na-ţi brânză de asta ce am eu şi-i dă, că ea nu-i bolnavă. I-a spus că ea se preface ca să-l omoare şi să trăiască cu zmăul. — Da mă duc să-i prăpădesc pe amândoi.

Venind el acasă, cum i-a spus Ileana Cosinzeana, a găsit-o.

— Vezi, mamă, cum ai vrut să mă prăpădeşti, a zise el. Şi s'o luat de a doua oară la luptă cu zmăul. Mândrul l-a omorît. Nu s'a îndurat s'o omoare şi pe măsa, ci a pus-o în polobocul în care fusese închis zmăul. S'a dus la Ileana Cosinzeana şi i-o spus ce-au făcut cu măsa. Ileana i-au zis : — Deacu, acolo s'o laşi şi niciodatăt să nu te 'ntorci la dânsa, c' are să te prăpădească. — Eu acolo nu m'oi duce, da de aci nu mă duc. Că aşa îi picase de dragă Ileana Cosinzeana, de-o prăpădea din ochi. Ileana i-a zis : — Nu se poate să mă iei pe mine, dar du-te şi ia pe fata ceea ce ai scăpat-o de balaur. Aşa avea o vorbă de n'o putea strămuta nimeni ; a ascultat-o şi s'a pornit acolo. Când au ajuns fata tocmai atunci se cununa.

ADDENDA

CUGETĂRI *)

Este o maximă falsă de a pedepsi orice crimă la întâia dată cu ceva mai puţină asprime. Pedepsiţi-o aspru pentru ca reprezentarea pedepsii să fie mai puternică decât cea a plăcerii produse prin comiterea crimei. Vicii care au devenit obicei nu sunt de stârpit. Pedeapsa târzie e ca doctoria târzie.

*

Cine face prea multe intrigi, nu face niciuna. Prea bat la ochi şi râzi de urzitorul lor.

*

Oamenii învăţaţi se înşeală mai ades cu judecata asupra oamenilor. Ocupaţi cu nemurirea, nu-şi dau osteneala de a cerceta interiorul omului.

*

Caracterul oamenilor e tipărit pe faţa lor. Toate pasiunile cauzează trăs(ăt)uri deosebite pe faţă. De durată lungă fiind, trăsăturile rămân neşterse.

*

Tot ce-i cu putinţă se şi întâmplă în cursul vremii în lume. De aceea se nasc schimbări eterne în imperii, obiceiuri, arte, naţiuni. Dacă din mulţimea infinită ne sunt numai acele puţine istorii cunoscute pe care vremea ni le-a păstrat, şi cine gândeşte la mulţimea posibilului aceluia nu i se va mai părea nicio întâmplare nouă, oricât de ciudată ar fi ea.

*) Ms. 2258 B. A. R. (Ed. A. C. Cuza).

Fiecăruia-i dată de natură măsura de minte pe care a fost să o aibă. Educaţia poate să desvolte puterile minţii existente, nu poate însă pune ceea ce nu-i.

•

După bucuria nemăsurată, vine neapărat — urmă a făpturii firii omeneşti — întristarea Bucuria face sângele să fiarbă şi aceasta produce o simţire neplăcută şi dureroasă, care trebue să nască întristarea. Cine-i accesibil de patimi puternice, ştie că în mijlocul bucuriei mari se amestecă un fel de rea dispoziţie. Acelaşi lucru se întâmplă la toate pasiunile vehemente. Leacul: moderaţia — cine poate.

•

Nu există oameni mai neînduplecaţi şi mai duri decât cei preocupaţi într'una de nefericirea lor.

•

Mulţi scriitori nu stimează pe nimeni şi nu-l cred pe nime(ni) de geniu decât (după) ce-a dovedit în o sută de coale că-i nebun.

•

Un om cu temperament fericit şi fără mişcări vehemente ale sufletului trebue să rămâie numai pasiv, pentru a fi fericit. Pentru cel cu patimi frumuseţea creaţiunii e moartă.

•

Oameni veseli comit mai multe *nerozii* decât cei trişti; dar aceştia comit mai grave.

•

E o mare mângâiere la contrarietăţi dacă ne închipuim a fi cu câţiva ani mai bătrâni. Cine cunoaşte lumea, ştie ce multă schimbare aduc câţiva ani.

•

Nenorocirea e cel mai bun dascăl: îşi are metoda ei proprie, dar de greş nu dă.

•

Contra ori(cărei) dușmănie există mijloace, contra invidiei nu.

•

Oamenii se împart în două : unii caută și nu găsesc, alții găsesc și nu sunt mulțumiți.

•

Hărnicia lumii e un fel de lene, onoarea-i nimicnicie, mărirea-i înjosire.

•

Mulți lucrează, dar puțini gândesc.

•

E un bold nefericit în om care-l revoltă contra superiorității altora. Tămâiază mai bine pe un Apis desgustător, fără spirit, nedemn — spre a umili pe un Apollo, care merită tămâie. Merit și calități sunt pentru lume o provocare la duel.

•

Pasiunea are casuistica ei proprie.

•

Cele mai înțelepte planuri neîncununate de succes se numesc nerozii.

•

Doliul este umbra ce-o aruncă cei duși în altă lume asupra chipurilor celor rămași pe pământ.

•

Paloarea este lumina cea albă a morței.

•

Intre caractere şi inteligenţă n'ar trebui să existe alegere: Inteligenţele se găsesc foarte adesea, — caractere foarte arare.

*

Omul de spirit este acela care în fundul inimii râde de toţi şi de toate. Om de geniu e acela care râde de el însuşi. De aceea un geniu nu poate fi rău, pe când omul de spirit e totdeauna rău.

*

Pentru a-şi închipui cineva metaforic lumea, ar trebui să iee o bucată de lut şi să-i dea diferite forme, când una, când alta. Dacă acum mai iei că acest lut este răul, nedreptul pozitiv, se înţelege că tot binele şi toată dreptatea vor consista numai în forme, şi nu în cuprinsul lor, adică în relaţiunea uneia faţă cu cealaltă.

*

In genere, bunătatea sau răutatea faptelor omeneşti se judecă după potriveala lor cu interesele plănuite. Dacă celuia căruia-i faci nedreptate o doreşte, atunci deşi din punctul de vedere absolut eşti culpabil, totuşi fapta ta e bună...

*

Adevărul aur? După aur aleargă toţi, de adevăr fug toţi.

*

Pasiunile înjosesc, pasiunea înalţă.

*

O, eufemism! Fericirea nerozilor şi scăparea viclenilor, cine te-a inventat a inventat forma în care se îmbracă laşitatea omenească, lipsa de convingeri limpezi, felonia.

*

Numai cine e nevrednic de moarte se teme de ea.

IMMANUEL KANT

CRITICA RAȚIUNII PURE *)

Fragmente traduse de M. EMINESCU

PRIMA PARTE A ÎNVĂȚĂTURII ELEMENTARE TRANSCENDENTALE

ESTETICA TRANSCENDENTALĂ

1.

Oricare ar fi modul și mijloacele, prin care o cunoștință se referă la obiecte, totuși acela prin care ea se referă la ele nemijlocit și la care toată cugetarea ține este la mijloc e numai : *intuițiunea*. Această intuițiune are loc numai întrucât obiectul ne este dat ; însă aceasta ne este cu putință nouă oamenilor cel puțin numai întrucât obiectele lovesc într'un mod oarecare interiorul nostru. Facultatea de a concepe reprezentațiuni, în modul cum suntem atinși de obiecte, se numește sensibilitate. Prin sensibilitate ne sunt date așa dar obiectele și ea ne împrumută *intuițiuni ;* prin inteligență le cugetăm și din ea se nasc *noțiuni*. Toată cugetarea noastră trebue să se refere sau de-a-dreptul *(directe)* sau prin înconjur *(indirecte)* prin mijlocul unor semne caracteristice, totuși la intuițiuni în

*) Fragmente din ediția 1914 (A. C Cuza).

urma urmelor, prin urmare la sensibilitate, pentrucă în alt mod nu ne poate fi dat niciun obiect.

Impresia unui obiect asupra puterii reprezentative, întrucât suntem atinşi de el, se numeşte *simţire*. Intuiţiunea aceea, care se referă prin experienţă la obiect, e *empirică*. Obiectul hotărît al unei intuiţiuni empirice se numeşte *fenomen*.

Intr'un fenomen numesc, ceea ce corespunde simţirii, *materia* lui, aceea însă ce face ca diversităţile unui fenomen să fie coordonate în raporturi oarecare, numesc forma fenomenului. Fiindcă ceea, înăuntrul căreia simţurile se orânduesc şi sunt puse într'o formă oarecare, nu poate fi iarăşi simţuri, deaceea-i drept că materia tuturor fenomenelor ni-i dată a posteriori, forma lor însă trebue să fie pentru ele toate a priori în sufletul nostru, şi să poată fi considerată aparte şi deosebit de orice simţire.

Numesc *pure* (în înţelesul transcendental) toate reprezentaţiunile acelea în care nu se află nimic ce s'ar ţine de simţire. Drept care, forma pură a intuiţiunilor sensibile în genere, vom trebui să o găsim apriori în sufletul nostru, în care privim toată diversitatea fenomenilor în raporturi oarecare. Această formă curată a sensibilităţii se poate numi *intuiţiune pură*. Astfel, de aceea din reprezentaţiunea unui corp vom scădea tot ce mintea-ţi cugetă despre el, precum substanţă, putere, divizibilitate etc., asemenea tot ce aparţine simţirii, precum: impenetrabilitate, soliditate, coloare ş. a., atunci totuşi din această intuiţiune empirică îmi mai rămâne încă, adică extensiunea şi forma. Acestea aparţin intuiţiunei pure, care îşi are locul apriori în suflet ca o formă numai a sensibilităţii, chiar şi fără un obiect real al simţurilor sau simţirii.

O ştiinţă despre toate principiile sensibilităţii apriorice o numesc *estetica transcendentală*. A doua vom mai sustrage dela ea tot ce aparţine simţurilor, ca să nu ne rămâie decât intuiţiunea pură.

Trebue aşa dar să fie o asemenea ştiinţă care să constituie partea întâia a învăţăturii elementare, în antiteză cu aceea care conţine principiile cugetării pure şi se numeşte *logica transcendentală*.

In estetica transcendentală vom izola aşa dar mai întâi sensibilitatea, prin aceea că vom cerca a scoate toate câte-şi cugetă la ea inteligenţa prin noţiunile sale, ca să nu ne rămâie decât intuiţiune empirică: forma numai a fenomenelor, care-i singura ce ne poate da *sensibilitatea apriorică*. In cursul acestei cercetări, vom găsi că există *două* forme curate ale intuiţiunei sensibile, ca principii ale conştiinţei apriorice, adică *spaţiu* şi *timp*, cu a căror consideraţie ne vom ocupa acum.

DESPRE SPAŢIU

2.

DESBATERE METAFIZICĂ A ACESTEI NOŢIUNI

Prin mijlocul simţului nostru exterior (o calitate a sufletului nostru), ne reprezentăm obiectele ca fiind afară de noi şi cu toate în spaţiu. In acestea sunt determinate sau determinabile figura, mărimea şi raporturile lor întreolaltă. Simţul intern, prin mijlocul căruia sufletul se priveşte pe sine sau starea interioră, nu ne dă o intuiţiune despre dânsul, ca obiect ; totuşi însă este o formă anumită sub care singură intuiţiunea stării ei dinăuntru este cu putinţă, astfel încât tot ce se ţine de determinaţii interioare se prezintă în proporţii de timp. Din afară timpul nu poate fi intuit, tot aşa de puţin spaţiul, ci numai în noi. Ce sunt aşa dar spaţiu şi timp ? Au ele fiinţă aevea ? Sunt ele determinaţii sau raporturi ale obiectelor, dar totuşi de aşa fel încât să li se atribue şi ca atare, de sine, chiar dacă nu ar fi intuite, sau sunt de aşa fel care atârnă numai de forma intuiţiunei noastre, va să zică de făptura subiectivă a sufletului nostru, fără care aceste predicate n'ar putea fi atribuite niciunui obiect ? Despre a ne desluşi asupra acestui punct, vom expune mai întâi noţiunea spaţiului. Spaţiul nu este o noţiune empirică ce ar putea fi abstrasă din experienţa exterioară. Căci pentru a putea referi simţiri oarecare la ceva afară de mine (adică la ceva într'un alt loc al spaţiului, decât acela în care mă aflu eu), totodată pentru a mi le putea reprezenta ca *dela olaltă* şi *lângă olaltă* prin urmare nu numai ca deosebite, ci ca fiind în locuri deosebite, pentru aceasta trebue deja să fi summis intuiţiunea spaţiului drept însă. Drept care nici se poate

împrumuta reprezentaţia spaţiului prin experienţă dela raporturile fenomenelor exterioare, ci această experienţă exterioară este ea însăşi abia cu putinţă *prin* sus zisa reprezentaţie.

2) Spaţiul este o reprezentaţiune apriorică necesară, care întemeiază toate intuiţiunile exteriore. Căci nici ne putem face închipuirea că n'ar fi spaţiu, deşi ne putem gândi că lipseşte din el orişice obiect. Deci, e privit ca o condiţie a putinţei fenomenilor, iară nu ca o determinaţie atârnătoare de ele. şi este o reprezentaţie a priori, care neapărat trebue să se summită drept termen fenomenilor exteriori. Pe această necesitate apriorică se întemeiază certitudinea apodictică a principiilor geometrice şi posibilitatea construcţiilor ei apriorice. Dacă această reprezentanţie a spaţiului ar fi a posteriori câştigată, care ar fi luată din experienţa generală exterioră, atunci primele principii ale determinării matematice ar fi numaidecât percepţie, observare, empirie. Deci, ar avea toată cauzalitatea întâmplătoare a percepţiei, şi nici (nu) ar fi necesar ca între două puncte să fie numai o linie dreaptă, ci numai experienţa ne-ar arăta-o întotdeauna. Ceea ce însă e împrumutat dela experienţă nu are altă generalitate decât *comparativă*, adică prin inducţiune. Deci am putea spune numai : că, întrucât s'a observat până astăzi, nu s'a aflat încă un spaţiu, care ar avea mai mult de trei dimensiuni.

3. Spaţiul nu este o noţiune discursivă sau cum se zice generală, a raporturilor dintre obiecte peste tot, ci o intuiţiune pură. Căci întâi : nu ne putem imagina decât un spaţiu unitar, şi, dacă vorbim de spaţiuri multe, atunci înţelegem numai părţi ale unui aceluiaşi spaţiu unic. Aceste părţi iar nu pot precede spaţiului unitar, ce cuprinde toate ca părţi consecutive ale lui (din care compunerea sa să fie cu putinţă), ci se pot numai cugeta în el. El este în esenţă unul ; iar diversitatea din el prin urmare, şi noţiunea generală de spaţiu, se fondează numai pe îngrădiri şi mărginiri. Din asta urmează, în privirea lui, toate noţiunile despre el au drept temei o intuiţiune apriori (ce nu-i ampirică). De aceea, toate principiile geometrice, d. p. că într'un triunghiu două laturi laolaltă trebue să fie mai mari decât a treia, nu se vor putea deduce niciodată din noţiunile generale despre linie şi triunghiu, ci numai din intuiţiunea apriori şi cu apodictică certitudine.

4. Spaţiul se reprezintă ca o mărime nemărginită şi dată. Drept că orice noţiune trebue să ne-o cugetăm ca o reprezentaţie, carę ar fi conţinută de o nemărginită mulţime de diverse reprezentaţii posibile (cu semnul lor comun), cuprinzându-le

prin urmare pe acestea sub ea. Dar nici o noţiune ca atare nu se cugetă ca conţinând o mulţime nemărginită de reprezentaţii în sine. Totuşi spaţiul aşa se cugetă (căci toate părţile spaţiului în nemărginit sunt deodată). Deci reprezentaţia originară despre spaţiu este intuiţiune apriorică, iar nu noţiune.

CONCLUZII LA NOŢIUNILE DE MAI SUS

a) Spaţiul nu reprezintă nicio calitate a lucrurilor în sine, nici nişte asemenea relaţiuni dintre olaltă, id est, nicio determinare care ar fi inerentă obiectelor înşile, care ar rămânea, şi dacă am abstrage dela condiţiile subiective ale intuiţiunei. Căci nu pot fi intuite a priori nici determinaţii absolute, nici relative, înaintea obectelor cărora ele se atribuesc ;

b) Spaţiul nu-i alta nimic, decât numai forma fenomenilor simţurilor exterioare, id est : condiţia subiectivă a sensibilităţii, sub care singură intuiţiunea exterioară e cu putinţă. Receptivitatea subiectului, proprietatea sa de a putea fi atins de obiecte, cu un cuvânt afectabilitatea sa precede în mod necesar toate intuiţiunile acestor obiecte, deci într'asta putem pricepe cum forma tuturor fenomenelor poate fi *dată* în sufletul nostru înainte de orice percepţie reală, prin urmare apriori ; putem înţelege cum aceasta ca intuiţiune pură, în care toate obiectele sunt silite a fi determinate, poate conţine înainte de orice experienţă principii ale relaţiunilor lor.

Deaceea numai din punctul de vedere al unui om putem vorbi despre spaţiu, fiinţe extinse ş. a. De facem abstracţie dela condiţia subiectivă, sub care singură nu mai putem căpăta intuiţiune exterioară, aşa cum suntem influenţaţi de către obiecte, atunci reprezentaţia spaţiului nu însemnează nimic. Acest predicat se aplică obiectelor numai într'atât încât ele ni se arată, adică întrucât sunt obiecte ale sensibilităţii.

Forma constantă a acestei receptivităţi, care o numim sensibilitate, este o condiţie neapărată a tuturor raporturilor, în care se intuesc obiectele, ca fiind afară de noi, dar abstrăgând dela aceste obiecte, rămâne o intuiţiune curată, ce poartă numele *spaţiu.*

Condiţiile particulare ale sensibilităţii nu sunt condiţii ale posibilităţii lucrurilor, ci numai ale fenomenelor lor, şi pentru aceea putem zice că spaţiul cuprinde toate lucrurile câte ni

s'ar şi prezenta în afară (exterior), dar nu toate lucrurile în sine însile, fie ele intuite sau nu, sau intuite de un subiect, oricare am voi noi. Căci despre intuiţiunile altor fiinţe cugetătoare nu putem judeca de fel dacă ele sunt legate în aceleaşi condiţiuni, care îngrădesc intuiţiunile noastre şi au pentru noi o valabilitate generală. Dacă adăogăm la noţiunea subiectului restricţia unui judeţ, atunci judeţul e necondiţionat valabil. Astfel teza: toate lucrurile sunt lângă olaltă în spaţiu, e valabilă numai sub restricţia: dacă aceste lucruri se iau ca obiecte ale intuiţiunei noastre sensuale. De adaos la noţiunea condiţiei ei şi zic: toate lucrurile, ca fenomene exterioare, sunt lângă olaltă în spaţiu, atunci această regulă valează general şi fără restricţie. Scrisoarea noastră ne indică deci *realitatea* (adică accepţia obiectivă) a spaţiului în privirea a tot ce ne poate proveni ca obiect din afară (exterior), dar totodată şi *idealitatea* spaţiului, cât priveşte lucrurile, întrucât s'ar considera de raţiune în sine însile şi ca atare, adică dacă le luăm fără retrospectivă la făptura sensibilităţii noastre. Susţinem aşa dar *realitatea* empirică a spaţiului (în privire a toată experienţa posibilă), dar totodată şi *idealitateta lui transcendentală*, id est că el nu-i *nimic*, îndată ce omitem condiţia posibilităţii a toată experienţa, şi-l acceptăm ca ceva, ce ar întemeia lucrurile în sine însile.

Dar afară de spaţiu nici nu mai există şi o altă reprezentaţie subiectivă referită la ceva exterior, care s'ar putea numi apriori obiectivă. Drept care această condiţie subiectivă a tuturor fenomenilor exteriori nici nu poate fi comparată cu vreo alta. Gustul unui vin nu se ţine de determinaţiile obiective ale vinului, al unui obiect considerat chiar ca fenomen, ci de natură particulară a simţului la subiectul care-l consumă. Colorile nu sunt proprietăţi ale corpurilor, de intuiţiunea cărora ele ar atârna, ci numai modificaţiuni ale simţului vederii, care-i excitată într'un mod oarecare de către lumină. Spaţiul însă, ca condiţie a obiectelor exterioare, aparţine neapărat arătării sau intuiţiunei. Gustul şi colorile nu sunt deloc condiţii necesare, sub care singure numai lucrurile ar putea deveni obiecte ale simţurilor. Ele sunt legate cu fenomenul numai ca nişte impresii întâmplător aplicate ale organizaţiunei particulare. De aceea, nici sunt reprezentaţii apriori, ci se bazează pe impresie, gustul chiar pe simţire (de plăcere sau neplăcere) ca efect al impresiei. De aceea nimeni nu poate avea apriori nici închipuirea unei colori nici a unui gust: spaţiul însă priveşte forma pură a intuiţiunei, deci nu

include nicio simţire (nimic empiric) şi toate spaţiile şi determinările spaţiului pot şi trebue să poată fi reprezentate şi a priori, pentruca să se poată naşte noţiuni despre forme cât şi despre raporturi. Prin el nu mai e cu putinţă ca lucrurile să fie pentru noi obiecte exterioare.

Scopul acestei observări este numai acesta, ca să încurajăm ispita ce i-ar veni cuiva în minte de a ilustra idealitatea susţinută a spaţiului cu exemple cu totul insuficiente, pe motivul că colori, gusturi ş. a. cu drept cuvânt nu se consideră calităţi ale lucrurilor, ci numai modificaţii ale subiectului, care, la oameni diferiţi, diferite pot fi. Căci atunci ar trece până şi ceea ce este numai fenomen, d. e. o roză, drept un lucru în sine însuşi, carele în privirea colorii ar putea fiecărui ochi deosebit să-i pară. Noţiunea transcendentală a fenomenilor în spaţiu este o amintire critică ; că în genere nimic ce-i intuit în spaţiu nu e un lucru în sine însuşi, şi că nici spaţiul nu e o formă a lucrurilor, ce le-ar fi proprie şi li s'ar atribui în sine, — ci că obiectele în sine înşile nici ne pot fi măcar cunoscute, şi ceea ce numim noi obiecte exterioare nu sunt nimic alt decât numai reprezentaţii ale sensibilităţii noastre, a cărei formă este spaţiul, al cărei corelat adevărat însă, adică : *lucrul în sine însuşi* (Ding an sich) nici se cunoaşte prin ea, nici poate fi cunoscut ' dar după care nici experienţa nici nu a întrebat vreodată.

DESPRE TIMP

EXPOZIȚIE METAFIZICĂ A NOȚIUNII DE TIMP

1. Timpul nu este o noțiune empirică, care ar putea fi abstrasă din vreo experiență. Căci simultaneitatea cât și consecutivitatea nu ar putea fi percepute, dacă în fond nu ar subsista apriori reprezentația timpului. Numai sub supoziția aceasta ne putem reprezenta unele ca fiind în unul și același timp (simultan), altele în deosebiți timpi (după olaltă).

2. Timpul este o reprezentație necesară, care subsistă în fond la toate intuițiunile. In privirea fenomenilor în genere nu putem omite timpul, deși putem prea bine să luăm fenomenele din timp. Deci timpul e dat apriori. Realitatea fenomenilor numai în el e cu putință. Aceste toate se pot omite, dar el însuși (ca o condiție generală a posobilităților lor), nu se poate aboli.

3. Pe această necesitate apriori se întemeiază și putința de principii apodictice ale relațiunilor de timp și axiome despre despre timp în genere. El are numai o dimensiune: deosebiți timpi nu sunt deodată, ci după olaltă (precum deosebite spații nu sunt după olatltă, ci deodată). Aceste principii nu pot fi trase din experiență, căci ea nu ne-ar da nici generalitatea strictă, nici siguranță apodictică. Am putea spune numai: după cât percepția comună ne învață... iar nu că așa trebue (să) fie. Aceste principii sunt regule, care singure fac cu putință o experiență și ne dau învățături despre ea, nu prin ea.

4 Timpul nu este o noțiune discursivă sau, cum se numește, generală, ci o formă pură a intuițiunei sensibile. Timpi diferiți sunt părți ale unuia și aceluiași timp. Reprezentația însă ce se poate da numai pentru un singur obiect este intuițiune. Afară de aceea teza, că timpi diferiți n'ar putea fi

deodată, nu se poate deduce dintr'o noţiune generală. Teza e sintetică şi nu poate rezulta numai din noţiuni. Este dar cuprinsă imediat în intuiţiunea şi reprezentaţia timpului.

5. Infinirea timpului nu insemnează alt nimic, decât orice mărime determinată de timp e cu putinţă numai prin restrângerea unuia şi aceluiaşi timp substituit la toate. De aceea reprezentaţia originară a timpului trebue să fie dată fără margini. Un lucru însă ale cărui părţi şi toată mărimea unui obiect se reprezintă a fi determinate numai prin restrângere (îngrădire), acolo reprezentaţia întreagă nu poate fi dată prin noţiuni (care conţin numai reprezentaţii — părticele), ci trebue să se întemeieze pe intuiţiune nemijlocită.

CONCLUZII DIN ACESTE NOŢIUNI

a) Timpul nu este ceva ce ar subsista de sine, sau ar adera lucrurilor ca o determinaţie obiectivă a lor ; care ar rămânea prin urmare chiar dacă am face abstracţie dela condiţiunile subiective ale intuiţiunei lui ; căci, în cazul întâi, ar fi ceva, care, fără obiect real, ar fi real. Al doilea caz, dacă ar fi o determinaţie sau o ordine aderentă lucrurilor înşile, ea asemenea nu ar putea premerge obiectelor ca o condiţie a lor, nici ar putea fi cunoscut şi intuit apriori prin teze sintetice. Aceasta din urmă poate însă efectua, dacă timpul nu este decât condiţia subiectivă sub care în noi au fiinţă toate intuiţiunile. Căci aici şi astfel forma intuiţiunei poate fi reprezentată înainte de obiecte, prin urmare apriori.

b) Timpul nu-i alt nimic decât forma simţului interior, adică a intuirii de noi înşine şi a stării noastre interioare. Căci timpul nu poate fi o formă a fenomenilor exteriori ; el nu aparţine nici figurii, nici situaţiei etc., ci determină raportul reprezentanţiilor înăuntrul stării noastre interne. Şi tocmai fiindcă această intuiţiune internă nu dă figuri, căutăm a înlocui această lipsă cu analogii, şi reprezentăm timpul ca pe o linie prelungindu-se în infinit — în care cele diverse constituesc un şir, care e numai de o dimensiune, şi concludem dela însuşirile acestei linii la însuşirile timpului, afară de una că părţile celei dintâi sunt toate deodată, iar a celei din urmă întotdeauna după olaltă. Dintr'asta-i evident că reprezentaţia timpului însuşi e intuiţiune, fiindcă toate raporturile ei se pot exprima asupra intuiţiunei exterioare (a spaţiului).

c) Timpul e condiţia formală apriorică a tuturor fenomeni-

lor în genere, spaţiul ca formă pură a toată intuiţiunea exterioară este restrâns ca condiţie apriorică numai asupra fenomenilor exteriori. Pe de altă parte însă, toate reprezentaţiile, aibă de obiect lucruri exterioare sau nu, totuşi în sine (înşile), ca determinaţii ale interiorului nostru, aparţin sufletului, această stare interioară din parte-i fiind supusă condiţiunei formale a toată intuiţiunea interioară ; de aceea timpul este condiţie apriorică a tuturor fenomenilor în genere, şi în faptă condiţia nemijlocită a celor interioare (ale sufletelor noastre) şi prin asta mijlocită a fenomenilor exteriori. Dacă pot spune aprioric : toate fenomenele exterioare sunt în spaţiu şi determinate apriori, după raporturile spaţiului, atuncea din principiul simţului interior pot spune cu totul general : toate obiectele simţurilor sunt în timp şi stau neapărat în raporturi de timp.

Dacă abstragem dela maniera noastră specifică, de a ne intui interiorurile pe noi înşine şi de a cuprinde în puterea noastră reprezentativă, prin mediul acestei intuiţiuni, toate intuiţiunile exterioare, şi dacă luăm prin urmare obiectele astfel cum ar fi fiind ele în sine înşile, atunci timpul este *nimic*. Timpul e numai de valoare obiectivă în privirea fenomenilor, pentrucă aceştia sunt deja lucruri pe care noi le accepem, ca obiecte ale simţurilor noastre ; dar el nu mai este obiectiv, dacă abstragem dela sensibilitatea intuiţiunei noastre, prin urmare dela acel mod de-a îşi reprezenta, care ni-i propriu, şi vorbim de lucruri *în sine înşile*.

Timpul este aşa dar numai o condiţie subiectivă a intuiţiunei noastre (omeneşti), care totdeauna e sensuală, adică încât suntem afectaţi de către obiecte — şi afară de subiect, în sine însuşi el e *nimic*... Cu toate astea, el este cu necesitate obiectiv în privirea tuturor fenomenilor, prin urmare şi a tuturor lucrurilor. Nu putem zice : toate lucrurile sunt în timp, căci la conceptul lucrurilor în genere se abstrage dela orice intuiţiune a lor, iar aceasta e condiţia proprie sub care timpul intră în reprezentaţia obiectelor. Dacă adăogăm condiţia la concept şi spunem : toate lucrurile, ca fenomene (obiective ale instituţiunei sensuale) sunt în timp, atunci maxima e obiectiv adevărată şi de generalitate apriorică.

Afirmările noastre ne învaţă prin urmare *realitatea empirică* a timpului, adică valoarea sa obiectivă faţă cu toate obiectele care sunt sau pot fi date vreodată simţurilor noastre. Şi fiindcă intuiţiunea noastră e în orice vreme sensibilă, nici ne va putea fi dat vreodată în experienţă un obiect, care n'ar sta sub condiţia timpului. Dar, îi contestăm timpului orice

arogare de realitate absolută, adică ar fi inerent deadreptul şi absolumente lucrurilor fie ca condiţie, fie ca însuşire, chiar abstracţiune făcând dela forma intuiţiunei noastre sensibile. Căci însuşiri, care ar reveni lucrurilor în sine înşile, nici nu pot fi date vreodată prin simţurile noastrea Intr'alta consistă *idealitatea transcendentală a timpului,* drept care, dacă abstragem dela condiţiile subiective ale intuiţiunei sensibile, timpul nu este *nimic,* şi nu poate fi atribuit obiectelor în sine înşile, fără raportul lor către intuiţiunea noastră, nici ca subsistent, nici ca inerent. Totuşi, această idealitate trebue să fie pusă tot aşa de puţin ca aceea a spaţiului, în paralelă cumva cu subrepţiuni ale senzaţiei, căci s'ar presupune atunci despre fenomen, căruia aceste predicate îi inerează, că ar avea o realitate obiectivă, care aici nu are loc de fel, exceptat cazul dacă această realitate se ia în sens empiric, adică dacă obiectul însuşi e privit ca un fenomen...

LĂMURIRE

Impotriva acestei teorii, care atestă realitatea empirică a timpului, contestă însă cea absolută şi transcendentală, ni s'a făcut, din partea unor oameni pretinzători, o obiecţie în mod aşa de unanim, încât conclud dintr'aceasta că trebue să se fi iscat fireşte în toţi lectorii, care sunt neobişnuiţi cu asemenea cercetări. Această obiecţie sună : *schimbările sunt reale* (aceasta o dovedeşte schimbarea propriei noastre reprezentaţiuni, chiar de-am nega toate fenomenele exterioare, cu schimbările lor cu tot). Acuma schimbări nefiind cu putinţă decât în timp, timpul e prin urmare ceva real. Răspunsul nu-i greu. Conced tot argumentul. Timpul e în adevăr ceva real, el e forma reală a intuiţiunei interioare. Are deci realitate subiectivă în privirea experienţei interioare, adică : am într'adevăr reprezentaţiune despre timp şi despre determinările mele *în* el. Deci, în realitate nu-i de considerat ca un obiect, ci numai despre maniera mea de ce mă pot imagina pe mine însumi ca obiect. Dar dacă eu însumi sau o altă fiinţă m'aş sau m'ar putea intui fără de această condiţie a sensibilităţii, atunci determinările acelea, pe care azi ni le reprezentăm ca schimbări, ar naşte o cunoştinţă, în care nici n'ar proveni reprezentaţia timpului, prin urmare nici aceea a schimbării. Rămâne deci realitatea lui empirică condiţie a tuturor experienţelor noastre. numai absolută realitatea nu i se poate acorda,

conform celor înşirate mai sus. El nu-i decât forma intuiţiunii noastre interioare Dacă-i sustragem condiţia specifică a sensibilităţii noastre, conceptul timpului dispare şi nu-i alipit de obiecte înşile, ci de subiectul ce le priveşte intuitiv.

Cauza, din care această obiecţie se face atât de unanim şi încă de acei ce nu pot replica nimic evident contra teoriei idealităţii spaţiului, este aceasta. Realitatea absolută a spaţiului nu sperau să o poată dovedi apodictic, căci idealismul li se împotriveşte, după care realitatea obiectelor exterioare nu-i capabilă de o probaţie strictă : pe când realitatea obiectului simţurilor noastre interioare (realitatea mea şi a stării mele) e vădită, dar şi nemijlocită prin conştiinţa de mine însumi (cogito, ergo sum). Acelea puteau fi o iluzie numai, aceasta însă e, după părerea lor, ceva necontestat de real. Ei uitară însă că amândouă speţiile, deşi nu se poate contesta realitatea lor ca reprezentaţiuni, totuşi nu sunt decât fenomene, care au totdeauna două laturi, una : dacă obiectul se consideră de sine însuşi (fără a privi la modul cum este intuit, a cărui natură va rămânea însă tocmai de aceea întotdeauna problematică), iar cea de a doua, dacă se ia în vedere forma intuiţiunei acelui obiect, care formă nu se poate căuta în obiect de sine însuşi, ci în subiectul căruia i se arată, deşi ea revine real şi necesar fenomenului acelui obiect.

Timp şi spaţiu sunt deci două izvoare de cunoştinţe, din care se pot scoate apriori diferite cunoştinţe sintetice, precum ne arată aceasta ca exemplu strălucit matematica pură, în privirea cunoştinţei despre spaţiu şi raporturile sale. Amândouă la un loc sunt forme pure a toată intuiţiunea sensibilă, şi pentru asta fac cu putinţă axiome sintetice apriori. Dar aceste izvoare de cunoştinţe apriorice (numai condiţii ale sensibilităţii fiind) îşi determină prin aceasta hotarele lor, adică se referă la obiecte numai întrucât acestea sunt privite ca fenomene, nu întrucât ar reprezenta lucruri de sine înşile. Numai fenomenele sunt terenul accepţiei lor, peste care trecând, nu mai e la locul ei o întrebuinţare obiectivă a lor. Această realitate a spaţiului şi (a) timpului lasă îndealtfel neatinsă siguranţa cunoştinţei empirice ; căci suntem tot atât de siguri de ele, atârne aceste forme în mod necesar de lucruri în sine înşile, nu numai de intuiţiunea noastră despre lucruri. Pe când acei care susţin realitatea absolută a spaţiului şi a timpului, primească-o ca subsistentă sau ca inerentă, se văd nevoiţi a fi în contrazicere cu principiile experienţei înseşi. Căci de se decid pentru cea dintâi (în genere partida naturaliştilor matematici), atunci trebue să admită două lucruri ca

nelucrurile eterne şi infinite, existente pentru sine (timp şi spaţiu), care sunt (fără ca ceva real să fie) numai pentru a cuprinde ele toate cele reale. De părtinesc a doua teorie (de care se ţin naturaliştii metafizici), acceptând timp şi spaţiu ca relaţiuni ale fenomenelor (lângă sau după olaltă) abstrase din experienţă, atunci sunt siliţi să conteste valabilitatea învăţăturilor apriorice ale matematicei în privirea obiectelor reale (de ex. în spaţiu) sau cel puţin certitudinea apodictică a unor asemenea, fiindcă a posteriori aceasta nu are loc ; iar noţiunile apriorice spaţiu şi timp fiind, după opinia asta, numai nişte făpturi ale imaginaţiunei, al căror izvor real trebue căutat în experienţă, din ale cărei relaţiuni abstrase închipuirea a creiat ceva, ce conţine într'adevăr elementul general sau cele comune ale acestor relaţii, dar care nu poate avea loc fără restricţiunile pe care natura le-a impus-o combinat cu ele. Cei dintâi câştigă atâta că, pentru aserţiunile lor matematice, îşi curăţesc câmpul experienţei ; din contră, se încurcă foarte mult, tocmai prin aceste condiţii, atunci când raţiunea vrea să iasă din acest câmp. Cei de-al doilea câştigă în privirea celor din urmă, adică : reprezentaţiunile timpului şi ale spaţiului nu le încurcă drumul când voesc a judeca despre lucruri nu ca fenomene, ci în raportul lor cu inteligenţa ; dar nici pot spune motivul putinţei cunoştinţelor matematice apriori (lipsindu-le o intuiţiune apriori adevărată şi obiectiv valabilă), nici (nu) pot pune în acord necesar bazele experienţei cu acele afirmări. Amândouă aceste greutăţi teoria noastră, despre natura adevărată a acestor două forme originare ale sensibilităţii, le înlătură.

Pentrucă toate conceptele care mai aparţin sensibilităţii, chiar acela al mişcării, care conţine amândouă momentele (al spaţiului şi (al) timpului) presupune ceva empiric, e clar că estetica transcendentală nu poate conţine decât aceste două elemente, adică spaţiul şi timpul. Căci mişcarea presupune percepţia a ceva mobil. In spaţiu, privit ca atare, nu este însă nimic mobil ; drept care *mobilul trebue să fie ceva, ce se poate afla în spaţiu numai prin experienţă*, prin urmare un datum empiric. Tot aşa estetica transcendentală nu poate număra între datele ei apriorice noţiunea schimbării — căci timpul însuşi nu se schimbă, ci ceva ce este în timp. Deci se cere spre aceasta percepţia unei existenţe şi a succesiunii determinărilor sale, prin urmare experienţă.

ANEXE

CULTURĂ ŞI ŞTIINŢĂ *)

Fiecare om cult va avea în fiecare caz singuratec o judecată determinată ba chiar justă asupra împrejurărei : dacă cutare sau cutare îi este asemenea lui sau trebueşte numărat între cei neculţi, dacă cutare sau cutare faptă e demnă ori nedemnă de un om cult ; ba mai fiecine va fi atât de încrezut de-a da o sentinţă decizivă şi promptă până şi asupra gradului şi a valorii culturii altuia. — Dacă însă s'ar suleva chestiunea că ce e cultura ? atuncea uşor s'ar putea întâmpla să rezulte nu vrem să zicem o perplexitate oarecare dar desigur că ocaziunea unei întrevorbiri mai lungi ; am fi aplecaţi de-a admite o determinare sau alta, siliţi de-a renunţa la altele, diferite momente s'ar prezenta şi-ar dispărea, până ce-am putea coji sâmburele noţiunii din variata lui aplicare în vieaţă, în scurt, ar fi de nevoie o cercetare anume, pentru a recunoaşte în fiinţa sa internă, ceea ce socoteam că am ştiut, ceea ce-am ştiut chiar în aplicare. Va fi aşadară multora binevenită încercarea de-a găsi câteva puncte de vedere conducătoare pentru această cercetare.

Ce este cultura ? Pe ţăran, pe lucrător, pe meseriaş îi numim neculţi ! Ior le lipseşte orice îngrijire a spiritului, orice ridicare deasupra terenului vieţii materiale. Insă care specie de cultură a spiritului îl face pe om cult ? Vorbim de cercuri culte ; într'acestea se gerează, se gustă, se discută — se cultivă arte şi ştiinţe. Artă şi ştiinţă — sunt ele celea ce constituesc cultura. Nu necondiţionat ; acest om e foarte învăţat şi cu toate astea îi lipseşte — cultura ; dimpotrivă iar pe

*) Ms. B. A. R. 2255 (209—241). Publicat întâia dată de d. D. Murărașu (1932), cu o notă introductivă (Colecţia „Mihail Eminescu"). Urmăm redactarea d-sale, manuscrisul neavând o ordine unitară.

cutare meseriaș care nici profesă nici cunoaște vreo știință, nci se îndeletnicește nici cultivă vreo artă, ba chiar pe cutare or cutare țăran îl putem numi cult în felul său. — Dela femei pretindem cu deosebire cultură ; însă ocupațiunea lor cu științele le apare bărbaților cel puțin netrebuincioasă, adesea neamăsurată și în genere — neplăcută.

Invățători sătești și de școale poporale se luptă adesea cu zel și în van, o ajung însă prea rar de-a aparținea sau de-a fi numărați măcar între cei culți ; odinioară — cu deosebire în începutul secolului nostru și dela timpul de înflorire a literaturii naționale încoa a fost ades multă vorbă despre o cultură a inimei ; astăzi se vorbește puțin despre ea ; numai la acele amice din provincie ale lui Schiller, care prin lux francez și romane engleze își câștigă pretențiunea de-a trece de culte, ea servă ca o mângâiere când au nenorocirea părută, de-a se mărita după un bărbat bogat însă necult ; atunci toate defectele lui [sunt învăluite] cu mantaua — culturii de inimă ; prevenind la temuta condolență a companioanelor copilăriei cu fraza : însă el are multă cultură de inimă.

Dacă e să atingem și momentul istoric, pentru a fixa mai precis punctul de întrebare, vom nota chiar de îndată, cumcă noțiunea culturei în sens restrâns, peste tot nu este încă foarte veche ; cumcă ea în însemnătatea ei *specifică*, în care-i cugetată la noi, nu pare a exista la alte națiuni ca o noțiune *unitară*, fiindcă în toate limbilele mai nouă lipsește o vorbă congruentă pentru significarea sa ; elementele sale ni se prezintă ici altfel amestecate de cumu-s dincolo, și conțin când mai mult când mai puțin de cât ceea ce exprimă vorba noastră ; sigur este însă că popoarele cele vechi — și cele clasice — nici au cunoscut-o, nici au întrebuințat-o, că lor le-au lipsit noțiunea și cuvântul, în mare parte și obiectul.

Noțiunea apare pe deoparte atât de îngust mărginită și determinată în sine, pe cât e de nemărginită și de ilimitată e pe de altă parte aplicațiunea ei. Rezolvarea întrebării noastre trebue să fie așa dar posibilă ; și ea o și este în faptă, dacă îndreptăm întrebarea la aceea că ce determinațiuni sunt în noțiunea culturei, din ce elemente constă ea cari la despărțirea sau împărțirea lor mai sunt susceptibile și de o deosebită aplicațiune. La aceasta se 'nțelege de sine, cum că noțiunea sau bine zis vorba e p'ici pe colea și rău întrebuințată în conversațiune, sau în unele cazuri e întrebuințată metaforic și că dar nici noi n'o vom // urmări-o până' acolo, ca să fie recunoscută în toate combinările în care ar fi posibil ca să obvie ; însă cum că toate acestea nu pot opri de-a cerceta

noţiunea cea adevărată în cuprinsul deplin al însemnărei sale proprii. Merită a fi relevat expres, cumcă se vorbeşte şi despre cultura unui popor ; aicia însă vorba are o însemnătate cu totului alta, de cât dacă e vorba de cultura în sens propriu şi strict a unui om singuratic. Cum că Romanii şi Grecii se ţin de naţiunile culte, n'a vrea nimenea să ne-o dispute. Intre cultura unui popor pricepem suma întregei sale vieţii spirituale, aspiraţiunile şi făptuirile sale în artă şi ştiinţă, moravurile şi obicinuinţele sale, şi gradul de cultură al poporului se măsură parte după numărul şi valoarea productelor vieţii spirituale şi a toatei activităţi interne, parte după numărul aproximativ a tuturor acelora, cari au dat naştere acestor producte şi al acelora cari au merite întru producerea şi conservarea culturei puplice. Individele acestea însă, pe cari-i reprezintă cultura publică generală şi cari-au contribuit la ea, nu sunt ei înşii oameni culţi în sens strict ; ei au fost învăţaţi, artişti, legislatori, oameni de stat, însă *nu numai* şi *nu întotdeauna* oameni culţi ; aşa dar în privirea acestor opere şi manifestaţiuni a culturei noţiunea ei e cu totului diferită, cându-i de popor vorba şi cându-i de oamenii singulari. Şi mai esenţial e, că cultura publică sau naţională consistă din nişte elemente foarte importante, cari nu sunt opera oamenilor singuratici ci-s comune absolut tuturor ; acestea-s elemente ale spiritului poporului, pe care comparându-l cu alte spirite ale popoarelor, îl numi cult, precum sunt de ex. moravuri, religiuni, maniera de-a privi lumea, şi în deosebi limba, care-i *oglinda tuturor acestora ;* un popor poate poseda o limbă foarte desvoltată, *cultă în sensul cel mai nalt ;* ea va fi semnul şi testimoniul cum că naţiunea e cultă ; încă cel cult şi cel necult, cel ce ştie mai puţin şi cel mai învăţat vorbesc aceeaşi limbă, atât e de diferită cultura cu privire la un popor şi la un individ.

Moravurile unei naţiuni pot, ca expresiune a individualităţii naţionale şi în comparaţiune cu altele, să fie culte, însă omul singular, care exercită aceste moravuri, nu demonstră prin asta încă cultură, ci numai morigeritate, civilitate.

Unui spirit poporal sau unui popor i se pot atribui aşa dar toate semnele caracteristice ale culturii, cari vor rezulta în decursul studiului nostru, fără din aceasta să urmeze cumva, cum că indivizii singulari ai acestui popor sunt într'adevăr oameni culţi.

Studiul nostru se îndreaptă exclusiv asupra culturei individuale sau a aceleia care-i numită astfel în sens restrâns şi propriu.

Cuprinsul şi esenţa culturii nu e simplă, sunt mai multe şi deosebite elemente, cari la un loc luate constituesc şi esauriază întregul noţiunii. Aceste mai multe elemente aparţin chiar la diferite sfere ale vieţii spirituale, şi abstrăgând, dacă aceste sfere deosebite sau cel puţin elementele acelea s'ar lăsa reduse la unul singur şi derivate din ele, totuşi studiul nostru va câştiga în claritate, dacă le vom orândui cu privire la acea deosebire, şi dacă vom aduce le desvoltare fiecare din acele elemente după sfera deosebită căreia-i aparţine. *Cultură* se numeşte înainte de toate anumită stare şi grad de desvoltare al *inteligenţei*, o specie anumită de ridicare a spiritului asupra manierei lui de-a privi natura şi vieaţa primară şi câştigată fără cultivare educativă, o umplere a sufletului cu aşa fel de obiecte ale cunoştinţei, care trec peste trebuinţele vieţii cele nemijlocite şi naturale. Astea sunt însă determinaţiuni generale, cari au valoare pentru orice gen de vieaţă spirituală în sens mai nalt ; care grad şi stare a inteligenţei însă e acela, pe care-l numim cultură, care specie de ridicare şi umplere a spiritului e de priceput // sub aceasta, astea toate le vom clarifica *mai* bine, dacă le vom studia în deosebirea şi antiteza lor cu alte soiuri ale vieţii spirituale şi ale desvoltării inteligenţei, şi în deosebi cu a *ştiinţei*. — După aceea noţiunea culturei mai însamnă şi un mod anumit al acţiunii, conduitei şi-a manierelor ; cu deosebire cerem dela un om cult împlinirea celora, ce pretinde moralitatea dela *om*, cultura e privită ca un izvor deosebit al moralităţii şi ca un motiv propriu al simţimintelor (convincţiunilor), tot odată însă ea cere multe în privirea împlinirei chemărei noastre omeneşti, cari sunt străine sau indiferente pentru etica şi religiositatea pură. Acest al doilea element al culturei se va putea caracterisa mai bine prin despărţirea lui de elementul moralităţii.

In fine cultura mai conţine încă un raport şi o îmbinare deosebit de intimă cu frumuseţea ; la fiecare om cult nu presupunem numai o resimţire tare şi agilă a frumuseţei ci şi o reprezentare relativă a acesteia, se cere cel puţin expres, ca în şi pe el să nu se prezinte nimic nefrumos, ba şi împrejurul lui să nu fie nimic, care să vateme simţul estetic. Intrucât şi pentrucă estetica vine la aplicare nu numai cu privire la artă, ci tocmai atâta ba mai mult încă cu privire la frumuseţa naturală a vieţii şi a simţemintelor, vom avea să îndreptăm privirea noastră asupra culturei în legătura ei cu simţul frumosului.

Intreg studiul nostru se împarte şi orândueşte astfel, încât vom avea de desvoltat :

Cu privire la inteligență antiteza între cultură și știință.
Cu privire la activitatea practică antiteza între cultură și moralitate.
In fine cu privire la estetica vieții legătura între cultură și simțul frumosului *).

Antiteza dintre cultură și știință se prezintă mai hotărît și mai clar în deosebirea scopurilor. lor. Inceputul studiului nostru din acest punct de vedere e justificat cu atât mai mult, cu cât va trebui ca din scop să urmeze orice altă determinațiune. Scopul culturii e în esență *individual,* el se împlinește pe deplin și exclusiv înăuntrul individului, cultura unui om nu are alt scop, de cât ca tocmai *el* să fie cult. Imbogățirea și desvoltarea, activarea în genere a spiritului, întrucât ea-i îndreptată numai spre aceea ca să ajungă starea ce se numește cultură, nu are un scop general sau obiectiv, care adică să fie afară de persoană, și *nici* un scop practic. Intr'asta ea-i contrapusă științei. Scopul oricărei activități științifice este *general.* Conlucrarea la o știință, fie învățând sau învățător, fie creator sau numai culegător, are un scop general, care trece peste persoana conlucrătorului, adică știința însăși. Când cineva se ocupă științific chestiunea nu e de desvoltarea individului pentru el însuși, ca *el* să fie un om plin de știință. ci de desvoltarea sa ca membru în comunitatea celor științori. Abia în numărul și în măsura activității celora, ce se ocupă cu știința zace propria realizare obiectivă a științei ; știința există într'adevăr și ca atare, afară de ondividul singular, obiectiv ; însă ea planează oarecum numai asupra și între individe, ea are o formațiune și obiectivitate numai ideală ; ci numai abia în individele ce o cugetă și-o știu ea există în orice vreme real ; aicia are realitate obiectivă. (Chiar în monumentele științei, în cărți, charte, întrumente și al[tele] există în faptă decât ca *posibilitatea de a fi știută ;* ea 'n aceste monumente nu există într'altfel, decât ca științele natunde într'adevăr ea pare a fi existentă și grămădită, ea nu rale în cartea naturei, o carte care trebuește citită, pentru a fi o carte). Așa dar numai în neîntrerupta consecutivitate a celor științori trăiește într'adevăr știința *).

*) Numai cea întâia din numitele trei părți este în intențiunea acestui tratat, cele două din urmă le vom schița numai fugitiv, pentru a da o ideie despre întregul ființei culturei. (Nota lui Eminescu).

*) Continuitatea în desvoltare este condiționată de știința istoriei și a faptelor ei. (Nota lui Eminescu).

Intr'asta consistă demnitatea chemării ştiinţifice şi tot într'asta lipsa de valoare a diletantismului curat personal şi subiectiv, în genere van, într'asta în fine ruşinea mărunţuşerilor literari, al căror spirit seamănă pe deplin bibliotecelor de împrumut, unde opurile de ştiinţă se câştigă şi se împrumută, — pentru groşiţa de citit.

După aceea lucrarea omului singular *în* şi *la* ştiinţe mai are de scop, ca el să contribue cel puţin după putinţă la progresul ei, şi afară de aceea că poate îngriji de ereditarea ei prin generaţii viitoare, prin simpla ei propagare. Şi arta are în activitatea ei creatorie un scop asemenea general, care se ajunge însă mai mult obiectiv adică în obiect însuşi şi afară de persoane ; operei de artă îi trebueşte mai puţin privitori, decumu-i trebueşte unei cărţi cititorii — unde se 'nţelege că nu poate fi vorba de cât de operele plasticei, în distingere de muzică şi poezie. Litera e moartă, opera de artă are o vieaţă proprie ; cartea *presupune* înţelegere, dacă e să devie mediu al ştiinţei, opul de artă sau mai bine zis operele de artă, îşi crează 'n mare parte priceperea lor proprie, ele se fac înţelese prin sine însele. Toate astea nu sunt însă de cât deosebiri de grad. Toate combinările noţiunilor artă şi ştiinţă, precum politica ca artă şi ştiinţă despre cele ale statului, religiunea ca teologie, serviciu şi învăţătură bisericească şi altele încă multe d'astea, au scop general şi obiectiv, obiectiv în spiritul naţional ca instituţuni, ca stări etice, religioase ş. a. m. d.

Pentru a fi completi, mai amintim că afară de acele două specii de ştiinţă, cari sunt îndreptate asupra unor scopuri generale şi obiective, mai sunt încă şi altele cari nu persevereză ca acestea curat numai în sfera vieţii spirituale, ci se întind şi asupra vieţii materiale şi de aceea se numesc cu deosebire *practice*. Ştiinţă naturală în aplicaţiunea ei la industrie şi inginerie şi technică, medicina ca ştiinţă şi artă a vindecării, jurisprudenţa ca ştiinţă şi exersarea dreptului pozitiv. Aceasta se disting prin aceea că ele sunt incise totodată şi în vieaţa exterioară căci au şi efectele lor individuale, adică sunt practice în sens restrâns, pe când ştiinţă de stat (Staats-Kunst), religiune publică, // ţi alte asemenea reprezintă şi promovează numai stări spirituale obiective ; mijloc însă pot să devină şi astea practice, ba chiar filosofia şi astronomia (care aparţine ştiinţei pure).

Aşa dar ştiinţele precum şi artele proprii şi ştiinţifice au şi urmăresc cu toate în exerciţiul lor nişte scopuri generale şi obiective, în parte şi practice, cultura însă deşi şi ea însemnează asemenea o activitate şi desvoltare spirituală, este per-

sonal terminată cu scopul ei, e mărginită la individ şi se îndeplineşte numai în el singur.

Pe când astfel pe d'oparte ştiinţa şi cultura sunt cu totul deosebite, le găsim pe de altă parte într'o legătură foarte strânsă înde ele. Mai întâi ni se manifestă la o privire mai de aproape împrejurarea, cum că tot materialul şi cuprinsul activităţii spirituale, ce constitue cultura, e luat numai din ştiinţă (şi din arţi) ; cultura nu e de sine creatoare, ci în esenţă e receptivă, pasivă : fiecare progres propriu al spiritului public, fiece lărgire şi înălţare a cuprinsului său, care-i făptuit de un individ, nu se atribue nicicând culturei ca atari a acestuia, ci artei sau ştiinţei din el.

Ce raport este dar între cultură şi ştiinţă la diversitatea deplină a scopului şi la identitatea deplină a cuprinsului lor ?

Ca spectatorul în faţa artei, ca credinciosul cu biserica, astfel e raportul dintre cei culţi şi ştiinţă. Cugetătorii şi învăţiţii lucrează, cei culţi consumă ştiinţa ; învăţaţii sunt preoţii ştiinţei, cei culţi sunt obişta credincioşilor ; — ceea ce nu exclude ca un laic să priceapă adesea mai mult din teologie decât duhovnicul său. Ştiinţa este reprezentarea şi desvălirea spiritului naţional într'o direcţiune, acea a ştiinţei ; valoarea şi fiinţa ei, vieaţa şi scopul ei e departe de a se mărgini la un număr breslaş de indivizi, ştiinţa nu e pentru învăţaţi ci învăţaţii sunt pentru ştiinţă, ea trăieşte 'n ei şi-i domină tot odată ; dar şi ştiinţa nu există pentru sine înseşi, ea e numai o parte şi un membru în organismul spiritului naţional şi mai încolo a celui umanitar. Ştiinţa şi servii ei, învăţaţii, ei lucrează numai pentru naţiunea lor, pentru susţinerea şi înălţarea spiritului naţional ; ei lucrează pentru a aduce izvoarele sucului vieţii lor în spiritul public comun şi spre a-l aduce pre acesta la înflorire.

Cei culţi dintr'o naţiune sunt, cred, cari mai dintâi şi cu deosebire recepează în ei cele câştigate pe terenul ştiinţei pentru spiritul public, şi de aceea nu-i indiferent dacă numărul de oameni culţi ce-şi apropiază ştiinţa şi rezultatele ei gata, este mai mare sau mai mic. Înălţimea şi demnitatea spiritului naţional nu se determinează numai prin cuprinsul celor ştiute (în ştiinţă), ci şi după întinderea numerică a celor culţi. Beoţienii rămân Beoţieni şi Abderiţii Abderiţi, deşi unii au avut pe Pindar, ceilalţi pe Democrit. Nu preoţii constituesc biserica ; ei nu pot face decât în cea mai strânsă comunitate cu credincioşii ; tot astfel nu constituesc învăţaţii spiritul ştiinţific al naţiunii, ci numai întregul număr al celor culţi prin ştiinţă. Şi înălţimea artistică a unui popor nu se măsura

numai după artişti, ci după cunoscătorii şi protectorii artei. Pe pomul cunoştinţei, care creşte din pământul spiritului naţional, ştiinţa se poate compara cu acele intime puteri agente, cari sugând şi alăptând scot sucurile din adâncimile izvorîtoare şi le trimit modificat în toate ramurile ; trunchiul şi rădăcinile sunt purtătorii consistenţi ai ştiinţei, învăţaţii ; vieaţa firească, văzută frumoasă şi mirositoare în frunze, flori şi fructe, este cultura generală care răsare din cele precese.

Aşa dar scopul culturei este individual în fiecare om singuratic, fără vreo referinţă nemijlocită şi folositoare la întregul şi generalitatea semenilor săi, şi cu toate astea în legătura cea mai intimă cu scopul general. Cele mai particulare se anină aicea nemijlocit de celea mai generale, tocmai aşa precum omul se uneşte nemijlocit cu omenirea, *vede, împlineşte* şi *pricepe* precum şi chemarea sa în ea, mai mult decât în comunitatea mai îngustă a familiei, comunei şi statului, cu cari el stă oarecum în referinţă faptică. Toată moralitatea omului singular, referească-se ea la raporturi individuale sau publice, îşi are întemeerea în natura şi chemarea sa ca om, aşa dar în lucrul cel mai general, în omenire — în umanitate *). Astfel şi cultura e înainte de toate individuală, însă totalitatea indivizilor şi prin urmare şi fiecare la locul său are de-a exprima şi a pune în vieaţă înălţimea şi stadiul spiritului naţional, acesta-i scopul cel comun tuturor.

Nu ne permitem a o lăsa nepomenit, că şi cultura are urmări asupra mărginelor ei individuale şi cumcă în aceste trecere peste mărgini are un scop mai întins decât cel personal, şi adică : în perpetuarea transmisă a culturei. Cu deosebire se poate susţine aceasta despre cultura aceea care se referă la moralitatea şi frumuseţea unui om, la viaţa şi purtarea cea cultă ; aicea influenţa unei împrejurimi culte nu e numai esenţială, ci neînlocuibilă. Simţul estetic în genere şi probarea lui în vieaţa proprie în deosebi, cere o îngrijire atât de durabilă şi practică, cum ea nu se prezintă decât prin relaţiunea şi societatea celor culţi, pe când orce ştiinţă teoretică despre el şi orice năzuire solitară după el ni se arată în genere a fi zădarnice. De acolo şi experienţa deasă, cumcă şi oameni foarte cultivabili şi culţi înăuntrul lor, dacă în anii lor primitivi n'au crescut sau n'au ieşit din o societate cultă, vor avea cu toate calităţile lor preferabile lipsă de acel ceva, care ni se prezintă îndată şi 'ntotdeauna ca semnul caracte-

*) O cercetare mai departe a acestei cugetări va urma în tractatul „onoare şi glorie".

ristic cel mai revelat al unui om cult. In laturea aceasta a culturii autodidacţii rămân întotdeauna îndărăt, numai, cum am zice, geniul culturii va poseda şi în casa de melc a singurătăţii acele fine fire sensitive pentru tot ce-i convenabil, de şic şi frumos în formele vieţii.

Prăsirea culturei intelectuale însă prin cei culţi se întâmplă întotdeauna într'o măsură numai foarte mică, şi aceea într'un mod pervers, dacă nu intervine ştiinţa. Unde numai cei culti singuri vor să producă şi să perpetueze cultura inteligenţii fie'n educaţiunea copiilor or în influenţa literară asupra publicului, acolo semidoctismul şi secăciunea (fraza goală) sunt aproape ; orice răsad al culturii trebue să pornească de la ştiinţa însăşi ; nu se poate semăna făină, ci numai grâu, pentru a putea căpăta făină.

De-a mai vorbi apoi şi despre protecţiunea pe care cultura publică o dă ştiinţei cu şi fără intenţiune, în vremi când reprezentanţii obscurantismul[ui] şi contrarii ştiinţei au devenit a fi din întâmplare partida dominantă, — de a vorbi de acestea aicia, nu e loc.

Influenţa binefăcătoare a culturii şi reacţiunea ei folositoare asupra ştiinţei, atât prin faptul că trezeşte în cercuri din ce în ce mai întinse aplecarea pentru studii ştiinţifice şi că prin asta măreşte întinderea spiritelor ştiinţifice, cât şi cu deosebire prin aceea că produce în adepţii ştiinţei înşăşi cari nu sunt *savanţi* decât numai într'un ram special, o privire generală asupra cunoştinţelor şi prin asta o privire mai adâncă a ştiinţei, — această influenţă îndoită a culturii asupra ştiinţei vom putea-o scruta numai după ce vom fi reprezentat deosebirea între ele amândouă cu privire la fiinţa şi conţinutul lor.

Inainte de a trece la aceasta, vom deduce îndată din determinarea scopului culturii, din care cauză la popoarele antice noţiunea ei nu era cunoscută şi ştiinţa şi cultura nu erau despărţite.

Scopul activităţii spirituale curat numai pentru ea însăşi înăuntrul individului le era necunoscut popoarelor antice ; toate celea aveau or erau menite să aibă un scop obiectiv, general.

S'au vorbit şi discutat multe asupra lipsei individualismului la naţiunile clasice, sigur este însă că orcât de individual s'ar fi format un obiect sau un raport după năzuinţă şi facultate, nu era apreţuit decât din punct de vedere al generalităţii. Unde de sine starea şi valoarea omului singular ca atare nu-şi găseşte recunoaştere, acolo nu se poate afla nici

cultura individului pentru el însuşi, vreun scop demn de băgat în seamă.

Mai important în toate acestea e că cei vechi nu venise încă la cunoştiinţa cum că scopul individual cum l-am citat mai sus este tot odată şi tot atât de mult şi cel mai general. o cunoştiinţă de care nici azi lumea, unde iar individualismul a căpătat o aşa de mare preponderanţă, nu e conştie decât într'un mod foarte imperfect ; că fiecare om singular e membru şi reprezentant al naţiunei sale fără vreo activitate faptică pentru ea ; aşa încât viaţa şi faptele sale individuale sunt de valoare naţională şi de preţ general. Socrate nu numai prin viaţa şi învăţăturile sale ci şi prin felul morţii sale este o podoabă a spiritului naţional elin, şi dacă Iunius Brutus, deşi cămătar ca om privat, totuşi prin faptă şi apreţiere generală a fost cel mai bun cetăţean al Romei, atunci nu vom atribui aceasta lui, ci simţului etic încă nedesvoltat al naţiunii sale pentru virtute privată.

Ceea ce numim noi în sensul de azi cultură generală, nu prea e lăţit în genere la Greci şi la Romani, activitatea urmăreşte un scop practic sau totuşi general ; pe lângă acestea găsim un simţ estetic foarte dibaciu şi ca urmare a lui foarte fine şi culte forme de viaţă ; însă chiar arta, aptă mai mult decât orce direcţie a vieţii spirituale de a da teren individului, chiar ea este în legătura cea mai strânsă cu religiunea şi statul.

Unde însă totuşi apare cultură proprie cu scop curat personal, ea nu are nici acolo destinaţiunea de-a umplea *chemarea morală* individuală a omului, de a mări valoarea sa, de a corespunde demnităţii sale, ci ea trece cu deosebire de o plăcere şi un lux. In poporul grec cu deosebire era un grad nalt de cultură publică, însă oamenii singulari o posedau nemijlocit şi nu şi-o câştigau nici în sensul nici cu intenţiunea morală a culturei, tot aşa de puţin cum omul prost nu-şi apropriază limba noastră cultă spre scopul şi ca un element al culturei. De acolo şi modul propriu al arătării sale, — la Greci lăudată şi căutată cu deosebit înflorită sub Heteri, la domnia romană în vremea mai târzie (cea dinainte n'o cunoaşte de fel) lângă degenerare morală, un ram poate subordinat al luxului celui mai ales şi variat, lângă brutalitate şi cruzime.

Tocmai deosebirea între femeile vremilor vechi şi a celor nouă se explică din diversitatea concepţiunei despre scopul culturii. Dacă ea nu exista acolo decât numai în serviciul scopurilor generale şi obiective, precum statul şi religiunea :

atunci femeile n'aveau trebuință de ea, pentrucă nu au nici datoria nici dreptul de-a lua parte la acestea.

Pentru noi însă cultura este o trebuință generală umană, e împlinirea scopului umanitar valabil pentru orcare individ și de aceea și femeile iau o parte egală la ea.

Ba chiar cultura în sens exclusiv ca element unitar și unică designare pentru gradul vieții spirituale, cade la noi în partea femeilor pentrucă bărbații sunt ocupați cu știința și praxa științifică, mai ales, fiindcă în cercurile ce aparțin culturii în genere ei se aruncă în genere de 'ndată într'o știință sau artă.

Din acest scop al culturii determinat în modul acesta rezultă determinațiunile mai de aproape ale ființei și cuprinsului ei.

Mai înainte de toate este vădit că cultura ca inteligență nu este mărginită pe un teren anumit al științei ; nici un fel de materie nu e cugetabilă, care să nu poată constitui un element al culturii ; de vreme ce ea nu urmărește un scop obiectiv, de-aceea nu cere vreun teren anumit pe care să-l umple ; ea se poate mișca liberă în universul celor ce se pot ști într'atâta și în modul care-i e amăsurat scopului ei individual, a activărei spiritul[ui], a vieții interne, a nălțărei și aprofundării lui, ea-i albina care suge din florile a toată știința.

Și nu numai că cultura nu-i mărginită la un singur teren, ci o proprietate [a] ei, luată în sens mai nalt, este universalitatea ca semn caracteristic distinctiv, cel puțin fiecare grad al ei se măsură după măsura universalității în care ea se mișcă. Deși acestea sunt niște deosebiri de grade simple și foarte schimbăcioase, care se caracterizează prin numirea cu predicatul unei culturi mari ori mai puțin *multilaterale* — totuși își are soarele punctele sale de solstițiu ; omul de ex. care nu pricepe metafora cutare, pentru cari numele de Shakespeare or Humboldt sunt numiri goale, care nu știe când și de cine a fost descoperită America, pe acela-l numim om necult. Când Börne începe scrierea sa „Dioptrica" prin aceea, „că află o răutăcioasă bucurie în împrejurarea ca până și lectriţele cele mai frumoase și mai mândre nu știu ce va să zică Dioptrică ș'ar trebui să onore'n secret știința bărbătească", — atuncea el totuși presupune că bărbații sau tații acestor cetitoare or fi știind-o fără ca să fi studiat cu toții optica.

De aceea presupunem în genere la orice om cult o certă sau mai bine incertă măsură de cunoștiințe. Însă afară de

această determinare atârnătoare tot încă de la întâmplarea tactului public, despre cuprinsul în termen mediu al cunoştiinţei ce îndreptăţeşte pretenţiunea culturii, determinare care se poate lărgi sau contrage după diferitele epoce istorice în care-i statorită, din scopul culturii se poate totuşi găsi o determinare mai consistentă şi mai clară.

Dacă această determinare, fiind dedusă din scop, va stabili ce şi cum va trebui să fie şi cum va trebui concepută cultura, şi dacă dela această determinare se va fi abătând prea des ceea ce există şi se concepe ca cultură, noi totuşi nu vom trebui ca să cercetăm îndeosebi această diferenţă, critica comparativă să-şi execute fiecare singur.

Intre astea şi sperăm de a nu aduce tocmai lucruri ce se abat de la părerea generală, când derivăm conţinutul ei înainte de toate din scop şi din ideie, ci vrem numai să aducem la claritate şi conştiinţă ceea ce în genere se şi pricepe sub acest cuvânt.

Tot universul cunoştiinţelor omeneşti şi al elementelor vieţii spirituale poate fi privit ca un cerc imens, şi dacă admitem de centru interesul general uman la ele (fără o determinare specială prin chemare sau înclinaţiune individuală) atuncea părţile deosebite ale întregului cerc se vor deosebi prin aceea că unele vor fi mai aproape, altele mai depărtate de centru, de interes ; diferitele terenuri ale ştiinţei vor sta în astă privinţă în proporţiunea reciprocă de cercuri concentrice mai mari or mai mici, din care câte unul s'ar arăta nu ca un cerc simplu, ci ca un cerc de cercuri.

Aşa de ex. dacă istoria în genere ar forma un cerc de o certă apropiere către interes, acest cerc va consta din diferitele cercuri ale istoriei politice, de cultură literară, religioasă, ş. a. m. d.

După asta se lasă stabilită o măsurătoare ideală şi generală pentru înălţimea cât şi pentru modul corect a progresului în cultură *), adică acela de-a merge de la cercul mai îngust tot mai departe şi mai departe. Cultura şi desvoltarea omului în

*) N'am amestecat noi Românii aceste cercuri ; n'am lăsat neobservate lucruri mai apropiate interesului bineînţeles al nostru, şi ne-am alipit de cercuri ale culturei cu mult mai depărtate ? Centru cercurilor concentrice este incert în viaţa spirituală a Românilor. [Nota lui Eminescu].

De asemeni în alt loc Eminescu scrie : „Eul nostru social a mers pe o cale streină nouă înşine, — streină Românismului..." (Ms. 2258 fol. 186). (Nota ed. D. Murăraşu).

privirea inteligenței constă în apropierea acelui coprins spiritual care constitue totalitatea vieții spirituale a omenimei și a intereselor ei, și asta nu din altă cauză, decât pentru că e o ființă cugetătoare și mai de aproape un om ; cugetare, recunoaștere este lumină și aer, în care e numai posibilă înflorirea sa ca om, inteligența ; nervul de viață, în și prin care organismul existenței sale ca om are energie, și conținutul cugetării e determinat prin natura și istoria sa. Toate părțile acestui cerc întins se influențează reciproc, toate se țin una de alta spre a forma un întreg, tocmai așa cum pământul cu toate păturile de aer ce-l încunjură constitue o unitate cuprinsă. Intregul glob are însă un centru, către care se grămădește toată puterea gravității după legile naturei.

Interesul general-uman l-am însemnat că ar fi acest centru ; dacă acuma cineva în interesul culturei sale ar începe prin a se ocupa și a persista asupra unui teren de știință foarte depărtat, spre a avea în cultura sa ceva deosebit și căutat, dacă o femeie în loc de a citi asupra celor mai bune principii de educațiune pentru copii, s'ar ocupa cu deosebirea ce există între constituțiunea ateniensă și cea lacedemoniană sau asupra istoriei tuturor aeroliților, cari au căzut pân acuma pe pământ, atuncea asta ar fi tot atâta, ca și când cineva n'ar mai vrea să respire aerul ordinar de pe fața acestui pământ, ci s'ar pune într'o montgolfieră, spre a trăi deasupra norilor. Se înțelege că aeronautul, care face această călătorie pentru cercetările sale de știință naturală, el nu se depărtează prin asta decât prea puțin de centrul de interes și scop cari-i aparțin lui, fiindcă pentru cercetarea științifică nu e nici un teren prea depărtat, îndată ce în genere numai poate fi ajuns ; pentru cultură însă ca atare există un început și un progres cert, dacă nu e să o confundăm cu diletantismul.

De această lege fundamentală a culturii se înlănțuesc acuma mai multe consecuențe. Mai înainte de toate trebue desvoltată deosebirea atinsă dintre știință și cultură. Fiecare om al științei sau al praxei (căci nu există praxă care să nu aibă teoria sa, adică care să nu fie obiect al inteligenței) nu are numai interesul general uman al cunoștinței ci totodată, ba proprie înainte de asta, un interes determinat individual. In metafora noastră de mai sus fiecare nu-și are centrul său în centrul cercului general, ci într'un cerc deosebit mai îngust. Datoria acestui om așezat într'o chemare anumită este așa dar nainte de toate ca să lucre și să cugete în cercul ce-i aparține lui și pentru ca aceasta să n'o facă unilateral și în strâmtoarea spiritului, de-aceea va trebui să întindă activi-

tatea sa pe toate terenurile cari-s situate în cercuri împrejurul cercului său propriu. Mai adeseori aceasta e o neînlăturabilă condițiune, care e pusă de însăși știința sa, întrucât el are de-a-și aduce de acolo mijloacele pentru complectarea și clarificarea proximei cunoștiinți. Astfel medicul va trebui să studieze nu numai știința boalelor ș'a vindecărei, ci și științe naturale, anatomia și fiziologia, mai departe chimie și botanică, și mai departe fizică și matematică și iarăși într'altă parte din filosofie — psichologia și logica ș. a. m. d. Cumcă această întindere a inteligenței din cercul ei propriu din ce în ce mai departe în cele învecinate nu are o absolută măsură de determinare, este evident. îndată ce recugetăm cumcă toate științele stau într'o legătură, ca o rețea și cumcă fără o singură săritură putem propăși din fiecare punct al științei omenești până la totalitatea ei. Precum însă medicului îi trebuesc și alte științe de ex. psihologia, tot așa și psihologul va trebui să studieze o parte a medicinei, cel puțin boalele spiritului și ale nervilor, și spre a le pricepe pe acestea el va fi silit a se familiariza cu tot cercul medicinei, se înțelege că în ondulațiuni din ce în ce mai ușoare. Cum se deosebește acuma medicul de psiholog în privirea cunoașterei psihologiei ori a patologiei ? Amândoi cunosc amândouă, deosebirea este vădită a măsurii și a gradului, pe care-l însemnăm deocamdată și-l vom întemeia mai târziu, ca deosebire între cultură și știință : medicul trebue să [fie] învățat în patologie, însă cult și în psihologie, psihologul viceversa. Tocmai în sensul acesta deosebește și uzul limbei între un medic cult și necult (ca medic) ; așadar pe acela din medici care nu și-a însușit numai cercul strâmt de cunoștințe *neapărate,* ci și cele mai largi de cunoștiințe importante, luminatoare și reîmprospătătoare de spirit, îl vom numi medic cult. Foarte învățat însă vom numi pe medicul acela, care pătrunde nu numai cu deosebită profunditate specialitatea sa proprie, ci pătrunde și cele învecinate într'un așa mod, ca și când ar fi specialitatea lui exclusivă. Este apoi altceva dacă spunem : acest medic e cult, sau dacă zicem — acest medic e un om cult.

Medicul nu este însă numai medic ci totodată și *om.*

Determinarea celui mai apropiat cerc de cunoștiințe, precum și direcțiunea în progresul peste acela la o cultură mai depărtată a fost înrădăcinat în interesul central al chemării sale. Intrucât însă medicul se privește numai ca om, el are un interes general omenesc, este prin asta nemijlocit transpus

într'o cu totului altă sferă a inteligenţei, prin posesiunea căreia el poate merita numirea de cult.

Cu acestea noi am intrat în mijlocul acelei consideraţiuni, care atinge al treilea punct principal al tractatului nostru, adică raportul culturei cu frumuseţea. Cugetarea fundamentală asupra acestui raport e simplu aceasta: deja întrucât obiectele frumuseţii, productele artei constituesc o parte din obiectele inteligenţei, este cunoaşterea lor o parte a culturei; în noţiunea ei însă zace totodată şi pretenţiunea ca cel cult să posedeze şi simţ şi gust, plăcere şi pricepere a artei şi a toată frumuseţea, totodată şi a celei naturale. De a se bucura de orce formă, specie şi formă a artei, a avea participare şi interes pentru ea, trece de un semn decisiv al unui om cult; însă la asta se mai numără şi eventualitatea dacă cineva cultivă frumuseţa şi la sine însuşi şi la împrejurimea sa, întrucât o iartă aceasta natura şi împrejurările.

Avem a întâmpina aicia numai o rătăcire foarte mult lăţită, şi adică aceea ce domneşte asupra exerciţiului artelor. Despre artişti nu vorbim; mărimea aplecării sau a talentului să-i ducă la arta, pe care ei o aleg drept chemare; însă laicii şi diletanţii, în care nu e nici aplecare nici talent, aicia exerciţiul artei să se câştige prin exerciţiu; alegerea se face; fiindcă lipsesc cele două motive firești citate mai sus, se face după uşurătate, şi muzică, clavirul este parola generală, dacă vreo tradiţiune familiară nu prescrie desemnul sau pictura. Epidemia picturii în porţelan pare a fi trecut din fericire, însă pianul a devenit endemic. Fiece element al culturii însă trebue să cultive într'adevăr, trebue să formeze, să înobileze fiinţa internă şi arătarea exterioară a personalităţii.

Dintr'asta rezultă un şir întreg pentru alegerea artelor menite a se exercita, care urmând unui principiu pedagogic e cu totului diferit de şirul estetic; aicia stau înainte de toate artele acelea, cari nu se numără de artele proprii, acelea adică, al căror exerciţiu consistă numai într'o manifestaţiune de vieaţă fizică or spirituală (or amestecată din amândouă), într'o activitate, care nu crează un op de artă obiectiv, care se efectuează afară de personalitate, ci o preface pe ea însăşi într'un op de artă momentan, unde aşa dar artist şi op de artă sunt identice. Pentru femei danţul, pentru bărbaţi e exerciţiul gimnastic, acelea ce nu arată numai pentru un moment personalitatea în lumina cea mai bună a frumuseţii ci înfrumuseţează şi înobilează mişcarea ei şi mijlocit chiar figura ei. Insă nu numai în mişcarea întregei figuri, ci şi acolo unde nu se mişcă şi nu-s active decât organe singulare

trebue să domnească frumusețe. La vorbit și citit modul și forma cum acestea se 'ntâmplă probează gradul de cultură: declamarea și minele ce o acompaniază descopăr multe, până și din individualitatea internă a unui om; ele sunt semnul grației. Chiar declamațiunea nu crează un op de artă propriu, însă executată în conformitate cu arta, ea poate să influențeze mai îmbucurător și mai binefăcător de cât un anume op de artă însuși. Cântarea se apropie mai mult de arta proprie, ce ținteşte la crearea unui op ce există pentru sine și deosebit de persoană; însă totuși ea-i esențial conținută în cercul personalității, se arată ca o manifestațiune numai a propriului organism și descopere pe lângă frumusețea exterioară a tonului încă și aceea a unei mișcări interne.

Cu totului deosebită de aceasta e muzica ca manevrare a unui instrument; acesta se află afară de personalitate, și nu se naște sunetul propriu ci unul strein, și scopul nu-i de-a descoperi o frumusețe personală, ci una artistică. Se poate ca și producțiunea muzicală pe instrument să rezume mișcarea frumoasă a propriei vieți interne, însă cumcă este mai mult opera chemărei pentru arte decât a culturei, asta se vede deja din împrejurarea cumcă afară de dispoziținea sufletească mai e nevoie și de o abilitate și dexteritate a manevrării, însă aceasta nu-i proprie decât consoților de specialitate, pe când de ex. cântecul natural cel mai simplu și cel mai fără artă e'n stare de a exprima viața cea mai intimă a sufletului.

Cumcă muzica aparține tot așa de puțin culturii ca și oricare chemare artistică sau științifică, și cum că plecare și talent... ar trebui să motiveze cultivarea lor, aceasta-i rezultat al unei observări din principiu asupra ființei culturii. Cumcă însă prin o îmbulzire silită a copiilor la instrucțiune muzicală, nu se ascute ci se tâmpește numai simțul estetic trebuincios orcărui om cult, și cumcă nimicește și plăcerea ce cineva ar putea-o găsi în arte, pentru că apatia e mai mare de cât impulsul natural și-l învinge în decurs de mulți ani — asta ar fi trebuit ca experiența să-l învețe pe orișicine, ar fi trebuit să-i arate. cumcă des ascultarea simplă a unei muzici bune e un mijloc mai bun pentru cultivarea simțului de artă.

In genere o educațiune adevărat estetică, care să cerce desvoltarea sufletului în privința frumosului cu aceiași tărie, cu care această desvoltare se urmărește în privirea moralității și uneori cea a inteligenței, aceea nu va fi de ajuns pe calea graduală a exercițiului ci numai prin o instrucțiune

regulată şi prin explicarea opurilor de artă. Cu toate astea muzica este totuşi încă aceea dintre arţe, care stă mai aproape de cultură ; toate celelalte, artele plastice şi poesia, nu au mai mult raport cu cultura, ca perfecţionare reciprocă a personalităţii, de cât orcare altă chemare de vieaţă, care, dacă e amăsurată individualităţii mai mult decât orcare alta, ea o şi va aduce la maturitatea cea mai înaltă şi la cea mai bogată manifestaţiune.

Cea mai intimă şi preţioasă întrunire a culturii cu frumuseţa zace în acea frumuseţe a vieţii menţionată mai sus. Omul e cel mai nalt şi mai nobil op de artă al naturii ; într'un sens şi mai nobil el ar trebui [să fie] şi cel mai frumos op de artă al artei, al propriei sale puteri creatorie, libere, conştii morale.

Cultură în sensul său primitiv va să zică : figură, formă, frumuseţe ; un suflet într'adevăr cult va fi aşadar acela a cărui fiinţă şi viaţă, simţire şi faptă va urma legilor frumosului şi el merită numirea unui suflet frumos. Să nu cugete însă nimeni la acea frumuseţe a sufletului ce se prezintă în Wilhelm Meister, în orice privinţă palidă şi bolnavă.

Cu totului altfel este icoana acestei frumuseţi, cum ni-o schiţează Schiller în acel peste măsură eminent tractat asupra graţiei şi demnităţii, ce nu o putem recomanda îndestul de mult.

„Numim un suflet frumos, când simţul moral s'a asigurat până în gradul acela despre toate simţirile unui om. încât e în stare de-a lăsa fără frică în sarcina afectului dirigerea voinţei, fără de a cădea în pericolul că va sta în contradicţiune cu deciziunile acestuia. De aceea la un caracter frumos nu sunt morale faptele singuratice, ci caracterul întreg e astfel. Nu poţi să-i faci un merit din una din ele, pentrucă o îndeplinire a stimulului intern nu poate fi numită merit. Sufletul frumos n'are un alt merit decât acela că există. Cu o uşurinţă, ca şi când numai instinctul ar lucra din el, împlineşte datoriile cele mai penibile ale umanităţii, şi sacrificiul cel mai eroic, pe care el o câştigă de la stimulul său natural, bate la ochi ca un efect voluntar al aceluiaş stimul. De aceea el nu ştie nici odată despre frumuseţa acţiunii sale, şi nici nu-i vine în minte, cumcă s'ar putea lucra şi simţi şi altfel ; — pe când un adept de şcoală a regulei morale va fi în stare în orice moment, de a da contul cel mai riguros despre raportul şi proporţiunea între faptele sale şi lege îndată numai ce vorba maestrului său o va pretinde. Vieaţa celui din urmă va semăna unui desemn, unde regulele sunt

însemnate prin trăsuri aspre şi la care un învăţăcel ar putea într'adevăr să înveţe principiile artei. Insă într'o vieaţă frumoasă, au dispărut ca dintr'un tablou de Tizian toate acele ascuţite linii de demarcare, şi cu toate astea figura 'ntreagă apare numai cu atât mai adevărată, mai vie, mai armonică. Un suflet frumos este aşa dar lucrul, unde sensualitate şi raţiune, datorii şi înclinaţiune sunt în armonie, şi graţia este caracterul ei în arătare" *).

Oricât de frumos ar fi desemnat Schiller calitatea unui suflet frumos, totuşi starea lui psihologică şi cauzele acesteia i-au scăpat din vedere. Orice înclinaţiune, orice instinct, chiar dacă lucrează nemijlocit şi neconştiu, are trebuinţă de motiv ; când cineva e aplecat de a face ceva, de-a alege o faptă şi de-a o prefera altora, trebue totdeauna să existe o cauză din care el e aplecat de a o face aceasta.

*) Iată textul tradus de autor din *Ueber Anmuth und Würde:*
„Eine schöne Seele nennt man es, wenn sich das sittliche Gefühl aller Empfindungen des Menschen endlich bis zu dem Grad versichert hat, dass es den Affekt die Leitung des Willens ohne Scheu überlassen darf und nie Gefahr läuft, mit den Entscheidungen desselben im Widerspruch zu stehen. Daher sind bei einer schönen Seele die einzelnen Handlungen eigentlich nicht sittlich, sondern der ganze Charakter ist es. Man kann ihr auch keine einzige darunter zum Verdienst anrechnen, weil eine Befriedgung des Triebes nie verdienstlich heissen kann Die schöne Seele hat kein andres Verdienst, als dass sie ist. Mit einer Leichtigkeit, als wenn bloss der Instinkt aus ihr handelte, übt sie der Menschheit peinlichste Pflichten aus, und das heldenmüthigste Opfer, das sie dem Naturtriebe abgewinnt, fällt wie eine freiwillige Wirkung eben dieses Triebes in die Augen. Daher weiss sie selbst auch niemals um die Schönheit ihres Handelns und es fält ihr nicht mehr ein, dass man anders handeln und empfinden könnte ; dagegen ein schulgerechter Zögling der Sittenregel, so wie das Wort des Meisters ihn fordert, jeden Augenblick bereit sein wird, vom Verhältniss seiner Handlungen zum Gesetz die strengste Rechnung abzulegen. Das Leben des Letztern wird einer Zeichnung gleichen, worin man die Regel durch harte Striche angedeutet sieht und an der allenfalls ein Lehrling die Principien der Kunst lernen könnte. Aber in einem schönen Leben sind, wie in einem Tizianischen Gemälde, alle jene schneidenden Grenzlinien verschwunden, und doch tritt die ganze Gestalt nur desto wahrer, lebendiger, harmonischer hervor.

In einer schönen Seele ist also, wo Sinnlichkeit und Vernunft, Pflicht und Neigung harmoniern, und Grazie ist ihr Ausdruck in der Erscheinung".

(Nota ed. D. Murăraşu)

Schiller n'a avut în vedere de cât antiteza, cumcă motivul oricărei fapte este ; sau *moralul* sau *plăcutul*. El a trebuit aşadar, pentruca să afle totuşi un al treilea, să îmbine două lucruri contradictorii şi adică : cumcă *instinctul*, care ca atare caută numai plăcutul nu e îndreptat asupra moralităţii şi nu cunoaşte regula morală, totuşi alege moralul, — şi că simţul moral s'a asigurat de mainainte de acest instinct, ceea ce presupune cumcă totuşi moralul este principiul conducător. In faptă există un al treilea, care în distingere de cele două poate să fie motiv al înclinaţiunii şi adică frumosul. Ideile şi legile frumosului sunt deosebite de acelea ale moralităţii, însă în judecata recunoscătoare sau reprobatoare a unei fapte ele pot să coincidă ; sufletul frumos urmează legilor frumuseţei ; şi acuma nici este de priceput de cât mai înainte, dece ea poartă acest nume şi de ce Schiller însuşi poate vorbi despre frumuseţa faptelor lui, pe când altfel ele n'ar fi nici morale, nici imorale.

Faptul cumcă acţiunea e neconştie şi fără luptă, n'ar fi un motiv, ca să-i dăm mai iute atributul de frumos, decât dacă ar fi rezultatul unei puternice lupte morale ; este însă un fapt recunoscut, cumcă ideile şi legile estetice lucrează atât în artist cât şi în privitor într'un mod *neconştiu*. Aceasta este şi motivul unic dar de ajuns, pentru părerea veche, cumcă asupra gustului nu se'ncape dispută.

In părerea vulgară asupra pretenţiunilor ce sunt a se face la vieaţa şi purtarea unui om cult, domneşte aceeaşi nu vrem să zicem aberaţiune, ci lipsă de cunoştiinţă. Cu drept cuvânt purtarea unui om cult e privită de individuală, ca o expresiune a interiorului său propriu şi caracteristic, distinsă de acţiunile legale şi morală, după legi generale şi cunoscute şi după moravuri. Dar de aceea i se şi pare oricui, cumcă nu există o lege a vieţii culte. Judecata asupra acesteia este treaba simţirii, vor zice cei mai mulţi — căci simţirea a apucat a fi marele eleimosinar al psihologiei, care acopere orice sărăcie de cunoştinţă. In fapte însă este o judecată şi nu o simţire instinctivă, însă această judecată nu apare *conştiinţei* de cât ca pronunţarea individualităţii şi ca pretenţiunea faţă cu individualitatea : (lucruri d'astea s'au obicinuit a se numi cu deosebire simţire, în loc de... la elementele individualităţii şi la amestecul acestora).

De aceea nu posedă literatura noastră până azi alte opuri asupra vieţii de om cult, de cât de acelea cari conţin regule curat empirice mai mult asupra decenţei, convenabilităţii, a şicului şi a celor ce şed bine în relaţiunile noastre cu oamenii.

Nouă însă ni s'a arătat clar, cumcă orice şic şi amăsurare în purtarea cea mai exterioară până la formaţiunea cea mai intimă a sufletului, se'ntemeiază pe legi estetice, îşi are originea în judecăţi estetice neconştie ; şi numai fiindcă sunt neconştie, pretenţiunile culturei par a fi curat individuale, pe când *în adevăr* individele toate, deşi în diferitele graduri, îşi samănă în judecăţile lor asupra acelor pretenţiuni şi sunt duse de legi estetice eterne. Reducerea acestor judecăţi singulare şi a regulelor a unei vieţi convenabile şi peste tot frumoase la legile generale ale frumuseţei, n'a încercat-o încă nimeni până acuma.

Ştiinţa estetică generală este încă prea june, ea a fost acuma prea îndestul încă ocupată cu descoperirea legilor de frumuseţe în arte, pentruca dintr'astă neglijenţă să i se poată face o imputare. Unei vremi ce va urma însă, i se clarifică problema de-a pricepe şi frumuseţea vieţii şi acţiunii omeneşti în legile-[i], precum pricepem pe aceea a artelor şi va crea lângă estetica artelor o *estetică a vieţii*. Despre ceea ce acea estetică ar trebui să instrueze, găsim aşa de puţin în galanthonul quedlimburghez, ba chiar şi în Knigge „purtarea cu oamenii" *), câtă chimie sintetică găsim într'o carte de bucătărie ; chiar în scrierile pedagogiei noastre atât de înaintate, ca şi în cele mai multe asupra eticei vom afla numai nişte observaţiuni risipite. Până şi însemnătatea practică a unei asemenea ştiinţe şi influenţa ei asupra pedagogiei n'ar trebui să se preţuiască prea jos ; consideraţiunea pentru frumuseţe a vieţii şi purtării e mai însemnată pentru starea morală a societăţii, de cum ar mărturisi-o moraliştii stricţi. Vieaţa socială câştigă printr'asta signitatea sa mai nobilă, şi cu drept cuvânt se numeşte bun-ton împrejurarea, când sociabilitatea nu se dezonoră prin nici un fel de licenţiozitate, prin nici o disonanţă morală. „Acest bonton n'ar putea să existe fără respectul celor convenabile, şi astfel *deşertăciunea*, care vrea să placă şi să se recomande prin asta, este cum se vede un stâlp fundamental al societăţii".

Nu putem să încheiem această consideraţiune, fără ca să observăm repetând, că, deşi aprobăm această din urmă sentinţă a onor. C. F. Vockel... *Π* totuşi mult lipseşte până întru a vedea în discuţiunea publică asupra frumosului o despăgubire pentru o moralitate mai strictă.

*) Adolf Franz Friedrich von Knigge (16 Oct. 1752—6 Mai 1796) autor al multor lucrări între care şi cunoscuta scriere *Über den Umgang mit Menschen* (1788). — (Nota ed. D. Murăraşu).

Dreptu-i cumcă o parte integrantă a culturii şi că propriu mod de traiu este privit din punct de vedere al frumuseţii şi e îndreptat după regulele şi legile acesteia ; dreptu-i cumcă cultura în genere cât şi îndreptarea ei asupra frumosului e o parte a datoriei omului şi a destinaţiunii vieţii sale ; însă totuşi numai o parte ! — Dacă sufletul e cult odată în toată privinţa, atuncea trebue să înceapă a urma chemării lui proprii şi înalte, a moralităţii. Intr'o chemare practică şi morală numai zace adevărata împlinire a vieţii omeneşti, cultura însă nu e decât prepararea şi după aceea ornamentul acesteia. Deşi e adevărat ceea ce susţine un scriitor vechi, că „dac'am putea privi bunătatea morală în toată văzuta ei frumuseţe, toţi oamenii ar iubi-o" totuşi pe terenul acestei iubiri nu creşte decât roza de-o lună a frumuseţii, iar nu stejarul de o mie de ani al caracterului, care nu prosperează decât pe stâncosul pământ a unei puteri aspiratorii morale, adevărate şi severe. Precât de puţin şi-ar împlini chemarea ei adevărată o naţiune care ar umbla numai după artă şi ideal şi ar uita asupra lor toată mărimea practică, cât de puţin ar rămânea ea prin asta în putere şi libertate, tot aşa de puţin îi e permis şi omului singular de a urma numai înclinaţiunii frumosului ; însă podoaba cea mai nobilă a unui popor este arta şi cel mai nobil simţ al omului e cel estetic ; e un privilegiu al culturii, de a se bucura de această podoabă a vieţii şi de a onora şi gusta frumosul pe toate căile ; *însă cel mai frumos din toate câte sunt frumoase este sufletul cel frumos.*

INDICE DE NUME

ADONIS — Tânăr grec, de o frumusețe extraordinară (numit al doilea Cupidon — Eros la Elini — zeul iubirii), de care s'a înamorat Venus. Legendele mitologice îl prezintă în diverse transformări. E considerat ca tipul frumuseții efeminate.

AHASVERUS — Jidovul rătăcitor, personaj alegoric.

ANTINOUS — Sclav de o frumusețe vestită, prețuită de împăratul Hadrian. Tipul frumuseții plastice.

APOLLO — Zeu elin și roman al poeziei și artelor, al sănătății și prezicerilor, al zilei și soarelui (Phoibos = lumină) — cel mai frumos zeu dintre nemuritori, grațios și atrăgător, energic și puternic.

AURORA — Zeița dimineții, fiica lui Hyperion și soră cu Apollo.

BEETHOVEN (Ludwig van) — celebru compozitor muzical, autor al celor 10 Simfonii (ultima postumă), al operei „Fidelio", precum și numeroase sonate, muzică de cameră, etc. (1770—1827).

CANOVA (Antonio) — vestit sculptor italian (1757—1822).

CHAM — Al doilea fiu al lui Noe, a primit moștenire Africa, ia rdescendenții săi (Hamiții) au format — după versiunea biblică — rasa neagră.

COMTE (Auguste) — Matematician și filozof, teoreticianul pozitivismului, sistem bazat pe știință, nu pe religie sau filozofie (1798—1857). Neopozitivismul explică lumea bazându-se pe cele din urmă menționate.

ELIOGABAL — împărat roman (218—22), născut în Antiohia (204), vestit prin cruzime şi vieaţă dezordonată.

ESCULAP — Zeul medicinei.

GARRICK (David) — actor englez, celebru prin interpretarea rolurilor din opera lui Shakespeare (1717—1779).

HALIMA — colecţie voluminoasă de poveşti arabe.

IERIHONUL — oraş în Palestina ; loc de pelerinaje.

JAFET — Al treilea fiu al lui Noe ; el primise moştenire Europa şi Asia mică, fiind fondatorul rasei albe.

JOKAY (Mauriciu) — Romancier şi publicist (1825—1904).

KANT (Imanuel). — Celebrul filozof german (1724—1804). Autorul tratatelor : Critica raţiunii pure ; Critica raţiunii practice ; Critica judecăţii.

LETE (Lethea) — Unul dn cele trei râuri ale Infernului : râul uitării.

NORMA — Operă muzicală de Vincenzo Bellini (1801—1835).

OFELIA — Personaj femenin principal din tragedia Hamlet (Shakespeare).

ORION — Fiu al zeiţei Cybela (soţia lui Saturn), după o altă legendă mitică al lui Neptun care îi dăduse darul de a pluti pe mare, el a fost metamorfozat în constelaţie cerească împreună cu scorpia pe care a ucis-o.

PALESTINA (Giovanni P.) — Compozitor italian, reformatorul muzicei religioase (1524—1594).

PALMA (Giacommo) numit şi Palma Vecchio. Pictor italian din şcoala veneţiană (1480—1540).

PAROS — Insulă în arhipelagul Cycladelor, renumită prin marmora albă.

PITAGORA — Filozof şi matematician elen (sec. VI în. Ch.). Partizan al metempsihozei.

PLATON — Celebrul filozof elen, discipolul lui Socrate şi învăţătorul lui Aristotel (429—347 în. Ch.).

PODESTA — Conducătorul oraşului (în evul-mediu italian).

SEM — Intâiul fiu al lui Noe. Versiunea biblică îl consideră ca tulpină a popoarelor de rasă semitică.

TASSO (Torquato). — Ilustru poet italian (1544—1595). Opera sa capitală : „Gerusaleme liberata".

VENUS — Zeiţa frumuseţii. Fiul ei e Cupidon, zeul iubirii (la eleni : Eros).

ZOROASTRU — Personaj mitic sau real, căruia i se atribue religia magilor sau mazdeismul.

GLOSAR

DE CUVINTE ŞI DE EXPRESII

A

ABSTRUSE = încurcate.
AEVEA = în față (ca o realitate).
AFIEROSITĂ = înclinată.
AMBRĂ = substanță răşinoasă şi aromatică.
ANALOGIA = asemănarea.
ARĂTAREA = înfățişarea.
APAGE SATANA = In lături, Satana.
APĂSAT = apăsător.
APOPLEXIE = dambla (boală).
APOTEOZA = glorificarea ; slăvirea.
ARIA (apelor) = suprafața apelor.
ARID = steril ; greoi.
ASCETIC = de pustnic.
ASTROLOGIE = ştiință (sau superstiție) care pretindea descifrarea viitorului după studiul stelelor.
ATEIST = necredincios ; negator al divinității.
ATONIE = slăbiciune organică.
AVULS = asvârlire.

B

BLAZAT = descurajat.
BĂHNITĂ = rău mirositoare.
BESACTEA = cutie încrustată pentru giuvaericale
BIZARE = neobişnuite ; ciudate ; fantastice.
BOLD = ac.
BORTĂ = gaură.
BOIU = înfățişare.
BOUREII (sânului) = sfârcul (corniţele) sânilor.
BRUSTUR = plantă cu foi late.
BUDUAR = cameră elegantă pt. toaleta femeii.
BUTII = butoaie.

C

CAFTAN = haină lungă.
CALUP = calapod.
CALP = fals.
CAMELEON = soi de şopârlă, a cărei piele, fără solzi, îşi schimbă repede coloarea. Fig. : om fără convingeri.
CĂUTĂTURA = privire.
CART = sfert.
CARNEFICE = călău.
CETERIS PARIBUS = celelalte deopotrivă.
CINĂ = masa de seară.
CINIS ET UMBRA SUMUS = Cenuşe şi umbră suntem.
CIORĂIAU = certau (cioroväiau).
CLAVIR = pian.
CLIRONOMI = moştenitori.
COCIS = birjar.
COLB = praf.
COMANAC = (potcap) de de pâslă călugăresc.
CANDOARE = nevinovăție.
COMÂNDARE (comânde) = pomană ; praznic mortuar.
CORDELE = panglici.
CONSECVENȚĂ = statornicie.
CONŞTIU = conştient.

CONTA = socoteală.
CRÂȘCA = trosnea.
CRIDĂ = cretă.
CULBECI = melc.
CUPAR = paharnic domnesc.
CUTE = gresie (piatră de ascuțit).

D

DASCĂL = profesor.
DĂRĂ = urmă.
DEFENSIUNE = apărare
DEMÂNCATUL = pt. mâncare.
DETUNAT = trăznit.
DIAFAN = străveziu.
DOMĂ = biserică ; clădire cu cupolă.

E

ECHIVOC = cu înțeles dublu.
EFEMER = trecător.
ENIGMĂ = greu de înțeles.
EPOPEELE NORDICE = Nibelungenlied ; Gudrun (germ.) ; Eddas (scandinave) ; Kalevala (finică).
EVII = anii (ev = secol ; epocă).
EZITARE = șovăială.

F

FELE = jumătate.
FERDELE = mertic (2 bani țe).
FILOMELĂ = privighetoare.
FLAMĂ = flacără.
FULGURAȚIUNE = fulgerare.

G

GAROFĂ = garoafă.
GAZUL (cel alb) = vălul (cel alb).
GĂTEȘTE (gătează) = împodobire ; îmbrăcăminte.
GÂZE = insecte mici.
GELĂU = rândea.
GHEBOS = cocoșat.
GRAȚIE = iertare.
GRIMASĂ = strâmbătură.
GRILE = zăbrele.

H

HĂȚIȘ = tufiș de mărăcini.
HÂRBUIT = spart ; în cioburi.
HURMUZ = mărgea ; mărgăritar fals.

I

IARMURCĂ = tichia Ovreilor habotnici.
IDIL (idilă) = poezie, mai totdeauna de iubire, în gen pastoral sau bucolic.
INCIFRA (a) = a încurca (derivat din a (în) descifra).
INFINITESIMAL = (în) cantități infinit de mici.
INFUZORII = vietăți, invizibile cu ochii, care se formează în lichide.
IN PETTO = în piept (lăuntric).
INTENSIV = foarte mare ; foarte tare.

J

JUDEȚ = judecată.

L

LĂICER = pat scund.
LOBODĂ = plantă legumînoasă.
LUCIDITATE = înțelegere ; claritate.
LUMÂNĂRELE (lumânărică) = plantă cu foi late ; — Lumânărica Domnului ; Lumânărica pământului (2 specii).

M

MAGII = preoţii la popoarele orientale, din antichitate.
MAGIE = vraje ; farmec.
MALIŢIE = răutate ; simplă glumă.
MANU PROPRIA = cu propria mână.
MĂTĂNII = mărgele sfinţite.
MĂZĂRICHEA = grindină mică ; (măzărică).
METAFIZICA = filozofia ce tratează despre întâile principii ale cunoştiinţelor universale omeneşti (moartea, sufletul, vieaţa).
METEMPSIHOZA = trecerea sufletului dintr'un trup într'altul.
MIGRAŢIUNE = părăsirea ţării în mulţime pentru aşezarea în alte locuri.
MINDIR = saltea de paie sau lână.
MISTER = taină mai presus de raţinue. Ascuns ; secret.
MIZERICORDIE = milă ; îndurare.
MINORENI = cei puţini.
MOLCOM = potolit.
MOMIT = înşelat ; amăgit.
MORATORIU = amânare ; păsuire.
MREAJĂ = plasă ; unealtă de pescuit.
MULTICOLONE = cu multe coloane.
MUR (muri) = zid (ziduri).

N

NĂPUSTIT = părăsit.
NĂRUIT = dărâmat.
NĂZDRĂVAN = cu puteri supranaturale.
NECROMANCIE = pretinsă ştiinţă de evocarea morţilor, practicată în antichitate, pentru cunoaşterea viitorului.
NEOPOZITIVISM = sistem filozofic opus pozitivismului care e bazat pe ştiinţă — neopozitivismul explică lumea prin religie, metafizică...
NETEMPORAL = în afară de timp ; veşnic.
NOROD = poporul.

O

OLEACĂ = puţin.
OMĂT = zăpadă.
ORNIC = ceasornic.
OROLOGIU = ceasornic.

P

PARADEAZĂ = plimbare ; a face să fie admirat.
PAIAZZO = paiaţă ; bufon.
PARĂ = flacără.
PARIA = om din ultima clasă socială (la Indieni) ; demn de dispreţuit.
PARADOXE = judecăţi false. sau depărtate de cele comune.
PERFID = înşelător.
PIUĂ = vas pt. pisat ; unealtă de bătut pânza groasă.
POMETE = feluri de poame ; grădină de poame.
PONORÎREA = surparea ; prăvălirea.
POTIR = pahar sfinţit, de metal.
PROCESII = procesiuni ; ceremonie religioasă.
PROFANAŢIE = uz nedemn de cele sfinte.
PRISACA = stupăria.
PRORUPE = a izbucni.
PUHAVĂ = umflat.
PUNCTUM SALIENS = punctul principal ; izbitor.
PUTREJUNE = putreziciune.

Q

QUID NOVISSIMI? = Ce mai e nou de tot?

R

RASĂ = haina călugărească.
RĂGACE = rădaşcă (gândac).
RĂSMERIŢĂ = revoluţie.
REMEDIU = leac.
REMONTORIUL = ceasornicul.
REPOZAU = odihneau.
RESIGNAT = resemnat.
RETROSPECTIV = privitor la trecut.
REVERNDĂ = vestmânt preoţesc.
ROCUL = haina.
REZONAMENTE = raţionamente.

S, Ş

SALUTAR = mântuitor.
SAMUR = specie de jder (fel de dihor) din Siberia.
SCRIN = dulap scund cu sertare.
SCALD = denumirea vechilor poeţi scandinavi.
SCALDA = baie.
SCEPTIC = care se îndoieşte de totul; fără speranţă.
SCHEME = schiţe.
SEC = pt. uscat.
SECĂCIUNE = uscăciune.
ŞIAC = postav gros călugăresc.
SIGNITATEA = însemnătatea.
SIMULTAN = în acelaş timp
SISTEMUL GEOCENTRIST = în care pământul e considerat centrul planetar.
SOFISME = raţionamente false, dând impresia de adevăr.
SOMNOROASĂ = plantă sălbatecă, adormitoare.
ŞOTIA = şiretlic; poznă.
SPONCI = copci (la haină).
STANURI = stânci.
STRĂŢESC = pătrunde (prin...).
SULCINĂ = sulfină.
SUPERFLUEŢĂ = în plus, peste capacitatea de producţie şi de hrănire.
SURĂ = cenuşie.

T

TALAR = vestmânt negru, lung.
TALGER = farfurie.
TEMPI PASSATI = timpuri trecute.
TESTA(a) = a lăsa moştenire.
TOLOGIT = culcat; trântit.
TRAVESTIT = schimbat.
TRETIN = cal de trei ani.
TURCANII = copiii (cei mici).

U

UITIT = uluit; zăpăcit.
URZIT = a pregăti în taină.
UVERTURA = întroducerea unei opere muzicale.

V

VANĂ = zadarnică.
VICLENIT = trădat
VIZIONARI = cu închipuiri; care crede în viziuni.
VORNIC = demnitate echivalentă cu ministrul de interne; guvernator şi judecător totodată (rang de boierie veche românească.

Z

ZAPLAZ = gard de scânduri; uluci.
ZĂDUF = căldură înăbuşitoare.

CUPRINSUL

Prefață 7

Introducere

— Proza literară în epoca modernă 13

Note pe marginea prozei lui M. Eminescu

— Ideologie și romantism 33
— Natură și decor 51
— Chipuri și caractere 55
— Limba și ortografia ediției. Elemente. Tematica. Influențe 62
— Referințe și sugestii, documentare și analitice. Arta literară 73

Proza literară . . . . . 100—415

Addenda 417

Anexe 437

Indice de nume 461

Glosar 467

PROZA LITERARĂ

I

La aniversare 100
Cezara 105
Sărmanul Dionis 132
Arhaeus 167

ADAOS

1.

* Intâia sărutare 177
Moartea Cezarei 183
Umbra mea 189

II

Geniu pustiu 192

ADAOS

2.

[Toma Nour în Siberia] 265

III

[Ioan Vestimie] 269
[Moș Iosif] 275
* [Vasile Creangă] 279
* Aur, mărire și amor 291

---

* Scrieri inedite.
— Scrieri publicate de M. Eminescu (titlurile grase).
— Scrieri postume (titlurile litere drepte).

ADAOS

3.

* Visul unei nopți de iarnă 298

IV

* (Povestea regelui Tlà) 302
* Iconostas și Fragmentarium 342

ADAOS

4.

* Fragment 351
Poveste indicà 355

V

Făt-Frumos din lacrimă 359

ADAOS

5.

Călin Nebunul 379
Frumoasa lumii 388
Finul lui Dumnezeu 400
Borta vântului 409
Poveste (fragment) 412

INSTITUTUL DE
ARTE GRAFICE
„CUGETAREA"
P. GEORGESCU-DELAFRAS
STR. POPA NAN, 21
BUCUREȘTI, IV

ÎN ACEEAȘI COLECȚIE

I. L. CARAGIALE
IOAN CREANGĂ
GR. ALEXANDRESCU
P. ISPIRESCU
N. BĂLCESCU
AL. ODOBESCU
V. ALECSANDRI
M. KOGĂI[illegible]ANU
M. EMIN[illegible]CU
VĂCĂRE[illegible]I
D. BOLINTINEANU
C. NEGRUZZI
N. FILIMON
ANTON PANN
ALECU[illegible]USSO
MIRON[illegible]STIN

ȘI ALȚ[illegible] PRESĂ

Prețul Lei 280.—